

ZBORNİK
RAZPRAV IN OBRAVNAV
ZNANSTVENEGA POSVETOVANJA

O OSVOBODILNI FRONTI
SLOVENSKEGA NARODA

OB NJENI 25-LETNICI
V LJUBLJANI OD 28. DO 30. APRILA 1966

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1966
1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK VI

LJUBLJANA 1966

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Marjan Britovšek, Ferdo Fischer, Milica Kacin-Wohinz,
Ivan Križnar, Bogdan Osolnik, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn

Odgovorni urednik Bogdan Osolnik

(Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
SFR Jugoslavija

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj: Bogdan Osolnik, direktor

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

ZBORNIK
RAZPRAV IN OBRAVNAV
ZNANSTVENEGA POSVETOVANJA

O OSVOBODILNI FRONTI
SLOVENSKEGA NARODA

OB NJENI 25-LETNICI
V LJUBLJANI OD 28. DO 30. APRILA 1966

PREDGOVOR UREDNIŠTVA

Zbornik »Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1966« prinaša referate, koreferate in obravnavo z znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti ob njeni 25-letnici v dneh od 28. do 30. aprila 1966. Z njim naj postane posvetovanje dokončno predmet znanstvenih obravnavanj, ki naj pokažejo, kaj je prineslo novega v zakladnico poznavanja dobe Osvobodilne fronte.

Tematsko je posvetovanje bilo mnogovrstno. Kakor je mogoče soditi po samem naslovu, je obravnavalo vprašanja iz razvoja Osvobodilne fronte. Upoštevalo je tudi predvojni čas, ker je Osvobodilna fronta kot usenarodno gibanje imela svoje predhodnike že v predvojnem času, kar še zlasti velja za delavsko gibanje in Komunistično partijo Slovenije in Jugoslavije v tridesetih letih. Toda težišče zborovanja je resnično bilo na problemih iz okupacijske dobe.

Znanstveno razpravljanje o Osvobodilni fronti teče že skoraj dvajset let. To dokazuje naša bibliografija o narodnoosvobodilnem boju pri Slovencih, ki je doslej narasla že približno na 10 000 bibliografskih enot. Sicer je res, da ta bibliografija ne kaže samo znanstvenih del, temveč je v njej tudi obilje gradiva v najširšem smislu besede, vendar je zgovoren dokaz, da ima to razpravljanje kar dolgo tradicijo.

Organizatorji posvetovanja o Osvobodilni fronti so prav v zvezi s pomembno obletnico njene ustanovitve hoteli še posebej pokazati, na kakšni stopnji je v tem času znanstveno raziskovanje dobe Osvobodilne fronte in kam kaže pot bodočega preučevanja. Vsi referenti in koreferenti so morali izhajati iz prejšnjih obdelav problemov, ki so se jih za samo posvetovanje lotili na stopnji dosežkov dotedanjih študij o njih. Dejansko so avtorji nastopili s temami, s katerimi so se že več let bolj ali manj intenzivno ukvarjali, ali pa je tema s posvetovanja bila vsaj blizu njihovemu daljšemu zanimanju za določeno vprašanje.

Drugi namen posvetovanja je bil, da bi raziskovalci dobe Osvobodilne fronte našli več stika z javnostjo. To je uspelo, saj so na posvetovanju sodelovali tudi strokovnjaki s sorodnih področij, na primer pravniki, slavisti itd., v samem prireditvenem odboru pa so sodelovali Slovenska akademija znanosti in umetnosti, inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Zgodovinsko društvo za Slovenijo.

Na posvetovanje so poslale svoje zastopnike številne zgodovinarske ustanove iz vse države, na primer: Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu, Institut za izučevanje radničkog pokreta naroda Jugoslavije v Beogradu, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske v Zagrebu, Institut za proučevanje historije radničkog pokreta v Sarajevu, Institut na nacionalna istorija v Skopju, Vojnoistorijski institut JNA v Beogradu, komisije za zgodovino Zveze komunistov pri CK ZKJ, pri CK SKH in pri CK ZKS, filozofske fakultete v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in Ljubljani, Slovenska kulturno go-

spodarska zveza v Trstu, Zveza slovenskih organizacij v Celovcu, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Visoka šola za politične vede v Ljubljani, Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, Arhiv Slovenije v Ljubljani. Posvetovanja so se udeležili tudi zastopniki pokrajinskih in lokalnih muzejev. Prisotni so bili še člani Društva pravnikov, Zgodovinskega društva za Slovenijo, profesorji in predavatelji zgodovine na osnovnih in srednjih šolah, profesorji zgodovine in družbenih znanosti na visokih šolah, dalje udeleženci ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte, člani vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte, člani izvršnega odbora SZDL Slovenije, Zveze združenj borcev NOV Slovenije in drugi.

Pobudo za posvetovanje sta dala glavni odbor SZDL Slovenije in glavni odbor Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Teža organizacijskega dela in strokovnega koncepta je slonela na sodelavcih inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Pričujoči zbornik objavlja gradivo po redu, kakor se je na posvetovanju razvrstilo. Razdeljeno je po štirih glavnih referatih. Tem so dodeljeni koreferati, prebrani v ustrezni zvezi. Govori razpravljalcev so razvrščeni tako, kakor so se nizali med samim potekom posvetovanja, to se pravi, razdeljeni so v štiri skupine enako kot referati in koreferati. Med koreferati so objavljeni tudi tisti, ki na samem posvetovanju niso bili prebrani zaradi odsotnosti njihovih avtorjev in po medsebojnem sporazumu z delovnim predsedstvom. Po dogovoru z uredništvom oziroma na željo uredništva so avtorji prepustili svoja dela v izvorni obliki. Dodali so le znanstveni aparat, kolikor niso z njim svojih del opremili že v začetku, sicer pa so jim vsebinsko pustili prvotno podobo. Le tisti, ki so na samem posvetovanju povedali več novih stvari, ki jih v predloženem referatu ali koreferatu niso napisali, so te stvari zlili s prvotnim besedilom. Svobodneje in samostojneje je uredništvo ravnalo s prispevki obravnave. Večji del je sicer vključilo v zbornik, ker je njihovo vsebino imelo za bistveno važen prispevek k spoznavanju problematike, ki jo je obravnavalo posvetovanje. Pri nekaterih se je odločilo le za krajše povzetke, če je razpravljavčev delež bil vsaj v širšem smislu zanimiv za tematiko posvetovanja. Izpustilo pa je obravnavo, pri kateri so avtorji zašli v ekskurze, ki niso imeli zveze s tematiko posvetovanja. Glede tu objavljenih besedil velja seveda pravilo, da so za njihovo znanstveno vsebino odgovorni avtorji sami.

Besedila so objavljena v jeziku, v katerem so jih avtorji prebrali.

Uredniški odbor

Josip Vidmar

UVODNE BESEDE

Tovarišice, tovariši!

Posvetovanje, ki ga s svojim kratkim razmišljanjem uvajam in ki je posvečeno 25-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte Slovenije, so organizirali, kakor ste čuli, Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Zgodovinsko društvo Slovenije. Z imeni organizatorjev je značaj posvetovanja jasno podan in ta značaj je politično svečan in znanstven hkrati: posvečen je proslavi velikega zgodovinskega dejstva in posvečen vsakršni znanstveni osvetlitvi znamenite politične tvorbe, saj je v našem življenju še vedno živa in prisotna, dasi s svojimi junaškimi storitvami, zaradi katerih je nastala, že prehaja v zgodovino in to v zgodovino, ki je in bo ostala ponos slovenskega naroda. Kot taka vsekakor spada med zgodovinske pojave, ki so vredni pozornosti mnogoterih znanosti, od politične in socialne zgodovine do prava, sociologije in če hočete do psihologije kolektivov in množic. Te znanstvene naloge bo opravilo posvetovanje, pri katerem sodeluje lepo število naših znanstvenih delavcev. Moja naloga je ozreti se ob 25-letnici še enkrat s čimbolj sintetičnim pogledom na zgodovinsko in politično tvorbo, na politično stvaritev, ki nosi ime Osvobodilna fronta.

Z besedo stvaritev sem nekako anticipiral svojo sodbo o Osvobodilni fronti, ne da bi se bal kakršnekoli pre nagljenosti, kajti veličina te organizacije je tako nedvomna in tako zasidrana v naših srcih in zavesti našega naroda, da je res ni treba šele dokazovati. Ne, treba si jo je samo pogosto klicati v spomin, če hočemo — kar je potrebno — iz nje spet in spet črpati moči za sedanost in bodočnost. Resnično, oglejmo si to stvaritev s kateregakoli stališča, v vsakem zornem kotu nam odkrije svojo — rekel bi — preprosto, toda vendarle smotno, jasno koncepcijo, se pravi veličino, zakaj veličina je zmeraj preprosta in smotna.

Vzemimo na primer najpreprostejši aspekt — čas njene ustanovitve.

Konec aprila 1941 se demoralizacija našega naroda po porazu Jugoslavije še ni utegnila razviti do obupne brezbriznosti, pa sta že bili vrženi med nas luč osveščenosti o smrtni nevarnosti za slovenski narod, pa tudi ideja o strnitvi vseh naših moči z odločno mislijo na odpor z orožjem v roki. Bil je morda skrajni čas, skrajni trenutek, toda bil je pravi trenutek, ki določno govori o jasni zavesti volje, ki je to organizacijo oblikovala.

Poglejmo si skopi, toda velikopotezni program Osvobodilne fronte: predvsem svoboda ali vrnitev izgubljene svobode, nepriznavanje razkosanja Jugoslavije, še manj priznavanje razkosanja Slovenije, dalje boj za socialno svobodo, za demokracijo, za prostost, življenjsko prostost slehernega človeka. Spominjam se medvojnega pogovora, ki sem ga imel v Ljubljani z italijanskim znanstve-

nikom, poštenjakom in nasprotnikom italijanske fašistične okupacije. Zaupno me je vprašal, kaj pravzaprav hočemo s svojim odporom. Odgovoril sem mu, da narodno svobodo hkrati s socialno revolucijo. In to je bil kratek in jasen smisel ciljev Osvobodilne fronte. Onemel je in se zamislil in mi šele naslednji dan poslal sporočilo o svojem občudovanju te genialne politične zamisli, svoje čestitke k znameniti politični koncepciji.

Poglejmo si demokratični instinkt, ki je položil temelje vsenarodni, resnično demokratični organizaciji, v kateri je vse slonelo na sporazumnosti, prepričevanju in priznavanju in upoštevanju posebnosti vsake skupine in vsakega posameznika in v kateri je vsak posameznik mogel sodločati v vseh stvareh tega širnega, zgodovinsko pomembnega gibanja. In pogledjmo si najzlahtnejši instinkt, ki je snoval med nami v tistih časih in znal našo takratno sodobnost tako prepričevalno in naravno povezati z našo kulturno preteklostjo zlasti z literaturo, s sanjami in oporokami naših velikih mož od Prešerna do Župančiča in Cankarja.

Ali je spričo tega čudno, da se je pričel organizem, ki je bil spočetka zveza na videz tako raznorodnih skupin, pod vplivom združujočih zamisli teženj v našem narodu stapljati in da se je naposled strnil v enoto, kakršna je bila mišljena v prvi zahtevi programa Osvobodilne fronte, v enoto vseh poštenih, rodoljubnih in naprednih Slovencev, v njihovo združitev v enotno fronto za obrambo narodnih in življenjskih interesov. In nič čudnega ni, da je na teh osnovah organizirana Osvobodilna fronta povzročila in ustvarila v naših ljudskih množicah edinstven polet in navdušenje za stvar, za katero je bil vsak posameznik pripravljen žrtvovati vse, od premoženja do osebne svobode, zdravja in življenja samega. Politično organizacijo, ki je sposobna v svojih pripadnikih z razumnim, človeškim programom doseči pripravljenost na vse, tudi na najusodnejše posledice, tako organizacijo lahko s prepričanjem in ponosom imenujemo veliko, kratko malo zgodovinsko ustvarjalno.

Osvobodilna fronta pa ni bila samo politična stvaritev, marveč je bila tudi popolnoma enkratna manifestacija vse moralne moči in veličine našega naroda. Vrnimo se v čas njene ustanovitve. Jugoslavija je pravkar propadla in je ležala v zadnjih izdihljajih pred našimi očmi. Fašistični roparji so kosali njeno ozemlje in si ga delili. Slovenci smo ostali popolnoma odrezani od naših bratskih narodov. Razen vesti o nastanku NDH nismo imeli o tem, kar se je pripravljalo ali dogajalo na našem jugu, nobenega obvestila. Bili smo sami. Kljub negotovosti ali se ne podajamo sami v boj z dvema ogromnima in krvoločnima fašizmoma, smo se Slovenci s svojo Osvobodilno fronto odločili 26. aprila 1941 za oborožen odpor. Pri tem smo se seveda zavedali, na kako važnem prehodnem ozemlju živimo in kako srdito se bosta oba okupatorja s svojim madžarskim trabantom vred borila za svoje uropane pravice do tega ozemlja. Nič se ni čuditi, da je italijanski novinar, ki je že med vojno skušal navidez objektivno oceniti naše ravnanje, da je ta italijanski novinar našo odločnost označil kot brezumno hrabrost. Toda ne, slovenski narod ni bil brezumno hraber. Bil je hraber in dejal bi velik in razumen v svojem nenačudnem junaštvu.

In kako naj ocenimo politično organizacijo, ki je znala strniti ves narod in mu viliti vero v potrebo in smiselnost najhujših žrtev? Ali ni Osvobodilna fronta ne samo veliko politično, temveč tudi veliko moralno dejanje in ali ni kot veliko moralno dejanje tudi veliko kulturno dejanje? Čigava je ta moralna in politična veličina? Kdo jo je izvršil in uresničil? Nobenega dvoma ne

more biti, da pripada velika zasluga zanjo komunistični partiji, ki je Osvobodilno fronto zasnovala po svojem najvidnejšem v Ljubljani prisotnem predstavniku tedanjega časa Borisu Kidriču, jo kasneje razvila in jo vodila do zmagovitega konca vojnih naporov. Vsa njena politična zrelost in jasnovidnost se je prelila v Osvobodilno fronto, z njima pa tudi moralna moč, ki si ni nikoli pomišljala pred težavami in nevarnostmi.

Res, nobenega dvoma ne more biti, da ne bi bila partija živa in mogočna pobuda za našo osveščenost in odločitev v najusodnejšem zgodovinskem trenutku. Toda nobeno, še tako prosvetljeno, in mogočno pobudništvo ne more do kraja razložiti tega, kar se je zgodilo med Slovenci v tistih krvavih časih. Ne, tukaj gre kratko malo za oba soigralca, za partijo in slovenski narod. Viharna naglica, s katero se je zarotništvo Osvobodilne fronte širilo po Sloveniji in z njo prodrlo do zadnjih zakotij, nam govori, da je v tem narodu morala obstajati velika pripravljenost na pretresljive dogodke in odločitve, pripravljenost in zrelost, ki sta kakor vnetljiv smodnik čakali na iskro — in ta je padla v naše življenje in zažgala požar. Čigava je tedaj veličina Osvobodilne fronte? Odgovor je samo eden: naša, vseh nas, Slovencev, ki se bomo zmeraj pri vsej tej samozavesti hvaležno zavedali znamenite vloge, ki jo je v burnem in junaškem razdobju, v tem velikem dejanju naše zgodovine odigrala partija.

Od pomembnega dne, ko se je vse to začelo, mineva 25 let. Prvotne naloge Osvobodilne fronte so izpolnjene, toda njena naloga ni končana, ker ne more biti končana nikoli. Še se borimo za svojo svobodo, saj se skupaj z vsemi narodi Jugoslavije še vedno borimo za socializem in za boljše življenje v socializmu. Ali je mogoče danes Osvobodilna fronta nepotrebna? Ali je mogoče, da bi bil nepotreben in nevažen ogromen moralni kapital, ki ga predstavlja ta organizacija? Seveda so njeni konkretni, takratni zgodovinski cilji odpadli. Toda treba je njene neizčrpne moči porabiti za najvažnejše naloge naše sedanje resničnosti. Toda res za najvažnejše, ne za kakršnekoli in kate-rekoli. In katere so, ki jim je vredno posvetiti te moči in se jim je treba posvetiti? Imenoval-bom eno samo in ta se imenuje: »Skrb za človeka v globljem smislu te besede!« Ta skrb pa je identična s skrbjo za pravo demokracijo, kajti ta je jamstvo za človekovo osebno dostojanstvo, in s skrbjo za njegovo kulturnost, ki more in mora dati žlahtnejšo vsebino vsakemu osebnemu življenju in hkrati življenju naroda, ki mu je ta kultura namenjena. Prepričan sem, da je v Osvobodilni fronti dovolj moralnih moči za dosego tega, kar sem pravkar nakazal. Izkoristimo jih za smotre, ki so vredni njene velike zgodovine!

Osvobodilna fronta je stvaritev majhnega naroda in ne more imeti, vsaj ne prav kmalu, širšega vpliva v svetu in med drugimi narodi, ki so skoraj vsi večji od slovenskega. Toda njena zasnova je tako nedvomno razumna, da ne rečem genialna, in njena notranja in zunanja zmaga tako velika, da jo je vredno preučevati, kakor je njena moralna moč za nas res dragocenost najvišje vrste. In njen primer bo lahko kdaj koristen tudi drugim narodom, kakor je bil koristen organizaciji odpornišva v vsej Jugoslaviji.

Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno

V obravnavanju vprašanj, kako so se v desetletju pred vojno krepile in povezovale demokratične sile slovenskega naroda, da je že pred aprilskim zlomom nastala njihova enotnost pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, se omejujem na ta problem v letih 1931—1937.

V kratkem pregledu političnega razvoja na Slovenskem do leta 1930 omenjam, kako se je v nekaterih obdobjih širilo demokratično gibanje. Po tem uvodu obravnavam naraščanje demokratičnega gibanja v odporu proti šestojanuarski diktaturi, prvo široko povezovanje demokratičnih struj študentov na ljubljanski univerzi v letih 1931—1933 in širjenje vpliva obnovljene komunistične stranke med slovenskim ljudstvom. Osrednje vprašanje referata so prizadevanja komunistov za sodelovanje vseh demokratičnih skupin in struj v ljudski fronti, formiranje kmečko-delavskega gibanja leta 1936 kot njene prve oblike in ustanovitev Komunistične partije Slovenije aprila 1937, ki si je zastavila za cilj združitev vseh demokratičnih sil in vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva. Na koncu dodajam kratek pregled razvoja ljudske fronte na Slovenskem v letih 1937—1941.

Medtem ko je okvirni pregled povzetek po literaturi, sem za obravnavana vprašanja v letih 1931—1937 v pretežni meri uporabljal arhivske vire. Ti pa so fragmentarni, saj še nisem mogel uporabljati bogatega arhivskega gradiva v Arhivu Slovenije. Šele tedaj, ko bo to gradivo dostopno, bo možno kritično osvetliti marsikako odprto ali enostransko podano vprašanje.*

Obravnavano obdobje je šele na začetku znanstvenega preučevanja (Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 5), doslej objavljena dela, ki sem jih lahko uporabil, so v glavnem spominškega značaja ali pa so napisana po časopisnih virih. Na enakih virih slone tudi politične analize tega obdobja.

Prvo široko povezovanje demokratičnih sil slovenskega naroda so sprožili liberalni Mladoslavenci, ki so zahtevali radikalno narodno politiko in Zedinjeno Slovenijo ter konservativno geslo »Vse za vero, dom, cesarja!« zamenjali z geslom »Vse za narod, svobodo in napredek!«. Na številnih taborih v letih 1868 do 1871 so se zbirale velike množice ljudstva, ki je bilo zaradi gospodarske krize in narodnega zatiranja revolucionarno razpoloženo. Toda slovenska

* Konec leta 1966 so ti arhivski fondi le postali dostopni. Ker pa so izredno obsežni, bo potrebno precej časa za njihov pregled in preučitev.

Za objavo sem referat le v manjši meri lahko redigiral, ker mi je uredništvo namesto nepregledanega ciklostiliranega rokopisa poslalo v pregled krtačni odtis že stavljenega referata.

buržoazija ni šla v revolucijo. Taborsko revolucionarno demokratično gibanje slovenskega naroda je zamrlo, še preden se je dobro razvilo.¹

Začela se je petnajstletna doba »slogaštva« slovenskega liberalizma s konservativci, doba kompromisov in oportunizma, v kateri je liberalizem zgubljal svoje pozicije, konservatizem pa jih je krepil in pripravljajal osnovo za širok nastop klerikalizma po prvem slovenskem katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani. Klerikalni stranki je zlasti pripomogel k razmahu demokratični dr. J. E. Krek s svojim socialnim delom, vendar je bil odrinjen od vodstva, ki so se ga polastili reakcionarni vrhovi okrog dr. I. Šušteršiča. Oslabljeni liberalizem je ostal v obrambi. Klerikalni pohod bi moglo zadržati nastajajoče delavsko gibanje, če se slovenska socialna demokracija, obremenjena z vrsto slabosti, ne bi omejevala na ozke interese delavcev kot »nekakšna verska sekta«, zakaj po Cankarjevi kritiki »stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke«.

To razmerje v slovenskem političnem življenju se je kazalo na vsakokratnih volitvah pred prvo svetovno vojno, na katerih je klerikalna stranka dobivala absolutno večino oddanih glasov in s tem največ poslancev, da si je pridobila politično vodstvo Slovencev, čeprav razen na Kranjskem nikjer ni »zbrala v svojih vrstah ogromne večine slovenskega naroda«,² če primerjamo število oddanih glasov s številom volilnih upravičencev.

Na Kranjskem je klerikalna stranka leta 1907 dobila glasove 48 % volilnih upravičencev (liberalna 12 %), leta 1911 pa skoraj 55 % (liberalna 19 %), s čimer je dosegla najvišji vzpon, ki pa se je že zaustavil. Na Štajerskem je bila klerikalna stranka leta 1911 na višku svoje moči, ko je dobila glasove 32,5 % (liberalci 12 %) vseh volilnih udeležencev in so liberalci ostali brez poslanca. Na Goriškem je klerikalna stranka leta 1907 dobila 38 % (liberalna 31 %), leta 1911 ob znatno nižji udeležbi volivcev pa glasove 26 % (liberalna 18 %) vseh volilnih upravičencev. Na Koroškem, v Trstu in Istri pa ni prišlo do ločitve, ampak je slovenski meščanski tabor ostal enoten. Abstinenca je bila na Goriškem leta 1911 kar 50 %, na Štajerskem 40 %, na Kranjskem pa le 13 %.

Socialna demokracija je na ožjem slovenskem narodnostnem ozemlju leta 1907 dobila glasove 7 % vseh volilnih upravičencev, leta 1911 pa 10 % (na širšem slovenskem ozemlju z mešanimi sodnimi okraji celo 10 % in 11 %) in je stalno naraščala. Krepila se je v industrijskih in rudarskih centrih ter se polagoma širila tudi izven njih.

Klerikalna stranka je leta 1907 dobila 17 poslancev, leta 1911 pa 19, liberalci leta 1907 4 in leta 1911 2 poslance. JSDS sicer ni dobila nobenega poslanca, vendar pa je socialna demokracija na slovenskem in narodnomešanem ozemlju leta 1907 dobila kar 7, leta 1911 pa 3 poslance. Ob proporcionalnem sistemu bi delavsko gibanje tudi na Kranjskem in Goriškem dobilo svoje poslance.³

To že kar tradicionalno razmerje v slovenskem političnem življenju se je konec leta 1917 vse hitreje prvič začelo menjati in se je močno spremenilo po

¹ Ferdo Gestrin - Vasilij Melik, Slovenska zgodovina. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950, str. 91—99; isti, Slovenska zgodovina, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966, str. 172—178.

² Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Prosvetna zveza Ljubljana 1958, str. 321.

³ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem. Slovenska matica Ljubljana 1965, str. 273—275, 278, 292, 306, 394—398.

razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Jugoslavije. Revolucionarno vrenje je zajelo delavce, kmete in vojake. V številnih krajih so se vrstili krajevni nemiri in upori. To široko revolucionarno-demokratsko gibanje je bilo stihijsko, nepovezano in brez vodstva. Slovenska socialna demokracija tudi po Cankarjevi ostri kritiki ni videla naroda, kolikor pa ga je videla, je bilo to le dušenje in preprečevanje revolucionarnega razpoloženja slovenskega ljudstva. Hkrati je desničarsko vodstvo JSDS tesno sodelovalo v narodni in deželni vladi z meščanskima strankama pri vzpostavljanju in krepitvi buržoazne oblasti, ki je bila do zadušitve splošne stavke konec aprila 1920 bolj ali manj nestabilna.

V tej revolucionarni dobi ni bilo subjektivne sile, revolucionarne stranke, ki bi mogla povezati revolucionarno-demokratske množice. Odcepitev levega krila iz JSDS in ustanovitev Delavske socialistične stranke za Slovenijo marca 1920, ki se je na kongresu 11. aprila 1920 zedinila s SDSJ(k), je prišla prekasno, da bi mogla v celoti odigrati to vlogo, ker so precejšen del revolucionarno-demokratskih množic že pridobivale stare in nove meščanske stranke, ki so nastopale z novimi, radikalnimi gesli, prilagojenimi takratnemu razpoloženju in težnjam ljudstva. Ta proces se je še hitreje razvijal po porazu železničarske stavke, ko je delavsko gibanje po kratkotrajni popolni enotnosti prešlo iz svoje kulminacije.⁴

Zato je bila politična slika 28. novembra 1920 na volitvah v ustavodajno skupščino izraz razmer v obdobju utrditve buržoazne oblasti in krepitve meščanskih strank. Tako je klerikalna stranka dobila 27% glasov vseh volilnih upravičencev (30% manj kot 1911) in 15 poslancev, liberalne stranke 25% (75% več kot 1911) in 13 poslancev, delavski stranki pa 22% (skoraj štirikrat več kot leta 1911) in 12 poslancev, 26% volilnih upravičencev pa ni glasovalo.⁵ Klerikalna stranka je zaradi preusmeritve volivcev in proporcionalnega sistema izgubila legitimacijo, da sama predstavlja slovenski narod.

Po tem porazu je šla klerikalna stranka na sistematično delo za pridobitev izgubljenih volivcev. Kot opozicijska stranka je z geslom za avtonomijo Slovenije na volitvah leta 1923 dobila kar 43% glasov vseh volilnih upravičencev (in 21 poslancev od 26), liberalne stranke 19% (in 4 poslance), Nemci 2% in enega poslanca, delavske liste 7%, 29% volivcev pa se volitev ni udeležilo.

Leta 1925 je klerikalna stranka že nekoliko nazadovala, ko je dobila 40% (in 20 poslancev), liberalne stranke 26% (in 6 poslancev), delavske stranke pa niti 5% glasov vseh volilnih upravičencev. Na zadnjih tajnih državnoborskih volitvah leta 1927 je klerikalna stranka dobila slabih 40% (in 20 poslancev), liberalne stranke 19% (5 poslancev) in delavske liste ponovno 7% (socialisti enega poslanca), abstinenca pa je narasla od prejšnjih 29% na 34,5%.⁶ V tem obdobju relativne konsolidacije kapitalizma so slovenskemu narodu vladale reakcionarne meščanske stranke, ki so se z velikosrbskimi strankami izmenično vrstile na oblasti.

Delavsko gibanje je bilo po letu 1920 oslABLJENO in razcepljeno. Komunistična stranka v Sloveniji se je kljub stalnemu preganjanju in nekaterim no-

⁴ Fondi Narodnega sveta 1918, zapisniki narodne in deželne vlade 1918—1920 in poverjeništa za notranje zadeve 1918—1920 v Arhivu Slovenije. (Kjer pri dokumentih ne navajam arhiva, pomeni, da je dokument v arhivu CK ZKS.)

⁵ Vasilij Melik, Izidi volitev v konstituantno leta 1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962, št. 1, str. 46.

⁶ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Mladinska knjiga Ljubljana 1965, str. 251, 310 in 364.

tranjim krizam uveljavljala v mnogih akcijah ter začela poudarjati potrebo po enotni delavski fronti, v čemer je delno uspela ob volitvah in med študenti na univerzi.

Medtem ko je bil liberalni tabor razcepljen na več strank, je ostal klerikalni dolgo časa enoten, če izvzamemo ponesrečen Šušteršičev poskus cepitve SLS. Toda po daljšem sporu krščanskosocialistične JSZ s SLS se je JSZ septembra 1928 rešila njenega varuštva, se odločila za samostojno pot in napovedala boj kapitalističnemu sistemu. Približno v istem času so se klerikalni stranki uprli tudi katoliški študentje in dijaki, zbrani okrog lista Križ na gori in Križ ter se povezovali z JSZ. Do manjše opozicije v liberalnem taboru je prišlo v akademskem društvu Triglav.⁷

Ko se je konec leta 1928 po strelih v skupščini poglabljala politična kriza jugoslovanske družbe, je kralj Aleksander uvedel šestojanuarsko diktaturo. Z njo je hotel utrditi buržoazno oblast, toda razvoj je kmalu začel teči drugače. Ker je diktatura še zaostila vrsto perečih družbenih vprašanj, je povzročila nove krize buržoazne oblasti. Na drugi strani je sprožila krepitev demokratičnih sil in njihovo povezovanje, kar je v zadnjih mesecih pred aprilsko vojno na Slovenskem privedlo do enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda.

* * *

Meščanske stranke so pasivno sprejele diktaturo in svoj razpust, KPJ pa je takoj začela boj proti diktaturi s širjenjem letakov. PK KPJ in PK SKOJ za Slovenijo sta 12. januarja izdala letak, v katerem sta poudarjala, da je »edini izhod oborožena vstaja, upor. V revoluciji in diktaturi proletariata je rešitev«. Kmete in delavce sta pozvala »v enotno fronto proti diktaturi«. ⁸ Ta in podobni pozivi na vstajo, ko ni bilo revolucionarne situacije, so partijo vse bolj izolirali od množic. Toda s svojim neustrašnim odporom so si do pomladi 1930, ko je policiji uspelo razbiti partijsko organizacijo v Sloveniji, komunisti le pridobili nove simpatije.

Od leta 1929 so se krščanski socialisti večkrat izrekli za enotno fronto delavstva.⁹ Toda ta predlog je naletel na negativen odmev pri komunistih, socialistični Delavec pa je 10. aprila 1929 odgovoril Delavski pravici, da ta klic ni nov, ker so ga že uporabljali komunisti, da bi ribarili v kalnem. Socialisti so kar sami krepili svoje pozicije in prav med gospodarsko krizo širili svoje sindikalne organizacije¹⁰ ter začeli misliti na obnovev socialistične stranke.

Naraščajoča velika gospodarska kriza je pospešila krizo šestojanuarskega režima. Zato je kralj 3. septembra 1931 izdal oktroirano ustavo in z lažnim parlamentarizmom pokrival odkrito diktaturo, da bi zavrl naraščanje ljudskega nezadovoljstva.

⁷ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960, str. 107—111, 122—128, 139.

⁸ Letak »Proti vojaško-fašistični diktaturi!« Letak PK za prvi maj 1929 priznava, da še ni »nobenega odkritega boja« in poziva, naj se prvega maja »začne z bojem«. Podobno govori letak MK KPS in SKOJ za Ljubljano iz avgusta 1929, da proletariat res še ni šel na ulice, ker še ni oborožen, kljub temu pa MK misli, »da se že nahajamo v začetku državljanske vojne«.

⁹ Glej opombo 7, str. 116.

¹⁰ Leta 1929 je imel URSSJ v Sloveniji 4000 članov, leta 1930 že 8700, leta 1931 pa 9804 člane (Delavska politika, 19. IX. 1931).

Pol leta po razbitju komunistične stranke v Sloveniji se je že začelo njeno obnavljanje, ko je Boris Kidrič novembra 1930 prišel iz zapora. Takoj je začel iskati stike s komunisti v Ljubljani in jih povezovati. Novo partijsko vodstvo je že do začetka leta 1931 obnovilo organizacijo na ljubljanski univerzi in z njeno pomočjo vzpostavljalo zveze z organizacijami v delavskih središčih in na podeželju.¹¹ Svojo politično dejavnost je novo pokrajinsko partijsko vodstvo spčetka osredotočilo med študente na univerzi in doseglo pomembne uspehe pri ustvarjanju enotnosti demokratičnih študentov iz vseh treh slovenskih političnih taborov.

Med diktaturo je študentsko politično življenje do jeseni 1931 zamrlo. Komunisti in levičarji tedaj niso imeli lastnega študentskega kluba, temveč so se vključevali v klerikalne in liberalne ter v njih krepili demokratično opozicijo. Klerikalna društva Danico, Zarjo, Borbo in Cirilsko društvo so dobili v roke demokratični akademiki, zbrani okrog lista Križ, v Njivi so bili levičarji, v nacionalističnem Triglavu so prevladovali demokratični akademiki, v nacionalističnem Jadranu so ostali v manjšini. Ta društva razen Jadrana so se novembra 1931 sporazumela za skupen boj proti diktaturi in za razširitev univerze. Po tem akcijskem sporazumu so demokratični študenti izvedli vrsto političnih nastopov.

Levičarski študenti so 3. novembra 1931 demonstrirali proti diktaturi, komunisti pa trosili letake s pozivom na bojkot volitev 8. novembra in na »oborožen boj za kmetško-delavsko vladu« ter »slovensko sovjetsko republiko«. ¹² Čez dva dni so se demonstracije pred univerzo ponovile, 15. decembra pa so demonstranti izpred univerze odšli po ljubljanskih ulicah in vzklikali proti šestojanuarskemu režimu ter se spopadli s policijo, zaradi česar je bila univerza nekaj tednov zaprta. Demokratični katoliški študenti so za novo leto 1932 poslali dr. Korošču spomenico, v kateri so mu zaradi sodelovanja v Živkovičevi diktatorski vladi odrekli pravico, da si lasti vodstvo slovenskega naroda. Do novih demonstracij vseh demokratičnih študentov na ljubljanski univerzi proti diktaturi je prišlo 27. januarja 1932. Zveza slušateljev ljubljanske univerze je 27. februarja sklicala protestno skupščino, 19. maja pa se je začela tridnevna protestna stavka. ¹³ Te demonstracije so komunisti »izkoristili z razdeljevanjem letakov in vzklikanjem izrazito komunističnih parol«. ¹⁴

Val demonstracij proti diktaturi je tedaj zajel tudi beograjsko in zagrebško univerzo. Na pobudo komunistov je prišlo do konference opozicijskih študentov z vseh treh univerz, ki pa niso hoteli sprejeti sektaških komunističnih gesel. ¹⁵ Zedinili so se o zahtevah po ukinitvi diktature, izvolitvi ustavodajne skupščine in federativni preureditvi države. ¹⁶

Novembra 1932 je univerzitetni komite začel izdajati ilegalne Rdeče signale, revolucionarno glasilo študentov. Decembra 1932 v 2. številki še govore o pripravah za oboroženo vstajo. Ko je CK KPJ opozoril na to nepravilnost,

¹¹ Zdenka Kidrič, Uz ponovno rodjenje Partije posle šestojanuarske diktature. Četrdeset godina, 2 knjiga. Kultura Beograd 1960, str. 72.

¹² OKJ komunistične stranke, »Slovensko delovno ljudstvo«.

¹³ Demonstracije jugoslovanskih študentov. Tribuna, 27. IV. 1959.

¹⁴ Poročilo oblastnega komiteja CK KPJ, »Slovenija«, pismo 2 (19. VII. 1932).

¹⁵ Poročilo »1. juli 1932 R«.

¹⁶ Vojo Rajčević, Studentski pokret na zagrebačkom sveučilištu izmedju dva rata 1918—1941. Mladost Zagreb 1959, str. 132.

ki se je ponavljala tudi v letakih, je pokrajinski komite priznal zgrešenost takih gesel in dodal, da so pač »posledica slabe tradicije«. ¹⁷

Študenti so novembra 1932 demonstrirali proti slabemu ravnanju s političnimi zaporniki, 14. januarja 1933 proti nameravani ukinitvi nekaterih fakultet, februarja so začeli daljšo stavko, 29. oktobra pa so vsa študentska društva poslala pravosodnemu ministru protestno resolucijo proti slabemu ravnanju s političnimi zaporniki v Sremski Mitrovici, ki so bili tedaj v gladovni stavki.

Ta dveletni boj demokratične študentske mladine se ni omejeval le na ohranitev in razširitev slovenske univerze, ampak je imel širok politični značaj v boju proti šestojanuarski diktaturi za demokratične svoboščine, enakopravnost slovenskega naroda, federativno preureditev države itd. Na tej politični osnovi so se krepile demokratične sile med študenti in se povezovale, da je nastala široka enotnost mlade inteligence iz vseh treh taborov.

To je bilo velikega pomena ne samo za uspeh bojev na sami univerzi, temveč še bolj kot zgled slovenskemu ljudstvu, ki je s simpatijo spremljalo boje na univerzi. Enotnost napredne mladine pa je svoje morda največje uspehe dosegla šele v kasnejših letih, ko so najaktivnejši v teh študentskih nastopih po izkušnjah z univerze krepili demokratične skupine in struje v obeh tradicionalnih meščanskih taborih in sodelovali pri dokončnem oblikovanju enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda.

Klerikalna in liberalna buržoazija sta se zavedali, da je skupno nastopanje študentov resno načelo enotnost njihovih taborov. Zato sta sistematično začeli protinapad na mlade upornike, da bi zajezili ta razvoj.

Iz nacionalističnega Jadrana so že februarja 1932 izključili skupino študentov na čelu s podpredsednikom Tonetom Tomšičem, toda samo z enim glasom večine. ¹⁸ Društvo Triglav je bilo odpornejše, ¹⁹ zato je priskočila na pomoč policija in društvo 21. marca 1934 razpustila. Nato so triglavani ustanovili Mladi Triglav, ki je bil čez dve leti tudi razpuščen, decembra 1936 pa levičarji Slovenski klub.

Klerikalno vodstvo je proti svojim uporniškim študentom poslalo dr. Lamberta Ehrlicha, ki ga je škof leta 1931 imenoval za duhovnega vodjo katoliških akademikov. Do jeseni 1932 mu je uspelo zbrati prvo zvesto skupino in osvojiti društvo Zarjo, medtem ko je Borba čvrsto odbijala njegove napade, ²⁰ dokler je novembra 1933 policija ni razpustila. Jeseni 1934 so Ehrlichovi stražarji osvojili še Danico, krščanski socialisti in križarji pa so se od leta 1937 utrjevali v Zarji. Tako je v katoliškem taboru prišlo do diferenciacije na klerofašiste, ki so bili na čelu klerikalni stranki zvestih študentov, in na demokratično strujo, ki je prelomila s slovenskim klerikalizmom.

V tem času se je začelo razčiščevanje tudi v slovenski kulturi. Partija je decembra 1932 začela izdajati revijo Književnost, mesečnik za umetnost in znanost, ki jo je urejal Bratko Kreft. Izhajala je do leta 1935. Z marksistično kritiko je posegala v slovensko družbeno življenje in prispevala k osvetljevanju in razjasnitvi perečih vprašanj.

Leta 1932 je prišlo do krize Ljubljanskega zvona, ker je liberalna založnica zaradi Vidmarjeve knjige Kulturni problemi slovenstva zahtevala, naj Zvo-

¹⁷ Iz Slovenije, od 7. II. 33, PK.

¹⁸ Alenka Nedog, Tone Tomšič, doneski k življenjepisu (rokopis).

¹⁹ Triglav, beseda o našem delu, 1933.

²⁰ Borci, 1933.

novo uredništvo in uredništvo knjižne zbirke Slovenske poti ne objavljata ničesar, kar bi nasprotovalo unitarističnim načelom šestojanuarskega režima. Zato je del Zvonovih sodelavcev odstopil in ustanovil neodvisno revijo Sodobnost pod uredništvom dr. Ferda Kozaka, ki se je leta 1937 naslonil predvsem na marksistične sodelavce.²¹

Šestojanuarska diktatura z narodnim in političnim zatiranjem ter splošno ubožanje zaradi gospodarske krize so kopičili nezadovoljstvo med slovenskim ljudstvom. Komunisti so se zavedali, da nastajajo ugodnejše okoliščine za politično delo. V ta namen je vodstvo komunistične stranke februarja 1932 začelo izdajati ilegalni list Rdeči prapor, ki se je predstavil bralcem, da »je edino slovensko pravo kmečko in delavsko glasilo«, ki bo kazal »edino pot do osvoboditve. Ta pot je borba...« Velike naloge pa ni mogel izpolniti v večji meri, ker je neredno izhajal v nakladi nekaj sto izvodov (od 200 do 900), ter tako krožil v glavnem le med komunisti in simpatizerji.

Komunisti so ustvarjali prva oporišča v sindikatih in delavskih društvih, dobili so vpliv na levo krilo v vrstah Krekovih družin, mladinski organizaciji JSZ. Njihov list Mladi plamen je spomladi 1933 postal celo skojevsko glasilo. Trboveljske revirje so julija 1933 razgibale nekajdnevne demonstracije rudarskih žena, gladovni stavki rudarjev, v katerih so komunisti dosegli enoten nastop delavstva vseh sindikalnih smeri, pa sta poleti 1934 odmevali po vsej Sloveniji in dobili široko moralno podporo pri ljudstvu.

Poleti 1932 je pokrajinsko vodstvo opazalo, da so kmetje celo »bolj pripravljeni na borbo kot delavci«. To so ugotovili na Notranjskem. »Najboljšo akcijo med kmeti vrše spontano bivši ruski ujetniki, ki so bili v rdeči vojski.«²² Toda takih spontanih revolucionarnih žarišč je bilo tudi drugod še precej in sicer so se obnavljala povsod tam, kjer so nastala v revolucionarnem vrenju po prvi svetovni vojni. Vendar komunisti še dlje časa niso dobili stikov s temi skupinami, ki so še naprej ostale izolirane. Kljub temu pa so bile politično dokaj aktivne, saj so marsikje na podeželju bile jedro spontanega odpora proti diktaturi in širile krog svojih somišljenikov.

Okrog Maribora so narodnorevolucionarno gibanje širili krščanskosocialistični duhovniki (Lampret, Smon in drugi), »ki sprejemajo marksizem, metode boja... našo taktiko, pripravljeni so delati uradno s partijo...«^{22a} Sami so se imeli za krščanske kolektiviste in so Korošcu v vsem nasprotovali in to že od leta 1928.²³

Klerikalna stranka, kompromitirana z udeležbo v šestojanuarskih vladah (dr. Korošec do 29. septembra 1930 in ing. Serbec do 2. septembra 1931), si je želela utrditi omajani vpliv in je 8. maja 1932 začela prirejati proslave Koroščeve šestdesetletnice. Ker se je proslava v Ljubljani spremenila v demonstracije, so bila ta slavja drugod prepovedana. Kljub temu so se množice zbirale in demonstrirale proti diktaturi: 15. maja v Domžalah, Mengšu in Komendi ter 22. maja v Dolu pri Ljubljani, v Preddvoru in Šenčurju pa so množice istega dne razbile režimska shoda. Začelo se je gibanje zelenih kravat,

²¹ Franc Zadavec, Ferdo Kozak kot urednik Sodobnosti. Naša sodobnost 1958, str. 1099.

²² Izveštaj o razgovoru sa predstavnikom slov. Oblasnog komiteta, 12. IX. 1932, Sommer.

^{22a} Prav tam.

²³ V nove zarje, zbornik ob desetletnici Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LR Slovenije, Ljubljana 1959, str. 49.

ki ga je žandarmerija temeljito zatirala z aretacijami.²⁴ Vse to je radikaliziralo ljudsko razpoloženje. Višek je doseglo s »slovensko deklaracijo« ali »punktacijami«, ki jih je konec decembra izdala SLS in so jih kot anonimen letak začeli širiti njeni privrženci, zaradi česar je policija že konec januarja odvedla Korošca in nekaj njegovih sodelavcev v konfinacijo.

Ta klerikalna dejavnost je bila le Koroščeva taktika za domačo rabo, za pridobitev izgubljenih pozicij SLS. Korošec, ki je leta 1927 po sporazumu z radikali opustil avtonomistični program, je ostal po odhodu iz šestojanuarske vlade povezan z radikalnim disidentom dr. Milanom Stojadinovičem, tedaj režimskim poslancem. Stojadinoviču je prek Ivana Vesenjaka sporočil, da je struja v SLS okrog Kulovca in Stanovnika »zašla v popoln ekstrem federalizma in republikanizma in vzdržuje najtesnejše zveze z radičevci«, Korošec in Vesenjaka s prijatelji pa »se ne strinjajo s federacijo in tako politično borbo, ampak le propagirajo soglasnost z opozicijo.«²⁵

Od septembra 1931 je v šestojanuarski vladi sodelovala slovenska liberalna buržoazija, ki je vstopila v režimsko stranko JRKD. Junija 1932 je bil njen ustanovni zbor za dravsko banovino. Toda poskus s to stranko, ki naj bi podprla šestojanuarski režim, se na Slovenskem ni obnesel, saj se je kmalu celo v krogih JRKD začel pojavljati vse večji odpor in nezadovoljstvo, »začel se je razkroj in to celo v vodstvu stranke. Spoznavali so, da organizacija JRKD nima prave in iskrene opore v množicah in da je ta organizacija le v nekaterih krajih v Sloveniji...«²⁶

JRKD, ki se je julija 1933 preimenovala v JNS, je ostala osamljena v liberalnem taboru, v katerem se je širilo razočaranje nad šestojanuarsko diktaturo in želja po demokraciji.

Podoben razvoj se je že prej začel v klerikalnem taboru, ki se je znašel pod dvojnimi kladivom. Na eni strani so ga hudo prizadejali razni ukrepi diktatorskega režima, na drugi pa razpadanje lastnih vrst, ki je bilo najbolj izrazito med katoliškimi študenti na ljubljanski univerzi, kjer je prišlo do pravega upora proti klerikalnemu vodstvu in njegovi politiki. Tako so se klerikalni voditelji znašli v zares neugodnem položaju. Po priznanju dr. Mihe Kreka, ki je takrat opravljal posle predsedstva ilegalne SLS, so bili »v brezizgledni opoziciji; imeli na glavi šenčurski proces, mnogi stebri naše organizacije so se majali...«^{26a}

Tako sta oba tradicionalna meščanska tabora zašla v krizo in se začela krhati. Iz njunih nekdanjih privrženecv se je širil krog »nezadovoljnežev«, kot je žandarmerija v zaupnih poročilih označevala privrženca tega spontanega gibanja proti diktaturi. Nezadovoljno slovensko ljudstvo je težilo po svobodi, narodni enakopravnosti, demokraciji in radikalnem reševanju kričečih socialnih vprašanj. Pripravljeno je bilo, da se za te svoje težnje tudi bori. To je pokazalo z odporom proti plačevanju visokih davkov in rubežnim, različnimi nastopi in demonstracijami proti režimu, ne boječ se kordonov orožnikov, pripravljenih na streljanje. Med naraščajočimi mezdnimi gibanji in stavkami pa so poganjale prve kali delavsko-kmečke solidarnosti.

²⁴ Matija Škerbec, Šenčurski dogodki. Tiskovno društvo Kranj 1937.

²⁵ Politička situacija u Slovenačkoj, Maribor, 4 mart 33, Janko Tavčar, Stojadinovičev fond, Arhiv Jugoslavije.

²⁶ Prav tam.

^{26a} Koledar Svobodne Slovenije 1951, Buenos Aires, str. 71.

Spontano revolucionarno-demokratsko gibanje je naravnost klicalo, da ga nekdo poveže in vodi. Le tako bi se moglo razviti in učinkovito poseči v reševanje splošne politične in družbene krize.

To gibanje je začelo povezovati in organizirati združenje borcev Jugoslavije Boj po ustanovnem občnem zboru za dravsko banovino 28. januarja 1934. Klerikalci in liberalci, predvsem pa njihovi disidenti, označeni kot »nezadovoljneži«, so povsod hitro sestavljali pripravljalne odbore. Ustanavljali so krajevne organizacije Boja po posameznih občinah, ki so imele po nekaj sto članov, vtem ko so okrajna glavarstva po podrobnih poročilih in političnih oznakah predlagateljev z zavlačevanjem dajala ali celo odbijala dovoljenja za občne zборе.²⁷

Režim je budno spremljal razmah tega gibanja, ker se je bal, da ne bi prerastlo v dobro organizirano opozicijsko stranko, čeprav so v njem sodelovali tudi eksponenti JNS. Slovensko vodstvo bojnikov je bilo neverjetno pisano, sestavljeno iz liberalcev raznih struj, klerikalcev in Ljotičevih fašistov, med katerimi se je razvijal boj za prevlado. Boj je v svojem listu *Prelom* v začetku naglašal, da ni stranka, toda kmalu se je pohvalil, da se ljudstvo povsod zbira okrog Boja, ki je oznanjevalec nove dobe, reda, pravice in poštenja, nasprotniki pa so vznemirjeni, ker jim zmanjkuje tal pod nogami. Kasneje je Boj zatrjeval, da je nadstrankarsko gibanje, ker je strankarstvo razbijanje enotne fronte naroda, ki se bori za svoj obstanek.²⁸

Z Bojem se je ponovilo nekaj podobnega kot v drugi polovici leta 1919, ko je liberalni Samostojni kmečki stranki z radikalnimi gesli uspelo zbrati nezadovoljno kmečko ljudstvo, ker še ni bilo revolucionarne stranke, h kateri je težilo. Sedaj je bila taka stranka, ki pa se je še osvobajala idejne in politične tesnosrčnosti mlade komunistične stranke iz dvajsetih let, ko je »zapiranje delavske politike v ozke okvire delavskega razreda samega izločilo delavsko gibanje kot voditelja celotnega narodnega gibanja in seveda navsezadnje škodovala tudi njemu samemu«.²⁹

Pokrajinsko partijsko vodstvo se je tega vse bolj zavedalo. Zato je že leta 1932 razen legalne teoretične revije *Književnost* ustanovilo legalno založbo *Nova knjiga*, ki je od leta 1933 dalje natisnila vrsto prevodov klasikov marksizma, v čemer je bilo slovensko delavsko gibanje dotlej prav siromašno. V Mali biblioteki je leta 1934 začelo izdajati legalne brošure z aktualnimi vprašanji, Mladinska matica pa je v veliki nakladi izdala Kardeljev marksistični oris gospodarske zgodovine *Potovanje skozi čas*.³⁰ Ta literatura je veliko prispevala k idejni vzgoji in sploh širjenju marksistične misli.

Partija se ni zadovoljila sicer z dokaj številnim ilegalnim tiskom, listi in letaki, temveč je skušala prebiti ta obroč ilegalnosti z izdajanjem legalnih časopisov, ki bi ji olajšali dostop k množicam in povezovanje z njimi.

Na pobudo Prežihovega Voranca je že poleti 1932 neki simpatizer partije zbral v Murski Soboti skupino krščanskih socialistov, ki so 2. oktobra 1932

²⁷ Poročilo žandarmerijske postaje Trebnje 10. IV. 1934, žandarmerijske postaje postaje Dobrnič 24. VI. in 27. VIII. 1934 in druga poročila v fondu okrajnega glavarstva Novo mesto. Arhiv v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

²⁸ *Prelom*, 7. VI. in 9. VIII. 1934.

²⁹ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Državna založba Slovenije Ljubljana 1957, str. 357.

³⁰ Fotografski dokumenti o boju KPS I, 1. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1964, str. 499—504.

začeli tiskati z denarno podporo CK KPJ štirinajstdnevnik *Novi čas* in ga v 4000 izvodih razširili po Prekmurju in okrog Maribora, zatem pa so nameravali »voditi borbo za celo Slovenijo«. ³¹ Januarja 1938 je izšla številka drugega letnika v Ljubljani, ko je list zaradi aretacije urednika in sodelavcev prenehal izhajati. ³²

Januarja 1933 so komunisti prevzeli *Mladi plamen*, glasilo krščansko-socialistične Krekove mladine, ki so ga krščanski socialisti še nekaj časa podpirali in »se jezili na njegovo pisanje«. ³³ List je kmalu zašel v finančne težave, ker so odpadli številni naročniki, vendar pa je kot legalno glasilo PK SKOJ izhajal do konca leta 1934.

Spomladi 1933 je pokrajinsko vodstvo partije nameravalo izdajati nov »list za kmete«. ^{33a} ali že tedaj prevzeti tednik *Slovenijo*, ³⁴ ki je začel izhajati 22. julija 1932 kot glasilo mlačne klerikalno-liberalne opozicije in pisal, da je treba združiti vse slovenske sile. Pokrajinski komite je sporočil CK KPJ, da je »za izdajanje lista za kmete treba samo denarja, drugo vse je pripravljeno«. Ker pa je bil CK takrat sam v najhujši denarni stiski, načrta niso izpeljali. V začetku leta 1934 je pokrajinsko vodstvo še vedno »nameravalo izdajati legalen SNR list«. ³⁵ in prosilo za minimalno denarno pomoč, ki jo je CK odobril šele junija. ³⁶ Sredi junija je Boris Kidrič poročal CK, da je redakcija za legalen list SNR pripravljena, julija pa Edvard Kardelj, »da bo legalen list SNR izšel okrog 15. avgusta«. ³⁷ To se je zavleklo do 5. oktobra, ko je končno začela izhajati *Ljudska pravica*, ki je v slovensko politično življenje sicer posegla z zamudo, toda še ne prekasno.

Partija je polagoma dobivala in širila svoja oporišča med množicami. Na kongresu Strokovne komisije 18. marca 1934 je bil Leskošek izvoljen v njen izvršni odbor. Na kongresu delavskih društev *Svoboda* 9. septembra v Ljubljani so socialisti obdržali še 19 delegatov, komunisti so jih imel 9, z njimi pa so glasovali tudi trije delegati. ³⁸ Na pobudo levičarskih študentov je bila 11. novembra 1933 obnovljena enotna fronta študentov kot *Akademski akcija* za univerzitetno knjižnico, ki si je 15. decembra 1934 zadala nalogo za razširitev ljubljanske univerze. *Akademski glas*, ki ga je 25. septembra 1933 začela izdajati skupina neodvisnih študentov, je vse bolj prihajal pod vpliv levičarjev, dokler ga ni policija marca 1936 prepovedala. Komunistke so delale v ženskem gibanju. Še najmanj je bila partija povezana s kmeti, razen v nekaterih predelih, kar je bila njena največja slabost.

Zanimivo je, da so komunisti od konca leta 1931 uspešno uveljavljali na univerzi široko demokratično fronto študentov, ker je bila partija pri tem političnem delu relativno najbolj svobodna in neodvisna, da se je lahko ravnala po vsakokratnih okoliščinah. Niso je toliko vezale razne ozke in sektaške direktive

³¹ Pismo iz Slovenije, 4. IX. 1932, Ivan; O slovenačkom legalnom listu, iz razgovora sa urednikom, oktober 1932, Weissmann; Pismo Kr-t-fa, Ivan, brez datuma, primljeno 15. XI. 32.

³² Sodni spis Janez Titan, 1933.

³³ April 1933 (Poročilo PK KPJ za Slovenijo).

^{33a} Prav tam.

³⁴ Ivan Kreft, Spomini ljudskega agitatorja. Založba Obzorja Maribor 1954, str. 33.

³⁵ Izveštaj Sommera od 10. III. (1934).

³⁶ Zapisnik sednice CK KPJ od 8. VI. 1934.

³⁷ No. 15, 14. VI. 34, Kos; Pismo PK Slovenije od 23. VII. 1934, Levec.

³⁸ Izveštaj Levca, 2. XII. 1934.

kot za delo v sindikatih (grupe RSO — revolucionarna sindikalna opozicija) in med kmeti (grupe SNR — slovenski narodni revolucionarji). Začetno ultra-levo sektaštvo so komunistični študenti sami relativno hitro premagali, ko so pri vsakdanjem političnem delu spoznali njegovo škodljivost za širjenje in utrjevanje akcijske enotnosti vseh demokratičnih študentov.

Na drugih področjih politične dejavnosti se je partija počasneje osvobajala sektaških ozkosti, ki sta jih vsiljevala CK KPJ in kominterna. Ko je PK leta 1933 dopustil vstopanje komunistov v sindikate z vpisovanjem, je CK to ostro obsodil kot »oportunistično prakso... vtihotapljanja naših ljudi... skrivanje svojega političnega obraza pred reformisti«. Tudi geslo »Vsi v enotno fronto proti fašizmu« je bilo za CK napačno, ker se »ne more boriti proti fašizmu brez borbe proti soc. fašističnim voditeljem«. ³⁹ Spomladi 1934 je CK KPJ ukazal »parolo sovjetske oblasti... To je eden najvažnejših sklepov XIII. plenuma IOKI...«. ⁴⁰ To geslo je CK kasneje takole preciziral in utemeljeval:

»Geslo »borbo za sovjetsko oblast« je potrebno dobro osvetliti z dveh strani. 1. To ni geslo »Za sovjetsko Jugoslavijo«, ki je napačno, ker je današnja Jugoslavija versajska imperialistična tvorba. Ko bo sovjetska, ne bo Jugoslavija... Pravilno geslo bo: Za združeno sovjetsko Slovenijo.« ⁴¹

Prav tako nesprejemljiva je bila ideja SNR, ki jo je od leta 1932 razvijala »slovenska komisija« pri CK, ko je preučevala »slovensko vprašanje«. ⁴² Iz tega je po mnogih obravnavah in zapletih nastala brošura »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«, ki jo je napisal Prežihov Voranc, izšla pa je šele poleti 1934, ko so komunisti v Sloveniji prihajali že do drugačnih spoznanj.

CK KPJ in CK KP Italije sta februarja 1933 podpisala skupno izjavo o najtesnejšem sodelovanju obeh strank v skupnem revolucionarnem boju proti fašizmu. Aprila 1934 so KP Jugoslavije, KP Italije in KP Avstrije sprejele izjavo treh partij o slovenskem vprašanju. V njej so se izrekle za pravico samoodločbe slovenskega naroda do odcepitve. To načelo so dopolnile z geslom boja za zedinjenje slovenskega naroda, razkosanega na tri države, in mu v tem boju zagotovile pomoč. ⁴³ Praktičen pomen teh izjav je bil predvsem v tesnejšem sodelovanju in medsebojni pomoči treh partij, politično važnost druge izjave pa je dosledno poudarjala in jo tudi izvajala le KPS.

Sredi leta 1934 je policija opazila »ojačeno delovanje komunističnih elementov«. V mnogih krajih so bili raztreseni v »velikem številu komunistični letaki različnih vrst«, uspeh preiskav pa ni bil zadovoljiv. Zaradi tega je banska uprava 21. septembra 1934 izdala podrejenim oblastnim organom okrožnico, v kateri je naročala, da je komunistični akciji potrebno posvečati »največjo pažnjo, da se ta akcija, ki je zajela že precej široke oblike, čimprej zatre...«. Vršiti morajo pogoste preiskave, sumljive pa strogo in diskretno nadzirati. ⁴⁴

Nekaj dni pred tem je bila v Goričanah pri Medvodah pokrajinska partijska konferenca. Po Titovem poročilu, bil je na njej kot predstavnik CK, je bila »precej dobro pripravljena in je pravilno razumela svoje naloge«.

³⁹ Pokrajinskemu komitetu za Sloveniju, 10. X. 33. CK.

⁴⁰ PS za Sloveniju, 12. V. 1934, CK KPJ.

⁴¹ PS za Sloveniju, 15. VII. 34, CK.

⁴² Obl. komitetu Slovenije, 13. XII. 32, CK.

⁴³ Delo, julij 1948, str. 66—69.

⁴⁴ Kr. ban. uprava, Pov. II. D. Z. No 1470/42.

Za obravnavano vprašanje je pomemben obsežen Kardeljev referat Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju, ki ga je imel na konferenci. V njem je uvodoma poudaril:

»... Medtem ko morem vsaj v glavnem ugotoviti, da je članstvo stranke v osnovi razumelo strokovno politiko vodstva, pa ne moremo isto trditi o kmečki in nacionalni politiki. Z drugimi besedami, pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji si v celoti glede nacionalnega vprašanja še danes ni na jasnem. Zato je povsem razumljivo, da strankine celice tudi niso vršile in ne vrše po tej liniji delovanja skoro nikakega dela. Kjer se je stranka vendarle približala kmečkim množicam, ni to plod kakega sistematičnega dela stranke, marveč le več ali manj poedinih oseb. Ta stran strankinega dela je kljub vsej svoji silni važnosti do sedaj najbolj zanemarjena, tu na tem polju si mora pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji od pokrajinskega komiteja navzdol temeljito izprašati vest in opraviti med seboj najtemeljitejše avtokritike...«⁴⁵

Kardelj je spodbil razna napačna gledanja komunistov na narodno vprašanje in dokazoval, da je narodno vprašanje po svoji vsebini meščansko-demokratskega značaja. Nerešena vprašanja meščansko-demokratske revolucije dajejo naši revoluciji v prvi etapi meščansko-demokratski značaj, boj proletariata pa dobiva na ta način širšo množično osnovo. Položaj slovenskega kmeta je tako obupen, da ga »tira v enotno fronto z delavskim razredom«. Zato komunistična stranka lahko »v kratkem času postane tudi voditeljica slovenskega kmečkega ljudstva... Prav tako pa je s slovenskimi obrtniki«, kar pa je odvisno »edino od nas, od naše aktivnosti in od pravilnosti našega dela...«

Zato je brezpogojno treba izdajati poseben časopis za kmete, »da bi mogel informirati kmečko delovno ljudstvo o dnevnem položaju in ga povezovati v borbo«. Komunisti se morajo vključevati v razne kmečke organizacije, izkoristiti vse legalne možnosti in ustanavljati kmečke akcijske odbore za različne akcije, podpreti in utrditi pa je treba tudi pokrajinski odbor SNR. Strankino linijo v narodnem vprašanju je treba popularizirati »med obrtniki, intelektualci, kulturnimi delavci, študenti in zlasti med srednješolsko mladino«.

Konferenca je dala nove spodbude za povezovanje komunistov z množicami in sprožila vrsto mezdnih in političnih akcij med delavstvom, kmeti, mladino in ženami. Ko se je Tito čez dobrih štirinajst dni vrnil z Dunaja v Slovenijo, je opazil, da je vpliv konference »že rodil dobre sadove«. Kardelj je kasneje ocenil, da je partija sicer storila velik korak v povezovanju z množicami, vendar so to šele začetki prehajanja iz sektaške skupine v voditeljico delovnega ljudstva. SNR je dobila legalen časopis, ki je »naletel na velik odmev«. ⁴⁷

Ta časopis je bila Ljudska pravica, ki je kot štirinajstdnevnik »za gospodarstvo in prosveto« pod uredništvom Miška Kranjca začel izhajati 5. oktobra 1934 v Dolnji Lendavi. Bralcem se je predstavil z obljubo, da »bo stal vedno na strani delovnega ljudstva, kmetov in delavcev, obrtnikov in drugih, ki si z največjim naporom služijo komaj svoj vsakdanji kruh, včasih pa tudi tega ne morejo, spremljal bo borbe tega ljudstva po svetu in vam bo poročal o njih...«

⁴⁵ Sodni spis Pavle Tepina, 1934, str. 502—527. CK KPJ je Kardeljev referat ocenil kot izvrsten in nanj ni imel pripomb razen nekaj manjših dopolnitev. (Pokrajinsko komitetu za Slovenijo, 29. X. 1934, CK).

⁴⁶ Vladimir Dedijer, Josip Broz Tito. Cankarjeva založba Ljubljana 1953, str. 298.

⁴⁷ Glej opombo 38.

Prva številka je izšla v 1000 izvodih, naslednji dve v 1200, 4. v 1400, 5. v 1500.⁴⁸ do oktobra 1935 pa se je naklada povzpela na 4000.⁴⁹ Prve tri številke so bile razširjene predvsem v Prekmurju (700 izvodov), ljutomerskem in ptuj-skem okraju, 4. številka pa se je že razširila tudi na Dolenjskem in Gorenjskem. Od konca novembra 1934 je imela Ljudska pravica poseben redakcijski odbor v Ljubljani, ki jo je zalagal s članki in uvodniki.

Četrta državna konferenca KPJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani je bila še obremenjena z ostanke sektaštva. Skoraj brez sprememb je sprejemala resolucije, pripravljene že nekaj mesecev prej. Zato ni izoblikovala svoje politike in taktike v skladu z novimi razmerami. Njen najpozitivnejši sklep je bil, da se v okviru KPJ ustanovijo KP Slovenije, KP Hrvatske in za tem KP Makedonije.⁵⁰

CK KPJ je moral kaj hitro spreminjati sektaške in papirnate sklepe IV. konference. Tako je že sredi marca 1935 pohvalil Ljudsko pravico zaradi njene vsebine in poljudnega pisanja, »vodstvu SNR« pa priznal, da »koncentriranje dela na ustanavljanju ilegalnih skupin nacionalnega revolucionarnega gibanja ni prineslo uspehov«, ker to le »zožuje nac. rev. gibanje, ki more in mora biti množično«. Sloni naj na sistemu poverjenikov, ki delajo v raznih organizacijah in društvih. Delo SNR naj bo povsem ločeno od ilegalnega dela partije.⁵¹ To pa je bila praksa, ki jo je že prej uveljavljala Ljudska pravica z naraščajočim krogom svojih poverjenikov in snovanjem »skupnosti slovenskega preprostega ljudstva«.

Čez mesec dni je CK sporočil, da je z marčno resolucijo, ki jo je potrdil politični sekretariat kominterne, popravil nekatere politične napake v sklepih IV. konference glede protifašistične fronte. Hkrati je zahteval, da je treba takoj snovati široko protifašistično ljudsko fronto,⁵² s katero naj KPJ mobilizira množice v boju za demokratične pravice in neposredne zahteve posameznih slojev.⁵³

Pismo je prišlo v času velike zmede, ki jo je ustvaril CK s svojimi nasprotujočimi si direktivami za petomajske volitve, razpisane 6. februarja 1935. CK KPJ je šele 24. februarja po potrditvi kominterne razposlal z Dunaja sklep o skupni listi delavcev, kmetov in zatiranih narodov. Predstavniki CK so se začeli pogajati s Topalovičem in Mačkóm, kmalu pa je CK dobil novo direktivo kominterne za samostojen nastop. Kaclerović je nato tri tedne zavlačeval privolitev, da bi bil nosilec liste, in nazadnje je to odklonil. Konec koncev je Pavlovič to z obotavljanjem le sprejel. V Sloveniji so bila v začetku nesoglasja glede volitev; čakali so na direktive CK. Ko so jih dobili, so jih razposlali, vendar pa so premalo poudarjali samostojen nastop in zbiranje podpisov. To so popravili s kasnejšimi smernicami.⁵⁴ Sklenili so sporazum s slovenskimi socialisti, toda bil je razbit, ker so socialisti sprejeli Topaloviča za nosilca liste.⁵⁵ Ko so socialisti 19. marca sklicali zborovanje v unionski dvorani, so širili govorice, da je v Beogradu sklenjen sporazum s Topalovičem. Zaradi tega komu-

⁴⁸ Dragi, Danes Ti poročam podrobnejše o našem listu..., 27. XI. 1934, F.

⁴⁹ Izveštaj Antona (dr. J. Vilfan) od kraja oktobra 1935.

⁵⁰ Istorjski arhiv KPJ, tom II, 1949, str. 231.

⁵¹ Vodstvu SNR, 14. III. 1935, CK KPJ.

⁵² PK za Sloveniju, od 16. IV. 35, CK.

⁵³ Glej opombo 50, str. 344–351.

⁵⁴ Izveštaj PKS, 10. III. 1935.

⁵⁵ Pismo Voji — br. 9, 16. III. 35. Som.

nisti, ki so se udeležili zborovanja, niso demonstrirali proti njemu.⁵⁶ Zatem je Jože Vilfan 31. marca sklical komunistični shod, na katerega je po Kidričevi oceni prišlo 600 delavcev. Razen Vilfana, ki zaradi protislovnih informacij ni mogel povedati, kdo je nosilec liste, so govorili še delegat iz Ptujja, z Jesenic ter trije delavci.⁵⁷ Že nekaj tednov prej je prišlo do pogajanj za sodelovanje s krščanskimi socialisti⁵⁸, ki pa niso uspela. Nato so krščanski socialisti želeli nastopiti s socialisti, toda ti jih niso povabili na svojo listo, ki so jo pripravljali.⁵⁹

Po vsem tem je bil del PK Slovenije v začetku aprila za aktiven bojkot volitev, drugi del pa proti.⁶⁰ Vendar se je PK odločil, naj komunisti razvijajo kar najbolj žilavo akcijo, da se delavski razred samostojno udeleži volitev in v predvolilni aktivnosti ustvarja akcijsko enotnost delovnega ljudstva za »enotno delavsko-kmečko listo«.⁶¹ Nazadnje je prišla iz Zagreba direktiva, naj komunisti v Sloveniji, kjer jim je Maček razen v nekaterih okrajih dal proste roke,⁶² nastopijo na listi združene opozicije, kjer je le mogoče.⁶³ Zmeda je bila torej popolna, čas pa prekratek za tak nastop. Zato so komunisti ponekod glasovali za združeno opozicijo ali celo pomagali zbirati podpise za njene predlagatelje,⁶⁴ drugod pa so abstinirali.

Partija je bila tedaj tako organizirana politična sila v Sloveniji, ki bi mogla, če ne bi bilo te zmede, okrog sebe in svoje »skupnosti preprostega slovenskega ljudstva«⁶⁵ ter okoli Ljudske pravice zbrati demokratične sile in jih povezati v široko opozicijsko fronto za petomajske volitve, s čimer bi si okrepila ugled in politični vpliv. Tako pa ni izkoristila te priložnosti. Zavoljo tega je kasneje z večjim trudom in počasneje ustvarjala to fronto.

Druga organizirana sila je bil Boj. Toda v njem se je prav takrat odvijal boj med fašističnim ljotičevskim in Vidmarjevim demokratičnim krilom, ki pa je nastopalo z geslom, da mora Boj ostati nepolitična organizacija. Tretja organizirana sila je bila SLS, ki je igrala še nerazjasnjeno, dvolično vlogo. Korošec se je dolgo pogajal z združeno opozicijo, nekatere svoje ljudi vrnil na Jevtičevo listo, končno pa se je SLS odločila za abstinenco.⁶⁶ Zato so listo združene opozicije reševali nekateri posamezniki. Vekoslav Kukovec je vložil kandidatno listo za mariborsko okrožje,⁶⁷ v ljubljanskem okrožju za nekatere okraje Lončar, za druge pa ločeno Koren iz Črnomlja s pomočjo HSS in hrvaških kandidatov.⁶⁸

⁵⁶ Pismo oml. instruktora iz Slovenije — br. 4, 26. III. 35.

⁵⁷ Izveštaj Manojla iz Zagreba, 4. IV. 1935.

⁵⁸ Za PK Slovenije, br. 1, 13. III. 35.

⁵⁹ Delavska pravica, 7. in 21. III. 1935.

⁶⁰ Pismo Voje br. 8, 12. IV. 1935.

⁶¹ Cirkular PK Slovenije, 16. IV. 1935; Za kaj gre. Ljudska pravica, 20. IV. 1935.

⁶² Pismo Jožefa, predstavnika CK iz Zagreba, 11. IV. 1935.

⁶³ Rudi Čačinovič, Kidričeva poruka: Ne vračaj se bez odgovora. Četrdeset godina, 2 knjiga. Kultura Beograd 1960, str. 206.

⁶⁴ Ivan Regent—dr. Janko Pleterski—Ivan Kreft, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Pomurska založba Murska Sobota 1964, str. 217.

⁶⁵ Ljudska pravica, 8. II. 1935.

⁶⁶ Ivan Ribar, Politički zapisi, knjiga II. Prosveta Beograd 1949, str. 178; glej opombo 64, str. 210; Ljubo Boban, Sporazum Cvetković—Maček, Institut društvenih nauka Beograd 1965, str. 19.

⁶⁷ Vekoslav Kukovec, Slovenci 1935. Ljudska tiskarna Maribor 1935, str. 7.

⁶⁸ Glej opombo 49.

V takem položaju niso bili volilni rezultati nikakršen izraz stvarnega političnega razporeženja slovenskega ljudstva, zlasti še ker te volitve v vsej državi dejansko »sploh niso bile volitve, ampak od začetka do konca golo nasilje... Ko tudi sila ni pomagala vladi, so ZO s falzifikati odvzeli na stotine tisočev glasov in jih dodelili vladni listi.«⁶⁹ Le tako se je moglo zgoditi, da je opozicija dobila v Sloveniji samo 22 510 glasov in 2 poslanca, Jevtičeva lista pa 125 178 glasov in 27 poslancev!

Kljub temu je Jevtič moral demisionirati in knez Pavle je 24. junija zapupal vlado Stojadinoviču, Korošcu, Spahu — novi strankarski kombinaciji (radikali, SLS in JMO), ki je bila delno ali ves čas med šestojanuarsko diktaturo v opoziciji, kar naj bi dajalo videz, da se začenja nova smer v notranji politiki. Vendar je vlada JRZ v bistvu ohranila kontinuiteto s šestojanuarskim režimom, izolirala HSS in okrepila razmajano vladavino velikosrbske hegemonije, pri čemer je pomembno vlogo odigral prav Korošec, ki je s tem odkrito izdal slovenske narodne interese.

Že Jevtič je nameraval z radikali, SLS in JMO okrepiti svojo vlado. Spaho je njegovo željo odbil. »Korošec je izjavil, da on osebno noče v vlado, če pa radikali mislijo stopiti v vlado, bo vanjo delegiral enega člana svoje stranke.«⁷⁰ Tega mu ni bilo treba storiti, ker so radikali odklonili vstop, Stojadinović je kot radikal šel v vlado na svojo roko, Korošec pa je ostal z njim v zvezi.

Slovenski komunisti so že leta 1934 napovedali bližnji vstop Korošca v vlado, zlasti po smrti kralja Aleksandra, ko je šel skupaj s Kramerjem v odbor za postavitve spomenika.⁷¹ Nekako v tem času pa se je začelo še tesnejše sodelovanje vrhov slovenske klerikalne in liberalne buržoazije, ki je privedlo do tajnih sporazumov. Prvi dogovor ali morda šele osnutek za sporazum je bil takole oblikovan:

»Prežeti s spoznanjem, da je po smrti kralja Ujedinitelja treba združenega navora vseh pozitivnih in konstruktivnih sil... smo podpisani voljni v skupnem naporu odstranjevati zapreke srečnega razvoja naroda in države ter z največjo iskrenostjo usmeriti naše pozitivno prizadevanje za doseg enotnega gledanja in sporazumnega obravnavanja ter reševanja vseh bistvenih vprašanj...«⁷²

Ni še možno ugotoviti, ali je bil ta dogovor podpisan ali ne, ali so morda stiki obtičali v pogajanjih. Nesporo pa je bil 12. oktobra 1936 podpisan za šest let tajen sporazum o sodelovanju v zbornici TOI.⁷³

To povezovanje reakcionarne buržoazije je pospeševalo diferenciacijo v obeh tradicionalnih meščanskih taborih, krepitev dotedanjih in nastajanje novih demokratičnih skupin, ki so se začele pogajati za sodelovanje in združevanje.

Po petomajskih volitvah so nekatere opozicijske skupine čutile potrebo, da se povežejo, vzpostavijo enotno opozicijsko organizacijo in začno izdajati svoje glasilo. Lončarjeva skupina in Vidmarjeva skupina bojevnikov sta skupini ljudske pravice predlagali združitev, Ljudska pravica pa naj bi postala skupen organ opozicijskega ljudskega gibanja. Do tega sporazuma ni prišlo, ker

⁶⁹ Resolucija udružene opozicije. U Zagrebu, 2. VI. 1935.

⁷⁰ Beograd, 25. dec. 1934, Gosp. Beciću, povereniku glavnog odbora, M. Trifunović, Stojadinovičev fond, Arhiv Jugoslavije.

⁷¹ Glej opombo 38.

⁷² Arhivska zbirka dr. M. Zajca, arhiv RSNZ SR Slovenije.

⁷³ Prav tam, Promemorija, Ljubljana, dne 3. februarja 1941, dr. Zajec.

je Ljudska pravica zašla »mnogo predaleč na levo in je bila preveč delavska... kot legalno komunistično glasilo«⁷⁴ in ker predstavniki Ljudske pravice niso imeli pooblastila za tako združitev, ampak so jih lahko le povabili na sodelovanje v časopisu.⁷⁵

Tako »smo slabo kovali železo, ko je bilo vroče... Čeprav nismo hoteli, vendar smo preveč kovali formule in izdelovali načrte za steze in obroče, v katerih se mora razvijati iniciativa in dejavnost naših ljudi in množic. S tem smo zavirali pobudo naših ljudi in dejansko zadrževali množice...«⁷⁶ Do podobne ugotovitve o dotedanjem političnem delu je prišel že plenum CK 9. in 10. junija 1935 v Splitu. Menil je, da snovanje protifašistične ljudske fronte že zaostaja za razpoloženjem ljudstva, in izrekel se je proti togim političnim in organizacijskim oblikam in šablonam. »Čim več bomo prevzemali od množic njihovih gesel, njihovih izrazov, njihovih oblik boja in organizacije — tem širše in bliže bo množicam gibanje, boj močnejši in uspešnejši.«⁷⁷

Policijski vdori konec leta 1934 so komunistični stranki na Slovenskem povzročali znatno škodo z aretacijami nekaj desetih članov in prekinitvijo zvez z nekaterimi partijskimi organizacijami. Idejni šibkosti so se s tem pridružile tudi organizacijske težave, ki pa so bile po nekaj mesecih v glavnem premagane.⁷⁸ Pomembno je bilo tudi, da so v politično aktivnost vključevali stare komuniste, ki so bili dolga leta pasivni (Jaka Žorga, Lemež, Kraševac itd.), in aktivizirali vrsto starih simpatizerjev. Tako se je širil krog političnih delavcev za ilegalno in legalno delo, ki je postajalo vse intenzivnejše in zahtevnejše. Sekretar PK je bil tedaj Ivan Maček-Gustl, od poletja 1935 pa Jože Marn-Slavko, sindikalno komisijo sta vodila Franc Leskošek in Jaka Žorga, ki sta bila vplivna med delavstvom, ljudsko fronto Jože Vilfan, ki je zaradi svojega ugleda med demokratičnimi meščanskimi krogi »igral pri njih važno vlogo«.⁷⁹

Partija je želela, da na napovedanem zletu Svobod 7. julija 1935 v Celju pokaže svoj vpliv in moč rastočega delavskega gibanja, za kar se je vsestransko pripravljala. Komunisti so zahtevali, naj na zletu govori tudi Leskošek kot predsednik Strokovne komisije. V to so socialisti, ki so imeli v rokah osrednji odbor zveze Svobod, končno privolili, nasprotovali pa so, da bi delavci prišli na zlet s transparenti.⁸⁰

Delavci so prihajali v Celje z napisanimi gesli za enotno fronto in z rdečimi zastavami, ki so jih orožniki trgali, delavci pa razvijali nove. V Celju so se zvrstili v dolg sprevod. Na zborovanju je najprej govoril predsednik zveze Teply o delavski kulturi. Drugim govornikom policijski komisar sprva ni pustil govoriti. Toda množica je odločno zahtevala, naj govori Leskošek, da je moral komisar popustiti. Leskošek je delavstvo pozval, naj se v boju za demokratične svoboščine strne v enotno fronto, in žel splošno odobravanje. Sedej in Topalović sta v skladu z razpoloženjem delavstva prav tako govorila proti vojni in se izrekla za amnestijo, ukinitvev zakona o zaščiti države in enotnost

⁷⁴ Glej opombo 49.

⁷⁵ Pismo Bistrog od 20. VIII. 1935.

⁷⁶ Izveštaj Körnera 26. II. 1936.

⁷⁷ Pregled zgodovine ZKJ. IZDG Ljubljana 1963, str. 164; Istorijški arhiv KPJ, tom II. Istorijško odelenje CK KPJ Beograd 1949, str. 358.

⁷⁸ Zapisnik plenuma PK 10. junija 1935.

⁷⁹ Glej opombo 75.

⁸⁰ Izveštaj Voje o radu u Sloveniji, ... VII. 1935.

delovnega ljudstva. Po oceni policije se je na zborovanju zbralo »kakih 7000« delavcev, po poročilu Delavske politike pa celo 12000.⁸¹

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je menil, da je zlet »pokazal, da revolucionarnost mas vsak dan raste... Tabor je dvignil moralno zavest delavstva...«⁸² Ljudska pravica pa je pisala, da je bil celjski zlet »mejnik v življenju slovenskega delavstva, ki je ta dan po dolgem času mogočno manifestiralo za skupen nastop, svobodo, mir in napredek«.⁸³

Celjski zlet je brez dvoma pokazal, da se obnovljeno delavsko gibanje pod naraščajočim vplivom KPJ po petnajstih letih vrača z obrobja v središče slovenskega političnega življenja. Tega se je zavedala tudi buržoazija. Zato je banska uprava že 13. julija razpustila zvezo Svobod in njene podružnice, češ da se je zlet spremenil »v veliko protidržavno in komunistično demonstracijo«.⁸⁴

Stavkovno gibanje, ki se je po več letih zatišja obnovilo leta 1934, se je leta 1935 razširilo na 18 stavk.⁸⁵ Zanje je bilo značilno, da so začeli kmetje, obrtniki in mali trgovci stavkajoče vsestransko podpirati. Med stavko jeseniških železarjev so trgovci in obrtniki eno popoldne iz solidarnosti celo zaprli obrate in sklicali javno protestno zborovanje.⁸⁶ Tako so v stavkovnih bojih in drugih delavskih akcijah nastajali prvi zametki enotnega demokratičnega gibanja »od spodaj« v posameznih delavskih središčih in okrog njih.

Hkrati so demokratična gibanja in skupine, ki so nastale prej, večinoma pa se šele tedaj oblikovale, težile k vzpostavljanju stikov in povezovanju, v kar so jih zlasti silile izkušnje iz petomajskih volitev. Te težnje »od zgoraj« je bolj ali manj uspešno uresničevala skupina Ljudske pravice, ki so ji demokratične sile zaradi njene organiziranosti in vpliva v neki meri priznavale to vlogo.

Ker na Slovenskem ni nobena bivša stranka prešla v celoti v združeno opozicijo, ampak le posamezni politiki in množice, je bilo po mnenju Ljudske pravice »pri nas politično življenje v popolnem presnavljanju. Za nas pomeni organiziranje v združeni opoziciji ogromen preokret, pomenja popolnoma novo podlago političnega življenja. Slovenci se nahajamo v zgodovinskem trenutku«.⁸⁷

Ljudska pravica je kot legalni partijski list zašla poleti 1935 že preveč v levo in postala delavsko-kmečki list. Zato se je morala vrniti k prvotnemu namenu, da je postala »list zaveznika delavskega razreda in ne delavski«.⁸⁸ To je dosegla, ko je 8. oktobra 1935 začel izhajati za delavstvo Delavski obzorik. Zatem je Ljudska pravica vse bolj postajala organizator ljudske fronte. Vilfan je konec oktobra šel na posvetovanje s CK KPJ na Dunaj, kjer je poročal o svojem delu in vlogi Ljudske pravice. Na seji so sklenili, da Ljudska pravica po številnih razgovorih in pogajanjih odločneje nastopi s pobudo za vzpostavitev ljudske fronte.⁸⁹

⁸¹ Delavska politika, 17. VII. 1935.

⁸² Pismo Slavka, 12. VII. 1935.

⁸³ Ljudska pravica, 20. VII. 1935.

⁸⁴ Fotografski dokumenti o boju KPS I, 2. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1965. str. 66.

⁸⁵ V. Kraigher, Stavkovni val v Sloveniji v letih 1935—1936. Sodobnost 1938, str. 57.

⁸⁶ Pismo PK Slovenije br. 2, 18. VII. 1935; Ljudska pravica, 20. VII. 1935.

⁸⁷ Ljudska pravica, 18. X. 1935.

⁸⁸ Za PK Slovenije. Br. 14, 5. VII. 1935, Zeka.

⁸⁹ Seja PB CK KPJ, 30. X. 1935.

Čez dva dni je Vilfan v Ljudski pravici pozval, »da v Sloveniji napravimo slovensko fronto ljudske svobode vseh demokratičnih sil. Mi, ki se zavedamo, da brez delavcev, svojih zaveznikov, ne moremo ničesar doseči, pozdravljamo iniciativo delavcev, ki delajo v tej smeri. Pozivamo zato vse pripadnike svobode in demokracije, vse, ki se bore za napredek Slovenije, skupine okrog »Slovenske zemlje«, »Slovenije«, »Bojevnika«, odkritosrčne pripadnike svobode in demokracije, da se zedinijo v slovensko ljudsko fronto ljudske svobode. Proti skupnemu sovražniku korakajmo skupno! Zedinimo se za tisto, kar imamo danes skupnega in za kar se lahko danes dogovorimo. Vsi, ki govorite v imenu Slovencev, imate besedo!«.⁹⁰

Prva zaveznica skupine Ljudske pravice je postala skupina okrog Bojevnika pod vodstvom Staneta Vidmarja. Nastala je kot demokratično krilo v Boju, ki je na zboru delegatov 14. aprila 1935 dobilo večino in izključilo prejšnje ljetičevsko vodstvo.⁹¹ Vidmarjeva skupina je že tedaj imela prve stike s komunisti,⁹² poleti 1935 pa so bojevniki zagotavljali Vilfanu, da pojdejo tudi z levičarji za federativen in demokratičen program. Ta razvoj pri bojevnikih je bil pomemben, ker je krog unitarističnega meščanstva privedel k slovenskemu demokratičnemu gibanju.⁹³

S skupino Ljudske pravice je imela zveze krščanskosocialistična skupina intelektualcev, zbrana okrog revije Beseda o sodobnih vprašanjih, vendar še ni bila pripravljena na kake skupne akcije.⁹⁴

Jugoslovanska Strokovna zveza je imela nekaj časa stike s partijskim iniciativnim odborom za ustanovitev Enotne delavske stranke. Čeprav je pozdravljala to zamisel, se še ni mogla odločiti za priključitev, ker je bila tedaj v hudih bojih z režimsko JRZ in se je bala njenih represalij.⁹⁵ Pogajanja so bila kmalu prekinjena,⁹⁶ ko je Delavski obzornik 26. oktobra kritiziral tajnika JSZ Lombardo zaradi njegovega stališča do stavke na Količevem.

Nadalje je imela skupina Ljudske pravice stike s krogom književnikov ckgrog neodvisne Sodobnosti. Vilfan je bil celo član njenega konzorcija. Revija je rada objavljala članke o Sovjetski zvezi, tako da je bila tedaj »največja propagandna centrala za Sovjetsko zvezo v Sloveniji«.⁹⁷ Ferdo Kozak je čvrsto varoval njeno neodvisnost in demokratično smer. Mišku Kranjcu je 12. decembra pisal: »Treba je držati to, od klerikalcev in liberalcev neodvisno zastavo, pa tudi različnim marksističnim papežem navzlic...«⁹⁸ Jezilo ga je namreč, da so nekateri levičarji sodelovali tudi pri Ljubljanskem zvonu, ki je tako po njegovem mnenju prihajal v konkurenco s Sodobnostjo.

Socialisti, ki so se pripravljali na ustanovitev svoje stranke, so 1. junija 1935 obnovili Ljudski glas kot glasilo delovnega ljudstva z geslom: »Delavci, kmetje in obrtniki, združite se!« Na konferenci v Celju 7. julija so sklenili obnoviti stranko pod novim imenom Socialistična zveza delovnega ljudstva.

⁹⁰ Ljudska pravica, 1. XI. 1935.

⁹¹ Glej opombo 6, str. 428—432.

⁹² Glej opombo 34, str. 38.

⁹³ Glej opombo 49.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Izveštaj Mojzesa sredinom septembra 1935.

⁹⁶ Pismo Slavka, 17. XI. 1935.

⁹⁷ Glej opombo 49.

⁹⁸ Glej opombo 21, str. 1096.

Zatem so na pritisk delavcev privolili v stike in pogajanja s slovenskim iniciativnim odborom za Enotno delavsko stranko, 25. oktobra pa so pogajanja prekinili.⁹⁹

Tudi narodni socialisti so se na dveh sestankih s komunisti strinjali z njihovimi predlogi. Priznali so celo, da bo vsakdo pometen s političnega prizorišča, kdor bo proti enotni fronti.¹⁰⁰

Slovensko mačkovsko gibanje je poleti 1935 nastalo z združitvijo Lončarjeve ljubljanske in Kukovčeve štajerske skupine. Ljubljanska je 15. avgusta 1935 začela izdajati list Slovenska zemlja kot »glasilo slovenskega kmečko-delavskega ljudstva«. Imela se je za edino zastopnico združene opozicije v Sloveniji. Zato je hotela sama organizirati vso slovensko opozicijo, toda priznavala je samo individualno pristopanje in odklanjala vsako pogajanje s skupinami. Skupina Ljudske pravice je sicer imela v njenem vodstvu nekaj simpatizerjev, ki pa niso imeli večjega vpliva.^{100a}

Drugače pa je bilo med privrženci tega, pretežno spontanega gibanja na podeželju, zlasti na Dolenjskem in v Beli krajini. Tam so se mačkovskemu gibanju razen komunistov in dotlej nepovezanih simpatizerjev pridruževale revolucionarno-demokratske skupine siromašnih kmetov, ki so se petnajst let obdržale v revolucionarnih žariščih iz prevratne dobe po vojni, kolikor se že niso prej povezale s skupino Ljudske pravice. Sicer pa se je tudi ta skupina kot celota na terenu vključevala v mačkovsko gibanje, ki je bilo ugodno področje za njeno politično delo. Zato je slovensko mačkovsko gibanje v resnici imelo dokaj majhen mačkovski značaj in bilo v precejšnji meri pod vplivom komunistov. To se je zlasti kazalo na delegatskih posvetovanjih, na katerih je skupina Ljudske pravice dobivala podporo večine delegatov v svojih predlogih in zahtevah do mačkovskega vodstva.

Obe skupini sta sodelovali pri pripravah shodov v Ljutomeru 15. avgusta in 1. septembra, ki sta se spremenila v demonstracije. V krajevne in okrajne odbore, ki so jih na jesen začeli sestavljati slovenski mačkovci, so se vključevali tudi komunisti in si tako zagotovili večji vpliv v tem gibanju na terenu.¹⁰¹ Komunisti so agitirali za udeležbo na velikih shodih 3. novembra v Lesičnem pri Pilštajnu in 10. novembra v Jurevskem brodu pri Metliki ter na njih manifestirali za enotnost delavskega in kmečkega gibanja.¹⁰²

Zaradi nasprotovanja desnih socialistov v Beogradu in Ljubljani ni prišlo do ustanovitve Enotne delavske stranke, ki naj bi bila del ljudske fronte. Sicer so komunisti računali z možnostjo, da oblast ne bo dovolila te stranke, vendar bi bilo že samo z njeno ustanovitvijo opravljeno veliko politično delo za uresničenje enotnosti delavskega razreda.¹⁰³ Kljub temu je bilo nekaj tega dela opravljenega, saj so imeli komunisti precej osebnih stikov in konferenc s predstavniki vseh sindikalnih smeri. Ti razgovori so v njihovih vodstvih sprožili ali pospešili diferenciacijo na leva in desna krila.

⁹⁹ Glej opombo 96 in 97.

¹⁰⁰ Glej opombo 49.

^{100a} Prav tam.

¹⁰¹ Pismo Olgice, 19. VII. 1935; žandarmerijska postaja Velike Brusnice, pov. 869, 29. XI. 1935. Fond okr. glavarstva Novo mesto.

¹⁰² Ljudska pravica, 15. XI. in 24. XII. 1935; Slovenska zemlja 15. in 29. XI. 1935.

¹⁰³ Pozicije i zadaće Jedinstvene radničke stranke (nedatiran in nepodpisan elaborat).

Najvažnejši uspeh propagiranja enotne fronte pa je bil, da se je ta popularna ideja razširila med delavstvom, ki je na sindikalne funkcionarje vseh barv pritiskalo, »da morajo iti skupaj z levico v enotno fronto«,¹⁰⁴ in jih spravljalo v zadrego. V takem precepu se je na primer znašel socialist Sedej na shodu v Hrastniku, ko je Miha Marinko predlagal v imenu delavstva resolucijo, naj se »uresničijo najprej enotnost v dejanjih, potem enotnost na strokovnem polju in pozneje tudi enotnost na političnem polju. Vrhunec tega dela bi bila ustanovitev enotne delavske stranke«. ¹⁰⁵

Na minimalni osnovi akcijske enotnosti so vodstva URSSJ, JSZ in NSZ na pritisk delavstva spomladi 1936 ustanovila paritetni akcijski odbor in centralno tarifno komisijo. V nekaterih krajih so začeli ustanavljati medstrokovne akcijske odbore ali tarifne odbore, ki so vodili mezdna gibanja in stavke.¹⁰⁶ Politično se je delavstvo povezovalo v raznih ljudskofrontnih akcijah.

Sistematično delo za ustanovitev Slovenske ljudske fronte (SLF) se je začelo šele sredi novembra 1935 po že citiranem pozivu Ljudske pravice 1. novembra, na katerega so na ta ali drugačen način reagirali skoraj vsi slovenski časopisi in časniki. Slovenec je opozarjal, da se že zbirajo razne skupine, ki hočejo priklicati »nekaj ljudi iz narodne skupnosti«, nato pa pisal, da sta »samo še dva tabora«, klerikalno-slovenski in marksistični mednarodnjaki, »ki govore slovenščino, da bi mogli novo poganstvo razširiti tudi med Slovence«. ¹⁰⁷ Slovenija je menila, da je »zahteva po slovenski fronti izraz življenjske nujnosti naroda v našem položaju« in da »slovenstvo ni vezano za določeni svetovni nazor«. ¹⁰⁸ Le Slovenska zemlja je molčala, Bojevnik pa je odgovoril pozitivno.¹⁰⁹ Ljudska pravica je nato ugotovila, da »slovenska fronta, ki bo skupaj s hrvaškimi in srbskimi množicami, zbranimi v široko fronto ljudske svobode, izbojevala demokracijo v Jugoslaviji, se pojavlja. Že davno bi morala biti tu!«. ¹¹⁰ Hkrati je pozvala, naj se Slovenska zemlja in Bojevnik, med katerima so bili napeti odnosi, čimprej sporazumeta.

Skupina Slovenske zemlje je za 24. november 1935 sklicala v Celju konferenco svojih zaupnikov, Dobovišek pa je nanjo pozval tudi bojevnike, da bi jih odtrgal od zavezništva z Ljudsko pravico. Na konferenco sta brez povabila šla tudi Vilfan in Ivan Kreft kot predstavnika skupine Ljudske pravice, da bi predlagala združitve teh skupin in njihovih listov ter izvolitev vodstva SLF. Med zaupniki je bilo več simpatizerjev Ljudske pravice, ki so pripomogli k odločitvi, da Vilfan in Kreft lahko sodelujeta na konferenci. Na njej so dosegli znani sporazum o združitvi vseh treh listov v eno glasilo »za vse pripadnike slovenskega kmečko-delavskega gibanja«. Bojevnik in Ljudska pravica sta sporazum takoj objavila, Slovenska zemlja pa šele 15. decembra s pripombo, da mora biti to gibanje del Mačkovega gibanja.¹¹¹

¹⁰⁴ Pismo PK Slovenije od kraja oktobra 1935.

¹⁰⁵ Delavski obzornik, 9. XI. 1935.

¹⁰⁶ Akciono jedinstvo strukovnih organizacija, 14. VII. (1936), Bek, arhiv Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd.

¹⁰⁷ Slovenec, 13. in 15. XI. 1935.

¹⁰⁸ Slovenija, 15. XI. 1935.

¹⁰⁹ Bojevnik, 3. XI. 1935.

¹¹⁰ Ljudska pravica, 15. XI. 1935.

¹¹¹ I. Kreft, Skupina »Ljudske pravice« in njen prvi zaveznik. Ljudska pravica, 3. II. 1954.

Na sestanku predstavnikov konzorcijev teh treh listov 19. decembra za izvedbo sporazuma je Slovenska zemlja zahtevala zase odločilno vlogo v konzorciju in sprejem njenega kasnejšega pristavka k sporazumu.¹¹² Zato ni prišlo do realizacije celjskega dogovora. Bojevnik pa se je združil z Ljudsko pravico in v nekaterih okrajih so na delegatskih zborovanjih kmečko-delavskega gibanja zahtevali, da mora Ljudska pravica postati njegovo edino glasilo.¹¹³

Vtem je prišlo do druge konference kmečko-delavskega gibanja v Celju, na kateri so delegati napadali predstavnika Slovenske zemlje, ker ni izvedla sporazuma o združitvi listov. Kukovec se je branil s tem, da je Vilfan komunist in Ljudska pravica komunistična. Kljub temu so delegati podpirali Vilfanove predloge. Skoraj vsi so se izrekli, da mora biti Ljudska pravica njihovo glasilo.¹¹⁴

Okrepitev Ljudske pravice je začela skrbeti slovensko JRZ, ki je od jeseni 1935 omejevala že tako majhne svoboščine s prepovedjo opozicijskih zborovanj in sestankov in s poostreno cenzuro. Ko je policija januarja 1936 aretirala nekaj članov pokrajinskega komiteja in sekretarja Marna, jih je odpeljala v Zagreb, kjer so jih hudo mučili, da bi prišli do dokaznega gradiva o legalnem delu partije.¹¹⁵ Ker tega niso dobili, so zagrozili demokratičnim listom. O teh razmerah je Ferdo Kozak 25. januarja 1936 pisal Mišku Kranjcu:

»V zadnjih dveh tednih se je položaj pri nas bistveno spremenil. Revija (Sodobnost — op. F. S.) bo poslej skoraj izključno literarna, vse drugo so višje sile izločile iz njene kompetence. Razumel boš, če pristavim, da bo Književnost prenehala. Akademski glas in Pravica sta izgubila predcenzuro. Glas je že utihnil. Pravice pa tudi menda v kratkem ne bo več. Meni je bilo vse razloženo, kako in kaj in da smo tik tistega roba, ko izdihneš svojo junaško življenje, ker je bilo pač prejunaško menda.«¹¹⁶

Predvidevanja za Ljudsko pravico so se kmalu uresničila. Ko jo je policija trikrat zaporedoma namenoma zaplenila, jo je 18. marca prepovedala, urednika pa aretirala. Njeno uredništvo je čez nekaj dni prek poverjenikov organiziralo zbiranje podpisov zoper prepoved.¹¹⁷ Čeprav je Slovenska zemlja odsvetovala podpisovanje,¹¹⁸ policija in žandarmerija pa zasledovali zbiralce podpisov,¹¹⁹ niso mogli preprečiti te množične akcije.

Korošec je kot notranji minister lahko spoznal, da zgolj s policijskim nasiljem ne bo mogel zatreti demokratičnega protifašističnega gibanja. Zato je v ekspoziciji v skupščini 6. marca 1936 pozval na pomoč v boju proti komunizmu tudi cerkev, šole, stranke, kulturna in socialna društva ter novinarje.¹²⁰

Uredništvo Ljudske pravice se je ob prepovedi dobro znašlo, ker je gradivo, pripravljeno za Ljudsko pravico, že naslednji dan natisnilo z glavo Bo-

¹¹² Slovenska zemlja, 29. V. 1936.

¹¹³ Ljudska pravica, 6. III. 1936; Bojevnik, 19. III. 1936.

¹¹⁴ Izveštaj Körnera 26. II. 1936; Slovenska zemlja, 30. IV. 1936.

¹¹⁵ Poročilo iz Slovenije konec junija 1936.

¹¹⁶ Glej opombo 21, str. 1097.

¹¹⁷ Okrožnica, Ljubljana, 23. III. 1936.

¹¹⁸ Naša zemlja, 31. III. 1936.

¹¹⁹ Žandarmerijska postaja Toplice, št. 357, 27. III. 1936, fond okr. glavarstva Novo mesto. R. Zupancu in K. Henigmanu je v zadnjem hipu uspelo skriti podpisano polo, ki se je tako ohranila. Fotografski dokumenti o boju KPS I, 2. knjiga. IZDG in Muzej ljudske revolucije Ljubljana 1965, str. 125.

¹²⁰ Glej opombo 6, str. 443.

jevnika. To se je zgodilo še enkrat. Čez skoraj dva meseca pa je začel izhajati tednik Stara pravda, ki je zapisal, da je razvoj pokazal, kako zdrava misel je bila, da bi iz treh skupin osnovali središče slovenske fronte, ker začenjajo nanjo misliti celo socialisti.¹²¹

Ob Kukovčevi šestdesetletnici 10. junija 1936 so se zbrali v Mariboru predstavniki raznih političnih skupin. Vsi so govorili o zbližanju in sodelovanju,¹²² vendar do stvarnih dogovorov še ni prišlo. Čez nekaj tednov so se začeli pogajati predstavniki Slovenske zemlje in Stare pravde. Njim se je pridružil tudi Delavski obzornik, ki ga je dušila neusmiljena cenzura, da bi tako ali tako moral prenehati z izhajanjem.¹²³

Sredi julija so se vse skupine slovenskega kmečko-delavskega gibanja združile. Skupen list je postala Slovenska zemlja z geslom »Za staro pravdo« in podnaslovom »Glasiló slovenskega ljudskega gibanja«. Upravljal jo je enoten konzorcij iz obeh starih, ki so se mu pridružile še druge skupine, med drugim Delavski obzornik, ki je tedaj prenehal izhajati. Novi list je dobil tudi večjo rubriko Delavski vestnik. O tej združitvi je Stara pravda zapisala, da kljub cviram, sponam in pritisku gibanje napreduje »vidno in krepko«, da je »slovenska ljudska fronta vsak dan močnejša in popolnejša«.¹²⁴

Ljudski fronti so se 20. julija pridružili še socialisti, ki so se zedinili za »skupni akcijski program« in ga podpisali. Ob tem je nova Slovenska zemlja lahko upravičeno zapisala: »Podlaga za slovensko ljudsko fronto je podana!« Želela je le, da ne bo sporazum s socialisti veljal samo za napovedane občinske volitve.¹²⁵

Kmečko-delavsko gibanje (KDG) je s tem izvedlo prvo široko koncentracijo slovenskih demokratičnih sil. Zlasti je bila važna vključitev delavskega gibanja okrog Delavskega obzornika, ki ga je vodila partija. S tem se je KDG, ki je bilo doslej v glavnem omejeno na kmečko ljudstvo, tesneje povežalo z delavskim razredom, da je postajalo res kmečko in delavsko, kar se je pokazalo v velikem stavkovnem gibanju poleti 1936:

»Sledili so veliki dnevi kmetško-delavskega gibanja, ko je kmet s svojo gmotno in duševno podporo podprl delavca v boju za izboljšanje njegove bedne mezde. Ta skupni boj je slovensko kmetško-delavsko gibanje zelo utrdil.«¹²⁶

Stavkovno gibanje je tedaj doseglo največji razmah po splošni stavki aprila 1920. Leta 1936 je bilo skupno kar 25 stavk z okoli 19 000 stavkajočimi delavci,¹²⁷ od katerih sta bili dve splošni: stavbinska s 3500¹²⁸ in tekstilna z 8500 stavkajočimi. Med temi stavkami se je z gmotno in moralno pomočjo kmetov kazala rastoča povezanost delovnega ljudstva, na drugi strani pa policijsko nasilje klerikalnih oblastnikov.¹²⁹

¹²¹ Stara pravda, 21. V. 1936.

¹²² Slovenska zemlja, 30. VI. 1936.

¹²³ Izveštaj Vlade, Situacija i JRZ, 14. VII. 1936.

¹²⁴ Stara pravda, 16. VII. 1936.

¹²⁵ Slovenska zemlja, 6. VIII. 1936.

¹²⁶ Progresivna Slovenija, I. Kreft, str. 226.

¹²⁷ Sodobnost 1938, str. 57.

¹²⁸ T. Brejc, Še ena obletnica. Ljudska pravica, 3. VI. 1956.

¹²⁹ Velika tekstilna stavka, 1956. Natlačen je hotel uvesti celo prisilno delo, kar pa je Stojadinović odbil, ker pač že dovolj pooblastil daje zakon o zaščiti države. Zasedbo tovarn »je absolutno treba preprečiti z najenergičnejšimi ukrepi«. (Šifrirana depeša 31. VIII. 1936 — Natlačen — Stoj, Stojadinovičev fond.)

Sredi septembra je režim JRZ ustavil Slovensko zemljo, tako da je KDG pred občinskimi volitvami ostalo brez glasila. Pri tem je ban Natlačen uporabil uredbo z dne 16. julija 1932 o izdajanju in širjenju protirežimskega tiska,¹³⁰ ki jo je banska uprava med šestojanuarsko diktaturo izdala proti — klerikalcem. Po tej uredbi je bila KDG prepovedana tudi vsaka predvolilna propaganda z letaki itd. Na ta teror je KDG odgovorilo s temle letakom, natisnjenim v Zagrebu:

»Glavna zahteva slovenskih in hrvaških punktacij je bila, da se vrnemo nazaj v politično stanje, ki je nastalo po prevratu 29. oktobra leta 1918, po prelomu z Dunajem in z Budimpešto. To hočemo javno in slovesno manifestirati letos 29. oktobra.

Hrvati stojijo v boju za to zahtevo kot en mož... Drugače je s Slovenci, odkar je vodstvo bivše SLS vstopilo v vlado in se odreklo boja za popolno rešitev slovenskega vprašanja. Dr. Korošec, dr. Kulovec in drugi voditelji JRZ odvrtaajo manj zavedne in od oblasti odvisne ljudi od odločne narodne in socialne borbe s politiko dajanja drobtinic, a borbene, odločne in zavedne skušata strahovati s policijskim in žandarskim terorjem. S pomočjo jeene-sarskih postav preganjata pristaše slovenskega kmečko-delavskega gibanja in slovenske ljudske fronte. JRZ je JNS celo prekosila za dva politična umora, za pet prepovedi časopisov (med njimi »Ljudska pravica«), za dve prepovedi knjig, za razpust »Boja«, TOI zbornice, »Zveze delavskih žen«, »Triglava« itd. A sedaj neposredno pred volitvami je zaprla in zapečatila prostore lista »Slovenska zemlja«, upravnika, urednika in več sotrudnikov je pa odpeljala v zapor...

V Sloveniji vlada sedaj neke vrste izjemno stanje in policijski teror, kakor ga ne poznajo druge pokrajine države... V Sloveniji se opozicija ne sme pokazati v javnosti, kaj še, da bi smela prirediti sestanek ali zbor. Po vseh drugih krajih opozicija sme izdajati svoje časopise, v Sloveniji ne sme izhajati nobeden listič, ne sme se tiskati nobena brošura ali letak. V Sloveniji vlada sedaj takšen teror pod Koroščevo komando, kakor je vladal pod Jevtičem na Hrvatskem...

Občinske volitve, ki so razpisane v Sloveniji za 25. oktober, nudijo najboljšo priliko za obračun z jeruzalemskim nasiljem. A z borbo Slovenci ne bomo prenehali, dokler ne dosežemo stanje, kakor je bilo po 29. oktobru 1918. leta...¹³¹

V takih okoliščinah so potekale delne občinske volitve, ki so bile v 225 občinah od skupno okrog 370. Od 153653 volilnih upravičencev je JRZ dobila 54 580 ali 35,5 % glasov volilnih upravičencev in 132 občin, opozicija 33 662 glasov ali 22 % in 62 občin, liste, ki so bile kompromisne z JRZ, 9035 glasov ali 9 % in 31 občin, volitev pa se ni udeležilo 33,5 % volilnih upravičencev.¹³² Če upoštevamo vsestransko nasilje in javno glasovanje, je bila opozicija s tem rezultatom lahko kar zadovoljna.

KDG je res postajalo »upoštevanja vreden faktor«¹³³ kot plod enoletnih prizadevanj slovenskih komunistov, ki so težišče svojega tako imenovanega

¹³⁰ Službeni list, št. 510/59.

¹³¹ 29. oktober, slovenski ljudski praznik.

¹³² Progresivna Slovenija, I. Krefč, str. 245. M. Mikuž navaja drugačne uradne rezultate: JRZ 184 občin, kompromisna JRZ 13, opozicija 24 in Nemci 3 (Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 447).

¹³³ Neodvisnost, 22. XII. 1936.

legalnega dela od pogajanj leta 1935 prenašali leta 1936 na različne akcije (zbiranje protéstnih podpisov, mirovne akcije, shodi, stavke, pomoč stavka-jočim), v katerih so razgibali množice in pod tem pritiskom laže dosegli povezavo nekaterih demokratičnih skupin v KDG kot prvi obliki ljudske fronte na Slovenskem.

V času, ko so slovenski komunisti dosegali s svojim širokim političnim delom dokajšnje uspehe, partija v Sloveniji ni imela pravega vodstva, ker je bila večina članov PK v zaporu. Vilfan se je omejeval na legalno delo.¹³⁴ Mirko Košir je po vrnitvi iz zapora junija 1936 vodil ilegalno delo in sklical širši partijski aktiv, ki je sprejel njegovo pismo kominterni, da je CK kriv za nekatere aretacije.¹³⁵ V njem je zahteval samostojnost komunistične stranke v Sloveniji, CK KPJ naj bi bil le nekaj koordinacijski odbor.¹³⁶

Ko se je Tito, ki je medtem postal organizacijski sekretar CK, seznanil s tem pojavom separatizma, je sporočil v Moskvo, naj se Kardelj čimprej vrne v Slovenijo in »stvar se bo dobro končala«.¹³⁷ Konec leta se je Tito iz Pariza, kjer se je nekaj časa zadržal po odhodu iz Moskve, vrnil v Jugoslavijo in med drugim urejal razmere v Sloveniji. Sklical je manjšo konferenco »peterice glavnih« in »stvar je minila v najlepšem redu«.¹³⁸

Sredi februarja 1937 se je Kardelj vrnil domov, da do kraja uredi zadevo s »slovensko opozicijo do CK«, pripravi legalno posvetovanje in ustanovni kongres KPS.¹³⁹ Spor je bil v glavnem rešen s posebno resolucijo. Marca se je sestal plenum PK, 17. aprila pa se je na ustanovnem kongresu zbralo 11 delegatov (3 niso prišli, 1 delegata je PK odklonil). Delegati so zastopali 250 članov partije¹⁴⁰ in med drugim sprejeli manifest.

Manifest je realistično ugotovil, da se nad slovenskim narodom »grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini« in opozoril, da »pomeni nemško-italijanska zveza za slovenski narod strašno nevarnost, da ga bodo fašistični roparji vnovič razkosali«. Pred to nevarnostjo pa je slovenski narod popolnoma nezavarovan zaradi notranje in zunanje profašistične politike vlade Stojadinović - Korošec.

Zato je manifest ustanovnega kongresa zahteval demokratične svoboščine, federativno ureditev države, sklicanje konstituante, demokratično izvoljen parlament za slovenski narod in podporo boju slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah za narodnostne pravice, ker se »ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: združene in svobodne Slovenije«. Nadalje je manifest naštel zahteve za zboljšanje gmotnega položaja delovnega ljudstva.

Vse demokratične sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda, je pozval, naj se združijo, »ker ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in izkoriščanju«. Manifest zaključuje:

¹³⁴ Izveštaj Džina o provali, 4. VIII. 1936.

¹³⁵ O predvojnem delu komunistov, M. Košir.

¹³⁶ Izveštaj Rudiya 21. IX. 1936.

¹³⁷ Flajšeru, 23. X. 1936, Tito.

¹³⁸ Dragi prijatelj, 6. II. 1937, Tito.

¹³⁹ Für Fleischer No. 13 od 27. II. 1937.

¹⁴⁰ Prepis pisma Sommerja Fleischerju, št. 50, 3. V. 1937. (...Sporočilo Bevca o slovenskem ustanovnem kongresu.)

»V svesti si velike nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in zavedajoč se velike odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so smatrali slovenski komunisti za potrebo, da svoje organizacije presnujejo v Komunistično partijo Slovenije, da bi s tem najjasneje podčrtali svojo pripravljenost, boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal...

Komunistična partija Slovenije, ki v svoji zgodovini pokaže lahkotno tako lepo število največjih junakov v boju za svobodo vsega ljudstva, se bo z ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda še z večjo odločnostjo borila, da se odbije nevarnost, ki mu preti s strani fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva.«¹⁴¹

Ustanovni kongres KPS je očitna prelomnica v zgodovini slovenskega delavskega gibanja, ki je zavestno prevzelo na sebe zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda. KPS se je na samem kongresu in v svojem manifestu javno obvezala, da se bo borila tudi za življenjske koristi slovenskega naroda, njegovo svobodo in napredek. Da je bila ta njena obveznost iskrena, je pokazal in dokazal kasnejši razvoj.

Svoje stališče za zbiranje slovenskih demokratičnih sil v ljudski fronti je partija še podrobneje razložila v obširnem pismu o perečih političnih vprašanjih z naslovom »Dragi prijatelj«, ki ga je sredi februarja 1936 napisal Kardelj, sprejel pa CK KPJ.¹⁴²

Pismo poudarja, »da je slovenska ljudska fronta borbena skupnost slovenskih ljudskih množic, ki mora zrasti iz potreb slovenskega ljudstva in naroda. Slovenska fronta ni torej repek in prispevek Mačkovega gibanja«, temveč je le »zaveznik hrvaških ljudskih množic«. Zato je treba pritegniti vanjo slovenske skupine, ki se imajo za Mačkovo gibanje na Slovenskem. Zagovorniki SLF so zvesti zastopniki slovenskih narodnih pravic, zato morajo »povedati, da se ne strinjajo s tistimi ljudmi v Mačkovi okolici, ki bi radi Slovence proglasili za „planinske Hrvate“...«

V drugem delu pisma opozarja, da so temeljne slovenske množice katoliške množice, do katerih bomo prišli »prek akcij za osnovne slovenske zahteve... Začetek je dober. Iz izkušenj takih slovenskih bojev, kakor so nepori za bolnico, univerzitetno knjižnico itd., se je treba zlasti učiti«. Do njih bomo prišli tudi prek JSZ. »Ne gre le za njen vpliv med delavstvom, gre za dejstvo, da JSZ postaja zbirališče najdoslednejših demokratičnih in slovenskih krogov bivše SLS.« Končno bomo prišli do njih tudi »z delom v JRZ«.

Slovenske fronte si »ne moremo misliti brez delavskega razreda. Priznati je treba, da je slovensko delavstvo danes slabo vneto za slovenske narodne zahteve... zaradi nacionalne politike socialne demokracije«. Zato je treba pritegniti delavstvo v slovensko fronto na podlagi njegovih samostojnih zahtev nacionalnega značaja... (in) skupnih zahtev z drugimi delovnimi sloji...«. Hkrati je potrebno »razjasnjevanje, da zdravi slovenski narodni interesi niso nasprotni delavskim interesom in proletarskemu internacionalizmu.«¹⁴³

Ljudska fronta je v začetku leta 1937 med množicami sicer po malem napredovala, saj so se po manjših krajih in vaseh vsako nedeljo vrstili zaupni

¹⁴¹ Glej opombo 50, str. 409.

¹⁴² Protokol sjednice PB 13. II. 1937.

¹⁴³ Dragi prijatelj (nepodpisano in nedatirano pismo, napisano februarja 1937). Glej tudi opombo 139.

sestanki. V vodstvu KDG pa je prihajalo do težav. Komunisti so Titu hvalili Kukovca, da je »pameten in dojemljiv«, Lončar pa da je imel »firersko tendenco«. ¹⁴⁴ Med KDG in HSS so bili slabi odnosi, ker je HSS želela, da bi bil delavski razred v njem enakopraven dejavnik. V Zagrebu so natisnili letake proti komunistom, ki so jih v Sloveniji večinoma uničili, in odgovorili, da brez delavstva ni ljudske fronte. Mačkovo vodstvo je začelo pošiljati v Slovenijo svoje ljudi, da bi tako ustanovilo svoje organizacije. KDG se je temu uprlo, želelo pa je najti sodelovanje s hrvatskim gibanjem, toda na enakopravni osnovi.

Po kasnejšem Kardeljevem poročilu so vse skupine v KDG vlekli na svojo stran. Lončar in radičevci so hoteli, naj bi bilo KDG Mačkova podružnica; socialisti, ki so Leskoška najprej odstavili kot predsednika Strokovne komisije in ga nato še izključili iz sindikata, pa so sabotirali Slovensko ljudsko fronto. ¹⁴⁵ Lončar je 21. marca izstopil iz KDG in šel 11. aprila na sestanek somišljenikov v Zagreb. Ostalo je ljudsko gibanje s Kukovcem na čelu, ki je bilo na bazi ljudske fronte. Tudi mnogi ljudje, na katere je računal Lončar, so bili iskreni privrženci ljudske fronte. ¹⁴⁶ Zatem so še socialisti 6. junija formalno izstopili iz KDG.

Ob analizi dotedanjih slabosti ljudske fronte je CK KPJ menil, da v Sloveniji še daleč ni političen dejavnik. Najbrž njena sedanja oblika in sestav ne ustrezata specifičnim razmeram v Sloveniji. Tak dejavnik pa ne bo, dokler delavski razred ne bo v tej ali drugi obliki imel ustrezne vloge v ljudski fronti in dokler ji ne bo uspelo povezati se z osnovnimi množicami SLS. Toda v komunističnih vrstah je potrebna temeljita sprememba odnosa do katoličanov, ki je ni mogoče doseči z nekaj še tako dobrimi članki. ¹⁴⁷

Medtem se je nadaljevala diferenciacija v slovenskem političnem življenju, ki je komunistom odpirala nove možnosti za širjenje ljudske fronte s povezovanjem novih demokratičnih skupin.

Spomladi 1937 je Kocbekov članek Premišljevanje v Španiji v Domu in svetu ¹⁴⁸ poglobil krizo med katoliškimi kulturnimi delavci. Klerofašistični tisk je ostro napadal demokratično strujo, ki je zapustila staro revijo in ustanovila Dejanje. ¹⁴⁹ Jeseni pa je opozicijski klub JRZ javno prelomil z JRZ in se v svojem sporočilu izrekel za združitev vseh demokratičnih političnih skupin. ¹⁵⁰

Diferenciacija se je začela v Zvezi kmečkih fantov in deklet, ki je izglasovala nezaupnico Puclju. Njen predsednik in precej članstva je simpatiziralo z ljudsko fronto. Tudi SDS je na svoji konferenci izglasovala enako nezaupnico, vendar so se ostanki te stranke le delno pridružili ljudski fronti. ¹⁵¹

Med krščanskimi socialisti je bilo levičarsko krilo naklonjeno sodelovanju v enotni fronti, temu pa je nasprotoval le še sekretar JSZ. Tudi med socialističnimi funkcionarji je nastala skupina levičarjev, ki je bila proti izključitvi Leskoška in zagovarjala enotnost delavskega razreda. Komunisti so imeli stike

¹⁴⁴ Dragi prijatelj, 6. II. 1937, Tito. Izveštaj Tita, 9. IV. 1937.

¹⁴⁵ Für Fleischer br. 26, 12. IV. 1937.

¹⁴⁶ Für Fleischer No. 35 von 7. V. 1937; Neodvisnost, 27. V. 1937.

¹⁴⁷ Fleischeru br. 49, 1. VI. 1937.

¹⁴⁸ Dom in svet 1937/38, str. 90—105.

¹⁴⁹ Dom in svet v letu 1937, Ljubljana 1938.

¹⁵⁰ Progresivna Slovenija, I. Kreft, str. 321.

¹⁵¹ Glej opombo 147.

s socialističnimi in krščanskosocialističnimi delavci tudi po krajevnih organizacijah.

Prav v času svoje krize v vrhu je slovensko ljudsko gibanje izvedlo uspele demonstracije proti Živkoviću, ki je 5. junija prišel v Ljubljano. Pred železniško postajo se je zbralo okrog 3000 ljudi, ki so vzklikali proti diktatorskemu generalu, pred kazino pa še več. Šele pozno v noč so se demonstranti razšli in v manjših skupinah krožili po mestu.¹⁵² V naslednjih dneh je završalo proti fašizmu tudi v Kranju, Mariboru in Celju, da je moral Živković zaradi nepričakovanega ogorčenja slovenskega ljudstva kar na hitro oditi.¹⁵³

Zaupniki oslabljenega KDG pod Kukovčevim predsedstvom so se 4. julija 1937 zbrali v Ljubljani in sprejeli resolucijo z nekaterimi aktualnimi političnimi zahtevami: razpust skupščine in svobodne volitve itd. Dopolnili so tudi izvršni odbor, ki so ga zapustili slovenski mačkovci.¹⁵⁴

S tem je kmečko-delavsko gibanje prebrodilo svojo prvo veliko krizo. Bilo je resda »še močno nebogljeno«, toda ostalo je in postalo »klica širokega ljudskega gibanja«,¹⁵⁵ ki se je s prizadevanjem KPS razvilo v naslednjih letih.

* * *

Po nasilni priključitvi Avstrije k Hitlerjevi Nemčiji marca 1938 se je slovenski narod znašel v še nevarnejšem položaju. Zato je CK KPS aprila sklical I. konferenco, ki je obravnavala novi položaj. Tito je o njej kratko poročal: »Na veliko noč sem bil na veliki zabavi (ženitvi) naše slovenske familije, bilo je zelo veselo ... dvajset ljudi ...«¹⁵⁶ Največ so govorili o priključitvi in dejavnosti Hitlerjevih agentov in soglasno izrazili solidarnost s Titovimi ukrepi. »Bil sem zelo ugodno iznenaden s pametnimi razgovori in navdušenjem ljudi.«

Konferenca je v resoluciji opozorila, da je priključitev Avstrije prvi Hitlerjev udarec proti obstoju slovenskega naroda. Zato KPS še odločneje poziva k združitvi vseh Slovencev, »vseh demokratičnih in pozitivnih sil slovenskega naroda od delavskih strank pa do vseh iskrenih, domoljubnih množic JRZ in JNS«.¹⁵⁷

Partija je julija začela izdajati Slovenskega poročevalca. Po Sloveniji so začeli ustanavljati protifašistične narodne svete za obrambo proti hitlerizmu, ki pa se niso mogli razviti, ker je režim JRZ zaviral njihovo delo.¹⁵⁸ Študentski Slovenski klub je prirejal narodnoobrambne tabore na Štajerskem in v Prekmurju.¹⁵⁹

Do nove povezave slovenskih demokratičnih sil je prišlo pred volitvami 11. decembra 1938, ko so ustanovile blok slovenske združene opozicije, ki je nastopil na Mačkovi listi. V njem so sodelovali KDG, ki je postavilo kandidate in namestnike v 12 okrajih, Lončarjeva Slovenska kmečka stranka v 11

¹⁵² Banska uprava, sekretar Verbič, telefonsko poročilo 5. in 6. VI. 1937, Stojadinovičev fond.

¹⁵³ Dragi Jože, 25. VI. 1937, »Smola«.

¹⁵⁴ Neodvisnost, 10. VII. 1937.

¹⁵⁵ Proleter, avgust 1937, št. 9, str. 5.

¹⁵⁶ Pismo Viktorja, došlo 29. IV. 1938 (Viktor — Valter), Viktor, 20. IV. 1938.

¹⁵⁷ Obzornik delavske politike, št. 1.

¹⁵⁸ Slovenski poročevalec 1938—1941. Slovenski knjižni zavod Ljubljana 1951, str. 26.

¹⁵⁹ Miroslav Luštek, Narodna študentska mladina v zadnjih letih pred vojno. Ljubljana v ilegali I, 1960, str. 101.

okrajih,¹⁶⁰ v treh pa stara SLS. V drugem bloku na Mačkovi listi so nastopali socialisti in JNS. Opozicija je zaradi hudega terorja¹⁶¹ in javnega glasovanja dobila 45 123 glasov, JRZ pa kar 170 252.

Februarja 1939 se je sestal plenum CK KPS, ki je razpravljal o porazu demokratičnih sil v Münchnu in analiziral decembrske volitve. Ocenil je, da relativno veliko glasov za opozicijo in velika abstinenca kažeta, da je slovensko ljudstvo pričelo obračati hrbet reakcionarnemu vodstvu JRZ. Vendar slovenske demokratične sile kljub nedvomnemu uspehu niso mogle biti povsem zadovoljne z volilnimi rezultati. Vzroki te slabosti so bili v preslabi aktivnosti demokratičnih sil in v njihovi neenotnosti.

Volilni rezultati v Sloveniji so pokazali, da je delavski razred ohranil in celo okrepil svoje pozicije ter se manifestiral kot važen političen dejavnik, čeprav je šel na volitve razcepljen, ker so se socialni demokrati združili z JNS. Partija je znova opozorila, da bo samo popolna in aktivna enotnost demokratičnih sil ter delavskega razreda rešila slovenski narod pred katastrofo.

Po volitvah je KPS prek KDG predlagala združitev vseh demokratičnih sil. Lončar je v imenu svoje kmetске skupine odklonil združitev in ustanovil Slovensko kmetsko stranko, katere predsednik je postal kmet Franc Špehar. Toda množice kmetov in sam predsednik Špehar so obsodile vodstvo SKS ter se na terenu povezoval s KDG pod vodstvom partije.

Delegati bivšega KDG, bivše SKS in drugih skupin iz vseh krajev Slovenije so na zborih 3. septembra v Celju in 29. oktobra 1939 v Ljubljani ustanovili Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. ZDLS ni bila »niti navadna politična stranka, niti navadna koalicija strank, marveč v pravem pogledu Zveza, Zveza vseh delovnih slojev Slovenije in združitev vseh organizacijskih kali, ki so pognale v okviru kmečkega in delavskega gibanja, v politično organizacijo, ki bo z neštetimi vezmi vezala v borbi vse delovno ljudstvo Slovenije«. ¹⁶²

Zveza delovnega ljudstva je izdala razglas »Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije — Kaj hočemo«, v katerem je razložila svoje demokratične zahteve. Podpisali so ga številni delavci, kmetje, obrtniki in delovni inteligenti iz vseh slovenskih okrajev. Policija je takoj začela z aretacijami podpisnikov, proti čemur se je dvignil val protestov po Sloveniji. Decembra 1939 je v Zagrebu izšla Nova ljudska pravica, ki jo je državno pravdnštvo prepovedalo, ko je bila že v veliki nakladi razpečana.

Leta 1939 je izšla tudi Kardeljeva knjiga Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je s svojo analizo slovenske politike prepričljivo pokazala kažipot za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Narod zamudnik, ki je bil v preteklosti večkrat v usodnih trenutkih plen reakcije, je še pravočasno opozorila, da »cd reakcije, ki mora propasti, Slovenci ne moremo pričakovati pomoči«. ¹⁶³

Pakt Hitler-Stalin, vdor rdeče armade na Poljsko in kasneje sovjetsko-finska vojna so za krajši čas nekoliko spremenili politiko KPJ, ¹⁶⁴ čeprav ne

¹⁶⁰ Poročilo o zboru delegatov slovenskega kmečkega gibanja, 12. marca 1939 v Zagrebu.

¹⁶¹ Dragi prijatelj, Lj. 12. dec. 1938. I.

¹⁶² V obrambo demokratičnih svoboščin, str. 14.

¹⁶³ Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1939, str. 253.

¹⁶⁴ Teze CK KPJ o mednarodni in notranji situaciji, oktober 1939.

v toliki meri kot pri drugih komunističnih strankah. Ta dejanja SZ so sicer zmedla prav redke komuniste, več pa zaveznikov iz protifašističnega gibanja. Tako so krščanski socialisti pisali, da nihče ne more več sodelovati s komunizmom; če bo nujno, bo to »skrčeno na minimum«.¹⁶⁵

Vendar so se skaljeni odnosi že pomladi 1940 začeli urejati, ko je KPS dala pobudo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Zatem je izvedla množično akcijo za pobiranje podpisov, v katero je vključila širok krog svojih političnih delavcev in zaveznikov, ki so skupno zbrali okrog 30 000 podpisov.

V jeseni 1940 je KPS sklenila akcijski sporazum z vodstvom krščansko-socialistične skupine, februarja 1941 pa tudi z demokratičnim krilom Sokola v Sloveniji. Vzpostavljena je bila enotnost delavskega razreda. Delavstvo vseh smeri je po podjetjih ustanavljalo odbore delavske enotnosti.¹⁶⁶

Tako so se v zadnjih mesecih pred fašističnim napadom na Jugoslavijo povezovalе vse važnejše demokratične skupine. Prvič v slovenski zgodovini je bila uresničena enotnost demokratičnih sil v revolucionarno-demokratičnem in protifašističnem gibanju, ki se je po aprilskem zlomu še razširilo in organizacijsko izoblikovalo v Osvobodilni fronti slovenskega naroda.

¹⁶⁵ Delavska pravica, 12. X. 1939.

¹⁶⁶ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 7—12.

O nekim momentima i etapama razvoja i o najvažnijim osobenostima Narodnog fronta u Jugoslaviji do rata

U svom izlaganju ograničiti ću se više na iznošenje samo nekih opservacija i nekih zaključaka do kojih sam došao u dosadašnjem izučavanju ove iznad svega složene problematike.*

Polazim od toga da je ovo gotovo neizučena problematika u našoj istoriografiji, pri čemu je prisutno i mnogo površnih, pa i netačnih predstava i predrasuda. Postoje tako pogledi da se Narodni front u nas svodio na sektor borbe, koji se razvijao samo u određenim periodima kao: počeci borbe za protivfašističku frontu skraja 1934. i početkom 1935. godine, zatim Front narodne slobode koji je blesnuo 1935. godine, te pokušaj stvaranja Jedinствene radničke partije iste godine i, najzad, od 1937—1938 kroz pojavu Stranke radnog naroda, koju je potom KP raspustila. Istina, pri svemu ovome se ističu i izvesne specifičnosti naročito u pojedinim zemljama i krajevima. U svakom slučaju, u ovoj predstavi o Narodnom frontu, pored ostalog, ne prizna se kontinuitet.

Po drugim shvatanjima, u nas, zapravo uzev, nije ni bilo Narodnog fronta, pošto se u Jugoslaviji nije našla ni jedna od iole značajnih građanskih demokratskih stranaka i grupacija, koje bi bile spremne da zajedno sa Komunističkom partijom, odnosno ukoliko se svojstvo partije prizna i nekim grupacijama socijalista, onda sa radničkim partijama, stvore Narodni front, kakav se upravo i pojavio u to vreme kao tipičan u nekim zemljama (Francuskoj, Španiji, Kini, Čileu itd.). Stoga za razliku od pomenutih i još nekih zemalja, u nas, izuzev onih više ilegalnih pregovora sa predstavnicima socijalista oko stvaranja Jedinствene radničke partije u jesen 1935. godine, te nekoliko konferencija sa pojedinim levim grupacijama za stvaranje Narodnog fronta tokom 1936. godine, takozvanog Arandjelovačkog sastanka s početka 1938. godine, i izvesnih dogovora u Sloveniji, nije ni bilo nekih važnijih, spektakularnih pregovora o Narodnom frontu na opštenacionalnom nivou.

Najčešće se ta shvatanja svode na to da je, — posle Narodnog fronta slobode, te Jedinствene radničke partije i Stranke radnog naroda, koji nisu doveli do naročitih uspeha, što je ujedno bio i izraz nezainteresovanosti, a i nesposobnosti građanske opozicije da se uzdigne na nivo nacionalnih zadataka i prihvati tu politiku, kako u interesu nacionalnom — za očbranu zemlje, — tako i u svom vlastitom — za očuvanje demokratskih tekovina, a kroz njih i svojih vlastitih pozicija, — konačno ostala jedina KPJ kao protagonista te

* Ovo saopštenje radjeno je na osnovu višegodišnjeg proučavanja izvorne gradje, koja se nalazi, pre svega, u Arhivu radničkog pokreta Jugoslavije, ali i u drugim našim arhivima, kao i na osnovu materijala i literature o Kominterni, pa stoga ne navodim posebne napomene.

politike i glavni faktor izvesnog oblika Narodnog fronta i revolucionarno-demokratskog pokreta, kakav se u Jugoslaviji razvijao uopšte.

Egzistiraju, zatim, i različita shvatanja uopšte o tome šta je narodni front: da li je to koalicija radničkih i drugih demokratskih stranaka tj. svih nefasističkih partija, organizacija i grupa, ili je pak to ostvarenje jedinstva radnog naroda uključujući, pre svega, radničku klasu, kao osnovni faktor i pokretnu snagu toga fronta.

Očigledno je, da u svemu ovome ima istine i da to samo pokazuje koliko narodni front nije jednostavna pojava i da je prirodno da se o njemu sve do sada javljaju razna protivrečna shvatanja i mnoge nedoumice.

Postavlja se zato: šta je zapravo bio Narodni front u Jugoslaviji, šta se o tome može reći na osnovu širih istraživanja i uopšte kakvi se zaključci mogu izvesti. Koji su faktori determinisali njegov karakter i svojstva, od čega treba polaziti da bi se došlo do što prihvatljivijih zaključaka.

1. Odmah se može reći, da ni izdaleka nisu sagledane sve dimenzije delatnosti, koju su oko toga kompleksnog problema, što se podrazumeva pod stvaranjem Narodnog fronta u Jugoslaviji, razvijali KPJ i njegovo članstvo. Pogotovo nisu dovoljno ocenjeni rezultati te delatnosti sa dalekosežnim značajem za naš celokupniji kasniji revolucionarni razvitak, što ću nešto kasnije više ilustrovati i argumentisati.

2. Nedovoljno se pažnje poklanja nekim novim pojavama, karakterističnim za naše doba, ili da budem precizniji, za momenat razvitka savremenog sveta, u kome se pojavio fašizam sa svim svojim svojstvima, na jednoj, i obeležjima borbe koja se protiv fašizma razvila, na drugoj strani, i koja je, da se izložim opasnosti zaključivanjem unapred — upravo na primeru Jugoslavije i našeg Narodnog fronta, možda najpotpunije došla do izražaja.

Već sam pomenuo da se narodni front ponegde shvatao kao koalicija i kao takav se pojavio, po sledstveno tome i iščezao kad je nestala potreba za koalicijom, odnosno kada su se pojedini od kontrahejata povukli. Ustvari, narodni front i u glavama svojih tvoraca, ili bar glavnih protagonista nije uvek bio shvaćen kao tvorevina trajnijeg značaja, proizašla iz bitno novih uslova. U onim, pak, slučajevima gde se njegovom stvaranju pristupalo kao jedinstvu odozdo, a kako je to bila jedna od stalnih obaveza Komunističke partije da se bori za svoju osnovnu bazu, za svoj uticaj u klasi i radnom narodu uopšte, onda se u takvom sklopu odnosa nije ni stizalo da se zapaze neka bitno nova obeležja ili novi momenti, koji su bili dati u objektivnoj stvarnosti i koje ljudi, kao istorijski akteri, shvataju, uvažavaju i saobrazno tom saznanju, deluju.

Povezano sa ovim je i shvatanje o narodnom frontu kao vremenski ograničenom fenomenu, kao politici odredjenog perioda, rezultatu trenutne konstelacije političkih odnosa, koji već sa prvom ozbiljnijom promenom nekih momenata u tim odnosima dovodi i do promene te politike, tj. do kraha narodnih frontova, svodeći ga u tom slučaju na pitanje takve taktike. U tom smislu bilo je dovoljno, na primer, da padne narodnofrontovska vlada Leona Bluma, pa da skoro iščezne i narodni front u Francuskoj, ili još zorniji primer, bilo je dovoljno da sovjetska vlada sklopi pakt sa hitlerovom vladom, pa da većina narodnih frontova izgubi svoj sadržaj, svoj raison d'être i da gotovo za stalno iščeznu, odnosno da iščeznu u nekim najsudbonosnijim trenucima istorije pojedinih evropskih naroda. I u tom slučaju narodni front se svodio samo na pitanje taktike.

Zapravo, šta je tu odsustvovalo, kako je do toga dolazilo? Možda je zasad teško na to dati dovoljno osnovan odgovor, ali jedno se nameće: Odustvovalo je jedno dublje shvatanje pravog karaktera fašizma, kao svojevrsnog produkta kapitalizma u periodu njegove krize, koji se javio u međunarodnim političkim i društveno-ekonomskim odnosima nastalim posle pobeđe oktobarske socijalističke revolucije i velike ekonomske krize, koja je posebno potresla kapitalistički svet postavljajući pitanje njegovog revolucionarnog preobražaja. I tada se fašizam javio i nudio kao kotva spasanja za vladajuće klase. To na jednoj strani. Na drugoj strani, izostalo je sagledavanje jasnije perspektive, koju je otvarala borba protiv fašizma, tj. da se toj borbi moralo prilaziti kao revolucionarnoj strategiji, sa stanovišta jedne kompletne narodne revolucije, koja u novoj konstelaciji odnosa, kada radnička klasa, uz oslon na pobedničku zemlju socijalizma, ima rukovodeću ulogu i označava novi put, novi oblik socijalističke revolucije, razume se, ne za sve zemlje. Ali, malo je bilo zemalja, gde se nije pokazala anacionalnost buržoazije! Zato je pojava fašizma nužno morala da modifikuje sve osnovne protivrečnosti svojstvene kapitalističkom društvu i u svakom slučaju morala je u mnogo čemu modelirati i sami karakter i oblike borbe protiv kapitalizma.

Drugim rečima, proširile su se društvene snage, koje su se mogle uklopiti u borbu i ukazale su se nove mogućnosti i putevi revolucionarnog raspleta. To je moralo, prirodno, da utisne izvesna nova obeležja i na sam karakter rata, koji je bio na pomolu ili koji je već izbijao. Bila je to bitno nova društvena pojava, koju ni najmanje nisu mogla da izmene stara shvatanja i shematska mišljenja, na primer, o ponavljanju i dejstvu istih medjuimperijalističkih suprotnosti, koje su dovele do borbe slične onoj u vreme prvog svet-skog rata, pa time i do nove podele sveta u jednom imperijalističkom ratu. Uprkos tome nova sadržina se probijala, pa u skladu sa tim, brže ili sporije, negde u jačem, negde u manjem stepenu i svest o tim novim zadacima i mogućnostima u glavama najdalekovidnijih aktera. Tako se desilo da su, na primer, i pored deklarativnosti i prividnog robovanja starim šemama, u osnovi, gledanjima i procenama sa stanovišta jučerašnjice na bitno izmenjene uslove i nove istorijske zadatke, tj. kretanjem u starom ruhu i sa starim parolama, izvesni akteri i izvesne društvene snage ipak delovale u skladu sa novonastalom istorijskom situacijom. Uostalom, takvi primeri su poznati u istoriji mnogih socijalnih pokreta i revolucija, da su pod starim, preživelim parolama izvodili nove, svoje zadatke. Uostalom zar i prvobitni naziv Osvobodilne fronte ne potvrđuje ovu tezu!

Iz ovoga proizilazi osnovni zaključak, koji opet nešto preuranjeno izvodim, da je narodni front kao strategijska orijentacija u novim uslovima klasne borbe, bio dugoročnija i trajnija orijentacija, trajnija politika, bar dok se glavni protivnik ne odstrani — fašizam — i to razume se ne dekretima, već u stvarnosti, naravno, uz izvesne neizbežne oscilacije, ili modifikovanja u formulisanju izvesnih zadataka, u isticanju u prvi plan ovih ili onih parola, zavisno od opšteg razvoja borbe.

Postavlja se: čime je bila determinisana politika narodnih frontova, šta ih je izazvalo i pre svega uslovljavalo? To je na prvom mestu bila potreba objedinjavanja radničke klase i svih demokratskih snaga pred fašističkom opasnošću za odbranu ne samo revolucionarnih tekovina radničke klase, nego i elementarnih demokratskih prava, koja je fašizam svojom reakcionarnom svirepošću i srednjevekovnim mračnjaštvom bio ugrozio. Ovo je uključivalo i

borbu za produblјivanje demokratskih tekovina, konkretno za demokratizaciju društvenih odnosa u odredjenoj zemlji, za nacionalnu ravnopravnost u drugim zemljama, za pravo organizovanja i slično, kao i za druge ekonomske i socijalne tekovine, koje doprinose jačanju snaga demokratije. Ovim sam hteo da istaknem da potreba borbe protiv fašizma i iz nje nastala politika savezništva sa raznim društvenim snagama, nije značila i odricanje, pa čak ni odgadjanje revolucionarne perspektive koja stalno stoji pred radničkom klasom, kako se to, inače ponegde, pogrešno shvatalo. Naprotiv, samo su se izmenili uslovi borbe, proširila klasna baza saveznika i, razume se, menjali se i upotpunjavali oblici i metodi te borbe.

I najzad, možda najvažnije, povezano sa odbranom demokratskih tekovina, direktno se postavilo pitanje odbrane nacionalne nezavisnosti, jer fašizam se na medjunarodnoj areni pojavio kao nosilac rata, kao nova agresorska sila, s direktnom pretnjom poroblјavanja ne samo malih, nego i velikih naroda i zemalja.

To su, čini se, bile bitne determinante narodnofrontovske politike, odnosno faktori, koji su dali elemente jednoj novoj revolucionarnoj strategiji radničke klase u njenoj borbi za socijalizam. Medjutim, ovo izgleda nije bilo u dovoljnoj meri saglasno ni na VII kongresu Komunističke internacionale. Naime, iako je Kominterna tim svojim kongresom učinila radikalan zaokret u svojoj politici, zapravo takav prelom, koji je u jednom trenutku doveo do njenog najvećeg uspona od momenta stvaranja te medjunarodne proletarske organizacije, ona nije bila u stanju da sagleda sve konzekvence novih odnosa u svetu. U prilog ove tvrdnje je i veoma sporo prevazilaženje dotadašnje prakse i metoda rada, uprkos svestranog proklamovanja nove orijentacije na jednom medjunarodnom svetskom komunističkom kongresu. Duboko ukorenjena shvatanja, — naročito iz njenog prethodnog perioda (posle VI kongresa), u kome je dominirala takozvana arhirevolucionarna strategija, koja je proklamovala novo kolo revolucija i ratova, s tim da radnička klasa, odnosno njene komunističke partije budu spremne, pre svega, time što će se okomiti na svoga rivala za uticaj u klasi i za rukovodeću ulogu, — trošila su snage komunističkih partija u medjusobnim razračunavanjima sa radničkim partizama drugog krila, umesto da su ih usmeravala na borbu protiv glavnog klasnog protivnika. Tom prilikom su zavladale one poznate ocene i osude ne samo socijaldemokratije kao takve, nego naročito njenog levog krila, kada se ustalo protiv reformističkih sindikata i nacionalno-revolucionarnih pokreta. Bio je to period kada je dominiralo ono Staljinovo shvatanje o socijal-fašizmu, odnosno o socijal-demokratiji, kao »blizancu fašizma« itd. Dovoljno je navesti da su tada u eri tih shvatanja, na primer, češki komunisti nazivali Masarikov i Benešov režim fašističkim. To isto je Brauder govorio o Ruzveltovom režimu i politici, a ovo nisu bili izuzeci u tadašnjoj orijentaciji mnogih kompartija. I prva ozbiljnija istraživanja istorije Kominterne, posebno njenog VII kongresa, pokazuju kako je veoma sporo tekao proces oslobodjenja, često i veoma umnih glava proletarijata kao što su bili Bela Kun i drugi rukovodioci KP Madjarske, zatim nekih predstavnika nemačke, bugarske, argentinske i mnogih drugih partija od takvih, u osnovi sektaško-dogmatskih shvatanja. Još dugo posle VII kongresa u mnogim rezolucijama i stavovima većine komunističkih partija nalazile su se ocene zasenečene dubokim dugogodišnjim sektaštvom, koje je odražavalo jedan mentalitet i ujedno dobru dozu nepoverenja i u snage radničke klase i u demokratske snage naroda uopšte.

Koliko je za neke procene VII kongresa nedostajala strategiska dugotrajnost, mogu da posluže i neka zbivanja u Španiji. Čime drugim da se objasni činjenica da gotovo milionski organizovano radništvo u sindikatima i nekim drugim anarhističkim organizacijama u borbi republikanske Španije u kojoj je uglavnom dominirala Komunistička partija Španije, nije našlo dovoljnu revolucionarnu perspektivu, sem nedostatkom istinskog poimanja smisla borbe protiv fašizma. Ili, čime da se tumači olako menjanje i odstupanje od pojedinih saveznika, što je dolazilo do izražaja i u smenama vlada u Španiji, sem tim istim okolnostima pri čemu se davala prednost dobijanju izvesnih položaja u vladi za komunističke ministre, a zapostavljali su se dugoročniji i dalekosežniji ciljevi te revolucionarne antifašističke borbe.

Istih pojava bilo je i u Komunističkoj partiji Jugoslavije. U nizu, ovo samo dva primera. Poznato je da su već na IV konferenciji KPJ, koja je održana upravo ovde u Ljubljani, decembra 1934. godine, već u osnovi bile date sve narodnofrontovske parole i konstatovani osnovni zadaci u borbi protiv fašizma. Ali, sve se to shvatalo samo kao jedan sektor borbe, jedan od niza mnogobrojnih zadataka. Posebno treba istaći da je tada data i ona ocena o mogućem karakteru revolucije u Jugoslaviji, kao narodne revolucije, i o neophodnosti da radnička klasa crpi parole svoje borbe od samog naroda i da između radničke klase i naroda nema razlike.

Ali, sve je to ostalo samo ka ostav, jedna od parola, da bi tek pola godina kasnije, na Splitskom plenumu CK KPJ, to postalo osnova za referat Parovičev o narodnom frontu slobode, tj. tek tada su se ti stavovi razvili u jednu širšu koncepciju svojevrsnog narodnog fronta u Jugoslaviji. Ali, i tada to nije imalo karakter jedne dublje strategijske orijentacije, što se ubrzo pokazalo već prilikom prvih pregovora sa socijaldemokratima oko stvaranja Jedinствene radničke partije, oktobra 1935, za koju se s pravom smatralo da treba da bude reprezent i okosnica radničke klase u Narodnom frontu slobode. Naime, tom prilikom su vodjeni pregovori sa socijaldemokratima na platformi narodnog fronta slobode s ciljem da se ide zajedno, ali, vrlo brzo je zaključeno: »i mimo njih ako oni to odbiju«, a izričito je naglašeno da jedan od bitnih uslova pregovora mora da bude i javnost pregovora jer »niukom slučaju ne pristati da se pregovori i rad zajedničkog odbora prećutkuju«. Očigledno da je i to jedan od izrazitih primera sektaštva nasledjenog iz prethodne epohe, a to znači i samodovoljnosti, nerealnosti i slično, jer u tom momentu najvažnije je bilo ostvarivati saradnju, a ne insistirati na uslovima.

I samo, komparacije radi, da navedem da, dok su se u tom prvom momentu, u počecima pregovora olako stavljali ovakvi uslovi, kada je uz to, partija tek trebalo da probija, kako se to popularno govorilo, obruče ilegalnosti, dve tri godine kasnije, kada je u tom pogledu već bilo znatno izmenjena situacija CK je, na primer, prihvatio uslov da se apsolutno prećute pregovori i sporazumi, koji su stvarno postignuti sa socijalistima i koji su, pored ostalog, doveli do toga da je ostvareno puno jedinstvo sindikalnog pokreta na klasnoj osnovi, što se izrazilo i u izboru komunista u Izvršni odbor URSSJ (na Kongresu u Zagrebu, 1939. godine), u ulasku komunista u redakciju »Radničkih novina«, u obustavi napada na SSSR itd. Zaista značajan uspeh! Ali, to nije smetalo tadašnjem rukovodstvu Partije da izostanu deklaracije, jer je bila bitna sama stvar. To je, svakako, jedan od onih momenata društvenog razvitka kada je vredniji svaki praktični korak stvarnog pokreta, nego tuce deklaracija!

Duže zadržavanje ovakvih shvatanja očigledno bi svodilo politiku narodnih frontova na trenutnu politiku, na trenutne kombinacije oko pouzdanih ili manje čvrstih saveznika, našto je inače stalno upućena radnička klasa u svojoj revolucionarnoj borbi. Sada je osnovni preduslov za uspeh narodnofrontovske politike bio u jedinstvu radnog naroda i svih demokratskih snaga sa radničkom klasom, odnosno njenom partijom, kao hegemonom, ali, razume se, ne kroz postavljanje odredjenih uslova, već vođenjem pravilne politike, prednjačenjem u borbi, itd. Upravo u ovim novim uslovima radilo se o borbi za objedinjavanje progresivnih snaga, a pred neprijateljem koji je pretio i nacionalnoj nezavisnosti, a ponegde (u slučaju slovenskih naroda) i nacionalnom opstanku, radilo se o stvaranju jedinstva naroda, koje će ponegde, u procesu borbe, prevazići oblik klasičnih partija, to znači i koalicija, i ispoljiti se u nečem novom, svojevrtnom, koje će imati u sebi i jednog i drugog — tj. i elemente koalicije sa snagama i organizacijama, koje to žele, a i elemente jedinstva odozdo, ostvarenog u stalnim akcijama i borbama za postavljene ciljeve. Ali, u osnovi, biće to nešto treće, sa elementima trajnijeg jedinstva, koje je doprinosilo ostvarenju narodnofrontovskog programa i postajalo, kroz ostvarenje tog programa, osnova za dalja revolucionarna kretanja. Čini nam se da se upravo o tome radi na primeru Narodnog fronta u Jugoslaviji. Iz referata druga Sajeta upravo smo čuli da su do saznanja o takvoj ulozi i karakteru ostvarenog jedinstva i borbenog saveza došli i pojedini njegovi tvorci, kako se to vidi iz njihove izjave od oktobra 1939. godine.

Razume se da je od postavljanja i sagledavanja toga zadatka — kao jednog od područja revolucionarne aktivnosti, pa do razvijene koncepcije jedne potpune revolucionarne strategije proteklo dosta vremena, sa mnogo lutanja i naslućivanja u iznalaženju najboljih rešenja.

Kada se ovako gleda na narodni front, i upošte na politiku narodnih frontova, očigledno je onda, prvo, da se on ne može nipošto svoditi samo na jedan od sektora borbe, i drugo, da se narodni front ne može posmatrati kao takav, izolovano, uzet sam za sebe. Pre svega, politika narodnih frontova ne može se odvojiti od borbe za jedinstvo radničke klase i još uže, od borbe za jedinstvo sindikalnog pokreta.

Ovde bih hteo samo da istaknem da je borba za jedinstvo sindikalnog pokreta, i time za jedinstvo radničke klase u Jugoslaviji uopšte, dala veoma impozantne rezultate. Utoliko veće, ukoliko se ima u vidu prilična razudjenost sindikalnog pokreta, čitava skala raznih sindikalnih organizacija, zatim sklop medjunacionalnih odnosa, što je davalo svoj poseban pečat i sindikalnoj borbi, te politika režima na razbijanju klasnog sindikalnog pokreta a stvaranju svojih sindikata (Jugoras), itd. Dovoljno je samo navesti činjenicu da su od početka tridesetih godina, kada su URSOVI sindikati jedva postojali u prvim godinama diktature, upravo u vreme ove borbe za narodni front, brzo narastali od desetak hiljada na pedeset, te na sto do sto pedeset hiljada neposredno pred njihovu zabranu, 1940. godine. U njima su sve više dominirali komunisti. Međutim, borba za jedinstvo radničke klase vodjena je i na porima partija da se neutrališe prodornost HRS sindikata koja je jedno vreme bila karakteristična, tj. da se i u njima deluje i ostvari akciona saradnja, što je sve više i uspevalo, uprkos poslodavačkoj politici vodjstva HSS, naročito posle sporazuma Cvetković-Maček i ostvarenja banovine Hrvatske. Zapravo, tada je takva (u suštini, poslodavačka) politika HSS postala osnova za intenzivnije klasno osveštavanje pojedinih slojeva radnika (u manjim mestima, u

zaostalijsim krajevima i sl.). Ne ulazim ovde u to da je bilo i HRS sindikata, koje su stvarali komunisti.

U procesu takve politike došlo se i do stava o potrebi rada u režimskim, gotovo fašističkim sindikatima, tj. Jugorasu, naročito u periodu kada se ocenilo da će profašistička politika režima i njegova politika izgladnjavanja naroda radi sprege sa fašističkim silama, zaoštriti borbu radničke klase za svoja elementarna prava, pa će i ti režimski sindikati nužno biti uvučeni u klasnu borbu. I upravo u tom periodu pokazalo se da je od značaja ako su u osnovnim jedinicama tih organizacija bile pristalice klasnog sindikalnog pokreta.

Do kog stepena je ostvarena ta borba za jedinstvo radničke klase i njenog sindikalnog pokreta i od kakvog je to dalekosežnog značaja bilo, dovoljno je imati u vidu samo činjenicu da zabrana sindikata od decembra 1940. godine nije mogla da ima posledice udara na revolucionarni pokret, što je ona, u suštini, bila, jer su sindikalne komisije i akcioni odbori, stvarani po osnovnim jedinicama, po preduzećima, bili u stanju da, pod rukovodstvom Partije, zamenе i obezbede kontinuitet sindikalnog rada.

Takodje neodvojiv deo borbe za Narodni front jeste i borba za jedinstvo omladinskog pokreta, koje se kovalo na istim narodnofrontovskim parolama uz uvažavanje specifičnosti omladinskog pokreta, kome je bilo nužno priznati organizacionu samostalnost uz istovremeno isticanje sve opasnosti, koje fašizam i kriza društvenog sistema sa pretnjom rata nosi mladoj generaciji. U tom pogledu, u pravcu narodnofrontovskih uspeha snažan prodor je tokom 1936. i kasnije izvršio takozvani Mirovni omladinski pokret, koji će postati jedna od komponenti opšteg omladinskog pokreta okupljenog oko SKOJ, i koji će biti jedna od udarnih snaga narodnog fronta.

Od istog su značaja i naponi da se ostvari mobilizacija žena u borbi za program narodnog fronta, kao i za njihova vlastita prava u pogledu političkog i ekonomskog položaja i izjednačavanja. Suvišno je ovde nabrajati mnoge uspehe na tom području.

Od posebnog je značaja rad na selu i borba za ostvarenje saveza radnika i seljaka, gde je upravo narodnofrontovska politika bila jako privlačna za seljaštvo, kod njegovih mnogobrojnih nerešenih ekonomskih problema uvećanim okolnostima nacionalnog ugnjetavanja. Otuda i specifični oblici organizovanja, u koje su se uključivali komunisti ili su ih sami stvarali («Gospodarska sloga», «Seljačko kolo», «Savez kmečkih fantov in deklet», «Seljačka bratstva», razne vrste zadruga na selu i slično), što je povremeno dovodilo i do svojevrstnih oblika narodnofrontovskih organizacija kao »Kmečko delavsko gibanje«, »Savez radnika i seljaka« u Crnoj Gori, Dalmaciji itd.

Veoma jaku stranu napora u procesu stvaranja Narodnog fronta u Jugoslaviji predstavlja prodor i uspeh KPJ i njenih revolucionarnih ideja u redove napredne inteligencije. Upravo može se govoriti da nema gotovo iole značajnijeg imena u raznim oblastima umetnosti i nauke (književnici, likovni umetnici, muzičari, zatim naučna i tehnička inteligencija, ljudi slobodnih profesija, lekari, advokati, prosvetni radnici, učitelji itd.), koje je bilo van krugova napredne inteligencije i na koje partija nije imala uticaj. Zapravo, u nekim akcijama, na primer, u borbi za odbranu autonomije univerziteta, za amnestije političkih osudjenika, u akcijama solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima u drugim zemljama, u pojedinim mirovnim akcijama protiv rata i fašizma i za odbranu kulture i mira, partija je znala da zadobije podršku čak i nekih izrazitijih predstavnika građanske misli u Srbiji, a da se i ne govori o pred-

stavnicima nacionalnih pokreta u pojedinim narodima (u Sloveniji, Hrvatskoj itd.). O tome je bilo govora u uvodnoj reči akademika Vidmara. Taj prodor je išao sve do pojedinih službenika na značajnim mestima u državnom aparatu, u sudstvu i sl.

Od posebnog je značaja uspeh postignut na području publicistike i novinarstva. Mnogobrojni listovi i časopisi, bilo kao polulegalni, bilo kao legalni organi partije, sindikata, omladinskog pokreta i u najširem smislu narodno-frontovske orijentacije, stalno su se javljali i iznova pokretali uprkos zabranama i stalnom ometanju sa strane cenzure.

Zato bi bilo veoma korisno kada bi se izučila, na primer, uloga te progresivne publicistike, koja je kao baklja unosila marksističku antifašističku, narodnofrontovsku i uopšte progresivnu misao u široke redove našeg naroda. Gotovo nesagledivo dejstvo, što je svakako bio, pre svega, uspeh Partije.

U razmatranju karaktera i načina stvaranja Narodnoga fronta u nas ne mogu se mimoći ni međunarodni uslovi, naročito oni faktori, koji su imali neposrednog dejstva na položaj naše zemlje i na karakter unutrašnjih društveno-političkih odnosa (imam u vidu period fašizacije zemlje i izraženo mešanje fašističkih, a i nekih drugih zapadnih sila), u politički život u Jugoslaviji. Takođe se, što je sasvim razumljivo, problem Narodnog fronta ne može tretirati odvojeno od politike Kominterne, i to kako iz perioda njenog uspona, njene takozvane narodnofrontovske politike, tako isto i iz kasnijeg perioda, kada je toj njenoj politici zadat snažan udarac već pomenutim paktom Staljin—Hitler. I, najzad, Narodni front je zavisio i od društveno-političkog razvitka u samoj zemlji, od pojedinih poteza i mera režima, od opšteg raspoloženja i situacije u zemlji.

Imajući sve to u vidu, istorijat borbe za Narodni front u Jugoslaviji može se podeliti na pet osnovnih perioda ili faza razvoja. Prvi bi obuhvatio vreme od prvih koraka Narodnog fronta do petomajskih izbora 1935. godine. Najznačajniji moment u tom periodu predstavlja IV zemaljska konferencija KPJ, na kojoj je već data linija Narodnog fronta, ali, kao što sam pomenuo, više kao sektor borbe. Zatim je došla predizborna kampanja, pokušaji istupanja na izborima, stvaranje izbornih tela, akcionih odbora, izvesni prodor u legalnost, odakle su sve pozitivne tekovine prenete u naredni period. Najvažnije je u ovom periodu to što su razradjene osnove sindikalnog jedinstva, i što je potom kroz štrajkaške akcije, kroz borbu u sindikatima, za jedinstvo klasnog sindikalnog pokreta i u borbi uopšte za jedinstvo radničke klase počeo da daje svoje pune rezultate.

Drugi period dolazi posle petomajskih izbora koga karakterišu akcije Fronta narodne slobode i politika stvaranja Jedinstvene radničke partije. Ovaj period se proteže do sredine 1936. godine. Obeležen je početnim uspesima Fronta narodne slobode, naročito u mnogobrojnim zborovima leta i jeseni 1935. godine, zatim stvaranjem Centralnog inicijativnog odbora i širokim prodorom letaka o Jedinstvenoj radničkoj partiji, čiji program i postaje sadržaj zborova Fronta narodne slobode, kao i baza za pregovore sa socijaldemokratima, a 1936. godine i sa drugim levo demokratskim organizacijama, pa i nekim manjim strankama (na primer, republikanskom). Osim toga, pozitivne tekovine ovog perioda jesu i mnogobrojni inicijativni odbori JRP stvoreni širom zemlje u mnogim sreskim mestima, ali i po selima, kao i u glavnim gradovima. U ovom periodu doživlja dalji uspon borba za jedinstvo sindikalnog pokreta.

Treći period bi bio od kraja 1936. godine pa do sredine 1939. godine. Dok su u prvom, odnosno u drugom periodu postavljena načela i činjeni pokušaji da se odluke VII kongresa konkretizuju na jugoslovensku stvarnost, — u ovom periodu pokret i rad ide u širinu, nastoje se aktivizirati inicijativni odbori Jedinствene radničke partije, sada Stranke radnog naroda, dovršava se borba za jedinstvo sindikalnog pokreta, koja je pretrpela i krizu od vrhova sindikalnog vodjstva u drugoj polovini 1937. godine, ali, koja je uspešno i prebrođjena na Kongresu sindikata u Zagrebu, aprila 1938. godine. U skladu sa opštom težnjom za legalizacijom pokreta, tj. da se maksimum revolucionarne aktivnosti odvija u narodnofrontovskim okvirima, u ovom periodu je izvršena reorganizacija omladinskog rada, a postavljeni su temelji i mnogim drugim masovnim pokretima (pokretanje niza ženskih naprednih listova i sl.). Osobita karakteristika ovog perioda jeste što su pitanja spoljne politike postali neposredni problemi Narodnog fronta, odnosno partije te probleme stavlja u središte svoje aktivnosti. Najsnažniji impuls narodnofrontovskoj borbi, tj. anti-fašističkoj borbi dao je otpor republikanske Španije u kojoj se i KPJ svestrano angažuje.

Suvišno je posebno naglašavati od kakvog je značaja za ovu politiku bilo stvaranje nacionalnih komunističkih partija Slovenije i Hrvatske u okviru KPJ. U to vreme javile su se ideje da se i Jedinствena radnička partija stvara i u nacionalnim okvirima, što CK KPJ nije bio u stanju da prihvati u prvo vreme, ali je kasnije sagledana vrednost ove ideje.

Četvrti period počinje sa izbijanjem drugog svetskog rata i sa unošenjem nekih novih momenata naročito u položaj i politiku Kominterne koja je i inaugurisala narodnofrontovsku politiku. Naime, paktom Staljin—Hitler dotadašnja narodnofrontovska orijentacija Kominterne, tj. svih, ili većine komunističkih partija doživela je ozbiljnu krizu. Jer umesto dotadašnje narodnofrontovske orijentacije dolazi, posle sporazuma sa fašističkom Njemačkom, do promena do te mere da i reč fašizam vrlo brzo iščezava iz, bar zvaničnog, rečnika Kominterne, odnosno njenih zvaničnih organa. Politika mnogih komunističkih partija umesto protivfašizma usmerava se uopšte protiv vladajućih klasa svojih zemalja, pre svega, protiv engleskog i francuskog imperijalizma, a neke dolaze i na defetističke pozicije u odnosu na odbranu svojih zemalja pred fašističkom najezdom.

Ove činjenice nisu mogle, a da donekle ne deluju na narodnofrontovsku orijentaciju KPJ. I zato ta faza traje negde do proleća 1940. godine. Izrazila se u oficijelnom prihvatanju stavova Kominterne, u proglašavanju rata imperijalističkim, u osudi svakog pokušaja uvlačenja Jugoslavije u rat na strani zapadnih ratujućih sila. Medjutim, ta je politika bila i nužna, jer je zadržavala elemente ranijeg programa — očuvati mir Jugoslaviji, tj. neutralnost. Na ovo se čvršće nastavila i ranija politika borbe za savez sa SSSR — sada očuvanje neutralnosti uz oslon na SSSR.

Negativne posledice po narodnofrontovsku politiku, odnosno po politiku učvršćenja saveza radničke klase i drugih demokratskih snaga, medjutim, više su došle do izražaja nešto kasnije, posle sloma Poljske i naročito posle izbijanja sovjetsko-finskog rata. Dok je do tog perioda KPJ u velikoj meri imala saradnju levodemokratskih snaga, pa i naklonost nekih gradjanskih partija (u Demokratskoj i Zemljoradničkoj stranci, dosta čvrstu saradnju sa Samostalnodemokratskom strankom), ozbiljan uticaj u levom takozvanom Radičevskom krilu HSS, zatim u liberalnodemokratskim elementima Slovenske ljud-

ske stranke, te pojedinim kršćansko-socijalističkim organizacijama, raznim patriotskim udruženjima itd. sada je deo tih organizacija, a pogotovu onaj prozapadno orijentisan, počeo da odlazi od KPJ, pa i da je napada. To je došlo do izražaja i u nekim akcijama krajem 1939. godine kada se pojavila tzv. kriza savezništva. Ozbiljniji otpori su se javili i u nekim krugovima intelektualaca bliskih Partiji. A zapretila je, da se pretvori i u akcije protiv mobilizacije, što je došlo do izražaja u parolama koje je dao PK KPJ u Crnoj Gori proleća 1940. godine. Međutim, to je bilo privremeno. Ostali su bitni atributi ranije politike: borba za nezavisnost zemlje, borba za neutralnost u oslonu na SSSR i borba za jedinstvo radničkog pokreta, a i šire, za jedinstvo radnog naroda, i nadalje u borbi za sve demokratske zahteve, koji su do tada bili na programu Narodnog fronta (za demokratizaciju zemlje, za ravnopravnost naroda Jugoslavije i sl.).

Novi period je nastupio posle te kratkotrajne krize, a u eri sve agresivnijeg nasrtaja fašističkih sila na nezavisnost evropskih zemalja, kada su bile jedna za drugom poražene. Ukoliko se neposrednije približavala fašistička opasnost nad Jugoslavijom utoliko linija odbrane zemlje postaje sve jasnija i čvršća, koja u zbivanjima tokom 1940. godine i potom do martovske akcije 1941. godine doživljava pun uspeh u smislu još većeg jedinstva naroda okupljenog sada oko Komunističke partije Jugoslavije, s tim što se diferencijacija vrši na najširoj patriotskoj osnovi — za odbranu zemlje od kapitulanstva pred fašističkim silama. Bitno svojstvo narodnofrontovske politike, jedinstvo radničke klase i svih demokratskih nefašističkih snaga u najvećoj meri je ostvareno, istina sada u nešto izmenjenim oblicima.

Od nekih najvažnijih obeležja ove borbe za Narodni front u Jugoslaviji, naveo bih samo tri.

Prvo, bogastvo i obilje raznovrsnih formi. Već je pomenuto odsustvo uniformisanosti osnovnih oblika Narodnog fronta, što se kao potizivna činjenica izrazilo i u načinu ostvarenja saveza i pod raznim nazivima (Blok radnog naroda, Savez radnika i seljaka, Makedonski nacionalni pokret, Slovenska ljudska fronta itd.) pri čemu su se uvažavale i dolazile do izražaja nacionalne specifičnosti.

Ovome treba dodati onu raznovrsnost oblika u neposrednoj akciji a za najraznovrsnost oblika u neposrednoj akciji a za najraznovrsnije ciljeve. Tako treba pomenuti izborne i akcione odbore (u parlamentarnim i opštinskim izborima), odbore saveza radnika i seljaka, štrajkaške odbore, odbore za pomoć štrajkujućim radnicima, odbore za borbu protiv skupoće i posebne seoske odbore, odbore seoske samopomoći, razni oblici zadrugarstva («Zadružna omladina»), te odbori za pomoć Republikanskoj Španiji, odbori i društva prijatelja SSSR, odbori za odbranu Čehoslovačke, kasnije odbori za pomoć španskim dobrovoljcima, itd. Zatim, treba navesti oćbore ili tabore za odbranu zemlje sve do stvaranja raznih oblika aktivnosti na vojnoj obuci omladine u cilju odbrane zemlje (studentski bataljoni za odbranu zemlje, kursevi za prvu pomoć, itd.). U tom pogledu karakteristični su mirovni odbori omladine, i razna studentska udruženja.

Koliko se tome išlo u širinu, može se navesti i to da je, na primer, Tito preko pojedinih partijskih ljudi u HSS dao ideju o osnivanju onih odbora za borbu protiv nepismenosti u Hrvatskoj, u koje su se kasnije uključili studenti, lekari, učitelji i preko njih se vršio snažan prodor na selo. Takodje

su specifični i mnogi oblici organizovanja u Sloveniji, naročito kulturnog karaktera u gradovima i po selima, u kojima i preko kojih se kovalo jedinstvo borbenog naroda. Svemu ovome treba dodati opštu težnju partije, a naročito SKOJ, da do maksimuma legalizuje svoj rad usmeravajući delatnost komunista u razne legalne organizacije, udruženja, društva, svagdje gde su se okupljali radni ljudi i gde se moglo i moralo na njih delovati.

Drugo, uporna, može se reći konzekventna borba za jedinstvo demokratskih, anfašističkih, svih demokratskih i patriotskih snaga. Ovo je opet karakteristično i na mikro i na makro planu. Primeri o mikro planu proizlaze iz prethodnog, jer su svi oblici organizovanja i borbe koji su se stvarali u neposrednoj praksi uvek imali i elemente pregovaranja i saradnje u zajedničkoj borbi sa ljudima bez obzira na njihovo trenutno političko opredeljenje, organizacionu pripadnost i sl. Stoga samo nekoliko primera o makro planu koji ujedno otkrivaju i neverovatnu širinu, a i dalekovidnost partijskog rukovodstva. Evo samo nekoliko.

a) Najpre iz borbe za jedinstvo sindikalnog pokreta. Poznato je da se u drugoj polovini 1937. godine, a u vezi sa pripremanjem IV kongresa URSS sindikata pojavila opasnost rasepa sindikata (ostavka Luke Pavičevića, i Milorada Belića). Tito, koji se tada nalazio u Parizu, odmah poručuje u zemlju da se doznaju uzroci njihove ostavke i izražava bojazan da se nisu opet pojavila »neka sektaška zastranjivanja kod naših drugova« koji rade u sindikatu. Kada saznaje prave uzroke — pokušaj podređivanja URS sindikata vladi mimo ovih pomenutih lidera — daje savet da se preduzmu sve mere kako bi se oni vratili na svoje položaje i ujedno daje zadatak svim sindikalnim organizacijama, odnosno partijskim organizacijama i komunistima koji rade u sindikatima, da se organizuje najšire akcije za podršku sindikalnom jedinstvu. Snažan pokret koji je nastao širom zemlje ubrzo je doveo do već spomenutih rezultata, kakvi su se ispoljili na kongresu URSSJ u Zagrebu (aprila 1938. godine). Tada čak dolazi do toga da se komunisti primaju i u redakciju »Radničkih novina«, dotadašnjem organu socijalista Živka Topalovića, odnosno URSSJ.

b) Slično je postupljeno i onom prilikom kada je u Sloveniji izbila kriza oko jedinstva u sindikatu tekstilnih radnika, posle pokušaja tada istaknutog sindikalnog funkcionera i poznatog komunista, Franca Leskoška i drugova, da formiraju nove sindikate zbog politike Jakominija, koji je u dotadašnjem sindikatu tekstilaca sabotirao politiku jedinstva, sprovodi diskriminaciju prema komunistima i najvažnije — što je pasivizirao taj sindikat. Medjutim, Tito i Kardelj odmah intervenišu da se očuva jedinstvo sindikata.

c) Isto tako karakterističan je način intervenisanja, odnosno stav partije u vezi sa akcijom Dragoljuba Jovanovića, lidera zemljoradničke levice, da se izdvoji iz Zemljoradničke stranke 1938. godine. Tada su bila moguća dva rešenja: osuditij taj akt kao provokaciju, kako su, uzgred da kažem, predlagali pojedini komunisti, ili podržati ga, jer on je do tada istupao za saradnju sa komunistima i KPJ (tolerisao istupanja radnika i studentske omladine na zborovima Fronte narodne slobode, prisustvovao konferencijama Narodnog fronta 1936. godine itd.). Tito medjutim, ne usvaja ni jedno ni drugo. Upravo, i jedno i drugo, ali u osnovi treće! Protiv je cepanja, jer bi to slabilo front demokratskih snaga, ali je i za osudu pasivnosti vodjstva Zemljoradničke stranke, što, takodje služi režimu i njegovoj stabilizaciji. Ova, rekao bih

državnička dalekovidnost i širina bila je prisutna i u borbi za Osvobodilnu frontu, o čemu raspravljamo na ovom našem naučnom skupu.

Treći momenat je, možda još dalekosežnijeg značaja zbog toga što se njime obeležava osnovna orijentacija u politici komunističkih partija 1940. godine, naročito kada se ta linija procenjuje u okviru tadašnje politike Kominterne. U prethodnom izlaganju već sam pomenio bitnu karakteristiku orijentacije Kominterne posle pakta između sovjetske i nemačke vlade — da se komunističke partije usmere prvenstveno na borbu za osnovne ekonomske i socijalne zahteve radničke klase, tj. da razvijaju najraznovrsnije oblike klasne borbe proletarijata. Medjutim, šta znače i kako da se tumače stavovi i eksplicitne tvrdnje, na primer, Bevca kada je u nekim svojim člancima proleća 1940. godine pisao: »Radnička klasa može postati odlučujući faktor — braneći svoje klasne interese i realizirajući svoju istorijsku društvenu zadaću — samo onda kada predje svoje klasne okvire i postane vođa predstavnik i zaštitnik istinskih interesa svoga naroda, a u prvom redu interesa seljačkih i ostalih radnih masa« (podvukao E. K.) šta to drugo znači nego u praksi kritika pomenute linije Kominterne — sužavanja borbe radničke klase na usko klasne interese, a u suštini kreiranje jedne nove platforme u tadašnjim opštim uslovima revolucionarne borbe. U prilog ovoj tezi, može se još samo pomenuti ona oštra osuda izvesnih pojava defetizma, koji se bio pojavio u redovima nekih komunista u Jugoslaviji, a što je inače bilo karakteristično za mnoge tadašnje komunističke partije u svetu, te stalni i uporni naponi da se održi i razvije partijska linija odbrane zemlje. Ističući da je bezuslovno potrebno da radnička klasa sa svojom avangardom, Komunističkom partijom, vodi svoju samostalnu politiku, CK KPJ je tada i nadalje podvlačio neophodnost da se ona izbori za jedinstveni front radnih ljudi i da radnom narodu izvojuje jednu istinsku demokratsku narodnu vladu, vladu radnog naroda koja će obezbediti narodu mir, slobodu i hleb.

Iz svega se vidi da je ovo bio praktični razlaz sa tadašnjom opštom orijentacijom Kominterne, u suštini pojava dveju linija komunističkih partija, što će imati dalekosežne reperkusije u našoj celokupnoj daljoj oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi.

U zaključku može se navesti:

1. Da sva naša analiza pokazuje da je politika Narodnoga fronta bila kontinuirana u Jugoslaviji od 1934, 1935. godine pa sve do kapitulacije Jugoslavije, da bi se potom u novim uslovima nastavila u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

2. Da je ona vodjena po svim bitnim komponentama jednog širokog demokratskog pokreta koji je mogao da se stvori u uslovima jednog izrazito reakcionarnog profašističkog režima sa nacionalnom neravnopravnošću i pred pretnjom neposredne-spoljne fašističke opasnosti.

3. Da je Narodni front u Jugoslaviji, prolazeći kroz razne faze uz izvesne oscilacije, dobio neka nova svojstva koja su mu dala karakter širokog nepartijskog objedinjavanja u koje se prevazilazio klasični tip partijske pripadnosti. Ono je postalo osnova naših daljnjih revolucionarnih narodnooslobodilačkih kretanja.

Nominalni porastek delavskih mezd in načini računanja draginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo

Priprave za združitev sil v Osvobodilni fronti so potekale v povsem do-
točenem gospodarskem položaju slovenskega naroda. Zato je prav, da posve-
timo nekaj pozornosti tudi temu položaju in še posebej tisti njegovi obliki,
ki ji pravimo »življenjski standard«.

Seveda je ta téma precej obsežen in zapleten študijski predmet, ki ga v
kratkem tekstu ni mogoče temeljito obdelati. Zato se tu omejujemo le na čas
poslednjih treh, štirih let pred okupacijo in na nekaj posebej izbranih pri-
merov iz industrije, čeprav gre seveda za enega izmed osnovnih in najboljti-
vejših problemov gospodarske zgodovine. Ta problem se imenuje: oblikovanje
cen in mezd v določeni družbi določenega časa. Relacija cene-mezde je rezul-
tanta mnogih komponent, na primer stanja v poljedelstvu, razvoja industrije,
uvoza in izvoza, položaja na svetovnem tržišču, stanja državne bilance, računa
dobička in izgube določenega podjetja, končno in ne nazadnje političnih in
vojaških dogodkov v državi in na svetu.

*

Nihanje cen v Jugoslaviji je ugotavljal indeks Narodne banke kraljevine
Jugoslavije. Za osnovo je vzel cene iz leta 1929 in jih vrednotil s 100 točkami.
V odnosu na to bazo je indeks Narodne banke za cene na drobno v Ljubljani
izkazoval za september 1938 le 87,9 točke, za december 1939 pa že 94,9 točke.

Od kod ta porastek? S septembrom 1939 se je začela druga svetovna vojna
in tudi jugoslovanskega tržišča se je polastil nemir. Že v tem mesecu je
prišlo v državi do posebne emisije denarja. Vendar ta inflacija še ni bila ne-
varna, ker je imela namen, da pomiri preplašene vlagatelje, ki so že hoteli
svoj denar vzeti iz hranilnic. V resnici je vplivala pomirjevalno in državljani
svojih vlog niso dvigali v znatnejšem obsegu. Toda denar je hitro pošel. V
decembru 1939 je sledila druga emisija denarja, ki pa je že imela značaj
inflacije; država je morala z njo financirati tudi povečane izdatke za obo-
rožitev. Posledice so se brž pokazale. Količina denarja, ki je prihajal v obtok,
se je večala dokaj hitro: glede na 31. december 1938 je bilo konec junija 1940
v obtoku za 85 % več denarja. Seveda se z junijem inflacija ni ustavila. Njeno
napredovanje bomo pozneje dokumentirali le še z indeksi Narodne banke.

Tej inflaciji se je pridružila še tako imenovana inflacija od spodaj. Kmalu
po prvi emisiji denarja, ki ni zadovoljila vseh potreb potrošnikov, so vlagatelji
v prav kratkem času že vzeli iz hranilnic večje vsote prihrankov. Hranilne
vloge so se v letu 1939 znižale za 11 %, v prvih šestih mesecih leta 1940 še
za nadaljnje 4 %. Medtem ko so bila pred inflacijo potrebna štiri leta, da so

se hranilne vloge povečale za 15°%, so se sedaj mogle v slabem letu in pol zreducirati za isto višino odstotkov.

Prav majhen del hranilnih vlog je pripadal malemu človeku: nekvalificiranim rudarskim, industrijskim, obrtniškim, poljedelskim in drugim delavcem. Kvalificirani delavci, nameščenci in drugi vlagatelji so lahko krili draginjo nekaj časa s svojimi prihranki, nekvalificirani delavci pa niso mogli na tako orožje niti pomisliti.

Dvigljene vloge so državljanji dali v obtok ob nakupu najrazličnejših dobrin in s tem pripomogli k živahnejši trgovini. Povečano povpraševanje je seveda dvigalo cene iskanim dobrinam in torej pomagalo odpirati vrata draginji ter s tem tudi špekulaciji.

Od decembra 1939 dalje so cene rastle še bolj naglo, pa je tako 1940 indeks cen dosegel že 115,6 točk. To je pomenilo podražitev življenjskih potrebščin za 31,5% ali skoraj za eno tretjino v primeri z relativno osnovo iz začetka septembra 1939.

Draginjska verižna reakcija je imela torej svoj začetek v izbruhu druge svetovne vojne, pospešili pa so jo dogodki, ki jih bomo tu našeli le nekaj.

V maju 1940 je napadalna nemška armada okupirala Nizozemsko in Belgijo ter začela svoj nezadržni pohod v Francijo, ki se je končal v prvi fazi z zasedbo vse njene atlantske obale. Prekmorske kolonije navedenih treh držav so izgubile tesno zvezo z matičnimi središči in ker so bile glavni proizvajalec in izvoznik dolge vrste pomembnih dobrin, je svetovna trgovina pretrpela zaradi vojaških dogodkov hude udarce. Pomorska vojna je povečala nevarnosti za civilno plovbo; to vse je še podražilo uvozno blago. 11. junija 1940 je vstopila v svetovno vojno tudi Italija. Na vse to je Jugoslavija reagirala najprej v pasivni obliki tako, da je pospešila svoje oboroževanje. Na notranjem tržišču se je povečalo povpraševanje po železu, cementu, tekstilu, mesu, žitu — in cene so imele vzrok, da so rastle.

Razmahnila se je tudi blaginja industrije. O tem se lahko poučimo iz diagramov proizvodnje gospodarskih podjetij in iz njihovih bilanc, pa tudi iz večanja zaposlenosti. Leta 1936 je bilo zavarovanih pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev (OUZD) skoraj 86 000 delavcev, v določenih mesecih leta 1939 tudi nad 105 000 zaposlenih (porastek za okoli 20%), pri glavni bratovski skladnici leta 1936 okoli 11 000 delavcev, tri leta pozneje nekako 14 000 zavarovancev (porastek za okoli 27%); prav tako se je povečalo število članov nameščenske bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva.

Za čas od poznega poletja 1939 dalje je veljalo pravilo, da imajo velike težave tista podjetja, ki so v pretežni meri odvisna od uvoza surovin. To je bila predvsem tekstilna industrija. Zaradi pomorske blokade in okoliščin, ki smo jih že omenili, je bil v nevarnosti na primer tudi uvoz bombaža. Takoj s pričetkom svetovne vojne se je podražila že samo italijanska bombažna preja za 20%. Nekaj mesecev pozneje so zahtevale italijanske predilnice povišanje cen celo za 60—80% (po eni strani zato, ker so imele monopol, po drugi, ker so morale same kriti vedno večjo domačo draginjo). To je seveda vplivalo na zvišanje cen tekstilu v Jugoslaviji.

Velik del jugoslovanskih agrarnih proizvodov je kupovala Nemčija. Ker leta 1940 ni bilo dobre žetve (razen žetve koruze) in ker je bila Jugoslavija pogodbeno vezana na izvoz svojih žitaric, se je ponudba žita na domačem tržišču zmanjšala, povpraševanje pa se je nasprotno celo povečalo.

Vse to je pripomoglo, da se je tudi Jugoslavija znašla v začaranem krogu: povečano povpraševanje — inflacija — draginja — prilagojevanje mezd cenam. Ker se je svetovna vojna komaj dobro pričela, je bilo nesmiselno misliti, da se v takih nenormalnih razmerah lahko uravnovesita ponudba in povpraševanje, torej leva in desna stran bilance, osnova gospodarjenja v normalnih razmerah. Takoj se je pojavilo mnogo receptov, toda ravnovesje se je že porušilo in le s težavo se je vzdrževal nekakšen kompromis. Dolga vrsta akcij je težila za tem, da bi ublažila brezposelnost, maksimirala cene najvažnejših živil, pregnala špekulacijo in verižno trgovino, zmanjšala draginjo itd. Za delojemalce je bila najbolj konkretna pač zahteva, naj se povečujejo mezde sorazmerno s porastom cen življenjskih potrebščin, čeprav bi bilo s tem na tržišču vse več denarja.

Ne glede na to, da so objavljali indeks Narodne banke s trimesečno zakasnitvijo, je bil v splošnem zelo pavšalen. Kljub temu ga je v Sloveniji upoštevala pri svojih kalkulacijah vrsta delodajalcev. Večjo ekspeditivnost in realnost so pokazali naši lokalni indeksi, na primer indeks Delavske zbornice v Ljubljani, indeksi delavskih strokovnih organizacij, indeks mestnega statističnega urada v Ljubljani, zelo zanimiv in matematično natančen indeks Kranjske industrijske družbe za Jesenice in Javornik.

Indeks Narodne banke je za Ljubljano ugotovil porastek draginje od septembra do decembra 1939 za 7 točk ali 8,75 %, indeks Delavske zbornice je pokazal, da so bila živila v Ljubljani na dan 1. decembra 1939 dražja za 12 točk ali 15 % glede na 1. september 1939, medtem ko je indeks mestnega statističnega urada dokazoval, da se je v istem času draginja zvišala za 13 %. Potemtakem je bil za delojemalce najugodnejši indeks Delavske zbornice, najneugodnejši pa indeks Narodne banke. Zato so delodajalci zaradi obrambe svojih interesov najraje upoštevali prav ta »uradni« indeks.

Delavska zbornica je računala draginjo za dva tipa delavskih družin, med katerima je bil prvi res minimalen, drugi pa indeks dobro kvalificiranega delavca, podobnega že solidnemu nameščencu. Prvi tip je bila družina z mesečnim zaslužkom 875 din ali s 3,50 din na uro pri deseturnem delavniku oziroma 4,35 din pri osemurnem delavniku. Dne 1. septembra 1939 sta obe kategoriji potrošili prejemke takole:

	Družina z dohodki			
	875 din		2100 din	
za živila	558	ali 64 %	1023	ali 48,7 %
za stanovanje	131,25	ali 15 %	315	ali 15 %
za obleko	70	ali 8 %	210	ali 10 %
za kurivo	52,50	ali 6 %	168	ali 8 %
za obutev	26,25	ali 3 %	73,50	ali 3,5 %
za razsvetljava	17,50	ali 2 %	42	ali 2 %
za razno	18,75	ali 2 %	268,50	ali 12,8 %
	875	ali 100 %	2100	ali 100 %

Družina, katere prejemki so se sukali okoli existenčnega minima, je izdala skoraj 2/3 prejemkov za hrano, dobro preskrbljena delavska družina pa niti ne polovice prejemkov. Ker so se življenjske potrebščine dražile za vse enako, so bili tisti z minimalnimi dohodki huje prizadeti kot drugi.

Pri teh nominalnih mezdah seveda niso upošteevane razne bonitete, ki so jih prejemale nekatere kategorije ali tudi panoge delojemalcev, na primer deputatni

premog, drva in žamanje, tekstil in podobno. Vsekakor so bili ti delavci v veliki manjšini, saj vrsta statistik navaja, da se je nekako 66% zavarovancev OUZD in več kot 53% članov glavne bratovske skladnice ter članov nameščenke bolniške blagajne vrtele okoli eksistenčnega minima.

Razlik, tako krajevnih kot kategorijskih, je bilo med delojemalci toliko, da jih je v kratkem prispevku nemogoče spraviti na skupni imenovalec. Ker pa so nam kot izhodiščna točka za študij porastka draginje pred okupacijo nujno potrebni nekakšni vzorci za razna finančna stanja delojemalcev, smo se s kombinacijo pokrajinskega okolja in tipične kategorije delavcev odločili za te primere: 1. mlinarji v Prekmurju, 2. rudarji v Zasavju, 3. papirničarji v Vevčah pri Ljubljani, 4. kovinarji na Jesenicah.

1. Iz kolektivne pogodbe med delavci in štirimi parnimi mlini v lendavskem okraju z dne 28. maja 1938 naj citiramo le člene, ki zadevajo lastnika Ludvika Rochlicza iz Genterovec. Ta je določil najvišjo nominalno mesečno plačo za svojega prvega mlinarja na 500 din. Podjetje se je obvezalo, da bo samo plačevalo zanj uslužbenski davek, prispevek za OUZD, da mu bo dalo prosto stanovanje in kurjavo ter mesečno po 30 kg. pšenične moke, 30 kg ržene moke, 50 kg koruzne moke, 50 kg otrobov. Te naturalije so preračunali v dinarje po lokalni ceni, jih prišteli mesečni plači in prišli do vsote 1020 din na mesec. Drugi delavci istega podjetja so dobili sorazmerno manjšo mezdo in manj naturalij.

Ker v tem in drugih primerih ni bilo za poznejši čas nobenih reklamacij, popravkov ali dopolnil kolektivne pogodbe, nobenega mezdnega gibanja in podobno, domnevamo, da so te delojemalce določila kolektivne pogodbe ekonomsko zadovoljila.

2. Kot vir za študij položaja rudarjev navajamo kolektivno pogodbo Trboveljske premogokopne družbe iz leta 1936 ter mezdne razprave iz aprila 1938, decembra 1939, avgusta 1940 in oktobra 1940 kot dodatke h kolektivni pogodbi. Rudarji TPD so bili razdeljeni v pet kategorij. Osnova je bila tale: leta 1936 je prejela za osemurni šiht I. kategorija (kopači) 38 din, V. kategorija pa 19 din. Na mesec je zaslužila I. kategorija 950 din, V. kategorija (mladoletniki pod 18 let in delavke) pa 475 din. Na mezdni razpravi aprila 1938 so povečali prejemke I. kategorije na 40 din (+ 5%), V. kategorije za 1 din (+ 5%). Povišanje je bilo torej linearno. Po treh mesecih svetovne vojne, torej decembra 1939, so dvignili prejemke I. kategorije na 41,75 din (+ 10%), V. kategorije na 21,50 din (+ 13%). To je bila prva manjša diferenciacija v korist nižjih kategorij. Avgusta 1940 je ostala šihтна mezda I. kategorije nespremenjena (41,75 din), V. kategorija pa se je povzpela na 24 din (+ 26%). Oktobra 1940 je dobila I. kategorija 56,25 din na šiht (+ 48%), V. kategorija 34 din (+ 79%). Če vzamemo za osnovo mezde na dan 1. septembra 1939, potem nam preprost račun pove, da so se mezde I. kategorije zvišale do konca leta 1940 za 41%, V. kategorije za nekaj več kot 70%.

Indeks Narodne banke trdi, da so cene na drobno v Ljubljani poskočile v istem času (september—december 1939) za 46,20%. Iz tega seveda ne sledi, da je I. kategorija še nekako dohajala draginjo, V. kategorija pa jo je presegala, kajti v dinarje preračunani odstotki pravijo: konec leta 1940 je zaslužila I. kategorija 1406,25 din, V. kategorija 850 din na mesec (torej manj kot minimum).

Do septembra 1939 in še dalje so mezde poviševali linearno, potem pa realno: najnižje kategorije so dobile največ, najvišje najmanj. Sporazumno z rudarskimi strokovnimi organizacijami je TPD linearno izplačala enkratno

draginjsko doklado in sicer v višini 8% od bruto zaslužka. Ta doklada je temeljila na ugotovitvi indeksa Narodne banke, da se je v novembru 1939 povečala draginja za 6 točk ali nekaj manj kot 8%.

Zdi pa se, da kljub tej dokladi del rudarjev ni dosegel eksistenčnega minima in ni dohajal draginje. Proti volji strokovnih organizacij je namreč začel stavkati del rudarjev v Hrastniku, Trbovljah in Hudi jami. Zahteval je 15% zvišanje, izplačevanje nabavnega prispevka vsake 3 mesece ter povečanje deputatnih dajatev. Stavka je bila 28. decembra 1939 ustavljena brez uspeha za stavkajoče. Še januarja 1940 je bilo 40—50 rudarjev, ki niso bili sprejeti na delo. Ker niso niti prizadeti rudarji niti TPD zahtevali od Delavske zbornice, da posreduje, se je stanje za te rudarje gotovo izredno poslabšalo in padlo zelo globoko pod eksistenčni minimum.

3. Vevška papirnica je primer tovarne blizu Ljubljane. Kolektivna pogodba z dne 3. marca 1937 je razdelila delavstvo v 16 kategorij; 1. kategorija je prejemale 60 din za osemurni delavnik ali 1500 din na mesec, 16. kategorija (vajenci prvi dve leti) pa 10 din na dan ali 250 din na mesec. Dne 1. decembra 1939 je prišlo do meznega gibanja, ki se je končalo s tem, da je podjetje privolilo v mezdni povišek 4 din na delovni dan in uro, kar pomeni za I. kategorijo okoli 7% poviška (1600 din na mesec), za 16. kategorijo pa 40% poviška (350 din na mesec). V januarju 1940 so problem poviška mezde rešili tako, da so okoli 160 delavcev in delavk ali nekako 1/3 delavstva premestili na boljše plačana mesta. Niso torej zvišali urne mezde, ampak so prizadeti delavci napredovali za eno kategorijo navzgor (prekategorizacija). Pozneje so dodajali še posebne draginjske doklade, ki jih niso določali linearno, pač pa realno.

4. Zelo točen način za računanje porastka draginje je prakticirala Kranjska industrijska družba za Jesenice in Javornik. Vpeljali so svoj lokalni indeks. Lokalni eksistenčni minimum je temeljil samo na upoštevanju živilskih cen kašte Kranjske industrijske družbe. Na osnovi izkušenj so ugotovili, da je povprečni lokalni eksistenčni minimum znašal v času januar—avgust 1939 1777,13 din. V času od vključno septembra 1939 do vključno maja 1940, torej do velikega porastka cen, se je lokalni indeks povečal za 14,35%. Od junija dalje se je indeks večal hitreje. Porastek draginje za drugo polovico leta 1940 so izračunali na tale način: ugotovili so, da znaša porastek lokalnega eksistenčnega minima med prvo polovico leta 1939 in drugo polovico leta 1940 27,00%, porastek splošnega eksistenčnega minima v istih časovnih razdobjih 41,12%. Iz teh razlik so izračunali porastek draginje s pomočjo posebne enačbe na 30,53%. Na osnovi teh odstotkov so odmerili enkratni dodatni draginjski prispevek za drugo polovico leta 1940. Povprečna čista mezda v prvi polovici leta 1939 za osemurni šiht ali dnino je znašala 60,84 din. Zaradi 27-odstotnega zvečanja lokalnega indeksa so izplačevali v drugi polovici leta 1940 mezdo 77,22 din. Ker pa je draginja narasla za 30,53%, so morali osnovni mezdi 60,84 din prišteti draginjske doklade 18,75 din na dnino. Tako so ugotovili poprečno čisto mezdo za drugo polovico leta 1940 v višini 79,11 din. Razlika med dejansko izplačano mezdo in izračunano mezdo je znašala 2,19 din na dnino. Razliko so izplačali pozneje.

Draginja je neprestano naraščala. Indeks Narodne banke je izkazoval za februar 1941 porastek draginje za 145,6 točk ali 65,6%. Odmera enkratnega dodatnega draginjskega prispevka za mesec januar 1941 se je na Jesenicah izračunala takole: razlika med osnovnim lokalnim eksistenčnim minimom iz prve polovice leta 1939 in minimom iz januarja 1941 je znašala 37,73%, razlika

med osnovnim splošnim eksistenčnim minimom za ista dva časovna izseka pa 52,83 %. Na ta način so določili porastek draginje na Jesenicah na 41,51 %. Torej so januarja 1941 prišteli osnovni dnini 60,84 din draginjsko doklado 25,25 din, kar je dalo čisto mezdo 86,09 din. Tako je znašala poprečna čista januar-ska plača pri Kranjski industrijski družbi okoli 2150 din. Ker se je pri prera-čunavanju pokazala tudi tokrat manjša razlika, so jo izplačali pozneje. Prera-čunavanje je bilo točno in ekspeditivno, zato niso imeli delojemalci nobenih reklamacij.

*

Po dosedanjih raziskavah sodeč je najpedantneje izplačevala draginjske doklade izmed vseh podjetij na Slovenskem ravno KID. Razni arhivski viri priznavajo, da je ta družba najbolje plačevala svoje delavce. Na drugem mestu naj bi bile, po pričevanju istih virov, Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode. Kako je bilo v dolgi vrsti drugih podjetij, bo treba šele raziskati. Vsekakor je jasno, da sta bili obe firmi v veliki konjunkturi, obe članici svojih kartelov. Razen kartelnih določb jima ni nihče maksimiral cen proizvodov. TPD pa je imela velike finančne obveznosti do svojih delničarjev, ki so bili po večini tujci, vračati je morala mednarodna posojila, končno so oblasti tudi blokirale cene premoga. Vse to je dalo konec konca rezultat, ki nam je znan: velik del njenih rudarjev se nikakor ni mogel odtrgati od eksistenčnega minima.

Jeseni 1940 je jugoslovanska vlada uvedla enotno krušno moko in tri brez-mesne dneve v tednu. Po banovinah so uvedli prehranjevalne zavode. To ni bila samo stvar varčevanja s hrano (racioniranje), ampak tudi poskus boja z draginjo. Predvsem pa moramo poudariti, da je bil navedeni korak znak za to, da je država prehajala v sistem vojnega gospodarstva. Še jasnejši znak je uvedba nakaznic za kruh in moko v februarju 1941. S tem je prenehal veljati zakon svobodne ponudbe in povpraševanja.

Tu smo pokazali le na štiri konkretne primere za študij problema »cene in mezde«. Z obdelavo tega problema komaj pričenjamo, zato še ni mogoče dati sintetičnega povzetka za vse industrijsko delavstvo, kaj šele za vse kategorije delojemalcev. Bilo bi prav zanimivo ugotoviti, v katerih ekonomskih katego-rijah je imel program Osvobodilne fronte največ odmeva in katera ekonomska kategorija je dala procentualno največ ljudi za partizane — upoštevajoč tu seveda vse slovensko ozemlje. Na to vprašanje pa bo mogoče odgovoriti šele takrat, ko bomo prešli od deskripcije k analizi.

OPOMBA

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ima v svojem delovnem načrtu tudi obdelavo teme, ki ji kratko rečemo »cene in mezde«. Ta koreferat je le izvleček, omejen na poslednjih 4—5 let življenja stare Jugoslavije in njenega kapitalističnega družbenega sistema, zato zahtevnejšega bralca ne more zadovoljiti. Tekst koreferata temelji na gradivu, ki ga danes hranita arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja in mestni arhiv, oba v Ljubljani. Prvi ima med svojimi fondi tudi fond z naslovom Arhiv Jugoslovanske strokovne zveze; fascikla 5 in 6 tega fonda imata zbrane kolektivne pogodbe tudi za leta, na katera se omejujem. V

arhivu Inšpekcije dela sem uporabljal razne statistične podatke, ki so v fasciklih III. in IV. Pomemben je seveda še arhiv Delavske zbornice v Ljubljani. Njegov fascikel št. 52a ima izkaze o stavkah v letih 1937—1940, fascikli 27, 31 in 40 pa tehtne statistične podatke, razne ekspozije, študije in dopise. — Mestni arhiv hrani obsežen fond z naslovom Arhiv papirnice Vevče. Njegovi fascikli št. 77, 79 in 80 obravnavajo delavske zadeve.

Mnogi arhivi tovarn in nekaterih delavskih strokovnih organizacij so uničeni. Arhiv bivše kr. banske uprave za dravsko banovino še ni dostopen v celoti, enako tudi ne arhivi bivših ministrstev za trgovino in industrijo, za gozdove in rude ter za socialno politiko in narodno zdravje. Seveda bi bili zelo dobrodošli tudi na družinsko gospodarstvo se nanašajoči spisi, knjigovodske beležke in stroškovniki delavskih in drugih družin, toda teh bo v Sloveniji verjetno zelo malo ohranjenih.

Izmed literature, ki je v konkretni zvezi s tekstom, navajam le brošuro Razvoj narodne privrede u Jugoslaviji, Beograd jun 1940, XII. godina, broj 6. Izdaje Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, odelenje za ekonomska izučavanja.

Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva

Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva bom obravnaval samo s sindikalnega stališča in to do ustanovitve Osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo sredi aprila 1939. Njen nadaljnji razvoj in delovanje Delavske enotnosti v Osvobodilni fronti obravnava drug koreferat.

Pri obravnavanju nastajanja akcijske enotnosti slovenskega delavstva moramo zasledovati razvoj, ki je privedel do enotnega sodelovanja vseh važnejših delavskih strokovnih organizacij pomladi 1939, do akcijskega sporazuma in vidnega izraza tega ob podpisovalni akciji za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in do enotnega delovanja v Osvobodilni fronti. Akcijska enotnost slovenskega delavstva je nastajala v daljšem procesu in to v oblikah borbene taktike enotne fronte.

Kaj je enotna delavska fronta? Enotna fronta je borbena taktika delavskih strokovnih organizacij v boju za izboljšanje delavskih razmer, je združevanje delavstva na strokovni podlagi, ki nastaja na zahtevah, ki so vsemu delavstvu skupne. Njena vsebina se izraža v skupnem boju delavstva, razcepljenega v razne organizacije in neorganiziranega. Njene oblike so različne. Lahko nastane za posamezne akcije, ali pa je trajna in se razvije tudi v organizacijsko enotnost. Lahko nastane za en obrat, ali za celo pokrajino ali za ves mednarodni proletarijat, lahko je kulturna, strokovna ali politična. Ustanavljanje enotne fronte krepi moč proletariata in njegov vpliv v družbenem in političnem življenju, usposablja ga združevati okrog sebe vse demokratične sloje.

Teoretične osnove taktike enotne fronte je obdelal že Marx in pozneje Lenin; kominternu jo je na pobudo nemške komunistične partije sprejela za svojo taktiko na III. kongresu leta 1921. V 30. letih je dosegel boj za enotno fronto največji razmah. Naperjena je bila proti ofenzivi kapitala, proti fašizmu in vojni. Sedmi kongres kominterne je vsestransko obdelal taktiko enotne delavske in ljudske fronte. V ljudski fronti naj se okoli enotnega delavstva združijo vse demokratične sile.¹

Enotni fronti so nasprotovali socialni demokrati in skrajni levičarji v vrstah komunistične partije, ki so jo ocenjevali kot oportunistem in slabost. Mnogi niso mogli razumeti, kako se je mogoče pogajati s socialnodemokratskimi funkcionarji, hkrati pa se boriti z njimi. Niso razumeli, da enotna fronta ni politično združevanje, ampak akcijska enotnost za najširše interese delavstva.

¹ Sovjetskaja istoričeskaja enciklopedija V. Moskva 1964, str. 479—481, Endinij front; Istorijški arhiv KPJ, tom II. Beograd 1950, str. 87—88, 205—206, 238—239, 241—243; Vera Mujbegović, Komunistički pokret u Njemačkoj u periodu posle ratne krize 1918—1923. Disertacija 1964, str. 375—393, 407—412, 423—436, 441—446, 462—469.

Akcijska enotnost slovenskega delavstva se je sklepala v tovarnah v vsakdanjem skupnem boju in v vrhovih sindikalnih central. Pri tem pa razločujemo dve obdobji: prvo v letih 1920—1923 in drugo v 30. letih. V prvem obdobju se je akcijska enotnost kazala v skupnem nastopanju delavskih strokovnih organizacij v številnih stavkah, mezdnih sporih in drugih delavskih manifestacijah ter v poskusih ustvariti enotno fronto tudi v sindikalnem vodstvu. Akcijska enotnost od spodaj je v posameznih primerih uspela, do enotne fronte pa ni prišlo, čeprav je bilo več poskusov zanjo, kot bomo še videli. V 30. letih se je v stavekovnem valu akcijska enotnost na terenu utrdila, sredi aprila 1939 pa je bila ustvarjena formalna enotna fronta vseh strokovnih organizacij v Osrednjem strokovnem odboru za Slovenijo.

Akcijska enotnost od spodaj je nastajala za enoten nastop s sporazumom vseh delavskih strokovnih organizacij v določeni tovarni. Pregled kolektivnih pogodb in drugih sporazumov delavstva s podjetji, ki so ohranjeni v arhivih Delavske zbornice, Inšpekcije dela in Jugoslovanske strokovne zveze,² pokaže, da so jih skupno sklepale vse strokovne organizacije v podjetjih od 1920 do 1923 in od 1931 dalje. Višek akcijske enotnosti je bil dosežen poleti 1936 v splošni stavki gradbincev in v veliki stavki tekstilcev. Pri gradbincih se je dosežena akcijska enotnost ohranila, pri tekstilcih pa se je po končani stavki septembra 1936 razbila, vendar se je leta 1938 zopet obnovila.

V navedenih arhivih je ohranjenih za prvo obdobje 27 kolektivnih pogodb, od katerih jih je 15 kolektivno podpisanih, za drugo obdobje pa je ohranjenih 76 pogodb, od tega jih je bilo 35 kolektivno podpisanih. V obdobju 1924—30 so posamezne strokovne organizacije podpisale le 15 kolektivnih pogodb. V obeh prejšnjih primerih je bilo torej okrog polovico pogodb skupno podpisanih.

Teh nekaj številčk smo podali samo zato, ker plastično kažejo prizadevanja in uspehe enotne fronte. Seveda smo še daleč od tega, da bi hoteli s kolektivno podpisanimi sporazumi dokazovati akcijsko enotnost in trditi, da sodelovanje pri podpisu kolektivne pogodbe že dokazuje tudi dejansko akcijsko enotnost. Saj je znanih vrsta primerov, ko so se posamezne strokovne organizacije na koncu vrinile k podpisu, včasih pa je tudi podjetnik izrecno zahteval, da morajo sporazum podpisati vse strokovne organizacije, da se je tako zavaroval pred novimi zahtevami. Nema lokrat strokovne organizacije v mezdnih gibanjih niso bile enotne, ali so se celo borile med seboj, na koncu so iz enega ali drugega vzroka le vse podpisale sporazum. Pač pa lahko sklepamo ob nasprotnih primerih: če sporazumov niti podpisali niso skupno, potem najbrž strokovne organizacije tudi v boju niso sodelovale.

Kako pa je nastajala akcijska enotnost od zgoraj? Kako je nastajala enotna fronta vseh strokovnih organizacij?

Prvi so dali pobudo zanjo komunisti.

Komunistične Delavske novice so v začetku januarja 1922 pisale, da se je leta 1921 razbila enotna fronta proletarskega strokovnega gibanja, ki je zraslo v številni mezdnih in stavkovnih bojih zadnjih treh let. Po vzoru nemškega delavstva, ki je na konferenci v Berlinu 21. decembra 1921 postavilo podlago za enotno fronto in enoten nastop celotnega delavstva, to taktiko je sprejel tudi III. kongres kominterne, se Delavske novice zavzemajo za

² Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, arhiv Jugoslovanske strokovne zveze, fasc. V, VI; Inšpekcija dela fasc. III, IV; Delavska zbornica fasc. XXVII, XXXI, XL, LII; Arhiv Slovenije, Inšpekcija dela fasc. III, V, VI.

ustvaritev enotne fronte vsega delavstva v boju proti ofenzivi enotne fronte kapitala in pozivajo delovno ljudstvo vseh smeri, naj se kljub strankarskim razlikam združi v enoten nastop.³ »Vsi socialisti, socialni demokrati, krščanski socialisti, narodni socialisti in komunisti se združite na platformi borbe za ohranitev realnih mezd, za 8-urni delavnik, za pravico združevanja v organizacijah, proti brezposelnosti, za doseg nadzorstva nad proizvodnjo, za razveljavitev vojnih dolgov in za priznanje sovjetske Rusije. Združiti se morajo delovne mase najprej v delavnicah, pa v strokovnih organizacijah, a naposled v vseh političnih, strokovnih in gospodarskih organizacijah v narodnem in v mednarodnem obsegu.«⁴

Dalje pišejo Delavske novice, da kot razredno zavedni marksisti ne morejo razumeti, zakaj bi se krščanski socialisti, socialni demokrati, narodni socialisti in komunisti ne mogli združiti v enotni fronti za boj za osemurni delavnik, proti zniževanju zaslužka in zakonu o zaščiti države. Ta boj ni načelno programatični boj, ampak eksistenčni, življenjski boj.⁵ Načelno in odločno pa odklanjajo socialni reformizem.⁶ Vprašanje enotne delavske fronte so pojmovali kot zvezo celotnega delavstva v boju za konkretne pravice. V notranjih strankarskih in programatičnih zadevah pa ostanejo vse struje popolnoma avtonomne in neodvisne.⁷

Komunisti so v Delavskih novicah tudi poudarjali, da v prizadevanjih za enotnost delavstva razločujejo dvoje: prvič enotno fronto in drugič težnjo k združevanju vseh socialističnih struj. V odgovor socialistom, ki so se zavzemali le za organizacijsko enotnost, so poudarjali, da se borijo predvsem za enotno fronto in da z njo pripravljajo pot k zedinjenju.

Tudi Naprej je 2. februarja 1922 pisal o enotni fronti in dejal, da mora biti boj zanjo radikalnost dela, ne pa radikalnost fraz.

Težnja po enotni fronti in pozivi Delavskih novic niso ostali brez odziva. Večina strokovnih organizacij v Ljubljani se je sporazumela in priredila 19. februarja 1922 v hotelu Union velik medstrokovni protestni shod proti druginji. Zborovanja se je udeležilo nekaj tisoč ljudi vseh slojev, zlasti »duševnega in ročnega proletariata«. S precej odločnimi zahtevami so nastopili zastopniki Jugoslovanske strokovne zveze, koaliranih železničarjev in narodno-socialne organizacije.⁸

2. marca 1922 je bila konferenca delegatov ljubljanskih podružnic grafičnega, lesnega, pivovarniškega, stavbinskega, kemičnega in oblačilnega delavstva, brivskih in čevljarjskih pomočnikov ter železničarjev, na kateri so ustanovili krajevni medstrokovni svet za Ljubljano in okolico. V začasnem pravilniku so določili osnovo za enotno fronto ljubljanskih razrednih strokovnih organizacij: razredna zavest, neodvisnost od političnih strank, skupen boj za pravico združevanja in stavk naj bi razpravljal predvsem o ukrepih proti druginji, za izboljšanje gmotnega položaja delavstva vseh strok, o vprašanju, kako združiti vse delavstvo v strokovnih organizacijah, skrbel pa naj bi tudi za skupne shode in izobraževanje delavstva. Ta medstrokovni svet je nekaj podobnega kot tisti iz maja 1936, le s to razliko, da so pri ustanovitvi

³ Delavske novice, 4. I. 1922.

⁴ Delavske novice, 19. I. 1922.

⁵ Delavske novice, 16. II. 1922.

⁶ Delavske novice, 2. III. 1922.

⁷ Delavske novice, 16. II. 1922.

⁸ Delavske novice, 23. II. 1922.

prvega sodelovali le zastopniki socialističnih in neodvisnih strokovnih organizacij, medtem ko so pri izbiri drugega že sodelovali tudi zastopniki Narodne strokovne zveze in Jugoslovanske strokovne zveze.⁹

Za občinske volitve v Ljubljani 3. decembra 1922 je nastal zelo zanimiv volilni blok komunistov okrog Delavskih novic,¹⁰ socialistične frakcije zarjanov in JSZ. Imenoval se je Zveza delovnega ljudstva (ZDL). Volilni razglas 26. oktobra pravi, da je edino enotna fronta delovnega ljudstva pot za dosego posameznih konkretnih ciljev, ki jih je treba doseči na političnem, gospodarskem in socialnem polju v skupnem boju proti obstoječi reakciji in izkoriščanju. Ta enotna fronta sicer ne odpravlja načelnih razlik med posameznimi skupinami. Osnovala se je na podlagi minimalnega komunalnega programa ter na enotni taktiki in enotni akciji za njegovo izvedbo.¹¹

Po volitvah je zahtevala Zveza delovnega ljudstva podporo proletariata, ker le tako bodo izvoljeni odborniki lahko izvedli komunalni program. »Zato ustvarjajte enotno fronto proletariata po tovarnah, podjetjih in strokovnih organizacijah v bojih za pravico združevanja in stavke, v borbi za vsakdanji kruh, v borbi proti rastoči druginji.«¹² Toda tega programa ZDL ni imela časa uresničiti, ker je prehitro razpadla. Za skupščinske volitve 18. marca 1923 so skušali komunisti okrog Delavskih novic ustvariti še širšo enotno fronto, v katero bi poleg JSZ in zarjanov pritegnili še štajerske socialiste, naprejevce in NSS.¹³ Toda na »konferenci enotne fronte« 21. januarja 1923 je bila ustanovljena Socialistična stranka delovnega ljudstva le iz skupine okrog Delavskih novic in zarjanov, do širše fronte pa ni prišlo.¹⁴

Glasilo Strokovne komisije Delavec je 20. januarja 1923 zavrnilo povabilo Delavskih novic na konferenco enotne fronte. »Odklanjam o njihovo vabilo za enotno politično fronto. Sedaj vabijo tudi narodne socialiste in krščanske socialiste v enotno fronto. Narodni socialisti priznavajo narodni boj, krščanski socialisti pa verski boj, oboji pa zametavajo razredni boj. Zahtevamo enotne organizacije, branimo pa se piti strup iz čaše enotne fronte.«

Krščanski socialisti so na isto povabilo odgovorili z izjavo Delavske zveze v Ljubljani in Jugoslovanske strokovne zveze z dne 20. januarja 1923. V njej pravijo, da se konference ne morejo udeležiti zaradi razlik v kulturnem naziraju, ki so in bodo med delavstvom kakor tudi med vsemi drugimi sloji trajno obstajale. Zato mora snovanje enotne politične organizacije vsega delovnega ljudstva, pri kateri igrajo tudi kulturna vprašanja važno vlogo, imeti za posledico ali mrtvo tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali pa predpostavko, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu programu in glavnim točkam svojega političnega programa, česar pa ne morejo storiti. »Enoten nastop vsega delovnega ljudstva je možen edino le v vprašanih gospodarskega in socialnega značaja. V tem pogledu smo in bomo tudi mi vedno zagovarjali enotno fronto.« Dalje izjavljajo: »Z veseljem bi tudi sodelovali pri vsaki akciji, ki bi imela namen privedi do večje enotnosti v teh

⁹ Mirko Stiplovšek v obravnavi na znanstvenem posvetovanju o OF Slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. IV. 1966. Magnetofonski zapisnik in izvlečki v Naših razgledih, 14. V. 1966.

¹⁰ Delavske novice, 5. X. 1922.

¹¹ Delavske novice, 26. X. 1922.

¹² Delavske novice, 2. XI. 1922, 18. I. 1923.

¹³ Delavske novice, 25. I. 1923.

¹⁴ Delavske novice, 25. I. 1923, 23. III. 1923.

vprašanjih.« Zlasti so poudarjali, kako važno bi bilo, da bi se vse delavske strokovne organizacije zedinile, da bi nobena izmed njih ne začela nobenega gibanja ali štrajka, preden ne bi poskusila doseči, da bi vse strokovne organizacije enotno nastopile in se medsebojno solidarno podpirale. »Taka enotna fronta bi imela za delovno ljudstvo velik politični pomen in zanjo bi z veseljem tudi mi delali.«

Narodni socialisti so odgovorili z izjavo z dne 18. januarja 1923, v kateri pravijo, da v enotno delavsko stranko ne morejo vstopiti, ker je marksistična in stoji na stališču zgodovinskega materializma, ni pa izključena taka enotna stranka v prihodnosti. To stališče pa jih ne zadržuje, da v posameznih primerih ne bi nastopali skupno. »Tako kot smo nastopali skupno v rudarskem štrajku, lahko v interesu proletariata nastopimo skupno pri volitvah v parlament. Mi pozdravljamo, da se marksistične stranke združujejo. Med to novo stranko in Narodno socialistično stranko naj se danes ustvari federacija.«

Na konferenci enotne fronte je še podala izjavo nepovabljenega demokratska Samostojna delavska unija v Ljubljani. »Novi odbor se strinja z načelom enotne fronte in bo tudi Unija sodelovala, dokler se bo ta — za sedaj še bombastično naznanjana enotna fronta — udejevala v resničnem interesu delavstva in ne bo vplivalo kakšno politično ozadje.« Protestirala je, ker Unija ni bila povabljena na konferenco.

Organ komunističnih neodvisnih sindikatov Slovenije Strokovna borba je ocenila ZDL 7. decembra 1923. »Ker so klerikalci ob podpori socialpatriotov — zarjanov tudi pri drugih važnejših vprašanjih, kakor pri službeni pragmatiki, pri vprašanju višine stanarin v novih delavskih hišicah itd., gazili program ZDL in ščitili interese kapitalistov, so člani kluba NDSJ sklenili izstopiti iz Zveze delovnega ljudstva in šli v opozicijo. Na javnem shodu 3. decembra 1923 v Mestnem domu je ljubljansko delavstvo odobrilo korak NDSJ. Tako je končno likvidiran zadnji ostanek kompromisarstva, katerega sta uvedla Klemenčič in Fabjančič.«

Na kongresu neodvisnih strokovnih organizacij so ugotovili, da ta pozitivna prizadevanja zaradi sabotiranja Strokovne komisije niso dala pravih rezultatov. V revirjih je predvsem po zaslugi komunistične neodvisne strokovne organizacije Zveze rudarskih delavcev prišlo do prave enotnosti v stavki avgusta 1922.¹⁵ Z ustanovnega kongresa 10. decembra 1922 v Ljubljani so neodvisni sindikati poslali resolucijo za Medstrokovno federacijo dela vsem strokovnim organizacijam v Sloveniji. Predlagajo, da se vse strokovne organizacije združijo v Medstrokovno federacijo dela, to je v zvezo vseh strokovnih organizacij vseh pokrajin v eni sami zvezni organizaciji s sedežem v Beogradu, po pokrajinah pa v pokrajinske medstrokovne zveze. Medstrokovno federacijo dela je treba ustvariti kot enotno fronto strokovnega gibanja vseh pokrajin na podlagi strankarske in verske neodvisnosti, internacionalne solidarnosti, razrednega boja proti ofenzivi kapitala, za politične pravice in življenjske potrebščine delavskega razreda.

Da bi se ta združitev dejansko in organsko izvršila ob sodelovanju proletarskih množic, predlaga, naj bodo enotne strokovne akcije po tovarnah in delavnicah ter po industrijskih strokah in enotne medstrokovne akcije v industrijskih krajih, kjer obstoji več strokovnih organizacij. Te enotne akcije naj vodijo boj zoper naraščajočo draginjo. V ta namen naj sklicujejo v vseh

¹⁵ Kot opomba 5.

industrijskih krajih medstrokovne svete iz delegatov strokovnih organizacij, ki naj vodijo akcije. Skrajni čas je — nadaljuje resolucija — da se ob delu ustvari enotna strokovna fronta proletariata.¹⁶

Komunistične Neodvisne strokovne organizacije in socialistična Strokovna komisija so izvedle 24. in 25. februarja 1923 skupne protestne akcije proti določbam socialnega ministra, da se delavski obratni zaupniki ne smejo udeleževati delavskih gibanj in stavk.¹⁷ Protestnih shodov se je udeležilo okrog 20 000 delavcev. Delavec je zapisal o tej akciji, da je »združila v enoten nastop tiste organizacije, ki so se še včeraj ljuto borile med seboj«. Potem se pa umika in pravi: »Nočemo prerokovati, kakšne posledice bo rodil ta enoten nastop. Eno je pa gotovo, da bodo mase deset in deset tisočev delavstva na skupnih shodih spoznale, da imamo vsi skupaj en sam interes in enega samega sovražnika. Strokovne organizacije niso instrumenti visoke politike, rojene so bile iz potrebe vsakdanjega življenja. Želeli bi, da bi to spoznanje prodrlo v čim širše delavske mase. Zato smo porabili to priliko skupnega nastopa, da poudarimo tudi idejno stran te akcije. Od prihodnje plenarne seje Strokovne komisije bomo zahtevali, naj nam da polnomočje, da bomo skušali blagodejno vplivati na razna nasprotstva v delavskih vrstah.«¹⁸

Toda za enotno fronto ni nič dobro kazalo. Na shodu 20. marca 1923 v Mestnem domu sta Svetek in Golmajer iz Strokovne komisije odklonila vsak sporazum s komunistično Neodvisno zvezo kovinarjev. 31. maja je Delavec odklonil narodne in krščanskosocialistične sindikate, 12. julija pa dokončno zavrnil tudi komunistične Neodvisne sindikate, ki so predlagali sestavo paritetnega odbora, ki bi pripravil pot k združitvi. »Enotne fronte ne more biti, dokler bosta obstajali dve internacionalni. Delavstvo nima enotne fronte in je ne bo imelo v pravem smislu besede, dokler bodo delavske strokovne organizacije razdeljene in ločene v dve internacionalni smeri. Želimo organizacijske enotnosti in mnenja smo, da so dani predpogoji zanjo. Vendar smo mnenja, da se mora izvesti enotnost od zgoraj navzdol. Neodvisni so predlagali takojšnje združenje, šele pozneje bi razpravljali o internacionalni pripadnosti, predlagali so tudi odbor (M. Žorga, Kordič, Hlebec), ki naj zgladi prepreke in pripravi zedinjenje.« Prvi korak h konsolidaciji so socialisti videli v prenehanju medsebojnega blatenja in v medsebojnem zaupanju, za drugi korak so imeli kooperacijo pri mezdnih gibanjih in drugih skupnih akcijah, še preden bi prišlo do organizacijske spojitve, kot tretji korak pa so predvidevali organizacijsko spojitve, ki mora priti ob svojem času, ko bosta izpolnjena prva dva pogoja in dosežena internacionalna enotnost.¹⁹

Komunistična Zveza neodvisnih strokovnih organizacij je 7. decembra 1923 sklenila konferenco enotne fronte, na katero je povabila 81 strokovnih organizacij.²⁰ Ker jih je na konferenco prišlo le 12, so jo preložili. Zopet so predlagali sestavo skupnega akcijskega odbora.²¹

Medtem je bila v Beogradu III. državna konferenca KPJ. Na konferenci so izdali tudi resolucijo o sindikalnem gibanju, ki pravi, da se bo NDSJ borila za idejo akcijske enotnosti proletariata na osnovi doslednega razrednega boja

¹⁶ Strokovna borba, 17. XII. 1922.

¹⁷ Delavec, 24. II. 1923; Strokovna borba, 26. II. 1923.

¹⁸ Delavec, 31. III. 1923.

¹⁹ Delavec, 12. VII. 1923, 19. VII. 1923.

²⁰ Strokovna borba, 30. XI. 1923.

²¹ Strokovna borba, 14. XII. 1923.

in da sprejema akcijski program CRSOJ. Pravilno ugotavlja, da obema smere-
ma razrednega sindikalnega gibanja ni uspelo organizirati širokih delavskih
množic, ker se taktika enotne fronte ni dovolj pokazala, zato si bo prizadevala
pritegniti v enotno fronto tudi neorganizirane delavce. Preveč pa povezuje
enotno fronto in organizacijsko enotnost sindikatov v okviru CRSOJ.²²

Ker je vlada že drugič prepovedala državno konferenco NDSJ, je ta sredi
januarja 1924 izvedla referendum²³ o svojih predlogih. Predlaga, da je potrebna
enotna fronta vseh proletarskih organizacij ne samo v političnih akcijah, temveč
tudi v sindikalnem gibanju. Ena od nalog NDSJ je tudi propagirati idejo enotne
fronte delavcev in kmetov v boju proti brezposlenosti, finančnemu in gospo-
darskemu odiranju, proti vojni, za mir in zvezo s Sovjetsko Rusijo.

22. februarja 1924 je bila v Ljubljani druga konferenca enotne fronte, ki
jo je sklicala komunistična Zveza neodvisnih strokovnih organizacij in se je je
udeležilo 34 strokovnih organizacij. Strokovna komisija in njej priključene
organizacije v enotnem akcijskem odboru za obrambo pravic »ročnega in du-
ševnega delavstva«, ki so ga izbrali na tej konferenci, niso hotele sodelovati.
Organizacije, združene v akcijskem odboru, so si pridržale popolno samo-
stojnost.²⁴

Ob težnjah združevanja sindikalnega gibanja so prvomajski razglas izdali
brez podpisa Strokovne komisije in Socialistične stranke Jugoslavije.²⁵

Vedno bolj je postajala ideja enotne fronte samo parola in predmet pole-
mik. Eni so poudarjali enotno fronto, drugi enotne sindikalne organizacije. Na
kakršni koli že podlagi je bil združevalni kongres 10. do 12. oktobra 1925 v
Beogradu in kljub temu, da je bil ljubljanski pokrajinski akcijski odbor se-
stavljen paritetno (Golmajer, Svetek, Uratnik za Strokovno komisijo in Štu-
kelj, Sedej, Makuc za bivše neodvisne strokovne organizacije v Sloveniji, ka-
terih delovanje je bilo z odlokom z dne 2. julija 1924 ustavljeno), s priključit-
vijo k Ursovim sindikatom (URSS) decembra 1925 ni bila dosežena enotnost
delavskih strokovnih organizacij, še manj pa enotna fronta. Vnemar so puščali
strokovne organizacije JSZ, NSZ in nevtralne strokovne organizacije, zlasti pa
neorganizirane delavce, ki so bili v veliki večini. Za enotno fronto in za
enotne organizacije so se borili med seboj le rdeči in rumeni, toda eni kot
drugi so vključevali v ta boj manj kot eno dvajsetino vsega delavstva.

Vse strokovne organizacije so se pomerile 8. februarja 1926 ob volitvah za
Delavsko zbornico. Strokovna komisija je povabila vse strokovne organizacije,
da bi se združile in nastopile s skupno listo.²⁶ Tega vabila ni hotela sprejeti
ne JSZ ne NSZ. Vse so razvile močno agitacijo in volilo je 76 % vseh zava-
rovanih delavcev. SK je dobila 29 344 glasov, JSZ 15 107 in NSZ 8359 glasov.
To razmerje 4:2:1 je razmerje vpliva posameznih strokovnih organizacij,
vsega organiziranega delavstva je bilo pa še vedno slabih 10 %.

Na tako stanje v delavskem strokovnem gibanju je III. kongres KPJ leta
1926 odgovoril s parolo vzpostavljanja opozicije v sindikatih in še vedno
vztrajal na organizacijski enotnosti v okviru neodvisnih sindikatov. Pravilno
je poudaril važnost pridobivanja nevtralnih sindikatov, zlasti grafičnih de-

²² Istorijški arhiv KPJ, tom II. Beograd 1950, str. 85—89.

²³ Glas svobode, št. 4, 24. I. 1924 — Predlogi za referendum; št. 7, 7. II. 1924
— Resolucija za referendum NDSJ in strokovno vprašanje.

²⁴ Strokovna borba, 25. II. 1924, 29. II. 1924.

²⁵ Strokovna borba, 20. IV. 1924, 1. V. 1924.

²⁶ Delavec, 1. I. 1926.

lavcev. Dobro je tudi povedal, da pomeni politična nevtralnost sindikatov negacijo razrednega boja, politična neodvisnost pa neodvisnost političnih strank v času, ko so delavske stranke razcepljene. VI. kongres KPJ leta 1928 je še vedno vztrajal na komunističnih sindikalnih frakcijah in ugotavljal, da brez njih partija ne more izvesti svoje politike v sindikatih, niti ne more razširiti svojega vpliva na široke neorganizirane delavske množice.²⁷ Medtem ko so krščanski socialisti že spomladi 1929 pozivali v enotno fronto in predlagali skupne strokovne svete, so se komunisti še vedno izgubljali v delu za ilegalne sindikalne opozicije, za diktaturo delavcev in kmetov na bazi sovjetov in pozivali v enotno fronto proti diktaturi z oboroženo vstajo, niso pa našli poti med delavske mase. Nekoliko več jasnosti je prinesla resolucija razširjene seje CK oktobra 1933.²⁸

Pokrajinska konferenca v Goričanah septembra 1934 še ni dala popolnoma pravilne osnove za enotno fronto. »Organizacija mora preko frakcijskega in sindikalnega dela prodreti do mas, začeti organizirati samostojne akcije, ker so pogoji zreli za stavkovni val po vsej Sloveniji, najaktivneje je treba izvajati linijo enotne fronte in to od spodaj in od zgoraj. Toda enotna fronta od zgoraj mora biti sklenjena vedno in edino na naši platformi. Ne gremo z nikomer v enotno fronto pod pogojem, da bi napravili kompromis v platformi, marveč edino pod pogojem, da se sprejme naša platforma.²⁹

CK KPJ je 29. oktobra 1934 kritiziral predvsem odklonilno stališče komunistov do socialističnih, krščanskosocialističnih in liberalnih sindikatov in zaprtost ilegalnih revolucionarnih sindikalnih opozicij. Zelo dobro je ta kritika poudarila važnost vključevanja neorganiziranih delavcev v sindikate in potrebo s pomočjo teh delavcev voditi boj proti reformističnim funkcionarjem.³⁰ Še vedno se je namreč ponavljala osnovna napaka v sindikalnem delu, da so se medsebojno napadali funkcionarji strokovnih organizacij, ki so že tako vključevale malo delavcev, medtem ko so puščali vnemar veliko večino neorganiziranega delavstva.

Slabo taktiko enotne fronte je ugotovila tudi IV. državna partijska konferenca decembra 1934 v Ljubljani. V resoluciji o delu v sindikatih so pravilno

²⁷ Istorijški arhiv KPJ, tom II. Beograd 1950, str. 112—118, 203—207.

²⁸ Arhiv CK ZKS, Celica, leto 1934, št. 2, str. 5 — Organizacijski razvoj stranke organizacije po policijskih vdorih v letih 1929—1930 do likvidacije sektorjev, razširitev in poglobitev ilegalnega RSO dela; str. 8 — Organizacija RSO, delo v ilegalnih sindikatih. »Ustvarjanje ilegalnega aparata RSO zaznamuje skrajno slab napredek. Res je sicer, da obstaja nekaj RSO grup v podjetjih, res je, da eksistira poleg provizornega RSO vodstva tudi nekaj iniciativnih vodstev (deloma brez grup), toda to še ni dovolj! O kaki masovni mreži ilegalnega RSO aparata v Sloveniji danes še ne moremo govoriti. In vendar so dani prav vsi objektivni pogoji za njen obstoj. V vsakdanjih borbah delavcev in za vsakodnevno razvijanje in vodstvo teh borb je treba ustvariti nelegalni vodeči aparat od grup RSO po podjetjih do centralnega vodstva najtesneje povezanega z delavskimi množicami.« (Sindikalna resolucija razširjene seje CK KPJ, oktobra 1933). Naloge: 4. Na vsak način navezati stike s tekstilci in pričeti takoj organizirati njihove borbe... 11. Napovedati boj levo manevrirajočim socialfašistom iz sedanjega vodstva Strokovne komisije.« Ta referat so poslali v razpravo okrožnim komitejem. Celice so ga obravnavale v avgustu in v začetku septembra 1934, pred pokrajinsko konferenco septembra 1934 v Goričanah.

²⁹ Arhiv CK ZKS, fond kominterne, dokument iz septembra 1934 — Referat na pokrajinski konferenci v Goričanah. (Dalje navajam CK KI in datum dokumenta, kakor je navedeno na fasciklih in ovojih.)

³⁰ CK KI, 29. X. 1934.

ugotovili, da morajo utrjevati enotno fronto z ustanavljanjem iniciativnih, akcijskih in stavkovnih odborov, v katere naj pritegnejo poleg komunistov še člane reformističnih, krščanskosocialističnih in narodnih sindikatov kakor tudi neorganizirane delavce in brezposelne. Za pomoč stavkajočim se je treba povezovati tudi s kmeti, obrtniki in trgovci. Komunisti morajo vstopati v sindikate in jih s svojim delom spreminjati v organe razrednega boja in z uresničevanjem akcijske enotnosti pripravljati pot tudi organizacijski enotnosti.³¹

Septembra 1935 je začela partija veliko akcijo za ustanovitev Enotne delavske stranke. Septembra in oktobra so komunisti imeli več razgovorov s krščanskimi socialisti, narodnimi socialisti in socialisti. Najbolj so se zbližali s krščanskimi socialisti.³² Do Enotne delavske stranke pa ni prišlo.

8. oktobra 1935 je začel izhajati komunistični Delavski obzornik. List je neizprosno zagovarjal združitev vseh strokovnih delavskih central v Sloveniji, to je Strokovne komisije, JSZ in NSZ v Medstrokovno federacijo dela. Ugotavljal je, da imajo te centrale v Sloveniji okrog 200 podružnic s 16 000 člani, industrijskih delavcev pa je bilo okrog 115 000 v 1340 obratih. Spričo takih podatkov je pozival, naj se vsi delavci strokovno organizirajo.

16. maja 1936 je bil v Ljubljani ustanovljen Medkrajevni strokovni odbor za Ljubljano in okolico. Nastal je iz potreb po skupnem nastopanju vseh sindikalnih podružnic v Ljubljani tako JSZ, NSZ in Strokovne komisije glede ureditve minimalnih mezd in drugih delavskih zahtevkov. Ustanovljen je bil tudi Centralni tarifni odbor za tekstilno delavstvo.

15. junija 1937 je začelo izhajati novo legalno komunistično glasilo Delavski list pod uredništvom Franca Leskoška, ki je pozival v enotno fronto vse strokovne organizacije. Pripravljal je okoliščine, da bi dosegli delavsko enotnost. List je razbijal nepotrebne predsodke proti krščanskosocialističnemu delavstvu. Trudil se je prepričati slovensko marksistično delavstvo, da niso vsi katoličani fašisti ali reakcionarji, da je slovenski katoliški kmet demokratičen in večina katoliškega malomeščanstva tudi in da brez njih ni slovenske ljudske fronte. Podpiral je kmetsko-delavsko gibanje in pojasnjeval, kakšna naj bo slovenska ljudska fronta.

3. decembra 1937 je list prenehal izhajati. Akcijo za enotno fronto delavstva je nadaljeval Glas delavca, ki ga je urejal komunist Cene Štupar. Spodbujal je k akcijski enotnosti in zbliževal stališča krščanskih socialistov, marksistov in narodnih socialistov. Velik uspeh so dosegli komunisti na 4. kongresu URSS aprila 1938 in na kongresu Strokovne komisije 22. maja, ki sta sprejela načelo akcijske enotnosti vseh strokovnih organizacij.

JSZ je odigrala pomembno vlogo pri snovanju enotne delavske fronte. Če je bila Zveza delovnega ljudstva iz leta 1922 le kratkotrajna akcija, pa je od nastopa diktature opaziti v vrstah JSZ močno dejavnost ne samo za okrepitev svojih lastnih strokovnih organizacij, temveč tudi za sodelovanje z drugimi slovenskimi delavskimi sindikalnimi organizacijami ne glede na to, ali so bile rdeče ali rumene. »Oni, ki so tovariši v delu, morajo biti tudi tovariši v borbi za boljšo bodočnost,« pravi Delavska pravica v 13. številki leta 1929, ko predlaga sodelovanje. Delavec je 25. marca 1929 odgovoril: »S kom lahko sodelu-

³¹ Istorijški arhiv KPJ, tom II. Beograd 1950, str. 238—243; CK KI, I. 1935; 16. I. 1935.

³² CK KI; avgusta 1934, december 1934, 21. I. 1935, 23. X. 1935, 29. X. 1935, 5. II. 1936.

jemo, kako in kdaj. O postulatih slovenskih krščanskih socialov torej ni mogoč resen razgovor. Dokler stoje krščanski socialci na načelih, ki s strokovnimi načeli nimajo nič skupnega, toliko časa o dejanskem zblizanju med strokovnimi organizacijami ne more biti govora.« In še 10. aprila: »... klic po enotni fronti ni nov. Uporabljali so ga že komunisti, ker so bili mnenja, da je najlaže v kalnem ribariti. Prihajate s predlogom skupnih strokovnih svetov. Ali mar mislite, da bi ti strokovni sveti mogli odpraviti in zabrisati zgodovino? Obrabljene geste, da voditelji ne bomo hoteli, so vam prepustili komunisti.«

Pri Strokovni komisiji Jugoslovanska strokovna zveza ni našla odziva. JSZ je nadaljevala težnjo po enotni fronti. Na občnem zboru 22. junija 1930 je bilo v resoluciji rečeno, da krščanski svetovni nazor ne sme ovirati delovanja za strokovno fronto delavstva. Nismo zato tukaj — pravi resolucija — da delavske vrste razbijamo, temveč da jih držimo v močni in enotni fronti. Še jasneje govori Delavska pravica 25. junija 1931, ko razlaga delavsko solidarnost in skupno fronto tako, da v tej nastopajo vse delavske strokovne organizacije brezpogojno skupno in enotno, ko gre za delavske interese.

JSZ je pravilno zahtevala delavsko enotnost na podlagi združitve različnih strokovnih organizacij za skupne akcije.

JSZ je bila kot Delavska zveza član SLS. Že zbor zaupnikov je 16. novembra 1924 zahteval večjo avtonomijo za JSZ. Ponovno se kažejo te težnje v izjavi, ki so jo podali 16. septembra 1928 na skupni seji izvršilnega odbora SLS in JSZ. V tej izjavi pravijo, »da mora krščansko delovno ljudstvo stremeti za tem, da se sčasoma združi vse delavstvo in vsi delovni stanovi v eno fronto kot obramba proti združeni kapitalistični buržoaziji«. To pa SLS ni bilo prav in je začela ukrepati proti upornikom.

V uvodniku za novo leto 1932 se pritožuje Delavska pravica: »Od več strani nam očitajo, da smo v zvezi z liberalizmom in marksizmom, češ da napadamo samo katoliško družbo, ne pa izrazitih nasprotnikov katolištva.«

JSZ je pravilno zahtevala delavsko enotnost na podlagi združitve različnih strokovnih organizacij za skupne akcije.

Za občni zbor JSZ leta 1932 je SLS pripravila udar. Za načelstvo je predlagala opozicionalno listo z dr. Mihom Krekom, ki pa je propadla s 34 : 71 glasovi. Že pred občnim zborom, ki je bil na zahtevo preložen na 5. junij 1932, piše Delavska pravica: »Najhujše je, če velja strokovna organizacija v očeh tistih, za katere je ustanovljena, za privesek meščanske stranke. In še hujše je, če mora nositi odgovornost za njene napake.« To je bila dovolj pogumna prekinitev s SLS.

Na JSZ in Delavsko pravico so se začeli napadi, »da v njej ni one jasnosti, kot jo izražata okrožnici Leona XIII. in Pija XI.«. V Delavski pravici je vodil polemiko ideolog JSZ frančiškan p. dr. Angelik Tominec — Atom. Zagovarjal je enotno delavsko fronto, kadar gre za boj za pravice delavstva. »V kulturnih in versko-nravnih vprašanjih ostane krščansko delavstvo na katoliških tleh, kadar pa gre za pravične delavske zahteve, pa naj nastopi skupno z vsemi delavskimi organizacijami. To je skupna fronta vsega delavstva in na tej bazi priznavamo načelo Proletarci vseh dežel, združite se! Treba pa je ločiti od tega enotno stranko socializma.«³³

³³ Delavska pravica, 7. I. 1932, 21. I. 1932, 3. III. 1932, 7. IV. 1932, 2. VI. 1932, 16. X. 1932; Izjava z dne 16. IX. 1928.

Delavska pravica je 1. marca 1934 znova poudarjala potrebnost enotne fronte. Polemizirala je s komunisti, ker so ti bojkotirali vstop v na novo dovoljene Ursove sindikate.

Skupina mladih krščanskosocialističnih intelektualcev okrog jeseniškega svobodnega glasila Naš novinar je iskala zveze in stike s komunisti in jih tudi dobila že ob celjskih dogovorih jeseni 1935, še bolj pa ob ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva Slovenije v začetku septembra 1939.

JSZ je bila vsa 30. leta za enotno fronto, socialisti so jo odbijali, pa naj je prišla pobuda zanjo bodisi od krščanskih socialistov ali od komunistov.

Komunisti so začeli vstopati v podružnice Ursovih sindikatov in so jih tako s svojim delovanjem zavzemali od znotraj. Ob volitvah v novo upravo SK je bil že marca 1934 v njen plenum in v IO izvoljen Franc Leskošek, predsednik SMRJ.³⁴ Tako so komunisti socialiste prisilili v enotno fronto v posameznih podjetjih, v nekaterih krajih pa v medstrokovne odbore.

Centrala Ursovih sindikatov je na sarajevskem kongresu 16. decembra 1934 še odločno odbila »ideje levih elementov o tako imenovani enotni fronti«. Pozneje je napadala snovanje in delovanje slovenske ljudske fronte. Delavska politika piše dne 28. decembra 1935, da so komunisti dobili po zadnjem sklepu kominterne nalogo vstopati tudi v meščansko gibanje. Kongres Strokovne komisije 19. aprila 1936 v Ljubljani je sklenil, da je treba v kali zatreti vsako rovarjenje, naj pride že od koderkoli, pa tudi vsak politični vpliv od zunaj. Leta 1937 je bil prepad med socialisti in komunisti še večji. V Strokovni komisiji so obrabunavali s funkcionarji — komunisti in najrevolucionarnejšimi delavci. 29. oktobra je bila seja IO URSS za priprave na IV. kongres. Levica je zahtevala enotno fronto in akcijsko enotnost. Na seji je zmagala še desnica, »da naj se sodelovanje omeji le na tiste sindikate, ki so za enotnost«. Zato levica odstopi in kongres pripravijo Krekič, Pfeifer in Sedej.³⁵

IV. kongres URSS 17. do 18. aprila 1938 v Zagrebu je že ugotavljal, »da današnji čas išče organizatorjev, ki bodo zbrali vse tvorne sile gibanja ne glede na to, kateri struji je kdo pripadal, jih povezali med seboj v čvrsto, a obenem elastično celoto«. Apeliral je na vodstva posameznih strokovnih zvez, da ob stavkah stopijo v zvezo z neorganiziranim delavstvom, prevzamejo vodstvo in privedejo delavstvo v organizacijo. Naloga vseh zvez in članov je, da utrdijo akcijsko in organizacijsko enotnost delavskega razreda kot prvi pogoj za zaščito njegovih interesov.«³⁶

Te sklepe je sprejel V. kongres Strokovne komisije 22. maja 1938.³⁷

Na seji 13. in 14. septembra 1938 v Beogradu je centralna uprava URSS pooblastila svoje predsedništvo in oblastne odbore, da stopijo v zvezo s svobodnimi strokovnimi organizacijami vseh tendenc glede obrambe in zagotovitve svobodnega strokovnega delovanja.³⁸

Plenarna seja URSS je 19. februarja 1939 ponovno sklenila, »da smejo zaradi uspeha strokovnih tarifnih akcij organizacije URSS predlagati in sprejemati akcijsko sodelovanje z vsemi delavskimi organizacijami«. Pokrajinski odbori URSS so bili dolžni povezati se z delavskimi in nameščenskimi organizacijami izven URSS, izmenjati misli, poravnati različna gledišča in organizirati

³⁴ Delavec, 25. III. 1934.

³⁵ Delavec, 15. IV. 1938; Ujedinjeni sindikati, maj-junij 1937, julij-avgust 1937.

³⁶ Delavec, 15. V. 1938; Ujedinjeni sindikati, maj-junij 1938.

³⁷ Delavec, 15. VI. 1938.

³⁸ Delavec, 15. X. 1938, 15. XII. 1938.

vzajemno sodelovanje v boju za delavske socialnopolitične ustanove in za druge akcije.³⁹ Delavec pravi 25. februarja 1939 tole: »Ni naša krivda, če so vplivi političnih strank delavstvo tudi na strokovnem polju razcepili. Ako je do tega že prišlo in ako imamo danes v istih obratih često po več strokovnih organizacij, smo vedno zagovarjali načelo, da je treba povezati te organizacije vsaj ob strokovnih pokretilih v enoto. Problem je v tem, da so se stari člani gibanja prepočasi prilagajali spremenjenim razmeram v povojni dobi, na drugi strani pa so oni sodrugi, ki niso bili obteženi s staro tradicijo; vse preveč furjasto zahtevali, naj se to naredi kar čez noč.« Zakaj sedaj tako pisanje, ki ga doslej v Delavcu nismo bili vajeni. Vemo, da vse, kar je povedal, tudi ni bilo čisto res. Brez dvoma je bil to rezultat večletnega prizadevanja partije za akcijsko enotnost in uspeh akcijske enotnosti na terenu ter razvoj progresivnih sil znotraj URSS. Neposredna spodbuda pa je bil tudi poskus Stojadinovičeve vlade izvesti totalitarno strokovno enotnost.

Delavska pravica je za novo leto 1938 napisala, »da delavstvo mora povsod nastopiti enotno. Če se delavstvo loči po idejni pripadnosti, ima v socialnih in gospodarskih vprašanjih svoje skupne interese. Zato se mora boriti ne glede na idejno pripadnost strnjeno v enotni borbi«. Nova pravda, glasilo NSZ, je prinesla v 18. številki pripombe h kongresu URSS leta 1938. »Enoten delavski nastop v borbi proti kapitalizmu je nujnost, ki se mora ustvariti v najbližji prihodnosti in ki je mogoč kljub diferenciaciji delavskih organizacij na idejni podlagi. Zakaj bi delavstvo na zunaj ne tvorilo enotne fronte, saj je vendar povezano s skupnimi interesi. Zakaj bi lomilo svoje udarne sile na ideoloških čerih, kadar je v vprašanju njihov obstanek in dobrobit njihovih družin?«

Partija se je pogajala za akcijsko enotnost z vrhovi vseh strokovnih organizacij in sredi aprila 1939 so se predsedništva vseh strokovnih organizacij, SK, JSZ in NSZ združila v Osrednji strokovni odbor za Slovenijo kot organ za medsebojna posvetovanja in koordiniranje akcij strokovnih organizacij. Načelno so sklenile, da se bodo v prihodnje borile skupno in z vsemi silami za svobodo strokovnih organizacij, za vzpostavitev samouprav v ustanovah delavske zaščite in delavskega zavarovanja in da se bodo združevale v akcijah za izboljšanje mezd in socialne zaščite. 14. aprila so izdale Deklaracijo slovenskih delavcev in nameščencev, ki jo je 25. aprila objavil Delavec.

Zelo se je skalilo začeto sodelovanje ob sklenitvi pogodbe med Sovjetsko zvezo in Nemčijo, ob napadu RA na Poljsko in ob finsko-ruski vojni. KPS je takrat te akcije seveda zagovarjala, vendar zelo previdno. Delavska pravica je 12. oktobra 1939 zapisala, da nihče ne more več sodelovati s komunizmom, če pa bo že prišlo do sodelovanja v strokovnih organizacijah, bo to desetkrat pretehtano in skrženo na minimum. Socialisti so reagirali na pakt z okrožnico glavnega odbora Socialistične stranke, ki jo je prinesla Delavska politika 16. marca 1940. V njej pravijo, da je bila zaradi prijateljstva med sovjetsko Rusijo in nemškim fašizmom potegnjena ostra ločnica med socialisti in komunisti v svetu. Politika ljudskih front pa je politika pretéklosti.

Strokovničarji so bili bolj stvarni in Delavec je 25. decembra 1939 v uvodniku za novo leto zapisal: »Sredi te razburkane dobe se pa še z veseljem spominjamo dogodka, ki je srečno zaključil dolgo dobo naše notranje duhovne krize. Na proslavi 40-letnice trboveljske organizacije rudarjev smo prvič po

³⁹ Ujedinjeni sindikati, marec-september 1939; Delavec, 25. II. 1939.

skoraj dvajsetih letih zopet sodružno nastopili in z vzajemnim prizadevanjem našli platformo edinstva naših strokovnih organizacij. Skoraj 20 let je trajala kriza prilagojevanja strokovnih organizacij novim razmeram.«

Delavska pravica je prinesla 3. maja 1940 uvodnik Prva naloga naših dni, kjer pravilno ocenjuje položaj. »Naš prostor in narod, ki na njem živi, je vključen v kolesje velikega evropskega dogajanja... Voditelji naroda naj nehajo z demagogijo in zvatorepenjem. Če bo kdaj nastopil trenutek, ko se bo treba boriti, mora ljudstvo vedeti, za kaj se bori. Teh nalog se v teh urah posebno zaveda slovensko krščansko-socialistično delavstvo, ki se že dolga leta bori za idejo zmage nad nasiljem. Slovensko delavstvo je danes najbolj konstruktiven del slovenske narodne skupnosti, in zato najbolj živo čuti nevarnost, ki nas obdaja. Slovensko ljudstvo se mora danes bolj kot kdajkoli prej okleniti svobodnih strokovnih organizacij.« O sodelovanju z drugimi strokovnimi organizacijami je pisala Delavska pravica 27. junija 1940 v poročilu z občnega zbora JSZ, ki je bil 23. junija: »Zaradi važnosti učinkovitega sodelovanja krščansko-socialističnega delavstva je gibanje načelno stalo na stališču svobodnega in neodvisnega delovanja strokovnih organizacij... V strokovnem gibanju smo v primeru potrebe sodelovali z drugimi delavskimi organizacijami. Kjer nastane vprašanje delavskih pravic in njegovih koristi, tam smo poklicani, da po svojih močeh pomagamo do uspeha. Kjer je bilo delavstvo organizirano v različnih organizacijah, smo se vedno pridružili skupni borbi in pomagali s stvarnim delom do uspeha.« Tudi v obravnavi na občnem zboru so delegati zelo poudarjali važnost sodelovanja z drugimi strokovnimi organizacijami.

Decembra 1939 je prišlo v Trbovljah do rudarske stavke pod neposrednim vodstvom komunistov v nasprotju z vsemi strokovnimi organizacijami in te jih zato niso podprle. Toda ne samo socialni demokrati, tudi komunisti so s svojim sektašenjem mnogo pripomogli k razdoru. Resolucija s III. konference KPS junija 1940 očita socialnim demokratom in krščanskim socialistom, da sabotirajo enotnost proletariata in delovnega ljudstva, govori proti sodelovanju z levimi socialnimi demokrati in ugotavlja, da skušajo voditelji vseh teh skupin obenem z narodnosocialističnimi in jugorasovskimi spremeniti sindikate v zavoro razrednega boja.

Ta nejasnost na srečo ni dolgo trajala in KPS ni vztrajala na stališčih tretje konference. Kljub vsem težavam so vsestranska prizadevanja za utrditev akcijske enotnosti nadaljevali in vse tri smeri strokovnega gibanja so končno našle v Delavski enotnosti trajno sodelovanje.⁴⁰

VIRI IN LITERATURA

Arhiv IZDG v Ljubljani, arhiv JSZ fasc. V, VI; Inšpekcija dela fasc. III, IV, Delavska zbornica fasc. XXVII, XXX, XL, LII.

Arhiv Slovenije, Inšpekcija dela fasc. III, V, VI.

Arhiv CK ZKS v Ljubljani, fond kominterne, fotokopije dokumentov od septembra 1934 do februarja 1936.

Istorijski arhiv KPJ, tom II. Beograd 1950, str. 87—88, 205—206, 238—239, 241—243.

⁴⁰ Glej obravnave na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. aprila 1966 (Tone Fajfar, France Klopčič).

Delavske novice, 4. I. 1922, 2. II. 1922, 16. II. 1922, 2. III. 1922, 5. X. 1922, 19. X. 1922, 2. XI. 1922, 18. I. 1923, 25. I. 1923, 23. III. 1923.

Strokovna borba, 23. X. 1922, 17. XII. 1922, 26. II. 1923, 23. XI. 1923, 14. XII. 1923, 25. II. 1924, 29. II. 1924, 20. IV. 1924, 1. V. 1924.

Nova pravda, 3. II. 1923.

Delavec, 24. II. 1923, 31. III. 1924, 12. VII. 1923, 19. VII. 1923, 25. X. 1925, 1. I. 1926, 25. III. 1934, 15. IV. 1938, 15. V. 1938, 15. VI. 1938, 15. X. 1938, 15. XII. 1938, 25. II. 1939, 25. IV. 1939, 25. XII. 1939.

Delavska politika, 28. XII. 1935, 16. III. 1940.

Pravica, 20. I. 1923; Delavska pravica, 21. III. 1929, 5. VI. 1930, 25. VI. 1931, 7. I. 1932, 21. I. 1932, 3. III. 1932, 7. IV. 1932, 2. VI. 1932, 16. X. 1932, 1. III. 1934, 2. I. 1938, 12. X. 1939, 3. V. 1940, 27. VI. 1940.

Glas svobode, 24. I. 1924, 7. II. 1924.

Celica, leto 1934, št. 2.

Ujedinjeni sindikati, maj-junij 1937, julij-avgust 1937, maj-junij 1938, marec-september 1939.

Delavski obzornik, 8. X. 1935 do 30. VI. 1936.

Delavski list, 15. VI. 1937 do 3. XII. 1937.

Glas delavca, 24. XII. 1937 do 13. V. 1938.

Metod Mikuš, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga. Cankarjeva založba v Ljubljani 1960, str. 73—138; Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji. Mladinska knjiga Ljubljana 1965.

Boris Kidrič, Kratak obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji. Ljubljana v ilegali I. Mladinska knjiga Ljubljana 1960, str. 25—32; Rudi Ganziti, Revolucionarni sindikati stavbincev, prav tam, str. 77—84.

Pregled zgodovine ZKJ. IZDG Ljubljana 1963, str. 99—113.

Vera Mujbegović, Komunistički pokret u Nemačkoj u periodu posleratne krize 1918—1923. Disertacija 1964, str. 375—393, 407—412, 428—436, 441—446, 462—469.

Sovjetskaja istoričeskaja enciklopedija, V. zv. Moskva 1964, str. 479—481, Edinij front.

Obravnava na znanstvenem posvetovanju o OF slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. IV. 1966: magnetofonski zapisnik in izvlečki v Naših razgledih, 14. V. 1966.

Alenka Nedog

Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935–1937

Namen koreferata je osvetliti predvsem dve vprašanji, ki se zdita pomembni za razumevanje slovenskega ljudskofrontnega gibanja na njegovi prvi razvojni stopnji, v letih 1935–1937:

1. oblikovanje ljudske fronte spodaj, med množicami in
2. preusmerjanje delovanja komunistične partije iz podtalnega v javno delovanje.

Na Slovenskem ni bilo takoj objektivnih možnosti, da bi bila ljudska fronta nastala v klasičnem smislu kot dogovor med vodstvu meščanskih in delavskih strank za skupen nastop proti fašizmu, za demokracijo. Zato se je spčetka uveljavljala bolj kot množično gibanje v različnih oblikah in z različnimi imeni: Slovensko ljudsko gibanje, Slovenska ljudska fronta, Kmečko delavsko gibanje. V političnem življenju je to gibanje lahko učinkovalo toliko, kolikor je zaživel v množicah delavcev in delovnih ljudi ter se zakoreninilo v slovenskem narodu. Zato so tudi za oblikovanje slovenske ljudske fronte v vrhu, v sporazumih med različnimi meščanskimi opozicionalnimi skupinami in gibanji ter delavskimi organizacijami za skupen nastop za slovenske demokratične zahteve, prišle v poštev predvsem tiste grupacije, ki so izražale pozitivna hotenja različnih plasti slovenskega ljudstva.

Katere sile naj bi bila slovenska ljudska fronta zajela, da bi bila njena sestava ustrezala specifičnim družbenim, gospodarskim in političnim razmeram na Slovenskem? Predvsem delavski razred, ki pa je bil razcepljen na različne strokovne in politične organizacije ter društva. Zamisel o delavskem razredu kot zbiralnem jedru ljudskofrontnega gibanja se je lahko uresničevala samo prek enotne delavske fronte ter akcijske enotnosti delavstva. Toda hkrati z bojem za enotnost delavskega razreda je bilo mogoče pritegovati delavstvo tudi k splošnim akcijam ljudske fronte na temelju samostojnih delavskih zahtev nacionalnega značaja in na podlagi zahtev, ki so zadevale splošne koristi slovenskega naroda (npr. akcija za bolnišnico, pokojnine, amnestijo itd.). Ker se socialisti v imenu razredne politike dolgo časa niso menili za narodno vprašanje, je bilo potrebno delavstvu ideološko pojasnjevati, da slovenski narodni interesi niso v nasprotju z delavskimi.¹

Drugi del slovenskega ljudskofrontnega gibanja so sestavljale sile, ki so jih zbirala obrobna radikalna meščanska opozicijska gibanja in skupine v

¹ Prim. nepodpisano in nedatirano pismo »Dragi prijatelj« v arhivu CK ZKS (dalje navajam: ACK), fond kominterne (verjetno je to pismo E. Kardelja pokrajinskemu komiteju KPJ v Slovenijo):

okviru Kmečko delavskega gibanja (KDG), ki je bilo zarodek širokega ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem.

Tretji element, brez katerega ni moglo biti slovenske ljudske fronte, so bile katoliške množice v Slovenski ljudski stranki ali zunaj nje. Te naj bi po mišljenju partije pridobivali za program ljudske fronte ob teh vprašanjih: »Kaj je dala slovenskemu narodu Koroščeva politika kompromisov in pogajanj z velesrbskim kapitalom? Boj proti likvidaciji SLS in njenemu zedinjenju z radikali in muslimani v JRZ; zakaj se ne bi združile svobodoljubne sile na Slovenskem v boju za zahteve po narodni samostojnosti in enakopravnosti?«² Predvsem pa je bilo potrebno preprečevati oficialnemu klerikalnemu vodstvu, da bi odtegovalo katoliške množice od protifašističnega boja z argumenti, da je boj ljudske fronte naperjen proti religioznemu čustvovanju in da je ves političen boj na Slovenskem boj med vero in brezbožništvom, med Rimom in Moskvo. Slovenec je poleti 1936 napadel slovensko ljudsko fronto s tole alternativo: »Ali bo bodočnost katoliška ali pa komunistična, JNS-arska gotovo ne bo. Komunistem je v času svojega dela dobil že toliko oblik, da ga je danes že težko spoznati. Skriva se v najrazličnejših kožuhih, najnovejši pa je ljudska fronta, ki se je pojavila tudi med Slovenci.«³ Proti tem glediščem je ljudska fronta poudarjala, da se bije boj med slovenskim narodom in fašizmom in da je zato v njenih vrstah prostor za vse, ki se hočejo bojevati za koristi slovenskega ljudstva. Pot do katoliških množic je vodila prek akcij za glavne slovenske zahteve, prek Jugoslovanske strokovne zveze kot zbirališča najdoslednejših demokratičnih krogov bivše SLS in prek raznovrstnih intelektualnih opozicijskih struj v tako imenovanem krščanskosocialističnem taboru.

Program slovenskega ljudskofrontnega gibanja v prvem letu njegovega nastajanja, to je v letu 1935, ni v prvi vrsti poudarjal fašistične nevarnosti in boja za mir, temveč takratne težnje in zahteve po slovenski samostojnosti, demokratizaciji življenja in socialni pravičnosti, torej vse tisto, kar bi bilo mogoče uresničiti v bližnji prihodnosti in ob čemer so se lahko osredotočile vse slovenske napredne skupine. Z geslom: »Slovenijo Slovence« je klical v boj proti gospodarskemu zapostavljanju in izžemanju Slovencev in za enakopravnost slovenščine v uradih in šolah; zahteval je, da se ustavi eksekutivno plačevanje davkov, da se črtajo davčni dolgovi ekonomsko slabim in odgodi plačevanje dolgov; da se dajo kmečkim zadrugam brezobrestni krediti; terjal je svobodo tiska, zborovanja in organiziranja, svobodo verskega prepričanja, splošno amnestijo in ukinitev zakona o zaščiti države.⁴

Prav to novo usmeritev k vsakdanjim narodnim in socialnim zahtevam delovnih ljudi, nasprotno nekdanjim geslom o daljni prihodnosti, o sovjetski republiki in vladi delavcev in kmetov, s katerimi je prej partija skušala pridobivati množice, je klerikalno vodstvo najbolj napadalo: »Ako bi komunizem v obliki ljudske fronte gradil lepšo bodočnost, naj bi že bilo, toda izkušnja nas uči, da je komunizem za zatirane množice le rešitev z dežja pod kap. Zato pa komunizem ne govori veliko o bodočnosti, samo to neprestano vpije, kakšna strašna je sedanost. Zato se mora vsa moč katolicizma obrniti proti temu edinemu sovražniku, vse druge je odnesel čas, ali pa jih je požrl komunizem.« Zatem pa veli: »Pogumno in brez obotavljanja se zato posloavimo

² Isto.

³ Slovenec, 26. VIII. 1936, uvodnik »Kje je sovražnik«.

⁴ Letak slovenskega ljudskega gibanja iz leta 1935. ACK, fond letaki.

od sedanjosti, ki nam niti kot katoličanom niti kot Slovincem ni v prid in s tako neizprosno gradimo bodočnost, bodočnost pametne svobode in poštenega kruha.«⁵

S špansko državljansko vojno je postal izhodišče programa Slovenske ljudske fronte (SLF) boj za mir, boj proti vojni in fašizmu, boj zoper profašistične struje, ki so nastajale doma, in zoper politično in gospodarsko usmerjanje Jugoslavije k nacistični Nemčiji, hkrati s tem pa zahteve po notranji preureditvi in demokratizaciji države.

Na temelju dveletne bilance vlade režima JRZ, ki ni izpolnil nobene izmed obljub o demokratizaciji in političnih zakonih, je ljudska fronta leta 1937 zahtevala splošno, tajno in enako volilno pravico za oba spola, volitve v ustavodajno skupščino, sodelovanje z demokratičnimi državami in priznanje Sovjetske zveze, progresivno obdavčenje kapitala in dodala delavske zahteve po volitvah v Delavsko zbornico in po svobodnem strokovnem in političnem organiziranju delavstva.⁶

Kako je SLF skušala uresničevati te programske zahteve? V okviru ljudskofrontnega gibanja je bilo v letih 1935—1937 več množičnih akcij, SLF pa je tudi podpirala akcije društev, ustanov in organizacij za posamezne zahteve, ki so bile na liniji njenega programa. Tako so se za politično osnovo ljudske fronte laže opredeljevali tisti, ki so tedaj sprejemali šele posamezne točke njenega programa. Prav te akcije so bile barometer moči vpliva SLF, hkrati pa so krepile idejo sodelovanja in skupnega boja.

Za to razdobje so bile značilne podpisovalne akcije za določene zahteve, npr. zoper prepoved delavskih prosvetnih društev Svoboda, časnika Ljudske pravice, za amnestijo političnih jetnikov itd. Ta elementarna oblika protesta je bila v začetkih oblikovanja SLF zelo pomembna, ker je z agitacijo med posamezniki odpirala možnost, da so se zmeraj novi ljudje različnih slojev vključevali v razne akcije in zahteve. V takratnih razmerah, ko je oblast takšne akcije preganjala ali celo prepovedovala, so bile le-te organizirana oblika protesta. V amnestijski akciji je samo v Ljubljani podpisalo spomenico 40 korporacij in v dveh dneh okrog 1000 ljudi različnih poklicev in političnih naziranj. V revirjih so zbrali v enem dopoldnevu prek 1000 podpisov, v Ptujju in Mariboru pa po 600. V mnogih krajih je oblast akcijo zatrla že takoj v začetku in zbiralce podpisov kaznovala z globami.⁷ Medtem ko se je amnestijska akcija omejila predvsem na mesta, je akcija zoper prepoved Ljudske pravice zajela tudi podeželje in zbrala v Sloveniji okoli 20 000 podpisov.⁸

Za pritegovanje najširših slojev je bila zelo uspešna akcija za ljubljansko bolnišnico, ki so jo konec leta 1935 začeli študentje v okviru Akademске akcije za izpopolnitev ljubljanske univerze.⁹ Z ustanovnim občnim zborom Akcije za razširitev ljubljanske bolnišnice februarja 1936 je postala to vseslovenska akcija in so v njej sodelovale vse vidnejše kulturne, gospodarske in stanovske organizacije. V industrijskih središčih pa so v akcijskih odborih,

⁵ Slovenec, 26. VIII. 1936.

⁶ Letak »Slovenskemu delovnemu ljudstvu, vsem poštenim Slovincem«, slovensko kmečko delavsko gibanje, maj 1937. ACK, fond letaki.

⁷ Poročilo člana PK KPJ za Slovenijo Antona (Jožeta Vilfana) CK KPJ konec oktobra 1935, ACK, fond kominterne (K1).

⁸ Ivan Kreft, Spomini ljudskega agitatorja. Maribor, 1954, str. 48—49.

⁹ Brošura Akademске akcije za izpopolnitev univerze v Ljubljani o stanju v ljubljanski bolnišnici, december 1935.

ki so organizirali množična zborovanja, sodelovale tudi delavske organizacije, kmetje in obrtniki.¹⁰

Slovenska ljudska fronta je podprla tudi akcijo zoper izrivanje slovenskega jezika iz šol in ustanov, ki jo je sprožilo gibanje okrog neodvisnega slovenskega lista Slovenija. Decembra 1935 je v Ljubljani ustanovljen akcijski odbor sprejel spomenico, ki je terjala popolno samoupravo šolstva v Sloveniji. Podpisalo jo je 23 najvažnejših slovenskih kulturnih in gospodarskih ustanov ter predstavniki slovenskih občin.¹¹ Podobno so ob podpori slovenskega ljudskega gibanja potekala tudi zborovanja za žensko volilno pravico in druge ženske zahteve, ki so jih organizirale združene ženske organizacije.¹²

Druga pot za širjenje programa ljudske fronte med množicami so bila zborovanja, ki jih je organiziralo KDG bodisi kot zborovanja ljudske fronte, združene opozicije, Kmečke sloge ali kot zborovanja kmetov in sicer na severnem Štajerskem, v Prekmurju in krajih ob slovensko-hrvaški meji, kjer je bilo KDG najbolj zasidrano. Na teh zborovanjih, kjer se je zmeraj zbralo nekaj tisoč ljudi, so govorili tudi komunisti, zato jih je oblast prepovedala in so jih potem začeli sklicevati onstran meje na hrvaških tleh.¹³ Zborovanja JRZ in Ljotičevega Zbora pa so privrženci SLF pogosto izkoriščali za razkrinkovanje politike njunih vodstev in propagiranje ljudskofrontnega programa.¹⁴

Manj množičen, vendar za širjenje kroga privrženecv SLF bolj trajen način dela so bili zaupni sestanki v manjših krajih in vaseh ob praznikih in nedeljah, kamor so prihajali privrženci ljudske fronte iz študentskih in izobraženskih krogov.¹⁵ Tudi poverjeniška mreža glasil Ljudske pravice, Slovenske zemlje, združene s Stasro pravdo, in Neodvisnosti je bila hkrati mreža za širjenje ljudske fronte. Poverjeniški odbori na terenu so pogostoma samostojno izdajali razne okrožnice, letake in organizirali tudi posamezne akcije.¹⁶

Razgibana oblika delovanja ljudske fronte, ki se je uveljavila leta 1937, so bili njeni izleti, ki so imeli značaj političnih zborovanj. Organizirali so jih komunisti in njihovi simpatizerji najprej v okolici Ljubljane, nad Črnučami, Zalogom, v Ihanu, potem pa tudi po drugih krajih Slovenije.¹⁷ Zaradi izrazito levičarskega značaja jih je oblast kmalu sprevidela. Takole pravi poročilo banske uprave: »Ti izleti, ki potekajo pod krinko ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med ljudskimi množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa manj nevaren.« Zato je s posebno okrožnico ukazala sreskim načelstvom in policijskim upravam, da morajo posvetiti izletom nezakonite ljudske fronte posebno

¹⁰ Slovenija, 21. II. 1936; Akademski glas, 10. VI. 1936; Delavski obzornik, 30. VI. 1936; Stara pravda, 18. VI. 1936; Slovenska zemlja, 3. IX. 1936; isto kot opomba 1.

¹¹ Slovenija, 7. I. 1936; isto kot opomba 1.

¹² Ljudska pravica, 1. XI. 1935; Slovenska zemlja, 30. X. 1935; Delavski obzornik, 23. XI. in 13. XII. 1935; arhiv JŽZ v zapuščini Minke Govekar. Arhiv IZDG, M/B VIII.

¹³ Ljudska pravica, 15. XI. in 24. XII. 1935; Slovenska zemlja, 15. XI. 1935 in 15. V. 1936; Bojevnik, 19. III. 1936; Stara Pravda, 21. V. in 18. VI. 1936; Neodvisnost, 17. IV. 1937.

¹⁴ Delavski list, 15. X. 1937; okrožnica banske uprave dravske banovine z dne 17. VII. 1937. ACK, fond policijsko gradivo.

¹⁵ Poročilo Tita 9. IV. 1937. ACK, fasc. KI.

¹⁶ Pismo Sommerja (Gorkiča) — Fleišerju (predstavniku KPJ v kominterni) z dne 1. VI. 1937 — povzetek poročila iz Slovenije. ACK, fond KI.

¹⁷ Isto kot opomba 16; Neodvisnost, 29. V. 1937; kazenska spisa Jože Butinar in Oskar Kovačič, 1937. ACK.

pozornost, »ker ni izključeno, da se bodo zlorabljali za propagando komunističnih idej«. ¹⁸

Demonstrativen nastop ob prihodu predsednika JNS generala Petra Živkovića v Slovenijo junija 1937, je najbolj značilno pokazal, kako je že dozorela zavest o potrebi skupnega nastopanja proti fašizmu, za demokracijo, oziroma do kakšne mere so bile že premagane strankarske strasti in želje po medsebojnem političnem obračunavanju. Takrat je namreč ljudska fronta poklicala vse protifašistično usmerjene ljudi na Slovenskem ne glede na njih politično pripadnost v skupen boj. Še posebej se je obrnila na privrženca bivše SLS in slovenskega dela JRZ, »da spričo nevarnosti, ki jo predstavlja oživljena JNS in nastajanje drugih profašističnih skupin, združeni manifestiramo skupno voljo slovenskega naroda. ¹⁹ Klerikalno vodstvo je povabilo k sodelovanju odklonilo in svojim privržencom prepovedalo udeležiti se demonstrativnega nastopa skupaj z ljudskim gibanjem, ker mu je šlo le za političen obračun z JNS. Kljub temu so 5. junija v Ljubljani in 8. junija v Celju v množičnih demonstracijah proti Živkoviću sodelovali tudi delavci, študentje, kmetje in obrtniki iz katoliških vrst. To so bili, kot je zapisal Delavski list, »začetki tiste skupnosti ljudstva, ki kakor v Franciji in drugod nastaja polagoma v boju, v obratu in na ulici proti ljudskim sovražnikom in ki se potem razvije v čvrsti in mogočni zvezi vsega delovnega ljudstva proti fašizmu in bedi«. ²⁰ V tem množičnem in za slovenske razmere nepričakovano ogorčenem nastopu pa del delavstva ni sodeloval zaradi stališča socialističnih voditeljev, da se delavstva Živkovićevo potovanje po Sloveniji ne tiče. Združen nastop ljudstva je Delavska politika ocenila za pristavljanje piskrčka k obračunavanju med JRZ in JNS. V Mariboru, kjer demonstrativnega nastopa proti Živkoviću ni organizirala ljudska fronta, je bila demonstracija 7. junija pravcati strankarski spopad med klerikalnimi akademiki-stražarji, ki so posebej v ta namen prišli iz Ljubljane, in nacionalisti iz spremstva generala Živkovića. Spopad se je končal po povratku iz Maribora z napadom nacionalistov na klerikalne študente v Prihovi pri Konjicah in z ubojem katoliškega študenta Rudolfa Dolinarja. ²¹

Te dogodke v Ljubljani in Celju je tudi klerikalno vodstvo ocenilo kot nov pojav v slovenskem političnem boju. Zato so v Slovincu izrecno poudarili, da se proti JNS ne smejo nikdar vezati s komunizmom, niti iz taktičnih razlogov ne, »ker JNS ni tako močna, da bi rabili proti njej zaveznika, predvsem pa zato, ker je komunizem naš dogmatični, trajni in narodni nasprotnik, medtem ko je JNS le nasprotnik v dnevni politiki. JNS je v Sloveniji pokopana, komunizem še ni. Zato največji del boja velja njemu, pa naj se pojavi v kakršnikoli obliki«. ²²

¹⁸ Okrožnica banske uprave dravske banovine z dne 19. V. 1937. ACK, fond policijsko gradivo.

¹⁹ Letak »Slovenci in Slovenke«, privrženec slovenskega ljudskega gibanja v Ljubljani, v začetku junija 1937. ACK, fond letaki.

²⁰ Delavski list, 1. VIII. 1937, članek Kako je bilo z demonstracijami proti Živkoviću.

²¹ Isto kot opomba 20; Neodvisnost, 15. VI. in 19. VI. 1937; Delavska politika, 19. VI. 1937; Proleter, avgust 1937; Slovenec, 7., 8., 9. in 10. VI. 1937; letaka privrženec slovenskega ljudskega gibanja: »Živković, jugoslovanski Franco na delu« in »Združeno ljudstvo je odbilo fašistično ofenzivo na glavno mesto Slovenije«. ACK, fond letaki.

²² Slovenec, 8. VI. 1937, uvodnik JNS, Kominternina in mir.

Iz teh razlogov so tudi javno odklonili solidarnostno akcijo levičarskih študentov in trboveljskih rudarjev, ki so se hoteli pokloniti umorjenemu Dolinarju kot žrtvi fašizma, ker so ga hoteli kot »slovenskega narodnega mučenika« izkoristiti samo za manifestacijo lastnih strankarskih moči.²³

V okviru slovenskega ljudskofrontnega gibanja se je leta 1935-1936 oblikovalo tudi samostojno mladinsko protifašistično gibanje. Zamisel pokrajinske konference SKOJ o enotni organizaciji, Zvezi delovne mladine, ki naj bi združevala mladino vseh slojev, se je pokazala za nestvarno, kajti mladinsko skupnost je bilo mogoče graditi samo z upoštevanjem organizacij in društev, kjer se je mladina zbirala in delovala. To nalogo je začel opravljati legalen skojevski list za slovensko mladino Mlada pota. Okrog tega lista se je v dobrem letu njegovega izhajanja oblikovalo mladinsko gibanje, ki je s poverjeniško mrežo in sestanki bralcev in naročnikov dobilo tudi organizacijsko obliko. Posebno se je razmahnilo to gibanje ob pripravah na svetovni mladinski kongres v Ženevi leta 1936, ki je ob geslu »Nočemo skupnosti mrtvih, hočemo skupnost živih« razgibalo nekaj tisoč mladine in pritegnilo številna društva, zlasti v narodnostno ogroženih krajih. V Mariboru se je na primer združilo v pripravljalni odbor za mirovni kongres 25 društev, v Ptujju 10, na prireditvah pa je sodelovalo skupaj okrog 3000 mladincev in mladink. Gibanju mladine za mir so se na pobudo uredništva Mladih potov z javno skupno izjavo pridružila tudi vodstva Jugoslovanske strokovne zveze, Narodno strokovne zveze, Strokovne komisije, gozdoznikov, skavtov, akademske YMCA, Zveze ženskih društev in Zveze kmečkih fantov in deklet.²⁴ Ta uspešen začetek mladinskega ljudskofrontnega gibanja je za nekaj časa zavrila policija, ko je junija 1936 razkrila organizatorje tega gibanja.

Tudi študentska levica je spomladi 1937 sprejela program, ki je prizadevanja za izboljšanje položaja slovenske univerze in slovenskih študentov povezal s političnim bojem slovenskega naroda za njegovo vsestransko osvoboditev. Poglavitne misli tega programa, ki je nakazoval perspektivo za ponovno združitve vseh demokratičnih sil med študenti, so bile: popolna enakopravnost Slovencev, nemoten razvoj slovenske kulture in znanosti, popolna slovenska univerza, demokratične svoboščine in upoštevanje osnovnih pravic mladine; združitve razkosanega slovenskega naroda in njegova osvoboditev izpod fašističnega jarma ter napredek na vseh področjih človekovega delovanja; boj proti vojni in fašizmu, boj za mir in proti ogrožanju slovenskega naroda od italijanskega in nemskega fašizma.²⁵

Nadrobnejše razčlenjevanje vsake izmed teh in še drugih akcij, demonstracij in gibanj s pomočjo dokumentov, ki jih hrani arhiv CK ZKS (zlasti v fondu kominterne in v kazenskih spisih), nas pripelje do sklepa, da so jih posredno ali neposredno pobudili, organizirali ali imeli vsaj zvezo z njimi komunisti. V političnih razmerah, ki so nastale po vstopu SLS v vlado in po njeni združitvi v JRZ, ko na Slovenskem ni bilo politične stranke, sposobne osredotočiti razdrobljene demokratične opozicionalne sile, je nastal ugoden trenutek, da prevzame to vlogo komunistična partija. Za to nalogo pa se je morala usposobiti, prebiti okove ilegalnosti, preiti iz zaprtega ilegalnega v legalno delovanje in se uveljaviti v političnem življenju na Slovenskem. Hkrati s tem je morala

²³ Letak SLG »Združeno ljudstvo...«, glej opombo 21.

²⁴ Mlada pota, 6. V. in 23. VI. 1936; Stara pravda, 4. VI. 1936; Slovenska zemlja, 30. VII. 1936.

²⁵ Slovenski študent, 5. V. 1937.

utrjevati tudi svojo ilegalno organizacijsko strukturo. To je bil zamotan in težak proces. Potrebno je bilo spremeniti dotedanjo taktiko, ki so jo bolj določali dejavniki iz vrha v tujini kot domače razmere, in reorganizirati že ustaljeni sistem ilegalnega dela.²⁶

Dasi je partija v Sloveniji že v procesu svojega obnavljanja v letih 1932—1934 in zlasti na pokrajinski konferenci septembra 1934 jasno usmerila svojo politiko na delovanje med množicami, so komunisti zelo težko opuščali staro prakso zakonspiriranega ilegalnega dela, še težje pa so se otresli tesno-srčnih stališč zlasti do socialistov in katoličanov.²⁷ Zato je bilo treba poiskati najustreznejše poti do ljudstva, si pridobiti zaupanje pri zaveznikih v boju in podpreti vse tiste ljudi, gibanja in struje, ki so bili za akcijo. Zakaj posebne organizacijske tvorbe za zbiranje različnih slojev, ki so si jih zamislili v partijskem vrhu kot npr. Slovenski narodni revolucionarji, Rdeča sindikalna opozicija, Zveza delovne mladine, protifašistični komite, Enotna delavska stranka, so bile neučinkovite, ker je bilo potrebno upoštevati tradicionalne slovenske borbene oblike in organizacije.

Legalno delovanje komunistov je prinašalo s seboj nevarnost, da se organizacije, društva in akcije, kjer so komunisti nastopali ali delovali, spremene v izrazito komunistične, in tako dajejo režimu povod, da udari po njih. (Tak je bil npr. celjski zlet Svobod, Španski teden leta 1937, izleti ljudske fronte itd.) Hkrati pa so s tem pred oblastjo lahko po nepredvidnem kompromitirali tudi privržence ljudskofrontnega gibanja, ki so sodelovali s partijo, in jih tako odvrčali od nje. Zato je skušala partija izrabiti vse možnosti za legalizacijo svojih članov. Spričo tega, da je policija poznala skoraj devetdeset odstotkov slovenskih komunistov in jih nadzorovala, pa si je partija hkrati tudi prizadevala pritegovati v svoje vrste nove ljudi, ki so se uveljavljali v javnem življenju, in varovati njihovo legalnost.²⁸

Raznovrstni problemi, ki so nastajali ob preusmerjanju partijske taktike v javno delovanje, so sredi leta 1936 sprožili tudi dokaj ostro nesoglasje med pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo in osrednjim vodstvom v tujini. Spor sicer ni imel vidnejših posledic v slovenskem revolucionarnem gibanju, ki se je prav takrat močno razmahnilo (stavkovni val, akcije ljudske fronte, mirovno gibanje itd.), pač pa je značilno pokazal, da zlasti v teh novih razmerah ni več mogoče od zunaj voditi partijske politike. Prepletanje ilegalnega dela z legalnim je terjalo iznajdljivih kadrov brez sektaških naziranj in predsodkov. Zato se je v pokrajinskem komiteju močno občutila odsotnost tistih, ki so v letih 1931—1935 obnavljali partijo in bili sedaj v zaporih ali partijski emigraciji. V začetku leta 1936 je zadnji obširnejši vdor policije v partijsko organizacijo močno okrnil tudi pokrajinsko vodstvo, ki ni bilo povsem kos zapleteni problematiki legalnega delovanja. Ko so nekateri člani in instruktorji centralnega komiteja KPJ, ki so leta 1936 prihajali v Slovenijo, kršili konspiracijo in povzročili nove aretacije ter s tem zavrli tudi dobro zastavljene legalne akcije (npr. Mlada pota), je vodstvo sklenilo, da je nesmiselno še naprej vzdrževati stike s CK KPJ v tujini. Nezaupanje v osrednje vodstvo so še po-

²⁶ Prim. pismo KPJ za Slovenijo »O reorganizaciji partije« z dne 22. I. 1935; odloki plenuma CK KPJ »Reorganizacija in novi sistem dela«, 1. VII. 1936; pismo CK KPJ pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo, 1. IX. 1935. Vse v ACK, fond KI.

²⁷ Pismi Sommerja (Gorkiča) predst. KPJ v KI z dne 7. II. in 1. VI. 1937, povzetka poročil iz Slovenije. ACK, fond KI.

²⁸ Prim. poročila PK KPJ za Slovenijo v letih 1935—1937 v ACK, fond KI.

glabljala nasprotujoča si navodila o načinu izvajanja smernic VII. kongresa kominterne, ki so vnašala zmedo v partijski aktiv. Zato je skupina okrog sekretarja Mirka Koširja sredi leta 1936 poslala izvršnemu komiteju kominterne pismo, v katerem je izrekla nezaupnico CK KPJ in predlagala ustanovitev samostojnih nacionalnih partij, ki naj bi se vezale neposredno na kominterno. Druga teza, ki jo je zastopala ta skupina in je pomenila v končni konsekvenci likvidacijo partije, pa je bila, da bi zaradi policijskega nasilja opustili organizacijske stike med člani, češ da bi zadostovala samo idejna povezava. Partijci bi delali le v legalnih organizacijah na temelju svojega osebnega prepričanja. Te separatistične in likvidatorske zamisli ter nemoralno vedenje nekaterih članov in inštruktorjev CK KPJ med bivanjem v Sloveniji so napravile zmedo tudi med delom intelektualne komunistične mladine, ki je na pokrajinski konferenci SKOJ jeseni 1936 sklenila, da se slovenska komunistična mladinska organizacija odcepi od SKOJ, in povzročila tudi razcepitev v študentski levici na univerzi.²⁹

Ta pojav, ki je objektivno pomenil razbijanje enotnosti partije in bi bil zato lahko imel hude posledice, če ga ne bi bili hitro zavrnil, je vendarle koreninil v napakah, ki so izhajale iz vodenja partije iz tujine. Tito, ki je prvi razčiščeval ta vprašanja s slovenskim partijskim vodstvom, je septembra 1936 v pismu centralnemu komiteju ugotovil, »da je kritika iz Slovenije, čeprav se ne more v celoti sprejeti, vendarle signal, da je treba spremeniti sistem dela, izpeljati predvideno reorganizacijo in pritegniti v vodstvo nove, mlade ljudi iz domovine.«³⁰ Omenjena sporna vprašanja so poravnali že med pripravami na ustanovitev Komunistične partije Slovenije.

Ustanovni kongres KPS pa ni partije samo organizacijsko konsolidiral. Njegova pomembnost temelji predvsem v novih vidikih, iz katerih je izhajal pri oblikovanju bodoče partijske politike. Iz poročila o kongresu jih lahko povzamemo v tehle strnjjenih točkah:

Nevarnost, ki grozi slovenskemu narodu od nemškega in italijanskega fašizma, postavlja slovenski delavski razred pred zgodovinsko nalogo, da sam prevzame obrambo svojega naroda.

Slovenski komunisti, ki so se dotlej ukvarjali predvsem z vprašanji razredne politike delavstva, se morajo zavzeti za problem vsega slovenskega naroda.

Ustanovitev KPS bo izpodbijala trditev sovražnikov, da komunisti niso resnično branilci svojega naroda in da je njihova politika glede narodnega vprašanja zgolj propagandni manever.

Ustanovitev KPS bo pospeševala rast slovenskega partijskega kadra in ga tesneje povezala s slovenskim narodom. Komunisti morajo biti ravno zato, ker so dobri internacionalisti, tudi dobri Slovenci. Poznati morajo svoj narod, njegovo preteklost in njegove posebnosti, ker jim bo le to dajalo legitimacijo za delo med ljudskimi množicami.

Ustanovitev KPS bo okrepila tudi enotnost KPJ. Zato se je treba bojevati proti separatističnim in nacionalističnim tendencam znotraj slovenskega komunističnega in delavskega gibanja, ki ne slabijo le skupnega boja jugoslovanskih

²⁹ Prim. poročila PK KPJ za Slovenijo od poletja 1936 do sredine leta 1937. ACK, fond KI; kazenski spis Ante Novak, 1936. ACK; spomini Mirka Koširja v arhivu TNZ.

³⁰ Poročilo Rudija iz Slovenije 21. IX. 1936. ACK, fond KI.

narodov, temveč tudi in celo v prvi vrsti boj slovenskega naroda in slovenskega delavskega razreda.³¹

V teh kongresnih izhodiščih pa je iskati tudi temelj za razumevanje vloge KPS v dneh, ko je bilo potrebno v boju proti okupatorju združiti vse sile slovenskega naroda.

³¹ Pismo Sommerja (Gorkiča) pred. KPJ v KI (povzetek poročila E. Kardelja o ustanovnem kongresu KPS). ACK, fond KI.

Franc Zadavec

Svobodoumni in napredni katoliški književnik v desetletju pred Osvobodilno fronto

Predmet tega koreferata so nekateri književniki svobodoumniki in katoliki, ki so v tridesetih letih pogumneje iskali rešitev slovenske kulturne in narodne zavesti in jih je pot privedla v bližino komunistov, v letih osvobodilne vojne tudi v skupno dejavnost z njimi. Podrobneje upoštevam le tista imena, ki so izraziteje vplivala na kulturnopolitične dogodke, vodila protiklerikalno in protidogmatično smer v leposlovju in kulturni politiki znotraj nekaterih književnih revij ter zdaj posredno drugič pa naravnost podpirala težnje in umetniške uspehe književne levece.

V tedanji slovenski in evropski ideološki zgradbi sta morala svobodoumni in katoliški književnik izbirati med marksizmom in fašizmom, zlasti proti koncu tridesetih let. Radikalni svobodoumni književnik je imel le eno izbiro: da se v odločilnem spopadu pridruži programu slovenskih komunistov. V večini primerov se je to tudi zgodilo. Katoliški književnik pa se je znašel pred alternativo: ali sodelovati s komunisti ali pa se predati klerofašizmu. Znano je, da se je katoliška skupina književnikov dejansko razšla v obe smeri. Radikalni svobodoumni književniki so si v začetku tridesetih let ustvarili narodno-kulturni program, nacionalna misel je močno zaposlila tudi nekatere katoliške književnike: prvi so razglasili notranje svobodno osebo za pravo klico narodno-obrambne moči, ti pa so pozidali svoj načrt na idejni pluralizem. Komunisti niso tajili velikega pomena kulturne komponente, vendar so videli jamstvo za zanesljivo narodno prihodnost v ekonomski neodvisnosti in demokratizaciji slovenske družbe. To je bil stvaren in hkrati revolucionaren narodni program. Znano je, da so ga svobodoumniki in krščanski socialisti priznali leta 1941 kot osnovo za ustanovitev Osvobodilne fronte. In moj namen je načrtati kratke skice idejnih premikov, ki so jih izrazili v nekaterih načelnih člankih in deloma v korespondenci tridesetih let Juš in Ferdo Kozak, Josip Vidmar, Edvard Kocbek in France Vodnik, in slediti motivom, ki so jih privedli do odločitev v letu 1940 in 1941. Začrtavanje skic seveda ne more zadovoljiti nikogar, kdor upravičeno pričakuje analitično-sintetičnih raziskav in dognanj o celotnem dogajanju našega odseka leposlovja in književne publicistike, zlasti pa lahko obide nevolja tistega, ki ve, da bo treba raziskati predvsem idejne sestavine, po katerih se je to leposlovje približalo umetnostnim načelom marksistične estetike ali jim v celoti ustrezalo. Kakor se torej zavedam naloge, se mi je zdela za sedaj še neresljiva. Zato sem se omejil na navedena imena in, pri njih na tisti minimum, iz katerega je že mogoče videti njihovo idejno pot do leta 1941.

Leta 1932 je prišlo do razdora pri Ljubljanskem zvonu; na eno stran je zrasla Sodobnost, kot samostojna pa je vzniknila komunistična revija Književnost. Začetniki Književnosti so bili namreč komunisti, in ti so leta 1932 pohiteli, da bi izšla pred Sodobnostjo in tako odvrnili nevarnost, da bi se večji del razboritih meščansko-demokratskih nezadovoljnejšev med mladino na univerzi pridružil nekomunistični struji »sodobnikov«. Juš Kozak je bil že pred tem filokomunist, saj je že v letih 1922—1923 zagovarjal komunistično mladino na gimnazijskih konferencah, npr. Mileta in Franceta Klopčiča (J. Kozak, pismo D. Kermavnerju 25. oktobra 1940). Sedaj je skupaj s komunisti odklanjal skupino »sodobnikov«, ker je bila usmerjena meščansko, ker ni pokazala izrazitejše socialne usmeritve, ker je bolj ali manj odkrito odklanjala proletarski element v kulturi in ideologiji, ker je slovenstvo pojmovala predvsem »kulturno« in ker se je kópala v intelektualsko idealistični konstrukciji »svoobodnega duha«. V trenutku, ko je v okviru liberalne Tiskovne zadruge urejal Slovenske poti, se je opredelil torej za naprednejšo revijo, kot je bila Sodobnost v svojih prvih letih. Kot sodelavec komunistov ni presenetil, ko je leta 1934 poudarjal pomen historičnega materializma za leposlovje. Slovenske kritike historičnega materializma je zavračal in opozarjal, da v njem ne vidi idejnega nasilstva, ampak miselnost, ki lahko rodovitno razgibava besedno umetnost:

— Osnova za »Glembajeve« Miroslava Krleže je historični materializem. Ali izpričujejo Glembajevi neduhovnost, ali vas osvajajo s svojo dogmatiko ali s svojo življenjsko silo in resničnostjo? ... V naši ozkosrčni srenji prevladuje seveda mnenje, da je historični materializem smrt vsega duhovnega. Uverjen sem, da je ta smrt namenjena le vsem zlaganim duhovnim ekstazam (A. Ocvirk, Razgovor z Jušem Kozakom, LZ 1934).

Kakor je odkrito zagovarjal historični materializem, je terjal Kozak realistični literarni stil in svaril, da bi pisatelj z nabreklo metaforiko zastiral življenje. Privrženec realizma je odobral tudi takratni Krležev odpor do leve politične fraze v stvareh umetnosti. Predgovor v Hegedušičevih Podravskega motiva je sploh močno odjeknil med nekaterimi slovenskimi književniki, zlasti teza, da subjektivnega prodiranja v območje še neodkritih lepote ni mogoče določati z dekreti in progami. Pozorno je prebiral Krležovo revijo *Danas* (1934) in jo priporočal tudi Mišku Kranjcu (pismo Kranjcu, februarja 1934). Tudi Stendhalova misel, da je »politika za literaturo kamen; če si ga priveže okrog vratu, jo potegne v najmanj šestih mesecih na dno« (Rouge et Noir; pismo Kranjcu, 26. novembra 1933) mu je služila za oporo pri tem, da se mora pisatelj varovati pred političnimi naročili in dekretirano estetiko. Dodal pa je, da je ravno Stendhal lahko za vzor, kako je treba pisati »strogo objektivno prozo«, »čas, ljudi in magari tudi politiko« (prav tam).

Kozakov realistični književni nazor je bil seveda le sestavni del njegovega kompleksnega življenjskega in družbenega nazora in zato tudi znak politične pripadnosti. Kako je povsem nasprotoval klerikalizmu in mistifikaciji življenja, kaže na eni strani ironija, da so »Slovenci definicija onstranskega naroda« (Prekmurški kolniki, 1934; zlasti pa Fragment iz eseja »Svetovni nazor«, Književnost 1935). V tem eseju se je priznal za nasprotnika »narodne Cerkve« in opisal svojo duhovno pridružitve delavstvu in progresivnim mislecom. Kako se ni prepustil, da bi ga preplavila kakšna

nazorska miselna shema, priča tudi izjava, da je boj za individualni svetovni nazor »del občečloveške borbe za ustvarjajočo se zemeljsko resnico«.

Ko je prevzel sredi leta 1935 uredništvo Ljubljanskega zvona, se je začela v njem oblikovati »leva linija« (Ivo Brnčič, Bratko Kreft, Ivan Potrč, Jože Kerencič in drugi), kakor je nova obzorja te revije označil Ferdo Kozak že leta 1936. V dotlej desetletja izključno leposlovno revijo je uvedel »socialni obzornik« in tudi sam pisal vanj. V Zvonu je hotel graditi svetovni nazor »na naših tleh«, tedaj na ideologiji marksizma, tako estetiko kot znanost (J. Kozak, pismo D. Kermavnerju 25. oktobra 1940).

Zato se je sicer mogoče strinjal s Ferdom Kozakom, ki je menil aprila 1936 (pismo Mišku Kranjcu, 17. aprila 1936), da so hoteli liberalci talent Juša Kozaka le izrabiti in ga z levimi sodelavci vred politično ohromiti. Ni pa mogoče soglašati, da je treba zato presojudati angažma teh književnikov pri Zvonu le kot »kazensko ekspedicijo«, ki so jo zvijačno organizirali »gospodje okrog Tiskovne«, da bi s to ekspedicijo zatrli »ljudi, ki so se »drznili« javno napasti njih amoralno politiko«, torej vodilne sodelavce Sodobnosti; levičarji pri Zvonu naj bi bili torej le »sredstvo za ta namen«. Naslednja leta so jasno izpričala, da preobrat Zvona v levo ni bil le navidezen in samo zunanje pozitiven, kakor je mislil Ferdo Kozak, marveč se je revija tudi notranje pomaknila v levo, da so v letih 1939—1940 tudi marksisti politiki napovedali sodelovanje v njej. Poleg revij Književnost in Sodobnost (od 1935 naprej), ki sta bili slovenska univerza marksizma, je postajal tudi Ljubljanski zvon vse bolj statistika o fizični in duhovni bedi in o revolucionarnem vretju slovenske vasi in predmestja ter glasilo revolucionarne literature in književne publicistike. In česar še zlasti ne moremo prezreti: v Ljubljanskem zvonu so po letu 1935 sodelovali tudi nekateri književniki in publicisti — komunisti. Razumljivo je tedaj, da je Boris Kidrič pritegnil Juša Kozaka k ustanavljanju društva prijateljev ZSSR v istem letu kot »sodobnike«, tedaj junija 1940. Toda spor okrog »pečatovščine« je Kozaka vse bolj odrinjal od bližnjega sodelovanja in po nekaterih ostrinah v Sodobnosti (D. Kermavner, Problem »tretjega tabora«, Sodobnost 1939) in Književnih svezkah (avgusta 1940) si Kozak ni obetal uspeha pri pogovorih o sodelovanju v društvu.

Kaj se je dejansko godilo z njim in kako je mogoče presojati njegovo stališče? V uvodniku Naši urbarji (LZ 1940) je skeptično obravnaval pojav, »naj kultura služi političnim in nazorskim tendencam«. Politična praksa v Evropi je namreč v tridesetih letih močno stopnjevala pregone književnikov, ali pa je kako drugače obremenjevala njihovo delo. Kozakovega protestnega stavka ni narekoval le pritisk komunistov, saj je v tem članku zavrnil tudi zablodo tistih, ki niso prenehali ponavljati, da je katolicizem slovenski ljudski nazor, in so izvajali iz te zablode tudi naloge za besedno umetnost. »Življenjski realizem« kot svoje leposlovno načelo je branil Kozak pred političnim pritiskom z leve in z desne, obenem pa menil, da so z ljudstvom povezani tudi »sinovi svobodnih nazorov« in da je njihov boj za spoznanje in lepoto hkrati tudi najčistejši ljudski boj. Njegova trditev, da se »kmečki, delavski in meščanski sinovi družijo v skupnem delu za usodo svojega naroda«, je hotela še posebej poudariti globoko notranjo preobrazbo, ki so jo doživeli nekateri slovenski književniki meščanskega porekla od prve do druge svetovne vojne in z njimi tudi Juš Kozak.

V članku Pogovori na vasi (LZ 1940, 138) je stopil do kraja na Krleževo stran. Korak je utemeljil z odporom do nekaterih jugoslovanskih

marksistov, ki so zahtevali od književnikov večji politični angažma, kakor so ga ti razvili. Kozakova občutljivost za politizacijo literature, ki jo je izrazil že v prvi polovici tridesetih let, se je zdaj močno stopnjevala. Najbrž so ga vznemirili tudi dogodki v ZSSR. Sprva je namreč mislil, da je vladala v ZSSR popolna umetniška svoboda (A. Ocvirk, *Razgovor z Jušem Kozakom*, LZ 1934). Toda v letih 1937—1938 so začeli »čistiko« med književniki tudi v ZSSR, in tako je po italijanskih in nemških pregonih zašlo še zadnje zaupanje, da bo politika velikega koncepta vendarle zaščitila pisateljevo delo. V Krleži pa je videl borca in »socialnega pisatelja... ki mu je resnica postulat človeške družbe« in se zaradi te resnice upira vsakršnemu duhovnemu utesnjevanju. Menil je tudi, da se Krleža ni odpovedal marksizmu, ampak se je bojeval »za pravice individua v okviru velikega svetovnega nazora, ki naj bi osrečil človeka z novo svobodo«. Če dodamo še pomislek, »da se ljudje, ki so ves čas pobijali idealistične svetovne nazore, izpreminjajo v idealistične poklonike« in postajajo ideološki dogmatiki; dalje to, da umetnost ne more dokazovati političnih teorij, da pa pisatelj močno greši, če molči, »kadar gre za velika moralna in narodna vprašanja«, smo najbrž izčrpali ideološke razloge, ki so povzročili, da Juš Kozak aprila 1941 ni bil obveščen o ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte. Kakor Krleža je potemtakem tudi on leta 1940 mótil enotnost revolucionarnih sil in tako prišel v spor s komunisti v zgodovinsko usodnem trenutku.

Navesti moramo še tole. Kot urednik Kozak ni zagrešil njemu samemu neljubega pojava, da so konec tridesetih let delali na eni strani »sodobniki« politiki, na drugi pa »zvonovci« kulturniki. Zgodilo se mu je namreč, da je nek marksist sredi leta 1938 sam določal, kaj spada v Zvon in kaj v Sodobnost. Tako so nekateri Juša Kozaka izločali iz politike. Zopet pa je nujno uvideti, da je pomenilo leta 1940 zagovarjati Krležo-umetnika nekaj drugega, kot zagovarjati njegova stališča na področju teorije marksizma. V dilemi ali svetovni nazor ali umetnost Kozaku svetovni nazor sicer ni bil nagrobni kamen za umetnost. Kljub temu pa so nekateri komunisti domnevali, da bi lahko postal Kozak pripraven ščit za antikomunizem in bi nehote podpirali skupino antimarksističnih »dejanjevcev«. To bi bilo zanj toliko bolj nesmiselno, ker so avgusta 1940 ugovori proti Krleži ponehali, on pa bi se še naprej tolkel za stvar, ki so jo že končali.

Ferdo Kozak (1894—1957)

Kot soustanovitelj *Sodobnosti* in kot njen glavni urednik je Ferdo Kozak novo revijo sprva utemeljeval s tem, da je liberalna gospoda pokazala popolno nerazumevanje za potrebe slovenskega ljudstva in se pregrešila zoper slovensko čustvovanje, ko je ta privolila v to, da so trgali iz šolskih čitank Cankarja (pismo, 30. X. 1933). Osnovna politična naloga revije naj bi bila zato ta, da pobija jugoslovansko integralistično miselnost in meščansko ideologijo ter oživlja slovensko politično misel. Nekateri Kozakovi eseji dokazujejo takšen narodnostni koncept *Sodobnosti*. Kozak je v njih zagovarjal pravice slovenskega naroda nasproti velikosrbski integralistični politiki, obenem pa neprizanesljivo pobijal domače grobarje slovenstva (F. Kozak, *O osnovah naše nacionalne ideje*, *Sodobnost* 1933). O vsej narodnostni gorečnosti bi bilo zato Kozaku težko dokazati, da je bil žrtev samoslovske provincialne vase zagledanosti, tem bolj, ker je samoslovensko smer namreč že leta 1933 tudi

sam ocenil kot »pot v lokalno mišljenje, ki duši polet, zastira pogled in zastruplja energije...« (F. Kozak, Kod in kam?, Sodobnost 1933). Da je uveljavljal slovensko narodnostno idejo kritično in progresivno, je razvidno tudi iz članka Iz včeraj v jutri (Sodobnost 1938).

Takšna narodnostna usmerjenost konec koncev ni nasprotovala realistični marksistični nacionalni politiki, ampak jo je celo podpirala. Svojo privrženost levim silam je Kozak izražal na zunaj tudi s tem, da je vezal na revijo progresivne književnike, med njimi zlasti Miška Kranjca in Prežihovega Voranca. Če pomislimo še na močno razvit socialni obzornik te revije, smemo trditi, da se je obrnila v levo, še preden so začeli v njej sodelovati marksisti-politiki in filozofi.

Toda kakor je radikalni meščan kaj hitro zgradil most do progresivnega leposlovja in publicistike, se je notranje razmerje do komunistov čistilo v njem nekoliko počasneje. To notranjo pot je mogoče dokumentirati in osvetliti tudi s korespondenco, ki jo hrani Miško Kranjec.

Prvi podatek v tej korespondenci pove, da je leta 1933 Kozak izzval ogorčenost komunistov, ker je pozitivno ocenil Gradnikove Svetle samote (pismo, 27. XI. 1933). Kot sodnik apelacijskega sodišča v Ljubljani in predsednik sodnega zbora, ki je presojal o pritožbi državnega pravdnika zaradi prenizke kazni, ki jo je Dušanu Kermavnerju izreklo okrožno sodišče, je Gradnik ob podpori Antona Lajovica in sodnika Janše zvišal sodbo od pol leta na tri leta zapora (pismo Dušana Kermavnerja avtorju tega spisa, 21. aprila 1966). Kozak se ni čutil krivega, ker je menil, da ni presojal Gradnika kot človeka, ampak le njegovo poezijo; te pa ni mogoče zatajiti zaradi takšnih in takšnih političnih lastnosti njenega avtorja. Dokaz, da je bilo Kozakovo ravnanje človeško čisto, je mogoče videti npr. v tem, da je obljubil Mišku Kranjcu polno pripravljenost za osvoboditev pisatelja Ivana Potrča, kakor hitro bi uspelo obnoviti slovenski PEN in izkoristiti to organizacijo za pritisk na oblasti (v istem pismu). Objektivno pa kaže ocena Gradnikovih pesmi, da Kozak takrat vendarle še ni gojil pravega duhovnega zблиževanja s komunisti, saj bi sicer moral upoštevati, da je bil sodnik Gradnik orodje preganjskega režima diktature in bi v nastalem položaju moral o njegovi knjigi pač molčati. Mogoče je celo še nadaljnje sklepanje, da namreč Sodobnost tudi kot celota leta 1933 s komunisti še ni marala imeti trdnejših vezi.

Tja do novembra 1937 je nizal v korespondenci več ugovorov zoper komuniste, tičejo pa se treh vprašanj. Največ se jih nanaša na to, kako so si oblikovali komunisti odnos do narodnega vprašanja. Menil je, da so večkrat obtičali v položaju nekoga, ki eksistenčno vprašanje naroda odlaga dozdevno zato, ker bo nekega lepega dne »vse prav in lepo uredil« (pismo, 19. aprila 1935). Drugo, kar ga je vznemirjalo na markstistični strani, je bil politični pritisk, ki so ga izvajali nekateri ultraši na Miroslava Krležo. Morebiti je iz tega vznemirjenja zrasla nekoliko nervozna izjava o nadaljnji usodi Sodobnosti konec leta 1935, izjava namreč: »... treba je držati to od klerikalcev in liberalcev neodvisno zastavo, pa tudi raznim marksističnim papežem navzlic« (pismo, 12. decembra 1935). Po nekem pogovoru s Krležo, s katerim ga je seznanil Kermavner in v tem pogovoru tudi sodeloval, je leta 1936 obvestil Kranjca, da sta si bila s Krležo »glede levih ... precej edina« (pismo, 22. julija 1936). Tedanjega Krleževega konflikta pa nikakor ni mogoče poenostaviti tako, da sta se izoblikovali dve ločeni fronti: komunistična partija v celoti na eni strani, na drugi pa Krleža s somišljeniki. Prvi je napadel Krležo

Bogo Herman (1933), ki ni bil član KP. Proti Krleževi reviji *Danas* (1934) ni nastopil nihče in šele nato so začeli nekateri radikalisti in leposlovniki roko-delčiči poudarjati, da Krleža ne pozna marksistične teorije. Za ultraradikalizmom pa se je oglašala najbrž tudi internacionala.

Naposled Kozaka niso privlačevala tudi notranja nesoglasja med komunisti: »Jaz gledam vse te njihove frakcije in linije, pa moram reči, da so silovito razcepljeni, neenotni in še vedno zelo ozki. Takih kot je A. V., ni več med njimi in vprašanje je, če ne bomo nekoč stali pred njimi, kakor so stale generacije pred nami pred socialno demokracijo. Razen nekaj častnih izjem poznam skoraj večino takih, ki jim je nazor že obenem legitimacija za kliko in to je slabo« (pismo, 5. novembra 1937).

Leta 1937 je ugovore tudi že omejeval. Gotovo je uvidel, da se bo treba pridružiti komunistom kot edini sili, ki je iz ljudskih globin lahko presnavljala slovenstvo iz liberalne in klerikalne odrevenelosti. Novembra 1937 je sporočil, da je opazil preobrat v odnosu komunistov do nacionalnega vprašanja. »Tudi marksisti so uvideli potrebo, da se reši slovensko vprašanje. Najmanj 70 % od njih je sprejelo doslej slovenski program zaradi taktike in to je slabo« (pismo, 5. novembra 1937). Ko se je leta 1936 Dušan Kermavner vrnil iz zapora, ga je Ferdo Kozak povabil k sodelovanju pri Sodobnosti. Konec leta 1937 pa je želel Edvard Kardelj uradni razgovor s Ferdom Kozakom o bolj načrtnem sodelovanju komunistov pri Sodobnosti. Sestanek, ki so se ga udeležili Edvard Kardelj, Boris Ziherl, Dušan Kermavner in morda še kdo, je pripravil Kermavner (pismo D. Kermavnerja, 21. aprila 1966). Šlo je torej za pogovor predstavnikov KP z urednikom Sodobnosti. Kozak je ta pogovor komentiral z zadovoljstvom in z motivacijo »nekateri izmed njih so videti zreli in izven neplodnih dogem« (pismo, 29. decembra 1937). Boris Ziherl pa je kasneje zapisal, da je bil »Ferdo Kozak poleg Mesesnela prvi, ki je z odprtimi rokami sprejel to sodelovanje« (Boris Ziherl, *Zgled slovenskega razuma*, Ljudska pravica 1957, št. 289). Poslej ga je pri nekaterih komunistih motilo samo še to, da so imeli več programatičnega kakor dejanskega stika z ljudstvom (pismo, 2. oktobra 1939). Ko je postala Sodobnost konec tridesetih let skoraj v celem marksistična, je bilo povsem naravno, da je postal njen urednik tudi politični sodelavec komunistov. Leta 1940 je sporočil, da je začel delati v odboru za ustanovitev Društva prijateljev ZSSR. »Pred nekaj časa smo imeli razgovor glede ustanovitve Društva prijateljev SSSR (name je padel določen del teh skrbi za organizacijo; stvar je važna in odlašati se ne sme)« (pismo, 15. julija 1940).

V Kozakovi presoji komunistov čaka na natančnejšo osvetlitev več točk, zlasti pa dve. Prvič misel, da naj bi komunisti »uvideli potrebo, da se reši slovensko vprašanje«, šele leta 1937, in drugič, neizpovedana, vendar iz prejšnje jasno izhajajoča misel, da naj bi bili komunisti tisti, ki so v tridesetih letih od nekoga »sprejeli« slovenski program, najbrž torej od svobodoumniške kulturne skupine. Po razvidnih podatkih pa je jasno, da Kozak in še kdo od svobodoumnikov ni dovolj uvidel razrednega bistva slovenskega narodnostnega vprašanja in zato tudi ni opazil, da ga je v tridesetih letih — med drugim — postavljala tudi Ljudska pravica zelo konkretno, namreč kot kulturni in kot gospodarski problem malega naroda. Morebiti je tudi on živel nekaj časa od misli, da je bila osnovni problem slovenstva v tem času jezikovno-kulturna ogroženost, ki je narodno vprašanje dejansko ostrila. Samo tako si je namreč mogoče razložiti nevzdržno misel, ki tvori ozadje Kozakove korespondenčne

kritike, da so komunisti sprejeli slovenski narodno politični načrt kot izročilo radikalnih svobodoumnikov pri Sodobnosti in da so ga sprejeli zelo pozno. Toda niti Ferdo Kozak niti kdo drug ni imel kaj izročati, saj so nekateri komunisti in njihovi radikalnomeščanski zavezniki postavljali slovensko narodno vprašanje v Cankarjevem duhu že v Demokraciji, Mladini in Književnosti. Vedeti bi moral tudi za Izjavo treh partij o slovenskem vprašanju (o Združeni Sloveniji), aprila 1934.

Josip Vidmar (1895)

Vidmarjev nepopustljivi spopad z dogmatično normo katoliške književne ideologije konec dvajsetih let (Umetnost in nazor; »Božja misel« in »razodetje«) ni bil le literarno teoretična, marveč hkrati tudi politična dejavnost. Teoretično premagovati to mahničevsko normo, ki je po intervenciji Izidorja Cankarja leta 1916 sicer nekoliko popustila, konec dvajsetih let pa znova oživila in se razmahnila v letih »katoliške akcije«, je namreč pomenilo premagovati eno izmed duhovnih oblik slovenskega klerikalizma. Tudi literarnokritična priznanja Kranjčevi in Vorančevi prozi, tedaj podpora literaturi, ki je izražala nezadovoljstvo in opozarjala na latenten revolucionarni napor slovenskih kmečkih množic, toda tudi nič manj neprizanesljiva zahteva po kvalitetni besedni umetnosti sploh je delala iz Vidmarja kulturno osebnost, ki je s svojo sugestivno in stvarno logiko hromila kriterije nekaterih katoliških kritikov, hkrati pa uspešno uveljavljala vizijo človeško svobodne literature. Spor s katoliško literarno skupino je nadaljeval leta 1937, ko je ponovno opozoril na nevarnost, ki jo povzroča absolutna resnica kot kriterij za presojo leposlovne umetnosti. Proti absolutni ali »objektivni resnici« je sedaj ponovno krčil pot prepričanju, da je pisateljsko delo predvsem izpoved, »ki je lahko samo iskrena in neiskrena in samo v tem smislu resnična ali neresnična« (Ideja in kriterij, Sodobnost 1937), ne more pa biti resnična ali neresnična z vidika neke filozofske resnice. Ta dialog je zaključil leta 1940 v članku Mestne književne nagrade (Sodobnost 1940), kjer je zavrnil nekulturna sredstva napadalnega klerofašizma, s katerimi se je poskušal ta polastiti tudi pravice, da odloča, kaj naj Slovenci priznajo za umetnost in kaj za propagando.

S katolicizmom se je spopadel Vidmar še na čisto političnem torišču, tedaj ob narodnostnem vprašanju. V začetku tridesetih let je razkrajal mit, da je bit slovenskega naroda katoliška, in mu zato lahko avtentično služi le katoliška inteligenca. Za izhodišče in načelo resnične duhovne službe narodu je izbral svobodo oziroma svobodoumnost in prišel do sklepa, da je »svobodoumnost razvojna moč v narodih, dogmatične mase so pasivno gradivo« (Duhovna služba narodu, Sodobnost 1933). S tem sklepom je razmeroma jasno pomeril na tisto »maso«, ki so si jo lastili katoliki, jo s konfesionalno dogmatiko notranje vezali in spreminjali v drobiž za svoje politične račune. V članku Zagovor (Sodobnost 1933), ki ga je pobudil France Vodnik (Narodnost in svetovni nazor, DS 1933), je še jasneje opredelil izraz »duhovna služba« in izjavil, da vsebuje ta izraz le misel o »ustvarjanju globoke samobitne kulture«, tudi torej voljo in pripravljenost, da se Slovenec angažira za razmah narodne kulture. Z današnjega vidika moti v obeh člankih le, ker je vsaj deloma tudi posledica polemične pozicije, da je potegnil preostro razločnico med tako imenovano ljudsko množico in kulturno elito in štel prvo za sloj, ki je v kulturnoustvarjalnem smislu neaktiven. Vid-

mar je premalo upošteval in cenil latentne revolucionarne sile slovenskega delavstva in kmečkega prebivalstva.

Članki O narodnosti, Drugi predlog, Župančič in slovenstvo in Veliko vprašanje so ob knjigi Kulturni problem slovenstva (Slovenske poti III, 1932) tisti mejniki, do katerih je prodrla Vidmarjeva zamisel slovenskega narodnega vprašanja 1932—1933. Prva poteza teh razmišljanj je bil upor proti integralistom, ki so zagovarjali teorijo o narodnem stapljanju. Ta upor je bila pomembna manifestacija slovenskega radikalnega meščanskega intelektualca in kulturnega delavca, ki je doživljal narodno mlačnost in koristolovstvo kot sramoto in izdajstvo nad seboj in nad poslanstvom svojega naroda. Druga značilnost teh razmišljanj je poseben vidik poslanstva malega naroda. Vidmar si je zamišljal to slovensko poslanstvo sicer nekoliko romantično in utopično, vendar ves čas človeško sprejemljivo in dragoceno. Hotel je pač, da bi postala Slovenija pravcati »hram lepote in duha« in da bi si Slovenci ustvarili »na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco« ter gojili v prvi vrsti umetniško poslanstvo. Visoka misel se mu skoraj ni hotela zaplesti v tedanjo slovensko socialno stvarnost, saj bi ob takšnem soočenju nujno utrpela močno omejitev. Priznati moramo, da je njegova vizija o pomenu slovenskega naroda v Evropi močno odjeknila v tedanjih intelektualnih krogih in da je v času diktature aktivirala narodnostno močno pobito zavest in razmegnila nihilizem in pasivnost, ki sta se polaščala slovenske inteligence. Marksisti Vidmarjeve kulturne opredelitve slovenskega narodnega vprašanja niso sprejeli. Po njihovem je Vidmar pretiraval kulturno komponento narodnega vprašanja in jo obravnaval »izolirano od političnih in ekonomskih vprašanj«. Reči smemo, da ni upošteval razrednega značaja slovenskega narodnega vprašanja, na katerega je opozarjal že Ivan Cankar. Ko je zapisal misel, da »narodnost ni politikum, marveč je nadpolitičen, je izrazito duhovni pojav in kot tak domena velikih, stvarniških, tj. v višjem smislu človeških duhov«, je političen pojem depolitiziral (prim. Edvard Kardelj, Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, Književnost 1933).

Toda po svojem človeškem bistvu je bila ta akcija vendarle odločno pozitivna in je objektivno predstavljala napredek, saj je notranje diferencirala meščansko zgradbo, se jasno ločila od naprednjaštva in klerikalizma, s klicem po narodni enakopravnosti pa soustvarjala boj za osvoboditev slovenskega in jugoslovanskega človeka sploh.

Marksistični kritiki svoje zamisli naroda in narodnosti Vidmar takrat ni javno ugovarjal. To je mogoče razumeti tudi kot pripravljenost, da svoj koncept svobodneje odpre nasproti znanstvenemu pojmovanju naroda. Deloma pa je tudi omejil daljnosežnost teze o umetniškem poslanstvu malega naroda že leta 1933, ko je zavračal Adamičevo nihilistično stališče nasproti slovenstvu in njegovi svetovni vlogi. Zavrnil je nezaupanje v pomembno ustvarjalnost malega naroda in znova utrjeval vero, da tudi tak narod lahko ustvari spoznanje, ki služi potem kot »usodno razodetje vsemu človeškemu občestvu«, morda ne toliko v političnem, kolikor v kulturnem smislu.

— Nočemo življenje v megalomanski zaverovanosti, da odrešujemo svet, toda ravno tako nočemo in ne moremo živeti in delati brez vere v pomembnost, ali bolje rečeno, v možno pomembnost svojega življenja in dela, ne brez zavesti, da se enakovredno udeležujemo ali vsaj, da bi se lahko vredno in »v globljem smislu« pomembno

udeleževali velikega iskanja in presnavljanja sedanjih dni (Veliko vprašanje, Sodobnost 1933).

Leta 1937 se je zgrozil nad skrajno bedno vlogo obeh vodilnih političnih strank, tedaj nad klerikalci, ki so odkrito simpatizirali s španskim fašizmom, in nad svobodnjaškim naprednjaštvom oziroma nad »jugoslovensko« usmerjenim razumništvom, ki je lahkomišelnost pokopavalo narodni interes (Klavrina bilanca, Sodobnost 1937). Z obsodbo uradne slovenske politične strukture je dal vedeti, da se je sam odločal za drugačno pot. Že leta 1936 (Ostilu, Sodobnost 1936) je v nekem govoru opozoril, da se je smisel svetovnega dogajanja močno zjasnil.

— Človeštvo bije danes ogromen boj za preusmeritev sveta. Bijo se ogromni socialni boji. Dve socialni volji, dve življenjski volji si stojita nasproti. Kdor išče novega, pravega izraza in z njim novega stila, si dobro in z vso dušo ogledaj ta velikanski prizor. —

Res je, da so bile te besede naslovljene slovenskim umetnikom, vendar je jasno, da so mogle izražati tudi politično misel in stil svojega avtorja. Istega leta je namreč zagledal v koordinatah teh dveh življenjskih in socialnih načrtov tudi tako pomembno osebnost, kakršna je Maksim Gorki, in občudoval njegovo ljubezen do kulture, vero vase in v človeško dostojanstvo, »ki so pripomogle, da je ta nekdanji bosjak in brezposelni proletarec najnižje vrste izvojeval v sebi in v družbi« visok notranji in zunanji položaj. Kljub nekaterim zadržkom je priznal, da je ustvaril Gorki duha nove literature (Maksim Gorki, Sodobnost 1936). Če upoštevamo še Vidmarjev pozdrav upornim asturskim rudarjem, lahko trdimo, da je bila njegova politična usmerjenost v drugi polovici tridesetih let že dovolj trdno začrtana. In čisto naravno je bilo, da se je konec 1939 in v začetku 1940 že dogovarjal za sodelovanje s komunistično partijo in sprejel važno opravilo ob ustanovitvi Društva prijateljev ZSSR, namreč tajno zvezo s sovjetskim poslaništvom v Beogradu (J. Vidmar, Srečanje z zgodovino, Perspektive 1962—1963).

Edvard Kocbek (1904)

Od leta 1927, ko je z Lampretom in Antonom Trstenjakom sklical velikonedeljsko zborovanje katoliških študentov, na katerem so obsodili katoliške kapitaliste in posredno napovedali nesoglasje in spor s slovenskim klerikalizmom (Jože Šavara, Pri Veliki Nedelji, Nova pot 1958), se je Kocbek vse bolj vnel za krščanski socializem. Kot krščanski socialist je v drugi polovici tridesetih let stopil na čelo intelektualne skupine, ki ni mogla soglašati s klerofašizacijo katoliške inteligence.

Kakor je nekaj časa hodil po stezah literarnega novorousseaujevstva in v začaranem krogu ideje o »blagoslovu zemlje«, je vendarle res, da prevladujejo v njegovi zgodnji pesmi (1926—1927) socialni motivi in tudi v zbirki Zemlja (1934) je zbral celo poglavje Tovariških pesmi. Hkrati mu je študij krščanskega eksistencializma (Kierkegaard, Jaspers) in francoskega personalizma od leta 1932 naprej potrdil prvotno »križarsko« zavest, da je »personalni činitelj v krščanstvu veliko upanje sodobne prenovitve« (Pogled na novo gibanje francoske mladine, DS 1935). To stališče mu je narokovalo, da se na eni strani zameji pred zgodovinskim materializmom in njegovo filozofijo o človeku, na drugi pa si je odprl možnost, da postavi nasproti

katoliški dogmatiki tako imenovano »dialektiko vitalnega trenutka« ali misel o krščanski inkarnaciji človeka, ki mu služi zgodovina le za snov, po kateri se približuje svoji inkarnacijski popolnosti.

Jajni spor s klerikalizmom je začel Kocbek konkretno leta 1933, ko je izjavil, da je Cerkev postala konservativna sila, ki odpoveduje pred militarizmom, kapitalizmom in nacionalizmom (Kristus 1933, Beseda o sodobnih vprašanjih 1933). Leta 1935 je posvaril desno fronto katoliške mladine, da izgublja lastno osebo, da se njeni pripadniki več ne upajo prevzeti napora sami na sebe, ampak se umikajo iz eksistence v esenco, v pripravljeni idejni red, v programsko miselnost in udobnost, privzemajo abstraktno shemo vrednot in organizirano kvantiteto. Človeka več ne vrednotijo po njegovem osebnotnem boju in osebi ustvarjalnosti, tudi ne po njegovi odgovornosti, z eno besedo, ne po tem, kar on v resnici je in kar pomeni, marveč po tem, h kateremu načelu pripada in kateri ideološki sugestiji se vdaja. Mlada katoliška generacija se danes zateka v korporacijsko krščanstvo in konservativni fašizem, z eno besedo privzema podobo »buržoaznega človeka, ki je najbolj negativen tip sodobnosti« (Enemu izmed ozkih, DS 1935).

Filozofija krščanskega »revolucionarnega personalizma«, kakor je imenoval svojo nazorsko smer, mu je narekovala tudi članek Premišljevanje o Španiji (DS 1937—38), s katerim je leta 1937 izzval razkol sodelavcev Doma in sveta in povzročil cepitev katoliških intelektualcev sploh. Njegovo tezo, da so »vse herezije in odpadki navadno očita dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico...«, je ljubljanski škof Rožman zavrnil kot versko zmoto (M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, I. knjiga, Ljubljana, 1960, str. 131). Slovenske klerofašiste, ki so z močno publiciteto podpirali oborožen nastop evropskega fašizma v Španiji, je prizadela zlasti Kocbekova ugotovitev, da so predstavniki španske Cerkve stopili na stran desničarskih krogov, fevdalne gospode in generalov. Opozoril je tudi na beli teror in se kot krščanski personalist uprl cerkveni organizaciji, ki je svoj propagandni mehanizem dala na razpolago fašističnim krogom. Za krščanskega personalista in njegovo nadaljnjo kulturno-politično publicistiko je važna še ena prvina v Premišljevanju. Ugotovil je namreč, da je fašizem nevarnejši kot komunizem, ker se mu je v velikem ropotu proti komunizmu posrečilo zbuditi videz, da brani duhovno in osebno življenje in da se s svojo duhovnostjo lepo ujema s krščansko duhovnostjo.

Da bi hromil naraščanje te protiosebne ideologije v Sloveniji, je začel leta 1938 izdajati revijo Dejanje in tiskal v njej kulturno-politične in politične eseje, napisane izključno na filozofiji krščanskega »revolucionarnega personalizma«. V njih se je postavljajl po robu klerikalizmu in kakor drugi dejanjevci zavračal tudi marksizem. Očitno zelo površen razgled po marksistični filozofiji mu je narekoval nenavadne ocene tega nauka. Menil je, da ima marksizem enako kot fašizem »v svojem sistemu protiosebne ontologije, četudi si njegove ideologije nadevajo značaj novega humanizma...« (Oseba, središče novega življenja, Bohinjski teden, 1939). Marksizem naj bi tudi ne priznaval nobene vrednosti osebnemu izpovedovanju in ustvarjanju, zaradi česar marksistična revolucija ne more biti nikdar stvariteljska v pomenu osebne svobode in osebne razgibanosti. Zato ga je kratkomalo ocenil kot »protičloveško smer« (Odgovor, Dejanje 1940) in kot »apriorno, brezčasno idejo«, ki naj bi jo Kierkegaard, Bakunin in Proudhon, torej krščanski eks-

stencialist, anarhist in utopist, kritiziral povsem pravilno (Človek proti človeku, Dejanje 1940). V članku Odločiti se je treba (Dejanje 1940) pa se je ponovno desolidariziral tudi s »krščansko« družbo, ker je vse bolj izdajala »človeka in kristjana«. Pozval je katoličane, naj ne branijo gospodarskih in političnih organizacij, ampak naj rešujejo človeka iz duhovne in gmotne bede ter pred »nasiljem z desne in leve«. Z eno besedo — tudi nasproti klerikalizmu je nastopal z devizo, da je treba ustvariti tak družbeni red, v katerem bo središče oseba.

Osebo kot nekakšno danost in središče človeka je vrednotil tudi s stališča naroda in njegove funkcije pri razvoju in uspevanju te osebe.

— Osebo poslanstvo je danes tesno povezano z narodno zavestjo in narodno svobodo. Narod je življenjski pogoj, potreben za razvijanje osebnih kvalit, za uresničevanje posameznih človeških smislov. Narodna zavest pomaga spreminjati individue v osebe, univerzalno kulturo v konkretno, ekstenzivnost v intenzivnost (Narod, Dejanje 1939).

In če je narod tako pomembno torišče za razvoj in uspevanje osebe, potem je bilo kajpada naravno, da se je zavzemal Kocbek za združevanje narodnih sil zaradi ideoloških nasprotij in predlagal pluralizem kot obliko »resnične integralne narodne skupnosti«.

— Le integralna narodna skupnost da resnično človeško soglasje. Čim različnejše člene zbira narod v svojih življenjskih naporih za skupnim ciljem, tem bolj je napolnjen in tem bolj gotovo reši svoj obstoj.—

Če torej iščemo globlje motive, zaradi katerih se je Kocbek leta 1941 odločil za aktiven vstop v Osvobodilno fronto, potem jih je očitno treba iskati v prvi vrsti v njegovem vrednotenju osebe in naroda z ene strani, z druge pa v njegovem uporu proti fašizirani Cerkvi. Z izjavo v članku Razumnik pred odločitvijo v Dejanju leta 1941, da mora biti katoliški razumnik pripravljen sprejeti tudi »dejansko borbo z nosilci vojnega uničevanja in sovražniki naše zemlje«, je potrdil pripravljenost za konstruktiven dialog s komunisti o morebitni skupni osvobodilni fronti.

France Vodnik (1903)

France Vodnik je v katoliški skupini književnikov razkrajal mahničevsko-kritično normo, hkrati pa tudi zelo aktivno iskal ustrezno formulo za pravilno rešitev narodnega vprašanja med intelektualci.

Kot literarni ideolog križarske skupine je stal konec dvajsetih let blizu krščanskih socialistov. Leta 1929 je objavil članek Umetnost in proletarijat (Ogenj 1929) in razmišljal o razrednem bistvu kulture in književnosti. Zapisal je, da je »socialna revolucija pomenila resnično prodorno dejanje novega časa« in pri tem mislil pač na oktobrsko revolucijo. Kakor tedanji slovenski krščanski socialisti, ki so sprejemali, kot kažejo članki Angelika Tomina v Delavski pravici, marksizem kot družbenozgodovinski nauk, zavračali pa njegovo materialistično svetovnonazorsko jedro, je tudi Vodnik menil, da je materialistični svetovni nazor dediščina buržoazije. Spričo tega je prva naloga proletariata ravno ta, da ga premaga, če hoče ustvariti nasproti individualistično zasnovani meščanski umetnosti takšno umetnost, ki bo imela za središčno temo človeka skupnosti. V tridesetih letih je gradil Vodnik misel o takšni književnosti, ki bi človeka razodtujila. Toda integracijsko pot je iskal

v smeri kozmičnosti kot v smeri človekovih stvarnih družbenih zvez (idealistična nova stvarnost). Zdelo se mu je tudi, da so marksisti težili k restavraciji naturalističnega leposlovja, česar jim seveda ni mogel dokazati (prim. zlasti članek *Prevrednotenja*, *Dejanje* 1938). Priznati pa moramo, da mu njegov teoretični estetski ideal v praktični kritiki ni stavil usodnih ovir do nazorsko in stilno drugačnih besednih umetnin in da je s simpatijo ocenjeval dela Miška Kranjca, Prežihovega Voranca in poezijo Mileta Klopčiča, s čimer je dajal podporo leposlovju marksistične kulturne skupine.

Tudi njegovi članki o narodu in intelektualcih so lahko ustvarjali dokaj koristno in spodbudno ozračje. Kot kristjan je seveda dvomil v tisto, kar je imenoval naturalistična determiniranost zgodovine, in menil, da zgodovinski naturalizem tolmači človeka mehanično in apriorno. Kakor Kocbek je tudi Vodnik domneval, da marksisti premalo upoštevajo osebo, ki vendarle uspešno premaguje naturalistično načelo in monistično podobo sveta. Tako imenovano »metafiziko slovenstva« je naslonil na krščanski mit (*Ideja in kvaliteta*, DS 1930). Čeprav je priznaval, da je materialno življenje prvi pogoj duha in kulturnega napredka, je v hierarhiji vrednot odmeril duhu prvo mesto: materialno življenje je prvi pogoj, vendar »ne njegov izvor, kakor trdijo pripadniki in zagovorniki historičnega materializma« (*Nekaj pripomb k slovenskemu vprašanju*, DS 1934).

Toda če to filozofsko zaveso odgrnemo, stoji Vodnik tačas za zanimivimi predlogi: da je treba preganjati misel, da »ni Slovencev razen katoliških Slovencev«, torej agresivno misel klerikalcev; da mora intelektualec odkloniti tako mahničevstvo kot liberalizem ali vsak tak nazor, ki bi hotel izključno odločati o slovenstvu in njegovi narodnostni tvorbi; človek naj ostane zvest dvema silama: svojemu nazoru in svojemu narodu, tedaj idejno diferencirajočemu načelu in mednarodno-kulturno-solidarnemu načelu ali ideji in kvaliteti, kot se je izražal. Leta 1933 je pisal, da je narodnost resničnost več dejstev, »duhovnega, socialnega, političnega in ekonomskega«. Kakor Vidmar ji je tudi Vodnik priznal, da je izhodišče kulturnega ustvarjanja, obenem pa je s tezo, da ni mogoče tajiti idejne diferenciacije na Slovenskem in sta zato »katolištvo in narodnost pojma, ki se ne krijeta« (*Narodnost in svetovni nazor*, DS 1933), zavrnil tudi Vidmarjevo misel o notranje svobodnih ljudeh kot temeljnih nosilcih in tvorcih narodnosti. Ker slovenstva ni podrejal ideologijam in strankam, je predlagal »resnično narodno sintezo«, ki mu ni pomenila niti slogaštva niti brezidejnosti, pač pa idejni pluralizem (*Nekaj pripomb k slovenskemu vprašanju*, DS 1934).

Konec tridesetih let, in sicer v članku *Enemu izmed širokih* (*Dejanje* 1939), ki ga je namenil Kocbeku in njegovemu obupu nad katolištvom, se je dovolj jasno odprl nasproti slovenskim progresivnim silam:

— Tudi kristjanu, ki je doumel svojo zgodovinsko nalogo, ne preostane nič drugega kakor hamletska borba za novo podobo sveta, ki ga mora urejati vedno iznova, če hoče ustvarjajoče posegati v njegov razvoj. —

Kljub nepopustljivemu odporu do historičnega materializma je Vodnik vendarle vsa trideseta leta stal za mislijo o združevanju kulturotvornih narodnih sil. S tem je hromil in zoževal razpone napadalnega dogmatičnega klerikalizma, ki je izzival razkol nacionalnih sil in tvegaval vse, da bi zaustavil in zaobrnil širok preboj marksističnih književnikov in drugih kulturnih delavcev v slovensko kulturno in politično življenje.

Sklep

Književnike, katerih miselnemu razvoju smo sledili, sta močno zaposlovala estetska misel in narodno vprašanje. Če natančno premislimo idejno polarizacijo slovenske književnosti v tridesetih letih, potem ta ni potekala na meji med svobodoumniki in katoličani, ampak na meji med marksisti in katoličani. Katoliška stran si je prizadevala stopnjevati in razmahniti svoj vpliv na pisateljstvo. Leta 1931 je npr. ponovno izbruhnila misel, da mora literatura voditi poglede nad svet, ne pa da že stoletja kaže, kakšen, reva, da je. Nekateri so zmanjševali pomen proletarske leposlovne tematike in precenjevali kmetsko; odtod tudi lirizacija zemlje in predmetnosti in odtod teorija idealistične nove stvarnosti. Proti mitizaciji zemlje in vasi so marksistično usmerjeni književniki razvili deziluzijo, vas so odčarali, obenem pa upesnjevali tudi proletarsko življenje. Trditi smemo, da je marksistični nazor o človeku zajemal zmerom večje kroge slovenskega leposlovja in kritike v tridesetih letih. In tukaj, pri ustvarjanju marksistične premoči nasproti katoliški idealistično zasnovani literaturi, so poleg lastne ustvarjalnosti svobodoumniki odigrali pomembno organizacijsko, kritično in ponekod tudi mentorsko vlogo. Vidmar in Juš Kozak sta priznala Kranjca na samem izhodišču, Ferdo Kozak pa ni vsa trideseta leta pomagal samo Kranjcu, pač pa tudi Vorancu (temu celo stilistično), Kosmaču in Grudnu. Na predlog Josipa Vidmarja in Božidarja Borka je pripadla npr. ljubljanska mestna književna nagrada za leto 1940 Vorančevi Požganci, kar je kulturna policija pri Slovenskem domu ocenila kot provokacijo komunistov. Polarizacija med marksistično in katoliško smerjo je bila ostra in trditi smemo, da so se v tridesetih letih ponovila slovenska osemdeseta leta, vendar z bistvenim razločkom, da sta namreč nasprotnika zamenjala vlogi: radikalni svobodoumnik je ob progresivni umetniški literaturi premagal idealističnega dogmatika. Ta velik premik pa lahko osvetlimo tudi z bližjo časovno lego: v zgodovini slovenske književnosti je katoliška dosegla po prvi svetovni vojni svoj prvi in tudi edini vidnejši vzpon (Fran S. Finžgar, Ivan Pregelj, Anton Vodnik); v tridesetih letih je premogla le še dve močni imeni (Edvard Kocbek, France Vodnik), močno pa je naraslo število kvalitetnih marksističnih književnikov. Se enkrat moramo priznati, da se to ni zgodilo brez podpore svobodoumnih književnikov. In ne glede na nekatere teoretične in nazorske zadržke je s polnim priznanjem pisal o umetniških dosežkih književnikov-marksistov tudi France Vodnik.

Naša peterica književnikov je mnogo razmišljala in pisala tudi o slovenski narodnopolitični problematiki in o položaju malega naroda med evropskimi narodi. Vidmar je opisal svoj nacionalni program bolj za kulturno elito kakor za celoten narod. Kljub temu, da so njegovo misel razgrabili intelektualci, pa lahko domnevamo, da je ostala brez množičnega zaledja, od katerega se je mladi kulturnik odmaknil kot od amorfne mase. France Vodnik in Kocbek sta se odločila za idejni pluralizem in za enotno narodnokulturno kvaliteto. S tem sta posredno priznavala in se proti koncu tridesetih let tudi strinjala z navzočnostjo komunistov v slovenski politiki. Razvojno stopnjo notranje dozorelosti slovenskega ljudstva, tedaj stopnjo, ko je bilo v uri preizkušnje že mogoče ustvariti večinsko integracijo kulturnih in političnih sil, je med svobodoumniki jasno opredelil in priznal Juš Kozak, ko je ugotovil, da so se sinovi vseh treh temeljnih slojev slovenskega ljudstva, kmečkega, delavskega in meščanskega, začeli družiti »v skupnem delu za usodo svojega naroda«.

Idejni razvoj Edvarda Kocbeka kaže, kako notranje dramatično je potekalo približavanje napredne katoliške inteligence. Začetna kritika Ferda Kozaka na račun komunistov govori o svobodoumniku, ki je želel, da bi se KP Slovenije notranje kar najhitreje uredila in se preobrazila v dejavnik, ki bi sprostil slovensko tesnobo in ustvaril nov red. Nekateri podatki Josipa Vidmarja in Ferda Kozaka kažejo dalje, kako plodna je bila integracijska akcija KP Slovenije leta 1940, ko ji je uspelo ustvariti delovni sporazum s svobodoumnimi književniki, z delom krščanskih socialistov in demokratičnim krilom Sokola za skupno ustanovitev Društva prijateljev ZSSR. Ob dvanajsti uri so književniki svobodoumniki in nekateri katoličani priznali, da je bila KP Slovenije srce v sredini in integracijska sila, ki je bila sposobna reševati posameznika in narodno skupnost.

Peterica književnikov, ki smo ji sledili, seveda ni sama prehodila opisane miselnega in akcijskega razvoja, tudi številni drugi so sodelovali v polemičnem dialogu za notranjo pisateljevo svobodo in jasno narodnopolitično smer. Vendar idejni razvoj te peterice osvetljuje tudi sorodna duhovna pota večine drugih svobodoumnih in naprednih katoliških književnikov v desetletju pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte.

Janko Liška

Pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti

(Fragment)¹

Slovenska književnost je v vseh svojih obdobjih — razen v času rekatolicizacije in katoliškega baroka — izražala napredne družbene težnje. Ponovno je spodbujala k boju za pravičnejšo veljavo ljudstva. Njeni najpogumnejši predstavniki, so se znova in znova spopadali z nazadnjaštvom in omahljivci v boju. — Še posebej velja to za Ivana Cankarja in za obdobje med obema vojnama, ko so prav književne revije bile žarišče razprav o položaju in pobud o zahtevah slovenskega naroda.

¹ Gornji fragment nameravane daljše študije obravnava, če odštejemo odstavke o Ivanu Cankarju, predvsem prvo polovico obdobja med vojnama. S posameznimi podatki in ocenami sega sicer v trideseta leta, vendar upošteva v glavnem le književnike, ki so se uveljavili in bili glasniki družbenonaprednih idej v dvajsetih letih in delno že prej (to je sodelavce Demokracije, Svobode, Mladine, Svobodne mladine in komunističnih listov v času pred diktaturo).

Objavljeno besedilo je fragment iz dveh razlogov: zaradi sorazmerno kratkega časa priprav za posvetovanje in vnaprej določenega obsega koreferatov ne glede na obsežnosti obravnavane problematike. In končno bo morala celotna študija upoštevati še dokumente, ki jih hranita predvsem Arhiv CK ZKS in AS, pa v času posvetovanja še niso bili v celoti dostopni.

Delavska izobraževalna in kulturna društva obravnava, ker so bili proletarski književniki z njimi živo povezani in so vidno prispevala k socialni, narodni, protifašistični in kulturni vzgoji delavstva in drugih njihovih članov.

Nadaljevanje študije bo obravnavalo predvsem socialni realizem kot odraz in izraz narodnega in socialnega osveščanja v letih boja zoper kraljevsko diktaturo in rastočo fašistično nevarnost: ta del študije bo skušal prikazati takratno socialno poezijo in marksistično literarno kritiko (Ivo Brnčič, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Vladimir Martelanc, Boris Zihel), Bratka Krefca in Prežihovega Voranca do kraja, leposlovno in feljtonistično delo Miška Kranjca in drugih pripovednikov realistov, ki so opozarjali na socialno problematiko posameznih slovenskih pokrajin (Ferdo Godina, Karel Grabeljšek, Anton Ingolič, Ignac Koprivec, Ciril Kosmač, Ivan Potrč). Zadnji odstavki študije bodo namenjeni rodu, ki je doraščal tik pred izbruhom vojne, to je rodu Mateja Bora in Kajuha. — Viden del študije bo odmerjen marksističnemu tisku in tisku, ki je prišel ta leta pod vpliv levice oziroma je iskal rešitev za narodni obstanek in socialno osvoboditev Slovencev z izhodišč krščanskega socializma; zato bo študija obravnavala Književnost, krizo Ljubljanskega zvona, ustanovitev in razvoj Sodobnosti, vse večji vpliv levice v Ljubljanskem zvonu in mariborskih Obzorjih, jugoslovansko revijo Zbornik 39, mladinske levičarske revije (Slovenska mladina, Srednješolec, Mladi Prekmurec), prevzem prekmurskega Novega časa in pomen Ljudske pravice, krizo revije Dom in svet in tisk krščanskih socialistov, ki so v nasprotju s klerikalci vse bolj poudarjali socialno vprašanje in se naposled odločilo v boju za obstanek slovenskega naroda in ohranitev demokracije za zvezo s komunisti in drugimi borci zoper fašizem. — V ta okvir sodi tudi delo Franceta Bevka, ki je

Ivan Cankar je prva leta našega stoletja brezkompromisno razkrinkal lažno rodoljubje. Prvi v naši književnosti je vidno in odločno nastopil zoper monopol meščanstva in klera v odločanju o občenarodnih zadevah. Za socialnodemokratsko stranko je ugotovil, priznavajoč ji vse resnične zasluge, da je obtičala v boju za boljši kos kruha in ostala sektaško omejena na industrijski in mestni proletariat, da je opustila boj za oblast ljudstva, zanemarila slovensko narodno vprašanje ter na Koroškem in Štajerskem postala celo posrednik germanizacije.

Ivan Cankar pa je v nasprotju s stranko, kateri je pripadal, mislil na usodo vsega slovenskega naroda, mislil na prihodnost »naroda-proletarca«, kakor ga je sam imenoval, in veroval, da si bo ta narod prej ali slej krojil usodo sam. Rešitev slovenskega narodnega vprašanja je videl v rešitvi socialnega vprašanja, hkrati pa sodil, da nobeno demokratsko gibanje ne more mimo vse močnejših nacionalnih teženj slovenskega naroda, če noče ostati zgolj sekta.

Proti avstromarksistični kulturni avtonomiji in proti mrtvorojeni zamisli »tivolske resolucije« o enotnem jugoslovanskem knjižnem jeziku je Ivan Cankar že leta 1913 v predavanju Slovinci in Jugoslovani postavil takrat drzno misel o jugoslovanski zvezni republiki enakopravnih in enakovrednih narodov — in sicer na osnovi naravnih pravic teh narodov in zaradi obrambe proti nemškemu imperialističnemu Drang nach Osten.

Ivan Cankar je verjel v temeljna načela in v končne cilje socializma; poudaril je misel, tiste čase živo v ožjem krogu slovenskih socialističnih izobražencev, da pojdejo vsi narodi v socializem, toda vsak »po svoji osebnosti, po svojih domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah«.²

Z gornjimi spoznanji in spodbudami ni bila nakazana le pot, na katero je dobri dve desetletji kasneje krenil slovenski narod z Osvobodilno fronto v odločilnih letih boja za narodni obstanek in za boljšo ureditev sveta, ampak tudi pot, ki vodi do osvoboditve človeštva in do mirnega sožitja med narodi.

kljub fašističnim šikanam vztrajal na Primorskem in z vrsto knjig pod raznimi imeni opravil pomembno narodnoobrambno delo.

V sklepnem poglavju bo študija skušala oceniti pomen slovenske proletarske oziroma sploh demokratske književnosti za oblikovanje in rast socialne in narodne zavesti rodov, ki so v odporu proti fašistični okupaciji izbojevali slovensko socialistično republiko (v zvezi enakopravnih jugoslovanskih narodov) z vsemi atributi, ki so potrebni za polno gospodarsko, politično in kulturno življenje razvitega naroda.

² Iz Cankarjevega predavanja pri tržaškem Ljudskem odru (20. aprila 1918) O čiščenje in pomlajenje (objavil Naprej od 27. do 29. aprila 1918, CZS XIX, CID X).

Misel o posebni poti vsakega naroda v socializem sta pred Ivanom Cankarjem zapisala že dr. Anton Dermota v programatičnem uvodniku v obnovljenih NZ (1909, str. 2—3) in Abditus (tj. Albin Prepeluh) v knjigi Socialni problemi (1912, str. 96, v eseju Socializem posameznika).

Dermota je zapisal: »Dokazati hočemo, da je naš socializem — in ta ima isti končni cilj in ista temeljna načela kakor socializem po vsem svetu — vzklił iz naše rodne grude, iz naših slovenskih političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, iz naših slovenskih ljudi, iz naše slovenske zgodovine, katere imamo več in večjo, nego si prizadevajo sami...« Prepeluh pa poudarja v navedenem eseju, da socializem ni šablona, saj nastaja iz potrebe, in »Slovinci na primer potrebujemo slovenskega socializma. Ne v tem smislu slovenskega, da bi poznali zgolj kake narodne šovinistične težnje, temveč socializem, ki ima stike in zveze s socialistično idejo povsod, kjer ista napreduje in se razvija, skratka potrebujemo socializem, ki more nam prikladen in uporabljiv biti«. Čeprav »je socialna misel povsod enaka«, se vendar uveljavlja iz različnih izhodišč.

Že pred pol stoletja je Ivan Cankar jasno odgovoril na vprašanje, ki, žal, še danes hudo razdvaja socialistični svet.

Za temelj socialnodemokratske stranke je Ivan Cankar imel razredni boj, delavstvo za »skalo«, kot piše v odprtem pismu Verusu-Antonu Kristanu v Napreju 8. maja 1918, »na kateri bomo gradili Slovenci svoj boljši dom«.

Na kaj se je opirala ta Cankarjeva vera? Vsekakor ne zgolj na znano marksistično spoznanje o vodilni vlogi delavskega razreda, marveč konkretno na upornost slovenskega ljudstva, ki se je javljala očitno tudi h koncu prve svetovne vojne (upor v Judenburgu in pod.). Hkrati je bil Cankar pobudnik in glasnik naprednih družbenih spoznanj zavednih naprednih sil na Slovenskem, ki so se oblikovale v Naših zapiskih, prepovedovskem gibanju, Krekovem krščanskem socializmu in zlasti iz »socialistične omladine« v reviji *Demokracija*. Vse to klitje in vrenje je dobilo v slovenskem svetu prav s Cankarjevimi klenimi in uglednimi formulacijami, ki so nenehno vznemirjale nasprotnike, vrednost izkristalizirane vsenarodne usmeritve.

Kljub poskusom, kako zamegliti, prezreti ali celo ponarediti Cankarjevo jasno in družbeno globoko utemeljeno slovensko socialistično usmeritev, kljub nerazumevanju, ki je izviralo iz malomeščanske kratkovidnosti, je bil Ivan Cankar ves čas med vojnama bolj kot kdorkoli iz naše preteklosti spodbudno navzoč boju Slovencev proti klerikalizmu, proti idealiziranju slovenske stvarnosti ter likvidatorskim težnjam integralnih Jugoslovanov, ki so Cankarja trgali celo iz gimnazijskih čitank (odlomek Kurenta). Ves ta čas so se javljali književniki in publicisti, ki so s svojimi leposlovnimi deli, s kulturno-političnimi ter političnimi stališči pogumno prispevali k obrambi, uveljavljanju in konkretizaciji vélikega izročila.

V poteku preoblikovanja in širjenja socialne in nacionalne aktivizacije slovenskega naroda gre napredni književnosti med vojnama zasluga in čast, da je kljub obdobju krize v delavskem gibanju, kljub zaviranju in zatiranju naprednih manifestacij s strani buržoazije, vzlic nasilju šestojanuarske diktature in tesnim materialnim razmeram požrtvovalno in ustvarjalno prispevala k iskanju poti za rešitev življenjskih vprašanj našega naroda; gre ji zasluga, da je upodabljala življenje do tolike mere in v tolikšni širini realno kot še nobeno obdobje poprej, da je bila glasnik najnaprednejših ljudskih teženj in je tako vidno prispevala k pripravljenosti za odločilni boj v letih fašistične invazije.

Med Cankarjeve somišljenike se je upravičeno prišteval Lojz Kraigher (1877—1959), pisec Školjke (1911) in romana Kontrolor Škrobar (1914). Cankar ga je cenil kot iskrenega umetnika — kritika dvojne morale meščanske družbe. Kraigher pa je Cankarja preučeval do konca svojega življenja. Kmalu po prijateljevi smrti mu je posvetil v spomin dramo Umetnikova trilogija (1919), skoraj 40 let kasneje pa je dokončal »študije o njegovem delu in življenju« in hkrati spomine nanj v dveh obsežnih knjigah (Ivan Cankar, 1954, 1958) — dragoceno delo spričo avtorjevega intimnega poznavanja Cankarjevega fizičnega in duševnega življenja, njegovega časa in idej, pa tudi zaradi Kraigherjevega obračuna z zlobnim in omejenim pačenjem vélikega pisatelja.

Prvi rod, ki je skušal uveljaviti Cankarjeve zamisli o rešitvi slovenskega vprašanja, je bila »socialistična omladina«. Socialistična omladina je rasla ob Cankarju in Cankar z njo. »Nam vsem je govoril iz duše,« je zapisal v *Demokraciji* (1918, str. 370) eden od vodilnih ideologov te skupine

inž. Anton Štebi, »ko je govoril o očiščenju in pomlajevanju stranke.«³ Socialistična omladina se je v smislu pobud Cankarjevega predavanja Slovenci in Jugoslovani (1913)⁴ opredelila za zvezo enakopravnih jugoslovanskih narodov tudi z zahtevo po ekonomski demokraciji. Protestirala je proti imperialističnemu razkosanju slovenskega narodnega ozemlja in poudarjala, da zmaga socializma ni zadeva zgolj delavstva; zato je videla svoje poslanstvo, kot je zapisal dr. Milan Lemež, v širjenju »socializma in demokratizma med najširše kroge naroda« (Demokracija 1918, str. 223).⁵

V Demokraciji se javi že zamisel o povezovanju najširših slojev slovenskega naroda pod vodstvom socialističnega jedra. »Naša idejna propaganda,« navaja dr. Milan Lemež v članku Kam? pismo Filipa Uratnika, »mora segati preko formalnih okvirov političnih strank in mora iskati svoj delokrog v vseh krogih, ki so nam dostopni, ali pri tem mora ostati naše idejno jedro nedotaknjeno.« Torej zametek metode političnega dela, s katero je dve desetletji kasneje KP uspela oblikovati Osvobodilno fronto.

Z zadnjo številko II. letnika se je Demokracija usmerila z uvodnikom Lojzke Štebijeve in z njeno gloslo Pro domo komunistično. To je pomenilo konec enotnosti »socialistične omladine«. Pot od zamisli v članku Kam? do enotne in uspešne politične akcije za združitev naprednih sil slovenskega naroda je zadela na vrsto težav objektivne narave, pa tudi na slabosti delavskega gibanja samega. To gibanje je postalo pobudnik povezovanja ljudskih množic šele takrat, ko je KP prebolela sektaštvo. Zraslo je v boju zoper kraljevsko diktaturo, zoper surovi domači kapitalizem, v odporu zoper polkolonialni položaj države in zlasti proti preteči mednarodni fašistični nevarnosti.

K temu sta prispevali še dve posebni slovenski okoliščini: tradicionalno osrednje mesto književnosti v slovenskem kulturnem življenju že od razsvetljenstva dalje in leposlovno-publicistični tip cele vrste revij od Demokracije in Svobode prek Mladine, Književnosti, Sodobnosti in LZ zadnja leta do Slovenske mladine in Mladega Prekmurca.

V Demokraciji, ki je bila predvsem publicistična revija za obravnavanje načelnih vprašanj slovenskega javnega življenja in namenjena idejnemu oblikovanju inteligence, so od književnikov sodelovali Fran Albreht, Ivan Cankar, Rudolf Golouh kot eden od pobudnikov in ideologov, Igo Gruden, Juš Kozak, Ferdo Kozak, Marija Kmetova in Oton Župančič, vendar sta po smrti Ivana Cankarja pripadala idejno pobudnemu ožjemu krogu le Rudolf Golouh in Fran Albreht.

Rudolf Golouh je že pred vojno v Trstu in Istri organiziral delavstvo v socialistično stranko. Med prvimi na Slovenskem je nasprotoval oportunistu in zlasti avstromarksizmu te stranke in se opredelil za ustanovitev federativne republike Jugoslavije. V času povojnega revolucionarnega vrenja, stavk, krvavega spopada na Zaloški cesti je bil eden od borbenih voditeljev ljubljanskega delavstva (do vukovarskega kongresa, ko je ostal kot centrumaš

³ V članku Ivan Cankar in politika, ki je objavljen pod psevdonimom Outlaw.

⁴ Cankarjevo predavanje Slovenci in Jugoslovani 12. aprila 1913 v Mestnem domu v Ljubljani je organizirala socialistična Splošna delavska zveza Vzajemnost, objavila pa Zarja od 15. do 17. aprila 1917 (glej CZS XIX, CID X).

⁵ V članku Kam, ki je objavljen pod psevdonimom M. Rule.

v socialnodemokratski stranki).⁶ Znan je bil kot izvrsten govornik ter neumoren novinar in publicist, pesmi pa je objavljajal predvsem v predvojnih Naših zapiskih — z njimi je izražal svoj materialistični pogled na svet in protest proti socialnim krivicam. Kot dramatik je nastopil kasneje.

Tudi Fran Albreht⁷ je začel s socialno poezijo že pred vojno (Spev proletarcev, LZ 1911). Leta 1920 je objavil zbirko socialne lirike Pesmi življenja. S to zbirko narodnega protesta (npr. Naša meja gori) in socialnega zanosa (Proletarski maj) se je kot neproletarec opredelil za boj proletariata (Moj črni brat). Močneje kot retorične Pesmi življenja pa so odmevale Bezručeve Šlezke pesmi (1919), ki jih je Albreht prevedel kot umetniško močan in aktualen, kakor iz naših razmer napisan protest zoper narodno in socialno zatiranje in zoper brezbriznost vodilne buržoazije za življenjska vprašanja lastnega ljudstva.⁸

Isto leto (1919) in do konca marca naslednjega leta je Fran Albreht urejal socialistični družinski list *S v o b o d a*, glasilo delavske izobraževalne organizacije z enakim imenom. K tej reviji, ki je hvalila kulturno politiko Sovjetske zveze (Veno Pilon), je Albrehtu uspelo pritegniti vrsto meščanskih književnikov — tako Božidarja Borka, Janka Glazerja, Pavla Golio, Iga Grudna, Frana Roša, celo Vladimira Levstika, Petruško in Jožeta Vidmarja kot prevajalca Andrejeva in še druge. V majskem spisu 1919 (*Prvi majnik*) pa sta poleg socialistov Rudolfa Golouha, Lojza Kraigherja in Frana Albrehta sodelovala še Cvetko Golar in Juš Kozak (pod psevdonimom Jakob Gržina). Sploh je bilo v legalnem obdobju med slovenskimi meščanskimi izobraženci precej simpatij za socialistične ideje. Po obznani so z izrazi teh simpatij umolknili. Znova so se pridružili proletarski avantgardi v letih naraščajoče fašistične nevarnosti, vsaj povečini in pomembnejši, ter napravili bolj ali manj križ čez meščanski družbeni red in ideale meščanske kulture. Pridružili so se drug za drugim ideji ljudske fronte, ki jo je oblikovala in usmerjala KP. Kot občani in ustvarjalci so v letih preizkušnje pokazali, da jim narodna svoboda in čast ni puhalj beseda. Krenili so na pot Cankarjevega spoznanja, da za male narode brez socialne svobode ni prostosti in napredka.

Fran Albreht je od leta 1922 dalje deset let urejal LZ. V tem so liberalni lastniki revij jadrjali vse bolj v integralno jugoslovanstvo in pripravljali likvidacijo meščanske demokracije; zato je LZ teh let kompromis, ki je zdrknil včasih tudi pod raven levomeščanskih nazorov. Objavljajal je razmišljanja konservativca, kot je bil Anton Lajovic, Kosovelove pesmi pa v večjem, previdnem izboru šele po njegovi smrti. Tudi Fran Albreht je ob izidu Kosovelove zbirke zapisal začuda celo, da »močne, zdrave, pozitivne volje do življenja v tem pesniku skoraj ni«.⁹ Zategadelj je razumljivo, da je Mladina, kot pripoveduje *Alfonz Gspan*, nastala »edino zato, ker nam pri-

⁶ Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov* (Ljubljana 1966), glej poglavja 1905—1914, 1914—1918, 1918—1921.

⁷ Prva leta se je Fran Albreht podpisoval Albrecht. V tej študiji uporabljamo dosledno Albreht.

⁸ Položaj narodno in socialno zatiranih koroških in štajerskih Slovencev je bil v marsičem podoben položaju Čehov v Šleziji — od tod velik odmev prevoda Šlezkih pesmi.

⁹ Fran Albreht v oceni Srečko Kosovel, *Pesmi* (prvič LZ 1927, nato v knjigi *Odsevi časa*, str. 227).

znana in vplivna gospoda ni mogla in ni hotela dati prostora« boječ se preračunih idej.¹⁰

Prvi letnik *Mladine* (1924/1925) se je ogreval za Švehlov slovenski agrarizem, nadaljnji letniki (1925/26—1927/28) in *Svobodna mladina* (1928, 1929) pa so usmerjali mladi rod v duhu Cankarjevega izročila. Tako kot je zapisal Srečko Kosovel: »Zame je ves Cankar v besedi in dejanju direktno kulturno žarišče novega življenja.«¹¹

V *Mladini* in v *Svobodni mladini* je nastopila vrsta naprednih publicistov leve meščanske in marksistične smeri — to je ob Srečku Kosovelu, ki je kot pesnik in glasnik generacije ter duša njene revije izoblikoval znameniti II. letnik — uredniki Bratko Kreft, Alfonz Gspan, Vinko Košak in Ludvik Mrzel, med sodelavci pa zlasti Franjo Aleš, Ciril Debevec, Jože Dolenc, Ivo Grahor, Dušan Kermavner, Ciril Kočevar, Vladimir Martelanc, Fran Onič, Vladimir Premru in Lojze Ude. Obravnavali so predvsem položaj in perspektive slovenskega naroda: od udarca, ki ga je zadel z izgubo Primorske in Koroške, od protesta zoper velesrbski hegemonizem in zoper fašistični imperializem prek obravnavanja kulturnopolitičnih problemov Slovenije do opozoril na ideje in uspehe oktobrske revolucije, na napredne sile pri Hrvatih in Srbih, na borbene tradicije slovenske književnosti in še zlasti na delo Ivana Cankarja. V *Mladini* se je izkristaliziral slovenski program, ki ga je strnil Franjo Aleš v članku *Slovenija Slovincem* v tale stavek: »Gospodarski interesi delovnega slovenskega naroda vstajajo in slovenski narod kot samobitna kulturna skupnost stopa v začetek odločilne borbe za svojo nacionalno, gospodarsko in politično svobodo.«¹²

Čeprav je bilo Kosovelu usojeno sodelovati pri *Mladini* le slabo leto dni, je postal zornik in ljubljeneč generacije. (Glej osmrtnico na letaku, ki ga je dalo natisniti uredništvo *Mladine*.)

Nameraval je izdati zbirko *Zlati čoln*, pa so mu izbor pesmi izdali prijatelji ob obletnici smrti (1927), toda le manjši del bogate zapuščine. Zbirko so izdali s sredstvi, ki so jih morali zbrati sami. V nekoliko obširnejši izbor iz leta 1931 liberalna založba ni pustila socialnoborbenih pesmi. Te je prinesel šele I. zvezek *Zbranega dela* (1946), vendar tudi II. izdaji 1. zvezka (1964) še manjkajo pesniške konstrukcije s socialno ostjo. Eseji in korespondenca, napovedani za 50-letnico rojstva (1954), še zdaj, več kot 40 let po pesnikovi smrti, začuda niso izšli ne v *Zbranem delu* in ne posebej.

O Kosovelu se ponavljata frazi, da je pesnik Krasa in smrti, melanholičen krajinar in pesimist. Pravi obraz tega poeta, ki sodi med najdragocenejše v Evropi v obdobju med vojnama, pa je docela drugačen. Etično tenkočutnega mladeniča je marsikaj pretreslo in bolelo: pokol prve svetovne vojne, usoda rodne Primorske in Koroške, razočaranje Slovencev z novo državo, drobtinčarstvo slovenskega malomeščanstva, surovost kapitalizma in moralno razsulo povojnih let. Na sebi je okušal pomanjkanje, glad in bolezen. Težila ga je slutnja, da bo njegovo življenje, kipeče od načrtov in ciljev, prežgodaj omahnilo. Vendar je iz brezupnosti, zmede in iz malodušja tistih let našel smisel življenja v boju na strani bednih in ponižanih, v boju za revolucionarno pre-

¹⁰ O naši kritiki, literarni špekulaciji, Franu Albrehtu in drugo (*Svobodna mladina* 1928, str. 28—31).

¹¹ Kulturni pomen Ivana Cankarja (*Mladina* 1926/27, str. 41—42).

¹² *Mladina* 1926/27, str. 97.

obrazbo življenja. Postal je pesnik upanja, upora in vere v prihodnost človeštva.

Kosovelova poezija je zaverovana predvsem v daljne cilje proletarske revolucije, v proletarsko človečansko kulturo. Razredni boj brez kulture, brez umetnosti mu je »kakor neprizgana luč, ki ne more razsvetljevati kaosa vsakdanjih bojev« — veliko nalogo proletarske kulture vidi v ustvarjanju višjega reda med ljudmi, ko nihče »ne bo delal za izkoriščevalce in niti le za svoje egoistične namene«, marveč zato, »ker živi«, in bo živel zato, »ker bo delal«.

Kosovel je opominjal proletariat na duhovne dobrine, ustvarjene v času kapitalizma. V njih je videl temelje proletarske človečanske kulture, ki »se ne bo porajala«, kot pravi, »iz krvi sužnjev, ampak iz veselja do dela in življenja, iz veselja svobodnih ljudi«.

O tem je Kosovel predaval v Ljubljani in delavcem v Zagorju malo pred svojo smrtjo († 27. 5. 1926). Bolj kot le kdo takrat in kasneje se je zavedal veličine prihajajoče zgodovinske naloge proletariata, katere namen ni le zrušiti kapitalistični red, marveč »rojstvo novega družbenega reda, osnovanega na odgovornosti človeka do človeka«. In zato mu je »proletarska kultura nujnost, brez katere proletariat svoje naloge ne more rešiti«. ¹³

Ni naključje, da je Kosovel ob 7. obletnici Cankarjeve smrti objavil prevod Romain Rollandovega Manifesta svobodnim duhovom, ki terja, da postanejo »umetniki in učenjaki branitelji pravičnosti in resnice v času krivice in nasilja«. ¹⁴

Ce kdo, je bil Kosovel zgled delavnosti, načelnosti, zgled strasti za plemenito. Ta neomadeževana mladeniška strast je doživela razočaranja, toda Kosovel je vselej našel globlja in spodbudnejša spoznanja, močnejšo vero v bratstvo med ljudmi in narodi. Nihče od naših književnikov — razen Prešerna in Cankarja — ni ustvaril iz težkih in klavnih razmer malega, zatiranega, neenotnega naroda in kljub svoji bridki usodi toliko trajno spodbudnega in lepega kot Srečko Kosovel.

Primer povezovanja z naprednimi Srbi in Hrvati in hkrati zatiranja kulturenega ustvarjanja je *Knjiga drugova* (1929). Za ta »almanah najmlajših jugoslovanskih socialnih lirikov« je urednik Jovan Popović pridobil prek

¹³ V Ljubljani je Srečko Kosovel govoril 9. novembra 1925 prolog recitacijskima nastopoma na šentjakobskem gledališkem odru ta in naslednji večer. Besedilo prologa je natisnila Mladina (1925/26, str. 40—45) pod naslovom *Kriza*. Kosovel v tem govoru optimistično napoveduje pohod spoznanja o družbenih krivicah, ironizira slovensko hlapčevstvo in izpoveduje vero v pomembnost družbeno prizadete umetnosti in v vrednost dela (ki je edino »neporušljiva vrednota«) za osvobajanje tlačenih in ponižanih množic.

Recitacijski večer delavcem v Zagorju ob Savi pa je »literarno-dramatski krožek iz Ljubljane« priredil 23. februarja 1926. Kosovel je tudi tokrat bral uvodno besedo, in sicer svoje znamenito predavanje *Umetnost in proletarec*. Recitacijski večer je organiziral pesnik domačin Mile Klopčič. 25. februarja je Kosovel predavanje ponovil ljubljanskim delavcem na večeru Delavske akademije. Predavanje je Kosovel hotel pozneje podaljšati in izpopolniti za objavo v glasilu delavskih izobraževalnih društev *Svoboda* (glej pripombo v Mladini 1925/26, str. 155).

Mladina je objavila besedilo dobesedno po rokopisu v spominski številki (1925/26, str. 155—161) po pesnikovi smrti. In vendar je to predavanje v našem jeziku poleg Cankarjevih misli in stališč, zapisanih v *Beli krizantemi* in povedanih v predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, najznamenitejši manifest proletarskega pojmovanja vloge umetnosti, izraz proletarskega aktivnega humanizma.

¹⁴ Mladina, 1925/26, str. 34.

uredništva Mladine njene pesnike: Iva Grahorja, Alfonza Gspana, Mileta Klopčiča, Vinka Košaka, Franceta Kozarja, Frana Oniča, Vladimira Premruja in Toneta Seliškarja. V antologijo je uvrstil tudi pesmi že umrlega Srečka Kosovela. Čeprav sodišče tudi glavnih obtožencev — Grahorja, Klopčiča in Kozarja — ni moglo obsoditi, je Knjiga drugova ostala zaplenjena. To nekulturno dejanje pa se je obrnilo v bumerang režimu. Knjiga drugova je ostala zapisana v zgodovini kot prva skupna manifestacija leve fronte književnikov jugoslovanskih narodov, kot glas skupnega protesta zoper pravkar ustoličeno diktaturo. Knjiga drugova ni edini primer sodelovanja književne levece naših narodov. Tako je npr. bila posvečena novejši slovenski književnosti in umetnosti sploh leta 1929 7.-8. številka beograjske revije Nova literatura, pri ljubljanski Akademski založbi so izšle Krleževe Balade Petrice Kerempuha (1936), slovenski levičarski književniki so sodelovali pri beograjski reviji Stožer, pri zagrebški reviji Ars in bili v stikih s Krležovo revijo Danas, s Pečatom, z Galogaževno Literaturo, s Savremenimi pogledi iz Bosanskega Broda, s Književnikom, Književnimi horizonti in sarajevskim Pregledom.

Neposredni vpliv Mladine in Svobodne mladine je ostal omejen na študente in kulturno zainteresirane izobražence. Za izobrazbo in osveščanje delavcev pa so skrbela delavska izobraževalna društva: komunistični organizaciji Iskra in Vesna, ki sta bili kmalu ukinjeni, ter socialistična Svoboda in po njenem razpustu zaradi celjskega zleta leta 1935 Vzajemnost.

Splošna delavska izobraževalna zveza Svoboda je po ukinitvi istoimenske socialistične družinske revije v redakciji Frana Albrehta izdajala najprej »družinski list« oziroma z II. letnikom »kulturni mesečnik« Kres (od julija 1921 do vključno 4. številke 1923), nato pa spet revijo Svoboda — od 1. januarja 1925 do 1. junija 1927 — in še 8 letnikov od začetka 1929 dalje s poudarkom na marksističnem idejnem in kulturnem izobraževanju.

K širjenju marksistične misli, razkrinkovanju fašizma in h kulturni vzgoji sploh so vidno prispevale knjige Cankarjeve družbe, ki so izhajale od leta 1929 dalje na pobudo in pod idejnim vodstvom Zveze Svobod.

Celo Anton Kristan si je po vrnitvi v Ljubljano, očitno iz več namenov, naložil poleg vodstva Zadružne banke in Zadružne založbe (1923) še uredništvo revije Pod Lipo (1924—1926, 1928). Četrtemu letniku je dal celo ambiciozen podnaslov Lepslovna, poljudno-znanstvena in politična revija za slovensko delovno ljudstvo v Jugoslaviji, Avstriji, Italiji in Ameriki. Kristanu je uspelo zbrati precejšen krog sodelavcev — od Voranca in Mileta Klopčiča, od dr. Henrika Tume, Golouha in Frana Albrehta pa do Šorlija in dr. Alojza Gradnika. Objavljal je celo prispevke s simpatijami za SZ, svojo zgodovino socialnodemokratične stranke, to in ono, česar Zvon ne bi prinesel, pa tudi protikomunistične nazore Živka Topalovića.

Predvsem po zaslugi dr. Tume, Golouha, Boga Teplyja, Cirila Štuklja in na svoj način tudi Kristana so v socialnodemokratičnem časopisju izhajali izvorni in prestavljeni leposlovni in poljudnoznanstveni spisi, ki so širili in utrjevali socialistično in protifašistično zavest in splošno-kulturno raven svojih bralcev.

Delavski tisk med vojnami je stalno poudarjal pomen Ivana Cankarja za kulturo slovenskega naroda, delavska društva pa so uprizarjala in recitirala Cankarjeva dela. S sodelovanjem v delavskih društvih so nekateri pisatelji

nadaljevali v duhu zgleda, ki ga je dal Cankar že pred vojno s svojimi znamenitimi predavanji pri tržaškem Ljudskem odru. Pa tudi iz delavskih društev samih je zraslo nekaj pesnikov in pisateljev samoukov.

Že socialnodemokratski tisk ni izhajal v najlažjih razmerah. Neprimerno težje gmotne, cenzurne in politične razmere sploh pa so dušile komunistični tisk. Ta po obsegu skromni idejnopropagandni, polemični in družbenokritični tisk ni mogel nuditi kaj več prostora leposlovju. Prinašal je predvsem borbene pesmi, zglede požrtvovalnosti v proznih sestavkih in kak kritičen prispevek ali kulturnopolitičen članek načelnega značaja.

V komunističnem tisku so objavljali seveda književniki — člani KP oziroma pripadniki komunističnega gibanja: Voranc, Mile Klopčič, Ivan Vuk, Jože Pahor, kritik Vladimir Martelanc, pisatelj in publicist Ivo Grahor, Bratko Kreft, Tone Čufar in Ludvik Mrzel, pisec uspešnih socialnih pravljic Bog v Trbovljah (1937). Sodelovali so: v tržaškem (legalnem) Delu (I/1920 do VII/1926), ki ga je zatrl fašizem,¹⁵ v glasilu Nezavisne delavske stranke Jugoslavije Glas svobode, ki je moralo prenehati zaradi orjunaškega terorja (I/1923—II/1924), v Proletarski mladini (od 1. septembra 1922 do 15. oktobra 1923),¹⁶ v mesečniku Zapiski Delavsko-kmetske maticice (odg. urednik Ivan Vuk) in v Zborniku Delavsko-kmetske maticice (1925), v Delavsko-kmetskem listu (1924—1926) in v Enotnosti (1926—1929), ki jo je zatrla šestojanuarska diktatura.

V letih po obznani so se v slovenski kulturi vidneje javili književniki, ki so doživljali proletarsko življenje na lastni koži: Tone Seliškar, Mile Klopčič, Jože Pahor in Lovro Kuhar.

¹⁵ Od leta 1927 je izhajalo Delo ilegalno in je le delno ohranjeno. Izhajalo je v Gorici, Solkanu, Ljubljani, Parizu, na Dunaju in naposled spet v Parizu. Urejali so ga Ivan Regent (največ), Vladimir Martelanc, Jože Pahor, Jože Pertot, Vekoslav Rovan, Darko Ušaj, Stane Vilhar, Albin Vodopivec in Lovro Kuhar. Bilo je najprej glasilo primorskih slovenskih socialistov, nato glasilo KPI, pa tudi skupno glasilo KPI in KPJ oziroma CK KPJ in CK KPI (1930, 1933, 1934, 1935) za Slovence v Julijski krajini. Izhajati je nehalo sredi leta 1935, če odštejemo številke, ki so izšle ilegalno na Primorskem v letih 1937—40 (urednik Pino Tomažič), pa niso ohranjene.

¹⁶ Štirinajstnevnik Proletarska mladina je bil prvi list delavske mladine Slovenije in prvo legalno glasilo SKOJ po obznani v vsej državi. Izdajati ga je začel pokrajinski sekretariat Zveze komunistične mladine 1. septembra 1922 v Ljubljani. Spočetka je Proletarska mladina izhajala kot glasilo mladinskega izobraževalnega društva Iskra, po prepovedi Iskre zaradi komunistične dejavnosti januarja 1923 pa brez podnaslova (še do 15. oktobra). Takrat so jo prepovedali zaradi množičnih demonstracij vajenske mladine pod vodstvom SKOJ na ulicah Ljubljane in Maribora.

Proletarska mladina je prinašala politične članke, dopise mladincev, izobraževalno gradivo, literarne prispevke mladih proletarskih pesnikov in piscev, prevode pesmi in črtic ter ilustracije. Zavzemala se je za osvoboditev komunističnih mladincev, ki so bili takrat zaprti (npr. za rudarja, pozneje pesnika Franceta Kozarja). Glavni sodelavci uredništva so bili France in Mile Klopčič, Ludvik Mrzel in Ciril Štukelj. Njene prispevke so pogosto brali in deklamirali na delavskih prireditvah in na prvih nastopih otroških skupin.

Proletarska mladina je izhajala v 2000 do 2500 izvodih. Naklado so v glavnem razprodali požrtvovalni kolporterji med delavci. To so delali brezplačno. 500 izvodov pa je razpečala komunistična mladinska organizacija iz Trsta po Julijski krajini — predvsem po zaslugi Jožeta Pertota, ki je bil takrat (izgnan iz Jugoslavije kot prvi organizator Zveze komunistične mladine v Ljubljani in edini delegat Slovenije na I. kongresu SKOJ v Beogradu junija 1920) urednik tržaškega komunističnega lista Delo. (Glej članek Franceta Klopčiča, Ob štiridesetletnici Proletarske mladine v Komunistu 1962, št. 35.)

Tone Seliškar je z ekspresionistično zbirko Trbovlje (1923) uveljavil v slovenski liriki socialno tematiko iz delavskega življenja. V drugi zbirki (Pesmi pričakovanja, 1937) je to tematiko razširil z novimi motivi in podobno kot Klopčič zamenjal ekspresionistično patetiko in zgovornost s stvarnejšim in tudi bolj dognanim pesniškim izrazom. S podobami bede in s pritajenim gnevom delavstva, ki se čuti zlasti iz prve zbirke, so zbudile Seliškarjeve pesmi precej zanimanja tudi med bralci iz malomeščanskih krogov. Opomnile so jih na pereča socialna vprašanja, ki so vse bolj terjala rešitev.

Naslednje leto (1924) je izdal svojo prvo zbirko (Plamteči okovi) Mile Klopčič. Pesmi te zbirke so nastale povečini v zaporu, kjer se je Klopčič znašel kot 16-leten dijak zaradi ilegalne skojevške dejavnosti. Plamteči okovi so kljub oblikovnim pomanjkljivostim živ pesniški manifest naše prve skojevške generacije, idejno jasen izraz njenih revolucionarnih spoznanj o razrednem boju in hkrati utrip njenih bojnih čustev. M. Klopčič je zbirko posvetil spominu Lenina.¹⁷ Klopčiču so te pesmi privrele iz doživetij zmagovite oktobrske revolucije, poraza proletariata v Nemčiji, umora K. Liebknechta in Roze Luxemburg — ter hkrati iz bridkih izkušenj rudarskega otroka v najtežjih letih za ta stan pri nas, pa tudi iz organizirane upornosti skojevca zoper politično zatiranje delavstva in njegove partije. Njegovi skojevski tovariši in rojaki rudarji, steklarji in študenti so z bratom Francetom na čelu že isto leto za ceno svojih življenj odbili pohod Orjune v Trbovlje. S svojim vedenjem pri spopadu in pozneje na celjskem procesu so pridobili zase slovensko in jugoslovansko demokratično javnost in tako zavrli nadaljnji razmah jugoslovanskega fašizma.

Klopčičeve mladeniško razvnete pesmi so tista leta recitali na prireditvah delavskih izobraževalnih in kulturnih društev. Delavcem so zbudjale — kot pesmi bojov in upora, kot napoved oblasti proletariata — zavest o njihovi ustvarjalni moči in o zgodovinski neizbežnosti osvoboditve dela.

V letih krize delavskega gibanja pri nas je M. Klopčič objavil nekaj sonetov. V njih prizadeto ironizira nevredne, delavstvu neodgovorne voditelje, in napoveduje, da bodo množice kmalu dozorele za odločilne spopade.¹⁸

V letih šestojanuarske diktature so delavski odri s poudarkom recitali Klopčičev zbor Noč, pritajen protest zoper takratne krivične razmere in napoved lepše prihodnosti. Take so bolj ali manj vse Klopčičeve pesmi iz tridesetih let, zbrane povečini v zbirki Preproste pesmi. To so dokumentarno zveste podobe takratnega življenja rudarjev, kot jih je pesnik doživljal doma v Zagorju, vprašanja njihovih otrok, ki jih vznemirja težko življenje staršev, prepričljivi portreti morečega časa let šestojanuarske diktature in še posmeh poeziji v oblakih. Po Preprostih pesmih nastali ciklus o Indiji Komandiji pa izraža neuklonljivost in optimistično hrepenenje.¹⁹ Tako je M. Klopčič ustvaril, kot je to zapisal Ivo Brnčič, »zglede socialne poezije svojega časa«, ki so o njem

¹⁷ Zbirko Plamteči okovi je Mile Klopčič posvetil prvotno Borečim se sodrugom v zaporu. Ob smrti Vladimira Iljiča (21. januarja 1924) pa je posvetilo med tiskom zamenjal.

¹⁸ Mile Klopčič je objavil v listih le del teh sonetov. Druge hrani v rokopisu. Vsi so nastali v času med njegovo prvo in drugo zbirko. Za pesnikovo avtokritičnost in njegov čut za stilno ubranost je značilno, da sonetov ni sprejel med Preproste pesmi.

¹⁹ Ciklus o Indiji Komandiji je objavljen v LZ 1938, 1939.

s priznanjem pisali tudi kritiki iz idejno nasprotnih taborov. Klopčičeva poezija pa si je kmalu pridobila ime tudi pri Hrvatih in v Sovjetski zvezi.

Viden pojav v slovenski književnosti med vojnama so pisatelji samouki. Pravzaprav so samouki tudi Golouh, Voranc in Klopčič. Vendar bo v naslednjih odstavkih govora o književnikih, katerim iz raznih vzrokov ni uspelo doseči neko priznanje. To so Vuk, Tanc, Kozar, Moškrič, Kukovica in Čufar.

Vztrajen sodelavec delavskih izobraževalnih, kulturnih in strokovnih organizacij v Ljubljani je bil vse do svoje zgodnje smrti (12. novembra 1939) I v a n V u k , rojak Bratka Krefta. Predvojni sodelavec Mohorjeve družbe je postal v oktobrski revoluciji vojaški komisar v Taškentu in celo sodelavec revije Novo življenje, ki jo je urejal Maksim Gorki. Takrat je prestavil Internacionalo, po vrnitvi v domovino pa je pisal socialne povesti in pravljice (Pravljice iztoka), prevajal iz sovjetske proze, urejal delavske liste, z Miletom Klopčičem in Bratkom Kreftom ustanovil Proletarsko knjižnico (založbo za izdajanje socialnorevolucionarnih knjig in prevodov sovjetskega leposlovja) ter vneto sodeloval pri Cankarjevi družbi (ki mu je izdala zbirko socialnih novel Zlato tele, 1939).

A n t o n T a n c (ps. Čulkovski, Tone Maček) kot Tavčarjev sluga menda ni doživel časti, da bi razpravljal s svojim uglednim gospodom in veljavnim pisateljem o literaturi. S kulturnim življenjem delavstva je zaživel v Mariboru, kjer je izdal tudi zbirko retoričnih socialnih pesmi Glasovi iz teme. Uvod v zbirko je napisal Rudolf Golouh, policija pa jo je zaplenila iz strahu pred revolucionarno vsebino. Tanc je pisal tudi povesti, prevajal (zlasti Gorkega) in sestavil Kroniko delavske kulture v Mariboru do leta 1938.

V hrastniških delavskih društvih (Iskra, Vesna, Svoboda, Vzajemnost) je zrasel in delal F r a n c K o z a r , udeleženec trboveljskega spopada z Orjuno, sodelavec Mladine in Knjige drugova. Pesniško zbirko Izpod zemlje je izdal tik pred vojno v samozaložbi. Zvestobo delavskemu gibanju je potrdil z udeležbo v NOB, kjer je padel.

Pobudnik in organizator delavskega kulturnega življenja v Dobrunjah je bil J o ž e M o š k r i č , avtor drame Rdeče rože in še drugih iger,²⁰ L u d v i k K u k o v i c a pa je bil član sosedne Svobode v Zalogu, ki je uprizorila njegovo socialno dramo Spoznanje. Ponovitev 8. decembra 1936 na Ježici je policija prepovedala.²¹ Med NOB je bil Kukovica komisar TV stanic Slovenije, Moškrič pa je padel.

Med samouki v tem času je bil najbolj nadarjen T o n e Č u f a r , pesnik, prozaist in dramatik. Bil je zelo aktiven pri jeseniški Svobodi (od leta 1927) in nato pri izrazito levičarski E n o t n o s t i (ustanovljeni leta 1938). Na jeseniškem Delavskem odru so prvič uprizorili njegove igre: Jutranja molitev (1927), Polom (1934), Ameriška tatvina, Ljubezen v kleti. Čeprav Čufar ni mogel redno obiskovati niti osnovne šole, se je prebil od pastirja in hlapčiča prek mizarja in fabriškega delavca do sotrudnika LZ in Sodobnosti. Zbudil je zanimanje Borisa Kidriča, Edvarda Kardelja, Čedomira Minderovića, Iva Kozarčanina in

²⁰ Krstna predstava Rdečih rož je bila v Zadvoru 27. novembra 1932 (glej študijo Frana Petreta Proletarski odri v Ljubljani in okolici med obema vojnama (v knjigi Delavski oder na Slovenskem, str. 48, ki s prispevki Ferda Delaka, Frana Petreta, Rudolfa Golouha, Boga Teplyja, Ede Komavli in Franca Škrlja prikazuje delavsko amatersko gledališko dejavnost v obdobju med vojnama na Slovenskem).

²¹ Glej študijo Frana Petreta, str. 50, op. 18.

Ivana Kovačiča-Gorana.²² In to upravičeno. Saj je socialno patetiko in naivnost sčasoma nadomestil z nesentimentalnim, toda zaradi pisateljevega sončnega optimizma spodbudnim realizmom.

Tudi vidnejši proletarski književniki so bili v letih med vojnama živo povezani s kulturnim življenjem delavstva. Pomagali so mu k dosežkom, ki so očitno presegli podobna prizadevanja v klerikalnem in liberalnem taboru.

Na Primorskem je bil prva leta po prvi vojni vidno aktiven ljudsko-prosvetni in politični delavec pripovednik Jože Pahor. Kot komunista in Slovenca so ga fašisti pregnali. Vsa štiri njegova poglavitna predvojna dela obravnavajo socialne konflikte: tako roman Medvladje (1923) socialno vrenje na Primorskem med vojno in po njej, zgodovinski roman Serenissima (LZ 1928 do 1929, v knjigi 1954) beneško gospodovalnost kot zgodovinsko paralelo k fašističnemu nasilju, zgodovinski roman Matija Gorjan (1940) kmečki upor leta 1515, drama Viničarji (1937, v knjigi 1951) pa socialno izkoriščanje.

V delavskih izobraževalnih organizacijah je predaval Angelo Cerkvenik, novele, drame in kulturnopolitične članke pa je objavljaval v Kresu, ki ga je tudi urejal (II. letnik, I. letnik Karlo Kocjančič), v Svobodi, sploh v socialnodemokratskem, mladinskem in slovenskem ameriškem socialističnem tisku, pa tudi v Mladini in LZ. Cerkvenikove novele iz meščanskega življenja označuje socialna in satirična tendenca (podobno tudi njegove drame). Vojno obsoja v drami V kaverni (1924, prva slovenska kolektivna gledališka igra), uprizoritev drame V vrtincu v mariborskem gledališču (1925) pa je oblast prepovedala. V predavanjih in člankih je obravnaval vprašanja delavske kulture (npr. Beseda o proletarski kulturi in umetnosti v Delavski politiki 1930, št. 51).

Tone Seliškar je delavcem v Trbovljah in drugod predaval ter zreziral npr. Cankarjeve Hlapce za prvomajsko proslavo 1922 v Trbovljah.

Mile Klopčič je sodeloval v ljubljanski Iskri. Bil je pesnik in »dramaturg« zagorske Vesne ves čas do razpusta po trboveljskih dogodkih (že kot dijak je prevedel za uprizoritev na Vesninem odru Tucićevo Golgoto, od Župančiča pa dobil prevod Galsworthyjeve Borbe, razvitju društvenega prapora je posvetil pesem Pozdravljen, rdeči prapor!).²³ V Ljubljani je pozneje vodil pri Delavskem odru enega od dveh recitacijskih zborov.²⁴ Recitacijski zbor kot umetniško obliko, ustrezno delavskim težnjam in proletarski solidarnosti, je v skladu s sklepom Zveze Svobod propagiral tudi v tisku (po sovjetskem in nemškem zgledu in ob podobnem prizadevanju Avgusta Cesarca na Hrvaškem).²⁵

Veliko je storil v obdobju med obema vojnama za širjenje in uveljavljanje revolucionarne marksistične misli in za borbena napredna razpoloženja v Sloveniji in do neke mere tudi prek njenih mej Bratko Kreft, najuspešnejši dramatik po Cankarju, gledališki režiser, pripovednik, publicist, esejist in govornik. Ponovno je dal zgled za sodelovanje z naprednimi kulturnimi delavci in organizacijami drugih, zlasti slovenskih narodov. Kot široko razgledan

²² Glej bibliografijo člankov o Tonetu Čufarju in njegovem delu v knjigi Nova gaz (1958), str. 233—236.

²³ Mile Klopčič, V kolonijah, v zaporih, v ujetništvu, med partizani (Borec 1966, str. 123—125).

²⁴ Glej študijo Frana Petreta, str. 45, op. 18.

²⁵ Svoboda 1929, str. 31, 232 in 264.

in vselej aktualen publicist in esejist je vneto seznanjal bralce naprednih listov s klasičnimi in sodobnimi socialnodemokratskimi in proletarskimi književniki ter aktualnim avantgardnim gledališkim dogajanjem v svetu (npr. Ruski teater, v Mladini 1926—27).²⁶ Odkrito je načeval kulturnopolitične in boleče družbene probleme (glej npr. poročilo o knjigi Glavnjača kao sistem, v Enotnosti 1928, št. 41). Spričo teh in drugih lastnosti (iniciativnost, širina nazorov) je uspel urednik Mladine in marksistične revije Književnost (1932—35).

Že na začetku svojega književnega delovanja (od 1922 dalje) je Kreft vzvalovil slovensko kulturno in politično javnost z reportažnim avtobiografskim generacijskim romanom Človek mrtvaških lobanj (1929), kot režiser pa z uspešnimi nastopi gledaliških amaterjev Delavskega odra Svobode v Ljubljani. Z romanom Človek mrtvaških lobanj (z značilnim podnaslovom »kronika raztrganih duš«) je dokumentarno razkrinkal problematične razmere, v katerih se je šolal na gimnaziji, zanimivo prikazal usode svojih sošolcev in izpovedal svoja iskanja in pot od tolstojanstva do marksizma. Policija je roman zaplenila zaradi »komunistične propagande, nemoralnosti, žalitve verskega čuta« in še »žalitve veličanstva« povrh, državni pravnik je dal požgati zaplenjene knjige, sodišče pa je avtorja obsodilo. Vse to je živo odmevalo v slovenski javnosti. Še bolj političnovzgojno so vplivale Kreftove novatorske režije na Delavskem odru, ki je bil ustanovljen na njegovo pobudo (glej članka Proletarski oder in Repertoar prolet-odra v Svobodi 1926). Zlasti sta ostali v spominu učinkoviti uprizoritvi Golouhove drame Kriza in dramatizacije Tolstojevga romana Vstajenje (1. decembra 1929).²⁷

Poleg Krefta je bil ideolog in stilni novator Delavskega odra urednik dadaističnega časopisa Tank (1927) Ferdo Delak, režiser vrste amaterskih uprizoritev, zlasti svoje adaptacije Hlapca Jerneja, ki velja za primer kolektivne drame (uprizorjena 23. maja 1932 v ljubljanski operi). Ustanovil je tudi Otroški oder Svobode in uspešno pripravil predstavo Zupančičevega Cicibana.²⁸

Novinar in politik Rudolf Golouh je imel stike z življenjem delavskih društev še zlasti v času, ko je bil predsednik Zveze Svobod in hkrati urednik njene revije. S kolektivno dramo Kriza, ki prikazuje prvoujnijski spopad v Trbovljah in takratni položaj delavskega gibanja v Jugoslaviji sploh, si je pridobil ime dramatika. Krstna predstava Krize bi morala biti na ljubljanskem Delavskem odru 24. aprila 1928 ob 8. obletnici krvavih dogodkov na Zaloški cesti. Bila pa je prepovedana in uprizorjena šele po vrsti protestov 30. aprila v ljubljanski drami, seveda primerno cenzurirana. Izzvenela je v protest zoper diktaturo in si pridobila celo simpatije meščanskega tiska.²⁹

Naslednja leta pred okupacijo je Golouh napisal še tri igre. Vse tri je z uspehom uprizarjala mariborska drama: Grotesko sedanjosti, posmeh takratni Zvezi narodov, je cenzura hudo oklestila, da ne bi bilo zamere pri Mussoliniju; živalsko igro Od zore do mraka, ki smeši neodgovorne in bedaste suverene, Krišalido, ki izraža vero v uporno, nepremagljivo človeško misel. Vojna je preprečila

²⁶ Prim. Mundovo bibliografijo Bratka Krefta v knjigi Kalvarija za vasjo (1961), str. 277—327 oziroma Kreftove knjige: Poslanstvo slovenskega gledališča (1960), Gledališče in revolucija (1963), ki obravnava predvsem sovjetska gledališka vprašanja, in Dramaturški fragmenti (1965).

²⁷ Glej študijo Frana Petreta, str. 31, op. 18.

²⁸ Glej študijo Frana Petreta, str. 41—46, op. 18.

²⁹ Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov, str. 361—364.

uprizoritev te igre v ljubljanski drami. Tako je Golouh v času, ko je bilo težko govoriti neposredno, skušal z igrami ohranjati vero v svobodnejše dni.

Lovro Kuhar-Prežihov Voranc je deloval javno in tajno ter pisal romane in povesti živo povezan s političnim, gospodarskim in kulturnim življenjem svojih rojakov. Skoraj vse njegovo delo izvira iz narodne in socialne zapostavljenosti koroških Slovencev in iz uporov avstrijskih vojakov, da bi padali brez smisla po bojiščih imperialističnega vojskovanja. O Vorančevi narodni zavesti in socialistični usmeritvi pričajo že njegovi prispevki zadnja leta pred prvo vojno pri celovškem tedniku *Mir* in pri ljubljanskem socialističnem dnevniku *Zarja*. Kot avstrijski vojak je dezertiral k Italijanom, da bi se javil na solunsko bojišče, vendar mu to ni uspelo. Pod vplivom oktobrske revolucije je kmalu po vojni postal komunist, celo eden od vodilnih v Sloveniji.

Ko je postalo politično delo po obznani vse težje, je sklenil delati »za našo stvar«, kakor je zapisal v pismu Miletu Klopčiču, kot književnik. V istem pismu je predlagal ustanovitev »proletkultovske« literarne revije oziroma sodelovanje proletarskih književnikov v LZ ali celo v Domu in svetu.³⁰ Zato ga ni motilo, da mu je prvo knjigo (*Povesti*, 1925) izdal kot I. zvezek *Leposlovne knjižnice* desničarski socialist Anton Kristan. Takratna kritika je spregledala življenjsko pristnost in moč teh povesti. Ni zaslutila v njih pisca Požganice (1939), Samorastnikov (1940), »vojnega romana slovenskega naroda« *Doberdob* (1940) in drugih del o socialni in narodni problematiki in o življenju Vorančevih rojakov sploh.

Voranc je videl narodno rešitev svojih Korošcev in Slovencev v celoti v proletarski revoluciji. Delo za uresničitev tega namena je usmerilo njegovo življenje na križev pot »borbe na tujih tleh« in dalo idejni temelj njegovim spisom. Bolj kakor za politika je bil rojen za glasnika svojih rojakov (čeprav je znal taktizirati s kraljevskimi žandarji in očitno tudi s kominterno). Za nekatere je bil komunist »s kmečkim kompleksom«. Ukvarjal se je uspešno z Bratovsko skladnico, združništvom, bil član šolskega sveta in odbornik RK. Tudi zato je, očitno v spomin na rojake, pisal o njih tako verno, neshematično, kakor da ni bil nikdar discipliniran agent kominterne — s čudovitim posluhom za tok življenja in zato spodbudno in prepričljivo. »Družil je,« kot je dobro zapisal Rudolf Golouh v spominih, »svoje umetniško ustvarjanje z delom ljudskega agitatorja in revolucionarnega zarotnika.«

Voranc je bil tudi režiser in politični usmerjevalec guštanjske Svobode. V spomin na uprizoritev *Kralja na Betajnovi* in na sodelovanje z domačim sokolskim društvom je zapisal v pomenu guštanjske Svobode trditve, ki veljajo bolj ali manj za delo vseh delavskih društev v obdobju med vojnama. »Brezdvomno,« pravi, »je pravilnemu delovanju guštanjske Svobode, ki je v stari Jugoslaviji nosila prapor bratstva, ki je zbirala zdrave sile ljudstva krog sebe, pripisati, da se je ljudstvo v Guštanju med okupacijo pravzaprav zelo dobro držalo, dasiravno so bile med njim zelo velike sile, ki so čustveno in zavestno z vsemi silami delale na to, da bi naše delavstvo ne šlo v borbo slovenskega naroda.«³¹

Slovenski proletarski in napredni meščanski književniki so vidno prispevali k oblikovanju in rasti borbene ljudskodemokratske zavesti na Slovenskem.

³⁰ Prežihov zbornik, str. 23.

³¹ Obzornik 1948, str. 63.

Buržoazna oblast je njihovo delo grobo zavirala — vendar brez uspeha. Okrog komunistične partije so se najodločilnejši čas zgodovine našega naroda zbrali v Osvobodilni fronti vsi, ki so mislili in hoteli pošteno.

Proletarski in napredni meščanski književniki so v letih narodnoosvobodilnega boja potrdili svoje predvojno književno delo s podtalnim političnim delom, nezlomljivi v taboriščih, med borci v brigadah, kot ustvarjalci sredi vojnih viharjev in nekateri med njimi tudi z življenjem.³²

³² Klerikalni Slovenec je 26. oktobra 1944 v članku pod naslovom Zvodnik bila je knjiga in nje pisec s prstom pokazal na književnike, ki so »javno pripravljali pot komunistični revoluciji v času, ko je bil komunizem z zakonom prepovedan«. Za »pristine kulturne boljševeke« je označil Prežihovega Voranca, Miška Kranjca, Ludvika Mrzela, Cirila Kosmača, Juša in Ferda Kozaka, Mirana Jarca, Toneta Seliškarja, Ivana Albrehta, Vinka Košaka, Iva Grahorja, Mileta Klopčiča, Vladimira Pavšiča, Ivana Roba, Maksa Snuderla, Filipa Kalana, Anteja Novaka (prevajalca Tollerja), Ivana Potrča, Antona Ingoliča, Iva Brnčiča, Vita Kraigherja, Frana Zwitterja, Ferda Godino, pa tudi Antona Ocvirka in Josipa Vidmarja. Med literate in publiciste, »ki so pomagali k širjenju kulturnega boljševizma s svojim molkom ali celo z vidnimi simpatijami«, je uvrstil Edvarda Kocbeka, Ceneta Kranjca, Ceneta Logarja, Viktorja Smoleja, Jožeta Udoviča, Jožeta Brejca, Jožeta Zemljaka, Toneta Fajfarja in Franceta Bevka, med revije, ki so širile »komunistične ideje«, Mladino, Književnost, Ljubljanski zvon, Socialno misel, Besedo o sodobnih vprašanjih in Dejanje, med boljševiške založbe pa Slovensko matico, Hram, Našo založbo, Modro ptico in Krekovo knjižnico. In končno je ožigosal še SNG: dramo in opero.

Članek je sklenil z napovedjo, da takrat, ko postane »katoliška resnica« (pojmovana seveda belogardistično) last vseh, vzklije prerojeno kulturno življenje, ki ne bo več kakor »bolan jesenski cvet krizanteme v vagabundovi gumbnici, marveč bo kakor rdeč nagelj v okras lepe domačije«. Tako je Slovenec s tem ponaredkom sklepnega stavka Bele krizanteme naposled ožigosal še Ivana Cankarja.

Protifašistično gibanje v Julijski krajini

Kadar govorimo o protifašizmu v Julijski krajini ali v Italiji, imamo v mislih podtalno gibanje naprednih sil, ki so ostale v opoziciji proti fašizmu tudi po uvedbi totalitarnega režima. To so ostanki demokratičnih in levičarskih strank, ki jih je diktatura ukinila, in nove opozicijske struje med mlajšo generacijo. Razvoja tega gibanja še ni mogoče popolnoma preučiti, ker je zaradi italijanskih zakonov večina arhivskega gradiva nedostopna. Na voljo so nam le fragmentarni dokumenti, nekaj številčk ilegalnih časopisov in spominsko gradivo. Literatura o Julijski krajini pod fašizmom je sicer bogata, vendar prav to problematiko najmanj osvetljuje. Poskušala bom na kratko povedati, kar je na sedanji stopnji raziskav možno; odprta so mnoga vprašanja, ki zahtevajo intenzivnejšega zbiranja podatkov, predvsem spominov in globlje preučevanja.

Najprej moramo upoštevati, da so bile objektivne možnosti za kakršnokoli napredno dejavnost v Italiji neprimerno težje kakor v Jugoslaviji ali katerikoli drugi evropski državi, izvzemši Nemčijo po zmagi nacizma. Fašistična diktatura je po letu 1927 slonela na skrajno strogem in doslednem policijskem režimu, ki je podrobno nadzoroval vsak gib opozicije in ga že v kali zatrl. Omenimo samo uredbe o osebnih izkaznicah, konfinacijah, policijskem nadzorstvu nad posamezniki, tajno policijo OVRA in delo posebnega fašističnega sodišča. Zato so bili vidnejši protifašisti in voditelji ukinjenih strank v emigraciji ali pa po zaporih. V Julijski krajini je bilo policijsko nasilje še posebej močno zaradi slovensko-hrvaške narodne manjšine, ki jo je fašizem načrtno raznarodoval. To pa je tu rodilo tudi močnejši odpor kakor v drugih pokrajinah v Italiji.

Protifašistično gibanje v pokrajini je bilo razvejano v struje glede na politični, socialni in narodnostni sestav prebivalstva, iz česar izhajajo še razlike v razvoju med mesti, predvsem v Trstu, in podeželjem. V splošnem lahko protifašistično opozicijo po letu 1927 razvrščamo v tri tabore, ki so v prvi dobi ločeni, pozneje pa se zblížujejo.

1. Italijanska meščansko demokratična struja, ki je bila omejena pretežno na Trst. Gre za posameznike, ki so ostali zvesti demokratičnim načelom ukinjenih strank, to so večinoma republikanci, socialni demokrati in socialisti, po socialnem poreklu pa pretežno intelektualci, študenti in obrtniki. Organizirali so se v skupine »Italia libera«, »Giovane Italia« in liberalna opozicija. Po letu 1930 so se združili v novo gibanje »Giustizia e Libertà«. Delovanje teh skupin je bilo omejeno na ozek krog brez stikov z množicami, na propa-

gando z letaki in protifašističnim tiskom demokratičnega tiska, ki je priložnostno prihajal iz tujine.¹

2. Ločeno od italijanskega demokratičnega protifašizma se je razvijalo gibanje Slovencev in Hrvatov, ki je v protifašističnem odporu izražalo predvsem težnjo za narodni obstanek. Ta odpor se je tja do leta 1933 skladal s protiitalijanstvom. V najbolj zakotnih naseljih, med kmeti, so vlogi buditeljev narodne zavesti in posredno protifašizma imeli slovenski duhovniki, ki so po odpustu in premestitvi učiteljev bili ponekod edini predstavniki slovenskega izobraženstva. O tem največ pove Bevkov roman o Martinu Čedermacu. EkspONENTI bivše liberalne in klerikalne stranke, se pravi stari politiki, so večinoma emigrirali in se omejevali na iskanje legalnega varstva slovanske manjšine prek kongresov evropskih manjšin in pod okriljem društva narodov. V opoziciji do te oportunistične politike stare generacije je nastala mladinska ilegalna organizacija TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki si je nadela ime revolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, pozneje pa narodno revolucionarna organizacija.² Z demonstrativnimi akcijami, kot so požigi raznarodovalnih ustanov, je želela ustrahovati fašiste, zbuditi pozornost svetovne javnosti do vprašanja slovenske manjšine v Italiji, med prebivalstvom pa zavest, da je odpor mogoč. V množicah ta organizacija ni bila globlje zasidrana, velike simpatije pa je pridobila po ustrelitvi Gortana in bazoviških žrtev.

Tem političnim skupinam, pa tudi večini slovensko-hrvatskega prebivalstva, je bil končni cilj odcepitev od Italije in združitve s Slovenci na drugi strani meje. Izza meje so dobivali moralno pa tudi gmotno oporo. Številna primorska emigracija v Jugoslaviji je bila vedno v tesnih stikih z domačo zemljo.

3. V tretji protifašistični struji je delovala italijanska komunistična stranka, ki je bila v Julijski krajini ves čas ilegale močna in učinkovita.³ Imela je bogate tradicije iz legalne dobe, na ilegalo se je pravočasno pripravila in je tako lahko obdržala organizacijsko strukturo; razširjena je bila več ali manj po vsej deželi, tako med Italijani kot med Slovenci in Hrvati. Močnejša

¹ Prim. M. Pacor, *Confine orientale*. Feltrinelli, Milano 1964; E. Apih, *Dal regime alla resistenza*. Del Bianco Editore, Udine, 1960; G. Fogar, *Gabriele Foschiatti*. Udine, 1966.

² Na Tržaškem se je organizacija imenovala Borba. Od organizacije na Goriškem se je razlikovala v rigoroznosti izvajanja programa. V sporazumu z vodstvom TIGR je delovala samostojno do aretacij leta 1930, ki so privedle do bazoviških žrtev. Prim. V. Spanger, *Bazoviški spomenik*. Trst 1965 in policijsko gradivo za I. tržaški proces v arhivu IZDG. Člani tajne organizacije TIGR ali Borba so sebe imenovali borci. Fašisti pa so jih nazivali nacionalisti, iredentisti in teroristi. Dosedanje raziskave kažejo, da je dejavnost organizacije vsebovala tudi te elemente. Kazali so se v določenem obdobju, v skladu s stopnjo razvoja organizacije in splošno svetovno situacijo, predvsem pa kot reakcija na oster italijanski šovinizem. Nacionalistične težnje so se porajale iz nujenosti obrambi ogrožene narodnosti, torej v pozitivnem smislu, zakaj bistvo gibanja je bilo ves čas zgolj narodnoosvobodilno. Izraz nacionalisti (tudi tigrovci), ki se danes največkrat uporablja, torej ni najbolj primeren. To je pokazala tudi razprava na posvetovanju. Odločila sem se za termin narodnjaki, ki je po mojem mnenju ustrežnejši. Uporabljam tudi izraz narodni revolucionarji za čas, ko je bil ta v veljavi, ali radikalni narodnjaki, kadar poudarjam aktivnost, ki jih razlikuje od zmerne liberalno-narodnjaške struje.

³ Nekdanji načelnik tajne fašistične policije OVRA, Giudo Leto v knjigi OVRA. Bologna 1952, str. 45, priznava, da je bilo v Julijski krajini komunistično gibanje tako stanovito in dobro opremljeno kot malokje v Italiji.

jedra so bila v industrijskih središčih, posebno v Trstu, na podeželju pa so ostali večinoma posamezniki, le redko med seboj povezani. Stranko so v prvi dobi ilegale, pa tudi pozneje hromila sektaška stališča in precenjevanje revolucionarnih možnosti. Hkrati je bila prav zaradi razvite organizacijske strukture najlažji plen fašistične policije, ki je gibanje sproti obglavljala, takoj ko se je v kakem kraju začelo močnejše kazati. Delovanje komunistov v Italiji se je razvijalo po navodilih centralnega komiteja, ki je iz emigracije pošiljal v deželo tisk in aktiviste.

Za italijansko komunistično stranko, ki se je po IV. kongresu leta 1931 usmerila zlasti na pridobivanje množic s taktiko legalnega delovanja v fašističnih sindikatih in ustanovah, je torej v Julijski krajini predstavljalo glavno območje dela pridobivanja slovensko-hrvatskih množic. Te so bile zaradi narodnoosvobodilnih teženj protifašistične in protiimperialistične in kot take potencialni zavezniki italijanskega proletariata za socialistično revolucijo, ki je po tedanjih stališčih edina mogla rešiti tudi narodno vprašanje.⁴

Po lyonskem kongresu leta 1926 je stranka večkrat poudarila načelo o samoodločbi, pravici do odcepitve od imperialističnih držav in združitve slovenskega naroda. Ta načela so bila precizirana v skupni izjavi komunističnih strank Italije in Jugoslavije v februarju 1933⁵ in dokončno v aprilu 1934 v izjavi komunističnih strank Italije, Jugoslavije in Avstrije. Ker so se vse tri stranke obvezale, da se bodo tudi aktivno bojevale za uresničitev teh načel, je deklaracija bila hkrati tudi akcijsko navodilo.⁶ Še pred VII. kongresom kominterne je KSI avgusta 1934 dosegla akcijski sporazum z italijansko socialistično stranko, ki je pomenil začetek enotne delavske fronte v Italiji. Z drugimi italijanskimi protifašističnimi organizacijami se je po letu 1935 tudi dogovarjala, toda do zaveznitva pred vojno ni prišlo.⁷ Linijo ljudske fronte je vodstvo italijanske partije lahko vpeljalo prav v Julijski krajini, ker je bil razčiščen odnos stranke do slovenskega narodnega vprašanja, ker so slovenski narodnjaki nehali enačiti fašizem z italijanstvom, zlasti zaradi odpora italijanskega naroda do etiopske vojne, posebej pa zato, ker so stiki in medsebojne usluge med komunisti in slovenskimi narodnjaki na terenu že obstajale.⁸

Jeseni 1935 je KSI v svojem glasilu Unità povabila narodne revolucionarje v Julijski krajini in v emigraciji, naj se ji pridružijo v snovanju enotne ljudske fronte za osvoboditev Julijske krajine, v kateri bo partija branila

⁴ Prim. Shemo platforme za politično akcijo komunistične organizacije v Julijski krajini, ki jo je odobrilo vodstvo KSI novembra 1929, v reviji *Lo Stato Operaio* 1930, št. 8.

⁵ Izjava je v arhivu CK ZKS, fasc. G. k. 1927—1940 in v časopisu *Proleter* 1933, št. 4.

⁶ Izjava je objavljena v *Lo Stato Operaio* 1934, št. 4 in v *Delu*, glasilu CK KPS, julij 1948, št. 1.

⁷ Prim. *Lo Stato Operaio* 1927—1939, *Antologia a cura di Franco Ferri*, II. del. Editori riuniti, 1964, članki na straneh 361, 550, 633 in 650.

⁸ Časopis *Istra*, glasilo Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske krajine, začenja že leta 1932 seznanjati bralce o delovanju italijanskih protifašističnih strank. To gibanje popularizira do podpisa prijateljske pogodbe med Jugoslavijo in Italijo leta 1937, ki je privedla do cenzure lista. O sodelovanju med komunisti in narodnjaki glej spominsko gradivo v IZDG in ACK ter članke v Gregorčičevem koledarju 1947 in Jadranskem koledarju 1960. Podobne zveze so imeli slovenski narodnjaki tudi z meščanskimi protifašističnimi skupinami v Italiji in v emigraciji; prim. še V. Španger, navedeno delo.

slovanske nacionalne zahteve.⁹ Še isto zimo so predstavniki KSI, komunistične federacije Julijske krajine in narodnorevolucionarnega gibanja TIGR v tujini — najbrž v Parizu, sklenili sporazum o enotni akciji. S tem je komunistična stranka Italije prvič vzpostavila zaveznitvo z neko meščansko organizacijo, kar je za Julijsko krajino pomenilo prvi zarodek ljudske fronte.

Komunistična stranka se je ponovno obvezala, da se bo borila za samoodločbo s pravico odcepitve slovenskega naroda od imperialistične Italije in proti vsakršni obliki gospodarskega in narodnega zatiranja slovanske manjšine. Narodnorevolucionarna organizacija se je odrekla dotedanjim individualnim akcijam in se obvezala, da bo sodelovala v enotni akciji delovnih množic za obrambo in izboljšanje življenjskih razmer ter v skupnem boju s komunistično stranko in italijanskim ljudstvom za uničenje fašistične diktature. Obe organizaciji sta obdržali popolno organizacijsko neodvisnost, delovali pa naj bi v skladu z gornjimi načeli po načrtu, ki ga bo narekoval trenuten položaj v deželi. Komunistična federacija Julijske krajine in narodnorevolucionarno gibanje sta prevzela pobudo za ustanavljanje široke ljudske fronte, ki bo delovala na temelju boja za narodne zahteve, proti vojni in fašizmu.¹⁰ Hkrati s sporazumom je izšel še letak v italijanščini, slovenščini in srbohrvaščini, namenjen vsemu prebivalstvu primorske dežele, z naslovom »Za ljudsko fronto v Julijski krajini, proti narodnemu tlačenju in proti vojni«. V letaku je rečeno, da italijanski narod ni tlačitelj Slovencev in Hrvatov, niti ne oporeka njihovim narodnim pravicam. Fašizem tlači tako italijanski narod kakor slovansko manjšino, zato naj se vsi trije narodi skupno borijo proti temu skupnemu sovražniku. Sledi vabilo vsem političnim strujam in posameznikom, naj vstopijo v ljudsko fronto, katere jedro sta komunistična stranka in narodnorevolucionarna organizacija.¹¹

Izjava treh komunističnih strank, akcijski sporazum italijanskih komunistov s socialisti in slovensko-hrvatskimi narodnimi revolucionarji ter drugi načrti za ustanovitev ljudske fronte v Italiji so nastali v emigraciji z dogovori med strankarskimi voditelji. Za nas pa je bolj pomembno spoznati, kako se je ta taktika, sprejeta na vrhu, kazala v Julijski krajini, kjer so bile okoliščine za gibanje vse prej kot ugodne.

Razen ostrega policijskega režima je predstavljal največjo oviro združevanja protifašističnih sil obojni nacionalizem, pri komunistih pa sektaštvo in oportunistem. Upoštevati je treba še, da so le redki posamezniki poznali izjavo treh strank ter sporazum in navodila. Glas z vrha ni segel med ljudske množice. Slovenci in Hrvati, ki so bili skoraj v celoti na protifašističnih pozicijah, so se posamezno vključevali v strujo, ki je zdaj tu zdaj tam aktivneje posegala v boj proti raznarodovanju in gospodarskemu tlačenju.

Iz arhivskih in časopisnih virov zvemo, da se stari tržaški komunisti niso mogli sprijazniti z novo taktiko legalnega delovanja, stališč do narodnega vprašanja pa niso razumeli. V ospredje so potiskali gospodarsko vprašanje Trsta in ga popolnoma ločevali od narodnega. Nenehne aretacije so prekinjale še tisto kontinuiteto preučevanja in delovanja na tem področju, ki se je začela razvijati. Italijanska meščanska demokratična struja se še celo ni

⁹ Istra, 1. XI. 1935.

¹⁰ Lo Stato Operaio 1936, št. 2.

¹¹ Arhiv IZDG, zbirka I. Regenta, fasc. II.

mogla strinjati s stališčem o odcepitvi Slovencev in Hrvatov, priznavala jim je le najširšo avtonomijo v mejah Italije.¹²

V narodnorevolucionarnem gibanju Slovencev in Hrvatov se je postopoma uveljavljala leva struja, ki se je vedno bolj usmerjala na delo med množicami. O tem pričajo med drugim javne protivojne manifestacije Slovencev ob vpoklicih k vojakom za etiopsko bojišče, številni prebegi vpoklicancev v Jugoslavijo in tajna božična obdarovalna akcija leta 1935.¹³ Obdarovanje revnih otrok v okolici Trsta in na Krasu s slovenskimi knjigami in oblačili pomeni v primerjavi s prejšnjimi širšo akcijo, namenjeno socialno ogroženim slovenskim družinam, zato jo preživeli upravičeno štejejo med ljudskofrontne.

V marcu 1936 je izšla prva številka ilegalnega ciklostilnega lističa Ljudska fronta s podnaslovom »glasilo narodnorevolucionarne organizacije Julijske krajine«. Listič je bil pisan za Slovence in Hrvate; potrjeval je dotedanja narodnjaška stališča, da se slovanska manjšina ne bo sprijaznila z nobeno italijansko vlado, ki bi sledila Mussolinijevi, ker je končni cilj Slovencev osvobodilna revolucija in odcepitev od Italije, naj bo ta imperialistična, fašistična ali pa meščansko liberalna. V naslednjih številkah se je vsebina vse bolj prilagajala ljudskofrontnim stališčem. Časopis je postal glasilo ljudske fronte namesto narodnorevolucionarne organizacije, emblem pesti je nadomestil sliko vzhajajočega sonca. V tretji številki, namenjeni delavskemu prazniku prvega maja, je med drugim rečeno, da se Slovenci in Hrvati v Julijski krajini »pridružujemo armadi vseh onih, ki se borijo proti fašizmu in izjavljamo, da se hočemo skupaj z njimi boriti do skrajne zmage... Prvega maja 1936. smo edini z vsemi proletarci sveta tudi v naših zahtevah, da se mora sedanji kapitalistični družveni sistem zrušiti...«. Osmo številka, posvečena Španiji, izraža solidarnost s špansko republiko in poziva Slovence in Hrvate, naj zbirajo zanj prispevke. Širijo naj smernice ljudske fronte, zaveznike pa naj iščejo v vseh revnih in potlačenihih ljudskih plasteh, v celotnem italijanskem prebivalstvu. V okviru zakonitih možnosti naj zahtevajo izboljšanje socialnih razmer in se s tem pripravljajo na odločilni boj.¹⁴ Nacionalistična stališča so se torej umaknila ljudskofrontnim. Član CK KSI Ruggero Grieco je npr. oktobra 1936 sporočil Ivanu Regentu v Sovjetsko zvezo, da lističe izdajajo slovenski narodnjaki in da jih je vodstvo partije že opozorilo na dobre in slabe plati člankov. Nato nadaljuje: »Zdi se mi, da naši zavezniki začenjajo postajati preveč komunisti, kar ni koristno.« Pravi, da stvari počasi napredujejo, vendar je tudi med emigranti iz Julijske krajine v Jugoslaviji že opazna struja, ki podpira politiko ljudske fronte.¹⁵

Podoben proces razberemo tudi iz glasila Svoboda, ki ga je izdajal centralni komite TIGR. V letu 1936 je vsebina lističa še močno nacionalistična, pozneje se gesla v krvavi nacionalni revoluciji umaknejo geslom za kruh, svobodo in proti vojni. Iz naslova je odpadla tudi kratica TIGR in ostala samo revolucionarna organizacija. Številka iz avgusta 1938 je posvečena Španiji, splošnemu protifašističnemu gibanju v Evropi, na katerega naj bi se naslonilo tudi gibanje slovanske manjšine v Julijski krajini; omenjena je še So-

¹² Lo Stato Operaio 1936, št. 2 in 6.

¹³ Prim. podatke v Istri 1935 in 1936.

¹⁴ Iz leta 1936 poznamo samo štiri številke; fotokopije so v IZDG.

¹⁵ Arhiv IZDG, zbirka I. Regenta, fasc. II.

vjetska zveza, kot močan steber miru.¹⁶ Čeprav pomanjkljivi kažejo ti viri na prehajanje narodnjaške organizacije v levo, posebej pa levo usmerjenost tistih množic na terenu, ki so jim bili časopisi namenjeni. O tem priča tudi dejstvo, da so v ljudskofrontnem obdobju mnogi privrženci in aktivni člani narodnjaške organizacije prestopili v komunistično stranko. Na to strujo so se lahko navezali komunisti tudi pozneje, ko so pod vodstvom Tomažiča snovali protifašistično fronto na množični osnovi.

V Trstu se je med italijanskim prebivalstvom v letih 1935-38 razvijalo drugo gibanje, ki sodeč po virih ni imelo tesnejših stikov s slovenskim narodnim gibanjem. Tudi policija je ob vdoru ugotovila, da je v Julijski krajini dvoje gibanj: gibanje italijanskih protifašistov različnih političnih nazorov v mestih in gibanje Slovencev in Hrvatov na deželi.¹⁷

Po letu 1934 je komunistična stranka na terenu opuščala organizacijske oblike celic in komitejev ter se po navodilih centralnega vodstva preusmerila na avtonomno delovanje skupin in posameznikov. Tržaški komunisti so z legalnimi nastopi, posebno v sindikatih, poskušali uveljavljati enotno delavsko fronto. Že to delo so ovirale nasprotujoče si težnje v samih komunističnih vrstah, ker so stari kadri sektaško vztrajali na zastarelih metodah politiziranja v ozkem krogu simpatizerjev. Do slovenskega narodnjaškega gibanja so bili še posebej nezaupljivi; bali so se, da bi v fronti prevladala ta struja, ki je bila izven mest močnejša od komunistične. Vodilni partijski delavci so leta 1936 poročali centralnemu komiteju, da so v Trstu in pokrajini tla za ljudsko fronto godna, ker prevladuje splošno nezadovoljstvo spričo etiopske vojne in poslabšanja življenjskih razmer in ker se ljudje navdušujejo nad uspehi ljudske fronte v Franciji in Španiji. Vsi pa si žele svetovne vojne, od katere si vsak po svoje obeta sprememb; to željo goje tudi komunisti, čeprav se na zunaj zavzemajo za mir.¹⁸ Poročila le bežno omenjajo gibanje med Slovenci in ga kritizirajo zaradi nacionalizma, molče pa o paktu in lističu Ljudska fronta. Tržaški komunisti tega delovanja niso poznali, ali pa so ga ignorirali; hkrati so povpraševali po slovenski literaturi, da bi jo razširjali po deželi.

V decembru 1935 so se komunistom v Trstu približali anarhisti s predlogom, ki so ga pripravili republikanci o enotnem nastopu za vpostavitve republikanske vladavine. Tržaški komunisti pa so zahtevali aktualnejšo osnovo: uničenje fašizma. Nadaljnega razvoja teh stikov ne poznamo, vemo le, da se gibanje Giustizia e Libertà do vojne ni vezalo s komunistično organizacijo,¹⁹ tudi zato ne, ker v centralnih vodstvih ni prišlo do konkretnega sporazuma. Sodelovali so posamezniki različnih političnih nazorov.

V februarju 1936 je prišlo v Trstu do prve pomembnejše akcije. Lastniki trgovin so se kolektivno uprli ukazu prefektуре o podaljšanju trgovskega urnika, ki ga je zahtevala elektrogospodarska industrija, da bi povečala prodajo električnega toka. Uredba bi koristila tudi trgovini, vendar jo je ta vseeno zavrnila iz protesta proti diktiranju veleindustrije. Tržaško komunistično vodstvo je tedaj ugotavljalo, da je to prvi upor proti lokalni oblasti v Trstu, da je partija prvič uspela organizirati gibanje na liniji ljudske fronte in v njem

¹⁶ Iz te dobe je ohranjenih le nekaj številčk lista Svoboda: iz leta 1933 dve, iz leta 1936 štiri, iz leta 1938 avgustovska številka. Izvirniki ali fotokopije so v arhivu CK ZKS in IZDG.

¹⁷ Arhiv CK ZKS, fasc. T. p., 1936—1937.

¹⁸ Arhiv CK ZKS, fasc. T. p., 1936.

¹⁹ Prim. Apih, navedeno delo, str. 23.

zajeti delavce in delodajalce; gibanje bo rodilo sadove, saj o njem in o ljudski fronti razpravlja velik del prebivalstva. V maju istega leta so Tržačani bojkotirali fašistične manifestacije ob zavzetju Adis Abebe.²⁰

Božična obdarovalna akcija, odpor tržaških trgovcev, protivojni izgredi in bojkot fašističnih manifestacij so torej bili konkreten izraz širšega protifašističnega odpora, ki se je pojavil predvsem zaradi etiopske vojne. Prištevati je treba še velik delež primorskih protifašistov obeh narodnosti v španski državljanski vojni.

Leta 1937 je list Ljudska fronta postal glasilo Komunistične stranke Italije. Ohranjeni sta samo dve številki v italijansčini, izhajali pa so tudi slovenski prevodi. V letu 1936 so Ljudsko fronto izdajali narodni revolucionarji, zato so bila gesla in vsebina v začetku omejena na narodnostno vprašanje; sedaj, ko so časopis izdajali komunisti, so v njem prevladala sektaška, levičarska gesla. V člankih je močan poudarek na ljudski fronti, na enotnosti italijanskega delovnega ljudstva in slovanske manjšine v boju za svobodo. Dana so navodila vsem slojem, vsem političnim strujam in nezadovoljnim fašistom, naj zahtevajo drobne koncesije v mejah zakonitosti. Letaki, pripravljene za obletnico oktobrske revolucije z gesli za kruh, za svobodo, vzkliki Španiji in ljudski fronti, pa tudi s slikami Kristusa in napisi »Živel Kristus, učitelj ljudske fronte«, dokazujejo, da so v Trstu sodelovali elementi različnih prepričanj.²¹ Vsa ta dejavnost je bila seveda omejena na ozek krog ljudi. Fašistično nasilje je bilo preveč nevarno, zato širši sloji niso tvegali, da bi javno izražali nezadovoljstvo. Aktivnejše osebe je policija tudi tokrat aretirala. Hkrati je odkrila organizacijo v istrskih mestih, ki je bila povezana s tržaško in je izdajala ljudskofrontni list La voce del popolo namesto partijskega glasila Il Lavoratore. O povezavi med gibanjem v mestih in na podeželju ni podatkov. Kolikor je zveza obstajala, so jo vzdrževali tržaški komunisti slovenske narodnosti, ki so bili v stikih s komunisti na deželi, ti pa ponekod v stikih z narodnjaki. Nekateri tržaški komunisti so sami izpovedali, da so nasprotovali povezavi s slovenskimi narodnimi revolucionarji, češ da le-ti žele enotno fronto zgolj zato, da bi se lažje približali svojim nacionalističnim ciljem.²²

Aretacije v letih 1936-38 so gibanje med italijanskimi protifašisti v Trstu praktično zatrle. Ostalo je vse pri začetkih: leta 1936 so se rahlo premaknile tudi širše italijanske množice in se toliko razgibale, kolikor so pričakovale porazov fašizma v Etiopiji in Španiji. Zmaga fašizma v zunanji politiki jih je demoralizirala in ponovno potisnila v topo čakanje.

Vse drugače se je v zadnjih letih pred vojno manifestirala bojevitost Slovencev, ki je ustvarila temelje za bodočo Osvobodilno fronto. Sporazum med komunisti in slovenskimi narodnjaki iz leta 1936 je šel v pozabo, ohranjeni viri ga nič več ne omenjajo. Sodelovanje med privrženci obeh organizacij na terenu pa je mimo tega obstajalo. Skupina komunistov z divaškega območja in Slovenske Istre je bila npr. povezana s skupino narodnih revolucionarjev na postojnskem in v Ilirski Bistrici; od tu je dobivala literaturo, prek teh je iskala stike s komunisti v Sloveniji.²³

²⁰ Arhiv CK ZKS, fasc. T. p., 1936.

²¹ Arhiv CK ZKS, fasc. T. p., 1936-1937.

²² Isto.

²³ Prim. spomine in izjave Albina Dujca, Ivana Gašperšiča in Janka Vatovca v arhivu IZDG, zbirka spominov.

Po letu 1938 je za primorske komuniste nastopila nova doba. Iz emigracije se je vrnil mladi Pino Tomažič, ki je obogaten z izkušnjami, pridobljenimi v Sloveniji, začel povezovati in utrjevati razkropljene in avtonomne komunistične skupine predvsem na podeželju. Ponovno je začelo izhajati Delo, s pridobivanjem simpatizerjev, zlasti med delavsko in kmečko mladino, so rasla močna protifašistična jedra. Mladinske skupine pod vplivom partije so bile posebno močne v okolici Trsta, na Krasu, v Vipavski dolini in v Brkinih. Drugo delovno področje, ki se mu je Tomažič posebej posvetil, so predstavljale skupine slovenske meščanske mladine, ki so delovale po navodilih nekdanjih liberalnih in krščanskosocialnih voditeljev. Te skupine so se po letu 1937 tudi začele združevati pri skupnih pollegalnih pevskih, športnih in gledaliških predstavah, ki so bile zdaj spričo prijateljske pogodbe med Italijo in Jugoslavijo vsaj do neke meje možne. Progresivno z razvojem enotne kulturne dejavnosti je v samih mladinskih vrstah rasla potreba po trajnejšem združevanju in po organizacijskih oblikah ne glede na medsebojne nazorske in politične razlike. Z izletni na podeželje, ki so jih zrelejši mladinci izkoriščali za politične konference in akcijske dogovore, se je ta enotnost krepila in razširjala tudi na kmečko in delavsko mladino. To gibanje je bilo usmerjeno h krepitvi narodne zavesti in protifašističnega duha. V tem okviru je imel realno osnovo program, ki ga je zasnoval Tomažič in ki je bil v skladu z okoliščinami na terenu, z načeli enotne protifašistične fronte in izjave treh komunističnih strank glede slovenskega narodnega vprašanja.²⁴ Z vnašanjem socialnih in splošnih frontnih idej v ilegalne mladinske lističe in med same pripadnike narodnjaške in krščanskosocialne struje je rasel vpliv komunistov tudi med to mladino, ki se je postopoma odtegovala dotedanjim voditeljem.²⁵

V razpoloženju množic, ki so se izživljale s slovensko pesmijo in besedo, je ponovno oživela tudi radikalna narodnjaška struja, ki je v pričakovanju vstopa Italije v vojno začela načrtovati sabotažno in vojaško-obveščevalno dejavnost kot pomoč demokratičnim državam in Jugoslaviji v boju proti silam osi. Pod pritiskom vojne nevarnosti so se tudi komunisti pripravljali na obo-rožen boj in vstajo ter čakali stališča, ki jih bo zavzela komunistična stranka Slovenije ob napadu Italije na Jugoslavijo. Hkrati so v Delu pozivali na dezerterstvo, vojno sabotažo in bojkot.²⁶ Načrti komunistov in radikalnih narodnjakov se niso skladali, vendar so se priprave obojih v tem trenutku ujemale, tako pri zbiranju orožja kakor v propagandi med množicami. Del poti je bil torej skupen. To nam pojasnjuje korak, ki ga je naredil Tomažič poleti 1939, ko se je dogovoril z levičarskimi voditelji primorske radikalne narodnjaške struje v Ljubljani za dobavo orožja, ki ga je še isto zimo tudi dobil. Druge podrobnosti dogovora niso znane, drobci v ohranjenih virih pa kažejo, da je bila ta struja naklonjena sodelovanju s komunisti. Ta povezava je policijo pripeljala na napačno sled, da je ob preiskavi za proces celo skupino tako imenovanih »teroristov« s Pivke priključila h komunistični organizaciji.²⁷

²⁴ Izvirno besedilo Tomažičevega programa ni ohranjeno; poznamo ga le po spominih. Glej: LdP 1949, št. 304; Primorski dnevnik 1951, št. 296 in 1963, št. 294.

²⁵ Prim. spominsko gradivo v IZDG in članke v Primorskem dnevniku ob obletnicah II. tržaškega procesa.

²⁶ Časopis Delo iz dobe 1938—1940 ni dostopen, vsebino zadnje številke povzeman po policijskem gradivu za II. tržaški proces. Arhiv IZDG, fasc. 1019.

²⁷ Arhiv IZDG, fasc. 1014 in 1019, gradivo o II. tržaškem procesu.

V letih 1939 in 1940 torej že lahko govorimo o protifašistični fronti med Slovenci v Julijski krajini, kakor jo je začrtal Tomažičev program. Obstajala je delovna zveza med komunistično, narodnoliberalno in krščanskosocialno mladino, obstajala je zveza med radikalno narodnjaško strujo in komunistično organizacijo. Na Krasu, v goriški in tržaški okolici, kjer je bila komunistična stranka močnejša, so bile protifašistične skupine pod vplivom komunistov. V vršičku obeh meščanskih struj je v marcu 1940 prišlo tudi do ustanovitve skupnega narodnega sveta, izostal pa je dogovor s komunistično organizacijo.²³ Manjkala je tudi zveza slovenskega gibanja z italijanskim, kolikor je po aretacijah leta 1938 to sploh obstajalo; bili so le osebni stiki med komunisti obeh narodnosti.

Množične aretacije Slovencev poleti in jeseni 1940 so gibanju odvzele voditelje in najbolj aktivne delavce; splošna mobilizacija v kazenske bataljone in poostreno policijsko nadzorstvo nad celotnim slovenskim prebivalstvom sta zavrla vsako dejavnost, po drugi strani pa še bolj zaostrila protifašističen odpor slovenskih množic. Osvobodilna fronta je leta 1941 našla pripravljena tla. Močna oporišča je dobila med preostalimi privrženci vseh političnih smeri, predvsem pa v vrstah tistih narodno zavednih množic na podeželju, do katerih strujarstvo sploh ni prodrlo. Le-te so se avtomatično opredelile za narodno-osvobodilni boj, ker je bil za Primorce logično nadaljevanje večletnega podtalnega protifašističnega odpora.

---

²³ Isto.

Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921–1938

Leto 1934 ne pomeni le prelomnico v bivanju prve avstrijske republike, ampak tudi v življenju Slovencev na Koroškem. Do tega leta so se namreč izoblikovali vsi tabori, ki so in še vplivajo na dogajanja na območju avstrijske republike in med koroškimi Slovenci. — Predvsem moramo upoštevati, da je bilo slovensko govoreče prebivalstvo Koroške po deželnozborskih volitvah 1921 razdeljeno v bistvu na tri dele. Prvi del je bil politično organiziran v stranki s slovenskim programom in konservativnim značajem, ki ji je pripadalo po večini slovensko kmečko prebivalstvo. Drugi del, večinoma agrarni in neagrarni proletarijat, je zajela avstrijska socialna demokracija, ki je bila ves čas sicer v narodnem oziru politično indiferentna, dejansko pa se je ob važnejših odločitvah, tako ob plebiscitu 1920, postavila na nemško stran. Tretji del je bil nemško orientiran, politično se je pred prvo svetovno vojno naslanjal na liberalno stranko, po vojni pa na meščanski in velikonemški Lanbund.¹

Takraten vpliv avstrijske socialnodemokratske stranke na Koroškem kaže podatek, da je imela stranka leta 1926 129 krajevnih organizacij s 16 223 člani, njeno glasilo Arbeiterwille pa je izhajalo v 2641 izvodih.² Kmalu po plebiscitu so socialisti pod pritiskom splošnega avstrijskega političnega razvoja in zaradi nasprotij z meščanskimi strankami na Koroškem tudi izstopili iz sosveta takratne in kasnejše osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Kärntner Heimatdiensta — Kärntner Heimatbunda. Leta 1920 so namreč v državnem okviru prešli iz vladnih vrst v opozicijo ter bili v njej do razpusta stranke 12. februarja 1934. Na Koroškem pa je bil ta razvoj nekoliko počasnejši; šele na volitvah leta 1923 so bili socialni demokrati potisnjeni iz vlade, kar je vodilo naslednje leto do njihovega izstopa iz omenjene protislovenske organizacije.³ In prav zato zasledimo po tem izstopu pri tej stranki poskuse približati se slovenskim deželanom ter prizadevanja za kulturno življenje slovenskih delavcev. Tako so bili leta 1928 odprti po zaslugi Karla Newoleta, do pred letom dni generalnega konzula Avstrije v Ljubljani, in ob sodelovanju zastopnikov ljubljanske delavske zbornice, slovenski oddelki pri delavskih knjižnicah v Železni Kapli, Borovljah in Bistrici v Rožu, pozneje pa se je ta akcija razširila tudi na knjižnici v Velikovcu in Pliberku.⁴

¹ Glej Fran Zwitter, Koroško vprašanje. Ljubljana 1937; isti, Problem bodočih slovenskih meja (elaborat). Arhiv IZDG, fasc. 457; Hans Lager, Abwehrkampf und Volksabstimmung. Klagenfurt 1930.

² Koroški Slovenec, 15. IX. 1926 po Arbeiterwille.

³ Lojze Ude, Po plebiscitu 10. oktobra 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund. Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, str. 84.

⁴ Prim. članek Avgusta Reismana, Večer (Maribor), 10. VIII. 1965.

Vprašanje napredne usmeritve v okviru slovenskega političnega gibanja je bilo v tem času otežkočeno. Vzrok moramo iskati predvsem v prevladovanju izključno konservativnega vodstva slovenskega političnega in kulturnega gibanja do leta 1938, ki so se mu iz nacionalne discipline uklanjali tudi posamezniki z naprednejšimi nazori, še več pa jih je prav konservativna svetovnonazorska usmeritev tega gibanja usmerjala v avstrijsko socialnodemokratsko stranko in Slovencem nasprotni nemški meščanski tabor. Prvi znak uveljavljanja naprednejših, iz narodnih motivov sodelujočih posameznikov v okviru slovenskega političnega gibanja pomeni nedvomno leta 1921 sprejet predlog kasnejšega slovenskega deželnozborskega poslanca dr. Franca Petka, naj izpade iz dotedanjega imena slovenskega političnega predstavništva na Koroškem Katoliškega političnega društva izraz »katoliško«. Petek pravi v še ne objavljenih spominih, da mu pri tem predlogu ni šlo za verske razloge, pač pa za politični akt, s katerim naj bi slovensko politično gibanje tudi navzven izrazilo večjo zadržanost in distanco slovenske politike do celovških cerkvenih oblasti, med katerimi je vladal (in še vlada) Slovcem sovražen duh.⁵

Vsekakor bi bila v takratnih razmerah možna diferenciacija slovenskega političnega gibanja edino v smeri ustanovitve slovenske liberalne stranke ali v naslonitvi na avstrijsko socialno demokracijo kot največjo predstavnico delavskega razreda v Avstriji. To je po izstopu socialnodemokratske stranke iz Kärntner Heimatbunda opazilo tudi vodstvo Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, po naročilu katerega se je Petek razgovarjal z vodilnimi koroškimi socialisti o odnosu med socialno demokracijo in slovensko politično organizacijo. Šlo je za želje vodstva socialnodemokratske stranke, da bi njen denarni zavod prevzel upravo finančnih sredstev slovenske združene zveze. Vendar do sporazuma ni prišlo; vzrok moramo iskati v nasprotnih svetovnonazorskih gledanjih, pa tudi v nacionalizmu dela koroških socialnih demokratov, npr. pri vodilnem koroškem socialistu Zeinitzerju, ko je bil imenovan za predsednika šolske komisije za Slovence na Koroškem. Petek, sam član te komisije, pravi v spominih, da je bil Zeinitzer med člani komisije »najbolj strupen«⁵ proti Slovencem. Da so koroški Slovenci leta 1921 pripomogli k izvolitvi socialnodemokratskega deželnega glavarja, je 8. februarja 1921 list Koroški Slovenec označil za izhod v sili. Slovenski deželnozborski poslanec Vinko Poljanec je v pojasnilo opozoril, da je bil vzrok podpore »rdečemu deželnemu glavarju«⁵ v dejstvu, da slovenska predstavnika v deželnem zboru nista hotela glasovati za tiste kandidate meščanskih strank, ki »so se pred plebiscitom in potem postavili na odločno Slovcem sovražno stališče«.

Nedvomno pomeni v slovenskem političnem življenju na Koroškem pričetek svetovnonazorske diferenciacije leto 1930. Do tega časa je namreč pričel, čeprav v skromnem številu, prihajati z Dunaja mladi rod slovenskih akademikov, politično bolj usmerjen v duhu katoliškega gibanja. Pomeni pa to leto z naraščajočo gospodarsko in politično krizo avstrijske države, ki jo predvsem označuje napredovanje klerofašističnega režima, tudi pričetek odklona dela koroških Slovencev od politike vodstva Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, katerega del se je celo ogreval za idejo avstrijske stanovske države. Navzven se je pričetek te diferenciacije pričel kazati predvsem ob zahtevi mlajšega katoliškega klera pod vodstvom celovškega ordina-

⁵ Franc Petek Iz mojih spominov. Tipkopis v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

riata, naj bi koroški Slovenci na volitvah tega leta zavestno volili krščansko-socialno stranko ter ne odklanjali podpore nemško usmerjenim političnim strankam. Na zboru zaupnikov 2. oktobra 1930, ki naj bi odločil o tem vprašanju, je po Petkovem opozorilu »le z nekaj glasovi prodril predlog o brez-pogojni odreditvi slovenskih koristi interesu krščansko-socialne politike«.

Ob tej odločni klerikalni usmeritvi sicer ni prišlo do razcepa slovenskega političnega gibanja, pač pa do ločevanja duhov, ker so demokratično in socialno napredno misleči Slovenci pričeli iskati druge rešitve. Karel Prušnik — Gašper — opozarja, da so na volitvah mnogi zavedni Slovenci volili v državni zbor slovensko stranko, za državni zbor pa socialne demokrate. Na občnem zboru Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem dne 9. aprila 1931 je vodstvo slovenskega političnega gibanja takole označilo izid volitev leta 1930: »... Nekaj ne smemo spregledati pri zadnjih volitvah: porast socialne demokracije med našim kmečkim prebivalstvom. Sama (namreč socialna demokracija — op. p.) že pravi, da je najmočnejša slovenska stranka. Trije razlogi so: 1. naše ljudstvo obubožava..., 2. da znajo socialni demokrati pred ljudstvom lepo poudarjati narodne zahteve in 3. da se vsi naši nasprotniki desetletja sem prizadevajo odtujiti naše verno ljudstvo Cerkvi in da ponekod celo zastopniki Cerkve v napačnem razumevanju svojega poslanstva... podpirajo odtujevanje.«⁶

Povsem drugače so v tem pomembnem času ravnali koroški komunisti.⁷ Poleg akcij koroških komunistov slovenske narodnosti (tu mislimo na spomenico v slovenskem jeziku, ki jo je bil prebral tega leta Johan Kazianka v koroški delavski zbornici in z njo v imenu svoje stranke izjavil, da imajo koroški Slovenci sami odločati o svoji usodi, ter na letak, ki ga je Kazianka izdal v imenu deželne organizacije KPA v slovenskem in nemškem jeziku in v njem pozval slovenske in nemške delavce v skupen boj proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju) je zanimivo pričevanje tega nastopa v odmevu glasila Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence, ki je 29. oktobra 1930 z obžalovanjem ugotovilo, da so se poleg drugih strank »vrgli na naše ljudstvo še komunisti«. »Posebno v Spodnjem Rožu« — je pisal list — »silno agitirajo. Izrabljajo našo revščino, posebno pa dejstvo, da so nemške stranke za nas imele samo obljube, storile pa niso ničesar. Obljubljuje nam v številnih letakih narodne pravice, celo posebno sovjetsko Slovenijo. Strašna obsodba bi bila za naše oblasti, če bodo komunisti med nami dobili glasov, le obup nad pravičnostjo more koga gnati med komuniste.« Pomoč komunistov iz osrednje Slovenije, posebno Prežihovega Voranca, slovenskim komunistom na avstrijskem Koroškem⁸ izpričuje biografski podatek Franja Ogrisa z dne 3. februarja 1948, da je bil v letih 1933 do 1934 povezan z nekaterimi jugoslovanskimi komunisti, med njimi s Prežihovim Vorancem in Marijo Vilfan. Opozarja, da so skušali takrat slovenski komunisti (pač koroški visokošolci)⁹ s pomočjo obeh partij, avstrijske in jugoslovanske, izdajati narodno revolucionarni list Punt kot protiutež prevladujoči konservativni struji v

⁶ Prim. govor člana vodstva Političnega in gospodarskega društva za koroške Slovence Janeza Starca. Koroški Slovenec, 29. IV. 1931.

⁷ Glej tudi 20 Jahre Volkswille. Wahrheit und Volkswille, 13. XI. 1965.

⁸ Med drugim prim. odlomek Prežihovega članka O Koroški. Prežihov zbornik, str. 86.

⁹ Prežihov zbornik, str. 204.

slovenskem političnem gibanju. Še pred izidom pa je ob februarskih dogodkih leta 1934 policija zasegla prvo številko lista.¹⁰

Vsekakor je bila po letu 1930 vidna vedno tesnejša povezava klerikalnega vodstva slovenskega političnega gibanja s krščanskimi socialisti v Dollfusovi smeri. To kaže tudi občni zbor Političnega in gospodarskega društva za Slovence, ki se je sestal ob koncu aprila 1933. Okoliščina, da je vodstvo občnega zbora dalo zboru po opozorilu v Koroškem Slovencu »bolj informativen značaj in da si je pridržalo izjavo končno veljavnega stališča... manjšine k vprašanjem, ki... razgrevajo svet in njegove države« kaže, da se koroški Slovenci niso brez odpora podrejali klerikalnemu vodstvu in režimu. Kljub kritičnemu stališču velikega dela udeležencev občnega zbora do podpore klerikalni diktaturi je čez nekaj tednov Koroški Slovenec v uvodniku »Državi, kar je njenega!« izrazil solidarnost z Dollfusovo Avstrijo in njenim diktatorskim režimom. Po 12. februarja 1934, ko je Dollfussu uspelo prepovedati socialnodemokratsko stranko, je radikalna struja slovenskih koroških klerikalcev brez privoljenja slovenskega članstva podredila slovensko politično organizacijo koristim klerikalnega režima.¹¹

Opozoriti moramo, da se je vodstvo socialnodemokratske stranke na Koroškem še pred februarskimi dogodki 1934 odločilo podpreti krščanskosocialnega kandidata za deželnega glavarja. To je potrdilo tudi centralno strankino vodstvo na Dunaju. Koroško socialnodemokratsko vodstvo na Koroškem je februarja 1934 tudi doseglo, da v deželi ni prišlo do oboroženega odpora republikanskega Schutzbunda kljub dejstvu, da je med delavskimi množicami bilo močno vojno razpoloženje.¹² Da pa tako vedenje koroških socialnih demokratov ni bilo slučajno, priča po dogodkih 12. februarja izstop namestnika deželnega glavarja Zeinitzerja in celovškega župana ing. Pichlerja iz socialnodemokratske stranke in njun pristop k avtoritativnemu režimu.

Posledica neodločnosti vodstva avstrijske socialnodemokratske stranke ob vprašanju odpora proti nastopajočemu avtoritativnemu režimu je vodila po 12. februarju po eni strani k prestopanju socialistov k tako imenovanim revolucionarnim socialistom, po drugi strani pa h KPA, ki se je prav s tem močno okrepila. Kasneje je prišlo ne le do zblizanja obeh delavskih skupin, ampak tudi do sporazuma ob akcijski enotnosti obeh organizacij avstrijskega delavskega razreda.¹³ Pristopanje v KPA je bilo vidno tudi v slovenskem delu dežele. Tu so pristopali v KPA tako nekdanji socialni demokrati, deloma pa tudi slovenski delavci in kmetje, ki so se odvrnili od tradicionalnega političnega vodstva in iskali novih rešitev.¹⁴ Nasprotno pa je po 12. februarju 1934 konservativna struja slovenskega političnega gibanja podredila stranko koristim režimske Domovinske fronte. Po Petkovem opozorilu je pri tem izhajala s stališča, da je potrebna reforma celotnega klerikalnega političnega življenja v smislu stanovske države ter pri tem dajala prednost na prvem mestu novi

¹⁰ Podatek v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja, fasc. SO-12. — Opozorim naj, da je bil dejanski urednik lista Prežihov Voranc (Prežihov zbornik, str. 204).

¹¹ Janko Pleterski, *Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem*. V knjigi Ivan Regent-dr. Janko Pleterski-Ivan Kreft, *Progressivna Slovenija, Trst in Koroška*. Pomurska založba Murska Sobota, 1964, str. 114—115.

¹² *Primi* Janko Pleterski, navedeno delo, str. 115.

¹³ Franz West, *Der Kampf um die Aktionseiheit. Weg und Ziel 1954*, str. 350.

¹⁴ Oris tega razvoja na območju velikovškega političnega okraja najdemo v spominih Karla Prušnika, Gamsi na plazu. Založba Borec Ljubljana, 1958, str. 20. sl.

organizaciji političnega in državnega življenja pred prizadevanji za ureditev slovenskega vprašanja v deželi. Sicer pa so bila stališča v okviru slovenske politične organizacije do vprašanja in vloge koroških Slovencev v Domovinski fronti močno različna. Njihovo dilemo naj bi leta 1935 med drugim prikazal tudi ciklostilni listič, ki so ga bili pripravili slovenski komunisti v okolici Železne Kaple z naslovom Kam?, ki naj bi med drugim pojasnjeval koroškimi Slovencem stališča znane izjave komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz leta 1934 o pravici Slovencev do samoodločbe in združitve slovenskega naroda. Opozorimo naj še, da so na tako usmeritev slovenskih komunistov nedvomno vplivali tudi stiki s slovenskimi komunisti v osrednji Sloveniji, pa tudi ilegalna literatura, ki je prihajala v Jugoslavijo prav prek južne Koroške.

Vsekakor moramo prav v teh dogajanjih iskati pričetke usmeritev koroškega slovenstva, ki so pripeljale skupno z razvojem v osrednji Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem do novih pogledov na slovensko vprašanje, pa tudi do formiranja novega političnega tabora, ki je odvezel dotedanjemu konservativnemu vodstvu monopol v slovenski politiki na Koroškem.¹⁵

¹⁵ Prim. Fran Zwitter, Zgodovinsko jedro koroškega vprašanja. Naši razgledi, 8. 10. 1955.

Franjo Tuđman

O OPĆIM UVJETIMA I ZNAČAJKAMA RAZVITKA REVOLUCIONARNO-DEMOKRATSKOG POKRETA U HRVATSKOJ

Razvitak revolucionarno-demokratskog pokreta u Jugoslaviji bio je uvjetovan ne samo općim prilikama i komponentama podjednakim za sve jugoslavenske zemlje, već je u pojedinim periodima čak bio determiniran posebnim okolnostima razvitka u pojedinim zemljama do te mjere da su upravo one, djelujući uzajamno svojim općim i posebnim značajkama, određivale tok i fizionomiju čitavom kretanju u općejugoslavenskim razmjerima.

Vrijeme i način osnivanja Osvobodilne fronte slovenskoga naroda, njena djelatnost i uloga u ostvarenju nacionalnih prava slovenskog naroda i njen prilog davanju obilježja čitavom jugoslavenskom NOP-u i stvaranju nove federativne Jugoslavije — to nedvojbeno potvrđuju. U prilog te postavke govori i čitav razvitak revolucionarno-demokratskog pokreta hrvatskog naroda u usporedbi s tokovima u drugim jugoslavenskim zemljama.

Čitav povijesni razvitak u posljednjih pola stoljeća pokazuje da je stvaranje jedinstvenog revolucionarno-demokratskog pokreta bilo pretpostavka za pobjedu progresivno-revolucionarnih tendencija u društveno-političkom razvitku i za ostvarenje nacionalnih težnji hrvatskog naroda.

Kao osnovno političko iskustvo poslije poraza revolucionarnog pokreta u prelomnom razdoblju od 1917—1920, hrvatskom političkom životu nametnulo se pitanje jedinstva, nacionalnog pokreta sa socijalnim težnjama seljaštva i radništva. Na temelju tog iskustva i činjenice da je ujedinjenje u zajedničku jugoslavensku državu izvršeno pod posve različitim historijskim prilikama u pojedinim južnoslavenskim zemljama, i da je ono imalo različite, a u mnogome i potpuno suprotne posljedice po buduću razvitak pojedinih naroda, u praksi političkog života razvili su se procesi koji će biti od presudnog značenja za društveno-politički razvitak monarhističke Jugoslavije i za način stvaranja revolucionarno-demokratskog pokreta i pučke, a zatim narodnooslobodilačke fronte pod vodstvom KPJ.

Revolucionarne mase težile su potpunom nacionalnom i socijalnom oslobođenju, zahtijevajući punu demokraciju, a u novoj državi dočekuje ih kontra-revolucija u vidu izdaje domaće bužoazije i intervencije srpske i francuske vojske. Zbog toga uspostavljanje zajedničke jugoslavenske države u Hrvatskoj mase doživljavaju kao gušenje revolucionarno-demokratskog pokreta, kao nametanje strane vlasti i ponovno nacionalno potlačivanje. Zbog toga se mase odlučno okreću i protiv novog vladavinskog centralističkog sistema i protiv svih onih buržoaskih grupacija što su izdale nacionalne i demokratske pokrete masa, stavivši se u službu režima velikosrpske hegemonije.

U činjenici da su predstavnici integralističkog jugoslovenstva i suradnici centralističkih režima dolazili iz redova krupne hrvatske buržoazije i činov-

ništva a radnički je pokret pod utjecajem socijaldemokrata, a u prvoj fazi i KPJ, zauzimao unitarističke pozicije, nalazi se povijesno objašnjenje zašto se hrvatski nacionalni pokret dugo vremena odvijao pretežno pod vodstvom Radićeve seljačke stranke (do te mjere da se ona mogla s njime poistovećivati) i zašto je revolucionarni radnički pokret u Hrvatskoj pod vodstvom KPJ mogao obuhvatiti većinu radničke klase i proširiti svoj upliv i na šire demokratske slojeve istom onda kada je prevladao unitarističke koncepcije u svojim redovima, odnosno kad se KP u praksi postepeno afirmirala kao pobornik za dosljedno rješavanje ne samo socijalnog nego i nacionalnog pitanja.

Ako se ima u vidu da su relativno velike razlike u stupnju društveno-ekonomskog razvitka onih jugoslavenskih zemalja koje su se našle u zajedničkoj državi, bile uzrokom radikalnom zaoštavanju nacionalnih suprotnosti, naročito zato što je velikosrpska, kapitalistički slabije razvijena buržoazija koristila svoje hegemonističke pozicije za favoriziranje i protekcioniranje privrednog i kulturnog razvitka jednog dijela države na račun zapostavljanja i kočenja drugih, onda je očito da se to neposredno odražavalo na političke procese i u širokim narodnim slojevima. Da su ti procesi nužno obuhvaćali i radničku klasu, koja je, pored općih uvjeta klasne eksploatacije, dijelila i sudbinu položaja svoga naroda, o tome nam svjedoči povijesno iskustvo ne samo monarhističke Jugoslavije nego i razlika u položaju i držanju radničkih pokreta metropola i zavisnih ili kolonijalnih zemalja, bez obzira i uprkos tome što su u svom razvitku prolazili istu školu ideologije klasne i sindikalne borbe.

Prije svega, djelovanjem objektivnih činilaca u spomenutom smislu, a manje subjektivnim komponentama, može se objasniti npr. činjenica da su predstavnici hrvatskog radničkog pokreta, kao i revolucionarnog pokreta ostalih potlačenih naroda bili u prvim redovima i najbrojniji pobornici onih snaga koje su se počem od Treće zemaljske konferencije KPJ (1924 g.) borile za zauzimanje pravilnog stava u nacionalnom pitanju i što su se, na suprot tome, žilavo odražavale unitarističke, jugo-marksističke koncepcije (i pod vidom kritike austro-marksističkih teorija) Sime Markovića, uprkos i stavu Kominterne, gotovo sve do formiranja Titovog vodstva i programa KPJ.

Orijentacija KPJ na stvaranje antifašističkog i antiratnog pokreta, poslije IV zemaljske konferencije (Ljubljana, prosinca 1934), poslije Splitskog plenuma CK (lipnja 1935), i VII kongresa Kominterne u Moskvi (srpanj—kolovoz 1935) bila je u Hrvatskoj naročito naglašena pa je u kolovozu 1935. u Zagrebu i objavljena platforma za osnivanje Jedinствene radničke stranke i za stvaranje Narodne fronte slobode.¹ Pokušaj stvaranja Narodne fronte slobode na platformi borbe protiv rata i fašizma nije mogao tada u Jugoslaviji dati rezultate, jer se borba protiv fašizma tada još u najširim slojevima nije osjećala kao najaktuelniji problem društveno-političkog života, već je to bila borba protiv režima diktature i centralizma, a za rješanje nacionalnog pitanja i osnovnih građanskih sloboda, na čelu koje su još stajale građanske i seljačke stranke.

U prilog tome govori i činjenica da su u tom smislu izvjesni rezultati postignuti jedino u Makedoniji gdje je pod kraj 1935, na inicijativu komunista, došlo do sjedinjenja nacionalnorevolucionarnih i demokratskih progresivnih

¹ Platformu su u ime zagrebačkog Inicijativnog odbora za stvaranje Jedinствene radničke stranke potpisali (9. VIII. 1935) dr. Božidar Adžija, publicist, i Miroslav Pintar, krojački radnik (Prijepis u IHRPH).

ljudi u Makedonski narodni pokret (MANAPO), na programu borbe za pravo makedonske nacije.

Sve dotadašnje iskustvo govorilo je da nacionalno pitanje u mnogonaacionalnoj jugoslavenskoj državi postaje temeljnim pitanjem ne samo političke borbe nego i socijalističke revolucije, a KP nije mogla u potpunosti, niti s potrebnim autoritetom, voditi borbu za ravnopravnost i za priznanje prava na samoodređenje jugoslavenskim narodima, ako je i sama bila organizirana na centralističkim principima još iz vremena kad je zastupala teoriju jugoslavenskog nacionalnog unitarizma. Stvaranje nacionalnih komunističkih partija označilo je stoga put približavanja KP nacionalno ugnjetenim masama i povezivanja revolucionarnog pokreta radničke klase s nacionalnooslobodilačkom i revolucionarnom borbom ugnjetenih naroda.

Osnivanje komunističkih partija Slovenije i Hrvatske pospješilo je i definiranje stavova KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u cjelini, jer KPJ je praktično, u svom unutarnjem ustroju, počela provoditi one principe za koje se načelno i programatski zalagala u rješavanju nacionalnog pitanja, iako će taj proces trajati još relativno dugo, sve do kraja NOB-a i revolucije. KPJ je za posljednje tri godine pred svoju petu konferenciju (listopad 1940) učinila velik korak u formiranju vlastite politike. Peta konferencija održava orijentaciju KPJ prema unutarnjim problemima svoje zemlje i sposobnost njena vodstva da s većom samostalnošću kreira politiku revolucionarne akcije radničke klase svoje zemlje u odnosu na stvarno internacionalističke i formalne obaveze provođenja linije Kominterne.

U procesu zaoštavanja državno-političke krize monarhističke Jugoslavije sve građanske i seljačke stranke kompromitirale su se sve više u očima naroda međusobnom borbom oko vlasti, razotkrivajući se svojom nedemokratskom praksom i svojim protunarodnim postupcima kao čuvari nepodnošljivog eksploatatorskog poretka i nesređenog državno-političkog stanja.

U takvim je uvjetima Komunistička partija Hrvatske okupljala oko svoje političke platforme progresivne društvene snage i sve šire slojeve naroda, stvarajući u praksi revolucionarno-demokratski pokret na liniji borbe za demokratizaciju zemlje i dosljedno rješavanje nacionalnog i socijalnog pitanja, a protiv rata i fašizma. U tome je bila bitna značajka stvaranja revolucionarno-demokratskog pokreta u Hrvatskoj, — a prema ocjeni Tita — i bitna razlika u stvaranju narodne fronte u Jugoslaviji i u nekim drugim zemljama gdje je stvarana na koalicionoj osnovi.²

Iako je većina stanovništva svih naroda koji su bili potlačeni u monarhističkoj Jugoslaviji, primila njeno razbijanje kao svršen čin, pošto je kao versajska tvorevina i centralistička država velikosrpskog hegemonizma i šestojanuarske diktature bila — prema ocjeni KPJ i Kominterne — ne samo »tamnica naroda« nego i zemlja s jednim od najreakcionarnijih režima u Evropi, politika osovinskih sila da svoj »novi evropski poredak« u ovom dijelu Evrope grade na koncepciji definitivnog razbijanja zajedničke jugoslavenske države u koju su svrhu posebnu ulogu namijenili stvaranju NDH, — imala je ovdje i neke druge posljedice i izazvala znatno različite političke procese.

Ustaški pokret nije, doduše, dobio političku podršku za NDH u širim narodnim slojevima, usprkos svim naporima da njeno uspostavljanje prikaže

² Josip Broz Tito: Narodna fronta kao općenarodna politička organizacija. Zagreb, 1948, 15—16.

kao rezultat dvadesetigodišnje borbe čitavog naroda i kao posljednji čin nacionalne revolucije. Ipak, budući da su okupatori u razbijenoj Jugoslaviji jedino hrvatskoj buržoaziji dali mogućnost da formira »svoju« »nezavisnu« i »nacionalnu« državu, to su KPH i revolucionarno-demokratski pokret u Hrvatskoj u cjelini bili suočeni u ideološkom i nacionalno-političkom smislu s najogorčenijom, a u državnom i vojničkom pogledu (pored nasljeđa banovinskog aparata, puna pomoć okupatora u izgradnji državnog, vojničkog i policijskog aparata) s najorganiziranijom kontrarevolucijom. (I prilike u Makedoniji i Crnoj Gori bile su znatno drukčije.)

S obzirom na politički utjecaj koji je HSS još imala u narodu, odbijanje Mačekovog vodstva HSS-a da surađuje s NOP-om bilo je također velika smetnja bržem uključivanju seljačkih masa u oružanu borbu.

Zbog takvog stanja u čitavoj NDH NOP u Hrvatskoj stajao je pred posebnim problemima, a KPH ih je mogla uspješno rješavati samo zahvaljujući tome što je već stajala na čelu afirmiranog i jakog revolucionarno-demokratskog pokreta, koji je obuhvaćao većinu radničke klase i sve one anti-fašističke snage koje su na novim progresivnim i demokratskim osnovama tražile rješenje društveno-političkih i nacionalnih problema.

Razvijajući se u takvim prilikama i na takvim temeljima NOP u Hrvatskoj nosio je od prvog dana značajke socijalističke revolucije, ali bez borbe za rješenje nacionalnog pitanja, ne samo u odnosu na fašističke okupatore, nego i u pogledu budućnosti hrvatskog naroda i odnosa između svih naroda Jugoslavije, nije moglo biti nikakve narodnooslobodilačke borbe hrvatskog naroda. Zbog toga u Hrvatskoj, analogno i u Sloveniji, od početka pa do kraja NOB-a, bila je snažno prisutna ideja borbe »protiv povratka na staro«.

Iz tih razloga NOP u Hrvatskoj mogao se razvijati samo na taj način da postane politički predstavnik i nosilac suverenitete hrvatskog naroda i ideje bratstva s progonjenim srpskim stanovništvom u NDH, a za rješavanje na novim osnovama nacionalnog pitanja svih jugoslavenskih naroda, u sklopu općeg programa KPJ za stvaranje nove Jugoslavije. Time je u Hrvatskoj došla do naročitog izražaja najbitnija značajka jugoslavenskog NOP-a, koji se po Titovim koncepcijama razvijao kao jedinstven proces revolucionarne borbe radničke klase za socijalističke ciljeve s borbom i tradicionalnim, prirodnim težnjama svakog pojedinog naroda da sam rješava o svojoj sudbini. Upravo zbog takvih općih uvjeta u kojima se razvijao revolucionarno-demokratski pokret u Hrvatskoj (osim u Dalmaciji, Hry. Primorju i Istri za vrijeme kapitulacije Italije) u njoj nije došlo do masovnog općenarodnog ustanka, ali se zato NOB-a razvijala kontinuirano u stalnom rastu, u revolucionarno-političkom i oružanom smislu. U toku NOB-a revolucionarno-demokratski pokret pod vodstvom KPH proširen je u Jedinstvenu Narodnooslobodilačku frontu koja je obuhvaćala antifašističke, patriotske i demokratske elemente iz svih društvenih slojeva.

Postignutim rezultatima i političkom i vojnom snagom NOP u Hrvatskoj dao je u općejugoslovenskim razmjerama toliko znatan prilog, da se može konstatirati da je bio među onim snagama koje su bile glavni oslonac pobjedi socijalističke revolucije u cjelini, doprinoseći osobito, zajedno s Oslobodilnom frontom slovenskog naroda, stvaranju nove demokratske, federativne zajednice jugoslavenskih naroda na principima ravnopravnosti, samoodređenja i suverenosti njenih naroda.

Konkretna analiza razvitka NOP-a u Hrvatskoj potvrđuje ocjenu da je radnička klasa sa svojom revolucionarnom partijom bila rukovodeća i glavna snaga narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Time se i na primjeru razvitka i pobjede revolucionarno-demokratskog pokreta u Hrvatskoj, kao i u Sloveniji i u čitavoj Jugoslaviji, obistinila jedna od temeljnih Marxovih misli, da jedna klasa, jedna partija može da postane hegemon društvenopolitičkog razvitka, samo u tom slučaju, ako se njen program i njena konkretna politička akcija u datom historijskom momentu poklapa s potrebama društva, s interesima čitavog naroda. Za povijest i teoriju revolucije i oslobodilačkih ratova ne može biti sumnje da je titovski program KPJ, o načinu sprovođenja i ciljevima socijalističke revolucije u oslobodilačkom ratu, značio poistovećivanje velikih ciljeva revolucije, o borbi za besklasno društvo s interesima svakog pojedinog, i svih naroda Jugoslavije zajedno, da izgrade svoju državnu zajednicu na novim načelima. Time je revolucija u Jugoslaviji nagovijestila u Evropi epohu raspadanja ne samo hegemonističkih državnih tvorevina nego i preživjelih kolonijalnih imperija u čitavom svijetu, koji se odvija od drugog svjetskog rata do danas, a na principima pune ravnopravnosti, samoodređenja i suverenosti svakog naroda, što je, kako svjedoči suvremeni razvitak, bio jedan od preduvjeta proboja socijalističkih snaga na svjetsku scenu u takvim razmjerima da bi socijalizam mogao da postane svjetskim procesom.

France Klopčič

Tovarišice in tovariši!

Znanstveno posvetovanje, posvećeno Osvobodilni fronti, to se pravi enemu najbolj blestećih obdobj v zgodovini slovenskega naroda, je upravičeno in pravilno postavilo kot prvi del nastanek sil, ki so pogojile OF leta 1941. Podana je bila možnost, da vidimo razvoj sil, ki so se uprle tujcu — okupatorju. Zato smo v prvem delu slišali o akcijski enotnosti delavskega razreda, o ljudsko-frontnem gibanju, o vplivu književnikov in kulturnikov na formiranje revolucionarnih, demokratskih sil. Vsi ti pojavi nam kažejo zelo pisano podobo, kako se je iz mnogoštevilnih potočkov zlivala večja sila v velik tok in veliko burjo zoper tujega fašističnega osvajačca. Zdi se mi pa, da je med referati in koreferati zmanjkalo mesta za enega glavnih junakov ali za glavnega junaka vsega dogajanja, namreč komunistično partijo. Glavni junak ni postal slavljeneč, o katerem bi neposredno govoril eden referatov. Menim, da bi danes in pri drugih takih znanstvenih posvetovanjih morali glavni osebnosti, glavnemu dejavniku v dobi med obema vojnama, posvetiti več pozornosti.

Seveda, lahko bi se dalo in bi se moralo govoriti o komunistični partiji tudi v referatih, ki smo jih slišali danes. To se je v neki meri tudi zgodilo, deloma uspešno, deloma pa slabo. Oglejmo si predvsem prvi in glavni referat, referat Frančka Sajeta. V njem je slabo podana vloga komunistične partije. Ves referat, kakor ga je avtor prebral ali napisal, je zelo bogat s podatki, pri čemer je v njem razen bistvenih množica manj važnih obrobnih, malenkostnih in nepotrebnih podatkov. Z njimi naravnost zasipava glavno snov, ki bi morala biti v ospredju pričevanja, ki ga zasluži tema. Zato ni bilo nobenega pregleda nad dogajanjem, ni bilo nobene sinteze, nisi dobil občutka, kaj je glavno,

kaj je postransko. Skratka, temu bi rekli: zaradi dreves ni videti gozda. Na primer: ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije je dobil določeno mesto v referatu, toda zdrknil je mimo nas skoraj neopazno v obilici podatkov in na njem se avtor ni zadržal takó, da bi pomen tega velikega kongresa zablestel v prikazu dobe, kot ga je stvarno imel.

V referatu je tudi nekaj zelo slabih mest. Navedel bom samo en dokaz:

Na strani 16 piše o IV. državni konferenci KPJ tole: »Četrta državna konferenca KPJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani je bila še obremenjena z ostanki sektaštva. Skoraj brez sprememb je sprejemala resolucije, pripravljene že nekaj mesecev prej. Zato (!) ni izoblikovala svoje politike in taktike v skladu z novimi razmerami.«

Zdi se mi, da je tukaj bore malo logike, zelo malo prepričevalnosti in da tukaj nimamo pred seboj neke resne, odgovorne ugotovitve, ki bi bila na ravni znanstvene razprave, kakršno bi pričakovali od avtorja. Tu zbranim tovarišem in tovarišicam lahko zagotovim, da je slovenska historiografija sposobna dati boljši referat, kot pa smo ga danes slišali v prvi točki.

O četrti partijski konferenci je s tribune prej govoril Pero Damjanović, zgodovinar iz Beograda in povedal — po podatkih oziroma iz gradiva, ki je bilo objavljeno pred več kot desetimi leti — kako je četrta partijska konferenca v svojih sklepih že imela vse osnovne začetke ljudskofrontnega gibanja. V tem je njena dragocnost, njen napredek. Ne smemo, podobno Frančku Sajetu, površno in z viška, podcenjujoč partijo, obračunavati s partijsko konferenco, pri kateri so sodelovali najboljši komunistični razumniki in ki je upoštevala, o tem ne smemo dvomiti niti hip, tiste politične tokove, taktične in politične izkušnje, ki jih je imela komunistična internacionala. Ta se je učila pri raznih partijah, pa je nauke drugim posredovala in seveda tudi Komunistični partiji Jugoslavije.

Nasprotje referatu Frančka Sajeta se mi zdi referat Alenke Nedog. V njenem koreferatu je čutiti, kako avtorica obvlada dogajanje v osnovnih tokovih, v osnovnih pojavih. Na podlagi takih referatov lahko pred nami vznikne podoba preteklosti v bistvenih črtah, ne pa zbirka postranskih malenkostnih podrobnosti. Mislim, da bi morali skrbeti za raven naših referatov bolj odgovorno, bolj resno.

Eno izmed pomanjkljivosti vidim tudi v tem, da je v referatu in koreferatih premalo poudarjena vloga Speransa. Knjiga Speransa Razvoj slovenskega narodnega vprašanja je bila omenjena le mimogrede. Franček Saje je dejal, da je to kažipot. To je res, da je kažipot, ampak to je premalo povedano. Kar je Edvard Kardelj v knjigi dal, to je ocena vse preteklosti in je ocena takratne sodobnosti, hkrati pa odkritje perspektiv slovenskemu narodu. V tej knjigi so zapopadene takó globoke misli in tako izvrstna metodologija, to je dialektična logika, da nam more služiti za osnovno orientacijo pri predočanju dobe, na katero se nanaša. Ni dosti reči kažipot, ampak je treba osvojiti misli in skozi osvojitve idej Speransa povedati, kako se je družba razvijala. V tem razvoju je šlo seveda za narodno vprašanje, toda v referatih ni bilo govora o reševanju narodnega vprašanja. Slišali smo le, da se je narodno vprašanje Slovencev zaostriло v vprašanje obstoja slovenskega naroda. Toda kdo je bil tisti, ki je iz nacionalnih nasprotij pokazal rešitev in izhod? To je bil delavski razred, to je bila njegova partija s stališči in izjavami v posameznih dobah, potem ustanovni kongres KPS in seveda knjiga Speransa. Menim, da to knjigo še premalo poznamo, kajti po mojem je to

najbolj slovenska in najbolj marksistična knjiga od vseh, ki so pisale o usódi slovenskega naroda.

Se eno pomanjkljivost hočem navesti. Ko je tovariš Kresal govoril o akcijski enotnosti delavskega gibanja, pri čemer je referent obravnaval to vprašanje predvsem na podlagi gibanja sindikatov, je izrekel trditev, da je z ustanovitvijo osrednjega strokovnega odbora za Slovenijo aprila 1939 bila dosežena akcijska enotnost delavstva Slovenije. Isto trditev srečamo oziroma jo bomo srečali — sedaj nam je na vpogled v pisanem referatu — tudi pri tovarišu Luštku, ki pravi, da je z osrednjim strokovnim odborom aprila 1939 »bila dosežena formalna enotnost slovenskega proletariata«. Zdi se mi, da ti trditvi nista dokazani, da nista prepričljivi. V tak dvom spravlja tudi razprava tovariša Škerla, ki pravi, da je prišlo do akcijske enotnosti delavstva šele po ustanovitvi Osvobodilne fronte in sicer maja meseca 1941.

Kaj pravzaprav vzbuja dvome v trditev tovariša Kresala in tovariša Luštka? Morda je bil osrednji strokovni odbor od aprila 1939 protikomunističen, saj v njem ni bilo komunistov. Nadalje, decembra 1939 pride v Trbovljah do rudarskega štrajka, ki so ga vodili neposredno komunisti navkljub strokovnim organizacijam. In kar še posebno vzbuja dvom, to je stališče Komunistične partije Slovenije na njeni tretji konferenci junija 1940. Takrat je konferenca sprejela resolucijo, v njej pa je najprej govora o mednarodnem, potem o domačem položaju. Eno izmed poglavij ima naslov *Krah slovenskih meščanskih strank*. In tam beremo:

»Najtežji udarec je zadel socialno demokracijo in malomeščanske demokratske stranke: Lončarja, SDS, krščanske socialiste itd. Ta gospoda je sabotirala enotnost proletariata in delovnega ljudstva že takrat, ko je bila borba proti fašizmu že glavna naloga. Za druge imperialistične vojne se je povsem zapisala zahodnemu imperializmu ter se uvrstila med njegove agente in vojne hujskače. Vodila je ogabno propagando proti Sovjetski zvezi...«

O levih socialistih beremo v resoluciji: »KPS smatra, da je zlasti nevarna 'leva' akcija Svetka in tovarišev. Ta akcija pomeni napor 'levega' socialnodemokratskega krila, da bi se rehabilitiral skrahirani slovenski socialdemokratizem. Po mišljenju in sklepu tretje konference je povsem zgrešeno in izredno nevarno mnenje nekaterih sodrugov, da je treba... sodelovati s Svetkom in kompanijo.«

In ko govori resolucija o nalogah, piše v 6. točki: »Borbe za dnevne zahteve delovnega ljudstva nalagajo na sindikalnem terenu: okrepitev boja proti reakcionarnim socialnodemokratskim, krščanskosocialističnim, narodnosocialističnim in jugorasovskim sindikalnim voditeljem, ki skušajo sindikate spremeniti v zavoro razrednega boja...«

Menim, da takšna ocena s strani konference Komunistične partije Slovenije junija 1940 ne potrjuje strokovne, sindikalne, akcijske enotnosti delavskega razreda od aprila 1939 naprej.

Kaj je moglo biti vzrok, da je prišlo do tako ostrih, hudih besed s strani komunistične partije o njenih potencialnih zaveznikih in bodočih zvestih in zanesljivih soborcih v narodnoosvobodilni vojni? Postavljam to vprašanje Želel bi, da tovariši zgodovinarji, ki se bavijo s to dobo, odgovorijo nanj. Sam se s to dobo podrobneje ne ukvarjam. Menim pa, da je potrebno o tem vprašanju govoriti, dasi se ga nihče naših zgodovinarjev noče dotakniti. To je nekak tabu. Namesto da bi se lotili problema, ga osvetlili, pojasnili, spoznali vzroke in posledice, se ga kratko malo izognejo.

Menim, da gre za več vzrokov, ki so vplivali na stališče KPS junija 1940. Verjetno je vplival pakt Hitler-Stalin. O njem je govoril Pero Damjanović, deloma ga je omenil tudi Franček Saje. Verjetno je vplival tudi tedanji spremenjen položaj — izbruhnila je že druga svetovna vojna, politični dogodki so se vrstili drug za drugim veliko hitreje kot v mirnem času, ljudje so si lahko predstavljali, kaj pomeni vojna in kakšen bo njen konec: revolucionarno vrenje, socialistična revolucija, diktatura proletariata. Kaj če so nastali pri politikih, tudi radikalnih, pomisleki v zvezi s tem? To so hipoteze, ki bi jih naši zgodovinarji najpodrobneje razčlenili, zakaj takrat bo dalo zgodovino-pisje resnično živo podobo dobe, o kateri razpravlja. Imeli bomo pred seboj polno ali stvarnost vsaj najbližjo sliko preteklosti in takšna nam bo potem omogočila tudi sklepe — nauke za sedanjost in za prihodnost. Prav to je naloga zgodovinarjev in v tem je tudi njihov uspeh.

Ivo Juvančič

Ob referatu Milice Kacinove bi se dotaknil nekaterih vprašanj, ki zadevajo Slovensko primorje, obenem pa bi mogoče osvetlil tudi še neke splošne poglede.

S prvo svetovno vojno bi morala biti po letu 1918 rešena nacionalna vprašanja Evrope. Dva moža sta takrat podala teze: na eni strani Wilson, na drugi strani pa je bila Leninova teza o samoodločbi narodov in pravici do odcepitve. Na versajski konferenci Sovjetske zveze ni bilo. Wilson je doživel polom. Poudarjam, ta velik okvir moramo imeti pred očmi. Evropa med dvema vojnama je bila popolnoma izolirana. Sovjetska zveza do leta 1934 sploh ni delala diplomatskih potez z državami! Francoski imperializem je obvladal celotno Evropo, ker je bil ravno francoski imperializem tisti, ki je postavil na suho Wilsona. V tej Evropi se je porajal sedaj fašizem.

Tudi o fašizmu se je premalo govorilo. Znana vam je Stalinova definicija fašizma. Fašizem naj bi bil najvišji izraz kapitalističnega imperializma. Če bi bilo to res, potem bi moral fašizem nastati v Franciji, ki je bila veliko bolj kapitalistična in industrijsko razvita kot zaostala Italija. Zgodovinarji, na katere se opiram in ki sem jih študiral — tukaj imenujem predvsem komunistična Gramscia, meščanskega Gobettija, pa tudi Švicarji, postavljajo tedaj trditve, da je fašizem nastal v državah, ki niso do dna doživele meščanskih revolucij, kar se mi zdi tudi pravilno. Kraljevina Italija je plod vojska, ki jih je vodila savojska monarhija. Meščanska revolucija Mazzinija je pomenila za državo neuspeh. Kaj je bila weimarska Nemčija, sami veste. Weimarska Nemčija je slonela na zasilnem sporazumu med socialnimi demokrati in katoliškim centrom. Iz tega nujno sledi, da meščansko gledanje, demokratsko gledanje niti tam ni bilo doživeto. (Stara nemška desnica je bila premočna.) Če pogledamo, kje zaživi fašizem, vidimo: v zaostali Franciji Španiji, zaživi v Jugoslaviji, ki ni rešila nacionalnih vprašanj. Bistvo, rešitev nacionalnih vprašanj, si je zastavljala prva svetovna vojna, vendar ga ni rešila. Posledica tega je nastanek fašizma.

Pri problemu Slovenskega primorja smo se morali dotakniti tudi tega važnega dejstva fašizma. Mislim, da se je o razvoju v Slovenskem primorju

do sedaj že precej pisalo, toda le »uradne stvari«: preganjanja fašizma smo podali. Tokov nismo niti načeli, meščanskih tokov po letu 1918. Mislim, da bo treba še študirati. Vodilna krščanska sta dr. Besednjak in Šček. Ta dva se sama imenujeta že »krščanska socialista«. Vodilna linija pa je nadalje še vedno katoliška linija ali Šček. Vzemite Regentove spomine, Regentove spise (na primer drugi zvezek), ko Ščeku očita, da ima polno revolucionarnih parol (Doba »Malega lista«). Primorje je šlo nekje tu svojo pot, tudi pri meščanskih strankah (Besednjak, Šček, Vilfan itd.). Ko je leta 1926 fašistična revolucija počistila z vsemi meščanskimi strankami — v resnici je počistila predvsem s KP Italije, je tam takoj zaživel neki antifašizem, dasi veste, da je šele V. kongres kominterne leta 1934 odobril linijo ljudske fronte. To vem iz lastne izkušnje, to izhaja iz vrste različnih drobnih dokazov, ki jih bo treba še raziskati. Vem, da je bila v Slovenskem primorju narodna zavest zares zelo visoka tudi pri našem kmetu. Zato sem zameril Josipu Vidmarju, ki je kmete nekje imenoval »inertno pasivno maso«. Naši kmetje so ponekod že prehajali tudi na meščanske pozicije in so se navzeli meščanskih idej o narodu. Pri kmetih je bilo najti ljudi, ki so poznali naše literarne veličine, in tudi med obema vojnama je krožila literatura. Omenil bom Speransa, ki sem ga dobil leta 1939 za teden dni v roke (kakor sem dobil leta 1927 prvič Leninovo manjšinsko narodno vprašanje). Takrat sem se začudil, zakaj že tedaj se mi je zdelo, da so potrebni popravki. In če pogledate drugo izdajo, vidite, da je Kardelj sam sebe ponekod popravil, tako tudi svoja gledanja prav glede Primorske. V Primorju ne moremo niti govoriti o kakšnem iredentizmu (1918 do 1941). Pri nas je bilo samo tako gibanje: Hoteli smo biti Slovenci in Jugoslovani, pa nismo nikdar mislili na Jugoslavijo Karadjordjevičev. Naši preprosti ljudje so ves čas med obema vojnama staro Jugoslavijo stalno kritizirali. Preprost kmet, ki sem ga srečal v Krnskih hribih, je imel svoje pripombe na različne stranke, češ da so koritarji itd. Torej gibanje je bilo. Zakaj? Ker smo vsi, trepetali pred fašizmom za svoj obstoj. Omeniti moram še neko pomembno dejstvo: medtem ko je tako imenovana monarhofašistična diktatura Karadjordjevičev — mislim, da poimenovanje tudi ni pravilno, ker je bila bolj vojaška — začela hitro upadati, je v obdobju 1930—1936 tja do španske državljanske vojne italijanski fašizem stalno poraščal... Občudoval ga je Churchill, občudoval Shaw, k Mussoliniju je prihajal Gandi. Omeniti moram še to, da je bilo fašističnemu pohodu v Abesinijo naklonjeno celo italijansko delavstvo, to pa iz strahu pred brezposelnostjo, saj Mussolini ni dopuščal več nobene emigracije. Ljudje so čakali, da dobe kolonije v Abesiniji, da se bodo tam naselili in zaposlili.

Še po drugi svetovni vojni, ko sem sprejemal v Muzeju narodne osvoboditve skupino italijanskih delavcev, mi je eden rekel: »Mussolini ha sbagliato, toda z Abesinijo je bila stvar v redu.« Ne pozabimo na važno dejstvo: fašizem je bil v porastu, vloga Vatikana je bila velika. Sporazum Mussolinija z Vatikanom leta 1929 je pridobil reakcionarne kroge vse Evrope. Govorili so: »Mussolini je rešil rimsko vprašanje.« Vse ga je občudovalo. Ko je šel v Abesinijo, so mu italijanski škofje in duhovniki dajali svoj blagoslov itd. Vse je podpiralo to akcijo. — Šele potem se je začel prelom.

Tovarišice in tovariši! Medtem ko je v Jugoslaviji ilegala še živela, imela močnost, da se je sestajala, italijanska partija v tej dobi, to je v letih 1936 do 1941, ni imela nobenega vodstva v Italiji — niti zastopnikov CK. Posamezne federacije so bile razbite. Bili so le posamezni aktivisti, ki jih je policija

lovila in zapirala. Bile so posamezne komunistične celice, ki so delale. Na terenu v Primorju pa se je dogajalo tole: že po letu 1927 sta se sestajala komunist in slovenski nacionalist. Kot antifašisti so iskali stike, linija ljudske fronte je nastajala od spodaj. Vsi so vedeli: »To smo prisiljeni delati, ker nas bo sicer fašizem vse podavil.« Lahko bi naštel duhovnike, ki so odkrito povedali, da k njim že prihajajo slovenski komunisti. Tako so izmenjavali mnenja. O vseh teh stvareh bo šele treba zbirati podatke, da bomo dobili pravo sliko.

Doba tridesetih let je zelo važna še z enega vidika. Vsi starejši italijanski vodilni komunisti so bili tedaj izven Italije. Drug za drugim so se znašli preostali starejši aktivisti v zaporih. Rasla pa je nova generacija, in to mladi, ki jih je danes imenovala Milica Kacin. To je bila skupina Pinka Tomažiča, v kateri so bili ljudje dvajsetih, dvaindvajsetih let. Ti sploh ničesar niso vedeli o letu 1918, prav nič niso vedeli o nacionalnih strankah, niti niso vedeli o delu komunistične partije do leta 1926 (iz lastnih doživetij namreč!). Sam se spominjam, ko sem takrat raznim ljudem moral dajati podatke in literaturo.

Toda vse je raslo iz nečesa, kar je bil nedoločen antifašizem. Isto se je dogajalo v Italiji: Nova vstaja. Mislim na mladega Italijana, mladega Zagrandia, ki je bil šolski tovariš Mussolinijevega sina in izdajal z njim celo neki listič. Potem pa je prišel čas, ko je Zagrandi popolnoma prelomil. Kaj se je zgodilo? Zavedajmo se dobro, da je Mussolini znal v dobi, ko je bil na vrhu, izredno operirati z revolucionarnimi frazami kot na primer: Italia proletaria, Italija, ki je rešila razredno borbo s svojim korporativnim sistemom. Mladi ljudje, ki niso več poznali prejšnjih strank, so mu verjeli. Sam Amendela, danes član CK, je to napisal in povedal primer o svojem bratu. Ti ljudje so doraščali in po Abesiniji čakali, da bo zdaj prišlo do reševanja socialnih problemov v fašistični Italiji sami.

To je važna prelomnica. Tu se je šele začel (nov) antifašizem: antifašizem v katoliški akciji, antifašizem v fašističnih organizacijah, antifašizem med študenti po raznih univerzah. Ta zgodovinska slika je že precej dobro izdelana. Vendar manjkajo (tu in tam) stiki s starejšimi. Izjava treh partij iz leta 1934, ki jo je Kacinova omenila, je bila v tej dobi že pozabljena, posebno ker je bila podpisana izven Italije. Naši referati danes izjavo treh partij premalo omenjajo. Sami veste, da se je leta 1941 KPS v Slovenskem poročevalcu sklicevala na izjavo treh partij proti belogardizmu in pozneje zopet v letu 1942. Tudi to veste, da je na podlagi izjave treh partij zasnovana knjiga Spearsa — Edvarda Kardelja.

Leto 1940 v Primorju. Tovarišica Kacinova je dobro obdelala tokove. Toda kaj se je zgodilo? Leta 1940, ko je šla Italija v vojno, je bilo aretirano vse. Vsi takratni vodilni krogi so padli: partijska grupa, grupa TIGR, meščanski voditelj, tudi krščanski socialisti s Stankom Vukom. Ko je nastopila doba Osvoobodilne fronte, ni bilo nikogar. Vse je bilo v zaporih, vse obsojeno. Fašizem — o tem sem že pisal — je za te aretirance pripravljaj proces. Dokumenti so ohranjeni v arhivu IZDG. Proces so pripravljali v treh periodah. V prvi so ga pripravljali leta 1940, ko je fašizem nameraval napasti staro Jugoslavijo. V ospredje je porinil vse nacionalne elemente. Hitler pa mu je napad prepovedal in proces so odložili. Pozimi 1940-41, ko sta se Nemčija in Italija trudili, da bi staro Jugoslavijo pridobili na svojo stran, so ga vnovič pripravljali in porivali v prvo vrsto komunistične elemente, češ poglejte, Jugoslovani, nevarnost ko-

munizma! Toda tudi ta proces ni bil izpeljan, ker jim je to preprečil marec 1941. Zadnje obdobje tega procesa, to je tretje, je drugi tržaški proces leta 1941, ki pa je že ves povezan z Osvobodilno fronto.

Pri proučevanju ilegalnih gibanj naleti zgodovina na velikanske težave. Ilegalna gibanja pač nimajo dokumentov. Mislím, da bo naše zgodovinopisje nujno moralo začeti zbirati spomine, zasliševati razne ljudi iz tiste dobe, sicer bomo izgubili vse, ki to še poznajo. To delo je težko, tudi finančnih sredstev ni. Mladih ljudi, znanstvenih delavcev, pa bi, menim, imeli precej. Druga misel s tem v zvezi, ki jo moram poudariti, je ta, da v Primorju gibanje ni imelo nikakršnih stikov z vladnimi strankami (v stari Jugoslaviji), čeprav bi človek to sklepal. Med katoliškimi tam in katoliškimi tukaj so bile malenkostne zveze. Meščansko gibanje tam se ni naslanjalo na gibanje tukaj. Zato je proces tam specifičen, ima pa okoliščine, ki pojasnjujejo celotno obdobje v stari Jugoslaviji.

Mirko Stiplovšek

V koreferatu o nastajanju akcijske enotnosti slovenskega delavstva so prikazana predvsem prizadevanja slovenskih komunistov za vzpostavitev enotne fronte strokovnih organizacij po kongresu neodvisnih strokovnih organizacij novembra 1922. Iz pisanja Delavskih novic pa lahko ugotovimo, da so komunisti začeli dejansko z odločno akcijo za enotno fronto že vzporedno z napori, da tako v Sloveniji ustanovijo organizacije Medzveznega sindikalnega odbora Jugoslavije, to je tako imenovane Neodvisne strokovne organizacije.

Januarja in februarja 1922 so Delavske novice obširno pisale o potrebi, da se strokovne organizacije zaradi težkega položaja delavstva združijo v enotno fronto. Pozivale so socialne demokrate, krščanske in narodne socialiste, naj se strnejo ne glede na programske razlike v enotno fronto, na osnovi boja proti zniževanju realnih mezd, proti odpravi osemurnega delavnika, za pravico združevanja, proti brezposelnosti, za doseg nadzorstva nad proizvodnjo, za priznanje Sovjetske Rusije in za odpravo vojnih dolgov. Poudarjale so, da bo delavstvo le v primeru, da se združi v enotno fronto, lahko uporabilo za boj vse možnosti, ki mu jih daje kapitalistična demokracija. Združevanje delavstva se mora začeti (citirano po Delavskih novicah) »najprej v delavnicah, pa v strokovnih organizacijah, a naposled v vseh političnih in strokovnih in gospodarskih organizacijah, v narodnem in mednarodnem obsegu«. Delavske novice so bile torej pobudnik enotne fronte predvsem »od spodaj«. Pripomnile pa so, da s propagiranjem enotne fronte za boj proti ofenzivi kapitala niso stopile na stališče reformizma: »Kot resnični marksisti se borimo vedno za prave koristi delavskega razreda, ker upoštevamo tudi najnujnejše zahteve, brez katerih bi proletariat ne mogel nadaljevati svojega boja. Enotna fronta pa je predvsem zahteva dejanskega življenja, to je eksistenčni boj, je v bistvu razredni boj, ki je bil vedno glavni činitelj v marksističnem gibanju.« Z enotno fronto, to so tudi posebej poudarjali, se nihče ne odpoveduje lastnemu programu, glede katerega ostanejo vse skupine, ki se vanjo vključijo, avtonomne in neodvisne. Komunisti so v Delavskih novicah tudi poudarjali, da v prizadevanjih za enotnost delavstva razlikujemo dvoje: prvič enotno fronto in drugič težnje

k združevanju vseh socialističnih struj. Poudarili so tudi, da je enotna fronta že takoj uresničljiva, če bo odločalo delovno ljudstvo samo, zedinjenje pa je bilo po njihovem mnenju zaenkrat še neizvedljivo. V odgovor socialistom, ki so se zavzemali le za organizacijsko enotnost, so poudarili, da se borijo predvsem za enotno fronto in z njo pripravljajo pot k zedinjenju.

Ta stališča sem povedal predvsem zaradi tega, ker so v mnogočem realnejša in pravilnejša od tistih, ki jih srečujemo potem pri komunistih konec leta 1922, predvsem pa v letu 1923, o katerih je govora v koreferatu.

Pozivi komunistov tudi v tem obdobju niso ostali brez odziva. Dne 2. marca 1922 je bila konferenca delegatov ljubljanskih podružnic grafičnega, lesnega, pivovarniškega, stavbinskega, kemičnega in oblačilnega delavstva, brivskih in čevljarških pomočnikov ter železničarjev, na kateri so ustanovili krajevni medstrokovni svet za Ljubljano in okolico. V začasnem pravilniku so določili kot osnovo za enotno fronto ljubljanskih razrednih strokovnih organizacij razredno zavest, neodvisnost od političnih strank, skupen boj za pravico združevanja in stavk ter stališče proti zakonu o zaščiti države. Krajevni medstrokovni svet naj bi razpravljal predvsem o ukrepih proti druginji, za izboljšanje gmotnega položaja delavstva vseh strok, o vprašanju, kako združiti vse delavstvo v strokovnih organizacijah, skrbel pa naj bi tudi za skupne shode in izobraževanje delavstva. Ta medstrokovni svet je nekaj podobnega, kar je nastalo potem šele maja 1936 in kar je tudi omenjeno v koreferatu, le s to razliko, da so na tem sestanku sodelovali le zastopniki socialističnih in neodvisnih strokovnih organizacij, medtem ko so na drugem že sodelovali tudi zastopniki Narodne strokovne zveze in pa Jugoslovanske strokovne zveze. Na kongresu Neodvisnih strokovnih organizacij so ugotovili, da ta pozitivna prizadevanja zaradi sabotiranja zastopnikov Strokovne komisije niso dala rezultatov. Iz teh skopih dodatnih podatkov torej vidimo, da so komunisti že pred kongresom Neodvisnih strokovnih organizacij obširno razpravljali o enotni fronti in jo poskušali tudi izbojevati.

Koreferat je danes poudaril, da je v obdobju 1920—1923 nastala akcijska enotnost »od spodaj« le v nekaterih primerih. To stališče se mi zdi pravilno, kajti problematična je trditev, ki je navedena v ciklostiliranem koreferatu, da je namreč v tem obdobju akcijska enotnost popolnoma uspela. To namreč dokazuje predvsem s kolektivnimi pogodbami, ki so ohranjene v fondih Delavske zbornice, Inšpekcije dela in Jugoslovanske strokovne zveze v arhivu inštituta za zgodovino delavskega gibanja in ki jih je podpisalo skupaj več strokovnih organizacij. Iz opisov mezdnih gibanj v strokovnih glasilih namreč vidimo, da se v tem obdobju zastopniki strokovnih organizacij med seboj pred pogajanjem često niso sporazumeli in so na njih nastopali neenotno. S tem so omogočali delodajalcem, da so le deloma sprejemali zahteve delavstva ali jih celo popolnoma odklanjali. Kolektivno pogodbo pa so ne glede na različna stališča podpisali zastopniki vseh navzočih strokovnih organizacij. Zastopniki nekaterih strokovnih organizacij so se tudi vsiljevali pri sklepanju kolektivnih pogodb. To velja npr. predvsem za kolektivne pogodbe, ki so jih sklepali za vse večje stavbinske obrate leta 1922 in to zlasti z namenom, da bi pridobili v teh panogah nove člane. Tudi niso bili redki primeri, da so predvsem zastopniki strokovnih organizacij, vključeni v Strokovni komisiji, na pogajanjih zahtevali, da se morajo funkcionarji drugih strokovnih organizacij odstraniti s pogajanj, ker niso želeli deliti z njimi morebitnih uspehov in so hoteli pokazati, da so sami edini zaščitnik delavstva. V nekaterih podjetjih je prišlo

do akcijske enotnosti. Tu moram na prvem mestu omeniti revirje, kjer je pri rudarjih predvsem po zaslugi neodvisne ali boljše rečeno komunistične Zveze rudarskih delavcev prišlo do prave enotnosti. O nekaterih drugih primerih akcijske enotnosti piše tudi Moškerc v Socialni misli leta 1923. Stališče, da v tem obdobju tudi akcijska enotnost »od spodaj« ni bila dosežena v celoti oziroma ni popolnoma uspela, o katerem je tovariš Kresal danes popravil svoj koreferat, je torej pravilno.

Zaradi primerjave s stališči krščanskih in narodnih socialistov do enotne fronte v tridesetih letih, ki so v koreferatu navedena, se mi zdi potrebno prikazati na kratko tudi njihov odnos do tega vprašanja v začetku dvajsetih let. Narodna socialna zveza je npr. na pozive Delavskih novic za enotno fronto odgovarjala v Novi pravdi, da je za skupno sodelovanje vseh strokovnih organizacij pri mezdnih in splošnih zahtevah delavstva, pripomnila pa je, da so komunisti nepravilno ravnali, ko so npr. na pogajanjih s stavbinskimi podjetniki terjali odstranitev zastopnikov Narodno socialne zveze. Jugoslovanska strokovna zveza pa je npr. ob ustanovitvi Socialistične stranke delovnega ljudstva 1923. leta poudarila, da je enoten nastop vsega delavstva mogoč le v vprašanjih gospodarskega in socialnega značaja in da bodo glede tega tudi v prihodnje vedno zagovarjali enotno fronto. Zdelo se ji je potrebno, da bi se vse strokovne organizacije sporazumele pred začetkom vsakega meznega gibanja in stavke in da bi nastopale enotno ter solidarno podpirale druga drugo. Taka enotna fronta bi imela po mnenju Jugoslovanske strokovne zveze velik praktični pomen za delavstvo, politična združitev pa zaradi razrednega stališča socialističnega delavstva za zdaj ne bi prišla v poštev.

Ta stališča sem navedel samo zato, ker se iz njih lepo vidi, kako so bili krščanski socialisti tudi v tridesetih letih dojemljivejši za akcijo enotne fronte kot pa npr. socialni demokrati. Problem nastajanja enotne fronte na Slovenskem pa bo po mojem mnenju mogoče podrobneje prikazati šele potem, ko bodo preučena številna druga vprašanja glede razvoja in delovanja strokovnih organizacij.

Viktor Smolej

Dotaknil se bom referatov, ki sta govorila o literaturi in kulturi.

Vsa slovenska kultura se je pravzaprav rodila pod večnimi grožnjami smrti. Na vseh razvojnih stopnjah evropske družbe sta nam pretili ali narodna sužnost ali narodna smrt, tako približno govori nekje Juš Kozak, Cankar pa nekje pravi: »Boj za osvobojenje ljudstva je kulturni boj. Kdor postavlja nečiste cilje, je sovražnik kulture.« Referatoma bi kot neko pomanjkljivost očitil, da se preveč držita posameznih ljudi in posameznih struj. Naj ne zveni kot fraza, da moramo predvsem tudi v kulturi poudarjati množičnost. Slovenska kultura, še posebno literatura je bila ves čas svojega obstoja, od nastanka do naših dni družbeno angažirana. Nekateri to štejejo za slabo stran. Bodi kakorkoli, njena angažiranost je njena značilnost. Bila je vedno prizadeta v vprašanjih, ki so zadevala narodno skupnost, in je to svojo prizadetost tudi izražala zdaj bolj, zdaj manj deklarativno, zdaj osebno, individualno, zdaj oficialno. To angažiranost moramo zaznamovati v neposrednem obdobju pred NOB, še

zlasti pa v dobi NOB. V NOB ni nastalo v literaturi nekaj, kar bi bilo naši literaturi dotlej tuje. Tedaj se je tok naše literature po svojem duhu nadaljeval. Kalan in Vipotnik sta svojo antologijo socialne in narodne lirike v knjigi Kri v plamenih — to je po njunih besedah »lirika socialnega protesta in ljudske vstaje« — zajela iz poezije pred letom 1941 in po njem, ne da bi ločevala predvojno in vojno poezijo. Samo en verz naj navedem, ki nam je vsem znan in pove pravzaprav vso bistveno povezanost slovenske kulture in slovenske literature z osvobodilnim bojem, to je verz: »Vrzi pesem v svet, pesem za današnje rabo, vsi jo bomo povzeli za tabo!« V treh srbohrvatskih knjigah Reči na delu, to delo je izdalo Društvo jugoslovanskih književnikov, so priobčeni odlomki iz spisov šestinsedemdesetih jugoslovanskih pisateljev in znanstvenikov, ki so padli ali nasilno umrli v osvobodilni vojni. Nimamo popolne statistike, ki bi številčno prikazala udeležbo slovenskih kulturnih delavcev oziroma ustvarjalcev v NOB. Prav tako nimamo pregleda nad številom tistih, ki so v NOB padli, bili nasilno umorjeni ali so umrli po taboriščih ali kako drugače bili žrtve vojnega zločina. Tudi to število je težko natančno ugotoviti. Toda vzemimo samo omenjeno antologijo. Tu so v treh knjigah priobčeni odlomki, kakor sem rekel, šestinsedemdesetih jugoslovanskih kulturnih ustvarjalcev. Med temi je dvaindvajset Slovencev, to je 29 % od vseh, ki so upoštevani, medtem ko je Slovencev v Jugoslaviji samo 9 %. To se pravi, da se nam tu pokaže razmerje 29 : 9. Mislim, da je že ta odstotek padlih in umorjenih slovenskih književnikov kričeč dokaz o bistveni značilnosti udeležbe slovenske kulture v NOB, namreč o značilnosti množičnosti. Ta pa se ni pojavila šele leta 1941, ampak je rezultat dolgih let ali vsaj desetih, dvajsetih let pred letom 1941. Opozorim naj še, da med temi dvaindvajsetimi nikakor niso upoštevani vsi kulturni ustvarjalci, ki so umrli v vojnih letih kot žrtve nasilja. Naj dopolnim samo mimogrede. Tako recimo ni med njimi upoštevan Ivan Hribar, prvi predsednik Društva prijateljev Sovjetske zveze, prevajavec, ki je končal s samomorom v prvih dneh okupacije. Zapustil je pretresljivo pismo s Prešernovimi verzi, kako je manj strašna noč v črne zemlje krili itd. Dalje ni med njimi Vita Kraigherja, polemika in publicista iz Sodobnosti, ni Josipa Vandota, znanega po vsej Jugoslaviji kot mladinskega pisatelja, ubitega pri bombardiranju Slavonskega Broda, ni Slavka Savinška, ki so ga ustrelili na Banjici pri Beogradu, ni omenjen niti z besedico Jože Moškrič, pesnik in dramatik, narodni heroj in delavec, nista omenjena Šturma, oče in sin, in ne pesnica Galetova itd.

S tem sem hotel dati samo droben prispevek k temu, kar sta govorila oba referata, hoteč poudariti, kako so bili vojne žrtve ljudje kulturnih krogov vseh starosti, različne izobrazbene stopnje, različne literarne in kulturne usmerjenosti.

II

France Škerl

Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943)

Organiziranje protiimperialističnih sil v Sloveniji

V najnovejši zgodovini slovenskega naroda so nadvse važni trije aprili: april 1934, 1937 in 1941. Vsi so notranje tesno povezani med seboj. Lahko bi rekli, da vsak poznejši raste iz prejšnjega, čeprav so pri vsakem odločale povsem drugačne okoliščine.

Pri aprilu 1934 gre za izjavo treh partij, to je za izjavo KP Jugoslavije, KP Avstrije in KP Italije o slovenskem vprašanju. V njej so priznale slovenskemu narodu pravico do samoodločbe, upravičenost boja za združitev ter pomoč slovenskemu narodu v revolucionarnem boju za uresničenje teh ciljev. Ne glede na močno deklarativni značaj izjave treh partij je bil njen pomen predvsem v tem, da se je z njo prvič v zgodovini slovenskega naroda manifestirala povezanost boja za »Združeno Slovenijo« z avantgardami proletariata zatirajočih narodov.¹

Velik korak naprej pomeni manifest ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije v aprilu 1937. Izšel je v okoliščinah, ki so bile močno drugačne od tistih v letu 1934. Okrog jugoslovanskih narodov se je začel spletati fašistični obroč. Osvajalna in vojna politika združenih vojnih hujskačev je zaradi važnega geografskega položaja najbolj ogrožala slovenski narod. Manifest je opozoril na strašno nevarnost nemško-italijanske zveze za slovenski narod. Spričo te nevarnosti je nanizal zahteve, katerih uresničenje bi naj olajšala položaj slovenskega naroda. Med zahtevami so bile demokratske svoboščine, brez katerih se slovenski narod ne more razvijati: svobodna zveza bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države, kolektivna obramba vseh ogroženih narodov proti fašističnim vojnim hujskačem, ureditev diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo, podpora slovenski narodni manjšini v Italiji in Avstriji, ker se slovenski narod ne more in ne sme odpovedati svojemu starem cilju — združeni in svobodni Sloveniji. Posebno skrb je posvetil slovenskim katoliškim množicam, češ da so demokratične in gredo za svojimi voditelji zaradi njihovih nekdanjih narodnosvobodilnih, demokratičnih in socialnih gesel, ki jih voditelji sicer še niso preklicali. Zato med temi množicami in med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale združitev vsega svo-

¹ Delo 1948, št. 1, str. 66—69.

bodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju.² Nasproti katoliškim množicam je zagovarjal svetovnonazorsko strpnost, češ da sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, pa tudi vsak komunist spoštuje versko prepričanje sobojevnika.

Zaključne misli je manifest posvetil delavskemu razredu, ki je v tistem času predstavljal tretjino slovenskega naroda, hkrati pa bil njegov najbolj zaveden, najbolj napredni in najbolj organizirani del. Zato mu je manifest zaupal zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda v smislu Cankarjevih besed: Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda — proletarca.³ Zato imajo slovenski delavci nalogo, da združijo vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma. Delavci sami se ne morejo boriti samo za svojo strokovno enotnost, temveč tudi za enotnost na političnem področju, za delavsko stranko, ki bi združevala vse delavstvo.⁴

Tretji tak april je bil v letu 1941. Dogodek, ki je postal vogelni kamen nadaljnega razvoja v slovenskem narodu, se je po besedah B. Kidriča odigral »v najmračnejših dneh slovenske zgodovine«. ⁵ Po zlomu države, v kateri so vojaški in politični vrhovi popolnoma odpovedali, so osvajavci tudi slovensko zemljo razdelili med seboj, to je med Nemce, Italijane in Madžare. Ljudje, ki so dotlej vodili uradno politiko, so se razgalili kot izdajavci in kapitulanti. Slovenski narod je bil pod strašnim vtisom poraza in izdajstva. Doživel je ne samo vojaški, temveč tudi psihološki zlom zaradi silnega razočaranja nad ravnanjem bivših oblasti. Spričo tega je hitlerjevska demagogija prav v tistih dneh povsod bujno uspevala. Na Dolenjskem so celo državne mejnike premikali v korist Nemcev. Po zunanji podobi je bilo videti, kakor da je slovenski narod izgubil vsako perspektivo. Povsem jasno je bilo, da so ga osvajavci zapisali smrti.

V črnih dneh, ko se prah jugoslovanske katastrofe še ni prav polegel, je komunistična partija analizirala družbene in politične vzroke aprilskega zloma. Oprta na stike, ki jih je že pred vojno gojila z nekaterimi naprednimi demokratičnimi skupinami, je dala pobudo za organizacijo, ki naj bi ne glede na politično, nazorsko, družbeno in tradicionalno opredeljenost združila vse slovenske sile v obrambo narodnega obstanka in za boj za novo bodočnost. Kar se tiče domačega političnega življenja, so okoliščine za pobudo bile ugodne, zakaj uradne slovenske stranke so se z aprilskim zlomom razgalile. Doživele so tak organizacijski, politični in moralni zlom, da je v domačem političnem življenju, seveda glede na te uradne stranke, nastopila nekakšna praznота, ki povrh vsega ni bila niti tako kratkotrajna, prav zato pa je olajšala pobudo drugim, ki so na slovensko usodo gledali drugače kakor te.

² Kurziva v orig.

³ Kurziva v orig.

⁴ Delo 1948, št. 1, str. 70—74.

⁵ Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Brošura brez drugih podatkov, izšla 1943, ko jo je izdal IO OF. Cit. Dve leti OF. — Boris Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 7—48, cit. Kidrič, Obris.

Deževnega sobotnega popoldneva ob koncu aprila so se ustanovnega sestanka na pobudo KP udeležili predstavniki CK KPS, demokratičnega krila v Sokolu, krščanskosocialistične skupine in slovenskih kulturnih delavcev.⁶

Če na ustanovni sestanek pogledamo z vidika podatkov, ki so se doslej nabrali o njegovem poteku, moramo reči, da je na samem sestanku bilo obravnavanih več značilnih točk: analiza trenutnega položaja, kaj storiti, kdo naj se angažira, kako nastopiti in kakšni naj bodo cilji nameravane akcije.⁷

Ustrezno pobudi CK KPS je najprej Boris Kidrič analiziral takratni položaj, v katerem se je znašel slovenski narod kot žrtev imperializma in notranje gnilobe v državi. Na analizo je takoj navezal misli, ki so kazale na razvoj v bodočnost. Po Kidričevem »ekspoziciji« se je začel razgovor o njegovih mislih.

Nekateri so bili zaskrbljeni nad uspehi hitlerjevske demagogije na Štajerskem in Dolenjskem, kjer so ljudje pričakovali od Hitlerja rešitve socialnega in gospodarskega položaja. Po pretresu mnenj so se zedinili, da so ti uspehi le trenutni, da pa se bodo ljudje kmalu iztreznili, ker bodo spoznali, da je okupator njihov smrtni sovražnik.⁸ V misli, da ni daleč dan, ko bo tudi Sovjetska zveza stopila v vojno in da je le-ta edina sila, ki bo kos pokončati fašizem in rešiti človeštvo, so si bili zelo edini.⁹

Razpravljali so tudi o nosivcih predvojne protiljudske politike, ki so zakrivali aprilsko katastrofo z vsemi njenimi posledicami. Bili so mnenja, da tudi v prihodnosti ne morejo od njih pričakovati nič dobrega.

Na temelju Kidričeve analize in razprave o njegovem poročilu so sprejeli sklep o ustanovitvi osvobodilnega gibanja, ki so ga iz posebnih razlogov takrat poimenovali Protiimperialistična fronta. V njej bi se naj združile vse napredne sile slovenskega naroda in bile jedro, okrog katerega bi se zbralo vse ljudstvo. Osnova fronte bi moral biti proletariat. Ta se je dotlej že izkazal s svojo borbенostjo in je veljal za nositelja naprednih družbenih idej, ki so bile v sporu s fašizmom. Spričo tega se je v prvi vrsti bilo treba opreti na proletariat.

Na ustanovnem sestanku so razpravljali tudi o tem, kako naj osvobodilno gibanje nastopi proti okupatorju. Pojavila se je ideja oboroženega boja, najdrznejša ideja v snovanju novega gibanja. Navzoči so se popolnoma zavedali njene odločilnosti in posledic, ne samo končnih, temveč tudi njenih vplivov na slovenskega človeka. Udeleženci ustanovnega sestanka so točko o oboroženem boju v načelu sprejeli. To se pravi, da so sprejeli oborožen boj z nekim zadržkom. Ugotovili so namreč, da objektivne okoliščine za praktični začetek oborožene vstaje v tistem trenutku še niso bile zrele. Toda pri debati o Sovjetski zvezi so naslonitev nanjo soglasno sprejeli kot sestavni del svoje bodoče politike. V zvezi s takšno politiko so predvidevali tudi spopad Nemčije s So-

⁶ France Škerl, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*. Zgodovinski časopis V, 1951, str. 7—82. Cit. *Politični tokovi v OF*. Tam so v ustreznih poglavjih navedeni viri in literatura. — Za samo ustanovitev še: France Škerl, *Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?* Borec 1957, str. 185—186; F. B., *Zanesljivost spominov na ustanovitev Osvobodilne fronte*. Borec 1958, str. 174; Josip Vidmar, *Srečanje z zgodovino. Perspektive 1962—63*, št. 23-24, str. 259—271; Tone Fajfar, 27. april 1941. Delo, 27. IV. 1964.

⁷ Prav tam.

⁸ Tone Fajfar, *Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte*. Novi svet I, 1946, str. 313—315. Cit. Fajfar, *Nekaj spominov*; Tone Fajfar, *Sedemindvajseti april*. Tovariš 1948, št. 17.

⁹ Prav tam.

vjetsko zvezo. Takrat bi šele nastopil trenutek, ko bi zunanje razmere za praktičen oborožen boj dozorele. Do takrat naj bi nastajajočo organizacijo le pripravljali na ta boj. Zato so oblikovali le geslo za zbiranje orožja, da bi vstajo ob pravem času lahko začeli. Takrat bi oboroženi boj razglasili kot akcijsko geslo osvobodilne organizacije.

Nova organizacija si je na ustanovnem sestanku načrtala tudi svoj program. Sprejela je takega, kakor ga je predlagal Boris Kidrič. Kakšen je bil? Prvi obris je prav v tistih dneh prinesel aprilski letak CK KPS. Toda na letaku so hkrati s točkami splošno narodnega pomena zajete tudi drobne trenutne ali vsakdanje zahteve, ki so prav tedaj tudi žulile slovenske ljudi.¹⁰ Mnogo jasneje je očrtal program osvobodilne organizacije v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941 članek z naslovom Gesla našega osvobodilnega boja. Izrazil ga je v sedmih točkah:

1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepnitve in združenja z drugimi narodi...

2. Osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence!

3. Sloga in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev!

4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; ona je vzor enakopravnega sožitja med narodi, njihove sloge in pogojev za njihov neomejen narodni razvoj brez nacionalnega zatiranja in brez kitajskega zidu med narodi!

5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma!...

6. Brez boja proti izdajavski »lastni« kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi!

7. Bratstvo in mir med narodi!

Geslom sledi v Slovenskem poročevalcu pomemben stavek: Tak mora biti zmagoslavni rezultat protimperialističnega boja, ki bo porušil imperializem pri njegovih temeljih.¹¹

Kolikor Gesla našega osvobodilnega boja vzamemo kot izraz programa nove osvobodilne organizacije, moramo seveda reči, da so jasne le točke, ki se nanašajo na narodno osvoboditev, to je samoodločba, Zedinjena Slovenija, neka povezava narodov Jugoslavije ter zaveznitvo s Sovjetsko zvezo. Druge točke so v tej obliki bolj deklarativnega pomena. Predvsem manjkajo točke o socialni osvoboditvi slovenskega naroda. Šesta točka jo le medlo nakazuje, čeprav so na ustanovnem sestanku predstavniki skupin tudi o tem cilju govorili zelo odkrito. To izpričujejo njihove kasnejše izjave. Tako je v listu Osvobodilna fronta sredi januarja 1942 in v članku Država v državi Boris Kidrič napisal: »Naša narodna revolucija se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo zbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega člo-

¹⁰ Aprilski letak CK KPS, izvirnik v arhivu CK ZKS. Po vojni je bil večkrat ponatisnjen, npr. SPor 1938—1941. Ponatis. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI. Knjiga 1. Borbe v Sloveniji 1941. Beograd 1952; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1. IZDG Ljubljana 1962.

¹¹ SPor, 22. VI. 1941, ponatis, str. 67.

veka, ki tvori jedro in velikansko večino slovenskega naroda.«¹² Glede na sam začetek je bila še jasnejša okrožnica »Krščanske skupine v Osvobodilni fronti« iz mnogo kasnejšega časa, ki pa je zapisala, da skupin »ni povezal med seboj le vsenarodni osvobodilni boj, ampak jih združuje[jo] načelno enaki pogledi na slovensko vprašanje v celoti. Zato so pristopile k skupni organizaciji s predhodno slovesno izjavo o priznanju svobode naroda in vere...«¹³ Kaj je okrožnica razumela pod besedo »v celoti«, je povedala na strani 5: »Osnovne skupine v OF združuje program, ki daleč presega prvi cilj osvobodilne borbe, to je osvoboditev sólo, in seže v dobo urejevanja slovenskega političnega in socialnega življenja,«¹⁴ in dalje »... že od vsega začetka [smo se] jasno zavedali, da nam mora sedanja vojna prinesiti poleg narodnega osvobodjenja tudi socialno.«¹⁵ Vodstvo sokolske skupine je glede socialnih ciljev imelo enake nazore: »Komunistično partijo pojmuje kot vodnico političnega življenja ter vseh sprememb, ki bodo vodile v nove družbene odnose, v novo življenje.«¹⁶

Sporazum o socialnih ciljih je bil tako jasen, da se je kasneje po svoje izražal celo v notranji organizacijski strukturi predstavniških organov Osvobodilne fronte, ker so predstavniki skupin na ustanovnem sestanku sestavljali izvršni odbor Osvobodilne fronte, prav te skupine pa so se imenovale ustanovne ali tudi osnovne skupine Osvobodilne fronte.

Pri socialnih ciljih je šlo za zadnjo etapo v razvoju nove osvobodilne organizacije, ki jo Boris Kidrič in Edvard Kardelj omenjata le na redkih mestih svoje korespondence. O njej se tudi med narodnoosvobodilnim bojem ni dosti pisalo, kvečjemu le v bolj medli obliki, pač pa so o njej odkrito govorili na sestankih aktivistov in partizanov, kar je pomagalo ustvarjati moralno in politično enotnost prvih na terenu in drugih v enotah osvobodilne vojske. Na to zadnjo etapo je vedno mislila predvsem partija in bedela nad vsem razvojem, da bi se od tega cilja ne oddaljil. Brez te temeljne misli marsikaterih dogodkov in ukrepov v naslednjem štiri leta trajajočem narodnoosvobodilnem boju ne moremo razumeti.

Misel na zadnjo etapo je po svoje izražalo tudi prvo ime osvobodilne organizacije, ki je bila ustanovljena 26. aprila 1941, namreč Protiimperialistična fronta. V dneh svojega nastanka je to ime imelo globok smisel. Predstavniki navzočih skupin so soglasno priznali, da je za slovenski narod, kar se tiče zunanjepolitičnih zvez, edino realna naslonitev na Sovjetsko zvezo, da je »Sovjetska zveza up in nada slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja«,¹⁷ da sta torej usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda in vse Sovjetske zveze.¹⁸ Nastajajoča organizacija ni bila naperjena samo proti nemško-italijanskemu fašističnemu

¹² Osvobodilna fronta II, št. 2, sredi januarja 1942.

¹³ Okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, položaj 11. I. 1943, str. 3. Arhiv IZDG.

¹⁴ Kurziva F. Š.

¹⁵ Kurziva F. Š.; Pismo krščanskih socialistov aktivistom v Ljubljano 13. maja 1943.

¹⁶ Kurziva F. Š.; okrožnica v arhivu IZDG fasc. 495/I.

¹⁷ Osvobodilna fronta I, št. 1, sredi novembra 1941, članek Pol leta Osvobodilne fronte.

¹⁸ Dve leti OF.

imperializmu, temveč po izjavi Borisa Kidriča prav tako tudi proti angleško-ameriškemu. Ustanovitelji so izbrali to ime zato, ker so se hoteli zavarovati pred izkoriščanjem s strani angleškega imperializma, in da bi ne speljal organizacije v svoje vode.¹⁹

S Kidričevo formulacijo protimperialističnega stališča nove organizacije so se strinjale seveda vse ustanovne skupine. Zanje je bilo značilno, da so po svoji sestavi ustrezale slovenski tradiciji v nazorskem pogledu, politično pa niso pripadale »priznanim« političnim strankam, temveč so zrastle iz opozicije proti takratni hlapčevski, drobtinčarski in naposled v aprilskih dneh odkrito kapitulantski uradni slovenski politiki. Tisti čas so hotele povezati pozitivne elemente iz slovenske preteklosti s prihodnostjo, ki naj bi tako organsko rasla iz nje.

Za etapo nove organizacije osvobodilnega gibanja pod imenom Protiimperialistične fronte je bilo značilno, da je bila predvsem prehodnega značaja. Vendar sta se prav tedaj zvrstila dva dogodka, ki sta bila odločilne važnosti za poznejši razvoj Osvobodilne fronte in partizanstva.

Prvi je bil partijska konferenca 1. junija 1941 v Mencingerjevi ulici v Ljubljani. Na njej je Edvard Kardelj analiziral tedanji mednarodni politični položaj in nakazal perspektivo pohoda nemških fašistov proti Sovjetski zvezi. Ne glede na metodo razpravljanja na konferenci moramo reči, da je na njej dozorela ideja oboroženega boja proti okupatorjem v tem smislu, da so se po njej začele praktične priprave za oboroženi boj, to je sistematičnejše zbiranje orožja, kakor so ga zbirali dotlej, in ustanavljanje vojnih komitejev.

Drugi dogodek je bil v zvezi z delavsko enotnostjo. Na pobudo partije je v tednih po ustanovnem sestanku bila konferenca delavcev, organiziranih v delavskih organizacijah. Udeležili so se je predstavniki CK KPS, krščanskih socialistov in svobodnih strokovnih organizacij. Šlo je za to, da bi se proletariat strnil okoli jedra ustanovnih skupin Protiimperialistične fronte in postal prvoborec za cilje nove osvobodilne akcije in s tem tudi svoje lastne osvoboditve. Konferenca je v tem smislu uspela. Ko so se kasneje pridružili tej enotnosti še predstavniki socialistov, je bila delavska enotnost v vseh pogledih vzpostavljena. Osvobodilnega boja se je potem delavski razred udeležil kot strnjena celota. Postal je v pravem pomenu besede voditelj osvobodilnega boja slovenskega naroda.²⁰

Preden zaključimo obravnavo prehodne etape, ki jo poznamo pod imenom Protiimperialistična fronta, je prav, da pokažemo, v čem je bil pravzaprav pomen ustanovnega sestanka nove organizacije osvobodilnega gibanja.

1. Ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte je bil v določenem smislu logično nadaljevanje predvojnega protimperialističnega zbiranja v Slove-

¹⁹ SPor 1941, ponatis, str. 273 v članku Gesla našega osvobodilnega boja je značaj Protiimperialistične fronte orisan z besedami: Prouči ta gesla, ki so podlaga protimperialistične fronte slovenskega naroda! Tolmači jih drugim, potrpežljivo razčiščuj pojme vsem, ki hočejo dobro slovenskemu narodu in hkrati pomagajo izločiti iz protimperialističnih vrst vsakega tujega agenta, ki bi hotel v pravični osvobodilni boj podtakniti kukavičje jajce ter vpreči v angleški imperialistični voz ljudske množice, boreče se za veliko stvar svoje narodne in socialne osvoboditve (SPor, 22. VI. 1941, ponatis, str. 67).

²⁰ Dve leti OF; Delo 1942, št. 2, članek Revolucionarni razvoj slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja.

niji. Toliko je bil sploh člen v razvoju tega gibanja, katerega niti gredo nazaj ne samo v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, temveč tudi v skupne nastope sindikalnih skupin, katerih zastopniki so se potem sešli v Osvobodilni fronti. Toda ustanovni sestanek je bil stvarno in vsebinsko rojstvo Osvobodilne fronte, voditeljice slovenskega narodnoosvobodilnega boja proti italijansko-nemškemu imperializmu. To ni bil samo prvi sestanek protiiperialistične grupacije v Sloveniji po zlomu Jugoslavije, torej v popolnoma novih okoliščinah, ki so se zelo razlikovale od tistih pred 6. aprilom 1941, temveč je na ustanovnem sestanku šlo za to, da se protiiperialistična grupacija v novem položaju ohrani, vzdrži in celo razširi. To se je pozneje dejansko tudi zgodilo.

2. Ustanovni sestanek je sprejel načelo oboroženega boja proti okupatorjem. Sprejeti tako načelo pa ni bila mala stvar. To načelo se namreč pokaže v pravi luči, če ga presodimo z vidika celotne slovenske zgodovine in slovenske geografije. Zgodovinski vidik nam pokaže, da je sprejem oboroženega boja proti okupatorju leta 1941 po 400 letih, odkar so minili veliki kmečki upori v Sloveniji in Slovenci niso samoiniciativno vodili velikopoteznih oboroženih bojev, bil zares odločno dejanje. To je bila resnično velika stvar, kakršnih slovenski narod dotlej ni velikokrat tvegala.²¹ Zato ustanovni sestanek resnično pomeni izhodišče nove dobe v zgodovini slovenskega naroda.

Dodati moramo, da je bil med slovenskimi partizani vedno živ spomin na nekdanje kmečke upornike. Zanimivih besed »Česar slovenska narodna zgodovina že od turških pohodov in slovensko hrvaške kmečke vstaje ni več mogla zapisati, to se dogaja dandanes: proti zatiralcem slovenskega naroda se dviga oborožena slovenska pest« ni napisal samo Boris Kidrič v članku Zgodovinski polet slovenskih narodnih sil v Slovenskem poročevalcu,²² temveč se je spomin na kmečko puntarijo obujal nenehno s partizanskimi pesmimi o Matiju Gubcu, ubogi gmajni itd.

3. Narodna in socialna osvoboditev sta postali akcijsko geslo slovenskega narodnoosvobodilnega boja, to je neposredni cilj oborožene akcije, za katero je Protiiperialistična fronta organizirala potrebne priprave. Tako je pravo izhodišče tudi za to akcijo bil ustanovni sestanek.²³

4. Nositelj vse osvobodilne akcije, ki je izšla iz ustanovnega sestanka Protiiperialistične fronte, so postale in kljub nekaterim težavam tudi obdržale vodstvo do končne zmage nove družbene sile, ki so izšle iz slovenskega proletariata. Tako je stopil na čelo vsega boja za novo in boljšo bodočnost slovenskega naroda. Delavski razred je s tem ravnal v duhu manifesta ustanovnega kongresa KPS, ki mu je že leta 1937 poveril zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda v smislu Cankarjevih besed: Na meni, na mojih plečih, na plečih delavca — proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca.²⁴ Seveda se to ni zgodilo samo od sebe, temveč po trajni po-

²¹ SPor 1941, ponatis, str. 274, opomba 41.

²² SPor 16. VIII. 1941, ponatis, str. 100—101.

²³ Na račun neuspešnega dela za Zedinjeno Slovenijo v preteklosti so bili v partizanski literaturi zapisane ali v tistih časih izrečene večkrat kratke reminiscence. Tako je npr. Edvard Kardelj vpletel take reminiscence v svoj govor na kočevskem zboru (Zbor odposlancev slovenskega naroda, stenografski zapiski, izdala skupščina LRS, str. 71—72). Take reminiscence je zapisal tudi Jakob (Oskar Šavli) v brošuri Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda, str. 12.

²⁴ Delo 1948, št. 1, str. 70—74.

budi Komunistične partije Slovenije, ki ni bila samo avantgarda proletariata, temveč osvobodilnega gibanja sploh.

Če ustanovni sestanek in vse tisto, kar se je na njem govorilo in sklenilo, primerjamo s prvima dvema apriloma, moramo reči, da je ustanovni sestanek povzel temeljne misli iz njiju. Novo je bilo to, da je delavski razred in po njem slovenski narod začel uresničevati te misli na način, ki je v okoliščinah, kakršne so nastopile z italijansko-nemško okupacijo slovenske zemlje, edini kazal na uspeh. Nedvomno moramo pritrditi besedam, ki jih je Edvard Kardelj izrekel na tretjem kongresu Osvobodilne fronte, da je namreč »dan ustanovitve OF eden najvažnejših datumov v razvoju naše ljudske revolucije, ker je bil eden najvažnejših pogojev za uspešno pripravo oborožene vstaje«. ²⁵

Praktične možnosti za uresničenje programa, kakor so ga sprejeli na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte, so nastopile, ko se je Nemčija 22. junija 1941 zapletla v boj s Sovjetsko zvezo. S tem dnem se je začel velikanski spopad, ki ni prenehal prej, dokler ni zlomil fašistične Nemčije in njenih zaveznic.

Osvobodilna fronta — ljudska organizacija borcev za svobodo

Nemški napad na Sovjetsko zvezo je na Slovenskem odmeval z izredno naglico. CK KPS je takoj izdal letak, v katerem je obsodil fašistični napad na Sovjetsko zvezo in hkrati napovedal, da je napad postal začetek konca njihovega nasilnega gospostva nad Evropo. Zaradi nenadnega napada na Sovjetsko zvezo je tako rekoč v eni sapi zenačil slovenske interese s sovjetskimi, razglasil načelo oboroženega boja za akcijsko načelo in predvidel »Zedinjeno Slovenijo« kot cilj tega boja. Vse Slovence je pozval v enotno Osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem ob strani vseh zatiranih narodov pod vodstvom Sovjetske zveze in Rdeče armade. »Naš dosedanji odpor naj se razvije v vse-ljudsko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem.« ²⁶

V Sloveniji se je z 22. junijem končala prehodna doba Protiimperialistične fronte. Njeni organizatorji so ji spremenili ime v Osvobodilno fronto. To ime ni bilo čisto novo. Aprilski letak CK KPS je že konec aprila omenil osvobodilno fronto kot skupnost vseh borcev za svobodo. O osvobodilni fronti so govorili tudi na ustanovnem sestanku. ²⁷ Toda iz posebnih razlogov, ki smo jih že navedli, so snujočo se osvobodilno organizacijo začasno imenovali Protiimperialistična fronta. Z 22. junijem je organizacija dobila ime, kakršno ji je bilo namenjeno pravzaprav že na ustanovnem sestanku. Da je osvobodilna organizacija pod prvim in drugim imenom bila ista, dokazuje več dejstev: isti program, isti sistem organizacije, isti ljudje v vodstvu. To so dejstva, ki nas upravičujejo, da vidimo pred sabo le eno organizacijo, spočeto 26. aprila 1941. Dne 22. junija je v njenem razvoju nastopila samo nova etapa. Tako je na Osvobodilno fronto gledal Boris Kidrič in vsi, ki so pisali o njej. ²⁸

²⁵ Prav tam.

²⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 1. IZDG Ljubljana 1962. Str. 44—47, cit. Dokumenti.

²⁷ Izjava Jožeta Rusa.

²⁸ Kidrič, Obrisi; Fajfar, Nekaj spominov, Novi svet 1946, str. 313—315.

Iz novih okoliščin, ki so nastopile z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo, je vodstvo osvobodilnega gibanja izvajalo potrebne konsekvence. Nakazal jih je delno že letak CK KPS ob 22. juniju, treba jih je bilo le prenesti v prakso. Razglasiti načelo oboroženega boja za akcijsko geslo, je bilo pravzaprav lahko. Dejanski prelom s preteklostjo je prinesla šele izvedba tega načela v prakso. To pa je v takratnih okoliščinah pomenilo razviti partizanstvo. V vodstvu osvobodilnega gibanja o potrebnosti le-tega ni bilo pomislekov. CK KPS je že na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo postavil glavni štab. Tudi prvi kader mu je dal CK, kasneje pa so bili kooptirani še nekateri drugi. Izvršni odbor OF je nekaj dni nato odobril sklep CK KPS in se pridružil njenemu pozivu na vseljudsko vstajo.²⁹ Glavni štab je postal voditelj partizanske dejavnosti na vsem slovenskem ozemlju ne glede na meje. Stvari političnega značaja je vedno predložil IOOF.³⁰

Prvi partizani so se praktično rekrutirali iz vseh skupin Osvobodilne fronte, ki so po Kardeljevih besedah dale tako ljudi kakor tudi denar in opremo.³¹ Pri ljudeh ustanovnih skupin v splošnem ni bilo pomislekov proti praktičnemu izvajanju načela oboroženega boja, zlasti ne pri partijcih in članih Sokola. Nekateri ljudje iz krščanskosocialistične skupine pa so nekoliko omahovali.³²

Toda Osvobodilna fronta se ni mogla in ne hotela omejiti samo na aktivistični kader ustanovnih skupin. Za partizane je želela pridobiti najširše plasti slovenskega naroda, saj je šlo za usodo vseh Slovencev. V tem primeru pa so pomisleki lahko bili močna ovira za razvoj partizanstva. Proti njim se je odločno boril Slovenski poročevalec, ki je prvič izhajal leta 1938, v maju 1941 pa ga je partija obnovila. V naslednjih mesecih je postal vestnik Osvobodilne fronte ter hkrati propagator in mobilizator osvobodilnega gibanja. Svojo nalogo je izvrševal tudi s tem, da je izpodbijal pomisleke proti oboroženemu boju ter ta boj prikazoval kot narodno nujnost, zadevo časti in pogoj življenja.³³

Osvobodilna fronta je bila že od vsega začetka, torej že na ustanovnem sestanku, zasnovana in zamišljena kot vseljudska organizacija, kot vsenarodno osvobodilno gibanje. Slehernemu poštenemu Slovincu in zares patriotski slovenski skupini je bila ne glede na politične, svetovnonazorske tradicionalne in družbene razlike od vsega začetka dana možnost, da enakopravno sodeluje v osvobodilnem gibanju.³⁴

Kidričevo označevanje zamisli osvobodilnega gibanja in enakopravnega sodelovanja vključenih skupin krije v sebi navidezno protislovje. Na eni strani imamo opraviti z enotnostjo, na drugi pa s samostojnostjo vključenih skupin. Dejansko gre pri enotnosti za enotnost glede na skupne cilje, pri samostojnosti pa za spoštovanje tistega, kar je bilo njihova specifičnost. Na ustanovnem sestanku je pri navzočih skupinah šlo le za vprašanje svobode nazora in vere. Vprašanje pa je bilo, če se bo mogoče zediniti na istem temelju tudi s skupi-

²⁹ Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. DZS Ljubljana 1946 (str. 24). Cit. Pot nove Jugoslavije.

³⁰ SPor, ponatis, opomba 49.

³¹ Dokumenti 1962, dok. št. 17, str. 63.

³² Več o tem Politični tokovi v OF, str. 45.

³³ Glej SPor 1941, št. 8, 10, 11, 14, 16.

³⁴ Iz Kidričevega govora na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in po Izjavi treh skupin v Dolomitih (dolomitska izjava). Obe besedili sta si zelo podobni.

nami, ki se bodo priključile Osvobodilni fronti v drugi fazi razvoja, to je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo.

Iz želje, da bi se vsenarodno osvobodilno gibanje čimprej in v čim širšem obsegu uresničilo, je komunistična partija predlagala dve točki, v kateri bi morala privoliti vsaka skupina, ki bi hotela sodelovati v osvobodilnem boju slovenskega naroda:

1. Nepomirljiv boj z okupatorji in proti vsakršnemu sodelovanju z njimi, podpora ter vojaško in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo, Anglijo in z vsemi zavezniškimi silami, ki so v boju proti okupatorjem.

2. Takojšnja oborožena akcija v vsej Sloveniji, formiranje partizanskih odredov, organizacija sabotаж, diverzij itd.³⁵

Bistvo obeh točk je bilo v razširjeni osnovi, ki naj bi služila za sprejem v osvobodilno organizacijo. Pri razširjeni osnovi namreč ni bilo govora o socialnih ciljih nove osvobodilne organizacije. Toda partija se te širine ni prav nič bala. Računala je, da kdor se boji tvegati nekaj za svobodo slovenskega naroda, tudi razširjene osnove ne bo sprejel. Po njenem mnenju je šlo v obeh primerih za iste ljudi. V tem drugem je bila najvažnejša ravno druga točka — zahteva po takojšnji oboroženi akciji. Naperjena je bila proti vsakršnim političnim špekulantom, ki bi hoteli izigravati slovenski osvobodilni boj za svoje sebične namene. Točka o takojšnji oboroženi akciji je vedno pokazala, kdo hoče biti iskren in kdo ne, kdo je pravi rodoljub in kdo ne. Točka o takojšnji oboroženi akciji je pomen odločitve premaknila iz socialnega kompleksa na moralno področje in izzivala moralno diferenciacijo med Slovenci. V tem je bil njen največji pomen.

Glede zbiranja in priključevanja najrazličnejših skupin Osvobodilni fronti je po izbruhu vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo nastala važna sprememba. Medtem ko so se ustanovne skupine združile na ožji bazi, poleg točke oborožene vstaje so njene osnovne programske točke izražale tudi socialno osvoboditev, je bila pri kasnejših skupinah odločilna za pristop le privolitev v oboroženo akcijo proti okupatorjem. Do priključitve je prišlo tako, da je vodstvo osvobodilnega gibanja našlo stik z njimi in jim ponudilo sodelovanje. Po Kidričevi izjavi se ni zglasilo samo pri starih in propadlih protiljudskih oblastnikih ter političnih voditeljih, ki so neposredno po kapitulaciji zagrešili novo veleizdajo in se šli poklonit Mussoliniju v Rim.^{35a} Uspehi niso izostali. Po svoje so se kazali tudi v Slovenskem poročevalcu. Takoj po preimenovanju Protiimperialistične fronte v Osvobodilno fronto in razširitvi baze za vstop vanjo ni zapisal samo želje: »Komunistična partija Slovenije je dala iniciativo za najširšo Osvobodilno fronto slovenskega naroda, v kateri naj sodeluje vsaka skupina in vsak posameznik, ki se hoče boriti za zlom nemškega in italijanskega fašizma,«³⁶ temveč tudi ugotovitev: »Osvobodilna fronta slovenskega naroda, združena s herojsko borbo Sovjetske zveze, postaja živo, razgibano množično dejstvo.«³⁷ Ob koncu julija je bil Slovenski poročevalec v članku Pohod Osvobodilne fronte postal nekoliko konkretnjši, ko je pisal: »V Osvobodilni fronti sodelujejo vse

³⁵ Politični tokovi v OF, str. 44.

^{35a} Boris Kidrič, Poročilo na prvem kongresu Osvobodilne fronte... v Ljubljani 16. julija 1945. Izdal IOOF, str. 7 (cit. Kidrič, Poročilo).

³⁶ SPor, 28. VI. 1941, članek Pomni in povej drugim, ponatis, str. 76.

³⁷ Prav tam, članek Gigantski boj za svobodo narodov.

borbene slovenske skupine ne glede na ožje politične in svetovne nazorske razlike... Vodstva Osvobodilne fronte obstajajo iz najaktivnejših borcev ne glede na njihovo ožjo politično in nazorsko usmerjenost.³⁸ Ta prekipevajoči optimizem skuša spraviti v realnejše okvire stavek: »Osvobodilna fronta prcdira v vsak kotiček zatirane in razkosane slovenske zemlje.«³⁹

Na pobudo vodstva osvobodilnega gibanja se je še pred koncem leta 1941 priključilo Osvobodilni fronti več večjih in manjših skupin in krogov ter nekaj pomembnejših ljudi zunaj strank. Po Kidričevi ugotovitvi se je v razmeroma kratkem času pridružilo OF 18 različnih političnih, kulturnih in drugih skupin ter organizacij.⁴⁰

Med skupinami Osvobodilne fronte moramo razlikovati tiste, ki so aprila 1941 ustanovile Protiimperialistično fronto, in te, ki so se kasneje priključile Osvobodilni fronti. Prve, med katerimi so bile Komunistična partija Slovenije, demokratično krilo Sokola, skupina krščanskih socialistov in skupina naprednih kulturnih delavcev, so se na plenumu Protiimperialistične fronte, ki je bil najbrž v nedeljo 15. junija 1941 pri M. Jeršiču v Dermotovi ulici v Ljubljani, razglasile za temeljne ali ustanovne ali osnovne skupine novega osvobodilnega gibanja. Druge, to je skupine iz kasnejšega datuma, glede tega niso imele posebne oznake.⁴¹

Kako je Osvobodilna fronta kot organizacija izpolnjevala želje in prizadevanja svojega vodstva, da postane široko vseljusko gibanje?

Slovenska Osvobodilna fronta je kvalitetno in zgodovinsko nekaj drugega, kakor je bila nekaj let poprej npr. francoska ljudska fronta, ki je na omejenem socialnem in državnem programu združila za nekaj časa vse levičarske stranke v koaliciji, ni pa mogla vzdržati ne pred nasprotniki in ne na znotraj zaradi ozkih političnih računov partnerjev. Slovenska Osvobodilna fronta je bila tudi po svojem zgodovinskem pomenu in vlogi, pa tudi po organizaciji drugačna od imensko podobnih narodnoosvobodilnih front, ki so nastale kot množične organizacije pri drugih jugoslovanskih narodih. Te so organizirale množice, ki so se že udeleževale narodnoosvobodilnega boja, in postopoma vključevale v svoje vrste razne bivše politike in javne delavce, pridružene boju. Osvobodilna fronta je bila v primeri z njimi prava posebnost, ki je bila doma samo v slovenskem narodu.

Slovenska Osvobodilna fronta je bila že ustanovljena kot enotna revolucionarna organizacija, ki je z vključitvijo pripadnikov treh svetovnih nazorov predstavljala tradicijo slovenskega naroda in je kot taka imela množično osnovo v vseh plasteh slovenskega ljudstva, ni bila nikdar zamišljena zgolj kot orodje revolucije, ampak kot osnovni vseljuski politični organizem, ki naj poveže vse ljudstvo v skupnem boju za osvoboditev in za izvedbo ljudske revolucije.⁴²

Formalna organizacija Osvobodilne fronte je potekala od zgoraj navzdol, po včlanjenih skupinah, kar je vsekakor značilno, obenem pa tudi naravno. Tako je bilo že v prvi fazi razvoja, ko je nosila še prvo ime. Ustanovnega sestanka so se udeležili predstavniki skupin, ki so v naslednjih tednih pridobili

³⁸ SPor, 15. VII. 1941, ponatis, str. 87.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Dve leti OF.

⁴¹ Tone Fajfar, Miro Jeršič, ustna vira, in z uporabo njih članek Ljubljana — ognjišče upora, *Tovariš*, 26. IV. 1951.

⁴² Tone Fajfar, 27. april 1941, *Delo*, 27. IV. 1964.

za novo osvobodilno organizacijo ljudi po vseh enotah svoje organizacije. In prav aktivisti osnovnih skupin so sestavljali jedro novega gibanja.

Ko so se v drugi fazi pridružile Osvobodilni fronti številne nove skupine, so se vključile na podoben način. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je vedno pogodilo z vodstvom vsake konkretne organizacije ali skupine. To je potem po svoji liniji izpeljalo vključitev svojih enot ali posameznih članov. Tako je vsaka od skupin pripeljala v Osvobodilno fronto svoj kader. Po njih se je osvobodilno gibanje širilo naprej in zajemalo vedno večji krog slovenskega naroda. Drugače organsko niti ni moglo biti. Ljudje se med sabo niso vsi poznali. Vse stike je bilo treba vpeljati prek poznanstev in medsebojnega zaupanja. Bil je čas okupacije in ljudje v medsebojnem zaupanju niso bili do kraja sproščeni, čeprav je bil patriotizem v njih velik. Res pa je tudi, da sta mržnja do sovražnika in ljubezen do svobode bila v ljudeh velika in tako je ves proces vključevanja v Osvobodilno fronto tekel hitreje, kakor so spočetka pričakovali. Posebno od jesenskih mesecev dalje, ko je slovensko partizanstvo pokazalo tudi že nekaj uspešnih akcij, se je Osvobodilna fronta razvijala in širila zelo naglo. Seveda so bile tudi znatne razlike med posameznimi kraji in pokrajinami. Politični sestanki so zlasti v »ljubljski pokrajini«⁴³ prodrli v sleherno vas. Fronta je organizirala okrožne in rajonske odbore, med najširšimi plastmi pa so nastajali terenski odbori. Gibanje se je večkrat razpredlo tako na široko, da je formalna organizacija zaostajala za političnim obsegom Osvobodilne fronte, za številom pripadnikov.⁴³ Pojav je bil mogoč, ker so se ji na terenu priključevali tudi privrženci skupin ali bivših strank, katerih vodstva so se kakor koli obotavljala vstopiti vanjo ali so se ji upirala s svojimi lastnimi »akcijami«. Privrženci bivših strank so se prijavljali na lastno pobudo, ne da bi jim njihova vodstva dala kakršna koli navodila ali so dobili celo nasprotna, naj se Osvobodilne fronte izogibljejo.⁴⁴ Pri teh ljudeh je razen mržnje do okupatorja na tako odločitev močno vplivalo globoko razočaranje nad vrhovi stare Jugoslavije, nad njenimi uradnimi strankami in političnimi formacijami.⁴⁵ Mnogi so se Osvobodilni fronti pridružili, ker je niso imeli za stranko v starem predvojnem smislu, temveč za politično silo resnično novega kova.^{45a} Pridružili so se ji kot taki, ne da bi se pri tem opredelili za katero od včlanjenih skupin.

Iz navedenega vidimo, da so variante in motivi za vključevanje v Osvobodilno fronto vsaj pri posameznikih večkrat bili precej različni. V začetni dobi so se ljudje vključevali v Osvobodilno fronto večinoma tako, kakor jih je kdo pridobil, to se pravi, da so se v OF vključevali pretežno po včlanjenih skupinah, pri čemer so bile zlasti važne ustanovne skupine. Sčasoma je proces zbliževanja skupin tako napredoval, da naposled pri pridobivanju novih članov za OF

⁴³ Dve leti OF; SPor, 6. IX. 1941. V poročilu CK KPS CK KPJ iz druge polovice decembra 1941 je Boris Kidrič napisal: »V Ljubljanski provinci je zajela OF ogromno večino slovenskih množic.« ... Malo dalje pa je dodal: »V Ljubljani je množična zasidranost OF imunizirala možnost uničujočih proval... V Ljubljani čita „Poročevalca“ po poprečnem računu vsak teden 50 000 ljudi. Mesečno daje Ljubljana cirka 250 000 Lit dohodkov OF. Prejšnji mesec, ko organizacija davka še ni bila povsem izvedena, je plačalo davek nad 10 000 ljubljanskih davčnih obveznikov...« Dokumenti 1962, str. 232.

⁴⁴ SPor, 20. IX. 1941, ponatis, str. 134.

⁴⁵ Pot nove Jugoslavije, str. 24.

^{45a} Kocbek, ustni viri po Politični tokovi v OF.

ni bilo več važno, kateri skupini je aktivist pripadal, samo da je delal za Osvobodilno fronto. Toda časovno tega pojava ni mogoče opredeliti, ker so se procesi med seboj prepletali.⁴⁶

Ne glede na načine vključevanja v organizacije Osvobodilne fronte je bila naloga frontnih odborov pritegovati široke množice v osvobodilno gibanje, vzbujati njihovo sodelovanje, širiti osvobodilni tisk, oblikovati javno mnenje, zbirati materialna sredstva za potrebe osvobodilnega gibanja in ne nazadnje nabirati prostovoljce za partizansko vojsko.⁴⁷

Iz tako razvite organizacije, ki je bila uspeh nešteti razgovorov, političnih sestankov in konferenc, ki so med vsemi sloji slovenskega ljudstva dvignili poteptano narodno in demokratično zavest, je v resnici nastalo vsenarodno gibanje, kakor je bil namen vodstva že na začetku, ob ustanovitvi Protiimperialistične fronte. Seveda se je moč tega gibanja razvijala postopoma: najprej v Ljubljani, ki se je prav v tem primeru izkazala kot srce slovenskega naroda, potem v »ljubljski pokrajini«, druge pokrajine — Gorenjska, Primorska, Štajerska, Koroška so sledile kasneje. Vseljudsko gibanje pa ni ničesar zgubilo na svojem pomenu, če je za njegov razcvet v nekaterih pokrajinah bilo treba tudi več let.

Mislim, da je nesporno zgodovinsko dejstvo, da je množičnost Osvobodilne fronte bila mogoča zaradi njene posebne notranje strukture. Naj navedem na tem mestu mnenje Vladimira Kralja, ki ga je o njej napisal v svojih Memoarih 1941—1945:

»Odziv našega človeka na klic OF (tu govorim vedno o Ljubljani in Ljubljanski pokrajini) je bil spontan in množičen in to že v času, ko sta v Srbiji docela obvladovala položaj Nedić in Mihailović, na Hrvaškem pa Pavelić. Vzrok naglega in množičnega uspeha OF vidim danes v tem, da je bila OF na vsem Balkanu najbolj evropska oblika uporniškega gibanja, saj je združevala ob svojem komunističnem jedru vse leve frakcije nekdanjih meščanskih strank, liberalne, katoliške in socialdemokratske, okolnost, ki je naložila temu gibanju določene moralne obveznosti tudi glede njegovih poznejših povojnih odnosov do slovenskega ljudstva kot celote.«⁴⁸

⁴⁶ Kako je časovna prepletenost procesa bila stvarna, naj pokažeta dva primera iz Kardeljevih pisem Titu. V pismu 29. marca 1942 je Kardelj poročal o ljubljanski policiji: »Stari jugoslovanski policijski aparat je razpadel. Njihova pomoč (Osvobodilni fronti) je bila dejansko zelo efektivna. Sedaj so jih Italijani vse razorožili... Najbolj zanimivo pri tem je, da so se vsi policisti orientirali v okviru OF na KP in ne na kako drugo skupino...« (Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 323.) V drugem pismu, ki ga je pisal 14. decembra 1942, toda konkretna vsebina se nanaša na nekaj mesecev starejši čas, je napisal: »V sestavu partizanske vojske je bila (pred roško ofenzivo! — op. F. Š.) velika mešanica ljudi po svoji politični barvi. To so bili večrajšnji Koroščevi »Slovenski fantje«, Sokoli, socialni demokrati, kmetijci itd., izmed katerih so mnogi ostali pri svojih političnih osnovah, k partizanom pa so pristopili zaradi vodstva OF...« (Jesen 1942, IZDG Ljubljana 1963, dok. št. 207, str. 533), to se pravi, da so zaradi različnih skupin različnih smeri stopili v OF, ker so imeli vodstvo OF za vsenarodno vodstvo, zraven pa vendar ostali skupinsko opredeljeni.

⁴⁷ Tone Fajfar, Osvobodilna fronta slovenskega naroda, zgodovinski oris OF, napisan v partizanih.

⁴⁸ Perspektive 1962—63, št. 26, str. 636. Svoje mnenje je zgradil na rezultatih opažanja aktivistov OF v ljubljanskih policijskih zaporih. Zanimiv je bil pri tem socialni sestav političnih zapornikov. Prve dni aktivnega nastopa OF je prevladovala v ljubljanskih zaporih inteligenca, zlasti pišoča inteligenca, do katere so imele oku-

Uspehi množičnega gibanja Osvobodilne fronte so se pokazali predvsem v dveh smereh: prvič, Osvobodilna fronta je postala edini predstavnik slovenskega naroda, in drugič, ustvarila je temelje za slovensko partizantvo. Negativno pa so se izrazili na strani nasprotnikov Osvobodilne fronte.

Teza, da mora biti Osvobodilna fronta edini predstavnik slovenskega naroda, je rasla skladno z njenim širjenjem med najširše sloje slovenskega naroda. Pojavila se je že v prvih tednih po razširitvi osnove za vstop v OF. Spočetka se je javljala v nekoliko hipotetični obliki, češ da je Osvobodilna fronta, ki se ji je pridružilo vse, kar misli in čuti odkritosrčno slovensko, zavzela tak razmah, da jo je mogoče imenovati edinega slovenskega predstavnika.⁴⁹ Proti koncu julija 1941 so po tej tezi razglasili Osvobodilno fronto že za edinega zakonitega predstavnika slovenskega naroda.⁵⁰ Naravno, da je ta zakonitost bila revolucionarna, zakaj v okupaciji je gledala moralno krivico in je zato ni mogla priznati. Ta revolucionarna zakonitost je tiste, ki so želeli ostati izven Osvobodilne fronte, razglasila za suhe veje na narodnem telesu. Še huje je obsodila tiste, ki so delovali proti Osvobodilni fronti. O teh je sodila, da so se izločili iz narodne skupnosti in bodo nekoč polagali račun pred narodom.⁵¹ »Vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo,« je izjavil vrhovni plenum Osvobodilne fronte na zasedanju 16. septembra 1941.⁵² Proti koncu leta, ko je bilo že čutiti, da domača reakcija postaja aktivnejša, je šla teza, da je OF predstavnica slovenskega naroda, še korak dalje. V članku Varujmo slovensko narodno enotnost je Osvobodilno fronto tako rekoč izenačila s slovenskim narodom. »Slovenski narod — sam, izdan in zapuščen, izročen na milost in nemilost sovražniku, je iz svojih lastnih sil zgradil svojo Osvobodilno fronto, jamstvo svoje bodoče svobode. Zato je zgolj Osvobodilna fronta upravičena, da vodi in predstavlja slovenski narod. Kdor noče tega dejstva upoštevati, ta dokazuje, da mu ni mar za narodno korist, da pa so mu na umu njegov položaj in njegovi sebični nameni. Kdor se drzne dvigniti roke proti Osvobodilni fronti, ta je zamahnil po samem narodu in njegovi Osvobodilni fronti.«⁵³

patorske oblasti največje nezaupanje. Toda že prve dni je bilo po ljubljanskih zaporih tudi mnogo uradništva, državnega in zasebnega, med njimi zlasti mnogo teh, ki so se zatekli pred Nemci s Štajerskega in Gorenjskega v Ljubljano. Mnogo je bilo tudi visokošolske in srednješolske mladine, ki je bila s svojim odkritim odporom zoper okupatorja najbolj prostodušen in neugnan element v zaporih. Precejšnje število zapornikov je bilo tudi iz vrst ljubljanskih obrtnikov, rokodelcev in trgovcev, večidel tihih vojnih dobaviteljev OF. Ko se je organizirani odpor OF iz Ljubljane razširil tudi na podeželje, so pričeli prihajati v ljubljanske zapore, in to množično, ljudje z Dolenjskega, večidel mali kmetje in mali obrtniki. Delavcev je bilo med vsemi stanovi najmanj, kar je tudi razumljivo, saj na področju »ljubljske pokrajine« ni bilo večjih industrijskih središč. Tako so delavstvo v ljubljanskih zaporih zastopali samo ljudje iz ljubljanskih mestnih podjetij, iz Saturnusa in nekaterih manjših ljubljanskih tovarn. Perspektive 1962—63, št. 26, str. 636.

⁴⁹ SPor, 11. VII. 1941.

⁵⁰ SPor, 25. III. 1941.

⁵¹ SPor, 9. VIII. 1941.

⁵² SPor, 20. IX. 1941.

⁵³ SPor, 29. IX. 1941.

Druga smer, ki ji je v Sloveniji bilo množično gibanje naravnost prvi pogoj, je bilo slovensko partizanstvo. Množični razmah Osvobodilne fronte mu je ustvaril ugodno podlago. Tudi pozneje je množična Osvobodilna fronta bila nenehna osnova za slovensko partizanstvo, ki ga je hranila, varovala in gojila vse do končne zmage. Zakaj na slovenskem ozemlju, ki je na gosto prepreženo s cestami in železnicami, tedaj pa je bilo tudi na gosto posejano z nemškimi in italijanskimi posadkami, zraven še razkosano z žičnimi pregradami, bi partizansko gibanje ne bilo mogoče, če ne bi imelo krepkega in množičnega političnega zaledja. Vrhovni organi osvobodilnega gibanja so se teh dejstev dobro zavedali. Zato so že od vsega začetka imeli namen, da bi oboroženi vstaji slovenskega naroda ustvarili kar najširše politično zaledje. Z uresničenjem množične Osvobodilne fronte so ta cilj tudi dosegli. Pri tem so gradili na mržnji ljudstva do okupatorjev, na njegovi želji, da si znova pribori svobodo in neodvisnost, prav tako pa tudi na njegovem globokem razočaranju nad vrhovi stare Jugoslavije in tedanjimi političnimi strankami. Aprilska katastrofa je ljudstvu razgalila protiljudske režime bivše Jugoslavije. Po zaslugi Osvobodilne fronte so že prve partizanske skupine, ki so bile še povsem diverzantske, uživale naklonjenost in podporo slovenskih množic in tako je ostalo vsa leta naprej. Čeprav so bile slovenske partizanske enote dolgo številčno skromne, večkrat tudi zdecimirane, so zaradi opore v ljudstvu vendar vzdržale kljub velikanski premoči okupacijskih armad in vedno ostale na svoji zemlji.⁵⁴

Partizanska vojska je bila instrument osvobodilne politike. Ni se razvijala tako, kakor da bi bila izločena iz celotnega osvobodilnega procesa, temveč je bila z njim tesno povezana. Rekrutirala se je iz slojev, skupin in posameznikov, ki so se priključili Osvobodilni fronti. Vsi ti so imeli partizane za svoje borce. In ker je Osvobodilna fronta obsegala najširše slovenske plasti, je naravno partizanska vojska imela povsod močno oporo. Partizani zato niso bili ljudska vojska v kakem teoretičnem smislu besede, temveč spričo konkretnih dejanj, ne glede na to, da je njihovo število bilo v prvem letu še skromno, zakaj v naslednjih letih je naraščalo vedno bolj. Temeljila je namreč na splošnih ljudskih interesih svobode, življenja, časti in varstva pred okupatorskim nasiljem.⁵⁵

⁵⁴ Tone Fajfar je o povezanosti slovenskih ljudi s partizani napisal: »Slovenske množice so se v Osvobodilni fronti povezale s partizanstvom tako močno, da naši partizanski vojski nikdar ni bilo treba zapuščati slovenskega ozemlja, pa če so bili strateški pogoji še tako neugodni in sovražna sila še večja.« (Delo, 27. IV. 1964, članek »27. april 1941«.)

⁵⁵ »Za prve začetnike oborožene narodnoosvobodilne borbe je značilno to, da so zgrabili za orožje najprej najbolj borbeni deli delavcev in napredne inteligence,« je zapisal Edvard Kardelj. »Borbi so se nato hitro in množično pridružili kmetje in drugi ljudski sloji in je narodnoosvobodilno gibanje dobilo formo splošnega ljudskega upora...« (Pot nove Jugoslavije, str. 27). — Boris Kidrič je pomen slovenskega partizanstva označil: »Jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči. Slovenski delavec in kmet sta zgrabila za puško. Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod... V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva, tega ponosa, te nade zatiranega in ponižanega slovenskega naroda.« (SPor, I. X. 1941, ponatis, str. 145.) — Edvard Kocbek je sredi 1942 označil slovensko partizanstvo s temi besedami: »Partizanstvo je politično družben pojav, izraz biološko, družbeno in duhovno novih, zdravih sil v slovenstvu. Partizanstvo je strateško in taktično izvirna revolucija v obsegu domovinske vojne. Pri nas Slovencih je poleg tega še narodna samoobramba in gibanje za doseg narodne suverenosti.« (Tovari-

Partizanski način boja je že v prvem letu pokazal praktične uspehe. Ko so Nemci začeli izseljevati slovenski živelj na Gorenjskem, so slovenski možje in fantje bežali v gozdove.⁵⁶ Množični beg v gozdove je vplival na Nemce, da se niso upali oddaljiti se od večjih cest in naselbin. Še več, po Rainerjevem priznanju na procesu v Ljubljani so Nemci prav zaradi partizanstva prenehali s preseljevanjem na Gorenjskem.⁵⁷ Ta način boja je vcepil okupatorjem na slovenski zemlji občutek stalne negotovosti, rahljaj jim je živce in njihovim vojakom zgovorno izpričeval, da je slovenska fronta pomembna fronta v zaledju.⁵⁸ Seveda se je vrednost partizanstva stopnjevala, čim večje je bilo tudi število partizanov in čimbolj zagrizeno so se borili okupatorji za posest okupiranega slovenskega ozemlja. Ni bilo težko spoznati, da je bil narodnoosvobodilni boj edino sredstvo, da se slovenski narod reši dejanskega uničenja, zraven pa tudi edina pot ljudske revolucije.

Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo se je na Slovenskem začela širiti osvobodilna organizacija s pospešeno naglico. Razširjena baza za vstop v Osvobodilno fronto je mnogim skupinam odprla vrata vanjo. Na dobro pripravljene politični osnovi se je tudi oborožena akcija začela razvijati vedno bolj. Toda oborožena akcija ali točka takojšnje oborožene akcije, v katero je morala privoliti vsaka skupina, ki je hotela v Osvobodilno fronto, je postala zares ločnica, ki je ločila zrno od plev. Kdor je mislil iskreno o boju z okupatorjem, jo je sprejel, kdor ne, se Osvobodilni fronti ni pridružil. Vprašanje oborožene akcije je postalo preizkusni kamen za iskrenost narodnoosvobodilnih gesel. Kdor je ni sprejel, se je odločil za pasivnost, pasivnost pa je postala odkrit zaveznik okupatorja.⁵⁹

Vprašanje takojšnje oborožene akcije ni samo prisililo k pasivnosti tistih, ki so oboroženi boj odklonili, temveč je izzvalo k odporu proti Osvobodilni fronti in proti partizanom vse, ki so bili po Kidričevih besedah sposobni — odpovedati se boju proti tujemu zavojevavcu, ugonobiti armado in državo, odpreti okupatorju vrata na stežaj, niso pa bili sposobni odreči se zaščiti svojih parazitskih interesov.⁶⁰ Ti ljudje se namreč niso zavedali, da pohod fašizma že pred vojno ni ogrožal samo delavskega gibanja, marveč tudi življenjsko existenco narodov in vse institucije buržoazne demokracije.⁶¹ Zlasti pri slovenskem narodu je šlo za biti in ne biti!

Nasprotniki oborožene akcije so si skovali svojo teorijo narodne osvoboditve; to je bila teorija tako imenovanega avtomatičnega zloma fašističnih oku-

šija, str. 138, 18.—22. avgusta.) — In naposled še eno mnenje iz leta 1942! »Slovenski delavci so imeli največ zaslug tudi za slovensko partizanstvo. Že ob ustanovitvi osvobodilnega gibanja so glavne delavske skupine postale jedro tega gibanja, okoli katerega so se potem začele zbirati druge plasti slovenskega naroda. In slovenski delavci so vložili vse svoje napore tudi v organizacijo partizanske vojske.« (SPor, oktobra 1942, posebna izdaja.)

⁵⁶ SPor, 11. VII. 1941, ponatis, str. 85.

⁵⁷ LdP, 12. VII. 1947; Politični tokovi v OF, str. 49.

⁵⁸ SPor, 1. X. 1941.

⁵⁹ Boris Zihelr, O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo. CZ Ljubljana 1948, str. 25.

⁶⁰ Boris Kidrič, Dve vojski, dva značaja in dva namena. Povojni ponatis. Knjižni zavod OF Ljubljana 1945, str. 17. Cit. Kidrič, dve vojski...

⁶¹ II. kongres Komunistične partije Slovenije. CZ Ljubljana 1949. Marinkovo poročilo, str. 50. Cit. Marinkovo poročilo.

patorjev. Do zloma naj bi prišlo predvsem na velikih frontah. Pri tem so računali na dvoje: na eni strani bi se Sovjetska zveza v boju proti fašistični Nemčiji izčrpala, na drugi pa bi sami po odhodu fašističnih okupatorjev lahko znova uvedli oblast socialnega izkoriščanja in narodne neenakopravnosti.⁶²

Nasprotniki oborožene akcije so svoj odpor utemeljevali s tem, da so svarili pred »prevelikimi žrtvami« in da ni še čas, da je treba vojsko organizirati »za kasneje«, za trenutek, ko bo zlomljen okupator in ko bo treba prevzeti oblast. Vsa zaskrbljenost teh »teoretikov« je bila hlinjena in lažnjiva, kakor je pokazala bodočnost, zakaj kot belogardisti in mihailovičevci so na okupatorjevi strani naperili puške proti lastnemu narodu.⁶³

Ob točki takojšnje oborožene akcije, ki je tako odkrito in ostro ločila duhovne na Slovenskem med privržence in nasprotnike Osvobodilne fronte, je prav, da se nekoliko ozremo na izjave, s katerimi je Osvobodilna fronta zavračala pomisleke proti takojšnjemu oboroženemu boju zoper okupatorja.

Zagovor je izhajal iz načelnega stališča, ki ga je sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, ko je ugotovil, da je odpor proti okupatorjem mogoč le v obliki oboroženega odpora.⁶⁴ V nadaljnjem razvoju je Osvobodilna fronta uporabila prav prvi večji spopad mladega slovenskega partizanstva z Nemci na Jelovici na Gorenjskem. Pisec članka Ognjeni krst slovenskega partizanstva v Slovenskem poročevalcu 23. avgusta 1941 (Boris Kidrič!) je analiziral spopad in upošteval popolno neizkušenost slovenskih partizanov. Rekel je, da so partizani glede na težave in pomanjkanje izkušenj sprejeli boj zelo dostojno. Njihove žrtve so bile neprimerno manjše od okupatorskih. S svojo požrtvovalnostjo so partizani sami najboljše odgovorili svarilom kapitulantskih ljudi in vsem, ki so se v mirnih zapečkih prestrašili »prevelikih narodnih žrtev«. Svoje gledanje na pomen slovenskega partizanstva je jasno in kratko orisal prav tam s temile besedami:

»Narod, ki se za svojo svobodo ne bi boril s svojo oboroženo pestjo, ki v gigantski skupni borbi svobodnih sovjetskih in zaslužjenih evropskih narodov ne bi doprinal svojih žrtev, tak narod ne bi zaslužil svobode; to je prva plat moralne in materialne vrednosti slovenskega partizanstva; njena druga plat pa obstaja v tem, da je prav slovensko partizanstvo že prihranilo in bo še prihranilo slovenskemu narodu marsikatero nasilje barbarskih zatiralcev; če se danes preseljevanje Slovencev na primer ne razvija z »načrtno« hitrostjo, tedaj je njegov zastoj predvsem zasluga bojazni, ki jo čutijo okupatorji pred še hujšo reakcijo preganjanega slovenskega življa.«⁶⁵

Na račun sovražnikov slovenskih partizanov je potem še zapisal:

»Kdor danes, ko se bije vojna na življenje in smrt podjarmljenih in ogroženih narodov, ne ve in ne zna nič boljšega ko svariti pred »prevelikimi žrtvami«, ta pomaga objektivno prav tistim, ki sejejo smrt in ki nosijo uničenje vsega pozitivnega, vsega človeškega, pomaga nemškimi in italijanskimi fašistom.«⁶⁶

Še dalj pa je šel Boris Kidrič v članku Pomen slovenskega partizanstva, ki je nedvomno še danes najboljša ocena njegovega pomena. V njem je odgo-

⁶² Kidrič, Dve vojski..., str. 14.

⁶³ Prav tam, str. 14, 15.

⁶⁴ SPor, 26. V. 1942.

⁶⁵ SPor, ponatis, str. 109.

⁶⁶ Prav tam, str. 110.

voril »strokovnjaškim« sodbam njegovih sovražnikov. Nasproti hlapčevskim lastnostim kapitulantov je postavil borbena sila slovenskih partizanov kot pomembno moralno silo, ki naj bo važna postavka za vso narodno bodočnost. Proti godrnjanju kavarniških politikantov, da bo partizanstvo uničilo naše najboljše sile, je postavil praktično vrednost slovenskih partizanov že v tedanjem času, še bolj pa za bodočnost, ko bo slovenski narod res moral biti pripravljen, da bo oblast na svoji zemlji res vzel v svoje roke. Take oblasti pa ne bodo mogle vzeti v roke čete — sešete na papirju, temveč »zgolj tiste čete, ki bodo ojeklenele in se izvežbale v borbi proti okupatorjem!« Perspektivo takih čet je Kidrič povezal z mislijo na uresničenje zedinjene Slovenije; »če hočemo osvoboditi in združiti vse Slovence, če hočemo zasesti vse slovensko ozemlje in vse to storiti, je naša sveta narodna dolžnost — tedaj moramo že danes posejati vse slovensko ozemlje s slovenskimi partizani«... »Prav v tem je pomen današnjega slovenskega partizanstva za jutrišnjo slovensko pripravljenost.« Na koncu se je za sklep dotaknil še socialnega pomena slovenskega partizanstva: »Jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči, slovenski delavec in kmet sta prva zagrabila za puško. Slovensko ljudstvo brani in osvobaja slovenski narod. Kdo bo mogel po osvoboditvi temu ljudstvu še skratiti njegove ljudske, njegove človeške pravice?! Mar tisti, ki štejejo 'čete' na papirju?!« — »V tem pa je ljudski, je socialni pomen slovenskega partizanstva, tega ponosa, te nade, zatira-nega in ponižanega slovenskega naroda.«⁶⁷

List Osvobodilna fronta je na račun nasprotnikov in v zagovor samostojne akcije slovenskega naroda zapisal v približno istem času, da bodo narodi v novi Evropi, ki jo ustvarjajo zavezniki, uživali le takšno in toliko svobode, kot si je bodo sami priborili.⁶⁸ Misel o nujnosti oboroženega boja za uresničenje narodnih ciljev je bila v partizanih vsekakor trajno prisotna. Treba jo je bilo pojasnjevati vedno znova, kakor nam dokazuje brošura iz leta 1944 Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Prav v stilu izpodbijanja pomislekov proti oboroženemu boju je avtor brošure jasno zapisal, da nam svobodna in združena Slovenija ne bo padla z nebes, ampak si jo bomo morali priboriti v boju z imperialisti, da bomo morali z orožjem doseči, da bodo slovenska tla osvobodjena in združena, še preden bo uničen fašistični okupator.⁶⁹

Pojasnjevanja Osvobodilne fronte niso zalegla. Točka takojšnje oborožene akcije je pridobivala samo tiste, ki so z narodno osvoboditvijo mislili iskreno, odbila pa je vse špekulante in tiste, ki so se bali socialne osvoboditve slovenskega naroda. Kakor že rečeno je globoko ločila duhove na Slovenskem. Vsem, ki niso marali narodnoosvobodilnega boja proti okupatorjem, ker je taka pot bila partizanska, ljudska pot, ni preostalo drugega, kakor da so iz kapitulantov postali sodelavci okupatorjev in nato borci proti partizanom na okupatorjevi strani, organizatorji prisilne mobilizacije z okupatorjevo pomočjo. Na tej poti sta na Slovenskem nastali bela in plava garda.^{69a}

⁶⁷ SPor, I. X. 1941, ponatis, str. 144—145.

⁶⁸ Osvobodilna fronta I, št. 2, v začetku decembra 1941, članek Kaj smo Slovenci dolžni sebi in svojim zaveznikom.

⁶⁹ Jakob (Oskar Šavli), Kaj je in kaj hoče Osvobodilna fronta slovenskega naroda 1944, str. 15.

^{69a} Kidrič, Dve vojski, str. 18.

Vsenarodno gibanje Osvobodilne fronte je pri Slovencih imelo, kakor smo slišali, množičen značaj. Bilo bi seveda nepravilno, če bi razlage zanj iskali samo v objektivnih okoliščinah, ki so potrebne za nastop določenega gibanja, npr. zlom države, vojna med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, mržnja prebivavcev do okupatorjev, želja po svobodi. Če realne možnosti obstajajo, je potrebno še, da nekdo te možnosti spremeni v stvarnost. Potrebni so torej še objektivni dejavniki. Pri množični Osvobodilni fronti je prvo subjektivno silo predstavljal kader, ki je ustanovil osvobodilno gibanje, se zanj nenehno gnal, ga razširjal in utrjeval. Ta kader so sestavljali najprej ljudje, ki so se udeležili ustanovnega sestanka, za njimi pa ljudje, ki so po ustanovnem sestanku šli na delo vsak v okviru svoje ustanovne skupine. Zelo napačno bi bilo misliti, da so bili ti elementi za razvoj slovenskega osvobodilnega gibanja brez pobude. Brez njihovega individualnega in skupnega delovanja bi množične Osvobodilne fronte ne bilo. Vsaka od ustanovnih skupin je bila pomembna subjektivna sila, ne glede na to, koliko jo je bilo čutiti v nadaljnjem razvoju, to je včasih bolj, včasih manj.

Struktura Osvobodilne fronte

Med skupinami, ki so sodelovale v Osvobodilni fronti, moramo razlikovati temeljne skupine, ki so se na pobudo Komunistične partije Slovenije dogovorile 26. aprila 1941 o ustanovitvi osvobodilne organizacije, in druge, ki so se pozneje pridružile temu sporazumu. Temeljne skupine so se na sestanku pogovorile o programu in načinu, kako ga bodo izpeljale. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je vodstvo osvobodilne organizacije, kakor smo videli zgoraj, razširilo bazo za vstop v Osvobodilno fronto. Posrečilo se mu je, da se je v naslednjih tednih in mesecih vključilo vanjo kar za cel ducat skupin in organizacij, ki so prej pripadale različnim političnim in svetovnonazorskim smerem.⁷⁰ V Osvobodilno fronto so vstopile, ker so imele njen narodni program za pravičen, sprejele pa so tudi metodo njegovega uresničevanja.

Skupna točka in izhodišče za nadaljnji razvoj je za vsako skupino bila privolitev v akcijski program OF. Skupina s pristopom v OF ni prenehala, le svoje delovanje je uravnala v smislu frontnega akcijskega programa, v organizacijski povezavi je ohranila svoje omrežje, če ga je imela, in po njem dajala direktive za delo v frontne namene. Najvišji organ Osvobodilne fronte je bil vrhovni plenum. V njem so vse skupine imele svoje predstavnike oziroma so ga sestavljali ravno predstavniki včlanjenih skupin. Izvršni odbor OF, ki so ga izvolili na seji vrhovnega plenuma 28. julija 1941 in je vrhovnemu plenumu odgovarjal za svoje delo, je bil sestavljen samo iz predstavnikov skupin, ki so se udeležile ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte. V njem so torej bili predstavniki centralnega komiteja KPS, Sokola, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev.⁷¹ Pomen osnovnih skupin se je kazal tudi v vrhovnem plenumu. Osnovne skupine so vanj poslale najprej po dva, kasneje po tri zastopnike, medtem ko so druge poslale samo po enega.⁷² Pomen in vloga komuni-

⁷⁰ Tone Fajfar, dr. M. Breclj, J. Jeras, ustni viri; Polit. tokovi v OF, str. 52.

⁷¹ Kidrič, Poročilo, str. 17.

⁷² Josip Vidmar, ustni vir; Politični tokovi v OF, str. 53.

stične partije v osvobodilnem gibanju sta se v izvršnem odboru kazala tako, da je mesto sekretarja zasedal član centralnega komiteja KPS.

Na široki bazi osvobodilnega boja se niso vključevali samo a priori družbeno progresivni elementi, temveč tudi elementi srednjih slojev in celo nekateri bogatejši ljudje, ki jim patriotizem ni bil fraza. Ob taki pisanosti skupin je bilo zelo važno vprašanje, kako urediti odnose med njimi. Od tega pa, kako se jih bo vodstvo lotilo in reševalo, je bil naravnost odvisen uspeh ali neuspeh Osvobodilne fronte. Razen nekaj dokaj splošnih stavkov na žalost ni na razpolago sodobnih virov o teh odnosih. Nekaj več jih je iz kasnejših časov. Toda tudi ti so v bistvu rezultat spominjanja.

Vzemimo Kidričeve besede, ki jih je izrekel na kočevskem zboru:

»Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda [je] zasnoval Osvobodilno fronto kot vseljusko organizacijo slovenskega naroda, kot vsenarodno osvobodilno gibanje. Slehernemu poštenemu Slovincu, sleherni zares patriotski slovenski skupini, je bila od vsega začetka dana možnost, da enakopravno sodeluje v osvobodilnem pokretu...«⁷³

V navedenih besedah moremo razbrati tri elemente: vseljusko organizacijo, vsenarodno gibanje in med seboj enakopravne skupine. Med prvima dvema je vsenarodno gibanje bilo vsekakor element, ki je praktično širši krog ljudi kakor vseljuska organizacija. Ta pa je prav tako zajemala več ljudi kakor skupine, ker niso bili vsi organizatorji vsenarodnega gibanja vključeni vanje. Vendar je aktivistični kader bil po veliki večini vključen v to ali drugo skupino. Toda odločilnejšo vlogo je vseskozi imel kader, ki je pripadal temeljnim skupinam, ker je v Osvobodilni fronti predstavljal tisto, kar je pomenilo sintezo slovenske tradicije. Naposled so praktično sploh ostale samo temeljne skupine. Te so se že v začetku razlikovale od drugih zlasti po tem, da so se združile na ožjem programu kakor pozneje druge. Temeljne skupine so sprejele v program vse že vnaprej tudi socialno osvoboditev slovenskega naroda. Povezanost je bila med njimi večja tudi spričo tega, da so se sokoli kakor krščanski socialisti odpovedali množični politični organizaciji, to je politični stranki. Ob ustanovitvi Osvobodilne fronte krščanski socialisti zato niso zagovarjali kake koalicije političnih strank in skupin, ampak postavitev skupne in enotne narodnoosvobodilne organizacije.⁷⁴ Sokoli so podobno razložili, da niso razredna niti strankarska ustanova; v Osvobodilno fronto so pristopili kot enakopraven sodelavec.⁷⁵ Kasneje so svoje stališče pojasnili z besedami: »Komunistično partijo pojmuje kot vodnico političnega življenja ter vseh sprememb, ki bodo vodile v nove družbene odnose, v novo življenje.«⁷⁶ Na ustanovnem sestanku so temeljne skupine sprejele slovesno izjavo o priznanju svobode nazora in vere.⁷⁷

⁷³ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, stenografski zapiski, str. 50. Skoraj enak stavek je napisan že v dolomitski izjavi z dne 1. marca 1943. Delo 1948, št. 1 in Dokumenti.

⁷⁴ Okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, 11. I. 1943. V tej okrožnici je zapisano: Ustanovitev lastne politične stranke bi za krščanske socialiste pomenila korak nazaj in odstop od načel, ki so jih izpovedovali od časa svojega vstopa v javno politično življenje. Obliko samostojne skupine OF so imeli za najpravilnejšo in najprimernejšo.

⁷⁵ Sokol v borbi za svobodo.

⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 495/I.

⁷⁷ Okrožnica št. 6. Kot dokaz trajnosti omenjenega razmerja moramo navesti besede, ki jih je napisal Edvard Kardelj Titu v poročilu o razmerah v Sloveniji ob

Obrazloženo razmerje se je torej v bistvu skladalo tudi s Kidričevo formulacijo na kočevskem zboru, kjer je šlo, kakor smo že zgoraj videli, pri enotnosti za enotnost glede na skupne cilje, pri samostojnosti skupin pa za spoštovanje vsega, kar je bilo njihova specifičnost. Verjetno se je ta sistem prenesel tudi na skupine, ki so vstopile v Osvobodilno fronto na temelju razširjene osnove. Nanj bi vsaj delno kazala sestava vrhovnega plenuma.

Značaj skupin v Osvobodilni fronti

V osvobodilni fronti skupine niso imele vse enake vloge. Ko je Boris Kidrič v svojem Kratkem obrisu razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji govoril tudi o skupinah, ki so se ji pridružile, jih je na nek način tudi razvrstil in s tem vsaj nakazal njihovo splošno vlogo v Osvobodilni fronti, kolikor je ni posebej obravnaval. Zanimivo je, da je tako imenovane ustanovne skupine prikazal že v poglavju, ki govori o predvojnem času. S tem je vsekakor hotel vidno pokazati, da je temeljna grupacija Osvobodilne fronte zrasla iz predvojnih zvez in da je njihova tesnejša povezava v dobi vojne tudi s te strani posebno pomembna, ker je namreč imela že nekaj tradicije v tem, da je predstavljala demokratične in družbeno napredne tendence na Slovenskem. Po ustanovitvi osvobodilne organizacije je to jedro ohranilo svojo vlogo, jo utrdilo med obstojem Protiimperialistične fronte, po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa so se okoli tega jedra zbrale številne nove skupine in organizacije.

Gibalna moč v procesu Osvobodilne fronte je bila Komunistična partija Slovenije. Bila je avantgarda ne samo proletariata, temveč tudi osvobodilnega gibanja. Dala je pobudo za Osvobodilno fronto, ji oblikovala program in dala na voljo vse svoje bogate izkušnje iz prejšnjega ilegalnega življenja. Po zlomu Jugoslavije je bila namreč edina stranka, ki je razpolagala z razpredeno in utrjeno organizacijsko mrežo ter močnim ilegalnim aparatom po vsej Sloveniji.⁷⁸ Tone Fajfar je videl v partiji močno združevalno silo, odločne ljudi, ki so si pridobili izkušnje ilegalnega dela, zraven pa dobro preučili teorijo in taktiko osvobodilnega boja. Vse te lastnosti so komunisti pokazali tudi med narodnoosvobodilnim bojem. Komunistična partija je bila neumorni pobudnik, propagator in organizator osvobodilnega boja,⁷⁹ zraven tega pa sama najbolj delavna in požrtvovalna. Besede »v Osvobodilni fronti je (bila partija) od vsega začetka motor in vodilna sila«⁸⁰ niso bile fraza ali samohvala, temveč resnično dejstvo. Josip Vidmar je o pobudi KP napisal zanimive besede: »...njeno vodstvo ni diktatorsko, marveč samo pobudno. Svojih političnih nazorov in predlogov partija nikdar ne vsiljuje in ne vztraja nasilno pri njih, marveč jih daje sodelavcem v Osvobodilni fronti v premislek in v popolnoma svobodno odločitev. Zgodilo se je že, da je umaknila svoj predlog, ne ker bi ne mogla dobiti zanj večine glasov v tem ali drugem forumu Osvobodilne fronte, temveč

---

koncu marca in v začetku aprila 1942. »Zanimivo je, da so se glavni zavezniki (kršč [anski socialisti] in sok[oli]) odrekli ustvarjanju svoje stranke, ker priznavajo vodilno vlogo KP, sami pa imajo le ‚skupine‘.« (Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 317.)

⁷⁸ Kidrič, Dve leti OF.

⁷⁹ V SPor je njena pobuda za Osvobodilno fronto mnogokrat omenjena.

⁸⁰ Marinkovo poročilo.

ker ne bi bil sprejet soglasno...⁸¹ Partija si je s svojim delom pridobila velik ugled. Naj na tem mestu omenim Kocbekovo Tovarišijo. In naj o njegovem filozofskem razmišljanju kdor si bodi misli karkoli, vsakdo bo moral priznati, da je njegova knjiga bogata občudovanja in spoštovanja Komunistične partije Slovenije.

Kar se tiče odnosov do proletariata in njegovih nalog v prihodnosti, je krščanskosocialistična skupina bila partiji najbližja. To je pokazala že pred vojno v različnih oblikah sodelovanja. Tudi njena opozicija proti reakcinarni klerikalni politiki je bila že pred vojno vedno ostrejša, vendar tako daleč, da bi morali krščanski socialisti v ilegalo, še ni prišlo. Po ustanovitvi Osvobodilne fronte je sodelovanje krščanskih socialistov bilo pomembno predvsem iz dveh razlogov: 1. pomagalo je ustvariti delavsko enotnost v Osvobodilni fronti in 2. dvigalo je slovenske katoliške množice na napredne narodne in družbene položaje ter s tem ustvarilo protitež klerikalnim poskusom, ki so hoteli katoliške množice odtegniti osvobodilnemu gibanju.⁸² Boj proti klerikalizmu je bil v zvezi s to nalogo nujen in sestaven del. Izvrševanje pa je bilo težko. Krščanskosocialistična skupina se je od nepartijskih razlikovala zlasti v tem, da je močneje poudarjala svetovnonazorski vidik v medsebojni povezavi članstva, hkrati pa je zagovarjala družbeno revolucionarno stališče. Zaradi svetovnonazorske povezave je za aktiviste krščanskosocialistične skupine obstajala nevarnost, da podležejo na svojem delovnem terenu, ki je bil poln klerikalnih korenin. Pri krščanskih socialistih je bilo razen močne volje treba predvsem jasnih spoznanj o nalogah, ki jih je bilo treba izpolniti, in natančnega poznavanja terena, ki ga je bilo treba obdelati.⁸³

Krščanskosocialistična skupina socialno ni bila popolnoma homogena. Jedro so predstavljali delavci iz predvojne strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze. Prav ta skupina je bila soustanoviteljica Osvobodilne fronte. K temu jedru je najprej pristopil kulturni krog revije Dejanje, nato pa še študentovska mladina kluba Zarja. Te vezi so delno obstajale že pred vojno, delno pa so se spletle v prvih tednih po okupaciji. Skupnega dela z njimi so se lotili še nekateri izobraženci in kmetje, ki so jih tradicija in skupne težnje vezale s krščanskosocialističnim delavstvom. Posledica združitve vseh teh elementov je bila, da se je stara krščanskosocialna skupina ne samo razrasla, temveč v določenem smislu tudi preoblikovala v »krščansko skupino v OF« in je zaradi osrednjega jedra, ki ga je dalo delavstvo, bila skupaj s sokoli in komunistično partijo Slovenije temeljna enota slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Že v prvem letu se je ta skupina potrudila, da je osvobodilno gibanje zajelo tudi zavedne katoliške ljudi iz »fantovskih« in prosvetnih organizacij.⁸⁴

Krščanskosocialistična skupina je razen povezave z Osvobodilno fronto imela še lastno organizacijsko omrežje; imela je evidenco nad svojim kadrom in je nastopala tudi s svojo literaturo in okrožnicami aktivistom svoje skupine. Ni bilo zgolj naključje, da je skupina javno nastopila ravno s kritiko politike

⁸¹ Josip Vidmar, Klevete in dejstva. IOOF 1943, str. 5.

⁸² Kidrič, Dve leti OF.

⁸³ Tone Fajfar, Govor na Pugledu v članku Kako se je kovala enotnost Osvobodilne fronte. Borec 1966, št. 1, str. 1—10.

⁸⁴ Prav tam; Politični tokovi v OF, str. 56.

»katoliškega« vodstva »od včeraj«, napadla njene »protikomunistične« pozive in zagovarjala komuniste kot vredne slovenske patriote.⁸⁵

Nevarnost na terenu in nepopolna socialna homogenost krščanskosocialistične skupine sta kasneje v zvezi z desnim odklonom nekaterih mladih, predvsem zarjanov, povzročili več težav, ki pa jih je vodstvo Osvobodilne fronte s podporo skupinskega vodstva srečno obvladalo in utrdilo enotnost Osvobodilne fronte.

Sodelovanje demokratičnega krila v Sokolu je po Kidričevih besedah zraslo iz narodnega in plebejskega odpora osnovnih slovenskih sokolskih in narodno usmerjenih slojev proti ravnanju uradnih sokolskih vrhov, ki so se udinjali najprej jugoslovanskemu protiljudskemu režimu, po zlomu pa okupatorju. Sodelovanje demokratičnega krila v Sokolu z delavskim razredom je razširjalo temeljno bazo Osvobodilne fronte na tako imenovane srednje sloje. Zaradi njihove vključitve je bila kapitulantska vloga protiljudskih »vrhov« ob zlomu Jugoslavije še jasnejša.⁸⁶

Sokolska organizacija je spčetka imela razen frontne še povezavo po svoji liniji, da so po njej pridobivali kader za Osvobodilno fronto. Lastno organizacijo je sokolstvo razpredlo po prej obstoječih društvih pod vodstvom starih ali ponovno izvoljenih načelnikov. Po tej liniji je imelo svojo socialno pomoč, obveščevalno službo, na vrhu pa se je ta tesno naslonila na frontno organizacijo.⁸⁷

V pozni jeseni 1941 je sokolska skupina v Osvobodilni fronti napisala in nato spomladi 1942 izdala brošuro Sokol v borbi za svobodo in v njej razložila svoje poglede na sodelovanje v osvobodilnem gibanju. Izjavila je, da Sokol ni niti razredna niti strankarska ustanova, temveč le vzgojna in narodna organizacija. Skupina se je pridružila v zavesti, da je program Osvobodilne fronte istoveten s programom sokolstva, da predstavlja za sokolstvo samo nadaljevanje dela, ki izvira iz namena, za katerega je bilo ustanovljeno. Prav zato, ker so bili smotri Osvobodilne fronte v popolnem soglasju z dolžnostmi sokolstva v boju za narodno osvoboditev, skupina ni imela potrebe za izdajanje lastnega lista. Vsa politična navodila je vsak član lahko dobival v glasilih Osvobodilne fronte.⁸⁸ Od časa do časa je po potrebi izdala kak svoj letak.

Povsem drugačne vrste je po Kidričevih besedah bilo sodelovanje naprednih kulturnih delavcev. Pri njih ni šlo za kako svetovnonazorsko opredelitev, saj formalno niso bili niti organizirani kot skupina. Njihovo sodelovanje je potrjevalo organsko povezavo slovenskega osvobodilnega gibanja z demokratično dediščino, ki so jo slovenski kulturi zapustili največji literarni ustvarjalci Prešeren, Levstik in Cankar. Ta dediščina je bila dragocena tako po svoji duhovni in človečanski veličini kakor po globini svojih ljudskih korenin. Nujno je terjala, da se zavedni del slovenske kulture v razdobju, ko je šlo za biti ali ne biti slovenskega naroda, pridruži doslednemu narodnoosvobo-

⁸⁵ Letak Katoliški Slovenci (v NUK).

⁸⁶ Kidrič, Dve leti v OF.

⁸⁷ Zapiski Zorana Poliča o sokolstvu pred vojno, dotikajo se pa tudi vojne dobe. Po vojni so bili zapiski natisnjeni v glasilu Fizkulture zveze Slovenije v Vodniku 1951, št. 7—10, str. 169—217 pod naslovom Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda.

⁸⁸ Sokol v borbi za svobodo.

dilnemu boju, kakršnega si je zamislila in sprožila Komunistična partija, predstraža najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda.⁸⁹

Slovenski kulturni delavci naj bi odpor do okupatorja pokazali na poseben način. Po spominskih Jožeta Rusa so že na ustanovnem sestanku sprejeli sklep o kulturnem molku. Kasneje je izvršni odbor Osvobodilne fronte ponovno propagiral idejo kulturnega molka med slovenskimi kulturnimi delavci, seveda prek njihovih odborov. Tako je tak sestanek bil 26. junija 1941 v prostorih založbe Modre ptice. Udeležili so se ga Josip Vidmar, Filip Kumbatovič, dr. Makso Šnuderl, Bartol, Žagar in Boris Kidrič, ki je na sestanku govoril o kulturnem molku.⁹⁰ Podobnih sestankov naprednik kulturnih delavcev je bilo več. Obravnavali pa so različne probleme. Delo med kulturnimi delavci se je v splošnem razvijalo po njihovih strokah.

Splošno problematiko slovenskega položaja s stališča kulturnih delavcev so obravnavali kulturni delavci tudi na plenemih. Prvi je bil septembra 1941 v prostorih Slovenske matice v Ljubljani, drugi pa nekaj mesecev kasneje, že leta 1942 v stanovanju univ. prof. dr. Frana Šturma na Vrtači. Seveda tudi na teh plenemih niso prezrli vprašanja kulturnega molka. Kulturni delavci, ki so sprejeli ta molk, so se sporazumeli, da svojih del ne bodo objavljali v okupatorskih publikacijah ali v publikacijah, ki so bile v rokah okupatorjev ali njihovih domačih pomočnikov. Z vključitvijo v kulturni molk je slovenski kulturni delavec odrekel okupatorju pravico in možnost, da bi sodil nad njim, kaj bo smel in česa ne bo smel izpovedati. S kulturnim molkom je slovenski kulturni delavec potrdil skupni boj mladine in delovnega ljudstva, ki je zgrabilo za orožje in za usodo slovenskega naroda dajalo življenja. S kulturnim molkom je slovenska kultura zavrгла vsako sodelovanje z italijanskim okupatorjem.^{90a}

Slovenski napredni kulturni delavci pa se na področju ilegalnega dela za cilje Osvobodilne fronte niso vključevali vanjo samo v Ljubljani, temveč so vstopali tudi v vrste slovenskih partizanov. Tam jih seve ni vezal kulturni molk, pa so med njimi, ustvarjali dalje, pogostoma hkrati z orožjem v rokah.

Slovenski kulturni delavci so s pisano, še bolj pa z govorjeno besedo v partizanih in na mitingih prebujali zavest slovenske skupnosti. Slovenske izobražence so pozivali, naj hodijo z ljudstvom in mu pripravljajo bodočnost, da bi postalo resnični gospodar svoje zemlje. Spoznati morajo namreč, da slovenske množice ne žele samo politične osvoboditve. Narodna osvoboditev mora temeljiti na gospodarski in socialni svobodi, narodna svoboda pa mora biti povezana s celotno življenjsko osvoboditvijo.⁹¹

Komu drugemu kakor slovenskemu kulturnemu delavcu je pripadla naloga, da je na razvoj narodnoosvobodilnega gibanja skušal vplivati tudi tako, da je posegal v starejša obdobja slovenske zgodovine, kazal junaštvo slovenskih ljudi v preteklosti ali na krivice, ki so jih morali doživeti zaradi lastne nezorelosti ali nerazumevanja pri drugih iz različnih vzrokov. Pri tem je največkrat govoril o kmečkih puntih, pa tudi o letu 1848 in 1918 in posebej še

⁸⁹ Kidrič, Dve leti v OF.

⁹⁰ Po podatkih iz dnevnika dr. M. Šnuderla.

^{90a} Juš Kozak, Osvobodilna vojna — vir nove tvornosti. Slovenski zbornik 1945, str. 17.

⁹¹ Slovenski zbornik 194, ponatis, str. 19.

o krivici koroškega plebiscita in rapalske pogodbe. S takimi primeri je podpiral narodno zavest slovenskega partizana, aktivista in sploh vseh slovenskih ljudi, da bi bili v narodnoosvobodilnem boju še odločnejši, da bi uresničili vse njegove cilje, od katerih so nekateri segali tudi daleč nazaj v slovensko preteklost.

Napredni kulturni delavci v Osvobodilni fronti formalno niso bili organizirani kot skupina. Kljub temu pa je Slovenski poročevalec kot akt njihove skupne volje objavil dve resoluciji. V prvi iz aprila 1942 je bilo jedro v pozivu, naj se kulturni delavci včlanijo v OF in spoštujejo kulturni molk.⁹² V drugi, ki je izšla dobrega pol leta kasneje, pa je bil glavni poudarek na protestu proti strahotnim grozodejstvom nemških in italijanskih fašistov proti streljanju talcev pod italijanskim in nemškim okupatorjem, proti uničevanju slovenskega naroda nasploh.⁹³

Za ustanovnimi skupinami je Boris Kidrič nanizal skupine, s katerimi je osvobodilno gibanje navezalo stike med obstojem Protiimperialistične fronte, osvobodilnemu gibanju pa so se pridružile šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Med temi je naštel Zvezo kmečkih fantov in deklet, Kmečko delavsko stranko in Staro pravdo, ki je kot skupina nastala šele po okupaciji, ing. Nagode, ki jo je vodil, pa je sodeloval že v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. Za temi je potem opisal še druge, ki so se nekatere prej, druge pozneje pridružile Osvobodilni fronti. Med njimi so bile tako imenovana »ministrska skupina«, Stara SLS, skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske, skupina prostovoljcev ob aprilskem nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo, skupina štajerskih emigrantov, Društvo slovenskih dobrovoljcev in še več drugih kulturnih, športnih, ženskih in poklicnih organizacij in društev, katerih imena pa ni navedel.⁹⁴

Razen ustanovnih skupin so spočetka tudi druge skupine, kolikor so bile organizirane in niso predstavljale manjših krogov, imele svoje organizacijsko omrežje, ki so ga uporabljale za propagando v frontne namene. Taka je bila na primer Zveza kmečkih fantov in deklet, ki je razen ustanovnih skupin bila najbolj razpredena in je razvila tudi najmočnejšo propagando za Osvobodilno fronto. Močna je bila zlasti agitacija za odhod v partizane, sadove pa je pokazala spomladi 1942.⁹⁵ Tesnejše organizacijske zveze je imela med seboj še skupina aktivnih jugoslovanskih oficirjev, ki so se po zlomu Jugoslavije v veliki meri zbrali v Ljubljani. Vodstvo Osvobodilne fronte se je povežalo z njimi že zelo zgodaj, ker je mislilo, da jih bo v večjem številu pridobilo za odhod v partizane.⁹⁶ Oficirsko skupino so delno mešali Mihailovičevi eksponenti, delno pa je v njej prevladoval oportunistem, tako da ni izpolnila vseh pričakovanj.

Razen ustanovnih skupin je publicistično delovanje razvila samo Nagodetova Stara pravda. Imela je več listov, enega med njimi za študente. O drugih skupinah manjkajo neposredna pričevanja o njihovem delu. Delež pri pomanjkanju takih pričevanj ima tudi dejstvo, da so se privrženci zunaj ustanovnih

⁹² SPor, 6. IV. 1942.

⁹³ SPor, 14. IX. 1942.

⁹⁴ Kidrič, Obrisi, str. 13—22.

⁹⁵ Tone Novak, ustni vir.

⁹⁶ Franc Potočnik, Žice, morje in gozdovi. SKZ Ljubljana 1951, str. 22—23.

skupin v dobi večjega poudarka na sodelovanju ljudi različnih svetovnih nazorov v Osvobodilni fronti močnejše približevali eni ali drugi svetovnonazorsko jasno opredeljeni ustanovni skupini. Za lastno publicistiko v tem primeru ni bilo niti potrebe.

Iz skupnega dela vseh skupin v Osvobodilni fronti je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo zrasla v kratkem času mogočna ilegalna organizacija. Združile so se na enotnem in borbenem akcijskem programu, toda med seboj so se dejansko spočetka malo poznale.⁹⁷ Različna fiziognomija in slabo medsebojno poznavanje sta bili krivi, da so bile na začetni razvojni stopnji medsebojne vezi kljub enotnemu akcijskemu programu precej rahle. Povsem naravno je bilo, da so takšne povezave bile nekake koalicijske narave, ki se je pokazala tudi v sestavi vrhovnega plenuma.

Obdobje koalicije v Osvobodilni fronti

Preseneča dejstvo, da so že med narodnoosvobodilnim bojem in potem po vojni nekateri pisci, ki so sočasno bili funkcionarji v narodnoosvobodilni organizaciji, označevali omenjeno razmerje kot koalicijo.

Nekako posredno kaže na koalicijsko razmerje sama dolomitska izjava, ki je izšla iz prizadevanj, da bi notranji razvoj v Osvobodilni fronti ne krenil v smeri strankarskih formacij. Popolnoma jasna pa je brošura Strategija in taktika Osvobodilne fronte«, ki je nastala leta 1944. V njej piše: »... važno [je] poudariti, da je Osvobodilna fronta nastala kot koalicija skupin, med katerimi je glede nekaterih vprašanj v začetku še vladala nejasnost...« Na povojnem kongresu Osvobodilne fronte v Ljubljani dne 15. julija 1945 se je Edvard Kardelj dotaknil njenega organizacijskega razvoja z besedami: »Sila Osvobodilne fronte slovenskega naroda je v tem, da je v svojem štiriletnem razvoju šestokrat spremenila oblike borbe in organizacije, da so se v njej sami vršili globoki procesi, da je šla skozi mnoge faze priliva in odliva ljudskih množic, poleta in upadanja, da pa je po vsaki taki zmagi in po vsakem porazu izšla na znotraj še bolj čvrsta in še bolj enotna. Nedvomno je bila formirana spočetka predvsem kot koalicija. Ta koalicija v vrhovih se je sicer naslanjala na enotno antifašistično in narodnoosvobodilno stremljenje slovenskih ljudskih množic, kar je nedvomno pomenilo, da je postavljen temelj vsenarodnega osvobodilnega gibanja, toda dejstvo je, da je v prvem začetku vendarle bila koalicija...«⁹⁸ Natančneje od Kardelja je določil razvoj Osvobodilne fronte iz koalicije v nadaljnje oblike prav na istem kongresu Boris Kidrič: »Razvoj Osvobodilne fronte iz začetne koalicije oziroma iz začetnih koalicijskih elementov v enotno vseljusko osvobodilno gibanje, v današnjo popolnoma enotno demokratično zvezo slovenskega ljudstva, je bil organski razvoj, ustrezen najglobljim potrebam našega naroda, njegove osvoboditve in bodočnosti njegovega ljudstva.«⁹⁹ Edvard Kardelj je koalicijo omenjal tudi na kongresu Ljudske fronte Jugoslavije v avgustu 1945: »Razvoj Narodnoosvobodilne fronte ni bil enak v vseh deželah. V Sloveniji je bil organizacijsko utemeljen z dogovorom med komunistično partijo, Sokolom, krščanskimi socialisti in kulturnimi de-

⁹⁷ Josip Vidmar, ustni vir.

⁹⁸ Referat na prvem kongresu Osvobodilne fronte 15. julija 1945, str. 16.

⁹⁹ Kidrič, Poročilo, str. 6 in 20.

lavci 1941. leta. Temu sporazumu so se kasneje pridružile še številne druge skupine, stranke in organizacije. V začetku je bila ta formacija ustvarjena kot koalicija teh skupin in strank in njeni vodilni organi so se izgrajevali na osnovah paritete.¹⁰⁰ O naravi medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti je pisal Marijan Breclj v Slovenskem zborniku 1945 v prispevku Zborovanje na Pugledu: »Osvobodilna fronta je imela v svojem začetku od ustanovnega sčestanka ... dalje glede razmerja med ustanovnimi skupinami ... več ali manj koalicijski karakter ... Ta začetni koalicijski značaj OF se je kazal tudi v tem, da so bili v posameznih organizacijah in odborih OF tudi zastopniki osnovnih skupin, da so skupine izdajale svoja glasila in razglase in vodile evidenco svojih aktivistov.«¹⁰¹ In končno naj navedem še Toneta Fajfarja, ki je v odstavku Pripombe in pojasnila k ponatisu medvojne Delavske enotnosti napisal: »... Fronta pa je takrat [pol leta pred dolomitsko resolucijo — op. F. Š.] imela vendarle še precej močne elemente koalicije.«¹⁰²

K vprašanju koalicije spadajo še besede, ki jih je izrekel Edvard Kardelj na drugem zboru aktivistov v Črnomlju 4. septembra 1944: »... S to izjavo [to je dolomitsko] in s prvim zborovanjem aktivistov Osvobodilne fronte [na Pugledu 1943] so bili dejansko likvidirani poslednji ostanke zgolj akcijske politične koalicije v vodstvu OF in v njenih organizacijah ...«¹⁰³

Kardeljeve besede v Črnomlju bolj kakor katerekoli druge odkrivajo, da gre pri koaliciji v Osvobodilni fronti za zelo specifično obliko medskupinskih odnosov, ki je nastala že na ustanovnem sestanku, se nato ne glede na vmesne težave formalno zaključila z dolomitsko izjavo in se vsebinsko tedaj preoblikovala v »popolnoma« enotno Osvobodilno fronto.

Pri avtorjih, ki so z besedo koalicija označevali medskupinski odnos v Osvobodilni fronti, je opaziti, da niso rabili te besede brez določenega pojasnila. Vsak je pravzaprav prikazal svojo različico, s čimer je povedal, da s samo besedo koalicija ni mogel ustrezno obrazložiti podrobne vsebine medskupinskih odnosov.

Pri koaliciji v splošnem se namreč koalirane stranke meščanskih parlamentov obvežejo za nek določen akcijski program, ki je lahko širši in ožji. Za njegovo izvršitev se zavzemajo, da bi prevzele oblast ali jo prevzemajo in si razdele med seboj resore v vladi. Temeljna lastnost koaliranih strank je, da so si v načelu med seboj enakopravne (paritetne!). Toda pariteta se vzdržuje le v vrhovih. Uresničevanje skupnega akcijskega programa je stvar resorov v vladi. Pač pa vsaka koalirana stranka ohrani svoje politično delo po svoji liniji, to se pravi svoje organizacijsko omrežje, liste, evidenco nad svojimi ljudmi itd.

Koalicija v Osvobodilni fronti je delno vsebovala navedene elemente. Skupine Osvobodilne fronte, dasi ne vse, so izdajale svoja glasila in razglase ter vodile evidenco svojih aktivistov. Imele so lastno organizacijsko omrežje, kakor smo videli, to se pravi skupine so bile povezane po svojih linijah. Če k temu dodamo še to, da je v Temeljnih točkah OF obstajala točka o medsebojni lojalnosti, ki so si jo skupine obljubile med seboj, ter Kidričevo poročilo o

¹⁰⁰ Pot nove Jugoslavije, str. 79.

¹⁰¹ Prav tam, str. 60—61.

¹⁰² Delavska enotnost, ponatis, str. 146.

¹⁰³ Pot nove Jugoslavije, str. 406.

načinu sestave vrhovnega plenuma in izvršnega odbora Osvobodilne fronte, si moremo v glavnem predstavljati formalno razmerje medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti.

Česa pa koalicija v Osvobodilni fronti v primeri z običajnimi meščanskimi koalicijami ni imela ali pa je drugače oblikovala? Osvobodilna fronta ni bila nikak sporazum za delitev oblasti ali resorov. V eni izmed temeljnih točk je bilo sporazumno določeno, da prevzame oblast kot celota. Kajti »Osvobodilna fronta ni bila [po besedah Marijana Breclja] plod kakega političnega mešetaranja strank ali grup za zeleno mizo, ampak izraz borbenega tovarištva, zato je šla vsa njena nadaljnja pot v vedno čvrstejšo enotnost...«¹⁰⁴

Na vedno večjo strnjenost in enotnost predvsem ustanovnih skupin — druge skupine so namreč v razvoju Osvobodilne fronte začele kmalu odmirati — je vplivala tudi uporaba principa paritete. Toda v Osvobodilni fronti ni šlo za pariteto samo v vrhovih, temveč je vodstvo osvobodilne organizacije ta način sodelovanja in delovanja izpeljalo v vertikalni smeri tudi v okrožnih in rajonskih odborih, to se pravi, da so te odbore kolikor mogoče vedno sestavljali komunisti, sokoli in krščanski socialisti. Ta sistem se je držal zelo dolgo, zlasti v »ljubljski pokrajini«, in kakor nam kažejo poročila Lidije Šentjurec o položaju julija 1942 posebej še v Ljubljani.¹⁰⁵ V Ljubljani se je zgodilo, da so bili še v tem času rajoni, ki so bili monopol krščanskosocialistične skupine in so jih prav v tem času odpravili in nadomestili s paritetnimi odbori.¹⁰⁶ Pariteta pa v splošnem ni bila nujna v terenskih odborih, ker se je na tej stopnji organizacije močneje izražal splošni tok vsenarodnega osvobodilnega gibanja.

Pariteta v odborih osvobodilne organizacije je bila torej povsem nekaj drugega, kakor pariteta v katerikoli koaliciji meščanskih strank. Zato je »koalicija« v Osvobodilni fronti dala povsem drugačne sadove kakor koalicija v meščanskih parlamentih. V Osvobodilni fronti je koalicijska oblika medskupinskih odnosov imela pozitivno vlogo pri medsebojnem zblizevanju aktivistov, njihovem združevanju in sodelovanju v boju za skupne cilje. Bila je posrečena oblika za organizacijsko rast v Osvobodilni fronti. Če bi nekakšne koalicije v njej ne imeli, bi pravzaprav tudi Osvobodilne fronte ne imeli, in razvoj slovenskega naroda v tej dobi bi bil bistveno drugačen. Zgodovinska resnica namreč je, da ljudskega gibanja ni krepila samo partija, kljub njeni iniciativnosti, pčrtvovnosti in drugim njenim kvaliteta, temveč tudi skupine, ki so bile z njo povezane. Kolikor so se med obstojem pojavljale težave znotraj Osvobodilne fronte, niso bile rezultat koalicijske oblike medskupinskega razmerja, temveč pomanjkljivosti in nedoraslosti ljudi. Nagnjenja k povečanju koalicijskih odnosov so se pojavljala v prvi vrsti zaradi napak ljudi. In takšne oblike medskupinskih odnosov so prenehale takrat, to je na tisti stopnji razvoja Osvobodilne fronte, ko je bilo potrebno zagotoviti pot v zadnjo etapo, na katero so mislili predstavniki temeljnih skupin na ustanovnem sestanku osvobodilne organizacije.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Marijan Breclj, Deset let Osvobodilne fronte Slovenije. Koledar Prešernove knjižnice 1951, str. 34.

¹⁰⁵ Dokumenti 1964, dok. št. 147.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Zanimivo je, kako se je Miha Marinko lotil problema koalicije na II. kongresu Komunistične partije Slovenije. Zaradi tona, ki ga uporablja, se zdi, kakor da jo za-

Utrditev programske enotnosti

Utrditev skupinskega razmerja v Osvobodilni fronti je bila nadvse važna naloga pri graditvi njene enotnosti. Prvi temelj ji je bil sicer položen že po aprilski katastrofi 1941. Zrasel je iz dileme, ki je slovenski narod postavila pred vprašanje: ali narodna smrt ali pa prevzamejo v trdem narodnoosvobodilnem boju usodo slovenskega in jugoslovanskih narodov ter države v svoje roke nove, ljudske, v stari Jugoslaviji izkoriščane in zatirane družbene sile. Tako se je zgodilo v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji. Usodo naroda je vzel v svoje roke proletariat. Iz njega je zrasla Osvobodilna fronta, ki ji je delavski razred že od vsega začetka vtisnil svoj pečat. Vse skupine, ki so se ji kasneje pridružile, so priznale vodstvo delavskega razreda. Tako se je osvobodilna akcija že od vsega začetka razvijala pod izrazitim plebejskim vodstvom. Pod tem znamenjem se je utrjevala tudi enotnost Osvobodilne fronte.

Enotnost Osvobodilne fronte se je začela utrjevati, tako da so se skupine začele med seboj zblíževati. Pri tem so imeli svojo vlogo skupni občnarodni cilji. Zaradi nenehnih skupnih bojov in velikih žrtev, ki jih je čas zahteval, se je v ljudeh pocrdililo nekaj višjega, namreč zavest skupnih interesov in skupnosti ciljev. Zgubljati so začele na pomenu mnoge nekdanje zunanje oblike, ki so so včasih zdele neizogibne, in v zavest je začelo prodirati spoznanje o neločljivi skupnosti interesov širokih ljudskih slojev, ob katerem so postale stare strankarske oblike nepotrebne.¹⁰⁸ Seveda proces ni dozorel čez noč. Treba je bilo še veliko časa za popolno spremembo. Toda že spoznanje, da se je tak proces začel, je vplivalo pri ljudeh pomirjujoče in zblížujoče.

vrača. Toda pravi smisel njegovih besed se pokaže, če pogledamo, kako vendar uporabljala besedo koalicija. Ta beseda ima namreč zraven sebe pojasnilo, ki spreminja buržoazno vsebino pojma koalicija in jemlje zunanjemu tonu pravo vrednost. Marinko namreč pravi: »Mišljenje o *izrazito koalicijskemu značaju* (kurziva F. Š.) Osvobodilne fronte ob njenem nastanku in v njenem razvoju je napačno mišljenje...« Koaliciji je torej dodana beseda izrazito, ki omejuje ali zmanjšuje meščanski pojem koalicije in v bistvu pove na nek način isto, kakor sem zgoraj razložil, da v Osvobodilni fronti ni šlo za koalicijo, ki bi bila enaka meščanski koaliciji. V Osvobodilni fronti pravzaprav tudi ni šlo za koalicijo strank, temveč v bistvu za »koalicijo« skupin. Nekaj dalje v istem odstavku pravi Marinkovo poročilo: »Sodelovanje različnih skupin v Osvobodilni fronti predstavlja samo zunanji element koalicije, ki ne omejuje vodilne vloge naše Partije, temveč prav nasprotno temelji na njeni vodilni vlogi...« (str. 61). Glede vodilne partije, o kateri govori stavek, ni vprašanja, čeprav je vprašanje, kaj je treba razumeti pod pojmom vodilna vloga. Resnici ne ustreza prvi del stavka, da je sodelovanje skupin predstavljalo samo zunanji element koalicije. Bistvo koalicije, pa naj je že bila kakršnakoli, je bilo v notranjem okviru Osvobodilne fronte. Na zunaj pa je Osvobodilna fronta povečini nastopala kot celota. Na zunaj so posamezne skupine nastopale samostojno zelo zelo redko, le ko so bile dane posebne okoliščine. Še bolj zanimivo je Marinkovo poročilo na strani 82, ko govori o rezultatih dolomitske izjave in aprilskega zbora aktivistov: »S tem je Osvobodilna fronta tudi v vrhu zapustila obliko koalicije in prešla na višji tip ljudske fronte enotnega vseljudskega političnega gibanja z delavskim razredom in komunistično partijo na čelu.« Kolikor je mogoče prejšnja mesta, kjer poročilo govori o »koaliciji«, razumeti kot zanikanje »koalicije«, je prvi del tukajšnjega stavka v nasprotju s prejšnjimi navedbami, ker jo tukajšnji del stavka potrjuje. Drugi del tukajšnjega stavka pa ne ustreza, ker se z odpravo koalicije »tip ljudske fronte enotnega vseljudskega političnega gibanja«, torej vsenarodnega gibanja po Kidričevi opredelitvi na kočevskem zboru ni v resnici v ničemer spremenil. Skupine so bile poseben element v okviru listih elementov, o katerih je Kidrič govoril.

¹⁰⁸ Pot nove Jugoslavije, str. 481.

Edina skupina, ki je na tej poti direktno mešala štrene, je bila Nagodetova Stara pravda; nekaj mesecev je bila celo članica Osvobodilne fronte. Sprejela je sicer načelo oboroženega boja z okupatorjem, toda z njim ni mislila iskreno. Svoje simpatije je kmalu prenesla na Dražo Mihailoviča in njegovo »redno jugoslovansko vojsko«. V svojih publikacijah je začela potem agitirati za Mihailovičeve četnike.

Posebno čuden odnos so imeli nagodetovci do komunistične partije. Komuniste so obrekovali, da so trockisti, da je moskovska linija drugačna, da bodo zato nagodetovci dvignili zastavo komunizma, če jo bo partija zavrgla. Prerekanja z njimi so trajala več mesecev, dokler se ni odnos zaradi Mihailoviča toliko zaostрил, da je bila Stara pravda naposled izključena.

Nelojalno zadržanje Nagodetove skupine je vplivalo na medskupinsko razmerje v Osvobodilni fronti. Skupine so ob Nagodetovem primeru spoznale, da sta za uspešen osvobodilni boj potrebni sloga in medsebojna lojalnost. Obvezale so se, da bodo med seboj lojalne. Se več, to stališče so postavile celo za pogoj sodelovanja v osvobodilnem boju in iz tega je zrastle peta točka temeljnih točk.¹⁰⁹

Posebne pomena za enotnost so bili razgovori vodstva Osvobodilne fronte s katoliško sredino, »mlado JNS« in Samostojno demokratsko stranko, s skupinami torej, ki še niso bile članice, pač pa naj bi postale. V prvem primeru je bilo sporno predvsem partizanstvo, češ da Slovenija za njegov razvoj ni primerna. V drugem primeru je šlo predvsem za odnos do stare Jugoslavije, kralja in londonske vlade. Posledica je bila, da je Osvobodilna fronta natančno formulirala odnos do skupnosti jugoslovanskih narodov.^{109a} Njeno vodstvo se ni zavedalo samo povezanosti Slovencev z jugoslovanskimi narodi, temveč tudi povezanosti z vsemi slovanskimi narodi in je to v tretji temeljni točki tudi primerno izrazilo.¹¹⁰

Obravnavanja s predstavniki katoliške sredine, »mlade JNS« in delno še s privrženci Samostojne demokratske stranke v prvem letu Osvobodilne fronte so pomagale razčistiti ali vsaj pojasniti mnoga vprašanja, ki za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja niso bila nevažna. Brez dvoma je bil najvažnejši uspeh obravnav v tem, da so osvetlile glavni smoter osvobodilnega gibanja, pota in sredstva ter pokazale njegov občenanodni pomen, njegovo moralno in posredno tudi socialno funkcijo. Predstavniki navedenih skupin so se sicer odrekli priključitve k Osvobodilni fronti ali so bili (nagodetovci!) celo izključeni iz nje, toda njena družbena osnova se s tem ni zmanjšala. Pripadniki srednjih slojev se od Osvobodilne fronte niso abstinirali. Posamič ali spričo agitacije drugih včlanjenih skupin so se vključevali v osvobodilno gibanje, ki je zato kljub vsemu postajalo vedno močnejše. Pozitivna posledica obravnav je bila tudi ta, da se je medskupinsko razmerje utrdilo.¹¹¹

Izrednega pomena za Osvobodilno fronto in za partizanstvo je bilo razčiščevanje odnosov s skupino bivših aktivnih oficirjev, ki so se po zlomu Jugoslavije zbrali v Ljubljani. Med njimi je Osvobodilna fronta v letu 1941 razvila močno politično akcijo. Večina od njih se je odločila za

¹⁰⁹ Politični tokovi v OF, str. 60—62.

^{109a} Prav tam, str. 58—59.

¹¹⁰ Prav tam, str. 60.

¹¹¹ Prav tam, str. 62.

Osvobodilno fronto, manjši del pa je zavzel do nje odklonilno stališče. Prav ti so postali izhodišče mihailovičevske politike na Slovenskem. Ker jih je bilo malo, so poiskali opore pri civilnih politikih, da bi tako dobili množični temelj in da bi njihovi nazori več veljali.

Vodstvo Osvobodilne fronte do mihailovičevskega gibanja dolgo ni zavzelo svojega stališča. Šele ko je dobilo poročili o Mihailovičevi aferi na Ravni gori v Srbiji, je odločno nastopilo proti njemu. V Slovenskem poročevalcu (dne 2. decembra 1941, št. 29) je objavilo poročili, ki ju je poslal vrhovni štab. Z njima je hotelo razkrinkati zakulisno izdajstvo Draže Mihailoviča, njegove zveze z Nemci, Nedićem, jugoslovansko vlado v Londonu in zraven še s partizani. Objava poročil je pomenila toliko, kakor s prstom pokazati na enako misleče buržoazne elemente v Sloveniji, ki so se skrivali v ozadju pod geslom »Čakajte, ni še čas!«, dejansko pa so pletli niti z okupatorji. V boju za narodno enotnost je bila objava poročil v tem času važno dejanje. Na njeni osnovi je Osvobodilna fronta organizirala množično politično kampanjo; razkrinkala naj bi Mihailoviča in namene, ki so jih z njim imeli bivši oblastniki. Kampanja proti Mihailoviču je popolnoma uspela, saj je mihailovičevstvo na Slovenskem doživelo hude udarce.¹¹² Izvršni odbor OF je dobil s terena več kakor 500 resolucij raznih terenskih organizacij, ki so vse obsojale peto kclono in razkrojevalce slovenske enotnosti ter v celoti odobravale boj proti okupatorju, denunciantom, petokoloncem in njihovim prikritim pomočnikom.¹¹³

Sočasno s kampanjo je vodstvo osvobodilnega gibanja hotelo razčistiti zadevo z oficirji, predvsem z Jakom Avšičem in Karlom Novakom. S prvim ni bilo težav. Že prej je odklanjal sodelovanje z okupatorji in bil za boj proti njim. Drugače pa je bil z majorjem Novakom. Ta je načela Osvobodilne fronte odklonil in se odločil za sodelovanje z okupatorji ali za boj proti partizanom pod okupatorskim varstvom. Kako je potem potekal oficirski problem je splošno znano.

Na tem mestu je potrebno omeniti, da Mihailovičev vpliv proti koncu leta 1941 ni razbijal samo oficirske skupine, temveč je nekaj časa ogrožal enotnost Osvobodilne fronte same. Politični boj proti njemu je sprožil probleme, ki so zahtevali, da jih Osvobodilna fronta razčisti. Rešila jih je v skladu s prejšnjimi ugotovitvami o ciljih narodnoosvobodilnega boja. Rešitev ji je olajšala mihailovičevska politika sama, ker je razkrila velikosrbske hegemonistične tendence in njihove vezi z okupatorji. Iz teh spoznanj je napravila logične sklepe in jih formulirala v osmi in deveti temeljni točki. V osmi točki je poudarila pravico slovenskega naroda do samoodločbe v notranji ureditvi in zunanjih odnosih. Še važnejša za primer oficirjev pa je bila deveta točka, ki določa, da bo rasla narodna vojska na slovenskem ozemlju iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in iz narodne zaščite, kamor poziva vse zavedne Slovence. Ta točka je s tem, da je prepovedala vsako drugo ustvarjanje vojaških sil zunaj partizanskih enot, najhujše udarila mihailovičevsko politiko.¹¹⁴ Z njo je Osvobodilna fronta preprečila, da bi se poleg partizanov formirala v tistem času kaka vzporedna enakopravna vojska proti okupatorju. Da bi bilo protiokupatorsko stališče bolj navidezno, ni bilo važno. Za razvoj partizanstva je bilo

¹¹² Prav tam, str. 64—67.

¹¹³ SPor, 6. I. 1942, članek Slovenska narodna enotnost utrjena.

¹¹⁴ Politični tokovi v OF, str. 64—67.

važno, da do vzporedne enakopravne vojske proti okupatorju ni prišlo. Ko so nasprotniki naposled le formirali svojo vojsko, so morali nastopiti odkrito proti Osvobodilni fronti, torej kot odkrita kontrarevolucija.

Ko je vodstvo Osvobodilne fronte ob prehodu iz leta 1941 v 1942 pogledalo nazaj na razvoj v tedaj potekajočem letu, je moglo biti zadovoljno. Osnovni namen, da bi prek jedra ustanovnih skupin razširilo organizacijo Osvobodilne fronte na vse tiste organizacije in skupine, ki so bile pripravljene sprejeti odločen in brezkompromisen boj z okupatorjem, se je v glavnem uresničil. Vsi skupaj so s svojo nesebičnostjo in požrtvovalnostjo ustvarili množično vsenarodno gibanje, ki naj bi bilo nenehna baza in opora za izvajanje sočasne oborožene akcije. Sovražniki osvobodilnega gibanja s takim razvojem niso bili zadovoljni. Slovenske množice je namreč odtegnil njihovemu vplivu, tako da so postali generali brez vojske. Povsem naravno so bile njihove želje, da bi osvobodilno gibanje razbili in obnovili svojo staro moč in stari ugled. Toda temeljne točke, rezultat srečno končane obravnave o vprašanjih, ki bi lahko povzročila, da bi Osvobodilna fronta zašla v resne krize, so bile dokaz srečno premagane nevarnosti. Po sodbi Slovenskega poročevalca so se zunanji in notranji sovražniki slovenskega naroda že veselili, da se bo Osvobodilna fronta zaradi nekaterih perečih vprašanj razletela na drobne kose, da bo obravnavanje njene sestavne dele razgnalo na vse vetrove. Toda sovražniki slovenske svobode in slovenske enotnosti so se ušteli. Zgodilo se je nasprotno od tega, kar so želeli. Osvobodilna fronta ni izšla iz obravnave razdvojena, temveč se je v njej utrdila. »OF slovenskega naroda je danes enotnejša, notranje mnogo tesneje povezana in v svojih pogledih na sedanjost in bodočnost jasnejša kot doslej,« je pisal Slovenski poročevalec v začetku 1942.

Toda kakšna je bila ta enotnost, o kateri je Slovenski poročevalec večkrat pisal? Kakšna je bila pravzaprav njena vsebina?

Še preden je bila končana obravnava z vsemi, ki so izrekli pomisleke proti Osvobodilni fronti, in ko je vodstvo osvobodilne organizacije imelo težave zlasti z nagodetovci in njihovo nelojalnostjo, je Slovenski poročevalec z močnim propagandnim poudarkom pozival k večji strnjivosti slovenskih ljudi, naj se nihče ne boji za svojo skupinsko avtonomijo, češ da je nihče ne ogroža niti ne mara ogrožati. Osvobodilna fronta je v političnem kakor organizacijskem pogledu opravila orjaško delo: združila je borbene slovenske moči, zgradila množično organizacijo in jo usmerila v osvobodilno akcijo. Na terenu se je razvila množica aktivistov OF, ki so v osvobodilnem delu skovali borbena medsebojno tovarištvo in niso hoteli ničesar slišati o kakem skupinskem ali strankarskem separatizmu.¹¹⁶

Toda jasnejši kakor Slovenski poročevalec je bil list Osvobodilna fronta v začetku decembra 1941. Najprej je opozoril, da je slovenski narod tedaj preživel najusodnejšo in zgodovinsko najpomembnejšo dobo ter je šlo za vprašanje »ali se združimo in osvobodimo, ali se vdamo in umremo«. Ali v svobodo ali v smrt? Nato pa je napisal: »Slovenski narod je pokazal, da je do konca odločen, da si pribori svojo svobodo. Kot zrel narod je pripravljen doprinesiti

¹¹⁵ Podčrtano v orig.; SPor, 6. I. 1942, članek »Slovenska narodna enotnost utrjena«.

¹¹⁶ SPor, 17. X. 1941, ponatis, str. 266, članek Za čim tesnejšo enotnost OF.

za svojo osvoboditev največje žrtve. Ves slovenski narod ima danes en skupen politični cilj — osvoboditev in združitev vseh Slovencev. Zato je osvobodilno gibanje postavilo kot prvo in največjo dolžnost vsakega Slovenca — enotnost.«¹¹⁷

Takrat ko je list Osvobodilna fronta napisal te misli, še ni bil dokončan preskus z vsemi nasprotniki, zlasti še ni bila končana kampanja proti Mihailoviću, ki pa k bistvu problema ni ničesar novega dodala, le zmago je dopolnila s tem, da jo je raztegnila še na mihailovičevce. Bistvo problema je bilo torej razčiščevanje stališč do obcroženega boja, do pravice slovenskega naroda do samoodločbe, do nove Jugoslavije in s tem tudi begunske vlade v Londonu. Vse skupine, ki so bile vključene v OF, razen Nagodetove Stare pravde, ki je na koncu koncev bila izključena, so glede gornjih točk zavzele enotno stališče. To se pravi, da je šlo za programsko enotnost; to je bila tista enotnost, o kateri je Slovenski poročevalec večkrat pisal s pravim zanosom. V silnem optimizmu jo je označil že v drugi polovici septembra 1941: »Med vsemi skupinami OF vlada danes popolna jasnost glede na skupne cilje in popolno soglasje glede na izvedbo narodnega osvobojenja. Vse to se je moglo zgoditi na temelju poštene volje pozitivnih slovenskih skupin, ki so razumele klic časa ter se združile v mogočno gibanje narodnega osvobojenja.«¹¹⁸ Toda Osvobodilna fronta je morala prej mimo nevarnih čer in sovražnih zarot in intrig, da je naposled za novo leto 1942 postala enotnost stvarno dejstvo. Prav za novo leto 1942 so v Osvobodilni fronti včlanjene skupine soglasno potrdile voljo, da bodo med seboj lojalne. V Slovenskem poročevalcu in v listu Osvobodilna fronta so objavile tole izjavo:

»Ob pričetku leta 1942, ki bodi leto slovenske narodne osvoboditve, izjavljajo vse skupine, včlanjene v OF, da smatrajo v teh usodnih časih slovensko narodno enotnost za svojo temeljno dolžnost. Poudarjajo, da sta njihova medsebojna lojalnost in njihova pripadnost OF — neomajni.«¹¹⁹

Boris Kidrič je o tej enotnosti lepo rekel leta 1944: »... enotnost v prvem letu gibanja [je] pognala s svojo elementarno silo predvsem iz osnovnega spoznanja, da brez nje ni in ne more biti vseljudske osvobodilne borbe slovenskega naroda...«¹²⁰

Enotnost Osvobodilne fronte ob koncu leta 1941 je bila pravzaprav uspeh prve resne preizkušnje, ki so jo Osvobodilni fronti povzročili nasprotniki njenega koncepta in njenih metod. S tem da je izšla iz preizkušnje utrjena in močnejša, se je pravzaprav dobro pripravila na težave v letu 1942, ko je nastopila domača kontrarevolucija z vse drugačno silo, kakor jo je pokazala preizkušnja v letu poprej. Enotnost se tedaj ni okrepila tako, da bi v organizaciji kaj spremenili, temveč bolj tako, da so skupine odslej enotneje gledale in enotneje ocenjevale splošni položaj, še posebej pa domače razmere.

Če so pred utrditvijo enotnosti obstajale nevarnosti, da bi se skupine v Osvobodilni fronti razšle in jo razdrle, jih je po dokončani obravnavi bilo manj. Po utrditvi enotnosti je poudarek na splošni liniji frontne politike postal močnejši in izrazitejši, frontna disciplina se je okrepila.

¹¹⁷ Osvobodilna fronta I, št. 2, v začetku decembra 1941, članek Varujmo enotnost slovenskega naroda!

¹¹⁸ SPor, 6. I. 1942 in Osvobodilna fronta, II. 1942, št. 1.

¹¹⁹ SPor, 6. I. 1942 in Osvobodilna fronta, II. 1942.

¹²⁰ Boris Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte. IOOF, 1944, str. 3.

Osvobodilna fronta je bila izredno dragocena posoda za vse elemente, ki so se razvijali v njej z namenom narodne in socialne osvoboditve slovenskega naroda. Ko je Franc Leskošek ob koncu novembra 1941 v imenu CK KPS poročal CK KPJ o položaju v Sloveniji, je napisal, da se je partija dobro zavedala, kaj pomeni Osvobodilna fronta tudi za samo partijo. Zato so se trudili za njeno razširitev in utrditev, zakaj Osvobodilna fronta je bila baza za vse partizane, za narodno vstajo, ki je ni bilo mogoče pripraviti brez odborov OF, za organiziranje partije itd.¹²¹ Isto misel je izrekel tudi Boris Kidrič, ko je v prav takem poročilu CK KPJ zapisal, da je v Sloveniji dobro politično delo neobhodno potrebno in prvi pogoj za uspešnost začasne oborožene akcije. Za primer je navedel Štajersko, kjer so partizani prišli v zagačo, če zaradi nezadostnega političnega dela med prebivavstvom niso imeli množične podpore; če pa je bilo delo za Osvobodilno fronto dobro, so vasi partizane podpirale.¹²²

Kaj lahko ustvari dobro razpredena organizacija, ki ima stvarno oporo v najširših ljudskih slojih, je v tej dobi okupacije pokazala »država v državi«. S tem izrazom označujemo posebno stopnjo v razvoju Osvobodilne fronte, ki je svoje »institucije« razvila v okviru okupatorske oblasti tako popolno, da je postala »država v državi«. Na terenu je tedaj imela na voljo oboroženo silo partizanskih čet in še posebej narodno zaščito. V Ljubljani sami je narodna zaščita npr. štela 8 bataljonov. »Država v državi« je imela svoje vodstvo, svojo varnostno in obveščevalno službo, ki je zasledovala petokolonce in uničevala izdajavce. Justifikacije so izvrševali ob belem dnevu, kar je zelo dvignilo narodno moralo, med belogardistične izdajavce pa zasejalo tak strah in trepet, da so začeli emigrirati v Italijo. Osvobodilna fronta je pobirala narodni davek ter razvila svoje socialno skrbstvo, ki so ga bili deležni predvsem ilegalni aktivisti in njihove družine. »Država v državi« je organizirala uspešno zdravstveno pomoč, tako da je zbirala za partizane sanitetni material in skrbela za zdravljenje ranjenih partizanov. Razvila je svoj tisk in propagando. Celotno funkcioniranje »države v državi« pa je bilo mogoče, ker je organizacija Osvobodilne fronte razpredla svoje odbore povsod, tako da je kljub ilegalnosti zajela večji del prebivavstva, vse sloje, moške in ženske. Njeno bistvo je bilo v tem, da so ljudje izpolnjevali navodila Osvobodilne fronte in sabotirali odredbe fašističnih okupatorjev. No, »država v državi« je bila teritorialno zelo omejena. Razvita je bila bolj le v »ljubljski pokrajini«, zlasti še v Ljubljani, kjer je bila tudi Osvobodilna fronta najbolj razvila. V drugih pokrajinah je v takem obsegu ni bilo, ker ni bilo ugodnih razmer.

Pojem »države v državi« se ne ujema s pojmom osvobojenega ozemlja, temveč razumemo pod njim poseben sklop moči, vpliva in dejavnosti Osvobodilne fronte v okviru okupatorskega sistema, ki ga pa od znotraj razjeda sila Osvobodilne fronte, ga mrtviči in onemogoča, da bi mogel svoje ukrepe uveljaviti po svoji volji.

»Država v državi« je bila nedvomno dokaz silnega množičnega, toda političnega razmaha, razmaha osvobodilne organizacije in vsenarnodnega osvobodilnega gibanja v nekaterih krajih na Slovenskem.

¹²¹ Dokumenti 1962, dok. št. 86, str. 194.

¹²² Dokumenti 1962, dok. št. 85, str. 191.

Ko je Matija Maležič v poglavju Začetki ljudske oblasti v času okupacije v svojem Politično-organizacijskem poročilu mestnega komiteja KPS Ljubljana spregovoril o ljudski oblasti v Ljubljani, je primerjal slovenske razmere z razmerami v Srbiji. Pri tem je navedel članek v Borbi z dne 19. oktobra 1941, ki je narodnoosvobodilnim odborom na tedanjem osvobojenem ozemlju Srbije v glavnem določil te naloge: da organizirajo aktivnost vsega ljudstva, da bi borcem zagotovili vse potrebno za boj, da se odbori bore proti pojavom kraje, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone, da skrbе za nepreskrbljene borce itd. O odborih v Ljubljani pa pravi, da so zaradi posebnih razmer v posebni obliki izvrševali vse te funkcije oblasti.¹²³

Stvarna primerjava razmer na Slovenskem in v Srbiji ne upravičuje takega sklepa. Kadar govorimo o ljudski oblasti na Slovenskem med NOB, moramo vsaj za čas do prvega osvobojenega ozemlja govoriti o njej z določenim pridržkom. Predvsem moramo na naše razmere in dejstva pogledati najprej z lastnega vidika in jih šele potem primerjati z dejstvi na območju kake druge pokrajine v Jugoslaviji. Iz citata, ki ga je navedel Maležič, je videti, da gre v Srbiji za NOO na osvobojenem ozemlju, pri nas pa v istem času osvobojenega ozemlja ni bilo. Kdor pozna konkretno delo odborov OF in ga primerja z delom, ki ga Borba nalaga tedanjim NOO v Srbiji, mora priznati, da so naši odbori OF opravljali samo nekatere od nalog, ki jih našteva Borba, to se pravi tiste, ki so se tikale politične akcije Osvobodilne fronte. To se pravi, s pojavi kraje, razbojništva in podobno, ki so bili čistega kriminalnega, nepolitičnega značaja, se odbori OF niso ukvarjali. Bistvena razlika med značajem NOO in odborov OF je, da so bili ukrepi NOO obvezni za vse — in to je praviloma mogoče samo na osvobojenem ozemlju — to se pravi za vse prebivavce, pa naj so osvobodilno akcijo odobravali ali ne, ukrepi Osvobodilne fronte pa so veljali samo za njene privržence, ki so v bistvu vanje privolili prostovoljno in s tem vnaprej privolili tudi v sankcije, ki naj bi varovale te ukrepe. Noben odbor OF ni mogel predpisati davka nasprotniku Osvobodilne fronte. Pri nasprotniku je organ OF lahko rekviriral, ni mu pa mogel proti njegovi volji naložiti obveznosti, ki jih je sprejel nase privrženec Osvobodilne fronte. Proti nasprotniku je Osvobodilna fronta nastopila s silo le v primeru zatiranja ovaduštva in izdaje, toda tudi tedaj le na poseben način in le zaradi zavarovanja svoje politične akcije.

O določenem značaju oblasti Osvobodilne fronte je bilo mogoče govoriti v primeru, ko je število prebivavstva, ki je prostovoljno poslušalo njene ukrepe, predstavljalo večji del vsega prebivavstva. Mislim pa, da se je Kidrič dobro zavedal značaja oblasti Osvobodilne fronte na neosvobojenem ozemlju, kamor je spadala tudi Ljubljana, pa je zato rajš govoril o elementih oblasti, ki so jih pokazali odbori OF pod oblastjo samih okupatorjev.¹²⁴ Zanimivo je, da je Kidrič silni vzpon Osvobodilne fronte v Ljubljani ob koncu leta 1941 označil z besedami »OF je torej postala prava pravcata država v državi«, pri čemer je besede država v državi dal v narekovaj, zraven jih pa še opremil s posebnim atributom. S tem je pokazal, da se je globoko zavedal značaja tedanje politične akcije Osvobodilne fronte v Ljubljani, hkrati pa je dobro vedel, kaj je dejansko oblast z vsemi svojimi atributi.

¹²³ Politično-organizacijsko poročilo ... str. 27.

¹²⁴ Kidrič, Obrisi, str. 31.

»Država v državi« je bila torej v prvi vrsti izraz politične dejavnosti Osvobodilne fronte, dokaz resnično množičnega značaja narodnoosvobodilnega gibanja, pa čeprav je bila njegova intenzivnost regionalno dokaj omejena.¹²⁵

Z utrditvijo enotnosti Osvobodilne fronte se je vidno končala prva faza razvoja. Začela se je druga. Kljub temu, da se je Osvobodilna fronta kot celota okrepila, se struktura skupin pri tem ni v ničemer spremenila. Skupine so delovale še naprej, vendar se je medsebojni kontakt zaradi odločnejših in složnejših nastopov proti nasprotnikom okrepil. Zaradi močnejšega poudarka sodelovanja ljudi iz treh glavnih svetovnih nazorov so večji pomen dobile predvsem ustanovne skupine, ki so razen skupine naprednih kulturnih delavcev bile v Osvobodilni fronti nekaka simbolična sinteza treh svetovnih nazorov. Druge skupine zato niso prenehale delovati, vendar so začele izgubljeni svoj skupinsko aktualni pomen, ker so deloma bile maloštevilne, deloma pa so se zaradi večjega poudarka svetovnega nazora njihovi člani vraščali v eno od osnovnih skupin, ali pa so postajali samo frontovci brez kakršnekoli druge opredelitve.

Po novem letu 1942 se je razvijala Osvobodilna fronta kot celota deloma kot posledica utriene enotnosti, deloma pa pod vplivom naraščajočega pritiska domače kontrarevolucije. Obe plati pa sta se praktično prepletali. Pisec članka »Država v državi« v listu Osvobodilna fronta je novo fazo razvoja označil za prvo razdobje narodne revolucije, ki se bo razvijala toliko časa, dokler ne bo s slovenske zemlje zbrisana zadnja sled tujčevega jarma in ne bo narodna osvoboditev prerasla v socialno opredelitev slovenskega delovnega človeka, ki sestavlja jedro in večino slovenskega naroda.¹²⁶

V obdobju narodne revolucije je osrednja točka delovanja Osvobodilne fronte bil seveda osvobodilni program in oborčen boj kot instrument za njegovo uresničenje. Tudi pomen naslonitve na Sovjetsko zvezo je Osvobodilna fronta ponovno poudarila.¹²⁷ Velik del svoje pozornosti je morala posvetiti tudi reakcionarnim politikom, to je notranjim sovražnikom slovenskega naroda. V njih je gledala hlapce fašističnih zavojevavcev, ki so želeli samo eno, da bi znova vzpostavili predvojni red. Osvobodilna fronta pa je povezala osvobodilno vojno slovenskega naroda z elementi demokratičnega razvoja. Ti elementi so se pokazali v tehle dejstvih:

1. Boj za osvoboditev, združitvev in samoodločbo slovenskega naroda ne more biti samo boj proti okupatorju. Socialno mora biti naperjen tudi proti povratku predvojnega stanja, proti vzpostavitvi katerega koli imperialističnega sistema, ki bi uklenil slovenski narod. Smoter osvobodilnega boja mora biti tudi priboriti slovenskemu narodu demokratične svoboščine in ustvariti okoliščine za socialno osvoboditev delovnega ljudstva.

¹²⁵ Zanimiva je Šnuderlova opredelitev odloka o konstituiranju vrhovnega pleuma OF v slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO): »Vsebina tega dokumenta pomeni dvig avtoritete vrhovnega organa OF in njegovega IOOF ter učinkovito sredstvo za nadaljnje usmerjanje procesa ljudske revolucije... To še ni ustvaritev oblastvenega organizma z legislativno in eksekutivno močjo, ker pogoji za to še niso bili zreli. To je tipičen revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti, kakor ga je postavila potreba...« (Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. DZS, Ljubljana 1950, str. 134.)

¹²⁶ Osvobodilna fronta II, 1942, št. 2.

¹²⁷ Delo 1942, št. 2, članek Revolucionarni razvoj slovenskega narodnega osvobodilnega gibanja.

2. Osvobodilni boj so organizirale nove revolucionarne sile. Temeljna sila, ki je omogočila in razvila borbena enotnost slovenskega ljudstva, je KPS kot sestavni del KPJ in avantgarda slovenskega proletariata. Organizacijski in politični izraz revolucionarnega osvobodilnega gibanja je postala Osvobodilna fronta, ki je v množičnem pogledu vseljudska osvobodilna organizacija slovenskega naroda, v političnem pa izpovedovavka zavezništva med KPS in političnimi slovenskimi skupinami, zlasti sokoli in katoličani v Osvobodilni fronti.

3. Z osvobodilnim bojem se je spremenilo tudi družbeno vodstvo slovenskega naroda, ki ga je kljub najhujšemu okupatorskemu nasilju prevzel slovenski proletariat. Sprememba v družbenem vodstvu je dala osvobodilnemu gibanju izrazito revolucionarno obeležje.¹²⁸

Navedene točke so bile formulirane zelo ostro zaradi silovitosti reakcionarne propagande in njenega ščuvanja k državljanski vojni z okupatorsko pomočjo. Pokazale so, da je Komunistična partija Slovenije v njih znova poudarila nazore, ki so obvladovali ustanovitelje Protiimperialistične fronte. Pokazale so tudi, da so v sestavi Osvobodilne fronte imele in ohranile ustanovne skupine s komunistično partijo na čelu jasno linijo o svoji poti in nalogah, ki naj bi jih uresničile z uspešno zaključenim bojem. Misel na zadnjo etapo je torej prevladovala elemente demokratičnega revolucionarnega razvoja.

Ustanovne skupine osvobodilne organizacije so v novi etapi terorja ohranile svoje funkcije. Zaradi vraščanja elementov iz drugih skupin v eno od osnovnih skupin so temeljne skupine celo pridobile na pomenu. Toda vsebina tega pomena se je predrugačila. Njihova predstavniška funkcija se je nekako razširila, čeprav se jedro skupin ni spremenilo. Spremenilo pa se je pojmovanje koalicije. Razen intenzivnega medsebojnega sožitja in sodelovanja je odigralo zelo važno vlogo dejstvo, da so v osvobodilnem boju sodelovali ljudje, ki so si bili zelo blizu po socialni osnovi ali pa so sploh izhajali iz enakih osnov. Komunistična partija in krščanskosocialistična skupina sta npr. po Kardeljevi izjavi bili dejansko delavsko razredni organizaciji. Člani skupin so se razlikovali bolj po vplivih različne politične tradicije in svetovnonazorske usmerjenosti. V nadaljnjem procesu se je iz prvotne koalicije skupin v splošnem političnem smislu začela razvijati in vedno jasneje tudi kazati nekaka koalicija različnih svetovnih nazorov v Osvobodilni fronti, ki je potem izpolnila svoj pomen v boju proti naraščajočemu pritisku domače kontrarevolucije. To etapo je Boris Kidrič v razgovoru z Lojzedom Udetom, pri katerem je pozimi 1942 stanoval kot ilegalec, celo direktno označil ne več kot koalicijo skupin, temveč kot koalicijo svetovnih nazorov.¹²⁹

Prvi primer nazorske koeksistence kot dejstva, da bo novo slovensko življenje drugačno, kakor je bilo pred vojno, se je pojavil že konec oktobra, ko je Slovenski poročevalec napisal: »Tri glavne politične ustvarjalne sile na Slovenskem — katoliki, marksisti in svobodomisleci — so v namenu, da združijo vse Slovence brez razlike na sedanjo politično opredelitev, osnovele Osvobodilno fronto.«¹³⁰ Namen uspešnega zavračanja nasprotnikov, ki so odbijali Osvobodilno fronto tudi z ideološkimi »razlogi«, je vplival, da so ljudje, ki so pripadali katoliškemu svetovnemu nazoru, nastopili z letaki ali

¹²⁸ Delo, prav tam.

¹²⁹ Informacija Lojzeta Udeta.

¹³⁰ SPor, 24. X. 1941, članek Pojasnilo in opozorilo, ponatis, str. 168.

prispevki v Slovenskem poročevalcu, ki so bili podpisani s »Katoličan v OF« ali »Katoličani v OF«. ¹³¹ V njih so razlagali, da ni upravičen strah za krščanske vrednote, da so se katoličani v Osvobodilni fronti z drugimi sodelavci v njej sporazumeli o svobodi vesti, vere, verskega življenja in cerkvenega udejstvovanja med NOB in po vojni. Svobodcmiselni kakor komunistični Slovenci so take zahteve ne le razumeli, ampak tudi sprejeli kot osnovno pravico slehernega človeka.

Nazorsko koeksistenco v Osvobodilni fronti je po svoje izrazil list Osvobodilna fronta, ki naj bi po zamisli ustanoviteljev opravljal svojo funkcijo kot revija za razpravljanje vprašanj osvobodilnega boja. ^{131a} V njem so katoličani in Sokoli v Osvobodilni fronti, ki so pisali v listu, utemeljevali svoje sodelovanje v njej. Kolikor so bili članki posebej namenjeni duhovnikom, so obravnavali tudi etično plat sodelovanja v Osvobodilni fronti. Toda struktura razvrstitvev teh člankov je bila taka, da sama na sebi ni govorila o kakem namenoma urejenem dejstvu nazorske koeksistence. Do tega je prišlo pozneje, po utrditvi enotnosti, ko so potrebe po ostrejšem zunanjem izražanju nazorske koeksistence postale večje. Praktično so bile skupne izjave namenjene članom in privržencem Osvobodilne fronte. Toda način objavljanja izjav je razbijal napade kontrarevolucionarne propagande, da je Osvobodilna fronta komunistična organizacija.

Do prvega primera takega skupinskega nastopa v okviru celote je prišlo po velikih okupatorskih blokadah in racijah v Ljubljani februarja in marca 1942. Osvobodilna fronta kot celota in skupine so pozivale privržence osvobodilnega gibanja k vztrajnosti dela in vzdržanju okupatorskega nasilja. »Tovariši! Samo naprej... gre naša pot. Nobeno nasilje je ne sme pretrgati... Zajamčite nepretrgano delovanje in razvoj naše divne Osvobodilne fronte... Zaostrite oboroženo akcijo proti tujim nasilnikom« (IOOF). »Naloga vsakega sokola in sokolice je, da z vso odločnostjo in pogumom prevzema in izvršuje naloge OF, da utrjuje narodno disciplino in enotnost...« (Sokol v OF). »V teh dneh... morajo člani naše Partije še više dvigniti svojo preizkušnjo in priznajo borbenost, aktivnost in skrb za zmago...« (CK KPS). »Val novega fašističnega nasilja je butnil ob zgradbo OF, kakor jo sestavljamo in gradimo z borbenimi slovenskimi skupinami. Zgradba OF je premočna, da bi jo mogla omajati kakršna koli nakana fašističnih okupatorjev. Nasprotno, slovensko ljudstvo gre skozi nov fašistični teror z globoko neomajno vero v popolno narodno vstajenje...« (Kršč. sk. v OF). ¹³²

Drugi primer takega nastopa je iz sredine aprila 1942. Povezan je s kampanjo proti neprožnemu in birokratskemu načinu reševanja borbenih nalog, proti oportunistom in malodušnežem. ¹³³

Tretji primer je iz časa ob nastanku osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, ko so skupine agitirale za mobilizacijo kar največ Slovencev v partizane, češ da se bližajo odločilni trenutki za osvobodilno akcijo. ¹³⁴

Četrti primer se je omejil le na skupino katoličanov v Osvobodilni fronti in sokolsko skupino. Pri obeh je šlo za soglasje, da je odpor proti okupatorju

¹³¹ Primerjaj SPor 1941, št. 25, 28, 31, ponatis, str. 186, 205, 231 in SPor 14. II. 1942.

^{131a} SPor 1941, ponatis, str. 322.

¹³² SPor, 9. III. 1942, št. 10.

¹³³ SPor, 21. IV. 1942, št. 16.

¹³⁴ SPor, 19. V. 1942, št. 20.

mogoč le v obliki oboroženega boja. Zato sta obe skupini odločno podprli slovensko partizanstvo.¹³⁵

Peti primer se je pojavil ob bližajoči se italijanski ofenzivi na Kočevski Rog. V zvezi z razglasom Osvobodilne fronte, ki ga je objavil (Radio svobodne Jugoslavije — RSJ) in ki je obsodil nasilje nemško-italijanskih fašistov in okupacijskih čet na zasedenem slovenskem ozemlju, so nastopile tudi temeljne skupine s svojimi izjavami. »Vodstvo katoličanov v OF« je obsodilo divjanje bele garde nad Slovenci in povezovanje z Italijani. Vodstvo sokolstva in CK KPS sta vsak s svojo izjavo obsodila izdajstvo bele garde in njeno bratomorno klanje.¹³⁶

Šesti primer je sledil naslednji dan, ko je Slovenski poročevalec natisnil razglas, ki ga je že prej objavil RSJ pod naslovom Apel vsemu civiliziranemu svetu. V njem je IOOF obtožil italijanski fašizem za strašna nasilja na slovenski zemlji. Podpisale so ga razen temeljnih skupin OF še nekatere druge skupine, večnjene v Osvobodilni fronti. Temeljne skupine so prav tam objavile še posebno skupno izjavo, v kateri so pozivale k enotnosti, utelešeni v Osvobodilni fronti, k železni disciplini, zavestnemu in vestnemu izpolnjevanju vseh navodil IOOF o boju proti okupatorjem, beli gardi in slehernemu notranjemu sovražniku.¹³⁷

Do sedmega primera je prišlo po končani »roški« ofenzivi, ko so »katoličani v OF« in Sokoli nastopili proti metodam bele garde, ker je ubijala Slovence samo zato, ker so bili na strani Osvobodilne fronte in se borili proti okupatorju.¹³⁸

Vsi našteti primeri so bili objavljeni v Slovenskem poročevalcu 1942. Toda ti primeri niso bili vsi. Razen v Slovenskem poročevalcu je en primer objavila posebna izdaja Osvobodilne fronte junija 1942, in to ob likvidaciji teološkega profesorja dr. L. Ehrlicha, ki so ga obsodili kot pobudnika političnega in policijskega sodelovanja z okupatorjem ter kot organizatorja terorističnih tolp v službi okupatorjev. Temeljne skupine so soglasno vsaka zase obsodile netenje državljske vojne.¹³⁹ Ne glede na skupnostne črte so takrat te izjave bile namenjene prvenstveno ljubljanskim krogom, kjer so Ehrlicha pač bolj poznali.

Pri vseh izjavah je ne glede na konkretne okoliščine vsakega posamičnega primera značilno, da hoče Osvobodilna fronta z njimi pokazati sestavo svoje organizacije, kdo v njej sodeluje in kako v vseh bistvenih stvareh vsi mislijo enako. Glavni namen takih skupinskih nastopov pa je bil pokazati harmonično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov ali še točneje pokazati, da morajo v boju za osvoboditev slovenskega naroda in boljše življenje delovnega človeka sodelovati ljudje katoliškega in marksističnega svetovnega nazora, da torej svetovnonazorske razlike za sodelovanje niso ovira.

Poudarek na nazorski koeksistenci v Osvobodilni fronti je bil potreben zlasti od takrat dalje, ko je del katoliških kontrarevolucionarnih politikov izrabljaj ideološke razlike za razvnanje boja proti Osvobodilni fronti. Podtikanje »brezbožnih ciljev« Osvobodilni fronti in komunistični partiji še posebej

¹³⁵ SPor, 26. V. 1941, št. 21.

¹³⁶ SPor, 24. VIII. 1942.

¹³⁷ SPor, 25. VII. 1942, posebna izdaja.

¹³⁸ SPor, 14. XI. 1942.

¹³⁹ Osvobodilna fronta II, 1942, posebna izdaja.

je od takrat dalje postalo ostro in strupeno. Vodstvo osvobodilnega gibanja je proti nasprotni propagandi poudarilo svobodo svetovnonazorskega prepričanja, v Osvobodilni fronti pa pri uresničevanju frontnih ciljev harmonično sodelovanje ljudi vseh treh glavnih svetovnih nazorov.

Kar se tiče katoličanov, je vodstvo Osvobodilne fronte izdalo zanje sredi februarja 1942 posebno izjavo, v kateri se je pravno in moralno obvezalo, da bo vedno in povsod spoštovalo verska čustva katoličanov in dosledno dopuščalo svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja in praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti.¹⁴⁰ Nekaj tednov kasneje je tudi centralni komite KPS v prvomajski številki Dela dal svojo izjavo o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.¹⁴¹

Kljub slovesnim izjavam in zagotovilom za svobodno izpovedovanje katoliškega svetovnega nazora se »verske« ostrine klerikalnega fanatizma niso ublažile, teza, da Osvobodilna fronta ogroža vero, ni popustila. Krščanska skupina je nasproti obrekovavcem Osvobodilne fronte pojasnjevala v taki ali drugačni obliki svoje razlage za sodelovanje v Osvobodilni fronti, sodelovanje s komunisti, odnos do krivičnega kapitalističnega reda, razmerje Slovencev do fašizma in položaj slovenskega krščanstva oziroma katoliške cerkve na Slovenskem. Toda vsa ta prizadevanja so pri obrekovavcih ostala brez sadu. Do razčiščenja pojmov jim sploh ni bilo. Bilo jim je le za svoje razredne interese, da bi tako dokazali resničnost Kidričevih besed: »Protiljudska reakcija je bila sposobna ... odpovedati se borbi proti tujemu zavojevalcu, upropastiti armado in državo, odpreti na stežaj vrata okupatorju. Ni pa bila sposobna odreči se zaščiti svojih parazitskih interesov.«¹⁴² Vendar enotnost Osvobodilne fronte kljub vsemu ni popustila. Ne glede na težave, ki so nastale zaradi podžiganja verske občutljivosti, je Osvobodilna fronta premagala krize in enotnost ohranila. Praktično sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov je naposled premagalo slovensko tradicionalno razcepljenost v svetovnih nazorih.

Kontrarevolucionarna propaganda je ob vsaki priložnosti obrekovala Osvobodilno fronto in njeno vodstvo. Toda najhujše napade je naperila proti Komunistični partiji Sloveniji, ker se je zavedala tudi ona, da je bila partija gibaló osvobodilnega boja. Partija je bila tista, ki je idejam in pobudam prva dajala življenje. Njeni člani so bili v prvih vrstah političnega boja in oboroženih operacij proti okupatorju. Partija jih je nenehoma pozivala k aktivnosti, požrtvovalnosti in vztrajnosti na vseh področjih narodnoosvobodilnega dela. Svojim članom je odkrito predočila, da je od njih odvisno, ali bo partija dovolj notranje močna, dovolj trdna in dovolj disciplinirana, da bo izvedla svoje poslanstvo v osvobodilnem boju. Predočila jim je, da je usoda slovenskega naroda v končni instanci bila odvisna od njihove udarnosti. Partijci so naročila razumeli. V junškem boju so dajali največje in najdragocenejše žrtve. Do maja 1942 je npr. centralni komite izgubil dve tretjini svojih članov, bodisi da so padli ali bili zaprti.¹⁴³

V napadih kontrarevolucije je partija morala vzdržati glavno silo sovražnega besa ali ofenzive. V razkrivanju sovražnih metod in krink partija pred-

¹⁴⁰ SPor, 14. II. 1942.

¹⁴¹ Delo 1942, št. 2.

¹⁴² Kidrič, Dve vojski ..., str. 17.

¹⁴³ Delo 1942, članek Notranje partijske naloge.

vsem ni mogla poznati nobenega miru in počitka. Obdelovala jih je z vso globino svoje analize. Imela je vedno glavni delež v razkrinkovanju reakcionarnih namenov in del. Kljub ostremu zavračanju reakcionarnih napadov pa vendar ni spravljalna v ospredje kakih socialnih programov. Osvobodilni boj je opredelila kot narodno revolucijo, ki je kazala znake demokratične revolucije, toda za ustvaritev boljših razmer delovnega človeka je zagovarjala nastanek potrebnih razmer, na katerih osnovi bo pozneje mogoče izvesti socialno osvoboditev delovnega ljudstva. Naravno, da je proletariat kot njegova avantgarda opozarjal, da si mora zagotoviti to pot le z uspehom v osvobodilnem boju.¹⁴⁴ Zato se je borila za njegovo enotnost in za njegovo angažiranje v osvobodilnem boju. V tej akciji je tudi uspela. »Na čelu slovenskega naroda se nahaja danes proletariat«, je pisal članek Za enotnost proletariata! »Proletariat mora s svojo brezobzirno borbo proti okupatorjem in petokoloncem vsake vrste svojo vlogo ohraniti. Le tako bo slovenski narod dosegel dokončno in trajno nacionalno, slovensko delovno ljudstvo pa socialno osvoboditev.«¹⁴⁵ Bilo je povsem jasno, da je partija vztrajala na postavkah z ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte, pri katerih je na narodno osvoboditev navezala tudi isto zadnjo etapo, pri kateri naj se pri Slovencih uresniči tudi socialna revolucija. Zaradi uresničenja tega cilja je angažiranje komunistov v osvobodilnem boju moralo biti intenzivnejše kakor kogar koli drugega.

Partizani in združena Slovenija

Komunistično partijo Slovenije so hudo prizadeli očitki, ki so ji pripisovali izdajstvo in prodajanje slovenske zemlje Nemcem in Italijanom. Nanje je večkrat odgovarjala in jih zavračala. Prav kar se tiče slovenski meja, je partija v majski številki Dela 1942 odgovorila s posebno izjavo:

»Glede na klevete, ki jih trosijo sovražniki Partije, Osvobodilne fronte in popolne osvoboditve slovenskega naroda, izjavlja Centralni odbor KPS:

1. V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.

2. Vprašanje pravičnih bodočih slovenskih mej ni vprašanje kavarniške in zakotniške politične licitacije, temveč je vprašanje današnje oborožene borbe slovenskega naroda in dejanske okrepitve slovenskega partizanstva, ki predstavlja z Narodno zaščito slovensko narodno vojsko.«¹⁴⁶

Izjava je načelno pokazala na bodoči obseg osvobojene in združene Slovenije na eni strani, na drugi pa tudi na način, s katerim bo mogoče ta cilj doseči. V izjavi je partija brez posebnih besed obsodila razne imperialistične koncepte na račun sosednjih narodov, ki so jih po svojih listih širili ljubljanski reakcionarni politiki.

H gornji izjavi o mejah je Boris Kidrič na partijskem posvetovanju na Cinku, ki je bilo v dneh 5. do 8. julija 1942 dodal pomembne besede: »Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega.«¹⁴⁷

¹⁴⁴ Delo 1942, št. 1 in 2.

¹⁴⁵ Delo 1942, št. 1.

¹⁴⁶ Delo 1942, št. 2.

¹⁴⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 229.

O problemu meja je Edvard Kardelj več kakor pol leta kasneje pisal tudi Titu. V pismu je povedal, da so Slovenci glede tega vprašanja zelo občutljivi. Od sedanje vojne pričakujejo, da bo »Zedinjena Slovenija« postala resnica. Prav med množicami postavljajo vprašanja: »Toda v katerih mejah?« Izjava, ki jo je dala partija v majski številki Dela, ima to slabost, da je načelno problematična, ker ne daje čisto jasnega okvira. Pri tem ne gre, kakor je pisal Kardelj, za Primorsko, ker so tam narodnostne meje začrtane jasno in nedvoumno, pač pa za Koroško, kjer so Nemci v zadnjih desetletjih raznarodili nekatere dele, za katere pa so Slovenci zelo občutljivi. Na primer Gosposvetsko polje! Komunistična partija mimo teh vprašanj praktično ne more in ne sme. V vodstvu so to vprašanje precej obravnavali in prišli do sklepa, da so zahteve pravilne s stališča vsakega naroda do samoodločbe.¹⁴⁸

Za uresničenje »Zedinjene Slovenije« v slovenskih narodnih mejah po zamisli, kakor jo je Kardelj razložil Titu, pa je bila važna druga točka izjave, da bo namreč slovensko partizanstvo doseglo zadostno moč, ki bo slovenske meje zagotovila.

Slovensko partizanstvo si je nedvomno postavilo ta cilj že od začetka. To dokazuje Kidričev članek Pomen slovenskega partizanstva v Slovenskem poročevalcu dne 1. oktobra 1941.¹⁴⁹ Praktično ga je uresničevalo postopoma, saj se je razmahnilo najprej na Gorenjskem, Štajerskem in v »ljubljski pokrajini«. V letu 1942 se je razširilo na Primorsko in tudi na Koroško.

Prav dejstvo, da se je slovensko partizanstvo razširilo prek vse slovenske zemlje, je vzbujalo zagovornikom partizanstva veselje in zadovoljstvo, ker so videli, da so se obeti za »Zedinjeno Slovenijo« krepili in kazali na srečen konec. V Slovenskem poročevalcu so ta čustva našla prostor; tu so svoje veselje posredovali vsem slovenskim ljudem: tem, ki so se borili za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, v zadoščenje, tistim pa, ki so navajali pomisleke proti partizanstvu, v opomin in spoznanje, da so vse njihove postavke le nestvarna teorija.

V posebni izdaji Slovenskega poročevalca v oktobru 1942 je pisec razglasal, potem ko je pokazal, da, roška ofenziva ni prinesla uspehov, kakršne so pričakovali sovražniki slovenskega naroda, dal duška svojemu veselju nad uspehom, ki so ga prav v tistih dneh izpričali slovenski partizani. »... v ognju teh bojev so vzrasle prve naše koroške čete onstran Karavank. Naši partizani so ponesli svojo osvobodilno zastavo vse do Osojskega jezera in pod Celovec ter na tem koščku stoletja tlačene slovenske zemlje zadajali sovražniku udarce in obujali v dušah naših koroških bratov vedro vero v skorajšnjo zmago slovenskega naroda. In istočasno so prav v teh dneh majhne partizanske četice na slovenskem Primorskem bujno narasle v Soški odred, ki s svojimi bataljoni napada sovražnika od Trsta do Soče. Prav v teh dneh največjega trpljenja je slovenska partizanska vojska prvič po tolikih stoletjih združila ves slovenski narod od Špilja do Trsta, od Velikovca do Kolpe v enotni volji, priboriti si po tisočih letih znova nacionalno svobodo in neodvisnost.«¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kardeljevo pismo Titu z dne 14. decembra 1942. Jesen 1942, dok. št. 207, str. 558. do 559.

¹⁴⁹ SPor, 1. X. 1941, ponatis, str. 144—145.

¹⁵⁰ SPor, oktober 1942, posebna izdaja. Kurziva F. Š.

Se z mnogo večjim zanosom je orisal prisotnost slovenskih partizanov v vseh slovenskih pokrajinah pisec članka s pomenljivim naslovom Partizanska vojska združuje slovenske pokrajine v istem Slovenskem poročevalcu. Naj navedem odstavke, ki je za ta zanos najbolj značilen:

»...Požar upora se je v zadnjih mesecih razširil... na Koroško in Primorsko; v Podjuni, ob Zili, pod Šmohorjem, ob Soči so se zbrali slovenski možje in fantje, ki v njih ni zamrlo junaško srce slovenskih pradedov. Zavrnili so poziv na mobilizacijo za fašistično vojsko in sledili pozivu svojega naroda v partizane. Duh Simona Gregorčiča in koroških klicarjev je oživel v njihovih rojakih. Koroške in primorske gore so posejane s partizanskimi bataljoni... Pest slovenskega partizana začrtava meje velike slovenske domovine.¹⁵¹ Ljubljani, Notranjski, Dolenjski, Gorenjski in Štajerski sledijo Koroška, Primorska, Istra, Goriška, Beneška Slovenija — povesod, kjer je rodila slovenska mati. Prvič v zgodovini je plamen upora združil vse Slovence vseh pokrajin k enemu in istemu cilju, boju za obstanek, za svobodo in samostojno življenje na vsem ozemlju velike slovenske domovine.¹⁵² Padle so vse od tlačiteljev postavljene meje, slovenska kri je po dolgih stoletjih prvič živo zaplala na en glas srca v skoro odmrlih žilah celotnega narodnega telesa. Ista kri se živo pretaka iz srca naroda — ponosne Ljubljane — v slednjo slovensko hišo, čez vrhe in gorske grebene, daleč na sever, zahod, jug in vzhod z najoddaljenejših slovenskih gorskih vasic hiti proti osrčju življenjski sok naroda, oplajajoč celoto in išoč v njem moči za nova dejanja. Ista čista misel, ista odločna volja in ista jeklena pest so noč in dan na delu, da uredničijo naš stoletni sen — združitev slovenskega naroda...«¹⁵³

Gotovo bi bilo nepravilno, če bi sledili optimizmu, s katerim je avtor članka v svojem zanosu gledal na bodočnost slovenske usode. Toda bistvena ugotovitev, da so se slovenski partizani razširili po vseh slovenskih pokrajinah, čeprav po obrobni slovenskih pokrajinah v tistem času bolj ekstenzivno, je vendar pravilna. Med največjim nasiljem nad slovenskim narodom, ko so ga okupatorji hoteli zbrisati z domače zemlje, je slovenski narod doživel borbeno Zedinjeno Slovenijo, to se pravi, da se je ves slovenski narod, ne glede na katerokoli pokrajino združil v boju, v plebiscitu krvi, kar pomeni, da bo moral slovenski narod odločati o sebi kot celota, ne pa po posameznih delih. Le tako si bo izbojeval naposled tudi Zedinjeno Slovenijo miru. Zaslugo za to pa je imela Osvobodilna fronta, ki se je kot organizacija prav tako razširila po vseh slovenskih pokrajinah. Po njeni zaslugi je bil slovenski narod tisti, ki je edini na ozemlju tako imenovanega nemškega rajha in tako imenovanega italijanskega imperija dvignil svoje orožje proti fašističnim mogotcem.¹⁵⁴ Na Primorskem je osvobodilno gibanje v kratkem času postalo tako močno, da je Kardelj 14. decembra 1942 v poročilu Titu celo zapisal: »Primorska je danes tako za nas, kot da nikoli ni bila italijanska.«¹⁵⁵

¹⁵¹ Podčrtano v orig. F. Š.

¹⁵² Podčrtano v orig. F. Š.

¹⁵³ SPor, oktober 1942, posebna izdaja.

¹⁵⁴ Pot nove Jugoslavije, str. 458.

¹⁵⁵ Jesen 1942, str. 559.

Vpliv slovenskega partizanstva na Avstrijo in Italijo

Ko govorimo o vlogi in pomenu slovenskega osvobodilnega gibanja, ne moremo mimo vpliva, ki ga je imelo na sosednje dežele, to je predvsem na Italijo in Avstrijo. Ta vpliv je koreninil najprej v geografskem položaju slovenske zemlje, ker prek nje tečejo pota od severa na jug in od zahoda na vzhod, potem pa tudi v moči in sili samega osvobodilnega boja. Moč osvobodilnega gibanja je na domači zemlji ogrožala okupatorju predvsem varnost prometa. Pri tem pa ni šlo toliko za prevoz ljudi, temveč mnogo bolj za prevoz blaga; italijanskemu okupatorju je v prvi vrsti šlo za varen prevoz petroleja iz Romunije v Italijo. Zato so se Italijani tako zgodaj lotili obrambnega sistema vzdolž proge Ljubljana—Postojna. Silno so bili občutljivi za varnost te prometne žile.

Toda naša naloga ni zadrževati se na te vrste vplivu slovenskega osvobodilnega gibanja. V našem primeru gre za vpliv slovenskega osvobodilnega gibanja na ljudi v sosednjih deželah, na njihovo razpoloženje, na odnos do fašizma, na naraščanje njihovega odpora proti fašizmu.

Dokler sila slovenskega osvobodilnega gibanja ni bila močnejše razvita, o tem vplivu ni bilo mogoče govoriti. Spomladi 1942 (11. aprila) pa je Kardelj že pisal Ivu Ribarju-Loli, kako ogromen vpliv je slovensko osvobodilno gibanje imelo tedaj na Italijo in Avstrijo. Posebno Nemci so se ga dobro zavedali, kar so pokazali s tem, da so proti osvobodilnemu gibanju nastopali z izrednim nasiljem, to je z vsemi sredstvi.¹⁵⁶ Štirinajest dni kasneje (23. aprila) je Kardelj v pismu Titu znova poudarjal, da je vloga slovenskih partizanov izredno važna za Italijo in Avstrijo in da je naraščanje revolucionarnosti v Italiji posledica oziroma »odmev bojov v Sloveniji in Jugoslaviji«. ¹⁵⁷ V čem je konkretno odmeval, ni v nobenem pismu navedel.

Dobrega pol leta kasneje je Slovenski poročevalec odprto pisal o mednarodnem pomenu osvobodilnega boja pri Slovencih. »Da bi ta pomen razumeli, je dovolj opazovati, kakšen vpliv ima slovenski osvobodilni boj v sosednjih deželah, zlasti v Avstriji in Italiji. Za vse antifašistične elemente v teh deželah predstavlja slovenski osvobodilni boj izredno važno oporišče. Pod vplivom tega boja nastajajo v Italiji, zlasti pa v Avstriji že prve domače partizanske formacije, v vojaškem pogledu naslonjene na slovenske partizanske čete. Nobenega dvoma ni, da so pohodi slovenskega partizanskega bataljona tja pod Celovec in pohodi naših partizanskih oddelkov tja do Trsta in na meje Furlanije ogromnega pomena za razkranjanje nemško-italijanskega zaledja.«¹⁵⁸

Kasnejši čas je pokazal, da predvidevanja glede Avstrije niso bila pravilna. V Avstriji se partizansko gibanje razen pri koroških Slovencih nikakor ni moglo razviti. Več uspehov je bilo leta 1944 s formiranjem avstrijskega bataljona na Dolenjskem iz avstrijskih ubežnikov iz nemške vojske. Lepše so se izpolnila predvidevanja za Italijo. Na zahodnem robu slovenske zemlje je prišlo do ustanovitve več italijanskih enot, ki so operirale v sestavi slovenskega IX. korpusa ali primorskega korpusa.

¹⁵⁶ Dokumenti 1964, dok. št. 5, str. 12.

¹⁵⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 9, str. 21 — pismo Edvarda Kardelja Titu 23. IV. 1942.

¹⁵⁸ SPor, oktober 1942, posebna izdaja, str. 15.

»Vojvodstvo« in trenja med skupinami

Rekli smo že, da se je po prvi večji preizkušnji, ki so jo povzročila obravnavanja z nasprotniki OF in kampanja proti Mihailoviću, enotnost Osvobodilne fronte utrdila. Enotnost je potem omogočila nov in širši razvoj osvobodilnega gibanja, ki mu je dajala pečat »država v državi«. Prav ta razmah je silil kontra-revolucijo v ofenzivo. Vendar so prvi nastopili okupatorji, kontrarevolucionarji pa v njihovi senci. Ofenziva se je najprej sprostila v Ljubljani, dokaj pozneje in s hujšimi sredstvi pa na podeželju.

Kljub blokadam, racijam, ovadbam, streljanjem, požigom in odvažanjem ljudi v internacijo moč Osvobodilne fronte ni popustila. Prav iz tistih dni 1942, ko se je nasilje sovražnikov pokazalo nad slovenskimi ljudmi v vseh mogočih oblikah, je ohranjeno Kardeljevo pismo Titu, v katerem opisuje moč Osvobodilne fronte:

»Razpoloženje množic in splošen odnos političnih sil sta tukaj dejansko takšna, da ti srce prekipeva od zadovoljstva. Mislim, da ni nikjer v Jugoslaviji stanje tako ugodno kot pri nas (razen v Črni gori), po oblikah borbe sploh ne vem za podoben primer... Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti. OF je dejansko oblast, a ne samo v propagandističnem smislu, in sicer oblast v sami Ljubljani. To je bilo mogoče zaradi neverjetne enodušnosti ljudstva, ki je sedaj — kljub beli gardi — večja kot kdajkoli, pa tudi zaradi dejansko pravilne politične linije tukajšnjih tovarišev. Kritika, ki smo jim jo poslali, ko sem bil še pri vas, je bila potrebna samo glede nekaterih manjših vprašanj. Dejansko so dobro vozili...¹⁵⁹ Gorenjska in Štajerska seveda nista dosegli take stopnje razvoja kakor »ljubljska pokrajina« in Ljubljana, zlasti Štajerska je zaostajala za drugimi, ker je nasilje nad Slovenci tam bilo še hujše, aktivistov OF, zlasti partijskih, pa malo.

V razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je bila zelo važna doba osvobojenega ozemlja na Dolenjskem spomladi in delu poletja 1942. Dasi je bilo regionalno omejeno, je imelo svoj pomen za ves razvoj NOB na Slovenskem zaradi procesov, ki so se odigrali na njem ali pa so bili kako drugače z njim povezani.

Osvobojeno ozemlje je omogočilo razširiti organizacijo Osvobodilne fronte tudi tam, kjer prej ni obstajala, ali pa je bila slaba, npr. v Suhi krajini, na Kočevskem.

Vodstvo gibanja je želelo izpolniti na osvobojenem ozemlju te naloge: 1. pokazati slovenskemu narodu primer demokracije in demokratične ureditve ter vzoren primer javne varnosti in reda; 2. očistiti slovensko osvobojeno ozemlje notranjih sovražnikov slovenskega naroda; 3. zaktivizirati najosnovnejše ljudske množice, predvsem delavce in kmete.¹⁶⁰

Izvršni odbor OF je izdal več odlokov, ki so bili, deloma političnega, deloma gospodarskega značaja. Predvsem je izpeljal volitve v narodnoosvobodilne odbore in pripravljaj tudi zbor izvoljenih delegatov narodnoosvobodilnih odborov. Delegete so tudi že izvolili, zbor pa je preprečila italijanska ofenziva.¹⁶¹

¹⁵⁹ Dokumenti 1962, dok. št. 151, str. 323.

¹⁶⁰ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 224.

¹⁶¹ Jesen 1942, str. 577—578.

Ko je Osvobodilna fronta kot celota prevzela oblast na osvobojenem ozemlju, je prvič stopila na prizorišče resnih preizkušenj za svojo trdnost, zakaj v razdobju prvega osvobojenega ozemlja na Slovenskem so vznikla tudi prva resnejša trenja znotraj Osvobodilne fronte. Medskupinska trenja so začela ogrozati sestavo in tok tedanje osvobodilne organizacije. V razmeroma kratkem času so se glede Osvobodilne fronte pokazale razne pomanjkljivosti. Vodstvo osvobodilne organizacije jih je začelo preganjati in odpravljati, ko so se že razrasle v nevarne širine, sence pa so začele metati v sam izvršni odbor že mnogo prej.¹⁶² Toda zdi se, da nevarnih procesov v vodstvu osvobodilnega gibanja dokaj dolgo niso imeli za tako nevarne, kakor so stvarno bili.

V razvoj napak v medskupinskem razmerju so se vpletle tudi štrene kontra-revolucionarne akcije, ki se je razpletala iz centra v Ljubljani navzven po deželi, kjer je našla oporo med duhovniki na eni strani, na drugi pa tudi med gruntarji in trgovci, ki so se večkrat na zunanje kazali ognjevitih privrženci Osvobodilne fronte.¹⁶³ Vedno jasneje so se kazali obrisi bele garde kot sovražni-kove vojaške organizacije, čeprav so poročila aktivistov s terena bila pomanjkljiva, hkrati pa so skušala olepševati ali prikrivati težave in temne točke.¹⁶⁴ Stvarne razmere so se medtem vedno bolj zaostrovale. Glavne težave so nastale med aktivisti komunistične partije na eni strani in aktivisti krščanske skupine na drugi. Do težav je prišlo v vojski kakor na terenu.

Nevarni pojavi v partizanskih enotah so se kazali tako, da nekateri komunisti niso izvrševali svojih dolžnosti, kakor bi jih morali. Posamezni komandirji, komandanti in politkomisarji so postali »vojvode«, kakor so tedaj označevali način njihovega nastopanja nasproti drugim tovarišem. Zmage nad okupatorji so jih upijanile. Prijela se jih je »vrtoglavica zaradi uspehov«. Mnogi komandirji, komandanti in politkomisarji, člani partije, so se vedli proti partijskim funkcionarjem kot nasproti vsiljivim »civilistom«, preprečevali so jim vstop v čete, razen tega tudi kontrolo nad svojim delom, da bi se s tem izmaknili disciplini in kontroli partije. Logična posledica je bila pomanjkljivo politično delo znotraj partizanskih vrst. Delo politkomisarja se je spremenilo dostikrat v birokratski stroj, v dolgotrajno zasliševanje belogardistov in drugih krivcev. Primanjkovalo pa je resničnega političnega dela po četah: vzgajanja partizanskih vrst, dviga zavesti slehernega partizana. Toda v tem pogledu niso bili krivi samo politkomisarji; krive so bile tudi lokalne partijske organizacije, zlasti okrožni in rajonski odbori, ki niso več mislili na to, da bi morali skrbeti tudi za politično delo med partizani. Namesto tega so največkrat prepustili partije po četah samim sebi; ti pa niso znali pravilno razvijati svojega dela med partizani.

Naštete napake so povzročile hude posledice, tako da je bilo potrebno sprožiti po vseh partijskih organizacijah pravo kampanjo za njihovo odstranitev.¹⁶⁵

Med aktivisti krščanske skupine se je v dobi osvobojenega ozemlja pokazala slabost v tem, da kot skupina niso bili popolnoma homogeni, da so

¹⁶² Edvard Kocbek, *Tovarišija*, str. 36. Cit. *Tovarišija*.

¹⁶³ Jesen 1942, dok. št. 2, str. 20; *Tovarišija* na več mestih omenja v juniju 1942 dobrepoljskega kaplana Lavriha in hinjskega župnika.

¹⁶⁴ *Tovarišija*, str. 52.

¹⁶⁵ Delo, julij 1942, št. 4, članek Edvarda Kardelja-Krištofa O nekaterih pojavih v partizanskih vrstah, str. 4—6.

poleg delavskega jedra, ki je izšlo iz nekdanje strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze, vključili tudi številne druge. Ti so pripadali deloma krogu izobražencev, ki niso vsi izšli iz proletarskega okolja, deloma pa tudi kmečkemu sloju, med katerimi pa so se na terenu večkrat bolj pokazali ljudje, ki niso bili prežeti z revolucionarno idejo. Naloga vseh aktivistov je sicer vedno bila dvigati katoliške množice na napredne, narodne in družbene pozicije ter njihovega sodelovanja na takih pozicijah, toda zaradi notranje nehomogenosti so prav ti aktivisti bili bolj kakor katerikoli drugi izpostavljeni nevarnostim terena, ki je bil poln klerikalnih korenin. Med kritičnimi točkami v razvoju je vedno obstajala nevarnost, da aktivisti krščanske skupine ne bodo dvignili določenih množic na revolucionarne pozicije, temveč bodo zaostali elementi te aktiviste potegnili nazaj. Tak kritičen čas je prišel v dobi prvega osvobojenega ozemlja, ko je ob enem kontrarevolucija začela plesti svoje mreže. Nekateri krščanski socialisti so začeli omahovati, ko je bilo treba odločno nastopiti proti beli gardi. V nekaterih ljudeh se je začela pojavljati tendenca po snovanju lastne stranke, dasi so morali vedeti, da se je vodstvo skupine že v začetku takemu snovanju odpovedalo.¹⁶⁶ Pokazala so se tudi nagnjenja po lastnih frakcijah v vojski.

V samem vodstvu izvršnega odbora kakor tudi skupin kakih hudih zaostritev ni bilo. Centralni komite KPS je pisal 16. maja CK KPJ tudi o notranjem položaju v Osvobodilni fronti. »Kar se odnosov z zavezniki tiče,« je pisal Lojze (Fran Leskošek), »je bila zadnje tedne tudi kriza, ki smo jo srečno premagali. Razni advokatski elementi med katoličani v OF so pričeli uganjati politiko sredine in forsirati razvoj svoje skupine v stranko. S pomočjo delavcev med katoličani v OF smo premagali odpor katoliške skupine proti likvidacijam belogardistov, izsilili, da je skupina formulirala jasno stališče proti sredini, ter povzročili, da se je vodstvo skupine tako reorganiziralo, da so ostali advokati na cedilu!«¹⁶⁷

Izvršni odbor je 15. junija 1942 na pobudo Jožeta Rusa razpravljal o razmerju med aktivisti. Žal, kaj več o tem pretresu ne vemo. Kocbek je več povedal le o svojem predlogu, da bi morali jasneje določiti idejne temelje Osvobodilne fronte, češ da je treba pojme izbistriti. »Vse okrožnice, delo aktivistov, tisk, dekreti, vojaška in politična strategija, vse to mora sloneti na načelih, ki naj jih vsi enako razumemo, občutimo in razlagamo. Osvobodilna fronta naj kratko in malo dobi svoj ideološki koncept, ki bo obvezen za vse njene člane enako in ki ne bo dopuščal nobenega drugega programa.«¹⁶⁸ Ta želja po jasni opredelitvi in fiziognomiji Osvobodilne fronte kot celote se je kasneje še večkrat pojavila; v splošnem takrat, ko je šlo za kake pomanjkljivosti in težave medskupinskega razmerja.

V čem je bilo bistvo trenj med skupinami in težav na terenu?

Po Kidričevi ugotovitvi so posvečali premalo pozornosti, da bi uporabili vse mogoče vrste agitacije in propagande. Niso dovolj izkoristili časa, da bi vzgojili dovolj kadra za delo med kmeti ali za povezavo med kmečkimi mno-

¹⁶⁶ Kidričev govor na Cinku na Rogu, Dokumenti, dok. št. 98, str. 263.

¹⁶⁷ Dokumenti 1964, dok. št. 33, str. 76. Glede advokatske skupine je bilo Lojzetovo poročilo prečrno, ker v tistem času takega problema ni bilo niti ni bilo nobene take rešitve.

¹⁶⁸ Tovarišija, str. 48.

žicami. Odnos med partizanskimi enotami in civilnim prebivavstvom v mnogih primerih ni bil pravilen. Razvilo se je silno sektaštvo med partijskim terenskim kadrom, čeprav se je partijsko vodstvo trudilo za pravilno linijo. Sektaši so grešili največ v odnosu do zaveznikov, med njimi pa predvsem do krščanskih socialistov. Sektašili so zlasti tako, da so močno pretiravali slabosti krščanskih socialistov, za katere se je potem ugotovilo, da v splošnem niso šle v tako širino in globino, kakor so to prikazovali. S pretiravanjem so dosegli prav nasprotno rezultate od tistih, ki so jih želeli.¹⁶⁹

Sektaši so najbolj pretiravali glede likvidacij, pri tem pa predvsem glede njih načina. Pretiravali so zlasti v partizanskih enotah, kjer so uporabljali tudi mučenje sumljivih civilistov. Stvari so prišle v javnost in po Kidričevih besedah precej pomagale resnični beli gardi.¹⁷⁰

Takšen poučen primer se je zgodil na Bistrici pri Št. Rupertu na Dolenjskem. Kmečka hči je izdajala Italijanom. Partizani so prišli in pobili vso družino — hčer, sina in starše. Okrožnica KS z dne 18. julija 1942 je k omembi dogodka dodala komentar: »Čemu so pobili ostale tri, ki so nedolžni? Zlasti mater, ki ni imela pojma o današnjem dogajanju in se ni zanimala za nič drugega kot za to, da je polje obdelano in družina sita? Krivica se je popravila s še večjo krivico. Dogodek je imel pri ljudstvu silno negativen odmev za OF.«¹⁷¹

Ta dogodek in druge podobne je v tistem času kontrarevolucionarna propaganda izkoristila in zlorabljala na vso moč. Okrožnica KS je trdila, da so krivci za taka dela izhajali iz nepravilnega delovanja OF, da ob nepravilnem postopku rastejo le nasprotniki in bodoči krivci. Njeno stališče je bilo: izdajavce je treba pobijati, ne pa politično zaostalih nevednežev.¹⁷²

Nerednosti v partizanih so izzvale nerazpoloženje tudi v Ljubljani, dasi se trenje med ljubljanskim aktivističnim kadrom ni nikoli razvilo do tistih ostrin kakor na osvobojenem ozemlju. Imeli so opraviti s pritožbo dobrunjskega rajonskega komiteja vrhovnemu štabu in IOOF, ki jo je predložil Matko (Tone Toman), vendar se odnosi med tovariši niso bistveno poslabšali.¹⁷³

Po Kidričevem poročilu je največ sektaških napadov na terenu povzročil nov partijski kader, ki se je v glavnem rekrutiral iz bivših sokolskih vrst.¹⁷⁴ Vodstvo sokolske skupine je namreč dovolilo svojim članom, da vstopijo v partijo. Velik del sokolov je leta 1942 dejansko kmalu vstopil v partijo. Njihov delež je bil tako velik, da se je v letu 1942 skoraj ves novejši kader rekrutiral iz sokolskih vrst.¹⁷⁵ Ta je sicer bil borben, discipliniran in predan partiji, toda imel je vendar malo revolucionarnih izkušenj. S seboj je prinesel tradicionalne »protiklerikalne« poglede in nagnjenja. Zaradi njih so nastale težave v pravilnem izvajanju partijske linije do zaveznikov. Ta kader je zaradi pomanjkanja revolucionarnih tradicij prehajal iz ene skrajnosti v drugo. Na eni strani je zašel v skrajnost, ko pa jo je zaradi tega dobil po glavi, je padel v oportunistem.

¹⁶⁹ Jesen 1942, dok. št. 208, str. 578—579.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 578.

¹⁷¹ Arhiv IZDG.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Pismo Lidije Sentjurčeve z dne 27. julija 1942 CK KPS. Dokumenti 1964, dok. št. 134, str. 380.

¹⁷⁴ Jesen 1942, str. 178.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 552.

Partijsko vodstvo je sektaške procese na terenu spoznalo precej pozno. Skrbelo je le bolj za splošno politično linijo. Tako je nastala nekakšna dvojnost: na eni strani je vodstvo vodilo pravilno splošno linijo, na drugi strani pa se je na terenu skoraj celotna partijska organizacija predala sektaški praksi. Toda brez sodb proti sektaštvu tudi na strani partije ni bilo.

Edvard Kardelj je že 12. junija 1942 v pismu Zoranu Poliču napisal, da je nerednosti na osvobojenem področju še precej in da so razne pritožbe velikokrat upravičene (še večkrat pa seveda maslo bele garde).¹⁷⁶

Dragocene nasvete je nekaj dni nato Kardelj poslal vodstvu osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje iz Ljubljane, kjer je takrat še bival. Izrekel je nujnost, da je treba na osvobojenem ozemlju čimprej likvidirati vsa ultra leva nagibanja, osvobodilno gibanje pa naj se drži osvobodilne osnove. Razlaščati je treba samo imovino okupatorjev ali pa odkritih belogardistov. Zagovarjal je tudi širino Osvobodilne fronte, tako širino, ki bi mogla zadržati v njej predvsem srednjega kmeta in tiste sloje, ki bi v drugih okoliščinah mogli postati sestaven del meščanskega tabora.¹⁷⁷

Razčlenitev vseh mogočih napak na terenu je omogočilo partijsko posvetovanje na Cinku na Rogu od 5. do 8. junija 1942. Na posvetovanju se je prav na podlagi natančnejšega pregleda nad terenom začela protiakcija proti napakam in za pravilno gledanje na vse silnice, ki so v Osvobodilni fronti sodelovale. Ta boj ni bil kratkotrajen, temveč prej močno zapleten, ker so napake le počasi izginjale iz partijske prakse. Za posvetovanje na Cinku je bilo zlasti pomembno, da je partija pri obravnavanju medskupinskih odnosov povsem jasno spregovorila tudi o tisti zadnji etapi, v katero se mora usmeriti tudi delovanje Osvobodilne fronte, to je o socialistični revoluciji.

Velikega pomena za poglobitev in zaostritev boja proti sektaškim napadom je bil prihod Edvarda Kadelja na osvobojeno ozemlje. Na bazo CK KPS in IOOF je prišel 10. julija 1942.¹⁷⁸

Med prvimi njegovimi dejanji je bil 13. julija 1942 na njegovo pobudo sestanek predstavnikov KPS in KS. Pogovor je začel Kardelj. Govoril je o želji, da bi prišlo med obema skupinama do popolnega načelnega soglasja in čim uspešnejšega reševanja vseh določenih vprašanj. Izhajal je iz spoznanja, da obe skupini služita novemu slovenstvu, da sta obe povezani v vsenarodnem gibanju Osvobodilne fronte ter da je razvoj in obstoj glavnih skupin medsebojno usodno povezan. Partija je krščanski skupini priznala veliko vlogo v slovenskem političnem in duhovnem življenju. Zato želi, da krščanska skupnost svojo vlogo prevzame v polnem smislu. Krščanska skupina more to dosežati brez večjega števila svojih privrženecv, le s svojim kvalitetnim vplivom v javnem življenju, posebno pa z vedno večjim in jasnejšim izražanjem revolucionarnega stališča, z jasnimi zgodovinskimi spoznanji in čvrsto voljo po prelcmu.

V imenu vodstva krščanske skupine je odgovoril Edvard Kocbek, da glede načelnega soglasja ne bo težav, kakor jih tudi dotlej ni bilo na nobenem sestanku. Težave so le na praktičnem področju, da se namreč Osvobodilna fronta kot celota premalo gradi kot iniciativna, ideološka in politična komanda. Druga je v tem, da se aktivisti dele v aktiviste prvega in drugega razreda, tretja pa

¹⁷⁶ Dokumenti 1964. dok. št. 71, str. 152.

¹⁷⁷ Tovarišija, str. 53.

¹⁷⁸ Jesen 1942, str. 579.

nastaja, kadar mora krščanska skupina izvrševati svojo nalogo, ki ji jo odreja celotna politika Osvobodilne fronte, to je pridobivati in preoblikovati slovenske krščanske množice za osvoboditev in novi red.

Med razgovorom, v katerem so sodelovali vsi navzoči, so sprejeli več sklepov. Sklenili so napisati skupno izjavo vsem aktivistom, izkoristiti vsak večji dogodek in nastop za skupno manifestativno utrjevanje Osvobodilne fronte, sklenili so organizirati skupni tečaj za vse aktiviste, pomnožiti tisk OF in skupin, organizirati posvete krščanskih aktivistov in ustanoviti nadzorno komisijo za sporne primere med skupinami.¹⁷⁹

V zvezi s Kardeljevim prihodom na Rog je bila tudi ostrejša smer partijskega vodstva proti sektašem v vrstah partije, ki pa ji je temelje položilo že posvetovanje na Cinku. Centralni komite KPS je v boju proti oblastnosti posvetil velik del 4. številke Dela, ki so jo napisali julija 1942. S posebno okrožnico in več članki v njej so razložili bistvo sektaških napak, njih značaj in nevarnost ter potrebo odločnega boja proti njim, prav tako pa tudi značaj Osvobodilne fronte in nujnost njene ohranitve, potrebo odločnega boja proti okupatorju, slonečem na slovenskem proletariatu, ki se zavestno naslanja na Sovjetsko zvezo, tako da sta slovenski patriotizem in pristno proletarski internacionalizem drug drugemu pogoj. Avtorji Dela so razložili tudi svoja stališča do stare Jugoslavije in do nove, ki bo zrasla iz narodnoosvobodilnega boja. Razen prispevkov v Delu so se lotili tudi nekaterih drugih konkretnih ukrepov, ki so se nanašali na partizanska sodišča, oblike rekvizicij, za teren pa so postavili navodila o odnosih med partijskimi aktivisti in aktivisti drugih skupin ter o skupnih tečajih za aktiviste OF ne glede na politično pripadnost, kakor smo videli že prej. Načrtno pripravljena akcija je za nekaj časa razbila sektaštvo, čeprav je nevarnost še vedno ostala. Pravzaprav je bil njen največji uspeh v tem, da je sektaštvo prenehalo biti linija partijskih aktivistov na terenu. K uspehu je zelo veliko pomagalo dejstvo, da se je majhen del starega partijskega kadra ves čas resnično upiral sektaštvu in se boril proti njemu na takšen način, da so to videli in priznali tudi aktivisti iz drugih skupin, na poseben način pa celo belogardistični listi.¹⁸⁰

In kako je bilo s sokoli v času prvega osvobojenega ozemlja? Kidrič sam je v zaključnem govoru na posvetovanju na Cinku povedal o tem svoje ugotovitve v odstavku — *N a š o d n o s d o S o k o l a*: Dejal je, da je bilo z njimi neprimerno lažje kakor s krščanskimi socialisti in to iz dveh razlogov: ker so bili sokoli, ki so prišli v Osvobodilno fronto, že od vsega začetka v nasprotju s sokolskimi magnati in ker pri njih ni bilo strankarskih tendenc, omejevali so se le na svoje kadre in niso pridobivali množic za svojo stranko.¹⁸¹ Na drugem mestu je Kidrič zapisal, da so sokoli svojim članom dovolili in jim priporočali, da vstopajo v partijo.¹⁸² Razumljivo je, da na takem temelju sokoli niso mogli imeti kakih strankarskih tendenc. Toda kot ljudje, ki so v prejšnjih letih gojili protiklerikalne poglede in tendence, so na novem temelju bili glavni nosilci sektaštva. Razen sektaštva so se med njimi pojavila še drugačna nagnjenja. Medtem ko se je pri krščanskih socialistih pojavila težnja po lastni stranki, pa

¹⁷⁹ Tovarišija, str. 79—80.

¹⁸⁰ Jesen 1942, str. 547—548.

¹⁸¹ Dokumenti 1964. št. 98, str. 261.

¹⁸² Jesen 1942, str. 580.

se je pri sokolih pojavila ta, da bi se partija izenačila z Osvobodilno fronto, da bi se avantgardistična vloga partije prenesla na Osvobodilno fronto, vloga partije kot partije pa likvidirala. Partija je to prizadevanje takrat zavrnila.¹⁸³

Utrditev enotnosti Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi

Vse procese, ki so težili za tem, da bi odpravili sektaštvo v vrstah osvobodilnega gibanja, in druge akcije, ki so jih spremljale, je prekinila velika italijanska ofenziva na osvobojeno ozemlje poleti 1942, ki se je vlekla do jeseni.

Največ škode je med ofenzivo pretrpel terenski kader. Izvršni odbor OF je sicer izdal na predlog partije direktivo, da morajo vsi kompromitirani terenci oditi v vojsko, vendar se je držal le partijski terenski kader. Zato je ta med ofenzivo imel relativno malo škode. Najbolj so bili prizadeti krščanski socialisti.¹⁸⁴ Njihov aktiv je namreč med ofenzivo in po njej precej popustil v svoji dejavnosti. Množično so bili prizadeti kmečki člani narodnoosvobodilnih odborov, ki se niso mogli odločiti, da bi zapustili svoje vasi. Partijski kader pa se je med ofenzivo držal zelo dobro.

Izgube na terenu so se zelo poznale. Če bi ne bilo padlo toliko kadra, bi se Osvobodilna fronta proti beli gardi borila veliko uspešneje. Posledica italijanske ofenzive je bila, da je osvobodilna organizacija nekaj časa izgubljala položaje, posebno med srednjimi sloji. Odpadel je v glavnem gruntarski element, v mestih pa precejšen del kapitalističnih elementov.¹⁸⁵

Ko so po ofenzivi ljudje spoznali, da Italijani partizanov niso uničili, se je organizacija kmalu začela popravljati. Začel se je nov polet, čeprav se je bilo treba na mnogih krajih boriti proti belogardističnim postojankam.

Med ofenzivo se je enotnost utrdila tako na terenu kakor tudi v vrhovih, predvsem v le-teh. Zanj je bilo značilno, da ni niti med ofenzivo niti po njej, ko so se bela garda in okupatorski vrhovi na vse pretege trudili, da bi razbili Osvobodilno fronto in izolirali partijo, izpadla prav nobena skupina.¹⁸⁶ Bile pa so večje razlike med Ljubljano in podeželjem. V Ljubljani sami so vse organizacije pretrpele večjo škodo zaradi italijanskega nasilja in to tako partijski kader kakor tudi kader Osvobodilne fronte. Tam je bilo značilno tudi to, da se je težišče dela preneslo na ženski kader. Zaradi italijanskega nasilja so bili vsi zaporj polni žensk. Italijani niso mogli razumeti, da so bile ženske tiste, ki so jim delale toliko preglavic.¹⁸⁷ Po italijanski ofenzivi je bilo pomembno za Ljubljano, da so sokoli pobrali liberalnim vrhovom precej aktiva. S tem so prekoračili sokolski okvir in se spravili na nacionalni tabor v celoti. Kmalu so dosegli lepe uspehe.¹⁸⁸

Na podeželju so se razmere po italijanski ofenzivi v primeri s časom pred njo močno spremenile. Aktiv je tam živel pod zaščito partizanskih čet in od tod delal med množicami in na terenu sploh. Zaradi izgub v ofenzivi je v partijskih

¹⁸³ Dokumenti 1964, dok. št. 98, str. 261.

¹⁸⁴ Jesen 1942, str. 580.

¹⁸⁵ Jesen 1942, str. 547 in 580.

¹⁸⁶ Jesen 1942, str. 580.

¹⁸⁷ Jesen 1942, str. 561.

¹⁸⁸ Jesen 1942, str. 127.

organizacijah prišel do položajev mlajši kader, ki je bil ideološko slab, neizkušen, vendar predan in požrtvovalen. Toda delal je napake, predvsem sektaške. Sektaštvo teh ljudi je ponovno povzročalo težave v odnosih do aktivistov drugih skupin, ker so jih poskušali ignorirati, odbijati in potiskati v ozadje. Partija se je borila proti sektaštvu, vendar je delo počasi napredovalo, ker zaradi težavnih razmer niso mogli dovolj hitro priti ljudem na pomoč.¹⁸⁹

Utrjujoča se enotnost se je, ne glede na nekatere sektaške primere, čutila tudi v vrhovih osvobodilnega gibanja. »Ves IOOF se vendarle nekako združuje kakor tudi gibanje OF samo,« je pisal Kardelj Titu 7. oktobra 1942. »Spodaj se pristaši ne delijo med seboj v krščanske socialiste, socialiste, komuniste itd., ampak so enostavno ofovci. Zaradi vodstva naše partije ima seveda vsa OF določen značaj.«¹⁹⁰ O moči Osvobodilne fronte v Ljubljani posebej je Kardelj pisal IOOF 28. oktobra iz Ljubljane: »Osnovno množično jedro OF se je zgnetlo in stisnilo v tako čvrsto in prekaljeno enoto, da je nobeni manevri in teror okupatorjev in bega ne morejo več omajati. Čvrsto oprti na to jedro in z neprestanim delom za njegovo razširjanje, neprestano pritegovanje novih množic, bomo brez vsakega dvoma kos vsakim, tudi mnogo težjim okolnostim, kot so bile dosedanje... Osnovne množice v Ljubljani so ves čas ostale zveste OF. Občutilo se je nekaj časa samo kolebanje v srednjih slojih.«¹⁹¹

Italijanska ofenziva je partizanom in Osvobodilni fronti nedvomno povzročila veliko škode, toda uničila ni ne partizanov ne Osvobodilne fronte. Slednje ni uničila, ker je bila že preveč zakoreninjena v slovenskem narodu, partizanov pa ne, ker so imeli krepko oporo v njej. Zaradi te moči se je partizanstvo obdržalo in mu ni bilo treba iskati opore zunaj slovenske zemlje. V tem je bil tedaj največji pomen Osvobodilne fronte. Zato je imel Kardelj popolnoma prav, ko je v pismu Titu 7. oktobra 1942 zapisal: »... sedaj [se je] pokazal ves pomen naše OF. Če tega ne bi bilo, bi danes bili v popolnoma istem položaju, v kakršnem je bila Srbija po ofenzivi v preteklem letu.«¹⁹²

Močno potrdilo enotnosti v času po končani italijanski ofenzivi je bilo zasedanje vrhovnega plenuma OF oziroma SNOO v Ljubljani 6. novembra 1942.¹⁹³ Na člane vrhovnega plenuma je namreč vplivala italijanska ofenziva, še bolj pa divjanje bele garde ob italijanski pomoči, povsem drugače, kakor so mislili poglavarji bele garde, ki so hoteli razkrojiti Osvobodilno fronto in partizane uničiti. Člani plenuma so stali trdno na strani svoje organizacije. Pri njih ni bilo nobenih spornih zadev. Kvečjemu so bili nekoliko užaljeni, ker se zanje dalj časa nihče ni zmenil. To nerazpoloženje so hoteli popraviti s tem, da bi sklicali vrhovni plenum in tam razpravljali o nujnih vprašanjih. Zaradi težkih razmer za sestajanje in razgovore so se priprave nekoliko zavlekle,¹⁹⁴ vendar se je 6. novembra 1942 plenum le sestel. Vsi navzoči so z velikim priznanjem

¹⁸⁹ Jesen 1942, str. 22.

¹⁹⁰ Prav tam, str. 123.

¹⁹¹ Prav tam, str. 121.

¹⁹² Prav tam, str. 20. Kardelj je pri tem mislil na umik partizanske vojske iz Srbije. Bistvo slovenske problematike v zvezi z načrti, kakršne je koval Arsa Jovanović, ko je proti koncu 1942 prišel v Slovenijo, glej v Kardeljevi razpravi Deset let ljudske revolucije v Delu 1951, št. 2-3, str. 32—33.

¹⁹³ Jesen 1942, str. 242.

¹⁹⁴ Jesen 1942, str. 125.

odobrili politiko IOOF.¹⁹⁵ V posebnem razglasu je SNOO obsodil državljansko vojno in pozval vse Slovence v Osvobodilno fronto. Izvršilnemu odboru je izrekel vse zaupanje in mu dal pooblastilo, da izvede sklepe novembrske plenarne seje SNOO ali vrhovnega plenuma OF. Junaškemu boju slovenske partizanske vojske je izrekel svoje zaupanje in glavnemu poveljstvu naročil, da z neupogljivo doslednostjo izvede do kraja ofenzivo proti okupatorjem in izdajavski beli gardi.

Ko je izvršni odbor OF izdal komunike o zasedanju SNOO ali vrhovnega plenuma OF, je osvetlil njegov pomen z različnih strani. Težišče pa je vendar bilo v potrditvi slovenske narodne enotnosti:

»Novembrski plenum OF je najzgovornejši dokaz, da je slovenska narodna enotnost utrjena kljub nezaslišani izdaji belogardističnih kajnov in iškarijotov ter da se je pričel nov polet Osvobodilne fronte slovenskega naroda.«¹⁹⁶

Kakšna je bila enotnost, ki jo je izpričal vrhovni plenum OF ali SNOO na svojem zasedanju 6. novembra 1942? Ali se je v čem razlikovala od enotnosti, ki jo je Osvobodilna fronta dosegla na prehodu let 1941-1942? Zgoraj smo videli, da so v letu 1942 skupine Osvobodilne fronte doživele marsikakšne preskušnje, da pa so te bile naposled prebrodene: skupine v izvršnem odboru so se zblíževale in s tem naravno utrjevale enotnost. Toda celotno osvobodilno gibanje je zlasti na območju »ljubljske pokrajine« doživelo hude udarce, in to ne samo zaradi italijanske ofenzive, temveč še bolj zaradi izdajavskega nastopa domače kontrarevolucije. Ta je hotela z italijansko vojsko uničiti slovenske partizane, zraven pa razbiti politično organizacijo Osvobodilne fronte. Teh ciljev ni dosegla kljub škodi, ki jo je povzročila predvsem slovenskemu ljudstvu, s tem da je pobila toliko in toliko Slovencev, požgala cele vasi in deset-tisoče z okupatorsko pomočjo poslala v internacijo, da bi tam izhiral v pomanjkanju in boleznih. Partizani so ostali in Osvobodilna fronta prav tako. Vsi so vzdržali najbolj kritično dobo v razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja. Enotnost Osvobodilne fronte, ki se je po premagani krizi znova pokazala, v bistvu ni bila drugačna, kakor je bila pred krizo. Zmago nad krizo je enotnost le znova potrdila. Toda potrditev enotnosti ni bila vsa vrednost zmage nad krizo. Ta enotnost je postala izhodišče za novo fazo razvoja, za novo fazo v razvoju same enotnosti. Zato je bil v besedah, ki jih je zapisal Kardelj v članku Velika zmaga Osvobodilne fronte slovenskega naroda, globok smisel: Plenarna seja SNOO se je vršila v prelomnih dneh slovenske osvobodilne borbe. Sedaj velja mobilizirati vse sile slovenskega naroda za odločilne borbe, za končno zmago.«¹⁹⁷

Prvi uspeh utrjene enotnosti je bila konferenca delavske enotnosti v Ljubljani 7. novembra 1942, torej dan po zasedanju vrhovnega plenuma OF. Do nje pa ni prišlo nenadoma. Nanjo so v vodstvu osvobodilne organizacije mislili že dalj časa. Prva zamisel je nastala že poleti 1942. Do uresničenja pa je prišlo šele novembra 1942. To je bila precej dolga pot in vmes se je marsikaj zgodilo. Kot rezultat daljših priprav je konferenca zrastle iz spoznanja, da ni bil cilj osvobodilnega boja nikdar zgolj osvoboditev Jugoslavije izpod okupatorskega

¹⁹⁵ Jesen 1942, str. 242.

¹⁹⁶ SPor, posebna izdaja v Ljubljani o zasedanju vrhovnega plenuma OF.

¹⁹⁷ Prav tam.

jarma, ampak da je hkrati od vsega začetka v borbah za osvoboditev rasla tudi odločitev za oblast delovnega ljudstva v osvobojeni domovini.¹⁹⁸

Poleti 1942 je dozorela v krogu izvršnega odbora OF misel, da bi se dotedanje skupine Delavske enotnosti trdneje povezale in osnovala tudi posebno vodstvo delavske enotnosti. Temeljne teze je sestavil Tone Fajfar, Kidrič pa jih je odobril z manjšimi nebistvenimi popravki. Postale naj bi programska osnova organizacije Delavske enotnosti.¹⁹⁹ V tezah je bila poudarjena ideja enotnosti delavskega razreda kot temelja osvobodilnega gibanja, hkrati pa tudi dejstvo, da je slovenski proletarijat osnovno jedro gibanja, okrog katerega se je zbralo v boju vse slovensko ljudstvo. V tezah je bil nakazan tudi cilj osvobodilnega boja, socializem.²⁰⁰ »Kot skupni politični cilj postavljamo poleg narodne osvoboditve in združitve ter pravice slovenskega naroda do samoodločbe tako ureditev nove Slovenije, kakor jo bodo zahtevale koristi slovenskega delovnega ljudstva, ki bo tudi o tem kakor o vseh drugih narodnih vprašanih demokratično odločalo.«²⁰¹ Besede »koristi delovnega ljudstva« so bile pojem, ki je bil razumljiv slehernemu delavcu, namreč ljudska oblast in socializem.²⁰²

Za bodoči razvoj Delavske enotnosti je bila med tezami važna 4. točka:

»Osnovni pogoj Delavske enotnosti je popolna enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov v tem smislu ugotavlja in priznava KPS in njeno proletarsko avantgardno vlogo, medtem ko priznava[jo] KPS in svobodne strokovne organizacije krščanskim socialistom njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izrazila posebno v njihovi borbni udeležbi pri narodnoosvobodilnem boju. Vse skupine medsebojno priznavajo pravico svobode in združevanja in izražanja svojega svetovnega nazora.«²⁰³

Zadnji stavek je po Fajfarjevi razlagi bil koncesija tistim nedelavskim ljudem v krščanskosocialistični skupnosti, ki so takrat in še potem zagovarjali načelo koalicije ter težili k lastni nazorski in politični organizaciji znotraj Osvobodilne fronte. Delavstvu je bilo že po prvih mesecih osvobodilnega boja jasno, da bi bilo cepljenje delavskih vrst pod kakršnim koli izgovorom škodljivo; stare pregrade so zato padle, enotnost, politična in sindikalna, je zmagala za vso bodočnost.²⁰⁴

Zadnji stavek 4. točke je v načelu omogočal nastanek ali ohranitev nekakšnih pregrad med nazori. V 3. točki je bilo dejstvo različnih svetovnih nazorov urejeno v mnogo širšem strpljivejšem smislu, ker je bilo rečeno, da različna svetovnonazorska pripadnost nikomur ne sme vzbujati pomislekov pri ustvarjanju Delavske enotnosti, kajti vsak zaveden Slovenec mora spoštovati svetovni nazor svojega tovariša ter mu ne sme v ničemer ovirati njegovega izpovedovanja.²⁰⁵

¹⁹⁸ Delavska enotnost. Ponatis prvih letnikov, ki so izhajali v letih osvobodilne vojne in ljudske revolucije. Ljubljana 1954. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije. Pripombe napisal Tone Fajfar, str. 144.

¹⁹⁹ Fajfarjeve Pripombe v Del. enotnosti, ponatis, str. 146.

²⁰⁰ Prav tam, str. 147.

²⁰¹ Prav tam, str. 16—17.

²⁰² Prav tam, str. 147.

²⁰³ Prav tam, str. 16.

²⁰⁴ Prav tam, str. 147—148.

²⁰⁵ Prav tam, str. 16.

Za konferenco Delavske enotnosti je bil značilen čas, v katerem je bila, in po njem namen, ki naj bi ga podprla. Za čas so veljale v bistvu iste okoliščine kakor za zasedanje vrhovnega plenuma OF. Namen pa je bil poglobiti notranjo enotnost Osvobodilne fronte. Da bi se namreč ta okrepila, je bilo treba okrepiti poprej enotnost delavskega gibanja in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti. Zato je vodstvo Komunistične partije Slovenije dalo pobudo za formiranje akcijskega vodstva enotnega delavskega gibanja. Akcijsko vodstvo naj bi posvetilo svojo pozornost vprašanjem vsakdanjega boja delavskega razreda, politični mobilizaciji delavcev za vstajo, pa tudi organizaciji pomoči, ki naj bi jo narodnoosvobodilni vojski dale delavske množice, to se pravi trdna skupnost delavskega razreda naj bi se uveljavila kot krepko revolucionarno jedro Osvobodilne fronte.²⁰⁶

Politične razloge, ki so privedli do konference delavskih predstavnikov, je razložil Edvard Kardelj v pismu Zoranu Poliču 4. decembra 1942: »Delavstvo je odigralo v naši osvobodilni borbi največjo vlogo in je pokazalo največ trdnosti. Potrebno je zategadelj dvigniti samozavest delavskega razreda še više, treba ga je utrditi na njegovi lastni razredni osnovi, treba je trdno skovati enotnost, ki je nobena reakcija ne bo mogla zlomiti. Enoten delavski razred je največja garancija čvrstine OF. Razen tega je Delavska enotnost zlasti važna v enem pogledu: za učvrstitev zveze med kršč[anskimi] soc[ialisti] in ostalimi skupinami OF. Prepričan sem, da je enotnost s kršč[anskimi] socialisti mogoča vse-skozi do uresničenja vseh demokratičnih ciljev, ki jih ima OF. To enakost bi lahko spravili v nevarnost samo reakcionarni elementi izven kršč[anske] soc[ialistične] grupe, ki bi jo pa kasneje iz špekulantskih razlogov hoteli izkoristiti. Enotnost na osnovi delavskega razreda je najtrdnjše jamstvo, da se to ne bo zgodilo. O tem smo govorili s tovariši kršč[anskimi] soc[ialisti] in smo prišli do istih zaključkov. Prav iz naših medsebojnih razgovorov je prišla iniciativa za tako konferenco Delavske enotnosti...«²⁰⁷

Za konferenco Delavske enotnosti je bilo nekaj razgovorov v Ljubljani, kjer so natančneje določili udeležbo. Naposled so se 7. novembra zbrali predstavniki komunistov, socialistov in krščanskih socialistov. Sprejeli so teze, ki jih je prvotno sestavil Tone Fajfar, obravnaval izvršni odbor, predlagal pa CK KPS.²⁰⁸ Konferenca se je udeležil tudi Boris Kidrič. Udeleženci so konferenco razglasili za ustanovno konferenco Delavske enotnosti. Na njej so sklenili, da se vse delavske politične skupine strnejo okoli Komunistične partije Slovenije, da se bo enotno delavsko gibanje odločno borilo za enotnost Osvobodilne fronte z delavskim razredom na čelu in ne bo dopustilo, da bi kakršni koli buržoazni ali drugi reakcionarni vplivi izpodkopavali enotnost in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti.^{208a}

Sprejeti sklepi so bili pomembni za ves nadaljnji revolucionarni razvoj v Sloveniji. S tem da se je enotno delavsko gibanje s komunistično partijo na čelu razglasilo za nesporno vodilno silo Osvobodilne fronte in izrazilo svojo odločnost, da se bo borilo za ohranitev te vodilne vloge do končne zmage,

²⁰⁶ Edvard Kardelj, Ob desetletnici Delavske enotnosti. Delavska enotnost, ponatis, str. 9–10.

²⁰⁷ Jesen 1942, str. 516.

²⁰⁸ Tone Fajfar, Pripombe. Delavska enotnost, ponatis, str. 148; Jesen 1942, str. 515.

^{208a} Delavska enotnost, ponatis, str. 10.

je dalo Osvobodilni fronti politično strukturo, zaradi katere se narodnoosvobodilni boj ne bo mogel končati drugače kakor z zmago socialistične revolucije.²⁰⁹ To pomeni, da v NOB ni šlo samo za osvoboditev izpod okupatorja, za združitev in samoodločbo slovenskega naroda ter demokratične svoboščine, marveč tudi za preraščanje NOB v boj za popolno osvoboditev delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva kapitalističnih izkoriščevalcev, to je za družbeno ureditev, ko bo delovni človek postal sam svoj gospodar. To se pravi, da je na ustanovni konferenci Delavske enotnosti šlo tudi za eno od točk, ki jo je v jedru sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, ali za tisto zadnjo etapo, na katero je mislila predvsem partija in njej podrejela vse svoje akcije.

Pomen konference delavske enotnosti za enotnost Osvobodilne fronte je bil mnogo večji, kakor je bilo na prvi pogled mogoče videti. Bila je prvi in odločilni korak v smeri poglobljene enotnosti Osvobodilne fronte. Z njo je bilo urejeno razmerje KP in temeljnega jedra krščanske skupine v Osvobodilni fronti, to je delavskega jedra, ki je izšlo iz predvojne Jugoslovanske strokovne zveze. Z vključitvijo tega jedra v novo Delavsko enotnost je bilo reakcionarnim silam izpodrežano upanje na uspeh, če bi posredno ali neposredno poskušale krščanskosocialistično skupino izkoristiti za razbijanje ali vsaj slabitev enotnosti v Osvobodilni fronti. Odrpto je moglo biti le vprašanje izobraženskega dela krščanske skupine v OF, ali pravzaprav le enega dela izobražencev, ki se do takrat še niso docela zlili s krščanskosocialistično skupino.

Ureditev medskupinskih odnosov z dolomitsko izjavo

Odnosi med skupinami v Osvobodilni fronti se v drugi polovici leta 1942, zlasti po končani italijanski ofenzivi in ustanovitvi kontrarevolucionarnih postojank na podeželju, formalno niso spremenili. Na terenu so se med partijskimi aktivisti in aktivisti drugih skupin izboljšali, v nekaterih primerih pa so bili še vedno napeti, večinoma po krivdi sektašev. Kljub vsemu pa se ni samo IOOF nekako notranje združeval, temveč vse gibanje Osvobodilne fronte nasploh. Obenem je porasel ugled partije.

Jedro Osvobodilne fronte je bilo seveda še vedno sestavljeno iz Komunistične partije Slovenije, sokolov in krščanskih socialistov.

Najmočnejše zveze je partija imela s sokoli. Z njimi je sklenila daljnosežne sporazume. Sokoli so izjavili že takoj v začetku, da se nimajo za politično organizacijo. Priznali so avantgardno vlogo in politično vodstvo KP. Imeli so se samo za »nacionaliste«, toda bili so vedno popolnoma na strani partije, saj jih je velik del ob koncu leta 1942 že bil v njej. Brez pridržka so vedno podpirali vse predloge, ki jih je partija postavila pred skupino Osvobodilne fronte. V drobnih vprašanjih so pa tudi v tem času vendarle pogosto pokazali nagnjenje, da bi se KP izenačila z OF.²¹⁰ Zelo pa so bili občutljivi za enakopravnost svoje skupine. Ko so nekoč hoteli spraviti v tisk letak »Sokoli in nacionalisti« in se je nekaj zataknilo, je zastopnik sokolov v IOOF takoj izjavil: »Če je treba tiskati »Delo«, je to takoj gotovo, če je treba kaj za njih, pa ne gre nikamor.« Še ostrejši

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Jesen 1942, str. 552 in 588.

so bili pri vprašanju delovanja Osvobodilne fronte na Gorenjskem. Postavili so vprašanje, kako je z odbori OF, ali obstajajo, ali ne dela partija samo v svojem imenu, ali dela za Osvobodilno fronto.²¹¹ Kidričevo mnenje je bilo, da bodo šli vsi sokoli s partijo celo v poslednjo etapo.²¹²

Manj jasna je bila perspektiva glede krščanskih socialistov. Po Kidričevem mnenju so bili socialno izraz revolucionarnih demokratičnih procesov v katoliških slovenskih množicah. Razpoloženi so bili sovjetofilsko. Še več, tudi programatično so bili za sovjetski režim. Vodstvo skupine je menilo, da bo s svojo revolucionarnostjo dokazalo, da vera ni škodljiva za sovjetsko oblast. Priznavali so avantgardno vlogo partije in se odrekli ustanovitve lastne politične stranke. Praktično so vendar pokazali namene po neki novi krščanskosocialistični stranki. Partija je vodstvu odkrito povedala, v čem so z njihove strani vzroki teh trenj, da namreč prav čez nje skuša reakcija razbiti enotnost Osvobodilne fronte. Na njih je, da to preprečijo. Če bodo to storili, bodo nosivci največjega naprednega preloma v nastopu slovenskih katoliških množic. Če pa ne, bodo postali nasledniki stare klerikalne stranke in ljudstvo jih bo v svojem boju pregazilo. Vodstvo se je s takšnimi nazori strinjalo in izjavilo, da bodo šli skupaj v sovjetsko revolucijo, da sprejemajo diktaturo proletariata itd.²¹³

Glede kasnejšega razvoja krščanske skupine je Kardelj dopuščal dve možnosti: da se skupina spremeni v glavnega nosivca reakcije, prav tako pa tudi možnost, da jo partija čb pravilni politiki obdrži ob sebi.²¹⁴ Kidričevo mnenje je bilo podobno: »V ugodnih pogojih bo lahko krščansko socialistična skupina šla z nami celo v poslednjo etapo. Istočasno je treba imeti pred očmi, da lahko prav ta skupina naši buržoaziji služi v odločilnih trenutkih kot rezerva, okrog katere se bo zbrala vsa reakcija.« Da bi partija utrdila v skupini procese, ugodne za prvo smer, se je zelo trudila za odbore Delavske enotnosti, kjer so sodelovali tudi krščanskosocialistični delavci. V okoliščinah oboroženega nastopa bele garde in njene demagogije s katoliško vero pa so krščanski socialisti po Kidričevem mnenju »bili za nas prava zlata jama«.²¹⁵

Pri ustanovnih skupinah je značilno, da kolikor toliko poznamo skupine posamič, kakšna je vsaka bila kot celota zase, potem v svojih odnosih do komunistične partije in Osvobodilne fronte kot celote, zelo malo pa je gradiva, ki naj bi sploh omenjalo medsebojne odnose med sokoli in krščanskimi socialisti. Kot redka izjema zvenijo besede Edvarda Kardelja v njegovem poročilu Titu dne 14. decembra 1942: »Med sokoli in krščanskimi socialisti vladajo veliko bolj zaostreni odnosi kot med nami in krščanskimi [socialisti]. Če bi samo krščanski [socialisti] predstavljali Slovence v IO [Avnoja], bi bilo to za nacionaliste skoraj nesprijemljivo, ker jih še vedno imajo po malem za »klerikalce«.²¹⁶

O skupinah zunaj ustanovnega jedra je sporočil Kardelj nekaj dejstev v prej omenjenem poročilu, nekaj drobcev pa tudi Boris Kraigher v poročilu CK KPJ decembra 1942.

²¹¹ Prav tam, str. 200.

²¹² Prav tam, str. 588.

²¹³ Prav tam, str. 551.

²¹⁴ Prav tam, str. 557.

²¹⁵ Prav tam, str. 588—589.

²¹⁶ Prav tam, str. 553.

Socialni demokrati so priznali svoj polom in izjavili, da brez obravnavanja sprejmejo linijo partije in da bodo v njej aktivno sodelovali. Eden od njihovih voditeljev je bil pa kljub vsemu v zvezi z mihailovičevci. Množic socialni demokrati v tistem času sploh niso več imeli. Vsi so šli v Osvobodilno fronto in v partijo. Tako pot so povečini šli tudi člani Zveze kmečkih fantov in deklet; tudi večina privrženecv kmetško-delavskega gibanja je pristopila k partiji. Proces vse tesnejšega zbiranja okoli partije se je razvil tudi pri štajerskih beguncih in ženskih organizacijah. Kulturni delavci, oficirji in duhovniki so vstopali povečini kot del krščanskosocialistične skupine. Kulturni delavci so pripadali vsem področjem znanosti in umetnosti. Mnogi so bili sprejeti v partijo. V Ljubljani so bili povezani v posebnem »matičnem odboru kulturnih delavcev«. Oficirji so bili večinoma v internaciji v Italiji. En del med njimi je bil usmerjen ofovsko, drugi pa mihailovičevsko. Med duhovniki je bilo v »ljubljski pokrajini« le malo duhovnikov za Osvobodilno fronto. Povsem drugače je bilo na Primorskem, kjer jih je bilo za njo velika večina. Stara SLS, ki je imela le nekaj ljudi, je v svojem razvoju bila počasnejša. Sprejela je politiko partije in njeno vodilno vlogo. Želela je, da partija večkrat izjavi svoje načelno stališče do cerkve.²¹⁷

Splošna značilnost Osvobodilne fronte ob koncu leta 1942 je bila, da so vodilno vlogo partije priznavale vse skupine. Skupine kot razredne formacije so vedno bolj izginjale, množice pa so se po Kardeljevem mnenju okrog partije vedno bolj oblikovale kot zveza delavcev, kmetov, srednjih slojev itd. S tem so nastale ugodne razmere, ki naj bi partiji omogočile, da izpelje uspešno tudi zadnjo etapo.²¹⁸

V razvoju Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi v letu 1942, ko se je v kratkem sprostil nov polet, je bila želja po večji in močnejši enotnosti Osvobodilne fronte živa pravzaprav pri vseh njenih skupinah, tudi pri krščanskosocialistični, čeprav so se v njej sami zaradi notranje nehomogenosti pojavljale različne oblike.²¹⁹ Tudi misel na zadnjo etapo, ki sta jo Kardelj in Kidrič tako jasno izrazila v svojih poročilih centralnemu komiteju KPJ, je bila živa tudi pri nepartijskih skupinah, ki so jo kot posledico dotedanjega razvoja Osvobodilne fronte tudi predvidevale. Vendar so se proti taki usmeritvi razvoja pojavljale tudi ovire. Nastale so v delu krščanskosocialistične skupine. Bile so člen razvoja, ki se je začel že pred italijansko ofenzivo. Značilno pa je bilo, da pri ustvarjanju ovir ni bilo prizadeto delavsko jedro skupine, temveč le del izobrazjenega dela, toda tudi ta je bil zunaj skupinskega vodstva, kakor se o tem moremo precej jasno poučiti iz drugega dela Kocbekovega dnevnika Listine.

Po analizi, ki jo je napravil centralni komitej KPS, so bili pojavi, ki so objektivno zavirali enotnost Osvobodilne fronte, kar številni: lov za pozicijami, dejavnost za OF je na terenu popustila, okrepila pa se je za lastno skupino, celo odbore Delavske enotnosti so skušali izrabiti za take namene, ponekod se je oblikovalo sovražno razpoloženje do KP, v zvezi z mobilizacijo so aktivisti KS izredno popuščali oportunističnim namenom med civilnim prebivalstvom, med kmečkim ljudstvom so si hoteli pridobiti posebne simpatije, češ da partija ne zna voditi pravilne politike do kmeta, da se je OF sploh preveč

²¹⁷ Prav tam, str. 552—553.

²¹⁸ Prav tam.

²¹⁹ Marijan Breclj, Zborovanje na Pugledu. Slovenski zbornik 1945, str. 62.

naslonila na proletariat, s čimer so pokazali, da so poskušali poiskati razredno bazo za lastno politično stranko.²²⁰

Ne glede na obsežnost so te težnje imele dvojni značaj. Pri nekaterih aktivistih niso bile namerne, ker z njimi niso hoteli drobiti notranje enotnosti OF, zlasti ker so bile posledica sektaštva nekaterih partijskih aktivistov. Iz napačnega pojmovanja so računali, da bi Osvobodilna fronta celo pridobila na trdnosti in moči, če bi imeli katoličani v njej izrazitejšo in bolj organizirano skupino, ki bi bolj privlačevala katoliške kmečke množice k Osvobodilni fronti. Pri drugih, sicer maloštevilnih aktivistih so bili taki nameni namerni. V njih je pravzaprav odmevala akcija klerikalnega tabora, ki je hotel prav krščansko-socialistično skupino uporabiti, da bi zdrobil notranjo moč Osvobodilne fronte, od nje odtrgal krščanskosocialistično skupino in jo izrabil za ponovno politično diferenciacijo katoliških množic proti KP ter proti Osvobodilni fronti.²²¹ Pri objektivni analizi so bile posledice prvih kakor drugih namer enako škodljive za politiko ljudske enotnosti.

Komunistična partija je številne primere nepravilnega ravnanja raznih aktivistov katerekoli skupine predložila v pretres medskupinskemu sestanku vodstva osvobodilnega gibanja 11. februarja 1943. Zaradi nenehne krize med aktivisti na terenu so udeleženci spoznali in ugotovili vedno večjo odgovornost IOOF kot vrhovne politične ustanove v osvobodilnem gibanju, ki pa se kljub vsemu premalo posveča žgočim političnim vprašanjem in vzgoji aktivistov na terenu.²²²

Nadaljnje razgovore o medskupinskih odnosih so »izvršniki«²²³ nadaljevali čez nekaj dni. Vmes so se sokoli pogovorili s svojimi ljudmi. Na novih razgovorih so govorili o zgodovinski vlogi komunistične partije v procesu narodno-osvobodilnega boja, o zadnji etapi revolucionarnega procesa NOB in o vzgoji aktivistov Osvobodilne fronte, ki jih je dotlej vzgajala vsaka skupina sama s svojimi tečaji, okrožnicami in tiskom. Ker je bil ta način preohlapen in nezadosten, so sklenili, da vse skupine prepustijo vzgojo svojih aktivistov Osvobodilni fronti sami, ki naj jih oblikuje enotno, vodi in jim dodeljuje delo. V imenu enotnosti in učinkovitosti Osvobodilne fronte so se skupine odpovedale samostojni organizaciji aktivistov. Le komunistični partiji so zaradi avantgardne vloge priznali pravico in potrebo po lastni organizaciji svojih aktivistov.²²³

V vseh razgovorih je bilo praktično najvažnejše urediti razmerje krščansko-socialistične skupine do Osvobodilne fronte in KPS. Sokoli pri teh zadevah niso kazali večjega zanimanja, ker so izjavili, da so svoje razmerje uredili v začetku in ves čas ostali pri prvotnem sklepu, da ne organizirajo lastnih političnih aktivistov.²²⁴ Za razmerje med krščanskosocialistično skupino in KPS pa so »izvršniki«²²⁴ rekli, da se v skladu z dejanskim stanjem in v interesu Osvobodilne fronte uredi tako, da skupina je in ostane izraz prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne narodne in družbene položaje ter njihovega sodelovanja na teh. Skupina se je odrekla sleherni posebni organizaciji lastnih

²²⁰ Okrožnica CK KPS z dne 1. marca 1943.

²²¹ Kakor v opombi 219, str. 65.

²²² Tovarišija, str. 352.

²²³ Prav tam, str. 355—357.

²²⁴ Izjava v Delu 1948, št. 1; Dokumenti, str. 66.

aktivistov. Za svoje aktiviste se je obvezala, da bodo utrjevali in širili izključno Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Vodstvo skupine kot nazorske skupine bo ostalo le idejno vodstvo prehajanja prej omenjenega prehajanja slovenskih množic.²²⁵

Predmet napete obravnave je bila želja skupine KS, da ohrani s svojimi aktivisti neposredni stik, ki izvira iz nazorskega značaja skupine in ki pravi, da je krščanski aktivist dolžan napredovati na celi črti, na eni strani kot politični in družbeni delavec, na drugi strani pa kot veren kristjan.²²⁶

Taka želja je bila izraz enega dela katoliških izobražencev, ki so mislili, da potrebujejo katoličani še kakšno obliko svojega izživljanja, ki bi sicer ne bila stranka, toda vendarle vmesni člen do Osvobodilne fronte. Take namere so načenjale vprašanje uničenja klerikalizma v obliki, ki bi mogla privedi slovensko javno življenje v novo politično diferenciacijo. Vprašanje, ali so bile zavedne ali nezavedne, je moralo ostati za vodstvo Osvobodilne fronte brez-pomembno. Objektivna analiza je v obeh primerih pokazala posledice, ki bi negativno vplivale na politiko ljudske enotnosti.²²⁷

Pri razpravljanju o posameznih točkah so komunisti na medskupinskih sestankih prispevali jasne analize, tako da so udeleženci spoznali, da mora imeti vsaka politična stranka svoje popolnoma določeno razredno osnovo. Prizadevanja osnovnih skupin pa so šla za tem, da postane v slovenskem javnem življenju vodilni politični dejavnik delovno ljudstvo, to je zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence. Osvobodilna fronta naj bi kot nositeljica in voditeljica narodnoosvobodilnega gibanja, v bodočnosti pa kot vodilna politična sila na Slovenskem, bila in ostala vsenarodna politična organizacija, ki bi temeljila prav na zvezi delavcev, kmetov in delovne inteligence. V taki Osvobodilni fronti je bila določena vloga komunistične partije kot avantgarde najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda — proletariata.²²⁸

Uspeh medskupinskih razgovorov o novem razmerju ustanovnih skupin je bila izjava treh skupin ali tudi dolomitska izjava imenovana, ker je nastala med bivanjem vodilnih organov osvobodilnega gibanja v Dolomitih. Osnutek izjave je pripravila partija. Obravnavali so ga na seji IOOF 24. februarja 1943 in ga v marsičem popravili.²²⁹ Dokončno obliko izjave so sprejeli na seji 28. februarja.²³⁰ Razposlali so jo vsem aktivistom ustanovnih skupin po posameznih skupinah, vsaki s posebnim spremnim pismom ali okrožnico pripadajoče skupine, ki je pojasnila okoliščine, zaradi katerih je prišlo do izjave.

Najbolj izčrpna in temeljita je bila okrožnica centralnega komiteja KPS. Prikazala je izjavo kot rezultat ene od dveh možnih rešitev medskupinskega razmerja, in to tiste, ki je bila najugodnejša za širjenje in utrditev Osvobodilne

²²⁵ Prav tam.

²²⁶ Tovarišija, str. 357.

²²⁷ Kakor v opombi 219, str. 67. V obravnavi na posvetovanju o OF aprila 1966, je bilo čutiti, kakor da je bil E. Kocbek proti dolomitski izjavi in enotnosti OF. Toda Kocbek je dolomitsko izjavo odkritosrčno sprejel. Pomisleke je izražal, dokler ni bila formulirana. Po sprejetju pa se je vedno držal. To najbolj dokazuje na mnogih mestih Listina, drugi del dnevniških zapiskov. Zato je vsaka misel, da bi bil Kocbek proti enotnosti Osvobodilne fronte, kakor jo je izoblikovala dolomitska izjava, nepravilna.

²²⁸ Prav tam, str. 65—66.

²²⁹ Tovarišija, str. 365—366.

²³⁰ Prav tam, str. 368.

fronte. Izjava je bila strogo internega značaja, namenjena zgolj aktivistom ustanovnih skupin. Ta skupinski sporazum ni načelno v ničemer spremenil značaja Osvobodilne fronte, sestave vrhovnega plenuma OF in ne možnosti, da v njej enakopravno sodeluje sleherna rodoljubna skupina, ne da bi se odpovedala svoji skupinski avtonomiji. Izjava tudi v ničemer ni spremenila dotedanje politike Osvobodilne fronte, da bi pritegnila omahujoče sredinske elemente. Nasprotno, izjava je omogočila graditi Osvobodilno fronto kot izrazito enotno vseljudsko organizacijo in zajamčila partiji avantgardno vlogo v njej. Zelo natančna so bila v okrožnici navodila za pravilne odnose do aktivistov krščansosocialistične skupine in za preganjanje sektaštva med lastnimi aktivisti.²³¹

Dolomitska izjava, za katero je dal pobudo centralni komite KPS, je bila rezultat daljšega temeljitega in globokega pretresanja tedanjih okoliščin in obetov za bodoči razvoj. Enotnost Osvobodilne fronte je utrdila bolj kakor katerakoli akcija dotlej. Vendar se je enotnost, ki jo je ustvarila dolomitska izjava, močno razlikovala od te, ki jo je dosegla Osvobodilna fronta na prehodu 1941/42. Pri prvi utrditvi enotnosti je šlo za zavzetost vseh skupin, ki so se vključile, za skupni program. Zato bi tisto prvo lahko imenovali programsko enotnost. Pri drugi, ki se je tako krepko povezala z dolomitsko izjavo, je šlo za resnično organizacijsko strnjeno skupino. Pri tej ni šlo toliko za program sam kakor bolj za enotnost ljudi, ki naj ga izpeljejo do uresničitve. S sprejemom dolomitske izjave se je v razvoju Osvobodilne fronte zaključila faza, ki se je začela z ustanovitvijo glavnega odbora Delavske enotnosti novembra 1942. Dolomitska izjava je pravzaprav ponovila sklepe ustanovnega sestanka Delavske enotnosti in potrdila linijo vodstva osvobodilnega gibanja, ki je vodila slovenski narod v novo bodočnost, v kateri bo dosegel politično in socialno svobodo. Za to bodočnost je bila potrebna resnična enotnost vseh slovenskih naprednih sil, ki so jih ustanovne skupine v bistvu predstavljale in ki so bile zato upravičene in poklicane voditi slovenske ljudske množice k temu cilju. Pot v zadnjo etapo je bila zagotovljena bolj kakor s katerokoli izjavo doslej.

Nekaj mesecev pozneje, v zadnjih dneh aprila, je dolomitsko izjavo potrdil prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte na Pugledu. Tri dni je vodstvo osvobodilnega gibanja z aktivisti obravnavalo takratni politični položaj, predvsem pa dolomitsko izjavo in bodoči politični razvoj. Izjavo so aktivisti v celoti sprejeli. S tem so vse oblike koalicije, kakršnekoli so že bile, prenehale. Osnovne skupine so se zljile v enoten političen kader, ki ga je predstavljal, vodil in vzgajal izvršni odbor OF.

Pomen dolomitske izjave ali pa aprilskega zbora na Pugledu, ki sta stvarno bila eno, so večkrat poudarili tudi sami tvorci in organizatorji teh dogodkov.

Boris Kidrič je v aprilski utrditvi notranje enotnosti Osvobodilne fronte videl, da temelji že na globlji preučitvi in skupni rešitvi vseh vprašanj, ki so se po eni plati neogibno pojavila med dveletnim osvobodilnim bojem, po drugi pa grozila, da bodo postala nevarna vprašanja svobodne bodočnosti. »... aprilski zbor aktivistov Osvobodilne fronte [je pomenil] neprimerno več kot zgolj ponovno utrditev notranje enotnosti Osvobodilne fronte. Postal je praktična in teoretična osnova za uresničitev tiste izmed temeljnih točk, ki pravi, da pre-

²³¹ Arhiv IZDG.

vzame po osvoboditvi oblast na slovenskem ozemlju Osvobodilna fronta kot celota.«²³²

Marijan Breclj se je v razpravi Zborovanje na Pugledu dotaknil pomena dolomitske izjave z drugačnega vidika. Po njem predstavlja izjava treh skupin mejnik glede notranje konsolidacije in kovanja enotne politične organizacije v slovenski zgodovini. Izjava pomeni preokret v notranji politiki Osvobodilne fronte, če smemo na ta način imenovati to medsebojno razčiščevanje v krogu ustanovnih skupin OF. Dejstvo, da je bilo naše partizanstvo organizirano kot enotna vojska, dejstvo, da je nastopila OF kot enotna organizacija in dejstvo, da je bila ta OF že takrat v družini jugoslovanskih narodov, ki so se prav tako borili, predstavnica enotnosti slovenskega naroda, ta dejstva seveda niso kazala na zunaj nobenih znakov, ki bi mogli kakorkoli drobiti enotnost ne samo narodnega odpora, ampak tudi naše nacionalne politike sploh. Toda takrat je šlo izvršnemu odboru za več. V zavesti, da je treba prav med narodnoosvobodilnim bojem samim postaviti in utrditi temelje enotnosti tudi za vso bodočnost, ta skrb in ta zavest je narekovala globljo analizo stvari, precizno politično in družbeno analizo takratnih razmer in perspektiv prav zato, da bi se mogli v celoti uresničiti tisti programatični cilji, ki so jih pričakovale vse osnovne skupine glede enotne politike slovenskega ljudstva.²³³

Še dalje je šel v označevanju pomena dolomitske izjave in zbora na Pugledu Edvard Kardelj ob desetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. »Pomen te izjave in zbora aktivistov na Pugledu ni samo v tem, da sta dala Osvobodilni fronti nov polet, ampak zlasti tudi v tem, da so se tu začele jasno kazati konture bodočnosti. Izjava osnovnih skupin OF ni bila formalistična stvar. Postala je rezultat dejstva, da so se delovne množice OF že opredelile proti obnovi buržoaznega gospostva po dobljeni narodnoosvobodilni vojni in da se je celoten odnos sil v slovenskem narodu spremenil v korist revolucionarnih sil socializma...«²³⁴

Čas Osvobodilne fronte — zgodovinska prelomnica

Osvobodilna fronta je z vsem svojim kvalitativnim in kvantitativnim potekom vedno zbujala zanimanje razmišljujočih ljudi. Dodajanje in rast osvobodilnega gibanja so postavljali v zgodovinski okvir slovenske preteklosti, iskali so zgodovinsko obdobje, ki bi vzdržalo primero in bilo enakega značaja ali pomena, kakor se jim je odkrival v celotnem procesu Osvobodilne fronte. Pri tem so opazili v Osvobodilni fronti mnogo novega, ali pa je staro bilo postavljeno na tako nov način, da niso mogli prikriti začudenja. Rekli bi lahko, da so kar složno označevali čas Osvobodilne fronte za veliko prelomno dobo v zgodovini slovenskega naroda. Seveda pa niso v prelomni dobi gledali vsi istih elementov. Eni so gledali bolj splošno, drugi so videli močnejše posamezne elemente, nekateri so segali globlje v preteklost, drugim je v vsakem primeru bilo težišče v sedanjosti, kakršno je pač bilo njihovo nagnjenje, poklicno znanje ali življenjska usmerjenost.

²³² Kidrič, 3. leto Osvobodilne fronte.

²³³ Kakor v opombi 219, str. 62.

²³⁴ Edvard Kardelj, Deset let ljudske revolucije, referat na tretjem kongresu Osvobodilne fronte. Delo 1951, št. 2-3, str. 38.

Če je kulturni delavec mislil, da so bila leta, ki jih je slovenski narod preživel v dobi narodnoosvobodilnega boja, po svoji vsebini najsilnejši prelom v naši narodni zgodovini, da je bil prelom tako oster, da bi leto 1941 lahko postalo naš »ab urbe condita«, začetek novega štetja,²³⁵ je drugi v Osvobodilni fronti videl najkrepkejšo življenjsko afirmacijo Slovencev.²³⁶

Če se je tretji čudil, kako so se pod vodstvom partije zlele vse levičarske stranke vseh svetovnih nazorov v bojno enoto, da je Osvobodilna fronta ustvarila enotnost, ki je bila več kakor navadna politična enotnost,²³⁷ je četrti zopet videl, da so nazorska nasprotja izgubila na svoji vrednosti, da so jih potisnili v ozadje, ker osvobodilni boj nazorskih razlik ni ostril, da je nazorsko diferenciranost vzal na znanje, toda nazorske vsebine ni izkoriščal niti pozitivno niti negativno.²³⁸

Če se je slovenski pisatelj vprašal, zakaj je domovinska vojna tako vulkanično pretresla življenje slovenskega naroda, je našel odgovor v njegovi zgodovini. Globina zgodovinske vojne ni mogla biti samo v dejstvu, da se je slovenski narod boril proti fašistični reakciji, temveč je našo zgodovino prelomilo dejanje, da smo se prvič v narodnem življenju borili z orožjem in velikimi krvnimi žrtvami proti tisočletni usodi, si v tem boju ustvarili svojo obliko bojne organizacije in z njo tudi poglede na ureditev človeške družbe. Tisoč let se je v slovenskem narodnem telesu zbirala energija, dokler ni v domovinski vojni zažarela in rodila može dejanja, ki so v peklju trpljenja in naporov ustvarili slovensko državo. Svoboda in država nam nista bili poklonjeni, temveč priborjeni. Zaman si je okupator prizadeval, da bi upor zatrl... Nobena podkupnina, nobeno nasilje, nobene vabe niso zavrele duha upora, ki je segel v zadnjo slovensko vas. Osvobodilna fronta je izvršila dejanje, ki nima primere v slovenski zgodovini.²³⁹ Nihče... ne bo mogel nikoli tajiti dejstva, da se je slovenski upor raztegnil na vse ozemlje, kjerkoli prebivajo in žive slovenski ljudje.²⁴⁰

Ni jih bilo malo, ki so opazili vpliv Osvobodilne fronte na značaj slovenskega človeka in naroda, ki se je z osvobodilnim bojem začel spreminjati, da je iz objekta postal subjekt, sotvorec novega veka, da se je pognal v silovitost, kakršna je bila v dotedanji slovenski zgodovini neznana vsaj od kmečkih uporov dalje.²⁴¹

V čem je bil najgloblji resnično zgodovinski pomen narodnoosvobodilnega boja, je pokazal Boris Kidrič, ko je takoj po vojni opozoril na razredno logiko v narodnoosvobodilnem gibanju.

»Jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje in v Sloveniji Osvobodilna fronta kot njegov sestavni del sta kljub svoji upravičeni in učinkoviti uporabi raznih pozitivnih nacionalnih tradicij popolnoma nov, prelomen, revolucionaren

²³⁵ Josip Vidmar, Osvobodilna vojna in slovenska kultura. Slovenski zbornik 1945, str. 11.

²³⁶ Edvard Kocbek, Osvobodilni boj in svetovni nazor. Slovenski zbornik 1945, str. 26.

²³⁷ Juš Kozak, Osvobodilna fronta — vir nove tvornosti. Slovenski zbornik 1945, str. 22.

²³⁸ Kakor v opombi 236, str. 26—33.

²³⁹ Kakor v opombi 237, str. 22—24.

²⁴⁰ Prav tam, str. 15.

²⁴¹ Lojze Ude, Nov slovenski človeški lik. Slovenski zbornik 1945, str. 277.

pojav v zgodovini naših narodov. Ne gre samo za dejstva, da je recimo Osvobodilna fronta strla hlapčevsko miselnost, da se je slovenski narod spremenil »iz naroda hlapcev v narod junakov«, da je po tisoč tristo letih prvič svoboden in državni narod in podobno, čeprav so tudi ta in taka dejstva velikega in prelomnega pomena. Gre za več, za globlje ugotovitve. Gre predvsem za ugotovitev, da je v narodnoosvobodilnem gibanju končno veljavno vzelo usodo jugoslovanskih narodov in jugoslovanske države v svoje roke jugoslovansko ljudstvo, da so se torej uveljavile, da sedanost krojijo in da bodo bodočnost krojile progresivne večinske narodne sile, se pravi sile delovnega ljudstva. Narodnoosvobodilno gibanje ni jugoslovanskih narodov samo nacionalno osvobodilo, temveč je hkrati spremenilo družbeno-politično strukturo v Jugoslaviji. Njegova osnovna značilnost je prav v tem, da so boj za nacionalno osvoboditev nujno morale začeti nove družbene sile in da je osvobodilna borba te nove družbene sile neogibno morala privedi do narodnega in državnega vodstva, če se je hotela uspešno odviti in zaključiti.²⁴²

Vloga in pomen metode v razvoju Osvobodilne fronte

Osvobodilna fronta se je od ustanovnega sestanka dalje, to je nekaj dni po sovražni zasedbi naše dežele, pa do prvega zbora aktivistov OF na Pugledu razvila v silno moč slovenskega naroda. V boju proti okupatorjem je razgibala ves slovenski narod, čeprav še ne v vseh pokrajinah enako; dosegla je velike uspehe, postavila mnogo vprašanj, ki jih je bilo treba do popolne osvoboditve rešiti; mnogo jih je tudi že rešila, drugim pa postavila krepke temelje, da jih v bodočnosti kdaj pozneje ugodno reši. Zaradi dinamike razvoja so bile razvojne faze krajše, kakor so ponavadi v dobi miru. To pa pomeni, da bi ne bile važne, da bi jih v splošnem razvoju mogli preskakovati ali poenostavljati, temveč jih je treba upoštevati z vso pozornostjo, ker gre pri njih za izredno zgoščenost dogodkov, misli, naporov in naposled rešitev.

Povsem jasno je, da se je slovensko osvobodilno gibanje razvijalo v okviru vsega jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, da je imelo z njim skupni cilj izgnati okupatorje, priboriti vsem narodom pravico do samoodločbe, upoštevajoč pri tem vse tisto, kar iz tega načela izhaja, tudi novo povezavo jugoslovanskih narodov, naslonitev na Sovjetsko zvezo, bratstvo in mir med vsemi narodi. Povsem jasno je tudi, da je temu širokemu političnemu načrtu ustrezal tudi temeljni vojaški načrt, ki je obstajal v tem, da se vsa Jugoslavija spremeni v operativno območje posebne vrste, da se namreč boj proti okupatorju razvije in razvleče po vsej Jugoslaviji, iz njega pa zraste nova vojska jugoslovanskih narodov.

Za uresničenje splošnih skupnih ciljev je bilo treba odgovoriti tudi na vprašanje, kako jih uresničiti, kakšne metode uporabiti na poti do njih. Odgovor na ta vprašanja ni bil enak v vseh pokrajinah Jugoslavije, ali na vsa vprašanja ni bil povsod enak. Odgovori na vprašanja, kako so ustvarili prenekatere razlike v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja pri jugoslovanskih narodih, pravzaprav različne oblike konkretnega dogajanja na konkretnem

²⁴² Boris Kidrič, Slovenski zbornik 1945, str. 55.

območju slehernega jugoslovanskega naroda. Vprašanje je le, koliko je pri različnih oblikah šlo samo za oblike uresničevanja iste ideje, istih načel. Na vse te oblike so bistveno vplivale razlike v razvoju in notranjem položaju posamične pokrajine, skratka vsa njena preteklost. Iz tega pa sledi, da so bile konkretne naloge v posamičnih pokrajinah lahko dokaj različne ali drugačne in da so te razlike zahtevale tudi drugačne rešitve. Menim, da bi bilo nepravilno misliti, da te razlike niso ustvarjale tudi različne vsebine, pa čeprav se je razvijala v širokem okviru iste ideje in istih načel.

V narodnoosvobodilnem boju se je takoj v začetku pojavilo vprašanje, kako vreči okupatorje iz dežele, kako razviti silo, ki naj ta cilj doseže. V mnogih pokrajinah razkosane Jugoslavije to vprašanje ni povzročalo težav in ne dvomov. Bile pa so pokrajine, kjer odgovor ni bil lahak in enostaven. V Makedoniji npr., ki jo je zasedla bolgarska vojska, se je v začetku uveljavilo geslo bolgarske delavske partije: čakati na zmago Rdeče armade in ne začenjati pre zgodnjih akcij. Uveljavilo se je geslo, ki ga na Slovenskem dobro poznamo; toda pri nas je izšlo iz drugačne baze, iz vrst kontrarevolucije, kakor v večini drugih jugoslovanskih pokrajin.

Kot Slovenci se moramo predvsem vprašati, kako je bilo z odgovorom na vprašanje kako na Slovenskem, kjer je bil položaj v mnogočem drugačen kakor v drugih pokrajinah Jugoslavije. Slovenija je bila narodno enovita, gospodarsko naprednejša od drugih pokrajin, odstotek proletariata je bil nedvomno višji, kakor je bil v katerikoli drugi pokrajini. Toda Slovenija je bila v tistem času politično močno razcepljena. Treba je bilo najprej premagati to in slovenski narod povezati v vseslovensko vojno in politično organizacijo. To nalogo je opravila Osvobodilna fronta. Specifičnost slovenskega osvobodilnega boja je bila v tem, da so ga njegovi organizatorji takoj v začetku postavili na široko politično osnovo pod vodstvom Osvobodilne fronte. Dejstvo, da je bilo temeljno jedro za tak proces ustvarjeno že pred vojno, je razvoj v vojni dobi le olajšalo.

V novi organizaciji ni bilo težav s političnim programom. Povezal je zgodovinske zahteve po zedinjeni Sloveniji z zahtevami modernega časa, ki so izhajale iz potreb delavskega razreda. Toda ko so se prvi organizatorji osvobodilnega gibanja morali vprašati, kako naj program tudi uresničijo, so sicer sprejeli metodo oboroženega boja, vendar so ob tem nekateri le imeli občutek, da so se lotili nekaj strašno drznega, če ne že blaznega. Niso se zavedali samo kočljivega geografskega položaja slovenske zemlje v srcu Evrope, temveč še bolj pomanjkanja slehernih izkušenj v vojskovanju, saj so bili že zelo daleč časi kmečkih puntov, ko so Slovenci tudi iniciativno vodili vojskovanje s sovražniki. Prav tako so se zavedali, da so v dolgih dobah značaj slovenskega človeka kvarili in ga nenehno vzgajali samo k hlapčevstvu in poslušnosti. Iz take vzgoje je zraslo mnogo malodušja in oportunitizma, kar je konec koncev res bilo mogoče pregnati samo z akcijo.

Vprašanje kako ni bilo postavljeno samo pri metodi oboroženega boja. Zaradi le-tega in pomislekov proti njemu je to vprašanje seglo zopet nazaj na politično področje in se po svoje v njem stopilo. Osvobodilna fronta je po ustanovnem jedru, ki je združevalo glavne svetovnonazorske smeri dotedanjega slovenskega življenja, sicer predstavljalo slovensko tradicijo in množično bazo, toda številno še ni bila množična. Ustanovno jedro je bilo namreč aktivistično jedro, množice je bilo treba šele pridobiti. Kako to izpeljati, je bilo vprašanje,

od katerega je bila odvisna nadaljnja bodočnost in z njo uspeh vse akcije. Okupacijske okoliščine in rodoljubnost slovenskih ljudi so bistveno olajšali prijeme pri pridobivanju različnih skupin in organizacij za Osvobodilno fronto. Specifično za slovensko osvobodilno gibanje je bilo, da je množičnost Osvobodilne fronte nastajala s primarnim vključevanjem različnih skupin in širjenjem od zgoraj navzdol, vključevanje od spodaj pa je bila kasnejša faza, ko so množice spodaj spoznale sporazum zgoraj in ga s svojim vključevanjem priznavale kot pravičnega. Po nastanku in razvoju takšna je bila Osvobodilna fronta nedvomno nekaj drugega kakor po imenu podobne organizacije v drugih jugoslovanskih pokrajinah, ki so se še povrh tako formirale močno po slovenskem zgledu. Slovenska Osvobodilna fronta je bila tako resnična svojevrstnost v okviru celotnega osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. V Sloveniji je pravzaprav vse izhajalo iz nje in se vse zopet vanjo vračalo. Posebej še to velja za partizanstvo, kakor smo slišali zgoraj. Slovenskega partizanstva si brez Osvobodilne fronte ne moremo niti zamišljati. Kjer te ni bilo, tudi partizanov ni bilo. Bila je podlaga za partizanstvo.

Ali je bila Osvobodilna fronta v razvoju osvobodilnega gibanja tudi subjektivni faktor, ali je delala samo po drugi pobudi. Za vključene temeljne skupine smo že slišali, da so bile subjektivne sile v razvoju osvobodilnega gibanja, zato si je težko misliti, da bi deli celote imeli vlogo subjektivnih sil, celota, ki je dele povezovala v enoto, pa ne. Iz zapiskov udeležencev v vodstvu Osvobodilne fronte vemo, da je npr. komunistična partija svoje pobude dajala v debato izvršnemu odboru OF. IOOF kot celota pa predlogov ni dobival samo od komunistične partije, temveč tudi od zastopnikov drugih skupin. Vse je kot celota obravnaval, za sklep pa vzel predloge, ki jih je sprejel soglasno. Razume se, da so bili člani drugih skupin pri tem popolnoma enakopravni med seboj in z vsemi. Če je bila stvar taka — in tako je bilo tudi pri drugih odborih, to je v okrožjih in rajonih — je seveda odveč dvomiti ali je bila Osvobodilna fronta subjektivni faktor. Pri Osvobodilni fronti imamo opraviti še s pojavom posebne vrste. Osvobodilna fronta je kot organizacija z vsemi svojimi aktivisti delovala sredi okupatorskih postojank, med ljudmi, ki so vsak dan prihajali v stik s takimi ali drugačnimi elementi okupatorskih oblasti. Na takih delovnih tleh je tudi vsak aktivist posebej, to je sam zase bil nenehno subjektivna sila, ker se je moral ne samo znajti v položaju, temveč je v neštetihih malih in večjih stvareh bil pobudnik, organizator in propagator Osvobodilne fronte. Boris Kidrič je na Cinku izrekel zares pomembne besede, ko je dejal: »S tem da partija poudarja avantgardistično vlogo, nikakor noče zmanjšati vloge ostalih skupin. Brez sokolov in krščanskih socialistov danes OF ne bi bilo!« Prav tam je Boris Kidrič zelo ostro zavračal sektaško mnenje, »da so zavezniki manj pomembni kot ostali«. Po sprejemu dolomitske izjave sta se pomen in vloga izvršnega odbora kot celote še bolj povečala. Enakopravnost vseh članov v njem je ostala neomajna.

Odgovori na vprašanje kako niso bili važni samo pri problemu, kakršni so bili točka oboroženega boja, ustvarjanje množičnosti osvobodilnega gibanja, razvoj in vloga slovenskega partizanstva, temveč so bili važni tudi pri vprašanjih, pri katerih je šlo za uravnavanje notranjih odnosov v Osvobodilni fronti in premagovanje težav v njej, kakršni so bili npr. medskupinski odnosi, sektaštvo, preganjanje bele garde, prav tako pa tudi pri vprašanju, kako ohraniti

in dvigniti narodno zavest in ponos, kako preganjati kriminalne instinkte na račun Osvobodilne fronte, pri drugih pa za preganjanje poskusov, da bi se slovenski kapitalisti na eni strani povezovali z Italijani in delali za njihove interese, na drugi strani pa dajali velike vsote tudi Osvobodilni fronti. Za kvaliteto rast Osvobodilne fronte so bili odgovori pri teh vprašanjih še celo važnejši, ker so po njeni ustanovitvi in prvih korakih v življenje bistveno vplivali na eni strani na vsenarodni značaj osvobodilne organizacije, na drugi strani pa so uravnavali pravilno linijo celotnega razvoja.

Pri odgovorih na vprašanje kako je bila praktično vedno najbolj prizadeta Komunistična partija Slovenije oziroma komunisti. Predvsem od njihovih prijemov je bilo odvisno, kako se bo razvijala Osvobodilna fronta kot celota in vse institucije, ki so zrastle iz nje. Boris Kidrič je vprašanje odgovorov na kako je treba kaj napraviti, postavil javno na visoko mesto že 1942 na Cinku, zraven pa je poudaril, da je vsak odgovor na vprašanje kako povezan z veliko mero politične spretnosti komunistov. Vprašanja kako se je Boris Kidrič tudi kasneje v različnih oblikah večkrat dotaknil. Vrednost metod, to je pravilnega odgovora na vprašanje kako, je dobro opazil tudi Edvard Kocbek v besedah, ki jih je napisal v svojem dnevniku 7. junija 1942: »Resnična interpretacija zahteva od marksističnih izpovedovalcev mnogo več iznajdljivosti, osebne bistrine in moralnih kvalit, mnogo več spoštovanja do resničnosti, posebno do človeškega bitja, kakor sem si to od njih do zdaj predstavljal.«

Ob koncu lahko rečemo, da za veličino Osvobodilne fronte, za ves njen razvoj v času narodnoosvobodilnega boja in za končno zmago niso bile važne samo ideje njenih tvorcev in organizatorjev, temveč so prav toliko in morda še bolj bile važne tudi metode v vseh njenih praktičnih različicah, s katerimi so njene ideje prenašali v življenje in uresničevali. To, kar je iz Osvobodilne fronte napravilo tako dragoceno in realno specifičnost našega življenja v dobi domovinske vojne, so bile njene metode in odgovor na vprašanja kako kaj napraviti. Z njimi je dala Osvobodilna fronta slovenskemu narodu tudi vsebino, kakršna se v zgodovini naroda ne pojavlja pogostokrat, v splošnem le ob velikih razvojnih, to je zgodovinskih prelomnicah.

Revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte

Če hočemo določiti revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, moramo predvsem izhajati iz nespornega dejstva, da je bil boj za nacionalno osvoboditev, za osvoboditev slovenskega in drugih narodov Jugoslavije izpod jarma tujih fašističnih okupatorjev hkrati ves čas zavestno usmerjen v korenite spremembe političnih in družbenoekonomskih odnosov v naši družbi in da so se take spremembe kot rezultat tega boja tudi dejansko izvršile.

Revolucionarni in vsenarodni značaj nekega gibanja presojava po njegovih vodilnih, osnovnih gibalnih silah, po njegovih množičnih nosilcih in predvsem po ciljih, ki si jih postavlja in se za njihovo uresničenje tudi dejansko bori. Prav to zadnje je pri vsej stvari zmerom najvažnejše.

Pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte kot širokega vseljidskega gibanja je dala komunistična partija, ki je do kraja ostala njena vodilna in glavna gibalna sila.

Komunistična partija Slovenije se po aprilskem zlomu stare Jugoslavije in po ponovnem imperialističnem razkosanju slovenskega narodnega ozemlja kajpak ni pojavila kot nekak »deus ex machina«. Nastala je kot slovenska sestavina tiste obče jugoslovanske delavske stranke, ki je bila sicer že v letih 1920/21 potisnjena v podzemlje in potem na podlagi »zakonov o zaščiti države« ves čas obstoja stare Jugoslavije brezobzirno preganjana, ki pa je vendar v teh dvajsetih letih v najtežjih razmerah opravila veliko delo zbiranja protimperialističnih, demokratičnih ljudskih sil.

Med dejstvi, ki so odločilno vplivala na to, da je komunistična partija v tem usodnem zgodovinskem dogajanju postala obče priznana vodilna sila osvobodilnega gibanja na Slovenskem, je treba zlasti poudariti dejstvo, da se je prva in od vsega začetka najodločneje borila proti fašistični nevarnosti, pa naj se je ta pojavila doma ali na tujem. Teoretična in politična misel komunistov je edina globlje razčlenjevala fašizem in razkrivala njegovo dejansko razredno bistvo in namene, povezujoč teoretična spoznanja s praktično akcijo. Ko je Hitlerjev tretji rajh vrgel grozeče sence po Evropi, so komunisti z besedo in dejanjem razkrinkovali pogubno strategijo in taktiko vladajočih buržoaznih krogov na Slovenskem in v Jugoslaviji nasploh. Ti krogi so se v obrambi svojih ozkih razrednih koristi dosledno usmerjali in preusmerjali po vsakokratnih središčih mednarodne reakcije in imperializma. Pri njih so iskali zunanjepolitično zaslombo in oporišče za svojo reakcionarno notranjo politiko, prezirajoč osnovne nacionalne interese narodov v svoji državi.

Prav v obrambi življenjskih interesov slovenskega in vseh drugih jugoslovanskih narodov, zaradi krepitve njihove obrambne volje in moči, so komu-

nisti terjali temeljito notranjo preureditev Jugoslavije. Ta preureditev naj bi poleg drugih demokratičnih svoboščin jamčila zlasti popolno enakopravnost narodov, svoboden razvoj njihove nacionalne individualnosti. To zahtevo so komunisti postavljali toliko vztrajneje in konkretnije, kolikor bližja in neposrednejša je v letih 1933—1941 postajala nevarnost fašistične agresije proti Jugoslaviji in posebej proti Sloveniji kot njenemu najbolj izpostavljenemu severozahodnemu delu.

O vseh teh prizadevanjih slovenskih komunistov priča kronika mnogih političnih akcij, ki so jih tedaj zasnovali in izvedli bodisi v okviru delavskega gibanja za uveljavljenje in utrjevanje enotnosti delavskega razreda kot najpomembnejše družbene sile v protifašističnem boju, ali pa v širših, obče nacionalnih merilih za zvezo delovnega ljudstva in sodelovanje vseh tistih tvornih sil slovenskega naroda, ki so bile — ne glede na razlike v nazorih, tradiciji in politični usmerjenosti — pripravljene uproti se fašistični nevarnosti. O vseh teh prizadevanjih pričajo nešteti partijski dokumenti iz tistega časa, propagandne in agitacijske brošure ter letaki in ogromno gradivo, ki ga predstavlja tedanja napredna slovenska publicistika, legalna in pollegalna, kjer so slovenski komunisti-marksisti v izmenjavi ali pa v ostrem boju mnenj utemeljevali, branili in uveljavljali svoja idejna in politična stališča.

Prav tako ne smemo prezreti dejstva, da je bila komunistična partija edina politična organizacija na Slovenskem, ki se je kot izoblikovana celota, z enotnimi idejnimi stališči in enotnim akcijskim programom, z ogromnimi izkušnjami nelegalnega boja in kadri, prekaljenimi v tem boju, angažirala v protifašističnem in narodnoobrambnem gibanju. Kot taka je neogibno postala ne le središče tega gibanja, marveč tudi katalizator, ki je pospeševal progresivne procese diferenciacije v tradicionalnih slovenskih političnih taborih, klerikalnem in »liberalnem«, se vse trdneje povezoval s silami naraščajoče demokratične opozicije v teh taborih, ki so zmerom odločneje zavračale politično jerobstvo reakcionarne buržoazije ter se zmerom samostojneje opredeljevale in opredelile v aktualnem političnem in nasploh družbenem dogajanju.

Omembe vredno je tudi dejstvo, da je komunistična partija s svojimi pionirskimi pobudami na posameznih področjih slovenske znanosti, predvsem slovenskega družboslovja, in pa z nekaterimi najpomembnejšimi imeni tedanjega slovenskega umetniškega in literarnega stvarjanja, iznova in krepko manifestirala kulturno poslanstvo delavskega gibanja v slovenskem narodu, pritegujoč v območje svoje protifašistične akcije vse, kar je imelo v slovenskem kulturnem življenju tistega časa težo in zven.

To so dejstva, na podlagi katerih se je oblikovala Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Težka preizkušnja, ki jo je prinesel aprilski zlom stare Jugoslavije, je množice slovenskega ljudstva v njihovih spoznanjih tako približala temeljnim notranje in zunanjepolitičnim spoznanjem komunistične partije in tako ponazorila pravilnost njene politične linije, da je pobuda komunistov za široko mobilizacijo in organizacijo teh množic v boju proti tujim fašističnim okupatorjem pomenila neposredno uresničljivo možnost.

In ta možnost je bila uresničena v Osvobodilni fronti. Vse, kar je bilo zakoreninjeno v slovenski zemlji, se je znašlo ne le v skupni, enaki nevarnosti, marveč se je zedinilo tudi v spoznanju, da je treba boj proti silam fašističnega

osišča neogibno združiti z bojem proti ponovnemu uveljavljanju družbenih in mednacionalnih odnosov, značilnih za staro Jugoslavijo, z bojem za novo, demokratično ljudsko skupnost, za socializem.

Takšno revolucionarno usmerjenost Osvobodilne fronte je predvsem jamčil razpored razrednih sil v tem vsenarodnem gibanju.

Če bi bila v tedanjih okoliščinah mogoča podrobna znanstvena raziskava o socialni strukturi vojaških enot osvobodilnega gibanja, terenskih organizacij, vodilnih in posameznih specialnih organov Osvobodilne fronte, bi nedvomno samo potrdila očitno in dostikrat poudarjeno dejstvo, da je bila Osvobodilna fronta v svojem bistvu borbena zveza delovnega ljudstva, v kateri je odločilna vloga pripadla delavskemu razredu, njegovi akcijski enotnosti, ustvarjeni in utrjevani v borbenem sodelovanju komunističnega, krščanskosocialističnega, socialnodemokratskega in drugega slovenskega delavstva, v dolgoletnih skupnih ekonomskih in političnih bojih z buržoazijo. Preprosteje rečeno, množični socialni nosilci našega osvobodilnega gibanja so bili skoraj brez izjeme ljudje, ki jim je bilo njihovo lastno ročno ali umsko delo glavni eksistenčni vir: neposredni proizvajalci iz območja materialne produkcije, iz industrije in transporta, obrti in kmetijstva, nameščenci, prosvetni in znanstveni delavci, umetniški ustvarjalci itd. Udeležba slovenskega izobraženstva v osvobodilnem boju je bila številčno in po tistem, kar je s svojo ustvarjalno močjo v slovenski kulturi predstavljalo, bržčas edinstvena v okupirani Evropi.

Po drugi plati je osnovno jedro sodelovanja s fašističnimi okupatorji sestavljala veleburžoazija. To, kar je bilo pri drugih družbenih plasteh slovenskega naroda več ali manj izjema, je bilo pri naši veleburžoaziji pravilo z razmeroma redkimi izjemami. Spričo silovitega poleta slovenskih ljudskih množic in njihove demokratične osvobodilne volje je v strahu pred to voljo in njej ustrezno osvobodilno akcijo in pa v skladu s staro strategijo in taktiko usmerjanja na središča mednarodne reakcije strmoglavno treščila v brezno narodnega izdajstva, postala njegov glavni pobudnik in organizator.

To dejstvo je le še krepilo revolucionarno usmerjenost množic, organiziranih v Osvobodilni fronti, njihovo odločnost, da obračunajo s starim, buržoaznim svetom, in se borijo za novi, socialistični svet.

Če ugotavljamo razredno pogojeno tendenco k narodnemu izdajstvu, ki jo je mogoče znanstveno povsem točno preveriti, moramo hkrati ugotoviti tudi to, da je značaj osvobodilnega boja, ki je bil boj za goli obstanek slovenskega naroda kot nacionalne individualnosti, za njegov »biti ali ne biti«, določal obseg odklonov od te prevladujoče tendence. Gre za ljudi, ki jih sicer ni bilo moč prištevati k delovnemu ljudstvu, pri katerih pa je občutek patriotične dolžnosti premagal strah pred progresivnimi družbenimi preobrazbami. Zategadelj so se priključili osvobodilnemu gibanju, čeprav bi bili sicer, v drugačnih zgodovinskih okoliščinah in pa zgolj po logiki svoje razredne biti in zavesti, ohranili večjo razdaljo nasproti gibanjem z izrazito revolucionarno vsebino in cilji. Njihova navzočnost v osvobodilnem gibanju ni bila kajpak v nobenem primeru odločilna, pač pa je bila po svoje značilna za globoko zakoreninjenost, moč in vpliv tako edinstvene politične organizacije, kakršna je bila Osvobodilna fronta.

Toliko o glavnih gibalnih silah in množičnih nosilcih osvobodilnega boja na Slovenskem, ki so Osvobodilni fronti dajali širok vsenarodni značaj.

Če govorimo o ciljih tega boja, katerih uresničevanje je zlasti poudarjalo revolucionarni značaj Osvobodilne fronte, tedaj gre tu za dve vrsti ciljev: za tiste, ki si jih je postavilo slovensko ljudstvo že v bolj ali manj odmaknjeni preteklosti, ki pa so ostali nedoseženi vse v peto desetletje dvajsetega stoletja, in pa za tiste, ki so si jih postavili delavski razred in druge plasti delovnega ljudstva v sodobnem boju proti imperializmu in za socializem.

Poleg ciljev, ki zadevajo odpravo preostalih oblik fevdalne zemljiške lastnine po načelu »zemljo tistemu, ki jo obdeluje«, sodi v prvo vrsto osvobodilnih ciljev predvsem glavni nacionalni cilj Slovencev, ki je bil postavljen že v revolucionarnem letu 1848 in potem ob koncu prve svetovne vojne, v prav tako revolucionarnih letih 1917 in 1918, toda je obakrat ostal zgolj bolj ali manj jasen, vsekakor pa neuresničen program: Zedinjena Slovenija.

Najdaljnovidnejši in najnaprednejši duhovi med Slovenci so že tedaj vedeli ali vsaj slutili, da je ta cilj moč doseči samo z zlomom obstoječega sistema, ki poraja nacionalno neenakopravnost in zatiranje. Revolucionarni zlom tega sistema pa je v konkretnih zgodovinskih okoliščinah moč doseči v povezanosti in skupnem boju slovenskih ljudskih množic s silami napredka v drugih deželah. Na podlagi prve globlje marksistične analize slovenske preteklosti, zlasti pa izkušenj, ki jih je Slovincem vsiljevalo dogajanje v dveletjih 1848/1849 in 1917/1918, kakor tudi na podlagi analize stanja, v katerem je bilo slovensko narodno vprašanje neposredno pred drugo svetovno vojno, je tovariš Edvard Kardelj v svojem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja že leta 1939 zapisal: »Četudi nam mora biti osvoboditev in združitev vseh Slovencev smoter, ki ga nikoli ne bomo opustili, moramo naš narodni boj vendarle spraviti v sklad z najplemenitejšimi težnjami človeštva po miru, po napredku, to se pravi z borbo delavskega razreda v notranjem in mednarodnem merilu. Če bi poskušali reševati slovensko vprašanje izolirano in v nasprotju s temi težnjami, bi vrgli slovenski narod v nove nesreče. Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in imperialistični akciji.«¹

S temi besedami je bilo vsekakor jasno izraženo stališče slovenskih komunistov glede slovenskega narodnega vprašanja in glede perspektiv njegove rešitve. Že naprej so odgovarjale na mnogotere poskuse slovenske in jugoslovanske reakcije med drugo svetovno vojno, ki jim je bil namen urejati odnose med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi v skladu z interesi domačih in tujih hegemonizmov in imperializmov.

To stališče slovenskih komunistov glede slovenskega vprašanja je sprejela kot svoje tudi Osvobodilna fronta.

Že v tako imenovanih temeljnih točkah iz leta 1941, ki predstavljajo njen prvi programski dokument, so za revolucionarni značaj ciljev, ki si jih je od vsega začetka postavljala in jih uresničevala, zlasti pomembne prve tri točke: prva, ki govori o takojšnji oboroženi osvobodilni akciji, druga, ki govori o osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev kot o nacionalnem cilju, in tretja, ki govori o usodni povezanosti narodov Jugoslavije.² Nadaljnji razvoj

¹ Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957, str. 367.

² Prim. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 30.

in boj Osvobodilne fronte je konkretiziral nekatere postavke, ki so bile v »temeljnih točkah« navržene v najbolj splošni obliki. Tako je skupni boj narodov in narodnosti Jugoslavije sredi Hitlerjeve »evropske trdnjave«, povezan z bojem vseh progresivnih protifašističnih sil v svetu, postal tista zgodovinsko konkretna oblika skupnega boja naprednih sil na Slovenskem in v drugih deželah, ki je slovenskemu narodu najneposredneje jamčila uresničenje njegovega demokratičnega nacionalnega cilja. Iz te usodne povezanosti je nastala nova, socialistična Jugoslavija, katere moč in trdnost imata svoj glavni vir v demokratičnih, enakopravnih odnosih med njenimi narodi in narodnostmi, v razvijanju tistih oblik mednacionalnega sodelovanja, ki najbolj ustrezajo socialističnim načelom delitve po delu.

Med cilji, katerih uresničevanje daje nekemu ljudskemu gibanju revolucionarni značaj, še več, ki zadevajo bistvo neke revolucionarne akcije, sodijo korenite spremembe v strukturi in socialni vsebini oblasti.

Vodstvo Osvobodilne fronte se je že od kraja odločno usmerilo v to smer, upoštevajoč neogibnost revolucionarnih sprememb v vsej socialnoekonomski strukturi naše družbe in pa v sistemu politične oblasti, če naj bo zmaga nad fašizmom hkrati izhodišče za oblikovanje novih medčloveških odnosov na Slovenskem in v vsej Jugoslaviji. Ta usmerjenost se je dovolj jasno pokazala že v tako pomembnem dokumentu, kakršen je bil članek pokojnega Borisa Kidriča *Revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja*, ki je maja 1942 izšel v *Delu*.³ Svojo svečano potrditev je dobila ta usmerjenost v tako imenovani dolomitski izjavi osnovnih skupin Osvobodilne fronte iz februarja 1943, ki jo je dva meseca kasneje sprejelo zasedanje aktivistov Osvobodilne fronte na Pugledu pri Kočevju. Po mnenju tovariša Kardelja je bila ta izjava »rezultat dejstva, da so se delovne množice Osvobodilne fronte že opredelile proti obnovi buržoaznega gospodstva po dobljeni narodnoosvobodilni vojni in da se je celoten odnos sil v slovenskem narodu spremenil v korist revolucionarnih sil socializma«.⁴

Proces razbijanja starega državnega stroja kot glavnega reprezentanta politične oblasti se je med osvobodilno vojno na Slovenskem razvijal bodisi kot »dvooblastje« v okupiranih mestih Slovenije, zlasti v Ljubljani, kjer sta borbena samoiniciativa in prostovoljna disciplina slovenskega ljudstva v mnogočem paralizirali okupatorsko in kvislinško oblast, ali pa se je ta proces razvijal kot utemeljevanje novih, ljudskih organov oblasti na osvobojenem ozemlju. V obeh primerih so bili terenski odbori in drugi osnovni ter višji organi Osvobodilne fronte izhodišče nove oblasti, narodnoosvobodilnih odborov, svetov, komisij, poverjeništev itd. Osvobodilna fronta je že med vojno razvijala takšne demokratične oblike boja in dela, v katerih se je razpoloženje širokih množic lahko neposredno pokazalo. Oblike upravljanja javnih poslov na osvobojenem ozemlju so omogočale in tudi terjale široko sodelovanje množic, da niti ne govorimo o tistih veličastnih manifestacijah ljudske samoinicitive, ki so se razodevale v neposrednih oboroženih akcijah slovenskih partizanov proti okupatorju in njegovim pomožnim kvislinškim formacijam.

³ Boris Kidrič, *Zbrano delo*, I. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1958, str. 208.

⁴ Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, II. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1955, str. 85.

Ta duh samoiniciative, aktivnega sodelovanja in osebne odgovornosti, ki se je oblikoval v letih osvobodilne vojne, je ostal nepogrešljiv tudi v letih po-vojne graditve, v uresničevanju neposredno socialističnih ciljev naše ljudske revolucije in še prav posebej v socialističnem sistemu samoupravljanja, v nje-govem razvijanju in utrjevanju. Prav na to kontinuiteto je opozoril Kardelj, ko je v svojem referatu na III. kongresu Osvobodilne fronte Slovenije 27. aprila 1951 med drugim poudaril: »Brez Osvobodilne fronte in njenega velikan-skega mobilizacijskega dela ne bi mogli doseči velikih rezultatov, ki smo jih v obnovi in borbi za socializem dosegli v povojnih letih. Taka vloga Osvobo-dilne fronte je bila mogoča predvsem zato, ker je s svojimi demokratičnimi oblikami organizacije in dela postala organizem, prek katerega sta razpoloženje ljudskih množic in borba mnenj na splošni liniji socialistične graditve prišla najbolj neposredno do izraza in ki je zaradi tega tudi mogla postati resnična politična osnova naše ljudske oblasti. Ovobodilna fronta je delovne množice v raznih oblikah privajala k direktnemu upravljanju državnih poslov in jim omogočila direktno kontrolo nad organi državne uprave. Zato je bila Osvobo-dilna fronta ves čas močno orožje v boju proti birokratskim tendencam.«⁵

In končno še neko dejstvo, ki prav tako daje Osvobodilni fronti izrazito revolucionarni značaj.

V 19. stoletju so zatirani narodi Evrope in posebej Avstro-Ogrske vse bolj dvigali glavo in v imenu demokratične pravice do samoodločbe terjali enako-pravnost, svobodo in neodvisnost. Nad slovenskim ljudstvom pa so tačas vse bolj uveljavljale svoje materialno in duhovno jerobstvo sile, ki so si predvsem prizadevale, da bi ovekovečile hlapčevski položaj slovenskega naroda in utrdile hlapčevsko miselnost slovenskega kmeta in drugih delovnih ljudi. Hinavstvo, klečeplazenje in druge hlapčevske lastnosti so s pomočjo cerkve in prižnice skušali spremeniti v slovenske narodne kreposti, resnične kreposti pa v sredstva za utrjevanje tuje oblasti. Tako so združene sile slovenske buržoazne reakcije, klerikalne in »liberalne«, maličile moralno podobo slovenskega človeka še ves čas stare Jugoslavije, vse tja v leta osvobodilne vojne.

Osvobodilna fronta je tudi glede tega pomenila korenit preokret. Njen boj je bil hkrati boj za moralni prepored naroda in človeka.

Že v njenem programskem dokumentu, v Temeljnih točkah Osvobodilne fronte, beremo: »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih ljudskih mno-žic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.«⁶ Dejansko je Osvobodilna fronta pomenila dotlej najvišjo aktivizacijo slovenskih ljudskih množic, zbudila v njih neslutene borbene in ustvarjalne energije in jih postavila v službo njihove, to je ljudskih množic, osvoboditve in napredka. V letih najtežjih preizkušenj je temeljito preobliko-vala moralno podobo slovenskega naroda in uresničila Cankarjevo pričakova-nje iz leta 1918: iz ponižanja in hlapčevstva se je naš narod s svojim bojem dvignil v novo življenje, postal vreden član v družini narodov.

Kot vreden, enakopraven član v družini narodov in narodnosti Jugoslavije je slovenski narod po osvoboditvi pričel graditi temelje socialističnih odnosov med ljudmi. Oblikovanje teh odnosov, polno protislovnosti, ki porajajo tudi

⁵ Prav tam, str. 99.

⁶ Glej opombo 2.

vsake vrste odklone in deformacije v materialni in duhovni sferi družbenega življenja, odklone in deformacije, s katerimi se staro upira novemu; uveljavljanje socialističnega samoupravnega sistema in v njem aktivizacija delovnega človeka, ki ustvarja in upravlja ustvarjeno — vse to je nadaljevanje tistih revolucionarnih preobrazb v biti in moralni zavesti naših ljudi, ki jih je pri nas leta 1941 spočela Osvobodilna fronta, je n e n e h n i b o j za novo, vse bolj humanistično moralno podobo slovenskega naroda in človeka.

Osvobodilna fronta – dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda

V pričujočem referatu sem se namenoma omejil samo na objavo tez, ker so te teze hkrati izvleček iz teksta, ki je interesiranemu bravcu na razpolago že dobrih dvajset let — tu mislim na tekst Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, ki je izšel v Slovenskem zborniku za leto 1945. Tam so teze na dvajsetih straneh vsekakor mnogo obsežnejše razvite, kakor bi jih mogel obdelati v kratki komunikaciji v dvajsetih minutah.

V referatu se bom spričo tega tudi zadržal vsaj v prvih točkah pri tezah, ki se jih podal v povzetku te svoje razprave, ki je hkrati dokument, zakaj napisal sem jo v prvi obliki kot predavanje v internacijskem taborišču. Hkrati je to analiza historika, ker je bil ta referat v Gonarsu zaključno predavanje trinajstih predavanj o slovenski zgodovini, to se pravi vendarle dokaj intenzivnega trimesečnega — v glavnem — razmišljanja o slovenski zgodovini za tovariše, ki so bili z menoj v taborišču, kajti literature nisem imel na voljo.

V razsežnosti celotnega slovenskega razvoja je mogoče meriti pomen Osvobodilne fronte predvsem v treh linijah zgodovinskih procesov: glede na razmerje Slovencev do širšega zgodovinskega okvira in na težišče odločanja o slovenski zgodovinski poti, glede na notranje dozorevanje Slovencev kot etnične nacionalne skupnosti, glede na napredna gibanja v slovenski zgodovini, ki so v preteklih zgodovinskih situacijah nosila boj za svobodo Slovencev v socialnem in nacionalnem pogledu.

1. Na meji med 8. in 9. stoletjem so predniki današnjega slovenskega naroda izgubili samostojnost. Po kratkem madžarskem intermezzu so okrog leta 1000 prišli v celoti vnovič v okvir srednjeveške nemške države. Z ustalitvijo fevdalne družbe, dograjene v naših krajih do konca 11. stoletja, so bili v bistvu omejeni na kmečki sloj, razdeljen v več družbenih skupin z različnimi pravicami. Politične pravice so v tem krogu pripadale samo deželnemu knezu in predvsem od začetka 15. stoletja naprej, ko nastanejo deželni stanovi, poleg tega še plemstvu, ki je bilo zvečine tujega rodu. Kolikor je izviral iz slovenskih vrst, je bilo vključeno v tujo družbo in je bilo potujčeno.

Proti koncu srednjega veka je slovenska družba prvič dobila svoje dopolnilo, vendar se glede pravice Slovencev do odločanja o slovenski zgodovinski poti s tem ni nič spremenilo, ker je bilo tudi meščanstvo politično v bistvu brezpravno. Pomembnejša zgodovinska sprememba je bil nastanek enotnega podložniškega razreda z gospodarskimi in družbenimi spremembami v 14. in 15. stoletju. To je bil namreč eden izmed bistvenih pogojev, ki so omogočili in sprožili velike kmečke upore v 15. in 16. stoletju, upore, s katerimi je slovensko ljudstvo prvič spet samo kot samostojen aktivni dejavnik stopilo v

zgodovino. Slovenski kmet je skušal v njih pridobiti pravico odločanja o razmerah v slovenskih deželah za svojo kmečko zvezo. Toda boj za gospodarsko, družbeno in politično osvoboditev izpod oblasti fevdalne gospode ni uspel.

Tako je sredi 18. stoletja — z začetki nove meščanske družbe na Slovenskem, ki je tedaj rasla ob pospešenem napredovanju kapitalističnega gospodarstva ter ob počasnem napredovanju uradniške uprave in ustrezne šolske organizacije, pravtako podlage za nastanek ene izmed družbenih skupin nove družbe, ki je tedaj pri nas nastajala — meščanstvo prevzelo vodilno vlogo v boju za osamosvojitvev slovenskega naroda. Odstranitev plemiškega monopola do političnih pravic ter gospodarska osamosvojitvev kmeta leta 1848 je bila sicer še vedno — če tehtamo silnice, ki so se tedaj v stari monarhiji križale — predvsem rezultat velikega kmečkega gibanja, ki ni bilo omejeno samo na nas. Toda to je bilo, kar je prisililo konservativno vlado, konservativno v svojih zamislih od marca pa do restavracije, restavracije samo v političnem pogledu, ne v družbenem — predvsem to je prisililo to konservativno vlado in cesarja h koncesijam.

Zahteva po političnem teritorialnem telesu, v katerem bi bili združeni vsi Slovenci kot narod, ki se pojavi pri nas v isti dobi, pa je bila v revolucijskem letu vendarle izraz meščanskega političnega gibanja. Kmečko politično gibanje s to zahtevo po zedinjeni Sloveniji nima notranje zveze.

Od leta 1860 dalje so se politične pravice postopno širile na vse širše sloje prebivavstva. Šele v zvezi z demokratizacijo političnega življenja, mislim politično demokratizacijo v smislu širjenja političnih pravic, so dobili Slovenci pravico do soodločanja o svoji usodi. Toda tudi v situaciji, v kateri je postala volilna pravica splošna, ne enaka (tudi v tej situaciji je bila enaka samo v območju posameznih vodilnih okrajev), težišče pri odločanju o razmerah na Slovenskem vendarle ni bilo doma, zakaj v nobenem od javnopравnih teles v državnem merilu, v katerem so sedeli slovenski poslanci, niso predstavljali tolikšnega deleža, da bi lahko učinkovito sami odločali o taki ali drugačni usodi slovenskega ljudstva. Odločali so še naprej na Dunaju in po 1. decembru 1918 v Beogradu. Šele Osvobodilna fronta je v razmerah, ko je bila Jugoslavija razbita, ta položaj dejansko v bistvu spremenila. Z njo je slovensko ljudstvo celo tisočletje po izgubi svoje svobode v začetku 9. stoletja vnovič prevzelo suvereno odločanje o bodočnosti našega naroda v lastne roke.

2. Življenje vsakega naroda poteka v treh ravninah: socialni, kulturni in politični. Tu je potrebno statistično merjenje, ki sem ga v svoji razpravi v Slovenskem zborniku mnogo podrobneje razpredel, kot bi ga mogel tu le približno nakazati, zakaj o teh kvantitetnih merilih je na kratko težko govoriti. Številke pa tu za ekspliciranje niso toliko pomembne. Ker je bilo slovensko ljudstvo v zgodnjem srednjem veku v družbenem pogledu obglavljeno, je bil skoraj ves njegov srednjeveški razvoj glede narodnega gledanja omejen le na temeljno ravnino, na boj za ohranitev etnične skupine ter za ustvarjanje družbenih okoliščin za vnovičen vzpon. Tuji historiki, ki danes ogledujejo ta proces, pravijo, da gre pri tem dejansko za slovenski čudež, če je ljudstvo brez organov političnega življenja ohranilo na znatnem delu svojega ozemlja vendarle osnovno substanco za svoj novi vzpon.

Na kulturnem področju je treba podčrtati pomen velikega kolektivnega procesa, ki ga pomeni izoblikovanje posebnega slovenskega ljudskega jezika.

Temelj slovenske samostojne zgodovinske poti pa je bila v resnici, kot sem že prej nakazal, združitev slovenskih podložnikov v enoten družbeni razred in da so v 15. in 16. stoletju slovenske zahteve in težnje bile združene v skupno obliko. V resnici je potem uresničevanje zahtev tega družbenega razreda, postavljenih prvič ob kmečkih uporih instinktivno zaradi bremen vsakdanjega življenja in ne po kakšnem načrtu slovenskega narodnega prebujenja ali česa podobnega, privedlo Slovence do vnovičnega dograjevanja slovenske družbe. Od konca 15. do začetka 19. stoletja so se kmetje v vedno novih kmečkih uporih borili za svojo gospodarsko osvoboditev, odpravo fevdalnega reda, svobodo kmečkega prirodnega prirastka pri izbiri poklica, kar je bil hkrati bistven pogoj za ustvaritev pravega slovenskega meščanstva. Seveda niso ta gibanja rastla iz narodnostnih korenin, njihova gibalna so bila v gospodarskem in socialnem položaju slovenskega kmeta. Pač pa je bila rešitev prav tega socialnega vprašanja temelj za slovensko narodno prebujenje. Med konstitutivnimi dejstvi v slovenskem narodnem razvoju pa je vsekakor treba poudariti tudi veliko dejanje reformacije, dvig slovenskega ljudskega jezika v knjižni jezik. S tem je bil prav pred vnovično okrepitevijo dialektičnih razlik vpet slovenski knjižni jezik kot vez vsega slovenskega ljudstva v enoten okvir. Če sodimo ta položaj po dvesto let kasnejši situaciji, v 18. stoletju, morda smemo reči, da je bilo dejanje izvršeno prav v zadnjem času, ko je bilo to še mogoče. Ob razvoju nove družbe v drugi polovici 18. stoletja se začenja slovensko narodno prebujenje kot zavesten proces na kulturnem področju.

Program Prešerna in Čopa — ustvariti slovenski meščanski jezik — neposredno izražen v Prešernovih pesmih in prav tako v Čopovi oceni in polemiki glede Kranjske Čbelice, stoji v tem že na meji med kulturnim in političnim prebujenjem. Prešernova Zdravljica je to mejo že prekoračila z upanjem na vnovično osvoboditev Slovencev izpod tisočletne nesvobode. Ta razlaga, ki jo je prvi postavil Kardelj v svoji knjigi o zgodovinskem razvoju slovenskega narodnega vprašanja, je v literarnozgodovinskih delih včasih zbujala dvom glede svoje utemeljenosti. V zvezi s tem morem izraziti samo željo, da bi slavisti opravili eno izmed nalog, ki ni bistvena samo zanje, marveč potrebujejo njeno realizacijo pri interpretaciji Prešerna tudi historiki. Prešernov jezik naj bi namreč analizirali tudi glede posebnega pomena, ki ga vlaga v posamezne izraze. Analiza tega jezika — sam sem si napravil tak poskus za nekaj bistvenih izrazov za razumevanje Zdravljice — popolnoma jasno pokaže, kaj so pomenile Prešernu besede »edinost, sreča, sprava« in druge. Če primerjate to s Krstom pri Savici in Sonetnim vencem ter drugimi pesmimi, v katerih se ponavljajo iste besede kot v Zdravljici, potem se povsem jasno pokaže, da imajo te besede v Prešernovi pesmi v resnici političen akcent in da so dejansko zvezane z upanjem na politično osvoboditev slovenskega ljudstva.

Od leta 1848 se začenja uveljavljati slovenski narod tudi na političnem prizorišču. Na meji med 19. in 20. stoletjem so dosegli Slovenci v kulturnem življenju stopnjo svetovnega razvoja, toda prav tedaj je v slovenskem političnem življenju zmagala stranka nad narodom. Pri tem mislim na dejstvo, ki se včasih res pojavlja — sicer ne tako pogosto — v zgodovini tudi drugod, da se postavlja verska ali ideološka pripadnost kot bistveni dejavnik ali merilo narodnostne pripadnosti. To je stvar, ki jo drugod srečujemo navadno samo v skrajnih mitičnih gibanjih, npr. v rasizmu in še čem podobnem, ne pa v normalnem narodnem življenju. Tudi ta razcepljenost je pri Slovencih ne-

dvomno daleč preseгла to, kar je v narodnostnem življenju običajno. Osvobodilna fronta je po kmečkih uporih, ki so rastle v drugačnih okoliščinah in ob povsem drugačni razčlenjenosti slovenskega naroda, prvo gibanje slovenskega naroda, v katerem je narodnostna skupnost prevladala strankarsko razcepljenost, v katerem se je zvezalo novo socialno vprašanje — delavsko in agrarno — s slovenskim političnim konceptom in v katerem je dobila ustrezno mesto tudi slovenska kultura kot tiha, pa vendar trdna in bistvena notranja vez vseh Slovencev.

3. V preteklosti imamo pri Slovencih le nekaj tako širokih ljudskih gibanj, da jih moremo predstaviti kot historične predhodnike revolucionarnega gibanja Osvobodilne fronte. Vsako od njih ima svoje značilnosti. Nikjer ne gre popolnoma izenačiti teh elementov, pa vendarle obstojijo tukaj intenzivne širše ali ožje vezi.

Naibljíže Osvobodilni fronti je nedvomno veliko revolucionarno gibanje slovenskih kmetov v 15. in 16. stoletju, čeprav je res, da je bil puntarski program omejen samo na gospodarska in družbena vprašanja. Na politična področja je segal le posredno z vprašanjem oblasti kmečke zveze v slovenskih pokrajinah, na nacionalna prav tako le posredno s konceptom o ustvaritvi posebne hrvatsko-slovenske politične enote. Ta je bila le izraz povezanosti teh dežel zaradi turške nevarnosti in skupnega trgovanja, ki je segalo od Hrvatov do morja in dalje naprej. Sicer pa vidimo v celoti paralele z Osvobodilno fronto v celi vrsti potez. Tako glede obsega: dva največja upora (leta 1515 in 1573) sta zajela dejansko skoraj vse slovensko ozemlje. Glede intenzivnosti igibanja naj opozorim le na številko 80 000 puntarjev leta 1515 — nedvomno pretirano — ki pa vendarle kaže, da je bilo približno 10 odstotkov tedanjega slovenskega prebivavstva dejansko med aktivnimi člani puntarske vojske. Glede organizacije »države in državi«, čeprav je to v fevdalni dobi, kjer je spričo lokalne razvitosti mnogo laže prevzemati oblast v majhnih enotah, povsem nekaj drugega kakor prevzem oblasti po Osvobodilni fronti v širših merilih. In vendar je prevzemala Kmečka zveza oblast glede sodstva, pobiranja davkov itd., skratka celo vrsto pravic, ki pripadajo državní organizaciji in jih je ta izvrševala bodisi po svojih neposrednih predstavnikih ali po fevdalcih kot svojih posrednih predstavnikih. Glede revolucionarnosti se mi zdi, da je bil prav kmečki upor med vsemi temi gibanji edino, ki je šlo v revolucionarnosti toliko daleč kakor Osvobodilna fronta, da so bili namreč kmečki uporniki pripravljene žrtvovati glavo in življenje za tisto, kar so hoteli osvojiti. Končno še glede vojaške organizacije: ta ima po poročilih, ki jih imamo o Koroški, celo tako daleč podobne poteze, da srečamo tam »govornika«, ki bi ga lahko vzporedili s politkomisarjem partizanske vojaške organizacije.

Neposrednega uspeha tega gibanja dolgo časa ni bilo. Zmeraj so bili puntarji pobiti, upori zadušeni. Samo pri majhnih lokalnih uporih vidimo včasih tudi delne uspehe. Vendar je osvoboditev kmeta — najprej odprava osebne nesvobode (v reformnem obdobju 18. stoletja) in nato zemljiška odveza (leta 1848) — tako slovenskega kmeta kot tudi kmeta v Avstriji v svojem bistvu pravzaprav uspeh tega velikega kmečkega uporništva, velikega kmečkega boja za družbeno in gospodarsko svobodo, ki se ga je po pričevanju virov slovenski kmet udeleževal bolj intenzivno kakor kmetje v drugih avstrijskih deželah.

S političnim programom je bilo to gibanje dopolnjeno — kot sem že rekel — neposredno pred letom 1848 (v Prešernovi Zdravljici), v jasni obliki pravega političnega programa pa dejansko šele s programom Zedinjene Slovenije

iz leta 1848. Ta program je po njegovem bistvu brez dvoma nemogoče utemeljiti drugače, kakor z revolucionarnim pojmovanjem prirodnega narodnega prava. To je povedal naravnost tudi pravnik dr. J. Krajnc v svoji polemiki proti temu, da bi mogla biti Slovenija združena z nemškimi deželami v skupni nemški državi. Rekel je, če »velja ... le natorna pravica in ... le narodna volja, kakor novi Nemci uče, velja tudi volja Slavjanov, ona pa se proti zvezi z Nemci izreče«. To se pravi, da odpor zoper Nemčijo (po frankfurtskih koncepcijah) ni bil samo konservativen, kakor se je takrat pojmovalo in se pogosto mimogrede še pojmuje tudi pri nas včasih v historični in večkrat v politično-publicistični literaturi, ampak je obratno temeljno revolucionarno načelo revolucionarnega narodnega prava Slovencev narekovalo prav ta odpor zoper pripadnost k tej Nemčiji s pravico do odločanja o posebni slovenski poti — po narodnem pravu — tudi za Slovence. Navsezadnje, če govorimo o letu 1848 in o njegovem končnem učinku, če govorimo o tem letu kot letu politične revolucije in njej sledečega političnega poraza liberalnega gibanja, vendarle ne smemo spregledati, da je bil to hkrati družbeni boj in leto družbene zmage, kajti fevdalna družba je bila v avstrijski državi v letu revolucije, sicer ne v vseh podrobnostih, vendar dokončno likvidirana. To je kljub vsemu eden izmed bistvenih elementov in mislim, da bi morali to upoštevati pri vsakršni oceni leta 1848.

Program Zedinjene Slovenije ostane leta 1848 v bistvu še program skromnih skupin. Meščansko gibanje leta 1848, ki ga je rodilo, ni znalo najti stika z ljudstvom. Tako imamo takrat dve gibanji, na eni strani kmečko, na drugi meščansko, kmečko s socialnim in gospodarskim programom, meščansko s političnim. Politični program Zedinjene Slovenije se je uveljavil pri nas na široko s taborskim gibanjem na meji šestdesetih in sedemdesetih let, z gibanjem, ki pomeni v svojem bistvu pravzaprav zaključek slovenskega narodnega prebujanja na političnem področju. To gibanje je ustvarilo odtlej najprej podlago za vsa politična gibanja na Slovenskem, ki so mogla računati na množično podlago le z jasnim slovenskim nacionalnim konceptom. Zadušili so ga nasilno. Po točni evidenci, ki jo je podal Kermavner v svojih pripombah v novi izdaji Prijateljeve Slovstvene in politične zgodovine, danes vemo, da so se poskusi sklicevanja taborov nadaljevali še po letu 1871 (sledimo jim do leta 1876), da pa jih je avstrijska oblast preprečevala; čas je, da spričo tega izgine iz historične literature legenda o tem, da bi slovensko meščanstvo (mladoslovenci) naenkrat nehalo s taborskim gibanjem iz strahu pred ljudstvom, ki naj bi ga spoznalo na taborih, in se zato umaknilo v slogaštvo. »Sloga« je dejansko šele rezultat drugih zgodovinskih procesov, ki so prišli po najhujšem konfliktu med liberalci in klerikalci v letu 1872, kar že samo na sebi kaže, da je ta teza o takšnem koncu taborskega gibanja historično napačna.

V deklaracijskem gibanju v letu 1917/18 je bil program taborskega gibanja dopolnjen s socialnimi in gospodarskimi zahtevami, ki jih je bilo na taborih razmeroma malo. To pokaže že pregledovanje dokumentov o deklaracijskem gibanju, kolikor jih je objavljenih, čeprav se akcije za objavo teh dokumentov, začete že pred vojno v Arhivu Časopisa za zgodovino in narodopisje in pretrgane na zahtevo nemškega poslaništva v Beogradu, žal, doslej še niso vnovič lotili in je dokončali, tako da gradivo še vedno leži v veliki meri neizkoriščeno v mariborskem arhivu. V deklaracijskem gibanju v resnici ne gre samo za politične cilje. (Seveda ne gre tu za deklaracijo samo, ki je takšna, kakršna je,

ampak za tisto široko gibanje, ki se je sprožilo z deklaracijo med slovenskim ljudstvom.) To gibanje je v resnici, odkar se je razširilo med ljudstvom, kot prvo narodno gibanje zajelo tudi zahteve socialne in gospodarske narave. Te pa so gotovo imele svoj stik tudi z nacionalno problematiko, ker je bil pač trgovec, oderuh in podobno na štajerskem ozemlju, odkoder te izjave predvsem izvirajo, hkrati predvsem Nemec. Vendar ta povezava te in druge problematike ni samo slučajna. To kaže akcija za agrarno reformo in vse, kar se pokaže v slovenskem življenju neposredno po nastanku stare Jugoslavije. Vse te nove poteze namreč rastejo iz gibanja za socialne in gospodarske pravice slovenskega ljudstva, ki se začinja med vojno. Prav zato deklaracijskega gibanja in vsega, kar je z njim zvezano, ne moremo presojati samo po formulaciji majske deklaracije same, ampak enostavno po življenju, ki je bilo tedaj na terenu. Prav tako je jasno, da je to življenje vsaj že od konca leta 1917 na terenu vendarle pretrgalo z Avstrijo, da je postavilo že zahteve po novih političnih oblikah.

Svoboda, ki so jo zahtevali Slovenci po koncu prve svetovne vojne, je imela dejansko štiri obraze: državno-pravnega (Jugoslavija namesto Avstrije), narodnega (avtonomna slovenska enota, ki bi odločala sama o sebi), socialni in gospodarski obraz. V stari Jugoslaviji se je uresničila samo prva zahteva in tudi ta le delno, kajti samo 70 % slovenskega naroda je bilo združenega v stari Jugoslaviji, 30 % ga je ostalo izven nje; vse druge zahteve pa so ostale neuresničene. Iz takih razmer je potem rasel program Osvobodilne fronte, o katerem govore na tem posvetovanju od njegovih začetkov v tridesetih letih naprej številni drugi referati.

V svojem zaključku se omejujem na ugotovitev, da pokaže primerjava tega programa, ki ga analizirajo drugi avtorji v svojih referatih, s tem, kar smo videli v njegovem historičnem ozadju, kako to gibanje vendarle ni zraslo nenkrat. Že Zihel je deloma nakazoval v svojem referatu prav pred menoj, da gre vendarle tudi za nadaljevanje izročil slovenskega zgodovinskega razvoja od kmečkih uporov najprej in da srečujemo tu številne podobne poteze, seveda ob mnogih razlikah, ki pa jih zgodovinar lahko razloži. Osvobodilna fronta je rasla iz načel, v znamenju katerih so si Slovenci dejansko v dolgih stoletjih po svoji katastrofi, ki so jo doživeli v zgodnjem srednjem veku, vnovič izbojevali mesto med evropskimi narodi:

gospodarska in socialna vprašanja so upoštevana na podobno važnem mestu, na kakršnem so jih upoštevali kmečki uporniki, ki so izhajali predvsem iz njih;

tudi politični program Osvobodilne fronte izhaja v veliki večini oziroma v velikem delu iz te problematike; bistvene za obstoj slovenskega naroda;

program Osvobodilne fronte izhaja iz naravnega narodnostnega prava, iz pravice do narodne samoodločbe;

z rezultatom, da je zedinjena Slovenija kot sestavni del federativno urejene republike jugoslovanskih narodov prostor, v katerem naj živi slovenski narod;

iz skrbi za slovensko kulturo, ki se je prav v Osvobodilni fronti in njenem izvršnem odboru mogoče najbolj jasno pokazala že v sestavi tega odbora od ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte naprej.

V vseh teh pogledih — sicer z določenimi razlikami, vendar v vseh teh oblikah — je rasel program Osvobodilne fronte iz historične tradicije in se

kazal kot njeno organsko nadaljevanje. Ni šlo za nekaj, kar bi nastalo naenkrat, marveč za plod globokih korenin slovenskega zgodovinskega razvoja.

4. Leta 1942 oziroma leta 1945, ko sem prvič pisal oziroma objavil tekst, čigar teze tu podajam, sem se moral s tem ustaviti: Tudi danes ne mislim iti naprej s tako konkretno analizo, pa vendar je dejstvo, da se seveda zgodovina leta 1945 ni pretrgala. Historik, ki hoče biti v resnici historik in hkrati živ član svojega narodnega občestva, ob takih razmišljanjih na dolgo sapo ne more presekatiti razmišljanja o preteklosti slovenskega naroda, svojega ljudstva, z letnico upora, letnico uspeha, letnico, v kateri smo gledali vse naprej s silnim optimizmom, v veliki psihični napetosti tistih dni in let. Nasprotno, historik mora iti naprej, mora pa tudi iz današnje situacije gledati potem nazaj, primerjati današnji položaj s položajem med NOB in leta 1945, iskati podobnosti in razlike. Mislim, da bi ob takšni analizi moral pretresati na tak način tudi današnjo stvarnost, npr. funkcijo kulture v današnjem življenju; problem relacije komunizma — narodna celota na kulturnem, gospodarskem in na vseh drugih mogočih področjih; problem demokratičnosti, kar je bila tudi ena izmed temeljnih tez Osvobodilne fronte, npr. pri bolj odprtem razpravljanju o vprašanih, v kakršnih je to pred kratkim zahteval v svojem Dnevniku Josip Vidmar (namreč v razpravljanju o mednacionalnih odnosih in posebej o njihovi gospodarski strani); problem slovenske narodne skupnosti v tem času, v katerem Slovenija ne zajema vseh Slovencev in ko spričo spremenjene strukture sveta nujno zamenjuje stari program Zedinjene Slovenije novi program notranje povezanosti vseh Slovencev, za to pa je poleg odpiranja meja nujna intenzivna moč središča po stopnji gospodarskega in družbenega življenja in zlasti po njegovi kulturni moči in razvitosti. Vse to bi moral pregledovati, primerjati in analizirati prav v liniji tistega programa, ki je rasel iz vse slovenske zgodovine in res dosegel svoje najčistejše uresničenje v dobi, ki je bila za slovenski narod najtežja in največja, v kateri je bil boj za svoj obstanek. Mislim, da bi takšna analiza mogla pomeniti marsikdaj in v marsičem tudi podporo v konkretnem usmerjanju našega sodobnega življenja pri vprašanih, ki se pojavljajo pred človekom, če analizira naš čas v mnogih miselnih in drugih oblikah, pa tudi pojave miselnega razkroja in utrujenosti in vse to primerja s časom, v katerem se je pripravljala in izoblikovala Osvobodilna fronta, z duhovno napetostjo druge polovice tridesetih let in dobe narodnoosvobodilnega boja.

OPOMBA: V referatu te vrste bi bilo seveda mogoče k vsakemu stavku in podatku navajati dela, na katera se opirajo bodisi sintetične obravnave zgodovine slovenskega naroda od Linhartove naprej, bodisi monografije in razprave o posameznih vprašanih, ki se jih referat dotika. Vendar bi bilo naravi referata to brez dvoma tuje. Namesto tega opozarjamo le na nekaj del, iz katerih je razvidno, kako so ti pogledi rasli ob neprestani konfrontaciji študija in življenja: Iz starega v novi prostor. Dejanje I, 1938, 269—276; Slovenska svoboda. Dejanje II, 1939, 217—224; Slovensko vprašanje, Bohinjski teden 1939, Ljubljana 1940, 103—118, Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju. Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, 177—195. Poleg teh, tako rekoč dokumentarnih prispevkov naj navedem le še sintezo slovenske zgodovine v sedmem zvezku Enciklopedije Jugoslavije (do l. 1918), kjer je za historično interesiranega bralca navedena tudi poglobljena literatura in nakazana pot, po kateri je mogoče najti tudi podrobnejša dela, ki so s svojimi rezultati vplivala na oblikovanje zgoraj komaj nakazanih pogledov na slovensko preteklost in sodobni položaj našega naroda (članki Obseg slovenske etnične in narodne celote ter Zgodovina v geslu Slovenci ter Gospodarski razvoj do 1918 v geslu Slovenija).

Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjenje Slovenije

Slovensko vprašanje se od svojega začetka postavlja ne samo kot vprašanje demokratične politične in gospodarske osamosvojitve, ampak tudi kot vprašanje samega obstoja Slovencev. Nemška politična in tudi kulturnojezičkovna usmerjenost, ali bolje asimilacija — deloma tudi italianizacija in madžarizacija — to je bila zelo realna alternativa, ki se je pred Slovence postavljala zlasti tja do preroda v šestdesetih letih, ki pa tudi pozneje ni nikoli izginila. Vprašanje, ali biti ali sploh ne biti, je za Slovence bilo ves čas tako pereče, da je ob njem dostikrat stopalo v ozadje drugo, kako biti. Program Zedinjene Slovenije leta 1848 kot poganjek slovenske politične misli iz časov Ilirskih provinc in Prešerna je sam po sebi odgovarjal odločno pritrdilno na prvo vprašanje. Kako biti, to je puščal odprto. Zato je temu programu poleg določno slovenske, nacionalne, bilo mogoče dati zelo različno politično in socialno vsebino. Dejansko ugotavljamo tja do konca habsburške monarhije dve vrsti političnih usmeritev, ki se vežeta na ta program. Predvsem so tu napredna socialna gibanja, od liberalno demokratičnega leta 1848 prek mladoslovenskega taborškega okrog leta 1870, socialnodemokratskega delavskega gibanja z brnskimi programom leta 1899, do demokratičnih socialnih in gospodarskih ljudskih stremeljenj v okviru deklaracijskega gibanja leta 1918. So pa tudi konservativne politične usmeritve, ki od časa do časa pod vtisom ljudskega gibanja povzemajo geslo Zedinjene Slovenije v različnih oblikah, tako Bleiweis in staroslovenci okrog let 1848 in 1870, konservativno slogaški dogovor leta 1897, klerikalni trializem in majska deklaracija leta 1917. Izjava treh komunističnih strank leta 1934 o združitvi Slovencev in ustanovni manifest KPS leta 1937 na eni strani, na drugi pa Koroščeve punktacije, to so najvidnejši izraz istega pojava v zvezi s programom Zedinjene Slovenije v obdobju pred drugo svetovno vojno. V letih stare Jugoslavije se ta pojav izoblikuje predvsem v vprašanje razmerja med revolucionarnim delavskim gibanjem in slovenskim narodnim vprašanjem. Za pot Slovencev je neprecenljivega pomena dejstvo, da je KPJ oziroma KPS to razmerje dokončno razrešila s tem, da je spoznala zgodovinsko nujnost, da slovenski delavski razred prevzame v celoti in z vso odgovornostjo vlogo vodilnega razreda v slovenskem narodu in s tem da programu Zedinjene Slovenije nedvomno socialno napredno vsebino in moč in na ta način tudi sebi olajša svojo revolucionarno nalogo. Prenovitev KPJ od leta 1934, ustanovitev KPS obenem z ustvarjanjem široke ljudsko demokratične fronte, veliko pismo svobodoljubnosti in naprednosti v slovenstvu — Sperans, to so najvidnejši znanilci novega zastavljanja slovenskega vprašanja, vprašanje Zedinjene Slovenije in njene samoodločbe.

Pred slovensko gibanje pa se je od začetkov postavljalo še drugo življenjsko vprašanje: razmerje do drugih južnoslovanskih narodov. Čisto naravno je, da so Slovenci ves čas spričo pritiska s severa in zahoda skušali najti oporo pri etnično sorodnih narodih na jugovzhodu, ki so tudi bili v procesu oblikovanja in boja za politično osamosvojitvev. Osupljivo pa je, da je prihajalo hkrati s tem do misli, težej in celo akcij za to, da bi se naj Slovenci »reševali« ne le s političnim zavezništvom in enakopravnim združevanjem, ampak tudi s političnim in celo etnično jezikovnim zlitjem s temi narodi. Tej tezi, ki se vztrajno pojavlja na obeh straneh, naj bi bilo opravičilo predvsem zgodovinska zmaga nad pritiskom s severa in zahoda, dejansko pa je ovirala edino možno rešitev za Slovence pred tem pritiskom, namreč, da se mu uprejo kot Slovenci v imenu svoje trajne individualnosti. Ni moči tukaj spraševati, kaj vse so bili vzroki za to tezo na tej ali drugi strani, dejstvo je, da je ustvarjala nekakšno protislovnost med prizadevanji za Zedinjeno Slovenijo in pa med jugoslovanskim gibanjem, ki v svojem ilirističnem in neilirističnem videzu za osnovne slovenske množice ni bilo alternativa, ki bi jih reševala pred ponemčenjem. Tega navideznega protislovja, ki je dejansko hromilo moč tako slovenskega gibanja kot tudi moč, ki jo je lahko dajala solidarnost južnoslovanskih narodov, ni moglo razrešiti niti najradikalnejše meščansko nacionalnorevolucionarno gibanje kot je bil »Preporod«, ki je Zedinjeno Slovenijo zavestno odklanjal. To nerazrešeno navidezno protislovje je pozneje v prvi jugoslovanski državi bistveno oviralo demokratične odnose med jugoslovanskimi narodi in pospeševalo nedemokratične unitaristične pozicije. Obenem je omogočalo konservativnim silam, da so nastopale kot brambovci naravnih pravic slovenskega naroda. Odločitev KPJ (in KPS) za obrambo Jugoslavije pred fašističnim imperializmom obenem z bojem za notranjo revolucionarno preobrazbo, vključno rešitev narodnega vprašanja na podlagi suverenosti (samoodločbe) enakopravnih narodov, je nakazala možnost tudi za ugodno rešitev razmerja gibanja za Zedinjeno Slovenijo do drugih jugoslovanskih narodov.

Napad fašistične Nemčije in Italije, pa tudi Madžarske, razkosanje in okupacija Jugoslavije, posebej še slovenskega ozemlja, vse to je za Slovence kot narod imelo dvojen pomen. Eden je bil ta, da so se znašli pred največjo in neposredno nevarnostjo za svoj obstoj; ta nevarnost ni imela več tradicionalnih oblik gospodarskega in političnega podrejanja kot podlage za postopno germanizacijo oziroma italianizacijo, ampak je dobila novo kvaliteto, obliko in vsebino — usmerjena je bila neposredno k fizičnemu uničenju. Drugi pomen pa je bil ta, da je z napadom na Jugoslavijo hkrati bil dokončno razdrt versajski sistem mednarodnih pogodb, ki je Slovence obsojal na razkosanost na štiri države, z razbitjem Jugoslavije pa je bila odprta tudi možnost, da si njeni narodi sami in na novo določijo medsebojno razmerje. Položaj, ki so se v njem Slovenci znašli, se je vse bolj razločno oblikoval v alternativno: ali se brez odpora prepustiti nevarnosti, da kot narod enkrat za vselej izginejo, ali pa da v tem času najtežje preizkušnje, na razvalinah sistemov, ki so to dotlej preprečevali, v revolucionarnem boju zastavijo vse svoje moči, da svoje narodno vprašanje enkrat za vselej rešijo. To alternativo izraža npr. Kidričev članek Naša nesreča in naša vera! v prvi vojni številki Slovenskega poročevalca, ki govori najprej o najhujši katastrofi, ki je doletela slovenski narod, hkrati pa oznanja vero v osvobojenje in združitev slovenskega naroda, v slogo in

enotnost, osvoboditev in v polno samoodločbo vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana.¹ Problem osvoboditve in samoodločbe slovenskega naroda je bil od prvega trenutka naprej zavestno in dejansko neločljivo zvezan z zahtevo po njegovi združitvi. Lahko bi rekli, da je v zavesti slovenskega človeka združitev stala na prvem mestu in v veliki meri izčrpavala tudi pojem samoodločbe.

Za razrešitev te usodne alternative je največjega zgodovinskega pomena dejstvo, da je KPS in z njo slovenski delavski razred že od prvega trenutka najodločneje stopil na drugo pot. Ta odločitev seveda ni bila samo rezultat presoje trenutnega položaja, ampak je trdno izhajala iz celotne politične usmeritve KPJ oziroma KPS v predvojnem obdobju, da delavski razred prevzame vlogo in odgovornost vodilnega razreda v slovenskem narodu. Pobuda za ustanovitev Protiimperialistične fronte oziroma Osvobodilne fronte slovenskega naroda je izraz prav takšne usmeritve. V dokumentih, ki govore o stališčih KPS in z njo tudi Osvobodilne fronte, iz časa okupacije, ko boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja še ni dosegel stopnje zmagovitega uresničevanja novih konceptov, ugotavljamo kot konstanti dve temeljni postavki. Boj za osvoboditev slovenskega naroda vsebuje zahtevo po njegovi združitvi ne glede na državne meje, zahteva po njegovi samoodločbi pa vsebuje usmerjenost k enakovrni združitvi z drugimi osvobojenimi narodi Jugoslavije. Porok te samoodločbe naj bo moč Sovjetske zveze. Razglas CK KPJ z dne 15. aprila 1941 ob okupaciji Jugoslavije, ki govori na prvem mestu o bratstvu in slogi narodov Jugoslavije v boju za svobodo in narodno neodvisnost, je postavil širši okvir politične usmerjenosti v novih razmerah.² Razglas CK KPS konec aprila 1941 Slovenskemu narodu pa je osvobodilni boj Slovencev v skupni narodni fronti proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem programsko povezal z zahtevo po zedinjeni Sloveniji: »V to skupno osvobodilno borbo poziva KPS tudi vse primorske in koroške Slovence, ki že 20 let ječe pod jarmom tujih imperialistov. KPS poziva vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike, ki so proti narodnemu zatiranju, vse zavedne Slovence in vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije, ki jih tudi teži izkoriščanje in barbarstvo imperialističnih okupatorjev, v skupen boj za naslednje zahteve:

1. proti razkosanju in zaslužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda...³

Ustanovni sestanek Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte dne 26. aprila 1941, torej v istih dneh, pa je ugotovil, da je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združenje zaslužjenega in razkosanega slovenskega naroda in da je zbiranje slovenskih množic treba začeti takoj in sicer na temelju boja za osvoboditev in združenje slovenskega naroda.⁴ Geslo Zedinjene Slovenije je postalo tako temeljni del programa narodnoosvobodilnega gibanja in njegove politične organizacije, Osvobodilne fronte slovenskega naroda, seveda

¹ Slovenski poročevalec 1938—1941 (ponatis). Slovenski knjižni zavod Ljubljana 1951, str. 45—46.

² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje navajam: Dokumenti), knjiga 1, str. 20—23.

³ Prav tam, str. 23—29.

⁴ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja OF. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1. IZDG Ljubljana 1960 (dalje navajam: Kidrič, Kratak obris), str. 13.

pa tudi v vseh programskih izjavah njene vodilne sile — Komunistične partije Slovenije.

Gesla narodnoosvobodilnega boja, ki jih je sprejel prvi vrhovni plenum OF dne 15. junija 1941, govore o osvoboditvi in združitvi razkosanega naroda, v številni koroške in primorske Slovence.⁵ Razglas CK KPS z dne 22. junija 1941 ob napadu Nemčije na SZ poziva k prisegi na boj do popolnega uničenja fašističnih napadalcev in »dokler ne bo osvobojena zadnja ped slovenske zemlje od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov od Koroške do Sotle...«⁶ Razglas vrhovnega plenuma OF z dne 28. julija 1941 poziva Slovence na oborožen boj za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.⁷ Tretji vrhovni plenum OF 16. septembra 1941, ko se preimenuje v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, pa sklene, da SNOO med osvobodilno vojno edini predstavlja in vodi slovenski narod in sicer na vsem njegovem ozemlju.⁸ Četrti vrhovni plenum OF dne 1. novembra 1941, ki formulira dokončni program Osvobodilne fronte, tako imenovane temeljne točke, govori o neizprosni oboroženi akciji proti okupatorjem kot izhodišču za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.⁹

Vzporedno lahko v teh programskih dokumentih sledimo tudi geslu o pravičnici slovenskega naroda do samoodločbe. Tukaj ugotavljamo določen razvoj od načelne razglasitve te pravice do njene konkretizacije v smislu odločitve za državno zvezo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Jugoslovansko povezavo predstavlja v vsem času v nepretrgani kontinuiteti organizacijska enotnost KPJ, ki pa v začetnem obdobju ne govori direktno o državni zvezi jugoslovanskih narodov, ampak poudarja njihovo bratstvo in slogu v boju proti okupatorju, saj še ni bilo znano, v kakšni smeri bo šel dejanski razvoj pri vsakem od njih. Ustanovni sestanek Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte ni izrecno sprejel kakega sklepa glede odnosa do drugih jugoslovanskih narodov. Gesla osvobodilnega boja z dne 15. junija 1941 postavljajo na prvo mesto absolutno pravico slovenskega naroda do samoodločbe, hkrati pa poudarjajo slogu in enotnost jugoslovanskih narodov. Razglas CK KPS z dne 22. junija 1941 govori o boju Slovencev, združenih z vsemi narodi Jugoslavije, razglas vrhovnega plenuma OF z dne 28. julija 1941 pa ugotavlja, da se slogu in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije uresničujeta s skupnim odporom. V konkretizaciji stališča glede samoodločbe slovenskega naroda je posebno pomemben sklep vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1941, ki pravi, da SNOO uresničuje slogu in enotnost narodov Jugoslavije tako, da stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije. S tem je seveda bila bolj poudarjena smer kot pa obseg in oblika zveze Slovencev z drugimi narodi Jugoslavije, zato pa je istočasni sklep SNOO o vključitvi vojaškega zbora slovenskih partizanskih čet kot sestavnega dela v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba Jugoslavije čisto konkreten korak v smeri formiranja enotne oborožene sile kot ene osnovnih lastnosti nove jugoslovanske državnosti.¹⁰ Ukrepe SNOO je tedaj Boris Kidrič ocenil kot »prvi korak k uveljavitvi slovenske narodne suverenosti, ki smo jo

⁵ Dokumenti, knjiga 1, str. 42—43.

⁶ Prav tam, str. 44—47.

⁷ Prav tam, str. 64—66.

⁸ Prav tam, str. 116.

⁹ Prav tam, str. 255—256.

¹⁰ Prav tam, str. 118.

izgubili in ki jo z lastnim osvobodilnim bojem hočemo obnoviti še v večji moči in sijaju kakor kdaj koli poprej.«¹¹

Prvi višek v tem razvoju pa pomeni tretja izmed temeljnih točk Osvobodilne fronte, sprejeta 1. novembra 1941, namreč da Osvobodilna fronta, stojč na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov, ne priznava razkosa Jugoslavije in deluje z vsemi silami za sloho in enotnost njenih narodov. Ob tej točki je Kidrič v svoji analizi razvoja Osvobodilne fronte leta 1944 ugotovil, da se je OF že tedaj pokazala kot edina pristna jugoslovanska usmerjena sila na Slovenskem in da je jugoslovanska zasnova prvič med Slovenci dobila jasno in povsem napredno smer, povezano z bojem za narodno enakopravnost in za narodno pravico do samoodločbe.¹²

Program Osvobodilne fronte glede Zedinjene Slovenije in slovenske samoodločbe se je razvil iz notranjih obravnav v njenem okviru, obenem pa tudi iz njenega množičnega političnega boja proti poskusom reakcije paralizirati učinkovitost politične Osvobodilne fronte in še posebej KPS kot njenega vodilnega dela. Potrebno bi bilo podrobno preučiti stališča in gesla, s katerimi je ta reakcija nastopala, ko je skušala programski zahtevi Osvobodilne fronte po Zedinjeni Sloveniji postaviti nasproti nekaj svojega. Čudovit razmah Osvobodilne fronte, ki je stara meščanska strankarska politična vodstva izoliral od osnovnih slovenskih ljudskih množic, je slovenski reakciji vsilil spoznanje, da je nemogoče računati na kak politični uspeh, če ostane v mejah urejanja položaja tistega dela slovenskega reakcionarnega meščanstva, ki je prišel pod italijansko zasedbo, v okviru italijanske fašistične politike. To spoznanje se je pokazalo z izstopom Natlačena iz pokrajinske konsulte. Za del Slovenije pod nemško zasedbo so takšne možnosti spričo nacistične okupacijske politike odpadle že od vsega začetka. Znova se je pokazalo, da je geslo zedinjenja Slovencev tudi v tem zgodovinskem položaju bilo možno zlorabiti v smislu reakcionarne politike. Vse reakcionarne skupine, kolikor so sploh hotele računati na kak politični učinek, so morale v tej ali drugi obliki postavljati vprašanje slovenske združitve. Do te pa naj bi seveda prišlo šele z zmago in po volji zahodnih zaveznikov, zraven pa še kak kompromis z Beogradom. Med koncepti oziroma propagandističnimi gesli posameznih protirevolucionarnih skupin so bile velike razlike. Glavna razlika med stališči, ki so jih zastopali ljudje iz londonske emigrantske vlade in mihailovičevski elementi doma in med klerikalno belogardistično reakcijo doma, je bila ta, da so prvi zanikali pravico slovenskega naroda do samoodločbe, poudarjali kontinuiteto jugoslovanske države in v vprašanju slovenskih meja gledali vprašanje širjenja meja jugoslovanske kraljevine pod velesrbskim vodstvom; drugi so hoteli svojo zedinjeno ali že kakršnokoli Slovenijo vključiti v reakcionarne srednjeevropske kombinacije, tudi to seveda po dogovoru mednarodne reakcije, ne pa po samoodločbi. Za slovensko protirevolucijo je značilno, da vse do konca ni mogla izdelati kakega enotnega nacionalnega programa za Slovence, narobe, ves njen program se je krčil vedno bolj na golo protirevolucijo in kolaboracijo obupancev. Kljub temu pa so posebno v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja, tja do velike zmage Osvobodilne fronte ob kapitulaciji Italije, zelo intenzivno skušali razdreti enotnost Osvobodilne fronte s tem, da so skušali prikazati KPS kot interna-

¹¹ Prav tam, str. 124—125.

¹² Kidrič, Kratak obris, str. 26.

cionalistično stranko, ki dejansko ne zastopa interesov slovenskega naroda in ki ji je narodno vprašanje le vprašanje taktike, ne pa tudi programa. Z izdelovanjem raznih načrtov (Nagode) obenem z geslom čakanja, z razvnanjem nacionalističnih razpoloženj nasproti italijanskemu, in nemškemu ljudstvu, s postavljanjem fantastičnih zahtev po »zgodovinskih«
mejah Jugoslavije na slovenskem sektorju, s kleveto o protijugoslovanstvu KPS so postavljali vprašanja, ki bi utegnili postati tudi nevarna, če Osvobodilna fronta in KPS ne bi tako jasno postavljali programa zedinjene Slovenije in pa vsebine pravice do samoodločbe.¹³

V čem je bila kvalitetna razlika programa Zedinjene Slovenije v okviru Osvobodilne fronte, ki je lahko uspešno preprečevala nacionalistično reakcionarno demagogijo? Razume se, da ne govorimo zdaj o nadvse pomembnem dejstvu, da je namreč boj za osvoboditev in zedinjenje Slovencev, združenih v Osvobodilni fronti, bil revolucionarnega značaja, zvezan z bojem za preobrazbo celotne slovenske družbe. Govorimo o programu Zedinjene Slovenije kot geslu nacionalnega boja. Na prvi pogled je očitno, da velika prednost programa Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji ni bila morda v tem, da bi ta program bil boljše ali bolj privlačno izdelan, saj vemo, da ne Osvobodilna fronta ne KPS dolgo časa nista glede te programske točke povedali kaj več kot sicer jasne, vendarle pa samo načelne izjave. Bistveno drugačno kvaliteto te programske točke moramo iskati torej na drugi ravni. In to na ravni takojšnje akcije, takojšnjega boja za to zedinjeno Slovenijo na vsem njenem ozemlju. Zedinjena Slovenija tako že od začetka preneha biti le programska postavljena točka, ampak se s takojšnjim bojem za njeno uresničevanje prvič v zgodovini pokaže kot realna možna in čisto konkretna, že uresničevana pot. Tako aktivno postavljeni program Zedinjene Slovenije dokazuje obenem nerealnost čakajočega načrtovanja, še bolj seveda popolno defraudacijo kolaboracionistične protirevolucije, dokazuje, da je edino takojšnji boj proti okupatorju poročstvo, da bodo slovensko samoodločbo morali upoštevati mednarodni dejavniki tudi v vprašanju meja. Takšna aktivna usmeritev k takojšnjemu boju za uresničevanje programa Zedinjene Slovenije je obenem bila najprepričljivejši odgovor na vprašanje, ki se je nedvomno postavljalo tudi pri marsikaterem poštenem sodelavcu Osvobodilne fronte, namreč ali je slovensko narodno vprašanje za KPS res tudi vprašanje programa in ne le taktike.

Druga raven, ki se je na njej kazala resnična kvaliteta boja Osvobodilne fronte in KPS za suverenost slovenskega naroda in njegovo samoodločbo pa je bila tvorna usmeritev k zgodovinski sintezi narodnoosvobodilnega boja Slovencev z enakimi prizadevanji drugih jugoslovanskih narodov in k opredelitvi njihove državne skupnosti na temeljih enakopravne federativne ureditve. Od že omenjene evolucije k temeljnim točkam OF, prek solidariziranja Osvobodilne fronte s sklepi prvega zasedanja AVNOJ gre pot do suverenega dejanja kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda in nastopa slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu.

V tem je kvalitetna, revolucionarna razlika in odlika nacionalnega programa, ki Osvobodilno fronto dvigne na vrh vala bojevnega napora slovenskih

¹³ Prim. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. in II. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960 in 1961.

ljudskih množic. To sta dve smeri, ki jih lahko dosledno in vedno bolj izdelano zasledujemo vse do konca narodnoosvobodilnega boja.

V obeh smereh je KPS imela ves čas vlogo najvztrajnejšega in najiniciativnejšega subjektivnega dejavnika. Direktive majskega posvetovanja CK KPJ leta 1941, ki določijo slovenskim komunistom nalogo organizacijsko zajeti tudi Primorsko in Koroško zunaj jugoslovanskih državnih meja, so temu delovanju dale že spčetka sankcijo jugoslovanskega delavskega gibanja in okvir akcije.¹⁴ V objavljenih dokumentih naše revolucije, v poročilih in razpravah kongresov KPS, v monografskih študijah Metoda Mikuža, Franca Škerla, Iva Juvančiča, Toneta Ferenc, Toneta Zorna lahko najdemo strnjeno množico dokazov o neverjetno vztrajnih prizadevanjih slovenskih komunistov, da bi boj za osvoboditev, združitve in samoodločbo Slovencev čimprej in čim intenzivneje zajel sleherno ped slovenskega ozemlja vse tja do najbolj oddaljenih obrobij, tudi do tistih, ki jih narodno gibanje pod meščanskim vodstvom celo v svojih najbolj tvornih zgodovinskih trenutkih ni zajelo. Prav takšno vrsto dokazov o naporih za uresničevanje programa Zedinjene Slovenije najdemo v odnosu do sosednjih komunističnih partij Italije in Avstrije, za uresničitev znamenite deklaracije iz leta 1934, pri čemer je ravno uspeh narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem pa tudi na Koroškem bil najučinkovitejši dokaz in dejstvo.

Program Zedinjene Slovenije, osvoboditve in samoodločbe Slovencev je v razmerah, ko se je izpolnila sinteza revolucionarnega delavskega gibanja in pa narodnoosvobodilnega gibanja, ko je slovenski delavski razred s KPS uresničil svoje zgodovinsko poslanstvo vodnika slovenskega naroda v najkritičnejših časih njegove eksistence, tedaj je ta program pokazal presenetljive zmogljivosti, izražene v neustavljivi moči Osvobodilne fronte. »Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti,« je pisal tovariš Kardelj 29. marca 1942 generalnemu sekretarju KPJ tovarišu Titu o položaju v Sloveniji.¹⁵ To je bilo po njegovi vrnitvi v Slovenijo, kjer se je ravno začel pomladanski in poletni razmah oboroženega upora. »Resnično, takšno narodnoosvobodilno delo dela čudeže!« pa je pisal na zimo 1942,¹⁶ potem ko je Osvobodilna fronta in slovenska narodnoosvobodilna vojska uspešno prestala okupatorsko ofenzivo in preprečila politične in vojaške poskuse bele garde razbiti politično enotnost slovenskega osvobodilnega gibanja. Pot k rešitvi slovenskega narodnega vprašanja in k izbojevanju suverenosti slovenskega naroda, kakor jo je pokazala KPS, je bila temeljnega pomena za rast Osvobodilne fronte, za evolucijo njene notranje sestave na vseh etapah. Po tej poti je bilo mogoče odločilno zavreti neprestane poskuse kolaboracionistične protirevolucije, da bi vdrla v formacijo Osvobodilne fronte, doseči trdno privrženost ne le temeljnih skupin Osvobodilne fronte, ampak tudi ugodno diferenciacijo sredinskih elementov. Takšen politični razvoj je pomenil še poseben politični uspeh, ker je šlo za najbolj izpostavljeno nacionalno enoto bodoče jugoslovanske socialistične federacije. KPS je bila tako v letih narodnoosvobodilnega boja soočena s potrebo upoštevati slovensko narodno vprašanje

¹⁴ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, knj. II/2, str.

¹⁵ Dokumenti, knjiga 1, str. 323.

¹⁶ Jesen 1942 v Sloveniji. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. IZDG Ljubljana 1963 (dalje navajam: Jesen 1942), dok. št. 207, str. 563.

v vsem njegovem obsegu, zlasti pa preprečiti vse poskuse izriniti delavski razred kot vodnika narodnega boja.

V aspektu narodnega vprašanja, ki se je kazal v programu Zedinjene Slovenije, se je že zgodaj pokazala nujna potreba konkretizirati ta program z določitvijo meja bodoče Slovenije. Za zgodovinsko raziskavo izjemno pomemben dokument o tem vprašanju je poročilo Edvarda Kardelja Titu z dne 14. decembra 1942 o položaju v Sloveniji, ki ga tukaj sicer ne moremo izčrpno razčlenjevati, ki pa naj nam vendar pomaga do nekaterih pomembnih ugotovitev.¹⁷ Kardelj tedaj v svojem poročilu poudarja, da je vprašanje meja na Slovenskem tako aktualno in pomembno, da ni mogoče več shajati s splošnimi načelnimi izjavami, temveč da je nujno potrebno na to vprašanje konkretno odgovoriti: z ene strani so tu množice, ki čutijo, da se sedaj odloča o tem, da staro geslo Zedinjene Slovenije postane resnica, po drugi strani pa skuša reakcija ravno ob tem vprašanju najbolj diskreditirati KPS, posebno s klevetami, da v imenu »proletarskega internacionalizma« prodaja dele slovenske zemlje Nemcem in Italijanom, da je proti Jugoslaviji in da hoče Slovence vključiti v srednjeevropsko sovjetsko republiko. Poročilo govori o tem, da je Osvobodilna fronta oziroma KPS dolgo časa to konkretno vprašanje skušala obiti s splošnimi načelnimi izjavami.

Mišlim, da taktiko, ki jo omenja poročilo, lahko razumemo le kot ozir na položaj in razvoj protifašističnih gibanj v sosednjih deželah, posebno v Italiji, na prepričanje, da je treba pravične meje Slovenije začrtati predvsem z razvijanjem revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja in postavljanjem ter utrjevanjem ljudske oblasti, da pa se ni treba spuščati v načelne in teoretične debate o teh mejah, ker bi lahko to škodovalo razvijanju aktivne protifašistične solidarnosti s sosednjimi protifašističnimi gibanji. Saj vemo, da je vsa politika in akcija KPS oziroma Osvobodilne fronte bila že ves čas usmerjena na celotno slovensko narodnostno ozemlje in da je to bilo izraženo v javnih dokumentih. Formulacija »od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Koroške do Sotle« že vsaj od 22. julija 1941¹⁸ naprej ni mogla več dopuščati dvoma o tem, da v tem boju ne gre le za ozemlje Slovencev v nekdanji Jugoslaviji, ampak za celotno slovensko narodnostno ozemlje. Prav tako je članek Edvarda Kardelja iz avgusta 1941 z navodilom snovati odbore OF na vsem teritoriju, kjer živijo Slovenci, ta teritorij takole določil: »... od Jadranskega morja do severne meje, od Celovca in Velikovca do Kolpe.«¹⁹ Ta formulacija je ravno glede narodnostno najbolj labilne, to je severne meje na Koroškem popolnoma določna. In končno naj omenimo samo še znamenito izjavo CK KPS z dne 1. maja 1942 o slovenskih mejah, ki popolnoma določno pravi, da v »osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.«²⁰ Temu je treba prišteti še dejstvo, da je že do tedaj Komunistična partija Slovenije ponovno opozarjala na izjavo treh partij iz leta 1934 in na svoj namen, da vsebino te izjave tudi uresniči obenem s samoodločbo slovenskega naroda v smislu usmeritve na skupnost z drugimi jugoslovanskimi na-

¹⁷ Prav tam, str. 531—574.

¹⁸ Glej: opombo 6.

¹⁹ Dokumenti, knjiga 1, str. 73—75.

²⁰ Dokumenti, knjiga 2, str. 57.

rodi.²¹ Interno, vendar vodilnim krogom Osvobodilne fronte pa tudi nekaterim zunaj nje znano, je že od oktobra leta 1941 naprej pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte delovala komisija za meje, v kateri so se poleg predstavnika KPS in IOOF posvetovali najvidnejši slovenski izvedenci, zgodovinarji, geografi in drugi o tem, kakšne naj bodo meje bodoče zedinjene Slovenije. Tu je bilo že sprejeto načelno stališče, da naj te meje zajamejo celotno slovensko ozemlje, vključno področja, potučena v dobi imperializma, pri čemer je tudi že bilo natančno določeno, da gre za slovenske etnične meje, kakršne so bile sredi 19. stoletja.²² To načelo je bilo veliko širše kot pa npr. tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja, ki jo je izdalo partijsko vodstvo v tujini in kjer je bilo rečeno, da slovensko ozemlje sestavljajo vsi ti kraji, kjer ima slovensko prebivalstvo večino.²³ Pomembna je tudi izjava, namenjena partijskemu aktivu in predstavnikom posameznih skupin v vodstvu Osvobodilne fronte, ki jo je dal o vprašanju slovenskih meja Boris Kidrič na partijski konferenci na Kočevskem Rogu v svojem uvodnem referatu dne 5. junija 1942: poudarjal je potrebo po enotnosti jugoslovanskih narodov, nastopil proti reakcionarnemu šovinističnemu sovraštvu proti italijanskemu in nemškemu ljudstvu, odbil klevete glede prodajanja Trsta, Maribora, Celovca in Gorice in glede vključevanja Slovencev v Podonavsko federacijo ter ponovil načelno izjavo CK KPS o mejah z dne 1. maja 1942. Kot vodilo je postavil: »Nočemo dati ničesar svojega, ne maramo pa nič tujega.«²⁴

Če pogledamo, kako je v svojem že omenjenem poročilu z dne 14. decembra 1942 Kardelj utemeljeval izjavo slovenskih komunistov o slovenskih mejah, lahko ugotovimo tole: Izjavo o mejah je slovensko vodstvo oblikovalo samostojno, čeprav seveda v smislu direktiv z majskega posvetovanja prejšnjega leta. Načelo združitve Slovencev ne glede na stare državne meje je pri tem bilo nesporno priznано izhodišče (mimogrede: zanimiva bi bila primerjava s tem, kako se je v NOB postavljalo analogno vprašanje združitve makedonskega naroda). — CK KPS je dal to izjavo zavestno zato, da obvaruje položaj in ugled KPS kot vodilnega nacionalnega dejavnika. — CK KPS je dal to izjavo tudi zato, ker je bil prepričan, da so tako zastavljene meje pravilne tako s stališča pogledov marksizma-leninizma na narodno vprašanje kot tudi s stališča pravice vsakega naroda do samoodločbe. — Vprašanje meja se je postavilo v prvi vrsti z vidika razvijanja narodnoosvobodilne vojne slovenskega naroda in misel na to, kaj bi bilo v primeru, če bi tudi v sosednjih deželah prišlo do socialistične revolucije, je izražena le s pripombo, da bi se v socializmu vprašanje pripadnosti mest kot sta Trst in Celovec za Slovence ne postavljalo in sploh ne bi bilo važno. Zadnjo pripombo lahko razumemo predvsem z vidika nerešenih razmerij med KPJ in KP Italije, seveda pa tudi KP Avstrije. Po svojem izražanju poročilo ostaja v okviru tez o narodnem vprašanju, kakor so tedaj v mednarodnem komunističnem delavskem gibanju imele še izključno veljavo.

²¹ Prim. Komunique CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega narodnega vprašanja. Dokumenti, knjiga 1, str. 169—171.

²² Ustni podatek piscu dr. Frana Zwitterja, dne 2. marca 1966. Prim. tudi podatek v življenjepisu dr. Boga Grafenauerja v zborniku Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1957, str. 52.

²³ Boj za osvoboditev in združitve slovenskega naroda. Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja 1933.

²⁴ Dokumenti, knjiga 2, str. 228—229.

Na vsak način pa je treba ugotoviti, da je CK KPS tedaj kljub takšnim taktičnim ozirom in teoretičnim utesnitvam zavzel stališče, katerega pravilnost in revolucionarno učinkovitost je potrdil ves poznejši razvoj in tudi poznejše teoretično spoznanje.

Popularizacijo stališč KPS in Osvobodilne fronte o slovenskih mejah je pomenila brošura Pavleta Vilharja — Lovra Kuharja, ki je izšla pri agitacijsko-propagandistični komisiji CK KPS v začetku leta 1943, napisana pa je bila še pred 29. novembrom 1942.²⁵ Brošurica bi zaslužila posebno analizo. Vsekakor je imela velik učinek, kar se vidi že po tem, da so jo mihailovičevci leta 1944 apokrifno ponatisnili z videzom originalne izdaje, v besedilu pa so k vsakemu poglavju obširno dodali svoja agitacijska stališča.²⁶ Razume se, da so pri tem potvarjali prvotni tekst in ga prikrojili potrebam svoje propagande. Naj tukaj ugotovimo le zanimivo dejstvo, da so se posebno trudili kompromitirati geslo o samoodločbi slovenskega naroda s tem, da so ga prikazovali kot zahtevo po plebiscitu v obmejnih področjih.

Cisto na kratko naj omenimo še en silno važen vidik programa Zedinjene Slovenije in usmerjenost Osvobodilne fronte na boj za politično in vojaško realiziranje tega programa že prav od začetka. Ta usmerjenost je namreč imela tudi izredno velik vojaški pomen in s tem v končni konsekvenci tudi odločilni pomen za zmago Osvobodilne fronte na Slovenskem. Tukaj mislimo na obravnavo v letu 1942 med roško ofenzivo, da bi se slovenske partizanske enote po zgledu Srbije in Črne gore umaknile s slovenskega ozemlja na Hrvaško in se koncentrirale pri glavnem poveljstvu Jugoslavije.²⁷ Znano je, da se slovensko vodstvo za to možnost ni odločilo predvsem zato, ker je politična in vojaška trdnost narodnoosvobodilnega gibanja tudi v tako imenovani Ljubljanski pokrajini bila že tako velika, da je niti okupatorska ofenziva in ne vznik bele garde nista mogla premagati. Iz objavljenih dokumentov pa je jasno videti, da tudi za primer, če bi se bilo potrebno umakniti iz Ljubljanske pokrajine, slovensko vodstvo kot prve možnosti ni jemalo umik na Hrvaško, ampak premik na slovensko ozemlje pod nemško okupacijo, v bližino tamkajšnjih delavskih centrov in da je celo še nekaj časa po roški ofenzivi mislilo na preselitev vodilnih forumov na nemško stran.²⁸ Čeprav do tega seveda ni prišlo, je to vendar znamenje, kako je v najkritičnejših časih ravno usmerjenost na celotno slovensko ozemlje krepila moč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Tako nastali in utrjeni program Zedinjene Slovenije se do konca vojne ni več spreminjal. Ne utegnemo tukaj slediti vsem fazam boja za njegovo uresničenje niti ne razvoju na posameznih teritorialnih sektorjih, povzamemo naj le dve najpomembnejši dejstvi, do katerih je prišlo že v letu 1943. Eno je sklop dogajanja od kočevskega zbora poslancev slovenskega naroda do drugega zasedanja AVNOJ, ko se je izoblikovala slovenska državna suverenost kot pogoj za dve pomembni dejanji: za dokončno izoblikovanje pridruženja Slovenije jugoslovanski federativni skupnosti in pa za razglasitev priključitve Slovenskega Primorja Sloveniji v okviru nove Jugoslavije. Drugo dejstvo pa je novi

²⁵ Pavle Vilhar (Lovro Kuhar), O slovenskih mejah. Izdala agitacijsko propagandna komisija pri CK KPS (brez letnice).

²⁶ O slovenskih mejah. CK KPS, Agitprop, 1943 (biblioteka inštituta za narodnostna vprašanja, sign. 208).

²⁷ Dokumenti, knjiga 2, str. 374, 386; Jesen 1942, str. 522—524.

²⁸ Jesen 1942, str. 315—316 (opomba pod črto).

položaj, ki ga dobiva v okviru zavezniških načrtov in politike obe sosednji državi, nasproti katerima je bilo vprašanje slovenskih meja pereče: Italija postane po kapitulaciji tako imenovana pridružena sila zaveznikom, Avstrija pa dobi z moskovsko deklaracijo septembra 1943 možnost, da si pridobi status države, ki je postala prva žrtev hitlerjevske agresije. Kot vemo, je v poznejšem razvoju boja za priznanje novih slovenskih meja bilo oboje zelo pomembno.

V letu 1944 se izoblikuje poleg vojaškega in političnega še tretji sektor za realizacijo programa Zedinjene Slovenije, namreč sistematično delo za pripravljanje diplomatske akcije. Tukaj je treba omeniti ustanovitev Znanstvenega instituta pri izvršnem odboru OF 12. januarja 1944 in obe posvetovanji o slovenskih mejah na osnovi elaboratov, ki jih je ta inštitut pripravil in sicer prvo dne 20. marca 1944 v Semiču, drugo pa dne 9. septembra 1944 na bazi 80 na Rogu. Ohranjena sta zapisnika obeh posvetovanj²⁹ in iz njih lahko razberemo tole:

Na obeh posvetovanjih so govorili o slovenskih narodnostnih mejah v njihovi celoti, od Slovenskega Porabja, Štajerske, prek Celovca in Beljaka, prek Režije, Beneške Slovenije in Gorice do Trsta. Načelo o vključitvi ozemlja, potujčenega v obdobju imperializma, je bilo znova konkretizirano tako, da se je treba nasloniti na sredo 19. stoletja, ker je tukaj začetek polnega razvoja kapitalizma in z njim zavestnih imperialističnih raznarodovalnih procesov, medtem ko pozneje ni mogoče postaviti tako jasnega mejnika, ker se je proces, ki se je tedaj začel, le še nadaljeval. Glede določanja narodne pripadnosti je bil sprejet objektivni in ne subjektivni kriterij glede pravice do samoodločbe pa je bilo poudarjeno, da pripada narodu kot celoti in da je treba odklanjati plebiscit kot sredstvo za reševanje mejnih vprašanj na posameznih sektorjih. Na prvem posvetovanju se je pojavilo tudi vprašanje strateških meja. Sklenjeno je bilo izdelati predvsem mejno črto na podlagi narodnostne meje, obenem pa izdelati tudi različico za morebitno strateško mejo. Septembrsko posvetovanje, ki je že imelo namen pripraviti konkretno spomenico zaveznikom o mejnem vprašanju, pa je sklenilo, naj mejne zahteve v tej spomenici temelje na narodnostni meji, seveda ob upoštevanju načela, da se imperialistično potujčevanje ne prizna in z upoštevanjem najnujnejših prometno-geografskih in gospodarskih popravkov.

Znamenita izjava maršala Tita z dne 12. septembra 1944, da morajo s to vojno biti naši bratje v Istri, na Primorskem in Koroškem osvobodjeni in živeti v svoji domovini skupno s svojimi brati, ko je izrekel popularno geslo »Mi tujega nočemo — svojega ne damo«,³⁰ pomeni začetek najodločnejšega diplomatskega in seveda tudi vojaškega boja v vsedržavnem merilu za pravične meje nove Jugoslavije na zahodu. Zanimiva je sodba, ki jo je v tem času, oktobra 1944, zapisal Boris Kidrič v svojem znanem informativnem poročilu o Osvobodilni fronti: »Med osnovne naloge narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji sodi dejanska priključitev Primorja s Trstom in Gorico in Koroške s Celovcem k Jugoslaviji. Zahodni zavezniki gredo na roko imperialistični italijanski reakciji in bodo seveda šli tudi na roko avstrijski reakciji. Razpoloženje narodnih množic — je nesporno za priključitev.«³¹

²⁹ Arhiv IZDG, fasc. 457.

³⁰ Josip Broz Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije. Beograd 1945, str. 220.

³¹ Boris Kidrič, Kratek obris, str. 48.

Program Osvobodilne fronte za zedinjeno Slovenijo je ob koncu vojne po zaslugi slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in v končni fazi z vojaško pomočjo drugih jugoslovanskih narodov bil uresničen z osvoboditvijo in vojaško zasedbo malodane celotnega slovenskega narodnostnega ozemlja in obenem s postavitvijo ljudske oblasti na vsem Slovenskem. Popolnoma upravičeno je v svojem govoru ob desetletnici prve slovenske narodne vlade Boris Kraigher ugotovil kot osnovno značilnost tedanjega položaja dejstvo, da je bila avtoriteta te vlade tedaj priznana na vsem slovenskem ozemlju in da je bila združitev vsega slovenskega ozemlja v ljudsko republiko Slovenijo v okviru federativno urejene Jugoslavije tedaj za Slovence povsem priroden rezultat vse narodno-osvobodilnega in revolucionarnega boja slovenskega naroda. V ljudski revoluciji so bila prvič v zgodovini osvobojena in v enotni oblasti združena vsa slovenska področja.³² To, da je mednarodna politika osvobodilno dejanje slovenskega naroda in njegovo revolucionarno samoodločbo potem skušala zanikati ali ga vsaj z državnimi mejami utesniti, to je že druga problematika. Dejstvo je, da ji je to le deloma uspelo, da je danes večji del Slovenskega Primorja osvobojen in združen v socialistični republiki Sloveniji, dejstvo je, da je mednarodna politika za tiste pokrajine našega narodnostnega ozemlja, ki so še naprej ostale v mejah sosednjih držav, ravno zaradi učinka boja Osvobodilne fronte morala priznati določbe o manjšinski zaščiti in priznati tamkajšnjemu slovenskemu življu pravico do enakopravne narodne eksistence.

Program Zedinjene Slovenije, kakor ga je zastavila in uresničila Osvobodilna fronta, pomeni končno zmago napredne socialne možnosti tega zgodovinskega gesla, pomeni revolucionarno sintezo delavskega gibanja in demokratičnih energij naroda v boju za obstoj, osvoboditev, združitev in suverenost. Značilnost te sinteze je, da je do nje prišlo po spoznanju, hotenju in vodilni aktivnosti slovenskega delavskega razreda. Takšna uresničitev pomeni tudi zgodovinsko, dialektično rešitev problema slovenstva in jugoslovanstva, rešitev, ki sloni na spoznanju o možni protislovnosti obeh kategorij, ki pa jo je moč rešiti na višji ravni, z usmeritvijo na slovenstvo kot trajni enakopravni del jugoslovanske skupnosti narodov v boju za socialistično družbo. Iz tako zastavljenega in uresničenega programa izhajajo končno tiste globoke družbene spremembe, ki omogočajo slovenskemu narodu danes, da vprašanje meja obravnava v skladu z naprednim duhom časa kot vprašanje njihovega odpiranja in premagovanja kot pregraj med miroljubnimi in ustvarjalnimi prizadevanji sosednjih narodov, pri čemer dobivajo deli slovenskega naroda v sosednjih državah posebno veljavo in vlogo.

³² Slovenski poročevalec, 6. V. 1955.

Mitja Ribičič

Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda

V dvajsetminutnem razpravljanju o odnosu vodilne delavske stranke do vsenarodne, ljudske, množične in protifašistične organizacije, iz katere je zrasla socialistična slovenska država v federaciji jugoslovanskih narodov in iz katere se je razvila osrednja socialistična organizacija, nosilec družbene in demokratične preobrazbe vsega slovenskega naroda, bom skušal najti v posameznih razdobjih moderne zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem nekaj po mojem mnenju važnejših sestavin, ki so močnejše vplivale na tako zmagovit razplet sicer objektivno pogojenega nujnega zgodovinskega dogajanja. Pri tem moram takoj poudariti, da je poleg v tem prispevku omenjenih stališč in misli delovalo še mnogo drugih dejavnikov, ki zahtevajo širše raziskave in znanstveni način dela. Ker tega v njem ne boste našli, se vnaprej opravičujem.

Najprej bi opozoril, da z obravnavanjem same zgodovine Komunistične partije Jugoslavije in Komunistične partije Slovenije, njene politike, teorije in prakse, pa čeprav jo zajamemo še tako široko, ne moremo izčrpati v celoti vseh družbenih silnic, ki so delovale v času revolucije. To je bil čas izrednih razmer, okupacije, vojne in čas poskusov fizičnega uničenja oboroženega boja za narodno in socialno svobodo. V takih izrednih časih in preizkušnjah za naš narod je privrelo na dan mnogo novega, naprednega, ustvarjalnega, mnogo tistega, kar je bilo dotlej skrito, kar se je nakopičilo v stoletjih narodnostnega in socialnega zatiranja. Tako je na primer slovenski narod — narod proletarec — ovrigel mišljenje, da ni vojaški narod. Prva slovenska brigada, ustanovljena marca 1942, je bila tretja jugoslovanska. V ljudski revoluciji so se izkazali sloji in posamezniki, ki bi »teoretično« morali stati na drugem bregu. Znanstveniki, pesniki in slikarji so izvrševali drobne akcijske naloge v osvobodilnem boju, nasprotno pa so posamični starejši delavski voditelji »odpovedovali« v novih razmerah.

Zelo bi ožili strugo zgodovinskih gospodarskih, kulturnih in socialnih tokov tistega časa in razmer, če bi trdili, da lahko celotno situacijo prikažemo samo z organizirano dejavnostjo komunistov, ali če bi vse dogajanje ocenjevali samo s stališča ocen in dokumentov komunistov, ali pa narobe, če bi vse ocenjevali s stališča odnosa vseh drugih dejavnikov do komunistične aktivnosti v enem ali drugem času.

Ne moremo torej trditi, da je vse izhajalo samo od komunistične organizacije. Še manj pa lahko trdimo, da ni predstavljala komunistična avantgarda delavskega razreda enega osnovnih in prvih ustvarjalcev okoliščin, v katerih so se lahko vitalno in celovito uveljavile najnaprednejše težnje slovenskega

ljudstva na tako revolucionaren način. Saj je bila KPS nedvomno najbolj organizirana, zavestna, požrtvovalna, disciplinirana stranka na Slovenskem. Njena vloga je pomembna zaradi objektivno pogojene zgodovinske vloge delavskega razreda, še posebej pa je poudarjena spričo socialne strukture slovenskega naroda, svoje zasidranosti v množicah ter posebne mednarodne situacije v drugi svetovni vojni, zlasti po fašističnem napadu na Sovjetsko zvezo.

To omenjam zaradi tega, ker sta gornji dve skrajnosti, prvič, identifikacija vse dejavnosti z dejavnostjo KP, in drugič, zanikanje vodilne vloge delavskega razreda in KP, prisotni v sodobnem zgodovinopisju (pa tudi v publicistiki, memoarski literaturi in drugod). Prva je izraz dejstva, da na tem področju še nismo do kraja razbili dogmatizma, značilnega za stalinsko zgodovinopisje, druga skrajnost pa dejstva, da si znanstvena teorija in dialektična metoda še nista priborili pravega mesta v tej za družbo in vzgojo mladega rodu tako pomembni znanstveni panogi. Že Kidrič je opozarjal v Sodobnosti na nevarnost »prilagajanja«² zgodovine tekočim potrebam. Taka revizija preteklosti je škodljiva, pa čeprav je storjena v imenu napredka in socializma.

Če tako ustvarjalno razmišljamo o problemih slovenskega modernega zgodovinopisja, bomo nedvomno naleteli na mnogo primerov za eno ali drugo skrajnost. Osebnost se na primer skoraj docela strinjam s kritiko Pregleda zgodovine ZKJ. Ta pregled dela napako, ker obravnava zgodovino KPJ in KPS ločeno od splošnega ljudskega, ekonomskega, notranje in zunanjepolitičnega, kulturno-prosvetnega gibanja v Jugoslaviji, ločeno od splošne zgodovine jugoslovanskih narodov (Brezovar, Naši razgledi). Prav tako v pregledu niso označene razvojne stopnje po republikah. Slovenija in vsaka druga republika je tako opisana, da bi lahko njen delež tudi izpustili, pa se ne bi nič zgodilo (Škerl, Pripombe k Pregledu).

S tem ne mislim, da je v Pregledu zgodovine ZKJ kaj napačnega, pregrešnega. Nasprotno, vsaka misel in stavek sta utemeljena, čeprav žal viri niso navedeni. Kljub temu pa predstavlja tak način pisanja zgodovine posploševanje in poenostavljanje. Tako nehote siromaši bogastvo, pestrost in izvirnost naše revolucije in s tem zmanjšuje tudi vlogo komunistične stranke v njej.

Delavsko gibanje v Jugoslaviji in mednarodno gibanje je bilo dolgo razdobje v krizi zaradi dogmatskih šablon, ki so jih umetno presajali v naše okoliščine, zaradi vodenja nacionalnih partij iz inozemstva, zato ker kominterni ni poznala razmer v posameznih deželah, zaradi nepriznavanja neenakomernega razvoja v razdobju državnega kapitalizma in socializma ter demokratičnih revolucij, zaradi vnašanja stalinskih notranjepolitičnih ocen in direktiv v mednarodno delavsko gibanje in posebej v Evropo. Neupoštevanje specifičnih razmer in pogojev za politično delo med množicami je nacionalne komunistične partije in mednarodno delavsko gibanje slabilo v dveh smereh: prvič, partije so se opirale na to, da bo gradil politiko nekdo drug zgoraj v centru, misleč, da je dosežena stopnja socialistične zavesti in konkretna izkušnja ali pa kar ocena Stalina že višek družbene misli, ki bo veljala za večne čase. To je hromilo ustvarjalno teoretično misel, ki bi morala črpati svoje sile in analize iz konkretnih razmer, stalno preverjajoč svoja teoretična stališča med množicami; drugič, med partijo in množicami se je zgradil zid nezaupanja; partija ni govorila jezika, ki bi ga ljudstvo sprejelo kot svojega. Prilagojen bi

moral biti drobnim vsakdanjim problemom in težavam, hkrati pa vendarle odpirati tudi širše dolgoročneje perspektive.

Odločna zahteva slovenskih komunistov, da je treba premagati sektaštvo in dogmatsko togost, se je močno pokazala na partijski konferenci v Medvodah leta 1934. Kritizirali so, da skrivajo celice svoj obraz pred delavskimi in kmečkimi množicami, da obstaja strah pred legalnim delom, da pri mnogih sodrugih vlada prepričanje, da se morajo popolnoma skriti, kakor hitro postanejo člani celice. Konferenca je sprejela načelo javnosti komunističnega dela.

Tu lahko naštejemo le nekatere okoliščine, ki so v kratkih dvajsetih letih privedle do popolnoma novih družbenopolitičnih razmer na Slovenskem, do novih sorazmerij v odnosu naprednih in reakcionarnih sil, do takšnih okoliščin, da je bilo možno ustanoviti aprila 1941 Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Omenili smo že gibkost borbenih oblik, kakršne so narekovale nacionalne posebnosti. Izrednega pomena je bilo dejstvo, da je partija prevzela leninistična načela o narodnem vprašanju.

Ustanovitev slovenske delavske stranke leta 1937 je bila že uspeh uresničevanja narodnega programa partije in spoznanja o nujnosti vodilne vloge delavskega razreda v demokratičnem boju množic za narodno enakopravnost in proti fašistični nevarnosti, ki je ogrožala obstoj malih narodov. Mladost in pogumnost slovenskega partijskega vodstva sta bili tisti sili, ki sta iskali samoraslo pot, razvijali boj misli, dialogov in razprav na zborih in v revijah ter ga pogumno skrenili na pot množičnega vplivanja. Obračunavanje z geslom »razred proti razredu« in polemika z geslom močne roke proti razprtijam, ki so »krive« za revščino, je usmerjalo komuniste v boj za demokratični vpliv množic in za odkrivanje njihovih teženj. Na osnovi interesov množic so komunisti predlagali ukrepe za izboljšanje položaja delovnih ljudi tudi v utesjenih staro-jugoslovanskih okvirih. Vcepil se jim je občutek za diferenciacijo množic, ki so zapuščale meščanska vodstva v strankah, strokovnih organizacijah in društvih. Na osnovi zanikanja Stalinove sektaške, enostranske identifikacije socialne demokracije s fašizmom, so komunisti krepili delavsko enotnost. Upoštevali so dejstvo, da slovenski delavec, ki je imel višji standard in kulturo, ni hotel z revolucijo zgubiti že priborjenih pridobitev in se ni strinjal s teorijo absolutne revščine: čim slabše — tem bolje. Komunisti so se zavedali pomena in vpliva krščanskega socializma, ki je bil na Slovenskem močnejši zaradi hitrega razslojevanja vasi in je tudi sicer predstavljal odmik katoliških množic od klerikalnega vodstva. KP je ustvarila nov odnos do inteligence, do univerze in kulturnih ustvarjalcev. Prav tako je ustvarila nov odnos do sokolske narodno-obrambne in telesnokulturne organizacije in nove oblike sodelovanja z narodno-zavedno mladino v mestih in vaseh. Borila se je za reševanje perečih socialnih problemov kmetov, viničarjev in prekmurskih sezoncev. Partija je skušala doseči, da bi postala dejavnik v vseh problemih, ki so tiščali ljudi, uveljavljala se je v kulturnem, idejnem, nacionalnem življenju, prevzemala je konstruktivno odgovornost za celovit narodni gospodarski razvoj.

Vzporedno s tem delom med množicami pa je partija krepila internacionalistično solidarnost v usodnih letih, zlasti po nastopu fašizma. Začela je ločevati sovjetsko državno politiko in njen vpliv v kominterni od lastnih, globokih analiz družbenih vzrokov imperializma in fašizma. Ostala je zvesta ideji oktobra

ne glede na resne krize v mednarodnem delavskem gibanju in ne glede na napake v politiki SZ. Predvidevala je dogodke, ki so se drug za drugim uresničevali.

Le iz tako široko zasnovanega dela in vpliva med množicami je moglo priti do izvirne, demokratične oblike Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Pripravljenost množic, da so sprejele njeno ustanovitev kot nekaj prirodnega in elementarnega, je bila nedvomno prepričljiv dokaz ugleda partije v slovenskem ljudstvu. To seveda v ničemer ne zmanjšuje zgodovinskega pomena ustanovitve in temeljne osnove Osvobodilne fronte. Včasih je bilo treba v slutnji zgodovinskega trenutka z enim samim zamahom, samostojno — s prisposodbo rečeno — na odprtem morju množičnega gibanja obrniti jadro, da bi zajelo veter časa z vso močjo. Taka kretnja je, tako lahko trdimo, bila Kidričeva zamisel o ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Ustanovljena je bila osem dni po kapitulaciji Jugoslavije, nekaj tednov potem, ko je bil slovenski narod razkosan na tri okupatorje in njegovo ozemlje razdeljeno na pet različnih pravnih statusov, ki so si bili vsi enaki po tem, da je bil povsod fašistični teror brezobziren in nečloveški. Oficialni meščanski predstavniki so na eni strani mešetarili okrog vprašanja, kateri od obeh fašističnih osvajalcev bi bil primernejši, pozivajoč obenem ljudstvo, naj bo pokorno, češ da bi bil največji greh nad narodom, če bi civilni ljudje uporabili orožje proti tuji vojaški sili (Natlačenov razglas 11. aprila 1941). Delovali so hitro (Narodni svet so ustanovili že 8. aprila!) in bolj složno kot kdajkoli prej ter s svojim udinjanjem okupatorjem tudi dokončno za vedno izgubili stik s slovenskimi množicami.

Razmerje sil našega malega naroda nasproti strahotni fašistični okupacijski vojaški sili, takrat v nezadržnem zmagovitem pohodu prek vse Evrope, je bilo tako neenako, da zveni temeljna točka o takojšnjem oboroženem boju bolj kot brezumna hrabrost (tako jo je označil italijanski novinar) kakor pa kot stvarna realna možnost. Ljudstvo je bilo pod vtisom hitre okupatorske zmage in popolnega razsula stare vojske. Od razpoloženja in nezadovoljstva do oboroženega boja ni bil lahek korak. In vendar je ustanovitev Osvobodilne fronte takoj ustvarila žarišče, v katerem je bilo možno združevati vse iskre narodne zavesti. Kardeljevo genialno predvidevanje Hitlerjevega spopada s Sovjetsko zvezo, uresničenega 22. junija 1941, je bilo olje na iskre upora, ki je kmalu vzplamtel z vso močjo. Tako je slovenski narod začutil, da je prišel njegov trenutek. V vojaški moči prve delavske države pa je dobil tudi realno možnost, da bo lahko uresničil svoje načrte. V tem smislu je Osvobodilna fronta izraz narodnih elementarnih teženj slovenskega ljudstva in obenem že popolna vključitev narodnoosvobodilnega gibanja v široko fronto svobodoljubnega človeštva proti najhujšemu sovražniku človeške družbe in uničevalcu malih narodov — fašizmu.

Prvotno ime — Protiimperialistična fronta — dokazuje prisotnost prevladujoče zaskrbljenosti, da bi spet, kot se je to zgodilo tolikokrat v zgodovini našega malega naroda, tujci mešetarili z njegovo usodo. Dalje je bilo prisotno še močno nezaupanje do Jugoslavije kot velikosrbske hegemonistične »ječe narodov«, ki je temeljilo v negotovosti, po kakšni poti bodo šli drugi njeni narodi v razmerah okupacije. Po napadu na Sovjetsko zvezo in po ustanovitvi glavnega štaba partizanske vojske Slovenije je občutek samozavesti zrasel, prebudilo se je zaupanje v prerod slovenskega naroda. Vstaja na Gorenjskem,

bliskoma zrasla brezhibna organizacija Osvobodilne fronte v Ljubljani, kjer je izza »vsakega okna prežala zaseda« (Ciano v dnevniku), razmah partizanstva zlasti na Dolenjskem, vse to so bili uspehi, ki so presenetili same ustvarjalce in voditelje osvobodilnega boja. Kardelj je v pismu Titu poročal, da kar ne more spoznati Slovencev, takšno izredno moč so razvili v osvobodilnem boju; Kidrič je govoril: »NOB je ustvarila čudež.« Vzporedno z rastjo Osvobodilne fronte in partizanstva v Sloveniji je rasla tudi povezanost z gibanjem v sosednji Hrvaški, raslo spoznanje o novem revolucionarnem vrenju pri vseh jugoslovanskih narodih. »Jugoslovanska zasnova je prvič pri Slovencih dobila povsem napredno vsebino«, je pisal Kidrič in obenem ostro polemično zavrnil misel, da bi to lahko pomenilo kakršnokoli ogrožanje samostojnega narodnega razvoja: »Naj se nihče ne upa trditi, da postavljamo kitajske zidove med jugoslovanske narode, če postavljamo samoodločitev slovenskega naroda kot elementarno zahtevo in osnovno pravico.«

Komunisti so v Osvobodilno fronto vnašali tri osnovne komponente:

p r v i č, zaupanje v množice, rast njihove borbenosti in jeklenitve v ognju vstaje, širitev osvobodilne akcije na celotno narodnostno ozemlje;

d r u g i č: zaupanje v narode Jugoslavije, v porajanje nove Jugoslavije, v novo sožitje, solidarnost in medsebojno pomoč, zavest, da smo veliki v bratski in enotni skupnosti majhnih narodov;

t r e t j i č, zaupanje v Sovjetsko zvezo, v socialistične sile v svetu, v protifašistično gibanje, prepričanje, da je vse, kar je v človeštvu naprednega, humanega, kulturnega, na strani partizanstva.

Vse to troje skupaj je ustvarilo pogoje, v katerih sta iz dneva v dan v množicah rasla zaupanje in optimizem, ki sta lahko premagovala največje težave.

Komunisti so imeli kot narodna in delavska stranka v osvobodilnem boju izredno odgovornost. Z največjimi napori so se morali truditi, da se v čim širši fronti osvobodilnega gibanja uveljavijo najbolj napredne sile slovenskega naroda. Prizadevali so si, da so se z rastjo narodnoosvobodilnega boja krepili tudi socialni smotri in družbenopolitični cilji gibanja. Z vsakim dnem, vsako partizansko zmago in širjenjem organizacije Osvobodilne fronte je bil večji razkorak med starim in novim, smo bili vse dalj od versajske Jugoslavije in bliže novi, vsak dan so bili trdnejši temelji iz Osvobodilne fronte zrasle ljudske oblasti.

Točna definicija narodnoosvobodilnega gibanja mora potemtakem naglasiti, da je to bilo ljudsko gibanje naših narodov in da predstavlja od vsega začetka — čeprav do kraja iskreno v svoji domovinski pobudi — demokratično revolucionarni proces, ki je hkrati z narodno osvoboditvijo moral privedi do bistvenih sprememb v družbenopolitični sestavi Jugoslavije in do popolnoma nove osnove za ves nadaljnji razvoj. Kdor tega ne razume, ne razume ničesar iz najslavnejših poglavij v zgodovini naših narodov. Kdor tega ne razume, je izgubil kompas v enem izmed najbolj zanimivih in pestrih, pa tudi kompliciranih razvojnih zgodovinskih obdobj (Boris Kidrič, Slovenski zbornik 1945).

Ob 25-letnici Osvobodilne fronte, ko zaradi uresničitve temeljnih narodnih in ljudskih smotrov ta demokratična tvorba že prehaja v zgodovino, se zastavlja vprašanje, ali nam je v sodobni socialistični družbi, družbeni znanosti in modernem zgodovinopisju, zlasti pa v naporih pri vzgoji mladega rodu, ki prevzema na tradicijah NOB nove družbene naloge, uspelo ohraniti in posredo-

vati dogajanja tedanjega časa v njegovi izvirni resnični obliki. Postavlja se vprašanje, ali niso v nasprotju z določitvijo vsenarodnega in vseljidskega značaja Osvobodilne fronte razne teorije o spontanosti gibanja, osvobodilnem misijonarstvu, kmečkem značaju revolucije, ločevanju socialnih in moralnih smotrov Osvobodilne fronte in revolucije.

Jugoslovanska revolucija je tako izvirna, njene oblike tako pestre in različne ter prilagojene razmeram posameznih pokrajin, da dajejo možnosti ne samo za znanstveno preučevanje zgodovine NOB, ampak tudi za enostranske sklepe. Na primer klasična teorija vstaje v mestih, z naskoki na pošto in radijsko postajo v centrih, je seveda odpovedala v specifičnem razvoju osvobodilnega boja. Ogromno nesorazmerje sil med okupatorjem in slabo oboroženim ljudstvom je zahtevalo druge oblike boja. Partizanstvo se ni »zateklo« na podeželje, v gorske vasi in gozdove, zato ker bi kmet zaradi narodne zavednosti, svoje zakoreninjenosti v slovenski zemlji in velike privrženosti osvobodilnemu boju postal s tem tudi programski nosilec osvobodilnega boja, pač pa zato, ker je nakopičena revolucionarna energija delavstva in tudi drugih sil delovanja in znanja privrela na dan lahko tam, kjer so za to bile najbolj naravne razmere. Upal bi si trditi (vsaj za Gorenjsko in Štajersko); da so prav v hribovskem zaledju delavskih središč in zaprtih dolinah okrog Jesenic in Škofje Loke, revirjev, Maribora, Črne in Mežice nastala velika partizanska središča. Moravska »sovjetska republika« na primer ni nastala spontano, pač pa kot revolucionarni odziv revirjev, kot plod velikih naporov in žrtev zlasti prvoborcev, rudarjev-komunistov.

V sodobnem obravnavanju dogodkov NOB čutimo včasih nepoznavanje revolucionarnih zakonitosti, okoliščin za plimo in oseko revolucionarnega gibanja, kdaj so bile ustvarjene razmere za borbeno razpoloženje množic, ki so sledile pozivu za vstajo.

Z vodilno vlogo delavskega razreda je povezano tudi vprašanje vodilne vloge komunistične partije, vprašanje oblasti in s tem tudi osnovnega smotra revolucije, njenih vrednot in morale. Komunistična partija je izdelala kvalitetno nov odnos do Osvobodilne fronte in iz nje zrasle ljudske oblasti. To ni bil klasičen odnos delavske stranke do njenih množičnih organizacij. Osvobodilna fronta ni bila transmissijska organizacija komunistov, pač pa avtonomna, iz potreb in teženj množic zrasla organizacija. Komunistična partija Slovenije se ni borila za svojo vodilno vlogo, za svoj partijski interes, pač pa za vodilno vlogo in interese delavskega razreda, za vodilno vlogo in interese množic. Osvobodilna fronta je bila najprimernejši odgovor za nerazpoloženje množic do strank in najprimernejša oblika, v kateri se je človek sam s svojim narodnim in socialnim interesom uveljavil kot nosilec družbenega napredka. Pod vplivom množičnega protifašističnega in socialno naprednega gibanja spodaj je bil tudi v njenem vrhu zelo hitro (z dolomitsko izjavo) premagan koalicijski sestav. Tako je bila dilema eno ali več strankarski sistem zamenjana s težnjo po brezpartijskem, direktno demokratičnem vplivu množic. Osvobodilna fronta je bila kot demokratična tvorba v ostrem spopadu z dogmatizmom, ki je zanimal izvornost nacionalnih poti v socializem, zahtevajoč enoten štab, poslušnost in korakanje v četi. Zato Stalin od vsega začetka ni mogel razumeti izvornosti jugoslovanske revolucije, zato je vseskozi kritično ocenjeval njen razvoj in zato je tudi leta 1948 z resolucijo infombiroja javno napadel Jugo-

slavijo, v četrti točki tudi ljudsko fronto, kot razblinjenje partije v množicah, napadel je demokratizem kot gnil liberalizem in našo politiko enakopravnih odnosov med narodi kot nacionalizem. Stalin je označeval kot slabost to, kar je bila v resnici prednost.

Običajno poudarjamo ustanoviteljsko in voditeljsko funkcijo KP v Osvobodilni fronti. Potrebno pa bi bilo tudi obratno določiti vpliv Osvobodilne fronte na KP, kajti ta je vodila tudi partijo. Vplivala je na delo komunistov v smeri osvobajanja sektaške zaprtosti, birokratične nezaupljivosti, enostranskega ocenjevanja in podcenjujočega odnosa do množic, zlasti do inteligence. V KP je krepila potrebo po ustvarjalnem preučevanju družbenih pojavov, vplivala je na graditev politike od spodaj navzgor in je bila mesto, na katerem so komunisti najnaravneje preverjali pravilnost svojih sprejetih ali odklonjenih stališč. Revolucionarni požar je partijo številčno okrepil. V nekaj letih je narasla od 1200 na 20 000 članov, od katerih jih je 5000 padlo v boju. Partija se je spreminjala iz kadrovske idejne organizacije v množično državno silo. Ta pozitiven proces je nosil s seboj nove nevarnosti. Treba je bilo hkrati ustvarjati, obenem pa premagovati oblast, premagovati razrednost in političnost v imenu množic in človeka. Oblast pa je kot vemo največja rja, ki je razjedala in še danes razjeda delavske stranke. Osvobodilna fronta je zanikanje partije kot močne roke ter pospeševalec njene preobrazbe v Zvezo komunistov, ki je začela proces odlepljenja partije od države in gospodarskega prakticizma. Osvobodilna fronta je bila pospeševalec preobrazbe komunistov in ljudi »posebnega kova in izrednih pooblastil« v skromne, ljudskim težnjam in napredku predane družbene delavce in aktiviste na terenu.

V Osvobodilni fronti so komunisti uveljavljali svoja stališča, ki so jih oblikovali na podlagi znanstvene teorije socializma, na demokratičen način, s tem da so spoštovali stališča in utemeljitve sodelujočih ne glede na svetovni nazor. S takim načinom dela so si hoteli komunisti zagotoviti čim večji vpliv in pobudo ljudi vseh slojev in poklicev in okrepitev enotnosti množičnega političnega gibanja. To ni bila enotnost kompromisov. Veliki vojak in mislec jugoslovanske revolucije Boris Kidrič je zavzeto opozarjal, kako je treba napredne idejne in taktične pridobitve Osvobodilne fronte varovati pred usedlinami starega sveta. »Kakor seveda velja in bo veljala v OF svoboda svetovnega nazora, tako pa bi bilo tudi skrajno nevarno potencirati nazor v nasprotju z idejami, teoretičnimi in taktičnimi izkušnjami, ustreznimi resnično znanstveni družbeni analizi ter na tak način ta nazor tudi znotraj OF vpreči v reakcionarni voz.« (Kidrič, Razredna logika v NOB, 1945.)

Komunisti so svojo vlogo v Osvobodilni fronti in revoluciji uveljavili z zgledom in žrtvovanjem, s tem, da so jih množice vedno čutile v prvih bojnih vrstah. Komunisti v revoluciji niso sodelovali samo na podlagi računice in skritega taktiziranja. Kar velja za veliko večino aktivistov Osvobodilne fronte, velja tudi za veliko večino komunistov-entuziastov. Za oboje lahko trdimo, da se niso priključili osvobodilnemu gibanju zaradi razumske, marksistične presoje družbenih zakonitosti, pač pa so se predali njegovemu toku in postali ustvarjalci zgodovine v prvi vrsti iz čustvenih razlogov spričo spoznanja strahotne stiske svojega ljudstva, iz ljubezni do svojega naroda in do svoje zemlje ter iz sovraštva do fašističnega okupatorja in narodnega izdajstva. Vsi smo poznali mnoge ljudske junake, tudi prave posebneže, ki so postali predani

člani partije in voditelji brigad in divizij, ne da bi do takrat le kdaj pogledali v knjige marksističnih klasikov. Težko bi našli komunistično stranko v tem času, ki bi vodilno vlogo delavskemu razredu priborila v tako težkih razmerah, s tako težkimi žrtvami. Osvobodilne fronte in naše revolucije ne moremo pravilno razumeti, če ne upoštevamo zgledov, ki so jih ustvarjali komunisti kot del naroda in skupaj z njim v oboroženem boju. Oborožen boj je ustvarjal novo diferenciacijo v slovenskem ljudstvu. Spoštovanje do žrtev okupatorskega terorja je ustvarjalo v ljudskih množicah povezanost in trdnost. Po odnosu do boja so ljudje presojali vlogo posameznikov v narodnem boju.

Navedel bom dva primera:

Proti šestojanuarski diktaturi so komunisti pozvali v brezupen boj ljudstvo, ki ni bilo pripravljeno na vstajo in jih ni razumelo. Policijski teror je brezobzirno masakriral člane izpostavljenih partijskih organizacij. Toda vedenje komunistov pred policijo, koncentracijska taborišča in težke ilegalne razmere so med ljudstvom ustvarile ogromen ugled in zaupanje do partije. Ali ni bil med okupacijo ta ugled velikega pomena za zaupanje širokih množic v ustvarjanje Osvobodilne fronte in za priznanje vodilne vloge delavskega razreda v slovenskem narodnem vprašanju?

8. januarja 1943 je na Pohorju padel ves Pohorski bataljon. Partizanski kronist in vojaški strokovnjak bo skušal danes razvozlati skrivnost njegove kolektivne smrti. Ljudstvo pa je našlo odgovor na dvome o smotnem ravnanju teh partizanov v tem smislu, da je Pohorski bataljon ravnal podobno, kakor se je odločil majhen slovenski narod, obsojen na smrt na svoji zemlji. Pohorska smrt se je razširila kot legenda in je postajala vir novih energij.

V razne vojaške kronike se danes vtihotapljuje tudi enostranski prikazi različnih operacij v različnih obdobjih osvobodilnega boja. V vojaškem zgodovinospisju je močno prisotna tudi teorija »osvobajanja«, ki je v nasprotju z osnovami revolucionarne taktike. Sila jugoslovanske revolucije ni v eni ali drugi vojaški zmagi, čeprav je tudi ta lahko zelo pomembna za odnos sil v korist osvobodilnemu boju, pač pa v spoznavanju množic, ki nočejo več živeti v starih razmerah in ki so same postajale nosilec nove ljudske oblasti in lastne usode. Komunisti so vnašali v delo Osvobodilne fronte in glavnega štaba Slovenije občutek za enakomeren razvoj osvobodilnega gibanja, prevzemali so izredne ukrepe in organizacijske napore za razširitev tega gibanja na področja, ki so zaostajala. Prav zato so tudi žrtve komunistov-organizatorjev boja tako velike, ker so delovali tam, kjer je bilo najtežje. Komunistom je bilo tuje osvobodilno misijonarstvo. Pošiljanje posebnih partizanskih enot na manj razvita področja je imelo nalogo ustvariti okoliščine za samostojno množično partizansko akcijo in organizacije Osvobodilne fronte. Verjetno bi lahko ugotovili, da je odstopanje od teh načel povzročalo narodnemu boju več težav kot koristi.

Prav tako je komunistom tuje razglabljanje, kdo ima v enem ali drugem razdobju večje zasluge za gibanje, kateri narod se je bolj in bolje boril. Po osvoboditvi smo ustvarili tudi mnoga na silo izmišljena merila v ocenah udeležbe v NOB, npr. o večjih zaslugah partizana s puško kot aktivista OF v mestu in na vasi. V mnogih organizacijah borcev prevladujejo sedaj izoblikovana gledišča, ki nimajo opore v časih osvobodilnega boja, npr. v ocenjevanju sodelovanja Štajercev v nemški vojski in primorskih fantov v italijanskih enotah. Sila revolucije in moč partizanskega gibanja sta vse te probleme reševali mnogo

enostavneje, elementarno; vsak borec, pa če je prišel tudi zadnje mesece, je bil potreben. Zavest ljudstva se ni prebujala v istem času, osvobodilno gibanje se je prebijalo skozi težke muke in težave. Preučevati revolucijo pomeni, preučevati gibanje, družbene silnice, vzroke in posledice za in proti udeležbi množic v različnih krajih in mestih.

Popolnoma nasprotujoča teza osvobodilnemu misijonarstvu (zanj bi lahko ugotovili iste osnove kot jih ima sodobna teorija izvoza revolucije) je teorija spontanosti, po kateri so objektivne okoliščine sprožile narodni upor. Slovensko osvobodilno gibanje samo po sebi najbolj prepričljivo zanika spontanost. Zanimiva bi bila primerjava dveh situacij — po oktobrskih razmerah na Slovenskem od leta 1917 do 1921 v razmerami ob ustanovitvi Osvobodilne fronte in NOB od leta 1941 do 1945. V prvem primeru je šlo za ustvarjanje versajske Jugoslavije, v drugem za njen zlom in ustvarjanje socialistične Jugoslavije. V obeh primerih so bile množice neoborožene, goloroke, v obeh primerih so jih izdale meščanske stranke s tem, da so se vezale s hegemonisti, dinastijami in tujimi vojskami; v obeh primerih so bile množice nezadovoljne zaradi narodnega in socialnega izkoriščanja. V prvem primeru so ravnale nenačrtno in spontano, tako kakor je imel o maščevanju za preživele krivice in izkoriščanja vsakdo svojo misel; v drugem primeru so ravnale pod vodstvom organizirane zavestne sile, ki je izdelala v začetku jasno osnovo za program. V prvem primeru je oblast tako rekoč ležala na tleh in bi z nekaj tisoči oboroženih discipliniranih mož vsakdo lahko zavladal deželi in ji vsilil svojo politično voljo. V drugem se je bilo treba upreti oboroženi fašistični sili in iztrgati orožje iz rok okupatorja. V prvem primeru so množice doživele poraz in razočaranje, v drugem zmago in največje priznanje svobodoljubnega človeštva jugoslovanskim narodom po drugi svetovni vojni.

Osvobodilna fronta — uresničevalec samoodločitve slovenskega naroda, ustvarjalec slovenske državnosti in vodilne vloge delavskega razreda predstavlja obenem demokratično klico premagovanja njegove razrednosti ter s tem koreniko, iz katere je zrastle mlado drevo samoupravne skupnosti. Osvobodilna fronta je bila narodno rodoljubna, obenem pa internacionalistična organizacija, iz katere se je razvila odprta socialistična družba. V osvobodilnem gibanju evropskih narodov je predstavljala nekaj edinstvenega. Njena programska načela, ki jih je narodna in socialna osvoboditev potrdila, so že bila znanilec nove epohe osvobodilnih bojov malih narodov za njihov ekonomski, kulturni, politični razvoj in enakopravne odnose. Kardeljeva razmišljanja o posebnih poteh naše revolucije leta 1942 v partizanskem Kočevskem Rogu so dobila svojo potrditev v svetovnih razsežnostih v priznanju samostojnih nacionalnih poti v socializem. Poti so lahko različne, razvoj je lahko neenakomeren, cilj pa je eden — osvoboditev človeka in njegovega dela.

Vladimir Dedijer

Hipoteze za komparativno zgodovino odporniških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno

Da bi prišel do sintetične študije o odporniških gibanjih v Evropi, da bi ugotovil skupne in specifične elemente vsakega od njih, sem vzel za izhodišče v tem referatu nekoliko hipotez. Z zbiranjem in preučevanjem zgodovinskega gradiva se bo pokazalo, ali hipoteze, ki jih spodaj navajam, držijo ali ne.

I

Vsa evropska odporniška gibanja imajo skupnega sovražnika — nacistično Nemčijo in njene satelite. Iz tega skupnega odpora podjarmljenih evropskih narodov se je rodila tudi splošna protinacistična ideologija. V razvoju odporniškega gibanja so se javljale podobne metode boja: pasivna rezistenca proti okupatorju, ekonomska sabotaza, nato pa preraščanje teh prvih oblik odpora v višje oblike, to je v odprt boj z živo silo okupatorja.

II

Vendar odporniških gibanj v Evropi kljub omenjenemu skupnemu elementu ne moremo istovetiti. In to iz več razlogov.

Vojni cilji hitlerjanske Nemčije niso bili povsod enaki. Hitler ni pripravljaval iste usode vsem podjarmljenim državam in narodom. Pri tem se je ravnal po splošnih strateških ciljih nemškega imperializma, pa tudi po svoji rasistični ideologiji. Nekatere države naj bi obdržale nekakšen satelitski status, druge bi izgubile svoj mednarodnopravni položaj. Nekateri narodi, zlasti nordijski, naj bi ohranili svojo kulturno samobitnost, drugi pa bi morali biti asimilirani (npr. Poljaki in Slovenci), potem ko bi jim najprej zatrl najzavestnejše sile. Glede na to je nemški imperializem nalagal podjarmljeni Evropi seveda različne okoliščine okupacije. Vtem ko so bili posamezni slovanski narodi (Rusi, Poljaki itd.) izpostavljeni najbolj surovemu fizičnemu zatiranju, so bile represalije, vsaj prva leta okupacije, manj ostre v nordijskih deželah (Norveška, Danska). Ta različna merila nacistične Nemčije so nedvomno vplivala, da je prišlo do močnejšega odpora v deželah, ki so bile huje ogrožene.

III

Hkrati moramo upoštevati dejstvo, da vse okupirane dežele niso bile na isti stopnji razvoja. V nekaterih med njimi je bilo načelo samoodločbe že uresničeno, industrializacija izvršena že preteklo stoletje, vtem ko so druge, zlasti v vzhodnem in jugovzhodnem delu Evrope, bile šele na stopnji oblikovanja svoje narodne neodvisnosti in šele v začetkih industrializacije.

IV

Socialna in nacionalna kohezija vseh podjarmljenih držav ni bila enaka. V nekaterih so bili družbeni odnosi bolj napeti kakor drugod. V mnogonacionalnih državah je zatiranje posameznih narodov očitno slabilo voljo za obrambo proti napadu od zunaj.

V

Vsi naštetni elementi in razmere, v katerih so živeli podjarmljeni narodi, so jih silile k spontanemu odporu proti nacistični Nemčiji in njenim satelitom.

Začetek organiziranega odpora in preraščanja v višje oblike boja proti okupatorju pa sta bila predvsem delo subjektivnih dejavnikov in ustrezne ideologije.

Subjektivni dejavniki niso bili isti in tudi niso v enaki meri delovali v vseh okupiranih deželah. V nekaterih državah, npr. na Norveškem, Danskem in Nizozemskem, so imeli buržoazni elementi odločilno besedo v organizaciji odporniškega gibanja. Njihovi cilji niso segli prek političnih zahtev po boju za osvoboditev dežele izpod okupatorjev. V njihovi odporniški ideologiji ni bilo socialnih zahtev. Prizadevali so si za povratak socialnega stanja pred nemško okupacijo.

Nasprotno pa so se v drugih deželah buržoazne skupine povezale v obrambi svojih ozkih interesov z okupatorjem in delile z njim tudi usodo.

VI

Intenzivnost odpora se ne da vrednotiti zgolj po razredni pripadnosti. V nekaterih industrializiranih deželah, kjer je delavski razred imel revolucionarne tradicije, npr. v Franciji in v severni Italiji, se je odporniškega gibanja tudi množično udeležil in mu bil glavna opora.

Postavlja pa se vprašanje vloge delavskega razreda v odporu proti Hitlerju v Nemčiji in Avstriji: zakaj tu delavski razred ni bil aktivnejši, zakaj ni več prispeval k Hitlerjevemu porazu, zakaj niso izbruhnili upori proti Hitlerju v armadi vse do zadnjega dne vojne?

VII

Kadar je govora o vlogi posameznih komunističnih partij kot organizatorjev odporniških gibanj v njihovih okupiranih deželah, je treba videti razlike v realizaciji na terenu, čeprav so prihajale direktive iz istega centra, zakaj delo na terenu je odločalo o uspehu osvobodilnega gibanja.

Primerjajmo samo vedenje KP Francije, KP Norveške in KP Jugoslavije v času od izbruha druge svetovne vojne pa do 22. junija 1941, ko je hitlerjanska Nemčija s svojimi sateliti vred napadla Sovjetsko zvezo.

KP Norveške je npr. prek svojega glasila *Arabeiderer* pozdravila okupacijo in pozvala norveško delavstvo, naj podpre novi režim. To stališče ji je nedvomno hudo škodilo, zlasti še po 22. juniju 1941.

V tem pogledu je ravnala KP Jugoslavije najpravišeje. Ne da bi popuščala v kritiki Britanije in Francije, je hkrati resno opozarjala na nevarnost nemškega imperializma. Ko je Hitlerjeva vlada napovedala 22. junija Sovjetski

zvezi vojno, je navedla celo dva razglasa KP Jugoslavije, iz leta 1939 in 1940, kot dokaz, da je sovjetska vlada kršila točke in duha pakta Ribbentrop — Molotov iz avgusta 1939.

VIII

Te posebne objektivne in subjektivne razmere v okupirani Jugoslaviji so rodile tudi specifičnosti našega narodnoosvobodilnega gibanja.

Te posebnosti se kažejo v tem:

a) Odporniško gibanje v Jugoslaviji je preraslo iz boja za narodno osvoboditev v revolucionarni boj za socialno preobrazbo dežele. Ob koncu vojne je postalo jasno, da se je med bojem bistveno spremenilo razmerje družbenih sil, da so prišle h krmilu nove države nove sile.

b) Odporniško gibanje je imelo tudi izrazito protiimperialističen značaj. Hitlerjanska Nemčija in njeni sateliti niso hoteli le nacionalno zatirati, ampak tudi ekonomsko podjarmiti narode Jugoslavije. V boju zoper te namene nemškega imperializma si jugoslovanski narodi niso priborili le nacionalne neodvisnosti v ožjem pomenu, ampak so se osvobodili tudi pritiska in vpliva drugih imperialističnih držav, zlasti še vmešavanja njihovega kapitala v ekonomsko in politično življenje dežele. Tako so bili ob koncu vojne ustvarjeni tudi materialni pogoji za hitro industrializacijo dežele, kar v stari Jugoslaviji ni bilo mogoče zaradi vpliva tujega kapitala in vloge domače buržoazije.

c) S štirimi leti bojevanja narodnoosvobodilno gibanje ni ustvarilo le vojske novega tipa, ampak tudi organe ljudske oblasti docela drugega duha, kakor so bili organi oblasti v stari Jugoslaviji.

č) Največja pridobitev narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji pa je rešitev narodnega vprašanja na novi podlagi in z novo vsebino. Postavljeni so temelji novega federalizma, zasnovanega na partizanski samoiniciativi, na samoiniciativi množic, na spoštovanju kulturnih posebnosti in svobodnega razvoja vseh narodov v docela enakopravni jugoslovanski skupnosti. KPJ je bila edina politična stranka, ki se je od leta 1941 dalje javljala s takim programom — s svojim osnovnim geslom o bratstvu in enotnosti narodov. Druge, to je buržoazne politične skupine so se postavile na stran okupatorja in z razbijanjem enotnosti množic slabile odpor. Konceptcija KPJ o bodoči federalistični ureditvi nove jugoslovanske države je bila prežeta obenem z idejami internacionalizma.

d) Takim specifičnim objektivnim in subjektivnim razmeram je narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije prilagajala svojo specifično strategijo in taktiko, ki se ne da istiti s strategijo in taktiko v drugih evropskih deželah, celo v tistih ne, kjer je bil upor proti okupatorju enako silen.

IX

Čeprav je narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji med preteklo vojno potekalo kot enoten proces boja glede na druga evropska odporniška gibanja, so se pri posameznih naših narodih javile določene posebnosti, ki so nastale iz zgodovinskih razlogov. Tako se da postaviti glede specifičnosti osvobodilnega boja v Sloveniji tele hipoteze:

a) Med svojimi vojnimi cilji je hitlerjanska Nemčija namenila slovenskemu narodu posebno usodo. Za razliko od drugih narodov Jugoslavije, ki jim je Hitler ogrožal le svobodo, je Slovencem in Srbom v tako imenovani NDH pretila nevarnost, da sploh kot narod ostanejo.

b) Ta Hitlerjeva odločitev je temeljila na stališču nemških buržoaznih krogov, ki so že leta 1848 znikali nacionalno individualnost slovenskega naroda in so ga na razne načine skušali germanizirati. Čeprav se Hitlerjeve metode germanizacije Slovencev razlikujejo od prejšnjih, vendar so oboje istega izvora. Ta nevarnost je bila za ves slovenski narod razlog spontanosti odpora in izhodišče za širok narodni boj.

c) Osvobodilna fronta Slovenije ima potemtakem svoje posebnosti in se razlikuje od narodnoosvobodilne fronte v drugih deželah Jugoslavije. Ena od njene posebnosti je tudi ta, da je spočetka sicer nedvomno imela poteze koalicije, toda med bojem je pod vodstvom KP doživljala evolucijo — partija je bila namreč edina politična stranka v njej, medtem ko so druge skupine sestavljali le posamezni pripadniki ali frakcije.

č) Ko sta KPS in OF izpeljali najprej enotnost delavskega razreda Slovenije, sta našli skupen jezik z vodilnimi skupinami slovenske inteligence, zlasti pa še s slovenskimi kmečkimi množicami. Čeprav je imela slovenska klerikalna stranka s pomočjo hierarhije katoliške cerkve in prek 200 pomožnimi organizacijami več desetletij popoln monopol v političnem življenju slovenske vasi, je KPS in OF uspelo pritegniti slovenske kmečke množice na svojo stran in tako ustvariti množično osnovo za partizanske enote in organizacije OF. To je nedvomno eden od najvažnejših razlogov zmage v osvobodilni vojni.

d) Osvobodilna fronta v Sloveniji se odlikuje v primeri z narodnoosvobodilnim gibanjem drugih pokrajin Jugoslavije zlasti s tem, da je bila sila vstaje bolj enakomerna, da je njeno krepitev pripravljalo vztrajno politično in organizacijsko delo, ki je razpredlo gosto omrežje pomožnih organizacij političnega in vojaškega značaja.

e) V Sloveniji je potekal oborožen boj hkrati v mestu in na podeželju. Glede tega je lep primer Ljubljana. Nekaj podobnega se je dogajalo samo še v Splitu in Mostarju.

f) Glede strategije in taktike partizanskega boja se je v Sloveniji iz naštetih razlogov pokazalo dejstvo, da slovenski partizanski odredi in kasneje tudi brigade niso nikdar zapustile svojega ozemlja, ampak so ostajale na tem pomembnem strateškem položaju kljub najostrejšim ofenzivam sovražnikov.

Tone Fajfar

Tovarišice in tovariši! Mislim, da smo vsi udeleženci posvetovanja veseli in zadovoljni, da je prišlo do zelo sistematičnega, resnega in treznega obravnavanja obdobja najnovejše slovenske zgodovine. Prepričan sem, da bo tak način in tudi zelo širok pristop k temu obravnavanju pripomogel, da bomo kmalu lahko prišli do jasnih pojmov o vseh dogajanjih, silnicah in o vsem, kar je pripomoglo k uspehom našega osvobodilnega boja in revolucije. Omejil bi se za zdaj samo na nekatere pripombe k referatom in obravnavam razpravljalcev, ki so po mojem mnenju zelo resno in bogato prispevali k obravnavani snovi.

Tovariš Klopčič je včeraj dal nekaj zelo tehtnih pripomb. Vzemimo njegovo oceno o akcijski enotnosti delavskega razreda. Ne bi se smeli zavajati, kakor da so bili naporu glede sindikalnega sodelovanja strokovnih organizacij akcija, ki je odločilno prispevala k enotnosti delavskega razreda. Pred vojno, kakor vsi veste, je bilo več sindikatov, ki so bili med seboj ločeni. V nekaterih so imeli komunisti precej vpliva, imeli so pa v njih tudi socialni demokrati močan vpliv. In zelo zanimivo je, da so bili socialni demokrati tisti, ki so bili najmanj vneti za enotno nastopanje delavskega razreda, in to skoraj do zadnjih dni pred vojno. Referent, ki je govoril o sindikalni akcijski enotnosti, nima prav, ko trdi, da je bila končno akcijska enotnost dosežena z medstrokovnim odborom sindikalnih central na Slovenskem. Menim, da je bil to samo taktični sporazum, ki je preprečeval predvsem neloyalno nastopanje med temi sindikalnimi organizacijami ob raznih mezdnih gibanjih. Takih neloyalnih nastopanj je bilo pred vojno zelo veliko. Razmere leta 1940/41, ko je šlo že za fašizacijo delavskih sindikatov, ko je nastal pri nas Jugoras, ko je delovala Zveza združenih delavcev s čisto fašističnimi obeležji, so seveda pospešile tudi odločitev, da so se strokovne organizacije med seboj lahko sporazumele o enotnem nastopanju. Takrat je bilo še več drugih manifestacij enotnega nastopa in reči moram, da je prav Jugoslovanska strokovna zveza vsehkozi, vseh dvajset let pred vojno odločno zagovarjala načelo enotnega nastopanja in to kljub nazorskim razlikam, ki so predvsem delile te strokovne organizacije. Reči moram tudi to, da so komunisti, ki so delovali zlasti v strokovnih organizacijah strokovne komisije, odločno zagovarjali enoten nastop in da so bili najlojalnejši partnerji pri raznih mezdnih gibanjih, medtem ko smo pri raznih socialno-demokratskih voditeljih doživljali večkrat zelo neprijetna presenečenja. Spominjam se, da je dve leti pred veliko tekstilno stavko v Kranju Jugoslovanska strokovna zveza organizirala stavko delavk v pletilski tovarni Ika. Delavke so bile v glavnem kmečka dekleta. Mesec in pol smo se držali. V hrbet so nam skakali socialni demokrati, ki so demoralizatorsko nastopali med temi dekleti in jim jemali vsak pogum, tako da je stavka konec koncev samo z največjo muko delno uspela.

Bilo je še več takih primerov.

Pozorno sem poslušal navajanja raznih referentov o razdobju ljudske fronte, o naporih partije okrog ljudske fronte. Zanimivo je, kako se je partija takrat trudila okrog samo nekaterih določenih slovenskih politikov, ki so pozneje za časa Osvobodilne fronte pokazali, da niso mogli biti resna opora za politiko ljudske fronte na slovenskem ozemlju. Primer Lončarja o tem veliko pove. Glede njega je znano, da se je vsaj na tihem strinjal s programom Slovenske zaveze leta 1942. Zanimivo je, kako se ta ljudska fronta, ki je ponekod doživela nekatere uspele skupne nastope pri volitvah, ni mogla trajneje združiti. Veliko je bilo truda okrog tako imenovanih slovenskih mačkovcev. Vtis imam, da partija takrat še ni imela čisto jasnega pregleda nad silami, ki so se dejansko razvijale v slovenskem ljudstvu kot najbolj napredne sile. Osvobodilna fronta je te sile pokazala precej drugačne, kot so bile v prvotni ljudskofrontovski razvrstitvi.

Tovariš Klopčič je omenil zelo zanimivo zadevo, to je sklepe tretje partijske konference. Partija je po njej izdala letak, ki smo ga tisto pomlad dobili v roke. Najprej smo mislili, da je to provokacija ali policije ali klerofašistov proti tistim, ki so se približevali partiji, s čimer bi jim bilo mogoče razbiti zaupanje do partije pri potencialnih zaveznikih, ki so se ji takrat približevali. Res bi bilo zanimivo, če bi mogli zgodovinarji ali kdor koli odkriti, kaj je bilo pravzaprav povod takšne resolucije s konference. Resolucija namreč z zelo ostrimi besedami napada vse, ki so se kakorkoli približevali partiji ali z njo sodelovali. Mogoče so bile povod razmere okrog pakta Hitler-Stalin ali pa okrog rusko-finske vojne. Mogoče je to možno razložiti s pritiskom, ki je prišel izven naše slovenske partije od zunaj, kjer so takrat morda sodili, da je treba pokopati ljudskofrontovske protifašistične ambicije. Zelo zanimivo bi bilo, če bi se kdo teh stvari lotil. Ne bi bilo treba prikrivati, za kaj je šlo. Pod vtisom teh pripomb tovariša Klopčiča sem šel danes zjutraj prebirat Delavsko pravico iz leta 1940, to se pravi iz razdobja, ko je partija napadla tudi krščanske socialiste, da bi videl, v čem smo mogoče mi pogršili. Dognal sem, da se skozi vse leto vlečejo številni članki, ki skušajo razlagati problematiko okrog pakta, okrog imperialistične vojne itd. prav v smislu takratnih partijskih razlag, da je bil namreč pakt sklenjen pravzaprav zaradi tega, da bi preprečili namere imperialistov, ki so hoteli Hitlerja pognati najprej na Sovjetsko zvezo in na ta način potem enkrat za vselej obračunati s komunizmom in socializmom v svetu. V zunanjepolitičnih pregledih vsake številke Delavske pravice, ki jih je pisal Miro Jeršič, so ljudem zelo sistematično vcepljali takšno gledanje, ki je ljudi hrabrilo, ki je preprečevalo napore reakcije (takrat je bila velika akcija na strani reakcije, klerikalne in liberalne, da je prav ta pakt izkoriščala za napad na partijo ter na njeno politiko in stališča). Takrat smo se resno in iskreno trudili, da takšne napore reakcije vsaj v vrstah našega krščanskosocialističnega delavstva popolnoma onemogočimo. Spomnim se tudi, da smo tedaj v Slovenskem društvu, kjer smo nekateri sodelovali, izstopili iz društva prav zaradi spora glede položaja Sovjetske zveze v takratni mednarodni politiki, zakaj Slovensko društvo in list Slovenija sta začela ostro napadati Sovjetsko zvezo in sovjetsko politiko. Doba pakta in finske vojne je po mojem mnenju napravila zelo veliko zmedo v našem naprednem gibanju nasploh in še posebej med komunisti. Če bi tako ozračje še trajalo, najbrž ne bi prišlo do Osvobodilne fronte

in osvobodilnega boja. Na srečo je bilo zelo kratko in so se stvari prav kmalu vsaj v Sloveniji (razmer drugod po Jugoslaviji ne poznam) vrnilo v pravi tir. Nas je namreč hitlerizem, nacizem neposredno in življenjsko ogrožal. Vedeli smo, da bo prišlo do vojne in da se je treba pripraviti za obrambo proti grozeči nevarnosti.

Zdaj še nekaj stvari k Bregarjevemu referatu, ki je po mojem zelo prepričljiv in dober. Nekatero stvari glede krščanskih socialistov so danes v naši javnosti še nejasne: od tega, kar npr. piše Ivan Kreft, da so bili krščanski socialisti levo krilo SLS, pa do vseh mogočih drugih podobnih nerazumevanj tega pojava v slovenskem političnem in delavskem življenju, pa do raznih prece-njevanj ali napačnih ocen skupine, ki je šla kot osnovna skupina v Osvobodilno fronto. Krščanski socialisti so bili po mojem mnenju popolnoma emancipirana skupina v slovenskem javnem življenju in to v katoliškem idejnem območju, ki se je v dolgih letih že od Janeza Kreka naprej pa prek dogodkov takoj po prvi svetovni vojni in sredi med obema vojnama že popolnoma jasno in odločno izločila iz tako imenovanega katoliškega tabora. Tudi oni so nas izločili; cerkev sama pa je pripomogla k temu, da smo bili enostavno vrženi iz katoliškega tabora. To se je zgodilo zaradi tega, ker je skupina postajala zmeraj bolj vdana razrednim načelom, zmeraj bolj je postajala — lahko rečemo — revolucionarna. Končni cilj boja delavskega razreda je bila socialna revolucija. Nazor je igral v glavnem to vlogo, da je skupina iz krščanskega nazora črpala moralne osnove za svoja tudi socialna stališča. Ta skupina je leta 1941, ko smo ustanavljali Osvobodilno fronto, imela okrog 8000 članov po Sloveniji; bila je zelo očiščena, ker je od nje že v prejšnjih dveh letih fašizacije odpadlo vse, kar je bilo nestanovitno ali oportunistično. Ob ustanavljanju Osvobodilne fronte je pomenila precej močno osnovo, množično osnovo številnih aktivnih pripadnikov Osvobodilne fronte, ki so se zelo hitro po vsej Sloveniji vključili v osvobodilno gibanje.

Glede sestava krščanskosocialistične skupine je tudi nekaj zmede. Jedro krščanskih socialistov je bila delavska organizacija Jugoslovanske strokovne zveze; okrog tega jedra so se stalno vsa leta med obema vojnama zbirali tudi številni izobraženci, ki so bili po prepričanju zaupno navezani na krščansko-socialistično delavsko gibanje. Če naštejemo samo nekaj imen: dr. Aleš Stanovnik, dr. Marijan Breclj, dr. Jože Pokoren, dr. Tomaž Furlan; bili so tudi taki kot je bil pater dr. Angelik Tominec, duhovnik, ki so ga nekateri imeli za ideologa krščanskega socializma na Slovenskem itd. To so bili ljudje, ki so bili nekako vključeni v krščansko socialistično gibanje. V Osvobodilni fronti se je pozneje pojavil nov širši pojem, tako imenovana krščanska skupina v OF, ki ni bila omejena samo na krščanske socialiste. Ta skupina je bila po svojih ciljnih in po razsežnostih, ki jih je deloma sama postavila, deloma pa tudi na pobudo partije, mnogo širša, se pravi, hotela je delati pri usmerjanju katoliških množic na napredne pozicije. V tej krščanski skupini so bili tudi ljudje, s katerimi so potem nastale težave v Osvobodilni fronti. Tak je bil npr. Kocbek in njegov najozži krog. Kocbek ni bil krščanski socialist v klasičnem pomenu. Pojem krščanskega socializma in krščanskosocialistične skupine mu je bil preozek za njegove težnje in nazore. Delavski, to je razredni element se je po njegovi oceni morda preveč enostransko usmerjal v delavski razredni boj in v stremljenje k delavski enotnosti, za enotnost slovenskega proletariata pod

vodstvom partije. Bil je krščanski personalist, kakor nam je včeraj povedal profesor Zadravec. Kdor ima veselje, da bi preštudiral tokove ali ideje, ki so bile v Kocbekovi glavi in ki so se izražale v njegovih stališčih znotraj Osvobodilne fronte, naj prebere njegove članke v Slovenski revoluciji, listu, ki ga je izdajala krščanska skupina in kjer je prav on napisal največ člankov. Mislim, da so bili ti članki težko razumljivi preprostemu človeku, kateremu naj bi bili namenjeni, to je kmečkemu človeku.

Nekaj glede vprašanj okrog sektaštva, ki ga je bilo veliko. Kdor se hoče pozanimati za te reči, jih lahko najde v raznih pismih naših vodilnih komunistov, na primer Kardelja in Kidriča, in v raznih drugih dokumentih. Na terenu se je pojavljalo v veliki meri. Mislim pa, da so se ti pojavi enostransko ali preveč dramatično ocenjevali. Ta nasprotja in napetosti med ljudmi so nastajala ne samo zaradi različnih prepričanj, saj imamo veliko primerov, da so se ljudje zelo različnih prepričanj, tako komunisti, krščanski socialisti in sokoli, skozi in skozi brez izjeme dobro razumeli. Drugod pa so te stvari izbruhnile z veliko silo na dan. Vzemimo primer: partizane kateregakoli nazora je zelo odbijalo to, da so partijske celice v partizanih neprestano šušljale, se ločeno sestajale, kot da so v ilegali. Postavljali so vprašanje: kaj pa mi, drugi borci, ki nismo partijci. Na ta način so se začele napetosti; podobno se je dogajalo med aktivisti na terenu. Posebna stvar je bil pojav oblasti na prvem osvobodjenem ozemlju, ki je veliko pripomogel, da so se sektaške strasti lahko razcvetele. Oblast so dobili v roke posamezniki, od komandantov čet do odredov in drugih; nastalo je vojvodstvo in posamezniki so vzeli v svoje roke oblast nad življenjem in smrtjo ljudi. V ljudeh je to povzročilo vrtoglavico in dostikrat tudi zelo hude napetosti in celo žrtve. Seveda je bilo treba vse to na nek način končati. V začetku poletja 1942 je prišel na Rog Kardelj. Na partijski konferenci na Cinku so bile vse stvari temeljito razložene in obsojene. Kmalu nato je prišla še italijanska ofenziva, ki je vso to oblast, četudi majhno, do kraja razbila in razgnala. Nastale so razmere za mnogo pristnejše, boljše človeške odnose. Prav ti odnosi so igrali veliko vlogo v vseh teh stvareh.

Krščanski skupini so med drugim ponekod očitali, da je imela svojo organizacijo aktivistov. Res je, jeseni 1942 smo resno razmišljali o tem, da bi napravili iz svoje skupine kadrovske skupino. Kadrovske v tem smislu, da bi popolnoma jasno vedeli, kdo je aktivist krščanske skupine, da bi bil vsak tudi disciplinsko odgovoren za svoje delo. Bilo pa je nekaj pojavov na terenu, ko so se razni klerikalci in drugi ljudje, ki jim je partija smrdela, kar naenkrat razglašali za krščanske socialiste in aktiviste, šli v razne frontovske odbore in drugam, kjer so pokazali mnogo slabih strani, mi smo pa za njihove nastope dostikrat nosili odgovornost. Mislim, da ni prav, da bi te stvari dramatizirali, da bi jemali razne izjave Kardelja ali Kidriča tako, kakor da je šlo za stremljenje ustvariti lastno krščansko stranko. V resnici je šlo za prizadevanja takratnega vodstva krščanskosocialistične skupine, da bi naš aktiv disciplinirali na ta način, da bi napravili iz njega kadrovske skupino. To ni bilo naperjeno proti partiji; nasprotno, želeli smo, da bi se stvari začele res urejati z vso odgovornostjo, da ne bi mogel vsak samovoljno kvariti odnosov na terenu, ali delati po svoje. Zato je treba vse te stvari, tudi žolčne in hude izjave, jemati z določeno rezervo. Šlo je za objektivno obstajanje nevarnosti, da bi krščanskosocialistični aktivisti podlegli zaostalim interesom terena, na katerem so delovali.

Dostikrat je Kidrič rekel: »Vam osebno absolutno verjamemo, ampak objektivno pa so te in te nevarnosti.« Torej dilema: objektivno-subjektivno. Priznam, da so bile objektivne nevarnosti in da so se marsikje stvarno pokazale take nevarnosti.

Nekaj bi še rekel o letu 1941, o 26. aprilu. Tovariš Ribičič je v svojem referatu povedal o tej stvari svojo misel. Rekel bi tole: mislim, da na takem treznem in pametnem zgodovinskem posvetovanju, kot ga imamo, lahko ugotovimo: Osvobodilna fronta je bila ustanovljena s strani našega CK in s strani Kidriča na svojo pest, se pravi brez predhodne odobritve CK Jugoslavije ali kominterne, le ob spoznanju, da je nastopil odločilni trenutek, ko se ne sme nič več čakati, ko se je treba takoj odločiti in ne zamuditi nobenega trenutka. Mislim, da je to dejstvo, ki se ga ni treba sramovati; nasprotno, to je dejstvo, ki je največ vredno. Tedaj so se naši komunisti ne sicer prvokrat, ampak dejansko v najbolj zgodovinskem trenutku samostojno odločali za nekaj, kar je dalo potem take velike sadove. Tovariš Miha Marinko je povedal, da je nekaj dni pred 1. majem šel v Zagreb k Titu s sporočilom o nameravanem ustanovnem sestanku in da ga je Tito odobril. Jožetu Rusu pa je Kidrič jeseni 1941 povedal, da je CK KPJ končno odobril Osvobodilno fronto.

Če pregleđamo dokumente iz zgodovine Osvobodilne fronte, posebno pa tisto znamenito Kidričevo poročilo iz leta 1944 za Moskvo, moramo reči, vsaj jaz, da gledam v njem Kidričev zagovor pred tistimi, ki so mu to že takrat očiteli in ki so leta 1948 ob izbruhu kominformovskega spora še posebej zamerili nam Jugoslovanom Osvobodilno fronto in vse te stvari, ki so se dogodile. Mislim, da je izredna zasluga Kidriča in tovarišev, ki so mu takrat pritegnili, da se je partija tako hitro, to je osem dni po kapitulaciji Jugoslavije odločila za tako dejanje, za povezavo s silami, o katerih je bila že prepričana, da bodo šle z njo. Mislim, da so to stvari, ki jih lahko danes naša zgodovina mirno ugotovi in katere postavljajo v še posebno luč vso vrednost, vso genialnost ljudi, kakršen je bil predvsem Boris Kidrič.

Vasilij Melik

Upam, da mi ne boste zamerili, če se bom s kratkimi pripombami, ki jih mislim povedati, oddaljil od dosedanjih razpravljalcev in od teme, ki je danes v ospredju obravnavanja.

Spregovoril bi samo nekaj o ideji Zedinjene Slovenije in sicer o tistem delu koreferata tovariša Pleterskega, ki je ciklostiliran, ni pa bil posebej prebran.

Povsem jasno je, da izhaja ideja Zedinjene Slovenije iz liberalnega in demokratičnega tabora in da sta jo tako konservativni kot klerikalni tabor na Slovenskem v začetku odklanjala in bila potem še dalj časa do nje pasivna. Vendar bi ne mogel v celoti pritrditi ugotovitvi tovariša Pleterskega, da konservativne politične usmeritve »od časa do časa pod vtisom ljudskega gibanja povzemajo geslo Zedinjene Slovenije«. Res je, da je bil del konservativnega, zlasti konservativno klerikalnega tabora na Slovenskem načelno rezerviran do ideje Zedinjene Slovenije, ker se ni ujemala z njegovimi pojmi o narodnosti.

Vendar je značilno, da je tudi Luka Jeran, resda pod vplivom naprednejših gibanj na Slovenskem, našel neko pot, po kateri je združil idejo Zedinjene Slovenije s svojim legitimističnim nazorom. Na očitke Nemcev, da je proti zedinjeni Italiji, zavzema pa se za zedinjeno Slovenijo, in da bi vendar moral biti ali proti obema ali za obe, je odgovarjal, da je zedinjenje Italije nekaj povsem drugega, ker so tu razlastili zakonite vladarje, med tem ko je pri zedinjeni Sloveniji vsa zadeva samo v tem, da se njive enega gospodarja, enega vladarja drugače preuredijo (Zgodnja Danica 1870, 348).

Kljub temu, da je obstajal v konservativnem klerikalnem taboru nek zelo dolgo trajajoč odpor do Zedinjene Slovenije, pa so vendarle klerikalci in konservativci v glavnem in sorazmerno zgodaj sprejemali Zedinjeno Slovenijo za svoj program. Tudi Slovenec se je postavljaj, ko je začel izhajati (1873), na stališče Zedinjene Slovenije. Tako je postal program Zedinjene Slovenije v tem času splošen slovenski program. Seveda je vrsta okoliščin povzročila, da je v 19. stoletju nastopal ta program tako z liberalne kot s konservativne strani oziroma s strani slogaškega vodstva le od časa do časa, še bolj od časa do časa pa aktivno delo zanj. Vzroki za to so predvsem v pomanjkanju zaveznikov. Niti Čehi niti Poljaki, ki bi prišli v poštev kot slovenski zavezniki, niti nemški konservativci se za take ideje niso navduševali. Upoštevati je treba še ozire do Taaffejeve vlade in njene politike. V začetku 20. stoletja se je položaj nedvomno precej spremenil, tedaj pa je stopilo v ospredje, in to pri vseh naših političnih taborih, jugoslovansko vprašanje. Obsegalo je, naj bo to posebej rečeno ali ne, večinoma tudi Zedinjeno Slovenijo.

Kakšen je odnos med programom Zedinjene Slovenije in jugoslovanskim programom? Strinjam se s tovarišem Pleterskim, ko navaja nekatere negativne strani postavljanja jugoslovanskega programa tistega časa. Vendar se mi zdi potrebno opozoriti na dve stvari. Prvič, ideja o enem jugoslovanskem narodu, ki se je pojavljala v začetku 20. stoletja ravno tako v vseh naših taborih in ki je nedvomno imela vrsto negativnih potez, je vendarle imela pred prvo svetovno vojno v glavnem manifestativen značaj, značaj volje in želje po združenju in nikakor ni nujno povezana z idejo o jezikovnem stapljanju, centralizmu ali čem podobnem. Drugič, tudi ideja o jezikovnem stapljanju ali o opustitvi slovenščine v znanstvene namene, ki je povzročila ogromno obravnav in ki pomeni nedvomno pesimizem v vrstah slovenskih kulturnikov in politikov tistega časa, ni imela pravega praktičnega pomena, zakaj niti tisti, ki so se za to idejo navduševali (in navduševali so se zelo široko), slovenščine tudi v znanstvene namene niso opuščali. Narobe, prav v tem času je pravzaprav slovenska znanost sorazmerno močno cvetela in načenjala najrazličnejša vprašanja. Ovire s te »jugoslovanske« strani so se kazale bolj tam, kjer je šlo za določena vprašanja, recimo za slovensko univerzo, proti kateri so nastopili nekateri, češ da je Slovencev za univerzo premalo in da je zato treba skupno jugoslovansko univerzo. Ne glede na vse to pa se mi zdi, da sta v obdobju pred prvo svetovno vojno jugoslovanska ideja in ideja Zedinjene Slovenije druga drugo bolj dopolnjevali, kot pa da bi bili v protislovju.

Javljam se k obravnavi ne toliko zaradi polemike, kolikor v informacijo o vprašanju, ki ga je načel tudi govornik pred menoj, namreč o zahtevi po zedinjeni Sloveniji. Ustavil se bom pri dvajsetih letih tega stoletja, ob tistem delu referata tovariša Pleterskega, ki bi moral govoriti o stališču komunistične partije za zedinjeno Slovenijo leta 1926, o čemer pa v njem ni bilo govora.

Slovenski del Komunistične partije Jugoslavije se je leta 1926 popolnoma jasno, odločno in brezpogojno izjavil za zedinjeno Slovenijo. Stališče slovenskih komunistov za zedinjeno Slovenijo je zrelo več let. Do oblikovanja in razglasitve v javnosti pa je prišlo leta 1926 spričo dogodkov, ki so se prav tedaj nakopičili.

Tega leta je jugoslovanska vlada potrdila tako imenovane nettunske konvencije, ki so izročile Slovence in Hrvate italijanskemu imperializmu in italijanski raznarodovalni politiki. Med ljudstvom je bilo ob tem dogodku precej razburjenja. Potrebno je bilo, da komunistična stranka pove k temu svoje mnenje in predloži svojo alternativo. To je bilo še tembolj nujno, ker je fašistična Orjuna, politično izločena iz slovenskega političnega življenja zaradi dogodkov 1. junija 1924 v Trbovljah, skušala izkoristiti ravno ta trenutek in nezadovoljstvo, da z demonstracijami na ljubljanskih ulicah proti nettunskim konvencijam pridobi znova politično veljavo. Ljubljansko delavstvo se je Orjuni tudi tokrat uprlo na ulicah in med orjunaši je bila smrtna žrtev. Toda važna ni bila ta stran dogajanja, važna je bila predvsem politična rešitev. In to rešitev je poiskal pokrajinski komite KPJ za Slovenijo v Ljubljani s tem, da je v posebnem, legalno tiskanem in razširjenem letaku dne 1. julija 1926 ocenil nettunske konvencije in razglasil svoje stališče. Strnil ga je v sklepnihih geslihih tega letaka. Navajam:

»Za pravico do samostojne države vsakemu narodu na Balkanu! Za zedinjenje Slovencev v svobodno Slovenijo!«

Seveda ni ostalo samo pri letaku. V tem duhu je pisalo tedanje legalno strankino glasilo Enotnost, ki je izhajalo vsak teden. V tem duhu in v skladu s partijsko linijo je pisala tudi revija Mladina.

K pomembnosti stališča za zedinjeno Slovenijo je leta 1926 prispevala še ena okoliščina: cepitev Slovenije na dve oblasti s posebnima oblastnima skupščinama. Znano je, da je vidovdanska ustava predvidela delitev Jugoslavije na oblasti. Za Slovenijo sta bili predvideni dve: ljubljanska in mariborska. Če je v letih 1918-1919 v Sloveniji bila narodna vlada, v letih 1919-1920 deželna vlada, v letih 1921-1922 pokrajinska uprava — vse tri za celotno jugoslovansko Slovenijo, je od leta 1923 Slovenijo delila meja dveh oblasti, v teh pa sta upravljala velika župana. Že takó je bil po versajski mirovni pogodbi in drugih pogodbah slovenski narod razdeljen med štiri države, zdaj pa se je še jugoslovanska Slovenija cepila na dve oblasti. Jeseni 1926 so bile razpisane prve volitve v oblastne skupščine.

Komunistična stranka je v volilni kampanji izkoristila legalne možnosti in na številnih zborovanjih zagovarjala svojo politiko in pri tem razkosanemu slovenskemu narodu zlasti poudarjala alternativo svobodne in zedinjene Slovenije.

O tem pričajo dokumenti, tisk, oficialna poročila, ki so vsem dostopna. Tudi govorniki s teh zborovanj so še živi. To so dejstva.

O tem, da se je partija v Sloveniji izrekla za zedinjeno Slovenijo, piše tudi Pregled zgodovine ZKJ, ki je izšel pred nekaj leti, le da je v njem letnica nepravilna, postavljena za dve leti kasneje.

Če pripovedujem o teh dejstvih, me k temu sili sicer tiho, vendar bivajoče in povsem neupravičeno apriorno mnenje, da je komunistična partija v prvem desetletju svojega obstoja manjvredna stvaritev. Partija je bila mlada; seveda je bila izraz svoje dobe. To ji je dajalo določene posebnosti, toda njena dejavnost je neizpodbitna. Dogma o manjvrednosti komunistične partije v dvajsetih letih je trdovratna, vendar se bo nedvomno morala umakniti dejstvu. Dejstva so namreč neovržna. In zgodovinarja, ki bi se držal te dogme, bi čakalo še marsikatero neprijetno presenečenje in grenko razočaranje.

K nastanku stališča slovenskih komunistov za svobodno in zedinjeno Slovenijo v letih 1926 je potrebno dati pojasnilo o izvoru, o idejnih, gnoseoloških koreninah te politike.

Prvi in glavni vir tej politiki so sklepi tretje konference KPJ januarja 1924 v Beogradu. Med sklepi je resolucija o narodnem vprašanju. Ta resolucija je zavrgla unitaristično stališče vukovarskega kongresa iz leta 1920 in določila nova stališča, ki so bila temelj nacionalni politiki jugoslovanskih komunistov v naslednjih letih. To je bila konkretna uporaba marksizma-leninizma na domačih, jugoslovanskih tleh. Resolucija, zelo bogata ...

Navedel bi samo, da je ugotovila, da je Jugoslavija večnarodna država, v kateri en vladajoči narod zatira druge, pa je zato razglasila pravico zatiranih narodov do samoodločbe vključno do odcepitve itd.

Drugi prispevek k stališču slovenskih komunistov za svobodno in zedinjeno Slovenijo so dali primorski komunisti iz Julijske krajine. Zasluga za to gre predvsem mlademu talentu iz Trsta Vladu Martelancu, tistemu Martelancu, ki je okusil najprej sovjetske zapore in potem italijanske, med drugo svetovno vojno pa so ga nemški fašisti ubili 11. aprila 1944 v Dachauu.

Vlado Martelanc je objavil v Ljubljani leta 1925 v partijski legalni teoretično-publicistični reviji z naslovom Zapiski Delavsko-kmečke matice članek o nacionalnem boju primorskih Slovencev. V njem je mnogo poučnih in še danes pravih ugotovitev in opazovanj; sklep, do katerega je prišel avtor glede vprašanja, ki nas tu zanima, pa se glasi:

»Ustanovitev samostojne delavsko-kmečke republike Slovenije, kateri bi pripadali tudi primorski Slovenci v okviru podonavsko-balkanske federacije.« (Podčrtal F. K.) Tako se je iz dveh izvirkov porajalo stališče slovenskih komunistov leta 1926 o svobodni in zedinjeni Sloveniji.

To stališče je partija zagovarjala in propagirala tudi naslednja leta. O tem pričajo dokumenti.

Pričajo o tem zlasti dogodki leta 1930, ko so v sosednji Avstriji pripravljali svečanost ob 10-letnici koroškega plebiscita.

Julija 1930 je Johan Kacianka, delavec iz puškarne v Borovljah, Slovenec po rodu in avstrijski komunist, ki ga je delavstvo izvolilo v deželno Delavsko zbornico, prebral na seji te zbornice izjavo, sestavljeno ob pomoči slovenskih komunistov, nanašajočo se na narodno vprašanje Slovencev. Tovariš Zorn je v koreferatu omenil dogodek, ni pa povedal, kakšna je bila izjava.

Bistvo te izjave je tole:

1. Slovenci Jugoslavije, Italije in avstrijske Koroške zahtevajo pravico samoodločbe do odcepitve.
2. Narodno zatiranje in gospodarsko izkoriščanje Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji bo nehalo šele z ustanovitvijo samostojne Slovenije.
3. Naj živi samostojna, zedinjena delavsko-kmečka republika Slovenije!

Izjava je v celovski Delavski zbornici učinkovala silovito. Člani zbornice so iz protesta zapustili dvorano, seja je bila prekinjena.

Tej izjavi je istega julija 1930 sledilo odprto pismo Komunistične partije Jugoslavije k bližajoči se 10-letnici koroškega plebiscita. V odprtem pismu so enaka stališča, ki jih je prebral Kacianka v Celovcu. Odprto pismo je priobčilo glasilo avstrijske komunistične partije Rote Fahne dne 26. julija 1930, dan kasneje pa je v Borovljah, v slovenskem delu Koroške komunistična partija organizirala veliko zborovanje delavcev in kmetov, kjer je bilo govora tudi o omenjenem stališču. Kakšen odmev sta imeli obe izjavi na koroško ljudstvo, o tem je povedal tovariš Zorn. In treba je reči, da so avstrijski komunisti v naslednjih mesecih v svojem listu zastopali v glavnem stališča iz odprtega pisma Komunistične partije Jugoslavije.

Dokumenti o tem so v zgodovinskem arhivu centralnega komiteja ZK Slovenije in so zgodovinarjem seveda dostopni.

Tako je stališče slovenskih komunistov prodiralo tudi za meje Jugoslavije, vplivalo na nacionalno politiko avstrijskih komunistov in ustvarjalo ugodne razmere za znamenito izjavo treh komunističnih partij — Jugoslavije, Italije in Avstrije — aprila 1934. V tej izjavi so zapopadena stališča slovenskih in jugoslovanskih komunistov iz leta 1926 in 1930, le da so izražena še jasneje in odločneje, saj pravi izjava treh partij, da je za slovenski narod potrebno pravico samoodločbe do odcepitve dopolniti z zahtevo po zedinjenju slovenskega naroda v suvereno državo.

Takšna so dejstva, ki jih pač ni mogoče zamolčati.

Na kraju bi hotel opozoriti še na okoliščino, važno za zgodovinarje, kadar se lotevajo sodobnih vprašanj, ki jih skoraj vsak njihov znanstveni posvet pri nas spravlja na dan. Zadnja leta so namreč arhivi ZK Jugoslavije oziroma inštitutov za zgodovino delavskega gibanja prejeli iz Sovjetske zveze tisoče in tisoče fotokopij dokumentov o življenju in dejavnosti KPJ v dobi med obema vojnama. Centralni komite KPJ je namreč pošiljal svoja poročila, direktive, sklepe plenumov, konferenc in kongresov ter drugo komunistični internacionali v Moskvo, kjer se je tako oblikoval partijski arhiv. Ta arhiv je uporabljalo vodstvo kominterne, uporabljali pa so ga tudi zastopniki Komunistične partije Jugoslavije in študenti iz Jugoslavije na komunistični univerzi narodnih manjšin zahoda in mednarodni leninski šoli. Ta arhiv je v celoti ohranjen in postopoma prihaja v fotokopijah k nam. V njem so dragoceni podatki. Študij teh dokumentov postaja za zgodovinarja najnovejše dobe nujna in neogibna potreba. Brez študija tega partijskega arhiva ne more biti ne partijske in ne najnovejše politične zgodovine.

Doslej so celo naši sloveči zgodovinarji včasih, vendar ne zmeraj, razlagali politiko komunistične stranke v dobi med obema vojnama s sumljivimi citati iz Slovenskega Naroda in socialnodemokratskega Napreja. To je bilo že doslej zgrešeno, postaja pa spričo sedaj dostopnega arhiva nekvalificirano in neresno.

Oproščam se, ker se oglašam k besedi, zakaj o vprašanjih, ki so predmet tega posvetovanja, vem nekaj kot človek, ki je to doživljal, v majhni meri pri tem tudi sodeloval, ne pa kot raziskovalec tega obdobja. Želim izraziti misel, da bi bilo prav, če bi se nekaterih vprašanj lotili le nekoliko bolj pogumno, kakor pa se je zgodilo na tem posvetovanju, kjer je bilo sicer nekaj tehtnih referatov in obravnav.

Tako mi na primer dovolite k včerajšnjim izvajanjem samo to pripombo: vsi smo si na jasnem, kakšen pomen ima raziskovanje ekonomskega in socialnega položaja v stari Jugoslaviji, življenjske ravni itd. za vprašanja, ki se nas tičejo. Vendar se je tega dotaknil samo referat oziroma koreferat tovariša dr. Šorna, ki je bil samo majhna lastovka in tudi ni hotel biti več. Upajmo, da nam bo ta lastovka vendar oznanila pomlad tudi v tem pogledu.

Tudi o narodnem vprašanju je bilo zelo mnogo govora, vendar mislim, da bi bilo o tem mogoče še marsikaj povedati tako pri včerajšnjih kot pri današnjih izvajanjih. O nekaterih problemih, na primer stališčih Komunistične partije Jugoslavije do narodnega vprašanja v različnih obdobjih, kot jih je na svoj način na tretjem kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Ljubljani leta 1961 označil dr. Jovan Marjanović, tokrat pravzaprav ni bilo govora razen v majhnih odlomkih.

Opozoril bi še na problem, ki ga je po mojem mnenju zelo tehtno obravnaval danes že tovariš Fajfar, to je problem učinkovanja sovjetsko-nemškega pakta iz avgusta leta 1939. Naj opozorim, da je že na omenjenem tretjem kongresu zgodovinarjev Jugoslavije leta 1961 v Ljubljani bil poseben referat o reakciji posameznih komunističnih partij na pakt, da je bilo tam prikazano, kako različna je bila reakcija in kako je bila ta povezana na primer na nizozemski ali francoski strani z njenimi kasnejšimi uspehi oziroma neuspehi, v zvezi s tem pa prikazano drugačno stališče Komunistične partije Jugoslavije. Na tem posvetovanju je to vprašanje omenil tovariš Damjanović, vendar samo za Črno goro. Zdi se mi, da bo glede tega naše posvetovanje pomanjkljivo, če se o tem problemu ne bo več govorilo, zlasti spričo dejstva, da gre pri tem za slovensko ozemlje. Bilo je namreč najbolj izpostavljeno neposredni nacistični propagandi, ki je prihajala iz države, takrat že direktne sosede slovenskega ozemlja v Jugoslaviji. To vprašanje je po avgustu 1939 zelo važno. Mislim, da je imel v tem tovariš Fajfar prav.

Dovolite mi samo zelo skromen prispevek! Kar se je razpravljalo pri krščanskih socialistih, se je razpravljalo tudi drugod. Spominjam se, da je spomladi 1940 (datuma si nisem zapisal, bilo pa je po 10. maju, ker je bila na zahodu že nemška ofenziva, vendar pred kapitulacijo Francije, torej v drugi polovici maja ali v prvi polovici junija) Ferdo Kozak po burnih razpravah z raznimi sodelavci Sodobnosti sklical poseben sestanek sodelavcev revije o tem vprašanju. Na sestanku sem izrazil mnenje, da sicer razumem sovjetsko politiko, ki noče, da bi bila Sovjetska zveza prva izpostavljena udarcu nacistične Nemčije, da se mi pa to ne zdi prepričevalen dokaz za to, da se ne bi smeli tudi ob tem zavedati vse nevarnosti, ki nam preti, zakaj nacistična propaganda se nadaljuje in prav zato se moramo te nevarnosti slej ko prej zavedati. Na ta izvajanja sem bil najprej deležen silovitega napada nekega udeleženca, češ da

gledam popolnoma iz lokalnih stališč, da je danes središče svetovne reakcije London itd. Tega mojega kritika sta nato ostro napadla Kardelj in Boris Kidrič, ki sta oba obsodila tako stališče. Spominjam se Kardeljeve izjave, da ob položaju, kakršen je na svetu, ne smemo pozabiti, da je nacizem največje barbarstvo današnjega sveta. Boris Kidrič je ob tej priliki izjavil, da še nikdar v življenju ni bil pred odločitvijo, ali naj ravnal kot socialist ali kot Slovenec; če bi se znašel v taki zadregi, bi se odločil, da bo ravnal kot socialist; doslej pa nikdar ni bil v takih škripcih in upa, da vanje ne bo nikdar zašel. Izjavil je, da se je treba v primeru, da bi bila Jugoslavija napadena, postaviti na stališče, da se je treba braniti. Obenem je zagovarjal mnenje, da bi bilo popolnoma napačno zanašati se na pomoč zahodnih sil in da je edina rešitev v naslonitvi na Sovjetsko zvezo, edino realno silo, ki more pomagati Jugoslaviji v tedanjih razmerah. Debata je bila zelo burna in zanimiva. Kmalu potem je kapitulirala Francija in nekaj dni pozneje je bil pripravljalni sestanek za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Ta akcija je bila absolutno zamišljena kot akcija, ki naj pokaže novo perspektivo nacionalne rešitve v trenutku, ko se je Francija zrušila in ko na zahodu ni bilo nikakršne kontinentalne fronte več. Spominjam se, kako mi je Boris Kidrič potem še poleti 1940 nekoč žarečega obraza pripovedoval, kako se razvija podpisna akcija za pristop k društvu v pravi plebiscit, kako se je zgodilo, da so žandarji konfiscirali tako polo s podpisi, da so jo pa potem na dokaz, da gre vendar za protinemško akcijo, vrnil in se še sami prej podpisali, kako podpisujejo vsi sokoli in kako se vse razvija v narodni plebiscit.

Mislím, da je treba to ozračje razumeti. V resnici so bila takrat razna nihanja. Tovariš Fajfar ima prav, ko pravi, da bi leto 1941 poteklo drugače, če bi prej vsa pot ne šla tako, kakor je šla. Ne bi bilo moralne legitimacije za zahtevo, naj ljudje tvegajo svoja življenja, če bi bila pred junijem 1941 politika drugačna.

Zdi se mi, da je to droben prispevek k vprašanju, o katerem so tu že razpravljali, da namreč ne gre samo za tiste, ki dajejo direktive, in za druge, ki tem direktivam slede, ampak gre za akcijo in protiakcijo, medsebojno dopolnjevanje, in da moramo iz ozračja silovite narodne ogroženosti v letu 1940 in iskanja izhoda iz tega razumeti okoliščine, iz katerih se je potem leta 1941 logično rodila Osvobodilna fronta. Prav so imeli kritiki, ki so poudarjali, da razvoja v letu 1941 ne moremo razumeti, če ga odtrgamo od zelo važnih dogajanj predhodnega razdobja.

Josip Rus

PRISPEVEK K OBRAVNAVI NA ZNANSTVENEM POSVETOVANJU
O OSVOBODILNI FRONTI SLOVENSKEGA NARODA
OB NJENI 25-LETNICI

(Odlomek iz predloženega referata)

Slovenski fašistični režimski privrženci so za avgust 1938 napovedali veliko praznovanje 20-letnice Jugoslavije. Bilo naj bi v Mariboru, ne v Ljubljani. Ljubljana je bila nevarna. Po programu je bila predvidena javna maša in nato

mimohod vseh udeleženih organizacij pred političnimi predstavniki na čelu z dr. Korošcem, takratnim notranjim ministrom in klerikalnim vodjo v Sloveniji. Bilo je očitno, da hoče fašistični Stojadinović-Korošček režim izrabiti proslavo, da zajame vso slovensko javnost. Načelnštvo ljubljanske župe (Sokola, op. ur.) je takoj spregledalo ta namen in najprej s posebno okrožnico pojasnilo društvom svoje stališče, da se s programom zborovanja ne strinja. Za sodelovanje je postavilo pogoj, da ne sme govoriti na proslavi noben vpliven politik, tudi ne dr. Korošček, temveč predstavnik Sokola, da se opusti mimohod pred politiki in iz programa javna maša. Pogoji so bili sporočeni vsem slovenskim župam, sokolski zvezi v Beograd, vsem osrednjim organizacijam in prirediteljem. To je povzročilo splošen odpor zoper izkoriščanje proslave v režimske fašistične namene. Solidarnost so izjavile tudi vse delavske organizacije in grozilo je, da se proslava spremeni v demonstracijo proti režimu. Zato je bilo praznovanje 20-letnice Jugoslavije odpovedano.

Predlog župnega načelstva je bil z večino sprejet tudi na seji župne uprave. Župni podstarosta ing. Bevc, ki je vodil sejo, je po glasovanju odstopil, ker se ni strinjal s sklepom. Tedaj je postalo očitno, da je tudi vodstvo Jugoslovanske nacionalne stranke na strani režima. Ing. Bevc je bil član osrednjega vodstva JNS.

Sklep ljubljanske župe je pomenil prelom z režimom. Vodstvo ljubljanske župe je bilo pod pritiskom režima odstavljeno in imenovana začasna uprava brez načelnštva. Prihajalo je do jasne ločitve, ki se je naglo širila med članstvom slovenskega sokolstva. Na strani JNS so ostali redki posamezniki. Člani župnega načelnštva in vaditeljskega zbora so po izločitvi iz župnega vodstva ostali naprej organizirana, nelegalna skupina. Težišče spora se je preneslo na obrambo proti izločitvi iz organizacije. Predlagatelji sklepa, ki je povzročil razpust župnega vodstva, člani načelnštva in vaditeljskega zbora so jemali za svojo moralno obveznost vztrajati na odgovornem mestu za izvajanje protifašističnega odpora. S sklepom so se borbeno odločili za redno spremembo v župnem vodstvu, se pravi, do rednega občnega zbora. Seja dne 7. avgusta 1938 je bila zadnja seja redne voljene župne uprave. Od tedaj pa vse do zbora delegatov slovenskega sokolstva 8. julija 1945 v Ljubljani ni bilo redne župne uprave in ni prenehala moralna odgovornost članov redne voljene župne uprave, ki je vodila župo pred razpustom v letu 1938. Takrat je imelo sokolstvo v Sloveniji v 4 župah 286 društev in 41 000 pripadnikov.

Političnim privržencem režima v JNS tudi s podporo režima v Ljubljani in v Beogradu ni uspelo preprečiti vodilnega vpliva odgovornih članov izločenega, nelegalnega župnega načelnštva. Vlada je pošiljala v župo ministra za telesno vzgojo in sokolska zvezna uprava svoje najvišje predstavnike, da bi pridobili odstavljeno župno vodstvo za stališče režima. Sodelovanje s klerikalno telovadno organizacijo Zvezo slovenskih fantov in deklet, ki je pripadala »kato-liški akciji«, naj bi pomenilo pomiritev. Odločne odklonitve nelegalnega župnega načelnštva so vedno bolj utrjevale njegovo stališče, krepile podporo vsega članstva in vse slovenske javnosti. Privolitev v zahteve režima bi pomenila popoln zlom sokolstva v Sloveniji in usoden udarec za vse sokolstvo v Jugoslaviji.

Uporno stališče proti režimu pa so zlasti okrepili zunanjepolitični dogodki, ki so privedli do sporazuma velesil v Münchnu (30. septembra 1938), ki je

samovoljno uničil češkoslovaško državno samostojnost, preprečil upor českega in slovaškega naroda in ga brezvestno izročil nacističnemu nasilju. Dogodek je pretresel ves svet in zbudil zle slutnje, da drvi človeštvo v strahotno vojno katastrofo. Drugi dan so nemške čete že prekoračile češko mejo. Dne 15. marca 1939 je nemška armada zasedla vso državo. Posledice tega nacističnega nasilja so prevzemale vso svetovno javnost do napada na Poljsko. Jugoslovanski režim in legalne slovenske politične stranke so sodelovale na strani fašističnih sil. Kakšna sramotna usoda!

Kljub političnemu pritisku je redni župni zbor društvenih načelnikov dne 5. februarja 1939 zahteval staro načelništvo. Njegov predlog je sprejela tudi župna skupščina 26. februarja 1939. Ta se je nadaljevala 5. marca 1939 in tu je bila izvoljena tudi uprava, ki jo je predložil zbor društvenih načelnikov. Zvezna uprava pa izvoljene župne uprave ni potrdila. Kmalu nato je uprava Sokola I - Tabor, ki mu je starostoval ing. Bevc, predala 21. aprila 1939 svojemu disciplinskemu sodišču sedem svojih članov, vaditeljev oddelkov in članov nelegalnega župnega načelništva z društvenim načelnikom na čelu. Disciplinska obravnava se je pričela 25. maja 1939. Sodišče je bilo društvena uprava sama, ki je hotela kratko obravnavo brez javnosti. Toda članstvo si je izsililo vstop v dvorano in doseglo javnost obravnave. Razprava je trajala pretrgom do 25. septembra 1939. Pri vseh obravnava se je uprava zavarovala s policijo v stranskih prostorih. Obravnava se je spremenila v obtožbo proti tožiteljem, politikom v organizaciji in v odločno manifestacijo nove poti v organizaciji, tiste, ki jo je zastopalo nelegalno načelništvo župe. Uprava je kljub temu v razsodbi izrekla izključitev vseh sedmih članov deloma za stalno, deloma za nekaj let. Pet članov uprave, ki so glasovali proti izključitvi in še nadaljnjih petnajst članov je uprava takoj izključila od telovadbe brez vsakega postopka, nadalje še 200 članov pred občnim zborom društva in še nekaj članov kasneje, skupaj 265. Ustavila je telovadbo celih oddelkov, da bi onemogočila vsak vpliv telovadečih na dogodke v društvu. Ker pa početje voditeljev teh dejanj, ing. Bevca in dr. Pestotnika z njihovimi privrženci v upravi društva Sokol I - Tabor, ni imelo podpore v javnosti, je strankino vodstvo (JNS) objavilo v svojem glasilu Jutru, da odklanja podtikanja, da se vtika v posle nacionalnih organizacij.

O pritožbi izključenih zoper izključitev je končno odločala sokolska zvezna uprava. Med dogodki v Sloveniji je močna skupina v zvezni upravi pričela podpirati stališče nelegalnega župnega načelništva in zvezna uprava ni potrdila razsodbe o izključitvi s tem, da je rešitev pritožbe zavlačevala.

Tudi izvolitev nove »legalne« župne uprave leta 1941 ni vzela odgovornosti za stanje v župi z ram župne uprave iz leta 1939, ker je bila ta uprava le začasna, do končne rešitve procesa za izključitev Sokola I - Tabor pri zveznem vodstvu. Do okupacije ta proces ni bil končan.

Vsa načelništva in članstvo župnih društev z redkimi izjemami je bilo na strani nelegalnega župnega načelništva. Uspešno delo treh let je tako razvilo in utrdilo vsebinsko povezanost med vodstvom in članstvom in doseglo tako živo zavest in odgovornost, da tudi v nadaljnjih treh letih po razpustu redne uprave v letu 1938 ni uspelo pritisku režima izključiti povzročitelje upora iz organizacije. Dosledna demokratičnost v vsem župnem delovanju je omogočala sodelovanje članstva, ki je z delom v telovadnici po lastni pobudi izvajalo

načela in cilje organizacije z vedno večjimi uspehi, krepilo njeno samostojnost in ohranilo svobodo odločanja. Primer ljubljanske župe je tako spodbudno vplival na vse sokolsko članstvo in javnost, da fašistični privrženci niso mogli zatrei protifašističnega gibanja, čeprav so imeli v rokah vso oblast in vsa sredstva. Vse slovensko ljudstvo je zavestno občutilo vrednost in pomen organizirane moralne sile zavednega človeka proti oblastniškemu nasilju. Postalo je očitno, da je resnično ljudska organizacija najmočnejše sredstvo v boju za narodno svobodo in samostojnost, za svobodo in samostojnost vsakega posameznika.

Moralna vsebina gibanja je bila tako učinkovita, da se režim ni mogel odločiti za drastične nasilne ukrepe. Utemeljena je bila v moralni vrednosti vzgojnega dela in življenjskih smotrov, ki je živela v zavesti članstva in vse napredne javnosti. Bila je resnično ljudska enotna skupnost, samostojna v lastnih življenjskih odločitvah. Teško je bilo nasprotovati takšni vzgojno delovni ljudski skupnosti!

To ni bil uspeh le nekih posameznikov z raznimi zvezami in sredstvi, temveč uspeh samostojne pobude vsega članstva in vsakega posameznika za skupne napredne življenjske cilje. Bil je edinstven primer organizacije, ki je v polnem bojnem nasprotju proti fašističnemu režimu iz lastne moči ne samo ohranila svoj obstanek, temveč tudi s polno demokratično dejavnostjo uveljavljala napredne družbene cilje.

Z nikomer nismo odklonili sodelovanja, če se je zavzemal za enake napredne cilje na enakopravnih osnovah. Tako smo z zadovoljstvom sprejeli v januarju 1941 tudi ponudbo, da naj pridemo v stik z vodstvom komunistične partije, ki je bilo takrat v popolni ilegali. Razgovor je bil 13. januarja 1941 v kavarni Majcen za Bežigradom. Obravnavali smo možnost sodelovanja. Govorili smo o stališču do Sovjetske zveze in o stanju v slovenskem sokolstvu, nismo pa govorili o stanju v komunistični partiji zaradi njene ilegalnosti. Predstavniki slovenskega sokolstva smo dali vsa želena pojasnila, izjavili smo, da smo za sodelovanje brez pridržka, in izrazili željo, da bi bila socialistična družba organizarana tako, da bi skupnost pospeševala razvoj vsakega posameznika, kakor je to na primer v sokolski telovadnici.

Naša pripravljenost za sodelovanje je bila uspeh mnogih izkušenj v boju proti fašistični politiki priznanih strank in do kraja dognano prepričanje, da nobena stranka ali politična skupina nima ne idejnih, ne moralnih pogojev za politično bojno vodstvo proti fašizmu. Protifašistično gibanje z vodstvom v ljubljanski sokolski župi pa je v petih letih dosledne in vztrajne, načelne, vsenarodne in demokratične dejavnosti pri svojih vzgojnih nalogah in ciljnih postalo tako enotno in bojovito, da je bilo izključeno vsako neodločno, breznačelno stališče.

Ob času tega razgovora so bili cilji režimske politike in njene posledice popolnoma očitni in nujnost sprememb iz temelja v smeri revolucionarnih ciljev neizbežna. Zato je bilo doseženo na razgovoru popolno soglasje za sodelovanje brez pridržkov, tako z ene kot z druge strani.

Od tedaj so ostali stiki s komunistično partijo prek tovariša Kidriča trajni. Na sestankih smo obravnavali mnoga vprašanja, kritično presojali tekoče dogodke in izmenjavali obvestila. Sodelovali smo skupaj tudi v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. Razgovori so bili sproščeni, iskreni in so krepili medsebojno zaupanje — neobhodni, nepogrešljivi moralni temelj za uspešno

sodelovanje. O političnih in obćih narodnih smernicah je vladalo medskupinsko in osebno soglasje. Soglasno je bilo stališće glede slovenskega narodnega vprašanja po narodnostnih načelih Sovjetske zveze, ki je že leta 1936 na ustavni način uveljavila načelo samoodločbe narodov s pravico do odcepitve. Narodnostna načela Sovjetske zveze so postala tudi najjačja vez naših skupin, kasneje osnovnih skupin Osvobodilne fronte. Zagotovitev narodne samostojnosti v obsegu teh načel naj bi pomenila popolno izpolnitev življenjskih ciljev slovenskega naroda, za slovensko sokolstvo pa posvetitev vsega njegovega 80-letnega prizadevanja. Sodelovanje s KP je pomenilo politično jamstvo za izpolnitev slovenskih narodnih zahtev.

V februarju je bil sestanek med osrednjim vodstvom KP in večjim številom sokolskih predstavnikov iz župnega vodstva, ki so bili tudi člani nelegalnega odbora izven župnega vodstva. O vseh vprašanih so bila dosežena enotna stališća, z enakimi obveznostmi za izpolnjevanje in enako odgovornostjo. Razmerje enakih obveznosti je bila neoporečna osnova trajnega sodelovanja.

Po sestanku z osrednjim vodstvom KP so bili sestanki še pogostejši, sodelovanje se je še bolj poglobilo. Ni bilo primera, ki bi povzročal dvom v zanesljivost in zaupanje. Imeli smo občutek, da ni med nami ničesar, kar bi ostalo nepojasnjeno ali nerazčiščeno. Člane našega posebnega odbora so redno obveščali, ti pa so soglašali z razvojem sodelovanja s KP. Ni bilo primera, da bi bili imeli člani partije povod opozoriti na nezanesljivost vplivnih članov v sokolski organizaciji, na katere že mi sami ne bi bili opozorili. V treh mesecih so se razvile tako trdne in zanesljive vezi, da smo imeli skupno ukrepanje za nujno.

Z vkorakanjem nemške armade v Bolgarijo v marcu 1941 je bila Jugoslavija obkoljena od vseh strani. Naglo se je bližal usodni čas. Dne 25. marca je jugoslovanski ministrski predsednik Cvetković podpisal z Nemčijo pakt o nenapadanju, ki je pokopal zadnje ostanke legalnih strank v lastnem izdajstvu. Vojaški puč 27. marca in upor ljudstva sta odstranila vlado, ki je sprejela pakt.

Fašistične armade so 6. aprila napadle Jugoslavijo, ne da bi naletele na pravi odpor. V Zagrebu je bila razglašena samostojna hrvatska država — kraljevine Jugoslavije ni bilo več. Vlada je pobegnila v tujino, armada se je vdala brez boja in prepustila deželo in ljudstvo golih rok okupatorskemu nasilju.

V Sloveniji so se dogodki zvrstili zelo hitro. Dne 10. aprila si je v štabu v Zagradcu ban Natlačen hotel prilastiti armado na slovenskem področju. Bil sem v Višnji gori, ko se je v noći od 10. na 11. april pomikala razpuščena vojska proti Ljubljani. V Višnji gori smo takoj z občinskim odborom ustanovili lokalno oblast in postavili narodno stražo, da smo preprečili namerno demagoško anarhijo, ki naj bi prikrivala izdajstvo.

Dne 11. aprila je italijanska vojska prestopila mejo in popoldne zasedla Ljubljano. Na meji jo je pričakal župan mesta Ljubljane. Izdajstvo je zaključilo preteklost. Fašistična vojska na ljubljanskih ulicah in nacistična na slovenskih cestah sta razkrili vso brutalnost in podlost starega sveta. Stari svet z vsemi svojimi lažnimi krinkami in sleparskimi »načeli« o svobodi in človeških pravicah je pokazal svoj ponoreli obraz. Poteptal je vse zakone sožitja, da bi vzpostavil svoje okrutno tiranstvo in pognal zavednega slovenskega človeka v revolucionarni upor. Ne več s starim svetom naprej, ne več stare družbe, ne več stare države in njene oblasti, ne več strankarstva, proč z vzroki usodnih

katastrof, nasilja, prevar in izkoriščanja! Vsi smo se zavedli, da je samo v boju rešitev našega življenja. Boj je postal vrhovna zapoved življenja. Boj proti demonskemu zločinstvu, boj za novo človeško družbo. Vrsta pojavov organiziranih bojevitih sil proti režimom in njihovi fašistični politiki je pričala o tem, da velikanska večina slovenskega naroda odločno nasprotuje fašizmu in izdajalski politiki reakcionarnih političnih krogov. Treba je bilo odločne pobude in naglega ukrepanja.

Iz našega sokolskega vodstva smo v Ljubljani takoj razširili ukrepe za preprečitev vsakega stika z okupatorjem, neprestano zasledovali dogodke in gibanje našega članstva in čakali na stik s partizanskim vodstvom glede skupnih ukrepov.

Po kapitulaciji armade se je oglasil Kidrič in predložil ustanovitev enotne vsenarodne politične organizacije za odpor proti okupatorjem. Naše vodstvo je takoj privolilo v to. K skupnemu dogovoru smo se sestali 26. aprila 1941.

Na sestanku so bili 3 predstavniki KP, predstavnik sokolstva, predstavnik krščanskih socialistov, 2 predstavnika kulturnih delavcev in predstavnik Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Poročal je Kidrič in predložil ustanovitev vsenarodne politične organizacije z imenom Osvobodilna fronta za oborožen odpor proti okupatorjem, za osvoboditev in združitev vseh Slovencev, za povezanost z narodi Jugoslavije in naslonitev na Sovjetsko zvezo.

Z dogodki je dozorela odločitev, da proti fašističnemu nasilju in režimskemu izdajstvu ni druge izbire kot upor z vsemi silami in sredstvi. Zavedali smo se, da je združitev vseh ljudskih sil in boj proti okupatorjem usodna in neodložljiva nujnost, da izdajalci z okupatorjevo pomočjo ne razkroje ljudskih sil. Pripravljeni na vse smo se brez oklevanja in ugibanja strinjali s predloženim predlogom. Zavedali smo se odgovornosti za nepreračunljive napore in žrtve, toda narodova volja, izražena skozi toliko desetletij, gojena iz roda v rod, vedno znova se porajajoča, ni dopuščala ugibanja, postala je najvišja zapoved vesti in časti, posvetitev in smisel življenja. Vsaka od ustanovnih skupin je imela pravi in pristni narodni izraz. Pripravil nas je slovenski narod, njegovi veliki glasniki in vodniki.

Odločitev je pomenila najvišji moralni vzpon. Zrasli smo do vrha svoje samostojnosti in položili temelj narodni enotnosti, ki je postala in ostala izhodišče vsemu nadaljnjemu dogajanju, vsem bojnim in revolucionarnim uspehom.

Slovensko sokolstvo je kot vsenarodna vzgojna organizacija s svojo privolitvijo izpolnilo prostovoljno prevzeto obveznost, da bo ob vsaki nevarnosti branilo svoj narod z orožjem in vojaškim ustrojem.

Vodilna vloga je pripadla komunistični partiji. Samo njena politična organizacija je mogla pri vseh narodih Jugoslavije hkrati buditi upor, postaviti enotno vodstvo in družiti sile vseh narodov v enoten odpor proti fašističnemu nasilju in notranjim reakcionarnim silam. Njeni narodni, demokratični in socialni cilji niso le soglašali z demokratičnimi in socialnimi težnjami narodov Jugoslavije, temveč so bili tudi edina rešitev obstanka narodov Jugoslavije in njihove prihodnosti.

Po ustanovitvi Osvobodilne fronte je vodstvo slovenskega sokolstva v njej organizirano vključilo članstvo ljubljanske in novomeške župe, to je sokolstva

na področju tako imenovane »ljubljske pokrajine«, ki so jo okupirali Italijani. Vodilni člani obeh žup so na svojem področju izvedli vključitev tako, da je članstvo društev neposredno pričelo sodelovati v Osvobodilni fronti. Ljubljanska župa je izvedla vključitev po privolitvi posameznih članov župne uprave, novomeška župa še posebej na svoji upravni seji. Članstvo na Gorenjskem in Štajerskem je bilo povezano neposredno po aktivistih Osvobodilne fronte.

Poslovanje Osvobodilne fronte, zlasti njenega izvršilnega odbora, je bilo samostojno, neodvisno od posameznih skupin. O njegovih sklepih so predstavniki redno poročali vodilnemu odboru sokolstva.

Sokolsko članstvo se je vključevalo samostojno, zavestno in odgovorno. Ni bilo vezano na nobeno politično organizacijo in na nobeno avtoritativno središče. Zato je slovensko sokolstvo moglo v narodnoosvobodilnem gibanju in boju neovirano in z neomejevano odgovornostjo izpolnjevati vse zahteve, ki so jih narekovali cilji Osvobodilne fronte. Sokolstvo je z vso doslednostjo čuvalo narodno enotnost, vztrajno borbenost in disciplino — osnovne pogoje za politične in vojaške ukrepe v osvobodilnem gibanju. Vsa leta svobodilnega boja je ohranilo neomajno zvestobo idealom in ciljem, ki so družili slovenske narodne množice v Osvobodilni fronti za boj do zmage svobode in prave ljudske demokracije. Izpolnilo je vse obveznosti, ki jih je prevzelo po svojih vzgojnih nalogah do naroda in obveznosti, ki jih je prevzelo v izvrševanju nalog za cilje Osvobodilne fronte v duhu izjave, da je njen program enak programu sokolstva, da so njene programatične točke obvezne naloge, katerim mora vsak pripadnik posvetiti vse svoje sile. Biti sokol pomeni biti član Osvobodilne fronte — je bilo geslo sokolstva v Osvobodilni fronti.

Takoj po ustanovitvi Osvobodilne fronte so prevzeli sokoli odgovorne naloge v izvršnem odboru OF, v štabu slovenske NOV, v mladinski organizaciji, v aktivih ustanov in na terenu. Za propagandno delo so izhajali letaki, članki in brošure tudi izpod peresa sokolskih članov. Obveščevalno službo, delo aktivistov in vključevanje v partizansko bojno organizacijo je članstvo slovenskega sokolstva opravljalo v popolnem soglasju z značajem Osvobodilne fronte in z vsakim dejanjem utrjevalo njeno enotnost. Partizanstvo se je naglo utrdilo na Dolenjskem in Notranjskem, močna sokolska društva so odločilno pomnožila vrste borcev.

V nobenem primeru ni sokolsko vodstvo postavljalo enostranskih zahtev, ki bi mogle povzročati prestižna trenja ali nasprotja, ki bi slabila vsenarodni značaj Osvobodilne fronte in osvobodilnega boja. V doslednem stališču sokolskega vodstva je bila enotnost Osvobodilne fronte trdno zavarovana. Na roški partijski konferenci leta 1942 je zastopnik sokolstva v pozdravnem govoru izrecno poudaril, da sokoli ne sodelujejo v Osvobodilni fronti kot stranka, ki se veže po svojih računih: »... mi smo pri OF kot vršilci nalog slovenskega naroda. Mi nismo sklepali nobenih političnih kompromisov ali zvez in si nismo pridržali za nikogar izmed nas nobenih predprav. OF je ena, kot je slovenski narod samo eden.« Tudi soglasje sokolskega vodstva z izjavo osnovnih skupin OF februarja 1943 potrjuje, da prav tako kasneje ni bilo v stališčih slovenskega sokolstva nobenih sprememb. Slovensko sokolstvo si ni lastilo značaja politične stranke, ostalo je od vsega začetka dosledno ljudska vsenarodna vzgojna organizacija in ohranilo svojo samostojnost v razmerju do organiziranega političnega življenja na temelju svojih vzgojnih načel in ciljev. V takem razmerju je

sodelovalo tudi v OF. Na zboru delegatov slovenskega sokolstva dne 8. julija 1945 je sokolsko vodstvo polagalo račun za dobo od zadnje redne izvolitve spomladi 1939 dalje. Poročilo o vlogi in sodelovanju slovenskega sokolstva v narodnoosvobodilnem gibanju in narodnoosvobodilni borbi in Referat o novi telesnovzgojni organizaciji je zbor sprejel soglasno in vodstvo razrešil.

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Uvod

Tovariš predsedujoči, tovarišice in tovariši!

Priznati moram, da sem veliko premišljeval, kako naj bi na tem znanstvenem posvetovanju obdelal temo, ki predstavlja pravzaprav vsebino Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja. Dve poti sta mi bili še najbolj prikladni. Prva, pokazati na nekaj temeljnih problemov, ki so značilni prav za narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, ali pa druga, izbrati eno od temeljnih točk Osvobodilne fronte in pokazati, koliko se je izpolnila. Prva pot bi bila vsekakor bolj zanimiva, toda še tako skrajšan referat bi moral, če bi hotel podati le nekaj več, kar je danes že splošno znano, tedaj nujno prerasti obseg, ki ga naš poslovnik ne bi mogel prenesti.

Mislím, da je namen našega znanstvenega posvetovanja dogojen, da bi po eni strani pokazal ne samo revijo sil, ki kakorkoli že ex professo preučujejo problematiko najnovejše zgodovine, pa tudi njihove dosedanje ali najnovejše znanstvene izsledke, temveč da bi po drugi strani, kar se mi zdi še kako prav, žive priče velikih dogajanj, ki so se našemu povabilu v tako lepem številu odzvale, pripomogle s svojimi dragocenimi spomini dopolniti marsikaj, kar ni ohranjeno v nobenem dokumentu, na podlagi katerih pač zgodovinarji opravljamo svoj posel. Poudariti moram, da sem se odločil za drugo pot, to je le na nekaj primerih dokazati, kako se je ena od temeljnih točk več kot do pike natančno izpolnila.

Posebej bi rad poudaril, da je to naše posvetovanje, posvečeno 25-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte, rezultat dveh komponent: neke ustrezne časovne oddaljenosti in več kot dvajsetletnega znanstvenega raziskovanja problematike narodnoosvobodilnega boja našega naroda, katerega začetnik je bil orjaški duh genialnega Borisa Kidriča. Prav zaradi tega smo morda slovenski zgodovinarji, ki se pečamo z zgodovino narodnoosvobodilnega boja svojega naroda, nekoliko na boljšem kot zgodovinarji narodnoosvobodilnega boja pri drugih jugoslovanskih narodih. Kdor dobro pozna danes že omenjeno Kidričevo analizo narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki jo je pisal jeseni 1944 za Moskvo, je mogel ugotoviti, da se je zelo dober referat Franceta Škerla — Bregarja držal zanesljivih Kidričevih ugotovitev v zgoraj omenjenem delu. Tudi sam priznavam, da je delitev narodnoosvobodilnega boja našega naroda v posamezna razdobja v vseh mojih razpravah v bistvu Kidričeva, in prepričan sem, da ne bo preživela samo mene, temveč tudi veliko mlajših od mene.

Dve veliki pozitivni stvari je naše posvetovanje že pokazalo. Prvič, da zgodovinarji resne in točne analize Borisa Kidriča že tudi dokumentiramo in jih spopolnujemo ter dopolnujemo z dokumentarnim gradivom. To se pravi,

naše delo že postaja vedno bolj značilno delo zgodovinarja, ki leto in dan kot črv rije po arhivskem gradivu ter išče dokumente in podatke. To počne morda neutrudno tudi več let le za navidezno majhno ugotovitev, ki pa bo nekoč, poudarjam nekoč, kot dragocen kamenček pripomogla do sijajnega mozaika zgodovine narodnoosvobodilnega boja našega naroda.

Drugič, zelo sem vesel, da so se posvetovanja udeležile odlične zgodovinske priče, še bolj pa, da so ti očividci velikih dni bodisi tu na tem mestu ali pa v dogovoru skoraj v hipu lahko nekaj dopolnili, ali pa povedali sploh nekaj čisto novega. Mislim in upam, da bodo tako posvetovanja postala stalen pojav pri inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, zakaj že pri tem prvem smo odkrili vrsto problemov. V prihodnje naj bi posvetovanja izbrala le dva ali tri take probleme in jih poskušala obdelati in osvetliti od vseh strani.

I

Za prvo številko osrednjega organa Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki nosi ime Osvobodilna fronta in datum sredi novembra 1941, je Boris Kidrič napisal uvodnik Pol leta Osvobodilne fronte. Gre za zanimivo Kidričevo analizo polletnega obstoja in uspehov, ki obenem predstavlja tudi interpretacijo prvih sedmih temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki jih je prinesla revija v isti številki. Ko je zapisal ugotovitve ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte, ki so postale, kot je sam poudaril — temelj vsega nadaljnjega dela, je Kidrič kratko polletno razdobje razdelil v dve fazi: v dobo od zloma stare Jugoslavije do napada fašistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, ki jo je poimenoval dobo razčiščevanja pojmov, dviganja poteptane narodne zavesti, zbiranja borbenege jedra Osvobodilne fronte ter organizacijskih pa tudi vojaških priprav in drugo, ki jo je poimenoval dobo množičnega poleta Osvobodilne fronte, dobo neposredne akcije in bojev.

Še bolj zanimive pa so v tem uvodniku Kidričeve ugotovitve petih rezultatov, ki jih je že pokazalo in prineslo to kratko polletno razdobje. Dovolite mi, da jih na kratko naštejemo, s čimer si prihranimo kasnejše, podrobnejše podajanje temeljnih točk.

1. Pravilna organizacijska, akcijska in politična smer vodstva Osvobodilne fronte je slovenske množice, ki jim je dvigalo duha junaštvo sovjetskih armad, strnila v borbena enota. Vsenarodno množično osvobodilno gibanje — gibanje zaslužjenih Slovencev za osvoboditev in združitvev — je postalo dejstvo, utelešeno v Osvobodilni fronti. Vrhovni plenum OF se je preimenoval v SNOO, v vodstvo, ki temelji na množičnem narodnem gibanju in enotnosti.

2. Slovenski narod je dobil svoje partizanske čete in se je začel bojevati, hkrati pa je Osvobodilna fronta globoko posegla v njegov narodni značaj. Ustvarila je nov tip slovenskega borca in politika, oblikovala je nov tip slovenskega množičnega boja, postala je izraz novega aktivnega slovenstva, slovenstva, ki je živo nasprotje tradicionalnega hlapčevstva in jamstvo bodoče svobode.

3. Osvobodilna fronta je na nov način načela vprašanje jugoslovanskih narodov. Postavila ga je na akcijskem temelju, to se pravi na temelju enotnega in složnega boja narodov Jugoslavije proti njihovim zakletim sovražnikom. Iz tega oboroženega boja poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami in bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov.

4. Osvobodilna fronta je prvič v zgodovini slovenskega naroda postavila na realen način tudi vprašanje sloge in enotnosti slovanskih narodov, namreč da je Sovjetska zveza up in nada slovenskega naroda in da je od usode Sovjetske zveze odvisna tudi naša slovenska usoda.

5. Osvobodilna fronta je danes množično zasidrana in jamstvo za to je njen globok ljudski značaj. Osvobodilna fronta je vsenarodno gibanje in to zato, ker je vseljudsko gibanje slovenskih množic.

Tem Kidričevim ugotovitvam kot historičnemu dokumentu seveda ne moremo danes ničesar dodati in ničesar odvzeti. V naši moči je le to, da lahko ugotavljamo, ali so točni izraz naše stvarnosti pred petindvajsetimi leti in kakšen posreden in neposreden učinek so imele za nadaljnji razvoj NOB. Eno in drugo pa seveda zahteva točno poznavanje tedanje stvarnosti, točno poznavanje preteklosti, ki ji pravimo tudi zgodovina, vеди pa, ki jo raziskuje, zgodovinska znanost.

Poglejmo si sedaj na kratko nastajanje temeljnih točk ali programa OF. Značilno je, da je njen program nastajal postopoma in to le vzporedno z razvojem NOB. Z ustanovnega sestanka poznamo pet znanih Kidričevih ugotovitev, ki so jih vsi navzoči sprejeli. Ker govorijo tudi pro futuro, jih moramo šteti za eno od etap v nastajanju programa OF. Te ugotovitve so bile: na obzorju je vsenarodno množično gibanje, slovenski narod bodo osvobodile njegove lastne sile, odgovorni za poraz in polom bivše Jugoslavije bodo postali opora tujim zatiralcem, Sovjetska zveza je up in nada slovenskega osvobodilnega gibanja in zadnja ugotovitev, z delom je treba pričeti takoj.

V ta čas, ki ga Kidrič, kot smo slišali, imenuje dobo razčiščevanje pojmov, dobo dviganja poteptane narodne zavesti itd., spadata še dva dokumenta, ki vsebujeta elemente kasnejšega programa. Prvi je razglas CK KPS konec aprila 1941, drugi pa verjetno razglas prvega zasedanja vrhovnega plenuma OF dne 16. junija 1941. Prvi dokument zahteva boj za neodvisnost in združitev slovenskega naroda, slogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana ter bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov, boj proti imperialistični vojni, za mir brez aneksij, boj proti gospodarskemu uničenju slovenskega življa, terorju itd.¹ Drugi dokument vsebuje sicer nekaj prvin prvega, prinaša pa tudi nove: Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov in nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi; osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma. Kdor je za osvoboditev slovenskega naroda, se mora boriti tako proti nemško-italijanskemu imperializmu, ki je konkretna oblika imperializma na naših tleh, kakor tudi proti propagandi anglo-ameriških imperialistov, ki se trudijo ohraniti imperializem, to je izvor in okoliščine za narodno zatiranje. Brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi.²

Nemški napad na Sovjetsko zvezo je po takratnih analizah CK KPS položaj bistveno spremenil. Napad na prvo in edino deželo socializma je zahteval internacionalistično pomoč vseh komunističnih strank — kar je zahtevala tudi depeša kominterne istega dne — spremenil je značaj dotlej imperialistične vojne v osvobodilno in domovinsko, Rdeča armada pa je privezala nase dotlej

¹ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga. Cankarjeva založba Ljubljana 1960, str. 101.

² O. c., str. 255 sl.

nepremagljiv nemški vojni potencial. Zato najdemo v razglasu CK KPS dne 22. junija 1941 bistveno nove elemente, ki so služili kot podlaga kasnejšim temeljnim točkam. Glavni od njih so: NOB slovenskega naroda stopa kot enakovredni bojovni tovariš na stran Sovjetske zveze proti istemu fašističnemu napadalcu, ki je zaslužnil in razkosal tudi slovensko zemljo. Slovenski narod v tem boju ne bo odnehal, dokler ne bodo fašisti uničeni in združena vsa Slovenija (»od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelov, od Primorske do Sotle«) ter osvobojeni vsi narodi Jugoslavije. Vsi Slovenci naj se združijo v enotno Osvobodilno fronto za boj proti okupatorju, v enoten blok vseh zatiranih narodov pod vodstvom Sovjetske zveze in delavsko-kmečke Rdeče armade, vendar kot enakovreden in polnovreden tovariš.³

Nove in še konkretnejše elemente je prinesel razglas drugega zasedanja vrhovnega plenuma OF dne 28. julija 1941. To je bil že čas po prvih začetnih operacijah slovenskih partizanov in čas, ko so prišla v Ljubljano prva poročila o bojih naših narodov na jugu naše države. Razglas pravi, da se je treba za svobodo boriti, kar so že storili naši zaslužjeni bratje v Srbiji, Črni gori in Hercegovini. Tudi slovenski narod prehaja v dejanski odpor, ki pa ga je treba razširiti in spremeniti v všenarodno dejavnost. Zgled slovenskih borcev, ki so odšli v hribe, naj da pobudo za razvoj osvobodilne vojne, ki jo bo bojeval slovenski narod skupaj z narodi Sovjetske zveze, z angleškim narodom in vsemi zaslužjenimi narodi Evrope. Osvobodilna fronta, v kateri sodelujejo vse svobodoljubne borbene skupine ne glede na politične in svetovnonazorske poglede in ki je danes upravičeni predstavnik slovenskega naroda, poziva v boj, na oboroženi odpor.⁴

In že smo pri tretjem zasedanju vrhovnega plenuma OF dne 16. septembra 1941, na katerem se je vrhovni plenum razglasil za SNOO in izjavil, da med osvobodilno vojno edini predstavlja, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje slovenskega naroda izven Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo boju za narodno svobodo. In še nadaljnji sklep SNOO: s tem, da uresničuje slogo in enotnost narodov Jugoslavije, stopa SNOO v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.⁵

Tako je mogel vrhovni plenum OF oziroma SNOO na novem zasedanju 1. novembra 1941 sprejeti prvi zapisani program, prvih sedem temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki jih niso več spreminjali. V začetku januarja 1942 so jih dopolnili le še z dvema novima, tako da je bil ves bojni in revolucionarni program zajet v devet kratkih, natančno izdelanih temeljnih točk. Oglejmo si jih v nekoliko skrajšani ureditvi:

1. Proti okupatorju je treba pričeti neizprosno akcijo.
2. Ta akcija je izhodišče za združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov Osvobodilna fronta ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost narodov Jugoslavije. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.

³ O. c., str. 167.

⁴ O. c., str. 246 sl.

⁵ O. c., str. 248.

4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

6. Po narodni osvoboditvi prevzame Osvobodilna fronta oblast na slovenskem ozemlju v celoti.

7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudsko demokratičen način.

8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. Osvobodilna fronta bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite, kamor so poklicani vsi zavedni Slovenci.⁶

K zadnjima dvema točkama, to je k 8. in 9. točki, bi dodali samo to, da je osma izraz tako imenovane atlantske izjave avgusta 1941 in washingtonske izjave, ki jo je na novega leta dan 1942 podpisalo 26 držav, na čelu teh mogočna trojica v veliki protifašistični koaliciji, Velika Britanija, ZDA in Sovjetska zveza. Deveta točka prepoveduje — po dokončno preverjenih vesteh o vlogi Mihailovičeve vojske v Srbiji — vsako drugo nastajanje osvobodilne vojske na Slovenskem, ki ne bi rasla iz partizanskih čet in narodne zaščite.

Če strnemo ta končni program in njegove predhodne elemente, dobimo tole bistveno vsebino našega NOB: osvobodilni boj slovenskega naroda je izhodišče boja za Združeno Slovenijo, torej za uresničitev programa, ki ga je postavilo že revolucionarno leto 1848. Osvobodilna fronta se izreka za jugoslovansko kontinuiteto, vendar s poudarkom na pravici narodne samoodločbe. Osvobodilna fronta, ki z osvobodilnim bojem preoblikuje slovenski narodni značaj in ustvarja nov lik aktivnega slovenstva, bo po narodni osvoboditvi prevzela oblast kot celota, uvedla dosledno ljudsko demokracijo in šele tedaj začela reševati vsa vprašanja, ki bodo med vojno presejala okvir narodnoosvobodilnega boja.

Program nikjer ne omenja komunistične stranke, ne njene odločilne vloge pri ustanovitvi Osvobodilne fronte in ne njene vodstvene vloge v njej, čeprav je bila v času objave temeljnih točk že popolnoma znana. Ni šlo pri tem za zgolj taktično potezo CK KPS, temveč za izpolnjevanje načela, ki je bilo nešteto-krat poudarjeno med NOB, da se je treba izogibatí prav vsega, kar bi količkaj utegnilo zoževati izhodišča osvobodilnega boja, kar je bilo še prav posebno pomembno na njegovem začetku. Povsem upravičeno bi lahko CK pri eni od temeljnih točk zapisal, da je bila Osvobodilna fronta ustanovljena na njegovo pobudo. Toda kaj bi s tem dosegel? Res pa je, da je CK v kasnejšem razdobju NOB ustanoviteljstvo in vodstvo Osvobodilne fronte večkrat poudarjal, vendar pa to šele od takrat dalje, ko je bilo tudi osnovnim slovenskim množicam — to je katoliškim množicam — popolnoma jasno, da bi brez komunistič-

⁶ O. c., str. 252 sl.

ne stranke osvobodilnega boja, torej Osvobodilne fronte sploh ne bilo. Mislim, da je kar na mestu, če navedemo nekaj stavkov iz razglasa prvega kongresa slovenskih kulturnih delavcev 4. januarja 1944, v katerem je rečeno, da je narodnoosvobodilni boj notranje soroden našim velikim zgodovinskim dobam in jih po svoji junaški veličini ter po globini svojih tvornih virov celo presega. In dalje: Komunistična stranka Slovenije je bila edina sila, ki je pravilno razumela in sprejela v svoj duhovni zaklad tega duha naše preteklosti in našega naroda. Zato je bila tudi edina sposobna organizirati naš narodnoosvobodilni boj, v katerem so se strnili vsi Slovenci ne glede na razlike v nazoru in socialnem položaju.⁷

Kot je znano, praznujejo jugoslovanski narodi kot začetek vstaje določene dneve meseca julija, razen Makedoncev, pri katerih se je začetek osvobodilnega boja zaradi velikih komplikacij in težav v subjektivnem faktorju zavlekel do oktobra 1941. Znano je tudi, da je bila pri vseh drugih jugoslovanskih narodnih organizator začetkov narodnoosvobodilnega boja komunistična stranka, ki je prek svojih CK ali PK začejala boj, kot ga je v dejanskih okoliščinah mogla oziroma kot se ji je zdelo, da bo najbolje. CK KPS je pri nas začel boj s svojim komunističnim kadrom in Osvobodilno fronto hkrati, pri drugih jugoslovanskih narodih pa je začejala komunistična stranka boj na drugačen način. Težko je že danes reči, kateri način je bil boljši, lahko pa mirno trdimo, da bi bil vsak drug način začetka boja na Slovenskem verjetno težji. Če so recimo naši Suhokrajinci prej ali kasneje še tako godrnjali čez partizane, šli celo med belogardiste in skrivače, je vendar naša NOV lahko ostala v Suhi krajini ves čas, ker je tudi tam Osvobodilna fronta s svojo organizacijo, neumornim in vztrajnim delom opravila svoje in tudi tod ustvarila bolj ali manj trdno materialno in moralno osnovo za obstoj naše partizanske vojske. Kljub trojnemu okupatorju pri nas, z belogardisti, plavogardisti in še vermanshaftom povrh, naša NOV ni nikdar niti za trenutek zapustila slovenske zemlje!

To namenoma poudarjam zaradi tega, ker se mi zdi, da se danes vse premalo zavedamo pomena in veličine Osvobodilne fronte in zato seveda tudi njenega ustanovnega dneva. Mislim, da je IOOF 7. aprila 1944 zelo pravilno pisal okrožnim odborom OF, naj kar se da slovesno proslavijo ustanovni dan Osvobodilne fronte. Med drugim je zapisal tole: »27. april je začetek slovenskega narodnega upora, ki povezan z osvobodilnimi narodnimi vstajami vseh bratskih jugoslovanskih narodov pod vodstvom tovariša Tita pomeni začetek novega, svobodnejšega življenja.«⁸

Povsem razumljivo je, da se začetni elementi programa OF precej razlikujejo od začetnih bojnih programov pri drugih jugoslovanskih narodih. Tako je PK za Srbijo v začetku junija 1941 pozival, naj se ves srbski narod združi v boj za resnično narodno osvoboditev v miru in socializmu, za oblast delavcev in kmetov v naslonitvi na Sovjetsko zvezo.⁹ Še pred nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo je CK KPH pozival hrvaški narod v boj za izgon okupatorja in za končno osvoboditev izpod kapitalističnega jarma. Delavski razred — pravi razglas — bo pod vodstvom partije in s pomočjo Sovjetske zveze ustvaril

⁷ Arhiv IZDG, fasc. 453 (dalje navajam: fasc. 453).

⁸ Fasc. 432.

⁹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov I/2 (dalje navajam Zbornik I/2), str. 14.

nov družbeni red po vzorcu Sovjetske zveze, v katerem bo imelo delovno ljudstvo resnično nacionalno in socialno svobodo.¹⁰ Vendar je konec julija pozval CK KPH hrvaški narod na oboroženo vstajo in na združitev v enotno hrvaško in narodnoosvobodilno fronto,¹¹ do katere pa ni nikdar prišlo v tako popolnih oblikah kot v Sloveniji. CK KPH je konec septembra 1941 žigosal napake komunistov, ki so jih naredili med začetnimi akcijami na terenu. Nekateri niso razumeli širokega protifašističnega značaja NOB in so se zato usmerili na proletarsko revolucijo, na neposreden prevzem oblasti proletariata, s čimer so zoževali bazo NOB in se izolirali od drugih naprednih borcev.¹²

Znan je razglas PK za Črno goro konec junija 1941, da je boj dvestomilijonskega ruskega naroda za obrambo domovine tudi boj črnogorskega naroda. Zato naj se pod vodstvom KPJ ustvari čvrsta enotnost za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem za narodno osvoboditev, do katere pa je mogoče priti le v skupnem boju vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana v povezanosti s Sovjetsko zvezo. Boj Sovjetske zveze je hkrati tudi boj črnogorskega naroda za boljše, človeka vredno življenje, za socializem. Zato je treba v vsakodnevni bojih jekleniti borbena zvezo delavcev in kmetov v bojih za ostvareitev sovjetske oblasti in končni obračun s kapitalističnim sistemom. Živela sovjetska oblast!¹³ Tudi PK za Makedonijo je ob napadu na Sovjetsko zvezo poudarjal, da naj živi svobodna sovjetska Makedonija,¹⁴ nikjer pa ni bilo govora o boju proti okupatorju in o skupnem boju makedonskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Našteli smo le nekaj elementov iz raznih razglasov, ki so pri drugih narodih pozivali na začetek boja proti okupatorju. Prav gotovo seveda ne zaradi tega, da bi poudarjali, kje so bili začetki boja boljši ali slabši. temveč samo zato, da smo videli različnosti in posebnosti že na samem začetku boja, od katerih so morali, nekatere že zelo zgodaj popraviti, ker so preveč zoževale širino NOB.

Narediti moramo še eno primerjavo in sicer primerjavo temeljnih točk iz leta 1941 s temeljnimi točkami, ki so jih sprejeli na prvem kongresu Osvobodilne fronte že po osvoboditvi sredi julija 1945. Nastaja namreč vprašanje, ali je Osvobodilna fronta izpolnila svoj prvotni program in v čem je moral biti novi program povsem razumljivo mnogo širši. V prvi točki poudarja novi program, da je Jugoslovanska armada osvobodila vse slovensko ozemlje in tako izpolnila osnovno zahtevo prvih temeljnih točk. Osvobodilna fronta je združila vse Slovence v boju, naglašča pa ta nova prva točka »znova in neuničljivo moralno pravico in življenjsko zahtevo slovenskega naroda: združitev vseh Slovencev v federalni Sloveniji v demokratični in federativni Jugoslaviji«. Poudarjanje prve točke v novih dejanskih okoliščinah je imelo seveda svojo večstransko globoko upravičenost in reči moramo, da ideja Združene Slovenije danes še ni uresničena.

Dopolnilo stare tretje in sedme temeljne točke sta nova druga in tretja točka. Državna korist nove Jugoslavije, vsestransko utrjevanje njene notranje in zunanje moči, krepitev njenih obrambnih sposobnosti je najvišja zapoved

¹⁰ Zbornik V/1, str. 16 sl.

¹¹ Zbornik V/1, str. 201.

¹² Zbornik V/1, str. 145.

¹³ Zbornik III/1, str. 14 sl.

¹⁴ Zbornik VII/1, str. 10 sl.

za slehernega zvestega pripadnika Osvobodilne fronte, za slehernega Slovence in Jugoslovana. Ljudska demokracija je bistveni pogoj za blaginjo nove jugoslovanske države in obratno: razcvet nove, Titove Jugoslavije je bistveni pogoj za svobodno in srečno bodočnost ljudskih množic, za svobodo, enakopravnost, bratsko enotnost jugoslovanskih narodov. Varovanje, utrjevanje in nadaljnji razvoj vseh demokratičnih pridobitev NOB sodijo med osnovne naloge Osvobodilne fronte. Zato nikoli več in v nobeni obliki starega stanja izpred aprila 1941.

Bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov je posvetil prvi kongres Osvobodilne fronte posebno četrto temeljno točko. V tem vidi eno najplemenitejših, najvišjih pridobitev NOB in jo zato razglašá kot obvezno zapoved za slehernega državljana. Del stare tretje točke, ki govori o povezavi slovenskega naroda s slovanskimi narodi pod vodstvom ruskega naroda — na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe — je kongres izpopolnil v peti točki, v kateri pravi: Osvobodilna fronta zastopa med našimi ljudskimi množicami z vso doslednostjo nerazdružljivo bratstvo in zavezníštvo naših narodov z velikim ruskim narodom in z vsemi sovjetskimi narodi, našo naslonitev na Sovjetsko zvezo in vseslovansko enotnost z ruskim narodom na čelu.

Nova je šesta točka: Osvobodilna fronta se nepopustljivo bori proti slehernemu notranjemu vplivu in pojavu med našim narodom, iz katerega lahko v korist in v službi tujega imperializma izvira narodno izdajstvo. Nova sedma točka odločno obsoja šovinizem, ki lahko prinese najhujšo škodo lastnemu narodu. Poudarja pa patriotizem novega kova, katerega demokratične osnove ne razdružujejo ljudskih množic svobodoljubnih narodov, temveč jih družijo in zblízujejo v prizadevanjih za skupne demokratične in človečanske ideale.

Stari šesti točki je dodal kongres novo osmo točko, v kateri zahteva, zaradi demokratičnosti ljudske oblasti utrjevanje in razvoj narodnih odborov, od najnižjih do najvišjih. V novi deveti točki se izreka kongres za rešitev agrarnega vprašanja: Proč z ostanki tlačanstva! Zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Zemljo tistemu, ki je nima dovolj! Veleposestnikom nobene odškodnine!

Nova deseta točka govori o obnovi in gospodarstvu. Ne zavrača privatne gospodarske pobude, temveč jo obljublja pospeševati kolikor bo koristila skupnosti. Zadružništvo naj postane v ljudski demokraciji pomemben dejavnik za dvig ljudske blaginje, za zaščito malega proizvajalca in odjemalca pred izkoriščanjem in za smotrno gospodarsko dejavnost. Urejevanje in razvijanje državnega gospodarskega področja pa bosta krepila moč naše države, množila gospodarske in politične sile naše demokracije, vodila množice delovnega ljudstva iz socialnega izkoriščanja v ustvarjanje za svojo državo, torej za sebe. Špekulaciji na račun države in ljudske skupnosti brezobziren boj!

Nova enajsta točka se glasi: Delo, dvig njegove produktivnosti je osnovna dolžnost in pravica, osnovni moralni zakon, čast in ponos slehernega državljana. Zato je država dolžna dajati delu vso socialno zaščito. Nova dvanajsta točka pravi, da mora ljudskodemokratična oblast omogočiti širokim ljudskim množicam čim popolnejšo brezplačno izobrazbo in zagotoviti neoviran kulturni razvoj slehernemu državljanu. Zadnja, trinajsta točka programa prvega kongresa Osvobodilne fronte pa se glasi: Osvobodilna fronta varuje pridobljeno enotnost povsod in proti vsakomur kot največjo pridobitev velike domovinske vojne slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov, kot največjo pridobitev demokratičnega slovenskega ljudstva. Kot tvorec svobode in enotnosti ima edina moralno pravico predstavljati slovenski narod in njegovo ljudstvo.

II

Preidimo sedaj na drugi del našega razmišljanja. Spodobilo bi se danes, ko nas od velikih dogajanj, ki jih je v našem narodu sprožila prav Osvobodilna fronta, loči že nekakšna časovna razdalja, povedati na kratko ob vsaki točki programa OF iz leta 1941, kako se je uresničevala in uresničila. Najbolj preprosto bi bilo, če bi si referenti razdelili točke in ob vsaki povedali, kar je potrebno, da bi dobili odgovor na zastavljeno vprašanje. Žal je ta najbolj preprost način skoraj neizvedljiv in ni na svetu kirurga, ki bi znal v taki enotnosti, kot jo predstavlja Osvobodilna fronta in ki jo moremo mirne duše istovetiti s slovenskim narodom samim, izrezati in izločiti posamezne prvine, ki naj bi točno služile samo za razmišljanje razvoja in uresničitve prve, druge ali tretje točke itd. Ta silna enotnost in nerazdružljiva povezanost aktivnosti Osvobodilne fronte zatorej mimo drugega nujno zahteva kompleksnejše preučevanje, pa še pri tem je skoraj nemogoče, da bi raziskovalec enega kompleksa nujno ne posegal tudi v analizo drugega ali tretjega. Praktično se bo to na našem posvetovanju na zunaj nedvomno pokazalo v tem, da se bodo nekatere ugotovitve predavateljev ponavljale. Seveda ne iz kake nelojalne konkurence, še slabše pa bi bilo, če bi se nam pri tem ponavljanju vsilila popolnoma napačna misel, da je zgodovina Osvobodilne fronte že tako raziskana, da morajo predavatelji nekatere stvari že kar ponavljati. Naj se mladi rod zgodovinarjev kar potolaži, kajti ob preučevanju te zgodovine ne bo ostal brez posla ne on, ne njegovi potomci. Odpiralo se bo neprestano novo delo, ki ga bo terjala vedno večja časovna odmaknjenost in seveda tudi popravljanje napak sedanje generacije zgodovinarjev, ki jih pa niso zagrešili hote ali namenoma.

Pobudo za obravnavanje teme, za katero sem se odločil, mi je dala četrta temeljna točka OF, ki jo razumem takole: Neizprosen osvobodilni boj proti okupatorju in njegovim domačim pomagačem je bil izhodišče boja za združitev vseh Slovencev. V boju, v katerem so se borile slovenske ljudske množice za svoje narodne in človeške pravice, je preoblikovala OF slovenski narodni značaj in nastal je nov lik aktivnega slovenstva. Poiskati in prikazati bo torej treba nekaj kompleksnih aktivnosti, ki jih je zmogel le v Osvobodilni fronti prebujeni slovenski človek in ki jih dotlej ni bilo mogoče zaslediti v zgodovini slovenskega naroda. Seveda je te nove, izvorne slovenske aktivnosti toliko, da bi vse ne osvetlilo niti več takih posvetovanj kot je to naše. Ta nova aktivnost obsega in zajema kateregakoli slovenskega partizana pa tudi preprosto slovensko ženo, ki več kot gotovo ni vedela na primer za tretje poglavje Kratke zgodovine VKPb, vendar je z brezpogojnim tveganjem lastne glave prenašala in raznašala Slovenskega poročevalca. Ta nova aktivnost zajema Borisa Kidriča in zadnjega aktivista OF, ki je že kjerkoli tolmačil in uresničeval veliko vsebino Osvobodilne fronte. Ta nova aktivnost zajema vsakogar, ki je včasih odrezal samo kos kruha partizanu ali aktivistu, pa tja do vsote skoraj pol milijona lir, ki so jih zbrali kot narodni davek in prostovoljne prispevke ljubljanski terenski odbori OF med najhujšo italijansko ofenzivo avgusta 1942 itd.

Odločil sem se za kratek prikaz nekaterih širših kompleksov dejavnosti tega novega aktivnega slovenstva in to za nekatere — v splošnem vsaj, zlasti pa mlajši generaciji — manj poznane kompleksne dejavnosti. Zato bi najprej začel z gospodarsko dejavnostjo med NOB. Žal bom zaradi pomanjkanja časa

moral opustiti podrobnosti, ki so najbolj zanimive, zlasti vse tiste, ki povedo kaj in kako je k tej gospodarski dejavnosti prispeval teren sam. Prav o tej elementarni terenski aktivnosti, ki kaže, kako je teren že zelo zgodaj zahteval zase neke vrste samoupravljanje, predvsem pa tiste vrste, da je silno nerad obračunaval dohodke navzgor, govori zelo bogato dokumentarno gradivo.

Gospodarska dejavnost¹⁵

Precej preprosto bi bilo misliti, da je bilo naše vojno gospodarstvo — če bi ga mogli tako imenovati — nekaj zgolj slučajnega in da ni nastajalo in se razvijalo po določenem načrtu. Temeljno geslo je bilo jasno in natančno: vse za NOV, vse za zmago! Uresničevanje tega gesla pa je privedlo do svojevrstnega in originalnega slovenskega partizanskega gospodarskega sistema. Kasnejša vpeljava novih elementov, ki jih je začel pomladi 1944 zahtevati vrhovni štab in kasneje tudi NKOJ, za naše partizansko gospodarstvo v glavnem ni moglo pomeniti nič novega, povečalo je le administracijo in birokracijo. Naloga našega vojnega gospodarstva je bila vsekakor vzdrževanje NOV in aktivističnega kadra (prehrana, obleka in obutev), hkrati pa tudi skrb za civilno prebivalstvo, toda ne samo za družine, ki so imele rednike v partizanih, temveč tudi za socialno šibke, na Primorskem pa — spričo bojne odpovedi okupatorjeve preskrbe — tudi skrb za popolno civilno aprovizacijo.

Ali bo mogla naša Slovenija preživeti vse to, torej plačati svoj lastni osvobodilni boj, je bilo osnovno vprašanje, drugo pa, kako vse to urediti? Reči moramo, da bi bilo prvo brez zavezniške pomoči in delno tudi bratske pomoči nemogoče; ureditev našega gospodarskega sistema pa je bila seveda izključno naše delo.

Do malo pred kapitulacijo Italije je bila naša gospodarska dejavnost s kratkotrajno izjemo prvega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini 1942 pobiranje več ali manj obveznega narodnega davka, nabiranje posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. Do tega časa se je IOOF posrečila tudi nekakšna kontrola nad vsemi denarnimi prispevki, med katerimi je prednjačila vsekakor Ljubljana, saj kažejo precej natančni računi, da je šlo prek glavne ljubljanske blagajne Osvobodilne fronte od novembra 1941 pa do konca maja 1943 čez devet in pol milijona lir. Toda to je le registrirana vsota, gotovo pa je bila ta še večja. Nekoliko manjšo vsoto je v tem času dala dežela; to je bilo odvisno od razvitosti NOB in propagandnega dela.

Na deželi — predvsem v Ljubljanski pokrajini — je ležalo veliko breme na ramah civilnega prebivalstva pri prehranjevanju NOV, ki je začela od pomladi 1943 vidno naraščati, teren pa je postajal vedno bolj izčrpan in ponekod spričo številnih ne samo italijanskih, temveč tudi belogardističnih postojank težje dostopen. Intendanti vojaških enot so res preizkusili vse spretnosti, IOOF pa je 10. julija 1943 obnovil že na prvem osvobojenem ozemlju vpeljane gospodarske komisije.

Naloge teh gospodarskih komisij, od osrednje pri IOOF prek okrožnih, okrajnih in vaških so bile organizacija gospodarstva, to je popis odvišnih pridelkov hrane in živeža, odkup obojega za gotovino, bone ali priznanice in oddaja hrane vojski. To je bil prvi korak načrtnega prehranjevanja naših

¹⁵ Glej mojo razpravo Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. Zgodovinski časopis 1956-57, str. 217—280.

enot, da je namreč skrb za prehrano NOV prešla na odbore OF ali na njihove gospodarske komisije. Le če gospodarska komisija ni imela hrane, je ostal še vedno dovoljen odkup, ki ga je opravil intendant vojaške enote neposredno pri kmetu, vendar v navzočnosti članov gospodarske komisije ali odborov OF.

Kako sta ali kako naj bi prišla gospodarska komisija ali intendant vojaške enote do hrane? Najbolj idealno je bilo, če sta mogla dobiti hrano zastonj. Toda to ni bilo vselej mogoče. Zato so se polagoma izoblikovali štiri načini pridobivanja hrane, ki so ostali potem ves čas v veljavi. To so bili: prostovoljni odkup, pri katerem je dobil reven kmet za oddano blago denar, bogatejši pa le bone ali obveznice, prisilni odkup za takojšnje plačilo v gotovini, rekvizicija za takojšnje plačilo v bonih ali obveznicah in končno še prisilni odvzem ali konfiskacija dela ali vsega imetja, toda to samo na podlagi obsodbe vojaškega sodišča kot kazenski ukrep proti kolaboracionistom, dezertarjem itd.

Z ustanovitvijo upravne komisije za osvobojeno ozemlje, ki je nastalo po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini in z ustanovitvijo kar treh gospodarskih odsekov pri tej komisiji so postale gospodarske komisije v Ljubljanski pokrajini le še neke vrste tehnični organi, medtem ko so na primer na Primorskem ostale sestavni del takratnih NOO in so včasih v njih predstavljale celo državo v državi.

Upravna komisija se je dobro zavedala pomembnosti in vpeljanosti gospodarskih komisij in jim je zato določila zelo natančno predpisane posle. Vaška gospodarska komisija je imela nalogo izdelati statistiko pridelkov, organizirati obiranje sadja in gozdnih sadežev, organizirati vaška gospodarska zborovanja, skrbeti je morala za vaško slogo, za pravilno ravnanje s pridelki itd. Okrajna gospodarska komisija je ugotavljala produkcijske možnosti za preskrbo, organizirala skupno delo in pomoč temu delu, ugotavljala potrebe konsumentov okraja, izstavljala živilske nakaznice za dvig pri trgovcih blokirane blaga, nadzorovala medkrajevni promet z živili in živino, delila zaplenjeno blago, sodelovala pri prisilnih odkupih, organizirala okrajna skladišča in klavnice ter nadzorovala trgovce in obrtnike. Okrožna gospodarska komisija je bila glavni nakupovalec blaga prek vaških in rajonskih gospodarskih komisij, prek pooblaščenih nakupovalcev ali neposredno, določala je okvirne, še ne maksimalne cene, izvrševala prisilne nakupe, vodila evidenco pridelkov in živine, zbirala prehrano za NOV in mesečno obveščala o zalogah komando področja. Osrednja gospodarska komisija pa je bila centralni tehnični urad za vse gospodarsko poslovanje. Gospodarske komisije so pozno poletje 1944 razpustili, ker so njihove posle prevzeli gospodarski odseki izvoljenih NOO. Reči moramo, da so bile prav gospodarske komisije organi, v katerih je silno živo prihajala do izraza samoiniciativnost in iznajdljivost ljudskih množic.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je določil načelo kombiniranega denarnega in naturalnega gospodarstva. Dohodki so prihajali iz davkov, posojila in iz prostovoljnih denarnih in naturalnih dajatev. Davke so lahko plačevali v denarju ali naturalijah, prav tako tudi posojilo. Nekdanjim državnim uradnikom ali nameščencem niso izplačevali rednih plač temveč podporo, kar je bilo bolj v skladu z odlokom kočevskega zbora o splošni mobilizaciji. Kočevski zbor se je tudi odločil za plačevanje progresivnega davka, davčno osnovo pa so določali s sodelovanjem z davčnimi zavezanci odbori OF.

Posledica nemške ofenzive jeseni 1943 in nastopajoča zima 1943/44 so terjali nove gospodarske ukrepe. Po precej točnem izračunu ekonomskega oddelka glavnega štaba je potrebovala NOV v vsej Sloveniji (vštevši bolnice)

mesečno 1,728.000 kg hrane (upoštevajoč dva brezmesna dneva v tednu), kar bi zneslo po takratem veljavnem maksimalnem ceniku upravne komisije okrog 13 milijonov lir.

Dne 1. decembra 1943 je izšla skupna okrožnica upravne komisije in ekonomskega oddelka glavnega štaba, katere določbe so potem — nekoliko spremenjene po pokrajinah — veljale pravzaprav do osvoboditve. Okrožnica resno svari pred gospodarsko anarhijo in poudarja potrebo zagotovitve prehrane za NOV in civilno prebivalstvo. Določa skrajno štednjo in ukazuje, naj se NOV prehranjuje le z nakupi prek gospodarskih komisij. Prisilni odkup naj bo dovoljen le v izrednih primerih in zanj je potrebno pismeno dovoljenje gospodarske komisije ali političnega odbora OF. Pri plačevanju blaga se je treba strogo držati maksimalnega cenika, brezpogojno pa je treba voditi blagajniške knjige. To okrožnico je dopolnila okrožnica upravne komisije dne 22. decembra 1943 s tem, da mora načelno vsaka enota NOV hrano gospodarski komisiji plačati, le če nima denarja, jo mora dati gospodarska komisija zastonj.

Prvo zasedanje SNOS je izdalo odlok o izdaji plačilnega bona in odlok o narodnem davku, po katerem je narodni davek postal obvezen in so ga morali plačevati na dohodke vsake vrste in na imovino, ki je donašala koristi. Pri predsedstvu SNOS je bil ustanovljen odsek za gospodarstvo in odsek za finance. Kmalu za tem so ustanovili Denarni zavod Slovenije, ki je bil pooblaščen za izdajo plačilnih bonov.

Velika gospodarska anketa o položaju v Ljubljanski pokrajini s člani IOOF in funkcionarji okrožij v začetku aprila 1944 je pokazala, da je bilo osvojenozemlje gospodarsko močno izčrpano, na Kočevskem in Notranjskem pa je ponekod grozila lakota. V ta hudi čas partizanske pomladi 1944 spada vrsta originalnih partizanskih iznajdb, kako si pomagati: etapne kuhinje v vrsti krajev, etapne vožnje za prevoz hrane iz bogatejših predelov, iz Primorske in celo daljne Furlanije, in končno še nabavni kanali z večjimi centri na okupiranem ozemlju. Prav v ta hudi čas spada tudi bratska pomoč stradajočim v Gorskem kotaru, ki je nekaj časa temeljila na uspešni zamenjavi naše hrane in blaga z dragoceno soljo in tobakom, kasneje še delno na strogo določenih relacijah cen, na primer kilogram soli za tri kilograme žita ali kilogram modre galice za sedem kilogramov žita, ali na dovoljenju, da smejo prihajati hrvaški delavci organizirano v Belo krajino delat za hrano. Kasneje je ta bratska pomoč temeljila pravzaprav le še na navadnem »hvala lepa«, včasih pa niti to ne. In vendar ni šlo tako malo hrane na Hrvaško v tej najtežji partizanski pomladi. Iz notranjskega okrožja vsaj 150 ton, iz ribniškega 50 ton in iz belokranjskega 200 ton, vtem ko je dobila 13. hrvaška divizija 50 ton hrane in 150 glav živine.

Julija 1944 so bili določeni v Sloveniji tile javni dohodki: davki, trošarina, posojilo in prostovoljne dajatve; izdatki odborov so bili: podpore (preživnine), izdatki za aktiv in javno upravo. Za poživitev trgovine na osvojenem ozemlju so pričeli s pomočjo trgovcev ustanavljati neke vrste nabavno-prodajne zadruge, ki so dobivale blago iz okupiranih središč s pomočjo gori omenjenih kanalov. Kmetom so začeli izplačevati stare dolgove za živež, ki so ga dali NOV, vendar zaenkrat samo revnim in še to ne vsega. Vpeljali so tudi več tekmovanj z geslom »vse za dokončno zmago«.

Do zgodnje jeseni 1944 se je delo gospodarskega in finančnega odseka pri predsedstvu SNOS močno razmahnilo. Odsek za gospodarstvo je imel kar šest oddelkov: za kmetijstvo, veterino, obrt in industrijo, trgovino, gozdarstvo in prehrano. Naloga prvega oddelka je bila skrb za obdelavo zemlje, gradnja

sadnih sušilnic, vzreja in ohranitev plemenske živine, perutnine in čebel. Tretji oddelek je sprva skrbel za dve večji usnjarni ter jima dobavljal kože in strojila. Po sovražnikovi zasedbi Šentvida in Žužemberka je organiziral manjše usnjarne ob Krki, nabavljal je surovine za obrtnike in mehanične delavnice, podpiral obrtno pletenje nogavic itd.

Jeseni 1944 je začelo tudi naše vojno gospodarstvo prehajati s pospešeno naglico v zaključno razdobje. Splošno so računali, da bo konec vojne še tisto jesen in zato je bilo treba misliti že na prve povojne ukrepe, pa tudi na usklajevanje naših dotedanjih gospodarskih ukrepov z ukrepi NKOJ.

Pozno jeseni 1944 je bilo čutiti namen poenostaviti tudi finančno poslovanje. Birokracija se je že tako zažrla v gospodarske odseke vseh odborov OF, da je postajala gospodarska dejavnost, posebno še finančna, do skrajnosti zapletena. Vedno bolj so rasli obrazci vseh vrst, razpredelnice in vprašalne pole. Tako se je tudi dogajalo, da je bilo na neštetih razpredelnicah izkazanega še nekaj denarja, v resnici pa so bile blagajne odborov OF prazne. Jeseni 1944 so začeli močno vsiljevati ustanavljanje zadrug in krepiti privatno trgovino, krediti Denarnega zavoda Slovenije pa so bili vedno zelo omejeni. Preskrbo NOV naj bi izboljšal nov skladiščni sistem namesto starega terenskega sistema. Novi sistem je zahteval izkaz natančnih enomesečnih potreb NOV, ki so se potem porazdeljevale po okrožjih, okrajih in krajih, kjer so vaščani na svojih zborih določali, koliko mora vsak oddati v skladišče pri komandah vojnih področij.

V začetku novembra 1944 je začel veljati za vso Slovenijo maksimalni cenik v tako imenovanih lirskih bonih. Cene blagu so padle za okoli 10 %. Kmalu zatem je bil vpeljan zadnji gospodarski ukrep — ločitev poslov oblastnega značaja od poslov navadnega trgovanja v odborih OF. Zato so ustanovili novo trgovsko ustanovo NAVOD (nabavljalni zavod), pri odborih OF pa posebne prehranjevalne komisije. Stvari so se začele nekoliko izboljševati na prelomu 1944/45 z uspešnejšim dotokom zavezniške pomoči, ki je predvsem oblekla in obula vojsko, medtem ko je vojska še vedno jedla neslano in nezabeljeno.

Mimogrede smo že nekajkrat omenili denar, ki je — kot v vsaki vojski — tudi pri nas igral veliko vlogo. Z denarjem si mogel kupiti najmodernejši tiskarski stroj v Milanu in ga postaviti v Partizansko tiskarno na Vojskem ali dragoceno zdravilo na Dunaju ali v Pragi itd. Toda tega denarja je bilo silno malo in ga je bilo treba razen nekaj zavezniške denarne pomoči in daru vrhovnega štaba iztisniti le iz slovenskega človeka v obliki davkov, posojila, prostovoljnih prispevkov itd. Razumljivo je, da sta bila glavni denar le okupatorjeva lira in marka, malo pred kapitulacijo Italije pa se je začel v notranjem prometu uveljavljati tudi partizanski denar, tako imenovani bon, ki je bil v bistvu lepo tiskana obveznica posojila, razpisanega jeseni 1941 z nominalno vrednostjo 50, 100, 1000, 5000 in 10 000 lir. Težava je bila, da ti boni niso imeli manjše nominalne vrednosti in jih ni bilo moč uporabljati kot drobiž. Takoj po kapitulaciji Italije so postali ti boni na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini obvezno plačilno sredstvo. Do decembra 1943 se je posrečilo finančnemu odseku pri predsedstvu SNOS doseči točno evidenco nad kroženjem teh bonov. 50- in 100-lirskih bonov je krožilo nekaj nad 16 milijonov lir, bonov z višjo nominalno vrednostjo pa nekaj nad 20 milijonov.

V začetku oktobra 1943 so začele na osvobojenem ozemlju krožiti kot denar tudi 3 % obveznice posojila narodne osvoboditve, ki ga je razpisal IOOF

na temelju avnojske uredbe o posojilu narodne osvoboditve. Kljub temu je še vedno primanjkovalo drobiža, zato je prvo zasedanje SNOS pooblastilo svoje predsedstvo, naj začne postopoma in po potrebi izdajati kot zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije bone v znesku 100 milijonov lir v enotah po 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir. Tako je predsedstvo SNOS že marca 1944 pooblastilo Denarni zavod Slovenije za izdajo 10 milijonov bonov po 1 liro, milijon bonov po 5 lir in pol milijona bonov po 10 lir. Končno je oktobra 1944 — ob vpeljavi za vso Slovenijo veljavnega partizanskega denarja, tako imenovanega lirskega bona — začel Denarni zavod Slovenije izdajati lirske bone in priznanice. Vrednost tega novega lirskega bona je bila nekoliko višja, 10% v primerjavi z italijansko liro.

Ves ta gospodarski sistem so seveda poskušali izpeljati predvsem na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini. Zanima pa nas, kako se je uveljavilo partizansko gospodarstvo na Primorskem, Gorenjskem in končno tudi na Štajerskem. Tudi na Primorskem so bile gospodarske komisije že pred kapitulacijo Italije. Po kapitulaciji, po velikem osvobodilnem razmahu in veliki nemški ofenzivi pa so bili narejeni prvi resni koraki za organiziranje partizanskega gospodarstva, ki pa je bil v nekem pogledu še bolj zapleteno kot v Ljubljanski pokrajini. To je pokazala že prva gospodarska konferenca proti koncu decembra 1943, ki je določila bojkot okupatorjeve preskrbe in zato nujno morala organizirati lastno in to le na podlagi medsebojne pomoči (človek — človeku, okraj — okraju itd.) in s pomočjo tako imenovanega trgovanja za hrbtom Nemcev z mesti in Furlanijo. S tem so si primorski tovariši naložili veliko breme in priznati moramo, da bojkot okupatorjeve preskrbe le ni bil nikdar stoodstoten. Nikdar ni bilo toliko narodne zaščite, da bi mogla preprečiti odnašanje mleka v Trst, izvoz vina iz Brd v Gorico itd. in od tam prinašanje vsega blaga, ki ga ljudem naša preskrba nikakor ni mogla dati. Ljudje so zahtevali sol, sladkor, petrolej, modro galico itd.

Tudi na Primorskem so bili denarni viri isti kot v Ljubljanski pokrajini. Na drugi pokrajinski gospodarski konferenci so vpeljali pri okrožnih gospodarskih komisijah referate, od katerih je bil posebno zanimiv referat za zunanjo nabavo, to je referat za nakup ali zamenjavo blaga s tujino ali sosednimi okrožji. Na tej konferenci so ustanovili tudi pokrajinsko gospodarsko komisijo, ki je morala delno skrbeti tudi za prehrano VII. korpusa. Posebno zanimivo je bilo trgovanje ali zamenjava blaga v Furlaniji, pri čemer so često nastajale motnje bodisi zaradi povečane okupatorjeve kontrole na cestah, pa tudi zaradi političnih težav z italijanskimi partizani v Furlaniji.

Na Gorenjskem je bilo hrane dovolj na področjih onkraj Save, manj pa na področju na desnem bregu, ki je spadalo pod operativno področje IX. korpusa. Tu so se gospodarske komisije počasneje razvijale, osnovno breme pa je bilo na okrajnih gospodarskih komisijah. Veliko hrane je šlo z Gorenjske na Primorsko s posebnimi transportnimi vodi. Na medokrožni gospodarski konferenci so v začetku junija 1944 ugotovili, da je bilo gospodarsko stanje še zelo ugodno, NOV pa se je prehranjevala različno: v kamniškem okrožju iz skladišč gospodarske komisije, v kranjskem in škofjeloškem pa s pomočjo prisilnih odkupov, medtem ko so se za obleko in obutev povezovali s trgovci in tovarnarji.

Tudi na Štajerskem živeža ni primanjkovalo in vaške gospodarske komisije so predpisovale oddajo le-tega kot davek v naravi. Na osvobojeno ozemlje Savinjske doline so ga poleti 1944 dovažali iz drugih štajerskih predelov.

Vendar se na Štajerskem gospodarske komisije niso nikdar povsem razvile in je morala NOV sama skrbeti za svojo prehrano.

Na koncu tega še nekaj števil, ki so precej točno izračunane. Zanima nas namreč, koliko hrane so naše gospodarske komisije — brez zunanje do-bave in brez zavezniške pomoči — dobavile na svojem področju mesečno: v Ljubljanski pokrajini po 95 desettonskih vagonov, na Gorenjskem po 20, na Primorskem 48 in na Štajerskem po 6. Poglejmo še denarni promet odseka za finance pri predsedstvu SNOS, vsaj kar zadeva dohodke. Tako je odsek za finance izkazal konec januarja 1945 čez 49 milijonov lir dohodkov in čez dva milijona nemških mark, konec februarja 1945 čez 52 milijonov in konec marca čez 75 milijonov. To je bil vsekakor denar, ki ga je dal v glavnem slovenski mali človek. Vrednost tega denarja pa si lahko predstavljamo tako, da je še konec vojne 1000 italijanskih lir bilo vredno skoraj 3000 predvojnih jugoslovanskih dinarjev, ki so predstavljali solidno plačo bivšega jugoslovan-skega državnega uradnika v peti položajni skupini. Vse te številke dobijo še svoj poseben pomen, če vemo, kolikšna je bila takrat naša NOV in PO Slove-nije. No, tudi za to imamo točne številke. Konec marca 1945 je štela po spisku 25 331 borcev, na mestu pa 21 579, zaledna vojska pa po spisku 11 947 borcev in na mestu 11 439, vse vojske torej po spisku 37 278 in na mestu 33 088.¹⁶

Partizansko sodstvo¹⁷

Oglejmo si na kratko drugo originalno slovensko dejavnost, ki se je po-vsem samostojno razvijala kot vojaško sodstvo tja do 1. septembra 1944, ko je tudi pri nas morala začeti — povsem razumljivo — veljati uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih, ki je izšla že 24. maja 1944. (Mimogrede povedano je vrhovni štab izdal uredbo o organizaciji vojnih sodišč že konec decembra 1942, ki pa iz doslej še nepoznanega mi vzroka ni prišla v Slovenijo.)

Partizanska sodišča, ali bolje rečeno začasna partizanska sodišča, ustanov-ljena za konkretne primeré pri štabih partizanskih enot, so se razvijala v Ljub-ljanski pokrajini do prvega osvobojenega ozemlja 1942 na podlagi določb enega najstarejših zapisanih partizanskih dokumentov v Sloveniji, na podlagi tako imenovanega partizanskega zakona iz sredine julija 1941 in na podlagi dva meseca kasneje izdanega odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda. O dejavnosti teh sodišč vemo iz dokumentov silno malo, pravzaprav le to, da so bila izredno stroga in da je na izrek kazni — kljub tričlanskemu sodišču — veljavno vplivalo soglasje partizanske enote, zlasti če je šlo za sojenje parti-zanu. Še manj kot samo to, da je bilo strogo, toda natančno do najmanjših podrobnosti, vemo o sodiščih posebne organizacije VOS in zelo malo o tako imenovanih ljudskih sodiščih, ki so začela že zelo zgodaj nastajati pri odbo-bih OF.

Osvobojeno ozemlje in prvi pojavi oboroženega belogardizma so nujno terjali prvo organizacijo vojaškega sodstva. Do 10. avgusta 1942 se je na osvo-bojenem ozemlju razvilo troje vrst partizanskih vojaških sodišč: vojaško sodišče pri štabu odredov ali štabu grupe odredov za vse vrste hujših kaznivih dejanj civilnih in vojaških oseb na osvobojenem ozemlju; izredna sodna komisija pri samem IOOF, ki je sodila v takrat najbolj delikatnih zadevah, spadajočih pod

¹⁶ Fasc 29.

¹⁷ Glej predvsem fasc. 487 in 488.

udar odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda in odloka o edini slovenski partizanski vojski, in še posebna nagla bataljonska sodišča. Po odloku poverjenika za občo upravo NOS z dne 10. avgusta 1942 pa je bilo vojaškim enotam, posebno nižjim, prepovedano izvrševanje sodne oblasti nad civilnim prebivalstvom. Vojaške enote so smele osumljenca sicer aretirati, vendar so ga morale takoj izročiti z vsem obtežilnim materialom prek štaba odreda izredni sodni komisiji.¹⁸

Velika italijanska ofenziva je z osvobojenim ozemljem vred uničila tudi te vrste vojaško sodstvo in ostala so le izredna bataljonska sodišča s strogimi predpisi, zlasti proti belogardističnim organizatorjem.

Nova doba se v našem vojaškem partizanskem sodstvu začinja šele v začetku 1943 z ustanovitvijo brigadnih in odrednih sodišč, ki so bile stalne ustanove, s tremi člani: namestnikom, tožilcem in njegovim namestnikom. Vlogo in značaj teh sodišč so podrobneje določala Navodila št. 1 sodnega oddelka pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije z dne 30. avgusta 1943. Navodila imenujejo ta sodišča sicer kot izredna, toda le v tem smislu, ker so imela opraviti z najhujšimi primeri in krivci, ki so tako ogrozili NOB, da jih je bilo treba takoj kaznovati, ker bi sicer nastopila še večja škoda. Glavna naloga sodišča je bila ugotoviti, ali je krivda obtoženca popolnoma dokazana in ugotovljena, obtoženčeva obramba je morala biti zapisana, po dokaznem postopku pa je bilo treba izreči sodbo po tajnem posvetovanju in jo objaviti obsojencu. Vsako sodbo, zlasti smrtno, je bilo treba utemeljiti.

Pospešeni razvoj sodstva so prinesli dogodki po kapitulaciji Italije. Pri komandah področij so bila za razbremenitev brigadnih in odrednih sodišč ustanovljena področna sodišča, kot sodišče druge stopnje pa višje vojaško sodišče. Temu so morala vsa prvostopna sodišča, torej brigadna, odredna in področna, dostavljati vse sodbe v potrditev, izvršitev sodbe, zlasti najtežje, pa so morali redno odložiti do potrditve sodbe od strani višjega vojaškega sodišča. Temeljne probleme teh sodišč, zlasti pa kaznovanje, so urejala Navodila št. 3 sodnega oddelka, ki so določala, da morajo biti sodišča pri izrekanju kazni pravična, vendar zelo stroga. Izrecno so navodila poudarjala, da se z najstrožjo kaznijo, to je s smrtjo, vselej kaznuje dezerterstvo in vsi belogardisti ali plavogardisti, če bi jih še tedaj ujeli z orožjem.

Pomemben je bil pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč, ki ga je izdal sodni oddelek 16. in 19. oktobra 1943, ali kot so mu na kratko dejali pravilnik BOVS. S tem je bila zaključena razvojna stopnja partizanskega vojaškega sodstva, ki se je pričela, v začetku avgusta 1943, torej še pred kapitulacijo Italije in je trajala do 20. aprila 1944, ko je izdal sodni oddelek enotno uredbo o vojaškem sodstvu, ki je prinesla dve bistveni novosti.

Pravilnik BOVS je določal, da izvršujejo vojaška sodišča sodno oblast za vsa kazniva dejanja vojaškega in nevojaškega značaja pripadnikov NOV in PO Slovenije ali civilnih oseb. Zato je bilo v vsaki brigadi in odredu po eno redno vojaško sodišče, za posebne primere pa je bilo dopuščeno tudi izredno, pomnoženo brigadno in izredno bataljonsko sodišče. Redna sodišča so sestavljali trije člani in njih namestniki, tožilec in njegov namestnik. Biti so morali člani štaba brigade ali pripadniki brigade ali odreda ali enot v bližini štaba.

¹⁸ Glej mojo razpravo Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji. Zgodovinski časopis 1951, zlasti str. 109–111.

Imenoval jih je na predlog štaba enote sodni oddelek glavnega štaba. En član in namestnik je moral biti iz komandnega sestava, en član in namestnik iz komisarskega sestava, en član in namestnik iz vrst partizanov, tožilec in njegov namestnik pa iz komisarskega sestava. Vsaj en član je moral biti diplomiran pravnik.

Pod redna in izredna sodišča so spadala kazniva dejanja po obeh že omenjenih odlokih SNOO iz jeseni 1944, zločini zoper narod in posameznika, ki so presegala navaden prestopček, niso pa spadala pod zgoraj omenjena odloka, na primer umor, tatvina čez 1000 lir in vojaško kazniva dejanja, ki so presegala običajne disciplinske prestopke. Kazni in očuvalne odredbe so bile po pravilniku BOVS: ukor, zaplemba imetja, izgon iz bivališča, prisilno delo, težko prisilno delo, usmrnitev. Zanimiv je komentar ki ga je k pravilniku BOVS izdelal sodni oddelek, v katerem je bilo poudarjeno temeljno načelo, da vojaška sodna organizacija ne priznava pravne kontinuitete, priznava pa dosedanja obča načela kazenskega prava in splošne norme, pa tudi te le kolikor so v skladu z NOB in njegovo politično linijo.

Pravilnik BOVS je torej urejeval temeljna redna vojaška sodišča. Tožilec je vodil preiskavo in vložil obtožbo in je bil član sodišča. Dalje je pravilnik BOVS uvedel tudi izredno pomožno brigadno ali odredno sodišče za posebno važne politične in vojaške primere in to tako, da so k rednemu sodišču pristopili še člani, ki jih je po štiri izbral vsak bataljon v brigadi ali odredu. Dopusčal je tudi petčlanska bataljonska sodišča; ta sodišča so nastopila takrat, če je bataljon operiral samostojno in ni imel zveze z brigado ali odredom. Ostala so tudi še področna vojaška sodišča.

V temeljitem delu Zakonodaja Združene Slovenije v novi Jugoslaviji v jeku osvobodilne borbe, I. do IV., ki je žal še vedno samo rokopis, je analiziral pokojni dr. Vito Kraigher tri načela partizanskega vojaškega sodstva in ugotovil štiri njegove bistvene lastnosti: 1. da je to pravo ljudsko sodstvo, saj so njegovi sodniki partizani; 2. da to sodstvo ni vezano strogo na odmerjene predpise sodnega oddelka pri glavnem štabu, temveč na razvoj NOB; 3. da si je sodstvo strogo prizadevalo za zakonitost, ni pa čakalo, da bi izšla na primer neka odredba vodstvenih organov, in 4. javnost in smotrnost, to je, da je sodišče razsojalo res samo v najnujnejših primerih. Vse vojaško sodstvo je organiziral in vodil sodni oddelek pri glavnem štabu. Ker je bilo spočetka težko pri vsakem sodišču nastaviti po enega člana-pravnika, ker jih pač ni bilo, so uvedli sistem potujočih sodnih instruktorjev — pravnikov.

Nadaljnji razvoj je kljub takrat dosti jasnim določbam pravilnika BOVS zahteval preciziranje nekaterih določb in pojmov. Zato so 7. januarja 1944 izšla Navodila št. 4. Ta so najprej pojasnila pojem zaplembe imetja (da prisilni odkup ni isto kot prisilni odvzem), dalje, da se sme nad pripadnikom NOV in PO Slovenije izvršiti smrtna kazen šele po odločbi višjega vojaškega sodišča in da pravilnik BOVS in praksa pomilostitve ne predvidevata, je pa treba v vsakem primeru počakati z izvršitvijo obsodbe do odločbe višjega vojaškega sodišča. No, pomilostitev je nekoliko kasneje predsedstvo SNOS le uvedlo.

Konec januarja 1944 je poslovalo že 16 brigadnih, 7 odrednih in 4 področna sodišča. Največji sodni proces po kapitulaciji Italije je bil v začetku oktobra 1943 pred posebej imenovanim izrednim vojaškim sodiščem proti dvajsetim belogardističnim in plavogardističnim krivcem v Kočevju. Sodil je senat peterice (dva poklicna sodnika in trije borci), posebej je bil imenovan tudi izredni

vojaški tožilec. Proces je trajal tri dni in je bil tako v pravosodnem kot političnem pogledu na višini ter je ugodno odmeval doma in v zamejstvu.

Sredi marca 1944 je poslovalo že 31 vojaških sodišč, sredi aprila 1944 pa 34. Z uredbo sodnega oddelka glavnega štaba z dne 20. aprila 1944 o vojaškem kazenskem sodstvu sta bili uvedeni dve bistveni novosti. Kot preiskovalec je bil postavljen javni tožilec, ki je bil neodvisen od sodišča in podrejen izključno glavnemu javnemu tožilcu, ta pa predsedstvu SNOS. Odpravljeno je bilo višje vojaško sodišče, kot drugostopni sodišči pa sta bili postavljeni dve višji vojaški sodišči pri štabih obeh slovenskih korpusov.

Medtem pa so se že začele približevati Sloveniji določbe, ki jih je vsebovala prej omenjena uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih. Naši pravniki so se jim v začetku nekaž časa upirali in dokazovali, da so številne zapletenosti v tej uredbi popolnoma brez potrebe. Pri nas je nova odredba postala sicer obvezna že nekako konec maja 1944, vendar so naša sodišča poslovala po že ustaljeni in veliko enostavnejši, zato pa nič manj temeljiti praksi še do začetka septembra 1944. Novi uredbi, ki je poskušala uvesti enotno sodno prakso pri vseh vojaških sodiščih NOV in PO Jugoslavije, bi se bilo seveda nesmiselno upirati, je pa sodni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije še konec julija 1944 sporočil sodnemu oddelku vrhovnega štaba, da se njegova nova uredba »zlasti glede organizacije vojaškega sodstva bistveno razlikuje od naše dosedanje ureditve, ki je zrasla iz posebnih razmer naše osvobodilne borbe in dobila formalno ureditev v naši uredbi od 20. aprila 1944«.

Odredba vrhovnega štaba je predvsem uvedla nova sodišča in to višje vojaško sodišče pri glavnem štabu, vojaška sodišča pri štabu korpusa in vojaško sodišče pri korpusni oblasti ter vojaška sodišča pri štabih divizij. Tako so bila odpravljena naša prvostopna sodišča pri štabih brigad in odredov. Nova sodišča so imela senat. Senat višjega vojaškega sodišča pri glavnem štabu je imenoval vrhovni štab kot tudi predsednike in podpredsednike sodišč pri korpusih in korpusnih vojaških oblasteh.

Zanima nas sedaj, kakšni delikti so bili predmet obravnav pri naših sodiščih na primer od začetka januarja pa do začetka septembra 1944 in kakšne kazni so bile izrečene. Po zaslugi naših takratnih pridnih in vestnih sodnikov bi mogli navesti prav matematično natančno število vsega tega, toda oglejmo si na tem mestu le nekaj najbistvenejših podatkov. V tem času so naša sodišča sodila 2457 dezerterm in skrivačem, 306 tatovom kolektivne lastnine, 1775 krivcem zaradi službe okupatorju ali sodelovanja z okupatorjem in zaradi 15 umorov. V tem času so bile izrečene tele kazni: 4045 ukorov, 228 kazni prisilnega dela, 163 kazni težkega prisilnega dela, 1775 zaplemb premoženja (delnih ali popolnih), 17 izgonov iz kraja stalnega bivališča in 467 smrtnih kazni.

Naš pregled ne bi bil popoln, če ne bi pregledali še razvoj civilnega sodstva; seveda ne tistega, ki se je na silno zanimiv način razvijalo v odborih OF. Dne 3. septembra 1944 je izšel odlok predsedstva SNOS očasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih. Odlok je predvideval ustanovitev okrajnih, okrožnih in višjih narodnih sodišč. V pristojnost teh sodišč so spadale vse zadeve, ki jih ni pridržalo zase vojaško kazensko sodstvo. Vsa sodišča naj bi bila zborna, sodnike pa so volile narodnoosvobodilne skupščine, od okrajnih navzgor. Glede pristojnosti okrajnih in okrožnih narodnih sodišč se je do srede marca 1945 izoblikovala tale praksa. Okrajna narodna sodišča so bila pristojna za prekrške in prestopke, če je bila zanje določena kazen ukora,

denarna kazen do 10.000 lir ali odvzem svobode ali kazen prisilnega dela do 6 mesecev itd. Pod okrožna narodna sodišča pa so spadala kazniva dejanja, če je bila za to določena kazen nad 10 000 lir ali odvzem svobode ali prisilno delo nad 6 mesecev itd.

Kljub vsem težavam je šlo ustanavljanje teh narodnih sodišč izredno hitro. Konec novembra 1944 sta v ljubljanski pokrajini poslovala že okrajno narodno sodišče v Črnomlju in Metliki, ustanavljali pa so okrožno narodno sodišče v Novem mestu, s sedežem v Črnomlju, za območje belokranjskega, novomeškega in dela ribniško-notranjskega okrožja. Ustanavljati so začeli tudi okrajno narodno sodišče za Žužemberk, Novo mesto, Ribnico in Kočevje. Na Primorskem so bila v tem času že ustanovljena — niso pa še delovala — okrožna sodišča, večji del okrajnih narodnih sodišč in celo višje narodno sodišče. (Ta naglica je bila razumljiva, ker so pričakovali angloameriško izkrcanje v tržaškem zalivu, zavezniški vojski pa bi se morala naša ljudska oblast predstaviti v vsej popolnosti!) Na Štajerskem je bil pri PNOO za Štajersko le sodni referent z nalogo ustanoviti okrajna narodna sodišča, kjer bi bilo mogoče.

Razumljivo je, da se je delovanje narodnih sodišč najbolj razvilo v Ljubljanski pokrajini, kjer je bilo stalno osvobojeno ozemlje. Poročilo iz sredine aprila 1945 — torej tik pred osvoboditvijo — nam pove, da je imelo do tega časa novomeško okrožno sodišče že 22 kazenskih in civilnih zadev ter 20 prizivov, okrajno narodno sodišče Črnomelj 23 kazenskih in 5 civilnih zadev, okrajno narodno sodišče Metlika 19 kazenskih in 2 civilni zadevi, okrajno narodno sodišče za Kočevje, ki je začelo poslovati 15. februarja 1945, 6 kazenskih primerov in okrajno sodišče za Ribnico, ki je začelo poslovati marca 1945, 2 kazenska primera.

Ne samo da je primanjkovalo pravnikov, obstajala je še druga težava, na katero je pokazal sestanek pravnikov 28. novembra 1944. Na tej konferenci je takratni glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS dr. Vito Kraigher v referatu med drugim dejal, da »smo premalo ali nič storili, da bi iz sebe izruvali vso staro pravno navlako, ki je delala prepad med pravniškim kadrom in ljudstvom... Še vedno korenini globoko v nas zgrešena zavest o vseobvladajočem pravu, ki se kaže v črki zakona, paragrafu, ki naj bo povsod pričujoč in brez katerega naj bi ne bilo ničesar pravilno in zakonito ukreniti, brez katerega je podana nezakonitost, samovolja«.

Po mnenju nekaterih pravnikov naj bi obstajala *vacatio legis*, dr. Kraigher pa jo je dopolnjeval in izpopolnjeval takole:

1. Ni samo pisan zakon s svojimi paragrafi vir prava. Tudi običajno pravo je še danes priznано kot njegov popolnoma enakovreden vir in osnova. Treba je torej ugotoviti, koliko je to običajno pravo v skladu s cilji NOB. To je treba zapisati in uvajati v prakso, »vse drugo pa iztrgati iz ljudske zavesti«.

2. Ugotavljati je treba »nove silnice, izhajajoče iz novega življenja slovenskega ljudstva, iz novih gospodarskih in socialnih temeljev, iz prave ljudske pravice«.

3. Vse preveč se po eni strani naslanjamo »na pičle nove izdane pravne norme«, iščemo analogije v starih zakonih, ne vidimo pa tudi »v političnih smernicah pravne materije«, ki je tudi obvezna za našo vsakdanjo prakso.

Razvila se je zanimiva obravnava, iz katere povzemimo samo bistveno. Tržaški pravnik dr. Ferfolja je zagovarjal tezo, da ni mogoče tudi na sedanji stopnji ostati brez zakonov in pravnih norm. Ne more se »soditi po pameti in treba si je prizadevati za neko enotnost«. Tudi načelnik sodnega oddelka pri

predsedstvu SNOS Pakiž je bil načelno proti vacatio legis, kar je utemeljeval: če je že sodišče samo oprto na zakonsko odločbo, mora biti tudi njegovo delo. Dr. Bebler je poudaril, da moramo odstopiti od načela, da bi se »brez pisanega zakona, brez konkretnih pravnih norm ne dalo soditi«. Dr. Marijan Breclj je poudarjal, da vacatio legis ne obstaja, zakaj »že čas, v katerem živimo in dogajanja okrog nas nam dajejo osnovo za reševanje problemov«. Pravniki naj ne črpa norm zgolj iz zakonov, temveč iz problematike, osnov in ciljev našega dela. Osnova pravnikovemu delu mora biti »čut pravičnosti in duh, ki vodi naše delo. Zakon ne sme predpisovati našega življenja in okoliščine tega življenja, zakon naj bo registracija našega življenja«. Tudi dr. Vavpetič je poudaril, da zakon ni nekaj absolutnega. Naravna funkcija države je, da postavlja pravila, toda to je jemati le principialno in ne kazuistično. Moremo pa uporabljati tudi običajno pravo, tudi politične programe itd.

Obravnava in referat dr. Kraigherja sta nam torej pokazala, kje je bila glavna težava pri začetkih našega civilnega narodnega sodstva, reči pa je treba, da te težave ta prva konferenca še ni povsem odpravila. Zato je oddelek za sodstvo pri predsedstvu SNOS izdal 15. marca 1945 nekaj zanimivih pravnih načel, ki so bila na kratko tale:

1. Ukinja se ves pravni red, ki ga je vpeljal okupator.
2. Od pravnih norm pred 6. aprilom 1941 veljajo le tiste, ki niso v nasprotju s pridobitvami NOB.
3. Naši NOO in narodna sodišča so dokazala, da so sposobna rešiti tudi zapletene naloge brez podrobno predpisanih pravnih norm, upošteva je pri tem pravno zavest, ki živi v ljudstvu in idejo pravičnosti kot osnovno načelo narodnoosvobodilnega gibanja.

Oddelek za sodstvo je te svoje določbe podkrepil še z odlokom predsedstva AVNOJ z dne 3. februarja 1945, ki je prinesel osnovna načela pravnega reda. Ta naj bi veljala do ustave in bodočih narodnih zakonov:

1. Ukinjajo se vsi predpisi predaprilskih zakonov, ki so v nasprotju s pridobitvami NOB in z odloki z zakonsko močjo najvišjih zveznih in federalnih organov. Stari zakoni se torej lahko uporabljajo le toliko, kolikor niso v nasprotju z gornjim načelom, vendar brez sklicevanja nanje.
2. Možen je tudi postopek po predpisih bivših zakonov, vendar brez sklicevanja nanje in če so ti predpisi v skladu z demokratičnimi načeli, idejo pravičnosti in krajevnimi razmerami.

Oris dela nekaterih institucij pri predsedstvu SNOS

Poleg raznih osnutkov, odlokov in pravilnikov je bilo temeljno delo odseka za izgradnjo narodne oblasti izpeljava in vodstvo volitev v vse stopnje NOO, ki jih je določil odlok prvega zasedanja SNOS. Temeljna načela teh volitev so bila: neposrednost, tajnost, splošnost, kandidatne liste so mogle predlagati vse organizacije, ki so sodelovale v NOB, pa tudi vsak volivec, če je svojo kandidaturu vezal na eno od vloženih kandidatnih list, candidature in kandidatne liste so pretresali na zborih volivcev, volitve pa so neposredno vodile krajevne, okrajne in okrožne volilne komisije.

Odsek za notranje zadeve je s svojimi štirimi oddelki skrbel za javni red na osvobojenem ozemlju, zatiral kriminal, poravnaval manjše spore in organi-

ziral narodno zaščito kot izvršilni organ narodne oblasti in skrbel za šolanje kadra za narodno zaščito.

Odsek za prosveto je imel dva oddelka, za šolstvo ter za umetnost in ljudsko prosveto. Oddelek za šolstvo je s svojimi pokrajinskimi in okrožnimi šolskimi nadzorniki skrbel za organizacijo šolstva in večernih tečajev na osvobojenem ozemlju, na neosvobojenem ozemlju pa za ilegalne učne krožke.

Ob zaključku šolskega leta 1943/44 so bile v Ljubljanski pokrajini 104 ljudske šole, meščanska šola v Črnomlju in 4 srednješolski tečaji s 302 učitelje-
ma (kvalificirani in nekvalificirani), šole pa je obiskovalo 14 083 otrok. Na Primorskem je bilo 311 šol s 443 učitelji (po večini dekleta, pa tudi več duhovnikov), 9962 učencev in 109 večernih in ilegalnih tečajev. Na Štajerskem so bile 4 šole s 4 učitelji, na Gorenjskem v škofjeloškem okrožju 6 šol s 7 učitelji in 18 učenci in v litijskem okrožju 7 šol s 7 učitelji in 150 učenci. V šolskem letu 1944/45 se je število šol zaradi zmanjševanja osvobojenega ozemlja ponekod zmanjšalo, v Črnomlju pa so odprli celo gimnazijo in še meščansko šolo v Metliki.

Večina šol je imela roditeljske svete, ki so zasledovali potek šolstva v vseh ozirih. V šolskem letu 1943/44 je bilo več učiteljskih konferenc, dva pedagoška tečaja, pokrajinske konference šolskih nadzornikov in izhajal je strokovni časopis Prosveta. Od junija 1944 je dobivalo učiteljstvo mesečno vzdrževalnino od 700 do 1200 lir, dotlej pa so morali za učitelje skrbeti vaščani sami, ponekod še nekam v redu, ponekod pa skrajno slabo. Šolska obveznost je bila od 7. do 15. leta, velike težave so bile z učnimi knjigami, pa tudi zaradi občutnega pomanjkanja kvalificiranih učiteljev.

Šolstvo je na Primorskem zaradi 20-letne italijanske okupacije predstavljalo tudi izredno važen politični problem, katerega je še povečalo dejstvo, da so Nemci poleg vsiljevanja slovenskih županov hoteli vsiljevati tudi slovenske šole. Takim šolam je POOF napovedal odločen bojkot, obenem pa je zahteval politizacijo partizanskih šol; zahteval je namreč, da se vanje vnaša duh boja in volja po zmagi. »Učitelj, ki tega noče, naj vzame pot pod noge! Učitelj mora biti borec kot vsak drug terenski delavec!«¹⁹

Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto je imel referate za literaturo, upodabljačo umetnost, glasbo, gledališče in arhitekturo. Na Primorskem in v Ljubljanski pokrajini sta obstajali dve gledališki družini, na območju VII. in IX. korpusa dve vojaški gledališki družini, Slovensko narodno gledališče pa je bilo »osrednji zavod za slovensko gledališko umetnost«. Bili so dramski tečaji, nastajala so slikarska in literarna dela. S kakšnimi merili se je takrat merila vrednost literarnega dela? Evo mnenja IOOF ob zaplenitvi nekega dramskega dela: »Delo je sicer literarno dobro, ne odgovarja pa sedanji politični liniji, ker se pisatelj postavlja popolnoma na razredno stališče. Ko bo pisatelj igrico popravil, bo lahko šla prek odra.«²⁰

Kulturna dejavnost je dobila še prav poseben izraz v naši partizanski vojski. Ni bilo enote, ki bi ne imela svojega glasila. Poglejmo za primer stanje konec maja 1944. Sedmi korpus sam je izdajal svoje glasilo Dnevnik, XV. divizija Razgled, v tej isti diviziji pa 4. brigada list Tovariš in mladinsko glasilo Nova mladina, 5. brigada list Borec, Mlade sile in humoristični list Tišina,

¹⁹ Fasc. 562.

²⁰ Fasc. 87.

12. brigada list Svobodi naproti in Mladina piše, 15. brigada list Polet, Nova zarja in humoristični list Taki smo, artilerija XV. divizije Topničar in Mladi topničar in Belokranjski odred list Strelec.

XVIII. divizija je izdajala list Naša pot in Glas osemnajste, 8. brigada te divizije Naprej in Mladi junak, 9. brigada Naprej v borbo, 10. brigada Ljubljanski borec, Ljubljanska mladina in Notranjski odred list Snežnik.

Deveti korpus je izdajal znameniti Partizanski dnevnik in Bilten, XXXI. divizija Triglavski vestnik, 7. brigada te divizije Gorenjsči fantje, 16. brigada dnevno izdajo radijskih novic, 3. brigada Goriški borec, Gorenjski odred Partizanski glas in Gorenjski partizan, Dolomitski odred Dolomitski glas. XXX. divizija je izdajala Matajur, 19. brigada Naši odmevi, Briško beneški odred Klic s skrajnih meja in Soško nadiški kurir. V IV. operativni zoni na Štajerskem je izhajal Štajerski kurir.

Poudarjam, da smo našeli za tisti čas približno le vse glavne vojaške liste. Še malo se seveda nismo dotaknili osrednjih glasil, o čemer bo še govora v koreferatu. Po takratnih dokumentih so enote NOV in PO Slovenije izdajale do začetka septembra 1944 kar 51 mesečnikov, 6 tednikov, 3 periodične liste, 2 dnevnik, 72 žepnih časopisov in 39 stenskih.

Še nekaj o predhodniku današnjega znamenitega Invalidskega pevskega zbora. Ustanovljen je bil 21. aprila 1944 na rekonvalescentnem oddelku SCVPB na Planini in je ob ustanovitvi štel 15 članov. Prvi nastop je imel že 6 dni po ustanovitvi, ob tretji obletnici Osvobodilne fronte; 8. novembra 1944 je imel svoj 50. nastop, sredi februarja 1945 pa že 76.

Če bi sedaj izpustili vse gospodarske odseke in odsek za zdravstvo, bi se na kratko ustavili pri odseku za informacije in propagando. Imel je oddelek za zbiranje informacij, za propagando, za radio, za fotografijo, za kolportažo in arhiv. Tako je ta odsek izdajal trikrat na teden vse za NOB pomembne informacije iz Slovenije in Jugoslavije, izdajal je okrožnice in navodila, ter letake in vodil prvo in drugo vseslovensko tekmovanje za še večjo aktivizacijo vseh sil za čimprejšnjo in popolnejšo zmago. Dnevno je izdajal radijska poročila in pregled vojaških in političnih dogodkov, ustanovil in vodil je Radio OF, ki je oddajal dvakrat na dan, ob 9^h dopoldne in ob 9^h zvečer na valu 44,8 do 45 metrov. Organiziral je tudi sistematično fotografiranje pomembnejših dogodkov.

Kar šest oddelkov je imel odsek za socialno skrbstvo. Ustanovljen je bil nekoliko kasneje kot drugi odseki, toda v kratkem času je razvil zelo veliko dejavnost. Sestavljal je preglede vseh pomoči potrebnih (invalidov, vdov, sirot itd.) in pod njegovo kontrolo je bilo izplačevanje socialne pomoči. Poglejmo nekoliko števil. Okrožje Bela krajina je julija 1944 izplačalo že 2633 družinam 274 650 lir pomoči okrožje Ribnica 1011 družinam 135 800 lir, okrožje Grosuplje 216 družinam 84 314 lir itd. To so bile velike vsote — poleg izdatkov za vojsko sploh največje — in ne smemo pozabiti, da se je cena kilograma mesa sukala takrat med 24 do 28 lir, kilograma masti do 120 lir, krompirja 3 lire in fižola 10 lir. Dalje je imel ta odsek v upravi tri domove za onemogle, v Metliki za 30 oseb, v Pudobu v Loški dolini za 40 in v Cerknici za 32 oseb ter Materinsko dečje zavetišče v gradu Snežnik za 10 mater z otroki. Imel je tudi centralno posvetovalnico za delo in zaposlitev v Črnomlju, kar je bilo spričo pritiska delovne sile s Hrvaške in raznih beguncev, ki so zlasti s Štajerske iskali zavetje v Beli krajini, zelo koristno.

Nujno bi se seveda morali ustaviti vsaj na kratko pri temeljnih dejavnostih raznih komisij, odborov in ustanov, vezanih direktno na predsedstvo SNOS ali celo na sam SNOS, toda za to nam je že zdavnaj zmanjkalo časa. Ne bi bilo pa prav, če bi ne omenili Znanstvenega instituta, vsekakor svojevrstne in edinstvene ustanove med NOB, predhodnika kasnejšega Muzeja narodne osvoboditve ter sedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ustanovljen je bil približno takrat kot Slovensko narodno gledališče, januarja 1944 in je kmalu svoje delo porazdelil na več sekcij, od katerih je kmalu postala najpomembnejša sekcija za mejna in manjšinska vprašanja, ki je začela z delom takoj, plod tega in številnih obravnav pa je bil temeljni referat institutovega ravnatelja prof. dr. Zwittra, ki je zahteval našo bodočo državno mejo zlasti na zahodu po etnografski meji.

Do pomembne obravnave o tem referatu je prišlo 9. septembra 1944. Če hočemo pravilno razumeti obravnavo na tej seji, ki so se je udeležili predstavniki vseh takratnih najvišjih ustanov, moramo vedeti, da je vse pričakovalo konec vojne že tisto leto in da se je takrat vse brezpogojno zaneslo na internacionalistično pomoč sovjetske vlade in zmago naprednih sil v Italiji in Avstriji.

Oglejmo si nekoliko to silno zanimivo obravnavo. Glede Primorske se je Kardelj v glavnem strinjal s Zwittrovo etnografsko črto, ni pa bil za priključitev Gradiške, ker bi se s tem povečala italijanska narodna manjšina; poudaril je, da je treba najti rešitev tudi za huminske Slovence. Naša minimalna zahteva — od katere ne odstopamo — je etnografska meja z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični vojni, in z upoštevanjem manjših korektur zaradi nujnih prometnih, gospodarskih in strateških momentov. Če bi šli prek tega, bi si nakopali sovraštvo sosedov in nastala bi velika manjšinska vprašanja. Strinjal se je z zahtevo razpravljalcev o izselitvi štajerskih Nemcev kot eksponentov hitlerizma, teže pa bi bilo to izvedljivo na Koroškem, kjer nacionalni odnosi niso bili tako zapleteni. Kardelj je naglašal, da so napredne sile v Avstriji močne, da bodo uspele in da jih bo podprla Sovjetska zveza. (Povezati moramo Avstrijo s ČSR in Jugoslavijo tako, da bo ostala Avstrija slovenskim deželam in glede na preteklost Avstrije nekako zgodovinsko povračilo.)²¹

O naši zahodni meji je razpravljajal skorajda leto prej že okrožni NOO za Brda in to na seji 18. oktobra in 4. novembra 1943. Tam so poudarili, da je treba imeti vedno pred očmi tole državno mejo: od izliva Soče do vključno Tržiča, nato po Soči do Podgore, po železnici do vključno Krmina in potem po cesti do reke Idrije in Nadiže in po črti vključujoč Čedad, Fojdo, Ahten, Neme in Humin. V zapisniku seje lahko beremo: »To naj bi bila splošna provizorična črta. Prav gladko ne bo šlo, zlasti ob skrajni meji, ker ne vemo, katere zavezniške sile in kakšne bomo imeli za določevanje meje. Važen činitelj pri vsem tem bo tudi oblika, ki jo bo zavzela Italija po vojni. V najslabšem slučaju bo šla meja od Čedada proti morju.«²²

²¹ Glej mojo razpravo Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958-59, zlasti str. 21.

²² Fasc. 586.

Samo bežno si oglejmo še področje znamenite in kar se le da popolne, morda celo najpopolnejše dejavnosti med NOB, dejavnosti partizanskega zdravstva. Tu podajam le pregled tretjega, že končnega razdobja, od začetka januarja 1945 do osvoboditve. Šli bomo po posameznih pokrajinah in si zato najprej oglejmo področje VII. korpusa.

Razvoj zdravstva v partizanskih enotah je v tem razdobju dosegel višek. Že v začetku aprila 1944 so po enotah obstajali vodni in četni bolničarji, četni nosilci ranjencev, kvalificirani bataljonski bolničarji, brigadni sanitetni referenti (po možnosti zdravnik, sicer medicinec), brigadni bolničarji in brigadne higienske ekipe. Obe diviziji, XV. in XVIII., sta imeli premakljivi bolnici, ki sta mogli sprejeti 60 do 100 ranjencev in še kirurško ekipo. Pri SCVPB (Slovenske centralne vojne partizanske bolnice) je bila sanitetna šola. Šele julija 1944 se je začela težko pričakovana in mnogo časa obetana evakuacija ranjencev in bolnikov v Italijo. Toda to je šlo zelo počasi in je bilo do konca julija evakuiranih z avioni le 123 ranjencev in bolnikov.

Tudi naš sanitetni oddelek pri glavnem štabu je imel precej težav z uvažanjem direktiv sanitarnega oddelka vrhovnega štaba, ki je predvsem in precej neizprosno zahteval med drugim tudi prenos partizanskih bolnic v vasi in nikakor ni mogel razumeti, da bi bilo kaj takega pri nas popolnoma nemogoče.

Najtežji problem trupne sanitete v tej zadnji razvojni stopnji pa je bil še vedno počasen prenos ranjenca s položaja do kirurške ekipe in v bolnico, ker pač ni bilo prometnih sredstev, in če bi že bila, bi jih bilo skoraj nemogoče uporabljati. Poglejmo prav dramatičen primer prenosa ranjencev iz bojov za Štampetov most konec septembra 1944, ko so ranjenci prihajali do kirurške ekipe šele po 28 urah. Bataljonska previjališča so bila odrejena 150 do 200 metrov od bojne črte, brigadno previjališče pa je bilo na cesti četrtr ure stran od bojov. Delo na previjališču je bilo zelo otežkočeno zaradi pomanjkanja vode in razsvetljave in ker je bilo previjališče na prostem. Tod so dobili ranjenci potrebno pomoč (imobilizacija, serum proti tetanusu, morfij), nato pa so jih napotili dalje, toda transport se je po enournem pohodu ustavil in zaradi preutrujenosti moštva, ki je spremljalo transport, prenočil v gozdu. Vseh ranjencev je bilo 40, od teh 25 negibljivih, 12 od teh so nosili, 18 jih je jezdilo, drugi so lahko hodili.

Dne 27. septembra se je kolona premaknila do Stražišča, kjer je 10. brigada izročila ranjence 9. brigadi. Ranjenci so dobili le grenak čaj, ker druge hrane ni bilo. Transport je hotel priti k Sv. Vidu, kjer je bila kirurška ekipa. Ker pa je sovražnik medtem nenadoma napadel ta kraj, je kolona morala ostati v Gornjih Otavah, kjer so ranjenci dobili večerjo. Sem je prišla tudi kirurška ekipa, ki je tako šele po 28 urah izvršila potrebno amputacijo. Zaradi nejasnega položaja se je kolona ob treh zjutraj 28. septembra vrnila nazaj proti Stražišču, odtod pa visoko nad Borovnico. Popoldne je začelo deževati in ranjenci so bili popolnoma premočeni. Tu je dobil vsak pol hlečka kruha. Zvečer se je kolona premaknila proti Pikovniku in Beču. Tod so mobilizirali vozove in prišli ob devetih zvečer k Sv. Vidu, odkoder so odšli že ob pol enih zjutraj proti Novi vasi na Blokah z zaščito 40 mož s štirimi puškomitraljezi,

²³ Povzetek iz moje monografije Oris partizanske sanitete v Sloveniji, ki je v tisku.

s kirurško ekipo in divizijsko sanitetno četo. Kmalu je transport padel v zasedo in se je moral vrniti k Sv. Vidu, od koder je potem znova odšel ob šestih zjutraj v spremstvu treh bataljonov čez Gornje Sleme in Ulako na Bloško polico, kamor je srečno prišel ob dveh popoldne in odpeljal ranjence na bolniško javko.

Bolničarji so storili svojo dolžnost, delo kirurške ekipe pa je bilo — razen ene intervencije — ves čas nemogoče. Transport je torej trajal 4 dni!

Bolnice na področju VII. korpusa. Največji blok je bil tudi v tem zadnjem obdobju blok SCVPB, ki je bil na Rogu. Imel je 11 strogo zakonspiriranih postojank in 2 nezakonspirirani. Povprečna kapaciteta teh postojank je bila okrog 10. Poleg običajnih postojank za ranjence je bil še infekcijski oddelek, porodnišnica, 2 specialna kirurška oddelka s septično in aseptično operacijsko sobo, rekonvalescentni oddelek in sprejemno triažni oddelek kombiniran s kirurškim. Zaposlenih je bilo 11 zdravnikov, zaradi nizkega števila bolnikov pa so bile v začetku januarja 1945 tri bolj odročne postojanke trenutno opuščene.

Blok SHVPB je bil v Žumberku in ni bil zakonspirirana bolnica. Imel je tri oddelke in je mogel sprejeti do 306 pacientov. Imel je kirurški oddelek s septično in aseptično operacijsko sobo in posebno ambulanto, oddelek za notranje in venerične bolezni in rekonvalescentni oddelek. Imel je ponavadi do 2 zdravnika.

Blok SVPB-E je bil evakuacijski blok v dveh vaseh v Beli krajini blizu partizanskega letališča. Tu so se zbirali pacienti iz vseh blokov, ki so čakali na evakuacijo z avioni. Imel je kirurški oddelek z operacijsko sobo in rekonvalescentni oddelek. Imel je dva zdravnika.

Blok SVPB-S je bil globoko na Notranjskem v Snežniku. Imel je 3 zakonspirirane in eno nezakonspirirano postojanko. Mogel je sprejeti 105 pacientov. Imel je enega zdravnika.

Blok SVPB-R je bil na Kočevskem. Imel je 3 zakonspirirane in eno nezakonspirirano postojanko ter je mogel sprejeti 198 pacientov, ena postojanka je bila kirurška s septično in aseptično operacijsko sobo. Imel je dva zdravnika.

Organizacija. Vsak blok je imel svojo upravo, te pa so bile neposredno podrejene glavni upravi VII. korpusa. Vsak blok je imel svoj ekonomat. Tudi vsaka bolniška postojanka ali oddelek v bloku je imel svoje vodstvo. Pri upravi bloka je bil tudi lekarniški referent, ki je naročal sanitetni material v korpusnih lekarnah. Blok je imel tudi svojega vojaškega komandanta, vsak oddelek pa komandirja. Imeli so redne konference vseh vodstev v blokih.

Vseh zdravnikov na postojankah glavne uprave VII. korpusa je bilo v tem času okrog 17, vendar se je to število zaradi potreb včasih zelo hitro menjavalo. Na vsakem oddelku so bili najmanj trije bolničarji, na kirurških postojankah še instrumentarke. Postojanke so imele stalne bolničarske tečaje. Higiena je bila na zadovoljivi višini. Če število pacientov ni bilo preveliko, je bilo hrane za silo, vedno pa je primanjkovalo osnovnih živil, predvsem sladkorja in soli.

Baza glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Dalmaciji (Zadar-Novi grad) je bila ustanovljena 5. januarja 1945. V začetku marca 1945 je imela že 479 pacientov, 4 zdravnike in 90 ljudi osebja, ob preselitvi v Valdoltro pa 583 pacientov, 4 zdravnike in 188 ljudi osebja.

Lekarništvo. Konec marca 1944 so delovale na ozemlju VII. korpusa tri velike terenske lekarne: Bober, Plaz in Planjava. Tem se je jeseni pridružila še lekarna Gorjanci.

Civilna partizanska saniteta. V začetku aprila sta obstajali dve civilni bolnici; bolnica v Kanižarici in bolnica v gradu v Trebnjem. Sredi maja 1944 je začela delovati še civilna bolnica v Starem trgu v Loški dolini. Poleg teh je obstajala cela vrsta ambulant in razuševalnih in antiskabičnih postaj.

Primorska — Gorenjska

Trupna saniteta se je tod počasneje razvijala, je pa že poleti 1944 dosegla oblike in raven trupne sanitete v Ljubljanski pokrajini.

Bolnice na Primorskem delimo na bolnice v vzhodni in zahodni Primorski. Na jugu vzhodne Primorske je v tem času nastal velik blok SVPB-Pavla s svojimi oddelki, na severu pa enako velik blok — in danes bolj poznan — SVPB-Franja s svojimi oddelki.

Nekoliko drugače je bilo na zahodnem Primorskem. Tod je nastala na vzhodnem delu bolnica Lidija, ki se je kasneje preimenovala v H. Arnoš. Ta bolnica se je kasneje večkrat selila in spreminjala imena v Svobodo in nato v Jakob Završnik. To je bila glavna postojanka. Na severnem delu tega vzhodnega bloka je potem zrasla podružnica glavne postojanke Vršiček ali P-23, na južnem delu pa Postojanka št. 1 ali Jakobič.

Najtežje pa je bilo na zahodnem bloku zahodne Primorske, torej v vzhodni in zahodni Benečiji. Tod je najprej zrasla bolnica Milenko, potem pa so začeli graditi večjo bolnico C 401, ki pa so jo morali marca 1945 evakuirati na vzhodno Primorsko.

Na Gorenjskem ločimo bolnice na desnem in levem bregu Save. Na ozemlju na desnem bregu Save je v tem času obstajala Odredna bolnica 1, ki je bila junija kot oddelek Pokljuka 10 vključena v blok SVPB-Franja, oktobra pa se je osamosvojila in dobila najprej ime SVPB-Gorenjski sektor, nato pa S-Stol.

Poleg te bolnice je obstajala še Ambulanta A, B, C, D in E. Na ozemlju levega brega Save je nastala najprej Bolnica 2. gorenjskega odreda, nato Ambulanta Košuta in Ambulanta Hribar.

Na Primorskem moremo govoriti tudi o civilni partizanski saniteti. Sem moramo šteti bolnico Vero in VPB-II ali Žigoni, majhno bolnico pri Cerknem in nekaj ambulant in antiskabičnih postaj.

Tudi na Primorskem in Gorenjskem so se razvile terenske lekarne. Poznamo TA Jug, TA Sever, Centralno lekarno Nevenka in TA v Brdih.

Štajerska

Do prihoda XIV. divizije se je partizanska medicina, zlasti trupna, tod počasi razvijala. Ko je XIV. divizija odhajala na Štajersko, je imela s seboj zelo močan in dober medicinski kader. Kot je znano, pa je imela divizija hude boje, posebno ko je prešla Sotlo in je morala zato puščati ranjence, zakonspirirane v samotnih vaseh na Kozjanskem. Do konca februarja 1944 je imela

po zelo točnih podatkih sanitetnega referenta 76 ranjenih, 91 padlih, 264 pogrešanih in 210 bolnikov. To so bile zelo velike izgube.

Tudi bolnic v pravem pomenu na Štajerskem (Pohorju) niso poznali, obstajale pa so že zelo zgodaj na kamniškem področju in na Moravškem.

Pri pregledu bolnic na Štajerskem v tem razdobju moremo govoriti o bolnicah na posameznih sektorjih. Na kamniško-moravškem-savinjskem področju so bile v tem času te bolnice: SVPB-K s postojanko Triglav in SVPB-M ali Ribnik. Na kamniškem področju poznamo Bolnico dr. Mihe, v Matkovem kotu pa so začele nastajati tako imenovane Koroške bolnice, dalje na področju Podvolovljeka (bolnica Viharnik, SOH-Rok, Sova) nad Šmartnom ob Dreti bolnica Vili, nad Ljubnim VPB-Celje (Potok in Reka).

Na zahodnem delu Pohorja poznamo bolnice: Bertl (Št. Primož ali Pavček I), Silvester-Kozjak, Krn-Hotimirova bolnica, Trška gora in Bolnica Dovže, Kristl ali Nova postojanka in Svoboda.

Na vzhodnem delu Pohorja so delovale bolnice: Tihi dol, Košuta ali Leto, Zaklon, Jesen, Pomlad in Zima.

Na Kozjanskem so bile bolnice: R₇, R₈, R₉ in R₁₀. Na Štajerskem je obstajalo še nekaj bolnic (bunkerjev) na raznih sektorjih, od katerih pa nekatere niso bile vključene v sanitetni referat IV. operativne zone.

Tudi na Štajerskem so bile lekarne: TA Jelen, TA Granit, TA Viharnik in TA Skala.

Sklep

Zavedam se, da bi lahko sestavil referat povsem na drugačen in to boljši način. Ne želim pa, da bi imel le kdo od poslušalcev vtis, da hočem spraviti v nekakšen omnibus vse, kar mi je pač trenutno prišlo na misel. Ponavljam, da sem hotel na nekaterih kompleksnih, vendar do danes žal še vse premalo poznanih dejavnostih iz NOB dokazati, kako se je četrta temeljna točka docela in natančno uresničevala v naravnost neverjetni aktivizaciji zares najširših slovenskih ljudskih množic. Hotel sem pravzaprav znova poudariti samo pomembno resnico, da narod, četudi je majhen, ki pa jasno vidi pred seboj svoj cilj in ki ga k temu cilju vodi pravo vodstvo, more dejansko predstavljati celo gore.

Delavska enotnost in Osvobodilna fronta

Čeprav je bila Delavska enotnost ena najpomembnejših množičnih organizacij Osvobodilne fronte, je o njej napisano relativno najmanj, ker je malo arhivskega in spominskega gradiva. Največ je pisal o njej njen predvojni in medvojni funkcionar Tone Fajfar, ki je leta 1954 izdal tudi ponatis njenega medvojnega glasila Delavska enotnost. Zato naj bo moj prispevek, ki je zaradi omejitve časa razumljivo zelo fragmentaren, začetek sistematične raziskave organizacije, ki je dala podlago za današnje sindikate.

Intenzivno delo komunistične partije za dosego enotnosti delavskega razreda sega v oktober 1933, ko so njeni člani skladno s sklepi razširjene seje CK KPJ začeli vstopati v reformistične in druge sindikate, si tam dobivali pozicije in te sindikate sčasoma oblikovali v razredno borbene organizacije.¹ Komunisti so si predvsem prizadevali doseči enotnost akcije delavskega razreda med vodstvi raznih strokovnih in političnih organizacij, v katerih je bilo vključeno slovensko delavstvo, in z ustvarjanjem akcijske enotnosti delavcev v mezdnih in strokovnih bojih, kar je bilo končno sprejeto na III. kongresu Strokovne komisije 19. aprila 1936. Aprila 1939 so se tri najmočnejše strokovne organizacije — socialistična Strokovna komisija, krščanskosocialistična Jugoslovanska strokovna zveza in liberalna Narodna strokovna zveza — združile v Osrednji strokovni odbor za Slovenijo, s čimer je bila dosežena formalna enotnost slovenskega proletariata.² Osrednji strokovni odbor je pod neposrednim vodstvom partije poživil delo dotedanjih akcijskih odborov in ustanavljal nove. Posebno pomembno delo so opravili komunisti v okviru Strokovne zveze, ki je bila politično in ideološko zelo raznolična, in Jugoslovanska strokovna zveza, ki je tedaj že povsem bojkotirala klerikalno strankino vodstvo in sklenila na sestanku pripadnikov JSZ iz vse Slovenije spomladi 1940 v Laškem, da bo nastopala skupno s komunisti.

Tretja konferenca KP Slovenije, ki je bila v noči od 29. na 30. junij 1940 na Vinjem nad Dolskim pri Ljubljani, je med drugimi pomembnimi sklepi sprejela tudi sklep o preraščanju socialnega boja delavstva v protifašistični boj. Po tovarnah in podjetjih so bili izvoljeni protidraginjski odbori, ki so v nekaterih krajih (Ljubljana, Maribor, Tržič, Borovnica, Šmartno pri Ljubljani, Kamnik, Trbovlje, Zagorje, Ježica pri Ljubljani) organizirali množične protidra-

¹ Ivka Križnar, Pregled sindikalnega gibanja na Slovenskem med obema vojnama (rokopis v arhivu CK ZKS v Ljubljani).

² Alenka Nedog, Kratek pregled delavskega gibanja in delovanja komunistične partije na Slovenskem (od decembra 1934 do aprila 1941). Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije I/2. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije, Ljubljana 1965, str. 8.

ginjske akcije in demonstracije, ki so se jih poleg delavstva udeležili tudi napredni nameščenci in študentska mladina.³ S temi akcijami se je partija v okviru Ljudske fronte legalizirala, protidruginjski odbori pa so se pridružili tudi akciji zbiranja podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in sredstev za Ljudsko pomoč, ki je skrbelo za zaprte in brezposelne delavce ter njihove družine, za španske borce v francoskih taboriščih in za druge žrtve »belega terorja«.⁴

Tudi V. državna konferenca KPJ (19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu) je obširno obravnavala sindikalno vprašanje in ugotovila, da se je treba boriti »za enotnost delavskega razreda, za krepitev njegovih sindikalnih organizacij, za ustanovitev odborov enotnosti delavskega razreda v vseh podjetjih, v katerih naj se komunisti borijo za vsakodnevne zahteve in druge pravice delavcev«.⁵

Konec maja 1940 se je začela velika stavbinska stavka v Ljubljani in Mariboru. Stavka je imela ekonomski značaj in je uspela. Od 21. do 23. septembra pa je bila splošna stavbinska stavka po vsej Sloveniji, ki je bila po besedah takratnega podpredsednika Podzveze gradbenih delavcev za Slovenijo Rudija Ganzitija »povsem politična stavka narodnoobrambnega značaja«. Za politično jo je ocenila tudi tedanja oblast in 25. septembra podzvezo razpustila. Namesto razpuščenih sindikatov so na posameznih stavbiščih začeli ustanavljati akcijske odbore delavske enotnosti, ki so namesto članarine za sindikat pobirali po stavbiščih prispevke za Rdečo pomoč, za partijo in za tiskovni sklad.⁶

Dne 28. decembra 1940 je vlada prepovedala delovanje sindikatov URSSJ. S to odredbo je bila razpuščena tudi slovenska Strokovna komisija, njeno premoženje pa izročeno Zvezi združenih delavcev, slovenskemu klerikalnemu delu režimskega sindikata Jugoras.⁷

Takoj po razpustu socialističnih sindikatov je CK KPJ izdal razglas, v katerem poziva na enotnost vsega delavskega razreda, v okrožnici št. 2, ki govori o organizaciji strokovnega dela, pa pravi, da je treba v vsakem podjetju takoj ustanoviti široke odbore delavske enotnosti. Delo odborov delavske enotnosti morajo voditi komunisti po navodilih strankine organizacije. V podjetja in stroke, kjer ni organiziranih komunistov, mora strankina organizacija poslati posamezne strankine člane, da takšne odbore formirajo in vodijo njihovo delo.⁸

Skladno z navodili je CK KPS ustanovil Komisijo delavske enotnosti, katere člani so bili znani sindikalni delavci Tomo Brejc, Tone Šušteršič in Ignac Tratar. Enake komisije so ustanovili tudi pri okrožnih komitejih KPS, kot pomožne organe partijskih komitejev. Njihova naloga je bila vključiti nad

³ Prav tam, str. 17.

⁴ Lojze Ocepek, Iz zapiskov predvojnega partijskega delavca. Ljubljana v ilegali I, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, str. 99–100.

⁵ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963, str. 224 (dalje navajam: Pregled zgodovine Zveze komunistov).

⁶ Rudi Ganziti, Revolucionarni sindikati stavbincev. Ljubljana v ilegali I, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, str. 142.

⁷ Pregled zgodovine Zveze komunistov, str. 229.

⁸ Okrožnica CK KPJ št. 2. leta 1941, Organizacija strokovnega dela. Arhiv CK ZKS v Ljubljani.

10 000 delavcev, organiziranih v razpuščeni Strokovni komisiji, v odbore delavske enotnosti in nadaljevati delo sindikatov, protidraginjske akcije ter akcije proti vojni in protifašističnemu režimu.⁹ V teh akcijah so sodelovali tudi aktivisti Jugoslovanske strokovne zveze, katerih vodstvo je jeseni leta 1940 sklenilo s partijo akcijski sporazum.¹⁰

Boris Kidrič je v kratkem obrisu razvoja Osvobodilne fronte leta 1944 napisal, da je pravilno delo v amsterdamskih strokovnih organizacijah ter pravilen odnos do krščanskosocialistične delavske skupine omogočil, da je KP že za časa predaprilske Jugoslavije dejansko vzpostavila enotnost delavskega razreda Slovenije.¹¹

Okupacijo Slovenije je strnjen dočakal edino delavski razred, in lahko rečemo, da je bil na okupacijo tudi pripravljen. Prve naloge partije takoj po okupaciji je začel uresničevati ravno delavski razred, ki je imel že svoje organizacijske oblike iz stare Jugoslavije — odbore delavske enotnosti. Čeprav so bili osnovani prvi odbori šele jeseni 1940, množično pa šele tik pred aprilskim zlomom, so imeli za seboj že izkušnje, pridobljene iz akcijskih in protidraginjskih odborov. Ob okupaciji odbori delavske enotnosti niso zamrli, temveč je partija stare odbore utrjevala in ustanavljala nove. Posebno vlogo so odigrali na Gorenjskem, Štajerskem in v rudarskih revirjih. Tu je okupator poskušal nepoškodovan industrijski potencial razširiti in proizvodnjo preusmeriti za vojaške potrebe. Odborom delavske enotnosti je bila zato sabotaža ena prvih in glavnih nalog. V odbore so vključevali nove člane, narodno zavedne delavce, ki so bili proti okupatorju sovražno razpoloženi. V revirjih je bila ravno s pomočjo odborov delavske enotnosti »prvič ustvarjena taka enotnost, da ni nihče spraševal, kakšnega prepričanja si, temveč le, ali si za okupatorja ali proti njemu«. ¹² Odbori delavske enotnosti so postali po ustanovitvi Osvobodilne fronte prvi njeni odbori in imeli dvojni značaj — ostali so še odbori delavske enotnosti in hkrati odbori OF. Poleg tega pa so prenesli delavci idejo Osvobodilne fronte na teren in vasi, kjer so stanovali, in so postali tam jedro prvih odborov OF.

Prvi odbori delavske enotnosti so povsem razumljivo nastali med delavstvom, po tovarnah, podjetjih itd. Vendar pa delavski razred kot celota ni imel svojega posebnega predstavnštva v Osvobodilni fronti. V že omenjenem kratkem obrisu Osvobodilne fronte pravi Boris Kidrič: »Že v tej periodi (to je v obdobju med aprilskim zlomom stare Jugoslavije in nemškim napadom na Sovjetsko zvezo — op. M. L.) je dala KPS pobudo za konferenco Delavske enotnosti v Sloveniji. Te konference so se udeležili predstavniki CK KPS, krščanskosocialistične »Jugoslovanske strokovne zveze« in amsterdamskih strokovnih organizacij. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so se Delavski enotnosti priključili tudi predstavniki socialistov kot politične struje. S tem je bila Delavska enotnost Slovenije v vsakem pogledu vzpostavljena. Delavski

⁹ Izjava Toma Brejca o predvojnem delu Delavske enotnosti. V IZDG v Ljubljani.

¹⁰ Tone Fajfar, Delavska enotnost, Ponatis prvih letnikov, ki so izhajali v letih osvobodilne vojne in ljudske revolucije. Republiški svet zveze sindikatov Slovenije, Ljubljana 1954 (dalje navajam Fajfar, Delavska enotnost).

¹¹ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960 (dalje navajam: Kidrič, Kratak obris), str. 12.

¹² Sergej Kraigher, Iz revolucionarnih revirjev je raslo partizanstvo na Štajerskem. Ljubljanski dnevnik, 2. VII. 1951.

razred Slovenije se je udeležil osvobodilnega gibanja kot strnjena celota. Delavska enotnost je vstopila v Osvobodilno fronto tako kot celota kakor tudi prek svojih posameznih sestavnih delov. V Ljubljani je bil ustvarjen glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije. Od socialističnih predstavnikov amsterdamskih strokovnih organizacij je vstopil kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo v Glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije France Svetek . . .¹³

O tej konferenci niso ohranjeni zapisi. V Kidričevem poročilu omenjeni France Svetek se spominja sestanka v Študentovski ulici jeseni 1941, na katerem so govorili o delavski enotnosti, da je po tem sestanku predlagal svojim somišljenikom, da se vključijo v Osvobodilno fronto in da je bil že pred tem sestankom na seji vrhovnega plenuma OF.¹⁴ Verjetno CK KPS ni sklical širše konference, temveč je razpravljajl o tem vprašanju samo s posameznimi socialisti. Skupina krščanskih socialistov, ki bi morala na konferenci vsekakor sodelovati, je bila že v Osvobodilni fronti kot ena od štirih ustanovnih skupin, medtem ko »predstavniki vodstva socialistične politične stranke niso hoteli niti v glavni odbor Delavske enotnosti, niti v vodstvo Osvobodilne fronte, češ da celotno njihovo vodstvo ni zbrano, ker so Nemci nekatere njihove člane izgnali v Srbijo«. ¹⁵ Ker CK KPS ni mogel doseči od vodstva socialnih demokratov vstopa tako v Delavsko enotnost kot v Osvobodilno fronto, se je razgovarjal samo s posamezniki. Iz poročila Edvarda Kardelja, ki ga je 2. avgusta 1941 poslal Josipu Brozu-Titu, vidimo, da so se II. plenuma OF dne 28. julija 1941 udeležili tudi socialni demokrati.¹⁶

S tem, da se je Delavska enotnost kot celota vključila v Osvobodilno fronto, so postali odbori Delavske enotnosti v tovarnah in podjetjih, če ni bilo mogoče postaviti odborov OF, obenem terenski odbori OF. Poleg nalog, ki so jih imeli in izvrševali drugi odbori OF, so se odbori OF po tovarnah borili proti nasilnemu vključevanju delavstva v fašistične sindikate in v zvezi s tem vodili neke vrste mezdno gibanje, zakaj fašistične oblasti so obljubljale tistim, ki bi se vključili v njihov sindikat, višje mezde in razne prednosti.¹⁷ Edvard Kardelj piše 29. marca 1942 o pomenu delavskih odborov OF Josipu Brozu-Titu: »Odbori delavske enotnosti (tj. delavski odbori OF) po tovarnah nastopajo prav tako ponekod že kot oblast. V ljubljanskih tovarnah so prisilili tovarnarje, da povišajo mezde, kljub fašistični prepovedi. Tovarnarji se bolj bojijo OF kot italijanske oblasti.«¹⁸

Delavski razred je postal osnovno borbena jedro narodnoosvobodilnega gibanja: izvrševal je največ sabotaž, usmerjal je množične akcije, iz njegovih vrst so se nabirale prve partizanske enote in dajal je največ žrtev.¹⁹

Oktober 1942, malo pred koncem velike italijanske ofenzive, sta prispela v Ljubljano Edvard Kardelj in Boris Kidrič.²⁰ Namen njunega prihoda nam je znan iz Kardeljevega članka Ob desetletnici Delavske enotnosti.

¹³ Kidrič, Kratek obris, str. 15.

¹⁴ Izjava Franceta Svetka. V IZDG v Ljubljani.

¹⁵ Kidrič, Kratek obris, str. 15.

¹⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962 (dalje navajam: Dokumenti ljudske revolucije I), str. 61, dok. št. 17.

¹⁷ Tone Fajfar, ustni vir.

¹⁸ Dokumenti ljudske revolucije I, str. 324, dok. št. 151.

¹⁹ Kidrič, Kratek obris, str. 28.

²⁰ Jesen 1942 v Sloveniji. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963 (dalje navajam: Jesen 1942).

Velika poletna sovražna ofenziva leta 1942, s katero je nameraval sovražnik zadušiti osvobodilno gibanje in uničiti slovensko partizanstvo, sicer ni uspela, vendar pa je zaradi začasne izgube osvobojenega ozemlja in terorja okupatorja proti civilnemu prebivalstvu omajala vero dela ljudi v uspešnost in možnost partizanskega boja proti okupatorju. To vzdušje je s pridom izkoristila belogardistična reakcija, ki je ustanovila oborožene skupine in se začela boriti na strani fašističnih okupatorjev. Ti procesi so omajali trdnost nekaterih ljudi tudi znotraj Osvobodilne fronte, zlasti med delom katoliških intelektualcev. Pokazala so se nagnjenja k spreminjanju Osvobodilne fronte v strankarsko koalicijo in celo po razbijanju. Vodstvo KPS je stalo takrat verjetno pred najtežjo preizkušnjo ter se je moralo z vso odločnostjo lotiti reševanja ukrepov vojaškega in politično-taktičnega značaja. V vojaškem oziru je iz tedanjih terenskih odredov ustanovilo štiri brigade, ki so takoj začele uspešno protiofenzivo. Ukrepi politično-taktičnega značaja pa so bili usmerjeni na razširitev množične osnove osvobodilnega gibanja, na osamitev okupatorskih pomagačev in na nevtralizacijo tako imenovane sredine.²¹

Zato je bil 6. novembra 1942 sklican v Ljubljani vrhovni plenum OF, peti po vrsti, ki je v obravnavi in resoluciji udaril po omahovanju in omahljivcih, pozval na še odločnejše nadaljevanje boja in izjavil, da je odločen in brezobziren boj proti domačim pomagačem okupatorja eden bistvenih pogojev za uspešen boj proti okupatorju.²²

Naslednji dan je bil v Ljubljani še drug važen sestanek, sklican z namenom okrepiti enotnost delavskega gibanja in utrditi njegovo vodilno vlogo v Osvobodilni fronti. Misel na ta sestanek, ki naj bi trdneje povezal dotedanje skupine Delavske enotnosti in osnoval tudi posebno vodstvo Delavske enotnosti, je dozorela v krogu CK KPS in IOOF že poleti 1942 med veliko italijansko ofenzivo. Po končani ofenzivi proti vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja avgusta 1942, je Tone Fajfar v dogovoru z Borisom Kidričem začel že na Rogu sestavljati teze, ki naj bi postale programska osnova organizacije Delavske enotnosti. Teze je CK KPS z manjšimi bistvenimi spremembami odobril na Podlipoglavu konec septembra 1942.²³

Konferenca Delavske enotnosti je bila 7. novembra 1942 v Ljubljani pri Žnidaršičevih v Ipavčevi ulici 6. Vodil jo je Boris Kidrič, ki je zastopal tudi KPS, svobodne strokovne organizacije je zastopal France Svetek, krščanske socialiste pa Tone Toman in Stane Kovač. Teze, napisane v Kočevskem Rogu, ki jih je konferenca sprejela z malenkostnimi popravki, in resolucija poudarjajo, da je slovensko delavstvo, ki ga predstavlja KPS, skupina krščanskih socialistov in predstavniki strokovnih organizacij, prevzelo vodilno vlogo v narodnoosvobodilnem boju, postalo borbena jedro Osvobodilne fronte slovenske

²¹ Primerjaj članek Edvarda Kardelja Ob desetletnici Delavske enotnosti. Delavska enotnost, 12. XII. 1952.

²² Jesen 1942, dok. št. 81-83.

²³ Tone Fajfar, ustni vir.

Teze, napisane na Kočevskem Rogu, so v arhivu CK ZKS v Ljubljani in se bistveno ne razlikujejo od tistih, ki jih je sprejela konferenca Delavske enotnosti v Ljubljani 7. novembra 1942. Ob koncu tez je pripis, iz katerega se vidi, da sta mislila podpisnika tez (to je KPS in krščanski socialisti — op. L. M.) sklicati sprva konferenco na osvobojenem ozemlju. Pripis se glasi: »Konferenca delavske enotnosti bo sklicana v dveh do treh tednih in bodo na njo pozvani predvsem delavci in delavke, člani obeh podpisanih enot, ki se udeležujejo dela OF, bodisi kot partizani, politični aktivisti ali terenski delavci OF.«

partizanske vojske, ki je združilo okrog sebe najširše narodne plasti in ne bo dopustilo nikomur, da bi spodkopaval enotnost in vodilno vlogo delavskega razreda v Osvobodilni fronti.²⁴ Nekateri aktivisti krščanskosocialistične skupine so namreč hoteli spraviti Osvobodilno fronto v »trikot KP—KS—Sokoli«. Odtod težnja CK KPS postaviti Osvobodilno fronto na osnovo reprezentanta delavskega razreda, Delavske enotnosti.²⁵

Sklepi Delavske enotnosti so bili pomembni za nadaljnjo enotnost Osvobodilne fronte. Krščanskosocialistična delavska skupina, ki se je ravno po Delavski enotnosti tesno povezala s KPS, je sklepe dosledno izpolnjevala in se borila proti temu, da bi se Osvobodilna fronta spremenila v formalno strankarsko koalicijo. Še več, prek njih je po daljših obravnavah sklepe Delavske enotnosti sprejela tudi skupina katoliških intelektualcev. Konec te razvojne stopnje pa pomeni izjava treh skupin v Osvobodilni fronti — KPS, sokolov in krščanskosocialistične skupine — ki so jo podpisali konec februarja 1943 v Dolomitih in jo je konec aprila potrdil še zbor aktivistov na Pugledu.²⁶

Konferenca se je konstituirala v odbor Delavske enotnosti Slovenije, imenovala člane predsedstva glavnega odbora Delavske enotnosti (Franc Leskošek, Tone Fajfar in France Svetek) in sklenila izdajati časopis Delavsko enotnost.²⁷

Prvo številko je začel v Ljubljani pripravljati Edvard Kardelj. Dne 15. novembra 1942 jo je dal centralni tehnik CK KPS, da bi jo v Ljubljani na ciklostilu razmnožila. Ker pa je tedaj zaradi vdora v ljubljansko tehniko slabo kazalo za razmnoževanje, jo je 16. novembra poslal v Dolomite Francu Leskošku, da jo natisnejo tam. Franc Leskošek jo je 20. novembra dal natisniti v ilegalni partijski tiskarni Podmornica v Kozarjih. Tiskarna jo je natisnila do 5. decembra. Toda kljub neugodnim razmeram so jo tudi v Ljubljani razmnožili 4. decembra 1942, z datumom 15. november 1942.

Ljubljanska ciklostilirana izdaja Delavske enotnosti je prinesla teze, resolucijo in uvodni članek Edvarda Kardelja Enotnost slovenskega ljudstva, ki govori o vlogi delavskega razreda v narodnoosvobodilnem boju, o namenu in pomenu delavske enotnosti in prihodnjih političnih nalogah delavskega razreda. V tiskani izdaji je bil priobčen še poziv vodstva slovenskega sokolstva, naj se bivši sokoli pridružijo akciji za ustanovitev delavske enotnosti in poziv glavnega odbora delavske enotnosti delavcem, naj ustanavljajo odbore Delavske enotnosti. Poleg tega sta v tiskani izdaji Franc Leskošek in Tone Fajfar priobčila še odlomek iz Fajfarjeve brošure Zakaj se borimo delavci in seznam nekaterih padlih sindikalnih funkcionarjev.²⁸

V začetku so menili, da bo Delavska enotnost izhajala »kot 14-dnevnik ali na 3 tedne«, vendar to ni bilo uresničeno.²⁹ Poleg centralne izdaje Delavske enotnosti, katere urednik je bil do leta 1944 Tone Fajfar, nato pa Tomo Brejc, so izhajale še ljubljanska, gorenjska in primorska izdaja.³⁰

List je imel važno vlogo pri ustanavljanju organizacij Delavske enotnosti in dajanju smernic med narodnoosvobodilno vojno. Razumljivo je, da je glede

²⁴ Jesen 1942, dok. št. 94 in 95.

²⁵ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, str. 234.

²⁶ Fajfar, Delavska enotnost.

²⁷ Jesen 1942, dok. št. 94, op. 2.

²⁸ Jesen 1942, dok. št. 94, op. 3.

²⁹ Jesen 1942, dok. št. 160.

³⁰ Fajfar, Delavska enotnost.

na posebne razmere zaživela najprej Delavska enotnost v okupirani Ljubljani. Že konec leta 1942 je bila imenovana okrožna partijska komisija Delavske enotnosti (Angela Ocepek, Cilka Maček in Leopold Krese), konec januarja ali v začetku februarja 1943 pa še okrožni odbor Delavske enotnosti, v katerem so bili poleg članov partijske komisije še Peter Bratkovič, Tone Toman in kasneje Stana Klemen.³¹

Najprej so bili organizirani odbori v večjih tovarnah in podjetjih. Konec marca 1943 je bilo v Ljubljani že 38 odborov Delavske enotnosti. Najbolj delavni člani teh odborov so bili imenovani v rajonske odbore Delavske enotnosti. Število odborov se je naglo večalo in ob kapitulaciji Italije jih je bilo že prek sto. Tudi v letu 1944 je bila Delavska enotnost v Ljubljani ena najmočnejših množičnih organizacij OF.³²

Glavno delo odborov Delavske enotnosti je bila mobilizacija delavcev za partizane, organiziranje sabotaž pri vsakdanjem delu, vzgajanje delavskega razreda za težke naloge, ki bodo sledile po vojni, in seveda proti težnjam, da bi bila Delavska enotnost izključno organizacija za reševanje ekonomsko-socialnih vprašanj delavcev, ne pa borbena organizacija.³³

Tudi na Gorenjskem se je organizacija Delavske enotnosti v letu 1943 zelo razširila in 14. maja 1944 je 86 predstavnikov delavstva iz vse Gorenjske imelo prvo konferenco, kjer so izvolili Pokrajinski odbor Delavske enotnosti.³⁴

Posebno pomembno vlogo je imela Delavska enotnost v Trstu in njegovi okolici. Bila je edina množična protifašistična organizacija, ki bi mogla resnično združevati slovensko in italijansko delavstvo v boju proti okupatorju. Imela je svoje odbore ter organizirane člane v vseh večjih tovarnah, ladjedelnici, škedenjskih plavžih, na železnici in drugod. Leta 1944 je bilo v Trstu 7 rajonskih komitejev, 72 komitejev v tovarnah in 200 podkomitejev.³⁵

Ko je bil konec leta 1944 osvobojen velik del Jugoslavije, je vodstvo KPJ dalo pobudo za ustanovitev sindikalne organizacije. Konec decembra 1944 so na velikem zborovanju delavcev in nameščencev v Beogradu izvolili Centralni sindikalni akcijski odbor, na vsedržavni sindikalni konferenci od 23. do 25. januarja 1945 v Beogradu pa se je Delavska enotnost Slovenije pridružila ustanavljajočim se Enotnim sindikatom Jugoslavije.³⁶

³¹ Marica Čepe, Delavska enotnost (rokopis).

³² Politično-organizacijsko poročilo Mestnega komiteja KPS Ljubljana, 5. november 1948, str. 34—35.

³³ Prav tam.

³⁴ Fajfar, Delavska enotnost.

³⁵ Slovensko Primorje in Istra. Rad, Beograd 1953, str. 466.

³⁶ Djuro Salaj, Izveštaj centralnog odbora jedinstvenih sindikata Jugoslavije. Sindikalna biblioteka 19, Rad, Beograd 1948.

Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941

Pomen in vlogo Osvobodilne fronte, v katero se je revolucionarno vključevalo slovensko ljudstvo, nazorno osvetljujejo tudi podatki o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Ti podatki kažejo, iz katerih socialnih slojev in političnih skupin so izšli ljudje, ki so že tedaj zapustili dom in družino in izbrali med mnogimi oblikami narodnoosvobodilnega boja, ki so se med seboj prepletale in druga drugo omogočale, obliko, ki je zahtevala od njih največje napore in tudi žrtve, saj je bil vsak partizan odkrit sovražnik okupacijske oblasti in njenih oboroženih sil. Seveda bi bilo ob tem povsem napačno kakršnokoli podcenjevanje drugih oblik narodnoosvobodilnega boja, kajti ta je bil uspešen le, če so v njem sodelovale vedno širše množice slovenskega naroda, ki so v mejah Osvobodilne fronte iskale vedno najustreznejšo obliko odpora in boja proti okupatorjem.

Preden je bilo mogoče odgovoriti na vprašanje, katerim družbenim slojem in predvojnimi političnim organizacijam in svetovnonazorskim skupinam so pripadali borci partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, je bilo treba sestaviti sezname borcev teh enot in zbrati točne podatke o posameznih partizanih.

Partizanske čete in bataljoni so bili spočetka gibčne enote ne samo glede taktike bojevanja, ampak tudi v organizacijskem pogledu. Število partizanov v posameznih enotah se je hitro spreminjalo, ker so mnogi borci padli, bili ujeti, ali pa so se priključili drugim partizanskim enotam. Nekateri partizani so se vrnil domov in se legalizirali, drugi so se umaknili na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani. V partizanske oddelke pa so se vključevali vedno novi borci. Ta organizacijska nestalnost je rekonstrukcijo partizanskih enot iz leta 1941 še otežkočila, posebno zato, ker je bilo zaradi pomanjkanja primarnih virov po petindvajsetih letih le težko zbrati zelo številne drobne podatke.

Vstaja slovenskega naroda na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci, je potekala v izredno težkih okoliščinah in je terjala zaradi okupatorjevega nasilja skrajne napore in tudi izredno previdnost. Zato dokumenti Osvobodilne fronte, komunistične partije in vodstva partizanske vojske ne navajajo takih podatkov, ki bi jih mogel izkoristiti okupator. Dokumenti, ki so se ohranili v obliki poročil, navodil, letakov in člankov, objavljenih v Slovenskem poročevalcu, Delu in Slovenskem partizanu, govore le o splošnem položaju, organizaciji in oblikah boja, pri čemer opisujejo sicer tudi konkretne primere, vendar navajajo imena borcev le tedaj, kadar se okupatorji nad njimi niso mogli več

maščevati. Tako so objavljene v Delu tudi osmrtnice nekaterih padlih partizanov.¹

Sezname borcev so v nekaterih enotah sicer napisali, vendar se v originalu niso nikjer ohranili. Prepis takega seznama oddelka Jeseniške čete na Pokljuki iz srede septembra 1941 se je ohranil v nemškem prevodu.² Drugi nemški dokument³ govori o zaplenjenem seznamu 63 borcev Storžiškega bataljona, vendar seznam doslej še ni bil najden niti v prepisu. Tudi poročilo orožniške postaje Štore navaja, da so našli orožniki v partizanskem taborišču pri Javorniku spisek nekaterih članov Celjske čete.⁴ Dragocen vir je dnevnik političnega komisarja Kamniškega bataljona od 17. avgusta do 20. septembra 1941,⁵ v katerem najdemo več imen borcev tega bataljona.

Imena posameznih borcev partizanskih enot navajajo tudi dokumenti nemških okupatorjev. Najdemo jih predvsem v številnih ohranjenih poročilih orožniških postaj in poveljstev orožniških okrožij, pa tudi v razglasih šefov civilne uprave za Koroško in Kranjsko in za Spodnje Štajersko.⁶ Zapisniki zaslišanj ujetih partizanov so nam le nekateri dostopni, očitno pa je, da je nemška policija na ta način zbrane podatke uporabljala tudi pri sestavljanju list tiralic za pobeglimi osebami,⁷ med katerimi je bila velika večina partizanov in beguncev v Ljubljano. Liste tiralic so se skoraj v celoti ohranile. Večkrat je označeno tudi v razglasih o ustrelitvi talcev, kdo in kaj je bil ujeti partizan.

Razen teh virov, ki so nastali v obdobju, ki ga raziskujemo, so nam na razpolago še anketni in kartotečni listi oficirskega kadra partizanskih enot, ki so jih začeli pisati leta 1944 štabi vojnih področij, divizij in obeh korpusov, pa tudi glavni štab NOV in PO Slovenije.⁸ V tem gradivu prav tako najdemo podatke o nekaterih partizanih iz leta 1941. Dragocen vir so anketni listi članov KPS, ki so bili napisani jeseni 1943 ali v naslednjih treh letih.⁹ Obsežen fond dokumentov, iz katerih je mogoče ugotoviti marsikatero podatke o partizanih iz leta 1941, so prošnje in izjave prič za podelitev partizanske spomenice 1941.¹⁰ Tudi organizacije Zveze združenj borcev in zavodi za socialno zavarovanje hranijo številne dokumente o borcih iz leta 1941, ki so s pričami uveljavljali svojo delovno dobo med vojno. Podatke so zbirali tudi ob proslavah obletnic partizanskih enot.

¹ Prva osmrtnica je bila objavljena avgusta 1941 v Delu št. 2. Ponatis ilegalnih izdaj Dela, letnik 1941-42, Ljubljana 1947, str. 71.

² Ukaz poveljnika varnostne policije za zasedeno ozemlje Koroške in Kranjske, izpostava v Prevaljah, orožniški postaji v Guštanju z dne 26. IX. 1941. Arhiv IZDG, F 55/I-5.

³ Dopis orožniškega okrožja v Radovljici orožniškemu vodji v Kranju z dne 26. XII. 1941. Arhiv IZDG, F 24/II-7.

⁴ Tone Ferenc, Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1-2 (dalje navajam: Ferenc, Okupatorjevi dokumenti) str. 278.

⁵ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI/1, druga izdaja (dalje: Zbornik dokumentov in podatkov), dok št. 32.

⁶ Razen v Zborniku dokumentov in podatkov in v zborniku Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji je bilo objavljenih še 78 dokumentov o NOB na Štajerskem skupno z obširnimi komentarjem Toneta Ferenca v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (dalje navajam Prispevki) 1961, št. 1-2.

⁷ To je mogoče sklepati po tem, ker so v nekaterih listah tiralic navedena samo imena (včasih samo ilegalna imena) brez običajnih generalij. Arhiv IZDG, F 55.

⁸ Anketni in kartotečni listi so v arhivu IZDG v Ljubljani.

⁹ Anketni listi za člane KPS so v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

¹⁰ Dokumenti so v arhivu CK ZKS.

Mnoge podatke najdemo še v neobjavljenih in objavljenih zapisih, člankih in razpravah o partizanskih enotah v letu 1941. Krajše orise razvoja prvih partizanskih enot je objavljaval že partizanski tisk, saj so že med vojno zbirali dokumente in zapise spominov o začetkih vstaje v prvem letu narodnoosvobodilnega boja. Sredi leta 1944 pa je nastalo Gradivo za zgodovino NOV in PO Slovenije, ki daje pregled razvoja partizanskih enot na Slovenskem od začetkov do pomladi 1942.¹¹

Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS in Muzej narodne osvoboditve, pa tudi arhivski oddelek CK ZKS in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani so zbrali nekaj sto zapisov spominov borcev in aktivistov Osvobodilne fronte o začetkih narodnoosvobodilnega boja. Mnogi zapisi spominov na boje prvih partizanskih enot so bili objavljeni v dnevni in periodičnem tisku, pa tudi v spominih na partizanska leta in v raznih zbornikih in drugi literaturi, o čemer najdemo skoraj popolne podatke v delu dr. Franceta Škerla Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za razdobje 1945—1959 in v nadaljevanjih, ki so bila objavljena za naslednja leta v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja.¹² Ta bibliografija navaja tudi vso strokovno literaturo, ki obravnava partizanske enote v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem.

Kljub na videz precej obsežnemu arhivskemu in literarnemu gradivu pa v njem najdemo le malo podatkov o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot, če pa jih že najdemo, jih moramo jemati kritično, saj so se potem, ko se je vloga delavskega razreda v slovenskem javnem življenju zelo povečala, začeli prištevati k delavcem tudi nekateri kmečki sinovi in obrtniki. Zato se je inštitut za zgodovino delavskega gibanja pred štirimi leti odločil, da bo izpolnil enotne vprašalne pole za vse, ki so bili v letu 1941 v partizanskih enotah na Slovenskem. Vprašalne pole obsegajo 40 vprašanj in odgovori nanje naj bi dali podrobne podatke o anketiranih, zbrani podatki pa naj bi rabili tudi pri rekonstrukciji terenskih odborov Osvobodilne fronte in osnovnih organizacij komunistične partije na Slovenskem v letu 1941. Razen tega je nastajal ob tem popisu še kratek oris razvoja vsake partizanske enote od njene ustanovitve do konca leta 1941, do ukinitve ali uničenja te enote.

Partizane so popisovali nekateri redni in tudi zunanji sodelavci inštituta, pri čemer so uporabljali vse že našete vire in literaturo, največ podatkov pa je bilo treba zbrati pri takratnih partizanih in pri svojcih padlih ali že umrlih partizanov iz leta 1941. Popisovalci smo hitro ugotovili, da so med večino anketiranih partizanov in njihovih svojcev, ki so nam izpovedali povsem točne podatke, tudi taki posamezniki, ki so želeli prilagoditi podatke o svoji politični dejavnosti v preteklosti sedanjim političnim nazorom. Želeli so zamolčati, da so bili člani predvojnih političnih strank, katerih vodstva se narodnoosvobodilnemu boju niso pridružila, ali so mu celo na vse načine nasprotovala; nekateri svojci padlih so navajali podatke, da je bil anketiranec že član ilegalne komunistične partije, čeprav pred vstopom v partizane še ni bil njen član, redki posamezniki pa so navajali tudi podatke, da so se pridružili partizanski enoti prej, kot se je v resnici zgodilo. Nekateri so navajali tudi napačne podatke o vzrokih, zaradi katerih so vstopili v partizanske enote ali jih zapustili.

¹¹ Gradivo, pisano s pisalnim strojem. Arhiv CK ZKS.

¹² Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960 je bila objavljena v Prispevkih 1962, št. 1, za naslednji dve leti v Prispevkih 1963, št. 1—2, za leto 1963 pa v Prispevkih 1965, št. 1—2.

V takih primerih je bilo potrebno temeljito preverjanje podatkov pri borcih, katerih izpovedi so bile objektivnejše, le-te pa primerjati z najrazličnejšimi dokumenti. Nekaterih podatkov za posameznike kljub vsej prizadevnosti popisovalcev ni bilo mogoče najti, zato podatki še vedno niso povsem popolni; tudi sporne in nejasne podatke bom navajal v statističnih podatkih kot še neugotovljene. Vsi statistični podatki o številu borcev, njihovi socialni in politični pripadnosti in šolski izobrazbi, o njihovi politični dejavnosti, nadaljnji usodi in nemških represalijah proti družinam teh borcev so zbrani iz vprašalnih pol borcev partizanskih enot v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem, ki jih hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani urejene po četah, zato ob teh še posebej ne bom navajal virov.

Omeniti moram, da smo lažje popisali partizane s podeželja, kjer se ljudje med seboj dobro poznajo, kot pa partizane, ki so pred odhodom v partizanske enote živeli v mestih. Prav zato je popis končan le za borce partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem, medtem ko še nadaljujemo s popisom partizanov iz leta 1941 na ozemlju, ki ga je zasedla fašistična Italija in na katerem je bilo največ partizanov iz Ljubljane.

Nastanek in razvoj partizanskih enot na Gorenjskem je bil v letu 1941 v marsičem podoben nastanku in razvoju na Štajerskem, zaradi različnih okoliščin pa se je tudi v marsičem razlikoval, kar je povročilo razlike v številu in družbeni ter politični pripadnosti partizanov v vsaki pokrajini. V tem razvoju je mogoče ugotoviti več obdobij, ki se med seboj ne ločijo le po organizacijskem ustroju partizanskih enot, ampak predvsem po tem, v kolikšnem številu so se v partizanske enote vključevali novi borci. Glede na to je mogoče zaslediti na Gorenjskem 5 obdobij, na Štajerskem pa 6. Ker se ta obdobja časovno ne ujemajo, bomo obravnavali razvoj partizanskih enot posebej za Gorenjsko in posebej za Štajersko.

Partizani na Gorenjskem v letu 1941

Okoliščine, v katerih so začele nastajati partizanske enote na Gorenjskem, so bile dokaj težke, saj so Nemci takoj vzpostavili močan okupacijski aparat, ki so ga podpirali policijski bataljoni in 56 orožniških postaj. Gosto prometno omrežje je okupatorjem omogočalo, da so lahko hitro premeščali svoje enote in nadzorovali zasedeno ozemlje. V takih razmerah je moglo priti do vstaje in oboroženega boja proti okupatorjem le po skrbnih pripravah.

Priprave na narodnoosvobodilni boj so se začele takoj po okupaciji, ko so številni rodoljubi, predvsem pa komunisti, organizirano zbirali orožje, ki ga je odmetavala razhajajoča se bivša jugoslovanska vojska. V prvih mesecih okupacije so pripravljale upor partijske organizacije, predvsem pa vojaški komiteji, ki sta jih ustanovila konec maja in v začetku junija v jeseniškem, kranjskem in kamniškem partijskem okrožju instruktorja CK KPS Lojze Kebe in Tomo Brejc po nalogu vojaške komisije pri CK KPS.¹³ Nove pobude za delo so dobili zastopniki vojaških komitejev na partijski konferenci 1. in 2.

¹³ Ivan Bertonec-Johan, Ob 20. obletnici vstaje na Gorenjskem. Gorenjska v borbi za svobodo, št. 5 (dalje navajam: Bertonec, Ob 20. obletnici vstaje), str. 10 in Zbornik dokumentov in podatkov, str. 71, op. 2. Ivan Bertonec uporablja v Gradivu za zgodovino NOV in PO Slovenije naziv operativni komite, v kasnejših člankih pa vojno-revolucionarni komite.

junija v Ljubljani, kjer jim je bilo obrazloženo, kako naj pripravljajo obo-
roženo vstajo.¹⁴

Organizatorji vstaje so vedeli, da bo partizanski boj uspešen le, če bodo partizanske enote imele smotno ustvarjeno in vodeno zaledje. Zagotoviti ga je mogla samo dovolj gosta mreža odborov Osvobodilne fronte, edine enotne in množične organizacije slovenskega naroda, ki je pozvala k uporju vse Slovence ne glede na njihovo predvojno politično pripadnost. Zato so začeli najprej ustanavljati odbore Osvobodilne fronte in šele nato partizanske enote.

V širokih družbenih slojih je vedno bolj raslo protinemško razpoloženje, saj so Nemci že v maju začeli zapirati ne samo komuniste, ampak tudi druge politične nasprotnike, predvsem pa slovenske izobražence, in niso skrivali, da nameravajo Gorenjsko ponemčiti in jo priključiti Nemčiji. Zaradi tega je odpor proti okupatorjem nenehno naraščal in dobival vse ostrejše oblike.

Že pred 22. junijem je bilo na Gorenjskem 19 ilegalcev. Med temi je bilo 13 delavcev, 2 obrtniška pomočnika, 2 obrtnika, 1 vajenec in 1 gospodinja, ki se je umaknila v ilegalo skupaj z možem. 13 je bilo članov KPS, 1 član SKOJ, 1 sokol, 1 socialist (po izjavi njegove žene narodni socialist) in 3 simpatizerji KPS, ki so aktivno sodelovali s komunisti.

Že iz tega je mogoče spoznati, da je prišla okupacijska oblast kljub svoji socialni demagogiji najprej v najhujši spor z delavci in seveda tudi s komunisti.

Po napadu na Sovjetsko zvezo so nameravali Nemci zapreti vse komuniste. Vodstvo komunistične partije pa je pravočasno opozorilo svoje člane, da jim grozi aretacija, zato mnogi niso več prenočevali doma in so bili hitro skrivaj obveščeni, če jih je prišla policija iskat na dom ali na delovno mesto. Zaupanje v moč Rdeče armade in prepričanje, da bo ta nemški vojski kos, je bilo med komunisti popolno, zato se je aretaciji izognil, kdor se je mogel.

V juniju so začeli Nemci pošiljati izobražence in politične nasprotnike, ki jih niso obtoževali komunistične dejavnosti, v zbirno taborišče v Šentvid, v prvi polovici julija pa so aretirali tudi njihove družine¹⁵ in nato preselili 2250 ljudi v Srbijo in 180 na Hrvaško.¹⁶

Preselitvi se je marsikdo izognil z begom v Ljubljano, nekateri pa so se umaknili v gozdove in se pridružili drugim ilegalcem. Nevarnost, ki je grozila vsem, je v uporju proti skupnemu sovražniku še tesneje združila ljudi, posebno pa tiste, ki so že pred vojno sodelovali v delavskih akcijah proti kapitalističnemu izkoriščanju in nedemokratični družbeno-politični ureditvi.

Med 22. junijem in 26. julijem se je pridružilo prvim ilegalcem še 138 novih, od katerih je bilo 83 delavcev, 24 obrtniških pomočnikov, 8 obrtnikov, 1 kmet, 5 nameščencev, 2 vajenca, 1 dijak, 1 študent in 13 ljudi drugih poklicev (gospodinja, tehniki in svobodni poklici). Med njimi je bilo 64 članov KPS, 2 kandidata za člana KPS, 12 članov SKOJ, 10 sokolov, 2 sta bila pred vojno člana Jugoslovanske nacionalne stranke, 4 krščanski socialisti, 2 socialista, 42 pa jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, pač pa je bilo med njimi 9 članov delavskih društev in sindikatov in 19 simpatizerjev in sodelavcev KPS.

¹⁴ Bertoneelj, Ob 20. obletnici vstaje, str. 10.

¹⁵ Glej navodilo poveljništva orožniškega okrožja Kranj orožniški postaji na Jezerskem z dne 28. junija 1941 v zvezi s preseljevanjem Slovencev. Arhiv IZDG, F 11/I.

¹⁶ France Škerl, Nacistična deportacija Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 787.

V krajih, kamor ni segla nemška okupacijska oblast, so začele nastajati prve partizanske skupine. V mestih te skupine niso mogle nastati, ker bi bile tam zaradi močnih sovražnih posadk preveč izpostavljene premoči okupatorjev kljub temu, da so bili tam ustanovljeni odbori Osvobodilne fronte prej kot na podeželju. Vojaški komiteji, partijske organizacije in ilegalci sami so pridobivali tudi po vaseh nove somišljenike in sodelavce ter jih povezovali v terenske organizacije, ker bi sicer partizanske skupine na novem območju brez njihove podpore ne mogle obstajati in ne delovati.

Ko je prišel 17. julija na Gorenjsko član CK KPS in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stanko Žagar¹⁷ z nalogo, da neposredno pripravi vstajo, je našel že 11 skupin ilegalcev.¹⁸ Na Jelovici so se zbrali sokoli v dveh skupinah še ločeno od komunistov, na Mirci nad Jesenicami pa so bili v posebni skupini 4 krščanski socialisti in 1 komunist,¹⁹ ki so že pred vojno sodelovali. Takšna ločitev posameznih skupin po svetovnonazorski plati kaže, da terenske organizacije Osvobodilne fronte tedaj na Gorenjskem še niso povsod zaživele kot enotno narodnoosvobodilno gibanje.

Na sestankih jeseniškega in kranjskega partijskega okrožnega komiteja 17. in 20. julija so sklenili, da je treba skupine ilegalcev seznaniti s partizanskim zakonom, ki ga je pripravilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, jih oborožiti in združiti v partizanske čete, ki naj takoj prično z diverzantskimi akcijami in napadi na manjše sovražne enote. Neoboroženi ali slabo oboroženi pripadniki naroda, ki ga je sovražnik podjarmil in začel nad njim — v nasprotju z mednarodnim pravom — izvajati genocid, so se namreč mogli uspešno bojevati proti številčno in tehnično močnejšemu okupatorju le s hitrimi in iznenadnimi napadi na objekte, ki se jih je polastil sovražnik, in na manjše okupatorjeve oddelke, pri čemer je bila potrebna partizanom velika iznajdljivost in izkoriščanje vseh razpoložljivih sredstev. Edino takšna taktika je zagotavljala uspeh partizanskega boja v takratnih okoliščinah in edino na ta način so se partizanske enote mogle oboroževati in hkrati sovražnika nenehno utrujati. Organizatorji vstaje so tudi sklenili, naj vojaški komiteji izdelajo načrte za diverzantske akcije, ki naj jih izvedejo borbene skupine, sestavljene iz privržencev Osvobodilne fronte, po akcijah pa naj se te priključijo partizanskim četam ali naj vojaški komiteji iz njih ustanovijo nove čete, ki naj se v vsakem partijskem okrožju združijo v bataljon. Da bi postali tudi terenski odbori Osvobodilne fronte aktivnejši, so sklenili, da se morajo partizanske enote prehranjevati samo s pomočjo terenskih organizacij.²⁰

V dneh od 26. julija do 5. avgusta 1941 je prišlo na Gorenjskem do oborožene vstaje, saj so borbene skupine in partizanske čete izvedle vrsto diverzantskih akcij in je v tem času odšlo v partizane 199 novih borcev. V partizane so v tem času vstopili 104 delavci, 61 obrtniških pomočnikov, 7 obrtnikov, 4 kmetje, 4 nameščenci, 2 vajenca, 5 dijakov in 2 študenta, 9 jih je opravljalo druge poklice, za 1 novega borca pa ni bilo mogoče ugotoviti poklica. Odstotek novih borcev, ki niso bili komunisti, je precej porasel, kar

¹⁷ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki je bilo ustanovljeno 22. junija na seji CK KPS v Ljubljani, je sklenilo 16. julija preiti iz priprav v oboroženo vstajo. — Zbornik dokumentov in podatkov, op. na str. 43.

¹⁸ Podatki so zbrani iz vprašalnih pol borcev partizanskih enot na Gorenjskem. Vprašalne pole so v IZDG v Ljubljani.

¹⁹ Isto.

²⁰ Glej opombo 14.

dokazujejo tile podatki: v partizane je prišlo 59 članov KPS, 7 kandidatov za člane KPS, 23 članov SKOJ, 18 sokolov, 3 krščanski socialisti, 7 socialistov, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske radikalne zajednice, 79 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih (med temi je bilo 42 simpatizerjev in sodelavcev KP in 10 članov delavskih društev in sindikatov), za 2 nova borca pa politična pripadnost ni znana. V tem času so bile ustanovljene Tržiška četa,²¹ I. kranjska četa,²² Cankarjeva četa,²³ četa Ilije Gregoriča,²⁴ Rašiška četa,²⁵ Kamniška četa²⁶ in II. kranjska četa.²⁷ Z združitvijo Tržiške in II. kranjske čete je nastal 4. avgusta Storžiški bataljon,²⁸ z združitvijo Cankarjeve čete in čete Ilije Gregoriča pa 5. avgusta Cankarjev bataljon.²⁹ Oba bataljona naj bi napadla nemško posadko v Begunjah in osvobodila iz tamkajšnjih zaporov ujeete partizane in zaprte aktiviste Osvobodilne fronte. Ker so Nemci pravočasno zvedeli, kaj partizani nameravajo, so napad preprečili³⁰ in s tem je bila razen v kamniškem okrožju zaključena prva razvojna stopnja vstaje na Gorenjskem. Čeprav se je boj nadaljeval z nezmanjšano silo in se je še stopnjeval, je Nemcem le uspelo do decembra preprečiti nadaljnji množični odhod Gorenjcev v partizane.

Nemci so namreč na vstajo hitro reagirali. Uvedli so izredne policijske ukrepe,³¹ s katerimi naj bi predvsem preprečili odhod ljudi v partizane in pomoč, ki so je bile deležne partizanske enote med prebivalstvom. Okrepili so svoje oborožene enote na Gorenjskem s policijskimi in vojaškimi enotami, ki so jih pripeljali s Štajerskega in iz Koroške in celo iz Nemčije. Nemški policijski bataljoni in vojaške enote so zasledovale partizanske enote v kamniškem okrožju³² in se spopadle s Cankarjevo četo na Mežaklji,³³ razbili pa so tudi skupino borcev Storžiškega bataljona.³⁴ Že do 5. avgusta so izgubile gorenjske partizanske enote 36 borcev in bork.

V avgustu in septembru so se partizanske enote na Gorenjskem odločno upirale nemškemu pritisku in poskušale ostati na svojem operativnem področju. Izvedle so vrsto napadov na objekte, ki so bili za Nemce zelo pomembni in s tem povzročile pri okupatorju negotovost in zaskrbljenost. Kaznovale so izdajalce in s svojimi akcijami mnogo pripomogle, da se večine prebivalstva kljub silovitim nemškim represalijam ni polastilo malodušje. To priznavajo tudi Nemci sami, kar je razvidno iz poročila 171. rezervnega policijskega bataljona z dne 17. septembra, ki pravi: »Ukrepi proti terorističnim dejanjem — jemanje talcev, javno streljanje komunistov — doslej še niso dosegli pričakovanega uspeha. Večji del prebivalstva simpatizira s teroristi in jih pod-

²¹ Prav tam, str. 11.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 51, op. 3.

²⁶ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

²⁷ Bertoncelej, Ob 20. obletnici vstaje, str. 11.

²⁸ Prav tam, str. 12.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ 1. avgusta 1941 so Nemci obsodili na smrt 4 zapornike v Begunjah in sodbo takoj izvršili. — Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 118.

³² Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

³³ Glej opombo 27.

³⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 61.

pira zlasti z živili itd. V delovanju tolpa vidi hkrati osvobodilno borbo nacionalnega slovenstva...³⁵

Partizanom v kamniškem okrožju so se pridružili še nekateri novi borci in ustanovljena je bila še Radomeljsko-moravska partizanska četa.³⁶ Po združitvi partizanskih enot, ki so nastale v kamniškem okrožju in na Rašici, je bil ustanovljen 17. avgusta Kamniški bataljon, ki so ga sestavljale Rašiška, Kamniška, Radomeljska in Mengeško-moravska četa.³⁷ Vsaka od teh čet je štela okrog 20 borcev, ker je štab bataljona menil, da so tolikšne čete najprimernejše in dovolj gibčne na razmeroma majhnem in s komunikacijami gosto prepreženem ozemlju.³⁸

Vendar so Nemci prizadejali partizanskim enotam že v poletnih mesecih težke udarce, v oktobru in novembru pa so morale zaradi zgodnje zime nekatere partizanske enote zapustiti svoje operativno območje.

Nemcem je uspelo 6. avgusta razbiti jedro Storžiškega bataljona.³⁹ Borci, ki so napad preživeli in niso bili ujeti, so se po nekaj dneh zbrali in ustanovili Tržiško-kranjsko četo, mnogi pa so se umaknili čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.⁴⁰ Nemci so 8. avgusta izsledili na Jelovici Cankarjev bataljon in ga napadli, nato se je del borcev vrnil domov, nekateri pa so odšli na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani. Večina borcev pa je ostala v bataljonu, ki se je začasno razdelil v Jeseniško in Jelovško četo. Jelovška četa je taborila na Jelovici,⁴¹ Jeseniška četa pa se je vrnila na Pokljuko in se tam razdelila na manjše partizanske skupine, od katerih so nekatere s pritokom novih borcev prerasle v vode.⁴² Tudi Tržiško-kranjska četa je mogla ostati na ozemlju med Kranjem in Tržičem le razdeljena na manjše skupine.⁴³

Konec avgusta in v septembru so Nemci posebno skrbno zasledovali čete Kamniškega bataljona. Najprej so razbili 24. avgusta Kamniško četo pri Tunjicah.⁴⁴ Rašiško četo so Nemci napadli 27. septembra na Rašici in nato nekaj njenih borcev ujeli,⁴⁵ drugi pa so se umaknili na italijansko okupacijsko ozemlje, kamor se je začasno umaknila tudi Radomeljska četa.⁴⁶ Tudi Mengeško-moravska četa, I. kranjska četa in Tržiško-kranjska četa so konec oktobra odšle mimo Kranja čez Poljansko dolino na italijansko okupacijsko ozemlje.⁴⁷ Ko se je Radomeljska četa vrnila v kamniško okrožje, je dobila nalog, da se pridruži I. štajerskemu bataljonu, vendar so jo Nemci 28. oktobra na Golčaju razbili.⁴⁸

Tako sta ostali ob nastopu zgodnje zime na Gorenjskem le še Jeseniška in Jelovška četa, ki sta se 25. oktobra ponovno združili v Cankarjev bataljon ki si je uredil zimsko taborišče sredi Gorenjske na Mohorju. Jeseniška četa

³⁵ Prav tam, dok. št. 160.

³⁶ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 34.

³⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 72.

³⁸ Rezka Traven, Rašiška četa, rokopis.

³⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 61.

⁴⁰ Bertoncely, Ob 20. obletnici vstaje, str. 14 in izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴¹ Gradivo za zgodovino NOV in PO Slovenije, str. 2. Arhiv CK ZKS.

⁴² Po izjavi Ivana Vovka z Jesenic.

⁴³ Izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 396.

⁴⁵ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 44 in 45.

⁴⁶ Prav tam, str. 52—54.

⁴⁷ Prav tam, str. 50 in izjava Franca Fistra iz Naklega.

⁴⁸ Kamniški zbornik, letnik VII, str. 56—58.

je pustila nekaj borcev v okolici Jesenic in Gorij,⁴⁹ v Bohinju pa je bila že od začetka julija manjša skupina partizanov.⁵⁰

Med 5. avgustom in 30. novembrom se je število gorenjskih partizanov zmanjšalo za 139. V tem obdobju se je pridružilo partizanskim enotam 79 novih borcev, od tega 30 delavcev, 35 obrtniških pomočnikov, 2 obrtnika, 2 kmeta, 1 nameščenec, 3 vajenci, 2 dijaka, 2 študenta in 2 drugih poklicev. Med temi je bilo 15 članov KPS, 5 kandidatov za člane KPS, 9 članov SKOJ, 8 sokolov, 2 krščanska socialista, 2 socialista, 35 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih (od tega je bilo 20 simpatizerjev in sodelavcev KPS in 4 člani delavskih društev in sindikatov), o politični pripadnosti 3 pa ni podatkov. V tem obdobju so partizanske enote na Gorenjskem izgubile 218 borcev. To ravno kaže, s kakšnimi težavami so se morale boriti slabo oborožene in vojaško še ne dovolj izurjene partizanske enote na Gorenjskem. Njihov položaj je postal še težji z nastopom zgodnje in hude zime.

Ko je že vse kazalo, da je zašlo partizanstvo na Gorenjskem zaradi premoči Nemcev in nastopajoče zime v krizo, je decembra vzplamtela na Gorenjskem druga, še močnejša ljudska vstaja kot ob koncu julija in v začetku avgusta. Vzrokov, zaradi katerih so se mnogi Gorenjci na pragu zime uprli Nemcem in se pridružili partizanom, je več in še niso povsem raziskani. Organizacije Osvobodilne fronte so se konec leta 1941 tudi na Gorenjskem močno okrepile in razširile tako v mestih kot tudi med prebivalstvom po vaseh, ki jih Nemci niso mogli dovolj nadzorovati, pač pa so jih pogosto obiskovali partizani. Ljudje v teh krajih niso le simpatizirali s partizani, ampak so jih vse bolj množično podpirali, ker so spoznali, da jih edino poraz Nemcev, h kateremu morajo tudi sami čimveč prispevati, more rešiti pred nameravano izselitvijo in pred drugim nasiljem okupatorjev. Hkrati pa so spoznali, da je partizanska vojska edina resnično ljudska vojska, ki je v celoti zrasla iz njihovih vrst in ki v okviru Osvobodilne fronte slovenskega naroda uresničuje njihove težnje po demokratični družbeni ureditvi. Na ljudi je močno vplivala literatura Osvobodilne fronte, ki so jo ilegalno prenašali iz Ljubljane in razmnoževali v gorenjskih tehnikah.

Organizatorji narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem so takrat že vedeli za Titovo povelje, da morajo partizani zaščititi prebivalstvo pred preseljevanjem in da si je tudi glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet prizadevalo pridobiti osvobojeno ozemlje prav na Gorenjskem, kjer je bilo partizanstvo najmočnejše. Na borce Cankarjevega bataljona, ki ni bil več trdno vezan na svoje operativno področje, je vplival tudi članek v Slovenskem partizanu,⁵¹ da je mogoče partizanskim enotam prezimovati tudi v vaseh, če postanejo dovolj borbene in jim uspe preprečiti, da bi našli okupatorji med slovenskim prebivalstvom sodelavce.

Načrt za vstajo so pripravili politični aktivisti Osvobodilne fronte skupno s štabom Cankarjevega bataljona 5. decembra na sestanku pri Kocjanovih v Bukovšiči.⁵² Treba je poudariti, da do vstaje nikjer ni prišlo stihijsko, da pa so partizani zaradi uspelega delovanja terenskih organizacij Osvobodilne fronte našli ob pozivu na vstajo med ljudmi celo večji odziv, kot so ga pri-

⁴⁹ Vprašalna pola za Jeseniško četo, ki jo je izpolnil Ivan Vovk z Jesenic. V IZDG v Ljubljani.

⁵⁰ Vprašalne pole borcev bohinske partizanske skupine. V IZDG v Ljubljani.

⁵¹ Slovenski partizan, oktobra 1941. Arhiv IZDG.

⁵² Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 78 in opombe.

čakovali. Na razvoj decembrske vstaje na Gorenjskem so močno vplivali tudi nemški neuspehi na vzhodni fronti in uspehi Cankarjevega bataljona, zlasti pa uničenje nemške patrulje v Rovtjih pod Mladim vrhom, ki je štela 52 mož,⁵³ vdor partizanov v Poljane, osvoboditev nekaterih jetnikov iz škofjeloških zaporov in uspešna obramba vasi Hotavelj pri Poljanah, iz katere so hoteli Nemci prebivalstvo izseliti.⁵⁴

Vstaja se je začela 6. decembra, ko so se začeli zbirati prvi uporniki v Vinharjih nad Poljansko dolino.⁵⁵ V naslednjih dneh je prišlo v Cankarjev bataljon 18 novih borcev iz Kranja in okolice. Iz Šenčurja je odšlo 10. decembra 10 ljudi v gozdove na Štefanji gori in so tam ustanovili Kokrško četo.⁵⁶ Ko je prišel sredi decembra Cankarjev bataljon v Poljansko dolino in se tam združil z borci nekdanjega Kamniškega in Storžiškega bataljona, ki so se po napadu na preserski most, okrepljeni z nekaterimi borci iz Ljubljane, vrnili na Gorenjsko,⁵⁷ so se ljudje množično odzvali pozivu partizanskih patrulj in terenskih organizacij. Iz 41 vasi in zaselkov v Poljanski dolini je odšlo v partizane 245 ljudi,⁵⁸ iz Škofje Loke 9, iz 11 drugih vasi v okolici 44 ljudi, 4 novi borci pa so prišli iz drugih krajev Gorenjske.⁵⁹ Skoraj vsi ti novi borci so se pridružili Cankarjevemu bataljonu, ki je postal največja partizanska enota na Slovenskem v letu 1941.

Decembrska vstaja pa ni zajela le Poljanske in Selške doline ter okolice Kranja, temveč se je razširila tudi v Bohinjsko dolino, v gorjanske vasi in na Jesenice, pa tudi v Dovje, Mojstrano in Belco v zgornji savski dolini. V teh krajih so pripravile vstajo terenske organizacije Osvobodilne fronte,⁶⁰ sprožila pa jo je skupina partizanov, ki jo je v začetku decembra tja poslal štab Cankarjevega bataljona, ob pomoči bohinjske partizanske skupine in borcev Jeseniške čete, ki so ostali na jeseniškem območju kot politični aktivisti.⁶¹

Iz 15 bohinjskih in gorjanskih vasi se je odzvalo pozivu na vstajo 156 ljudi. Uporniki so se zbrali v Gorjušah in ustanovili Prešernov bataljon, ki se je hotel 16. decembra zjutraj polastiti vlaka v Nomnju in nato osvoboditi Bohinjsko dolino. Napad pa ni uspel, zato se je bataljon umaknil na Pokljuko.⁶²

Terenske organizacije na Jesenicah so poslale 15. decembra v partizane 64 ljudi, vendar je nemška patrulja dvanajstim preprečila prihod na zborna mesto. Iz 52 novih borcev je bila ustanovljena nova Jeseniška četa.⁶³ Uporniki na Dovjem, v Mojstrani in na Belci so razorožili posadko orožniške postaje na Dovjem, napadli graničarsko karavlo v Mojstrani in onеспosobili za promet

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Milan Žakelj, Ob dvajsetletnici decembrske vstaje. Loški razgledi 1961, str. 27.

⁵⁶ Franc Štefe, Prvo leto partizanskega gibanja na kranjskem območju. 900 let Kranja, str. 370.

⁵⁷ Glej opombo 56.

⁵⁸ Prav tam, str. 26.

⁵⁹ Podatki so zbrani iz vprašalnih pol borcev, ki so se decembra pridružili Cankarjevemu bataljonu. Vprašalne pole so v IZDG v Ljubljani.

⁶⁰ Po izjavi Ivana Vovka in Franca Konoblja z Jesenic.

⁶¹ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. 79, op. 3.

⁶² Franc Dijak, Decembrska vstaja v blejsko-bohinjskem kotu. Gorenjska v borbi za svobodo, št. 5, str. 34–36.

⁶³ Vprašalna pola za Jeseniško četo pod Stolom, ki jo je izpolnil Ivan Vovk z Jesenic. V IZDG v Ljubljani.

cesto in železnico, nato pa ustanovili Triglavsko četo in partizansko skupino na Mežaklji.⁶⁴ V obeh skupinah je bilo 124 novih borcev.

Tudi nemška poročila priznavajo, da je nastalo decembra na Gorenjskem dobro organizirano, bliskovito uporniško gibanje,⁶⁵ ki jih je prisililo, da so umaknili manjše orožniške posadke iz ogroženih krajev.⁶⁶ Nemcem je vstajo uspelo zavreti šele z novimi oboroženimi silami.

Skupno se je decembra priključilo partizanskim enotam na Gorenjskem 665 novih borcev. Čeprav je bilo med temi še vedno 356 delavcev, pa je že z decembrsko vstajo uspelo pritegniti v partizanske vrste tudi 175 kmetov. Medtem ko so prihajali do avgusta v partizane predvsem komunisti, jih je bilo med decembrskimi uporniki skupno s kandidati in člani SKOJ le 49, pač pa se je pridružilo decembra partizanom tudi 57 sokolov, 51 predvojnih članov Jugoslovanske nacionalne stranke, 16 krščanskih socialistov, 11 socialistov raznih drugih političnih in svetovnonazorskih smeri, 63 predvojnih članov Jugoslovanske radikalne zajednice, 402 pred vojno nista bila politično organizirana (med temi je bilo 15 simpatizerjev in sodelavcev KPS in 37 članov delavskih društev in sindikatov), za 16 novih borcev pa nam ni uspelo ugotoviti predvojnne politične pripadnosti. Ti podatki kažejo, da so organizatorji decembrske vstaje dosegli širino, ki je bila za narodnoosvobodilni boj edino pravilna in nujno potrebna.

Nemcem se je sicer s hitrimi napadi na partizanske enote, pa tudi z grožnjami svojcem partizanov in z obljubami, da se upornikom ne bo ničesar zgodilo, če se takoj vrnejo na svoje domove, posrečilo zvbati domov 403 upornike, ki so spoznali, da vstaja le ni tako splošna, kot so pričakovali in da tudi vojne ne bo še kmalu konec. Po odhodu Cankarjevega bataljona iz Poljanske doline 27. decembra se je vrnilo domov 156 novih borcev. Prešernov bataljon se je moral po 10 dneh reorganizirati v četo,⁶⁷ Triglavska četa in partizanska skupina na Mežaklji sta se po nekaj dneh razšli⁶⁸ in tudi iz Jeseniške čete pod Stolom se je večina novih borcev vrnila domov.⁶⁹

Kljub temu pa pomen decembrske vstaje na Gorenjskem ni majhen. Okrepila je med Slovenci narodno zavest in prispevala k enotnosti vseh slojev in predvojnih političnih skupin na Gorenjskem v narodnoosvobodilnem boju.

Popis borcev partizanskih enot je pokazal, da je bilo na Gorenjskem v letu 1941 najmanj 1100 partizanov. Vsaj toliko nam jih je uspelo popisati in zagotovo vemo, da so vstopili že do konca leta 1941 v partizane, ni pa gotovo, če še koga kljub skrbnim poizvedbam nismo izpustili. Od teh je bilo 1060 moških in 40 žensk. 366 od teh je bilo poročenih. 9 jih je bilo starih nad 50 let, 86 jih je bilo rojenih v letih od 1892 do 1901, 649 v letih od 1902 do 1916, 211 v letih od 1917 do 1921, 137 jih še ni dopolnilo 20 let, za 8 partizanov pa nismo našli rojstnih podatkov.

⁶⁴ Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945, str. 14—22.

⁶⁵ Opozorila poveljnika angažiranih sil za Gorenjsko z dne 22. decembra 1941 v zvezi z vstajo na Gorenjskem in vdorom v jetnišnico v Škofji Loki. Arhiv IZDG, F 17/II.

⁶⁶ Ukaz poveljnika orožniškega okrožja Radovljica z dne 17. decembra 1941 podrejenim orožniškim postajam. Arhiv IZDG, F 25/I.

⁶⁷ Vprašalna pola za Prešernovo četo, ki jo je izpolnil Janez Žvan iz Gorij. V IZDG v Ljubljani.

⁶⁸ Dovje in Mojstrana v letih 1941—1945, str. 19—20.

⁶⁹ Izjava Ivana Vovka z Jesenic.

455 gorenjskih prvoborcev je izšlo iz delavskih družin, 200 iz obrtniških, 403 iz kmečkih, 18 iz nameščenskih, 11 iz drugih, socialno poreklo 13 partizanov pa ni znano.

586 partizanov je bilo delavcev, 185 obrtniških in trgovskih pomočnikov, 52 obrtnikov, 182 kmetov, 17 nameščencev, 18 vajencev, 10 dijakov, 7 študentov, 40 ljudi drugih poklicev, za 3 pa nismo mogli najti podatkov. Če še poudarimo, da je samo iz železarne na Jesenicah in na Javorniku odšlo do konca leta 1941 v partizane 231 delavcev, potem je šele mogoče prav spoznati delež gorenjskega delavstva v partizanskih vrstah. Ne preseneča tudi množična udeležba obrtniških in trgovskih pomočnikov, katerih družbeni položaj je bil podoben položaju delavcev, včasih pa celo še slabši, saj so tudi mnogi obrtniki gospodarsko propadali. Kmetje, ki so posebno v gorskih vaseh partizanom pomagali že od vsega začetka, so začeli bolj množično odhajati v partizanske enote šele med decembrsko vstajo.

Že iz družbene pripadnosti borcev je mogoče sklepati tudi o njihovi šolski izobrazbi. 811 borcev je imelo le osnovnošolsko izobrazbo in še ti ne vsi popolno, 2 pa sploh nista obiskovala nobenih šol. 244 jih je končalo obrtno ali industrijsko šolo, 25 srednjo šolo in 9 visoko šolo, za preostalih 9 pa šolske izobrazbe nismo mogli ugotoviti.

Zanimiva je tudi politična pripadnost gorenjskih prvoborcev. 176 jih je bilo članov Komunistične partije Slovenije, 19 je bilo kandidatov za člane KPS, 64 je bilo članov SKOJ, 94 sokolov, 53 jih je bilo pred vojno članov Jugoslovanske nacionalne stranke, 25 krščanskih socialistov, 23 socialistov drugih političnih in svetovnonazorskih smeri, 64 jih je bilo pred vojno članov Jugoslovanske radikalne zajednice, 561 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, čeprav jih je od teh 99 simpatiziralo in sodelovalo s komunisti, 60 pa jih je pred vojno delovalo v delavskih društvih in sindikatih, za 21 partizanov pa nam ni uspelo ugotoviti predvojne politične pripadnosti. Če upoštevamo, da je vstopilo v partizane v prvih obdobjih največ komunistov, potem bo točna trditev, da se je okrog komunistov, ki so sestavljali jedro partizanskih enot, zbralo tudi precejšnje število sokolov, manj pa krščanskih socialistov in socialistov drugih političnih in svetovnonazorskih smeri. Po drugi plati pa je mogoče spoznati, da so člani meščanskih strank, katerih vodstva se niso pridružila Osvobodilni fronti, ta vodstva zapuščali in se proti njihovi volji že v letu 1941 vključevali v partizanske vrste. Zanimivo je tudi, da je partizanskim enotam že tedaj uspelo pritegniti v svoje vrste polovico ljudi, ki pred vojno niso bili politično organizirani in so s svojo udeležbo v partizanskem boju prvič stopili na politično torišče.

Med gorenjskimi partizani je bilo 5 ljudi, ki so sodelovali v oktobrski revoluciji, 4 pa v španski državljanski vojni. 21 se jih je po prvi svetovni vojni borilo za slovensko Koroško, 40 pa je bilo Primorcev, ki so pribežali med obema vojnama pred fašističnim nasiljem na Gorenjsko. 94 je bilo takih, ki so bili že pred vojno zaprti zaradi revolucionarnega delovanja. 85 jih je bilo prostovoljcev pri obrambi Jugoslavije aprila 1941.

Iz popisa borcev partizanskih enot leta 1941 je mogoče ugotoviti, da je 619 borcev pred odhodom v partizane sodelovalo v terenskih organizacijah Osvobodilne fronte in pomagalo partizanom. 69 so jih Nemci zaradi tega sodelovanja imeli v zaporu, preden so vstopili v partizane. 20 ljudi se je priključilo partizanom, potem ko so zbežali iz zapora ali med prevozom v zapor. Kar 229 jih je odšlo v partizane, ker so jih nameravali Nemci aretirati, 156 se jih je

pridružilo partizanom po nalogu organizacij, ki so vodile narodnoosvobodilni boj, 56 se jih je priključilo partizanom, ne da bi jim grozila aretacija in brez naloga organizacije. Več kot polovica, ali bolj točno 632 borcev, se je pridružilo partizanom na poziv organizatorjev julijske in decembrske vstaje. Za 6 borcev neposredni vzrok za odhod v partizane ni znan, enega pa so poslali v partizansko enoto Nemci kot svojega sodelavca.

V partizanskih enotah na Gorenjskem je ostalo do konca leta 1941 308 partizanov. V bojih na Gorenjskem je padlo v letu 1941 48 partizanov, 61 pa so jih Nemci ujeli. 501 borec se je po vstopu v partizane vrnil domov, kar se je dogajalo posebno po julijski in decembrski vstaji v krajih, kjer majhne skupine partizanov niso mogle hitro organizirati v vojaške enote novih borcev. 142 borcev, ki so zapustili partizanske vrste, pa se ni upalo vrniti domov, ker so Nemci že zvedeli za njihov odhod v partizane, zato so odšli na italijansko okupacijsko ozemlje. Sem so vštete tudi partizanke in bolniki, ki so jih vodstva partizanskih enot poslala na zdravljenje v Ljubljano. 32 gorenjskih partizanov se je v letu 1941 pridružilo drugim partizanskim enotam na Slovenskem, 5 jih je postalo izdajalcev, usoda 3 pa ni znana. Od borcev, ki so zapustili partizanske enote v letu 1941, se jih je 366 v naslednjih letih ponovno pridružilo partizanskim enotam.

Vojno je preživel 593 gorenjskih partizanov iz leta 1941. V bojih jih je padlo 277, od tega 50 že v prvem letu in 132 v drugem letu narodnoosvobodilnega boja. 115 so jih Nemci obsodili na smrt in usmrtili in sicer 34 že leta 1941, 65 pa v naslednjem letu; 60 jih je umrlo v nemških koncentracijskih taboriščih, od tega 42 leta 1942. Štirje so umrli zaradi izčrpanosti že med vojno, 7 jih je padlo v nemški vojski, 12 v domobranskih formacijah, 26 so jih med vojno s smrtjo kaznovala partizanska sodišča zaradi grobih kršitev discipline, največ pa zato, ker so v zaporih klonili pred Nemci in postali njihovi sodelavci, usoda 6 pa ni znana.

Nemci so se maščevali tudi nad svojci prvih gorenjskih partizanov. Družine 226 partizanov so internirali, svojce 67 partizanov so začasno zaprli, iz družin 23 partizanov so ustrelili talce, svojci 35 partizanov so morali zaradi preganjanja okupatorjev v ilegalo, družine 30 gorenjskih partizanov pa so zbežale na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani.

Tudi ta podatek kaže, na kakšne žrtve so morali biti pripravljeni ljudje, ki so se že leta 1941 vključili v partizanske enote na Gorenjskem.

Partizani na Štajerskem v letu 1941

Na Štajerskem in v obrobem delu Dolenjske, ki so ga zasedli Nemci, so bile okoliščine za nastanek in razvoj partizanskih enot še težje kot na Gorenjskem. Predvsem je treba omeniti, da je bila na Štajerskem nemška narodnostna manjšina dobro organizirana, saj je bilo spomladi 1941 na Štajerskem nad 10 000 članov Kulturbunda,⁷⁰ ki so že pred napadom na Jugoslavijo propagirali za nemške nacionalsocialiste in zbrali mnoge podatke o nasprotnikih nacizma na Štajerskem. Še preden je okupacijski aparat prevzel oblast, so pripadniki nemške manjšine začeli preganjati in zapirati politično in narodno najbolj

⁷⁰ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 544.

zavedne Slovence.⁷¹ Že 15. aprila pa je tudi nemška varnostna policija aretirala okrog 300 ljudi na osnovi gradiva, ki ga je pripravil že v Gradcu⁷² za to določen politični zasedbeni aparat, sestavljen iz pobeglih članov Kulturbunda in nemških državljanov, ki so prej živeli v Jugoslaviji.

V nekaj dneh po zasedbi je prevzel oblast močan okupacijski aparat, ki je začel s pomočjo policijskih in vojaških enot, 104 orožniških postaj in nemške manjšine takoj izvajati Hitlerjev ukaz: »Napravite mi to deželo zopet nemško!«⁷³ Uresničevanju tega ukaza so bili namenjeni vsi ukrepi okupacijskega aparata; namenjena mu je bila nemška propaganda, ki je vplivala s pomočjo Štajerske domovinske zveze in njene pomožne vojaške organizacije wehrmannschaft predvsem na del kmečkega prebivalstva in tudi na tisti del delavstva, ki se je spominjal grobega izkoriščanja v predaprilski Jugoslaviji in je napačno mnenil, da jim nacisti prinašajo socialno izboljšanje. Ponemčevanju dežele so bile namenjene tudi nemške šole, predvsem pa priprave za množično izseljevanje Slovencev v Srbijo in na Hrvaško in za naselitev Nemcev iz Južne Tirolske, kočevskih Nemcev in nemških narodnih manjšin iz Bukovine, Besarabije in Dobruđe.⁷⁴ Od 6. do 10. junija so Nemci izselili 4470 izobražencev in drugih političnih nasprotnikov v Srbijo, 217 duhovnikov pa na Hrvaško.⁷⁵ V drugem selitvenem valu od 11. julija do 27. septembra so izselili Nemci 10 200 oseb,⁷⁶ v tretjem selitvenem valu do 16. decembra pa še okrog 34 000.⁷⁷ Treba pa je omeniti, da so sprva nameravali Nemci s Štajerskega preseliti še mnogo več Slovencev, kot kažejo navedeni podatki.⁷⁸ Vendar Nemci svojega načrta nikoli niso do kraja izvedli.

Proti nemški zasedbi in ponemčevanju Štajerske so začeli komunisti pripravljati upor, ki so se mu pridružili tudi drugi zavedni Slovenci. Ker so Nemci takoj po zasedbi razpustili vse slovenske javne politične stranke in društva in so kmalu po prihodu zaprli mnogo njihovih najvplivnejših članov, nekateri pa so se umaknili v Ljubljano, je ostala na Štajerskem do ustanovitve organizacij Osvobodilne fronte edina slovenska stranka ilegalna komunistična partija,⁷⁹ ki je tudi po okupaciji pridobivala nove člane. Pokrajinski komitei KPS za severno Slovenijo je usmerjal delovanje komunistov v skladu z navodili Centralnega komiteja KPS, vendar mu je bila prepuščena široka pobuda za ukrepanje v posebnih okoliščinah. Komunisti so se ob pripravah na vstajo laže znašli, ker so se bili že pred vojno navadili na ilegalno politično delo in so te izkušnje kasneje prenašali na organizacije Osvobodilne fronte. Mnogi komunisti so se že takoj po okupaciji umaknili v ilegalo, ker pa jih Nemci niso takoj iskali, so se nekateri začasno zopet vrnili domov.⁸⁰

⁷¹ France Škerl, Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 771.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam, str. 768.

⁷⁴ Prav tam, str. 795.

⁷⁵ Prav tam, str. 787.

⁷⁶ Tone Ferenc, Systeme d'occupation des nazis en Slovène, str. 64.

⁷⁷ France Škerl, Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, letnik VI-VII, str. 794.

⁷⁸ Prav tam, str. 791.

⁷⁹ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 547.

⁸⁰ Prav tam, str. 548.

Organizacije komunistov, ki niso delovale le v industrijskih središčih, ampak so bile močne tudi ponekod na podeželju,⁸¹ so s pomočjo drugih zavednih Slovencev zbirale orožje in pozivale z letaki prebivalstvo, naj ne naseda nemški propagandi in naj z uporom prepreči izvesti nemškimi nacistom njihove načrte. Opozarjale so, da je nemški nacizem najhujši sovražnik delovnega ljudstva in da grozi uničiti mnoge narode, pri čemer so mu tudi Slovenci močno napoti. V partijskih tehnikah so razmnoževali letake in drugo literaturo, ki je prihajala iz Ljubljane in pozivala na upor.⁸² Na pobudo vojaških komisij so sledile tudi prve diverzantske in sabotažne akcije borbenih skupin,⁸³ v katere so pridobili komunisti tudi mnoge druge zavedne Slovence.

Ko so ustanovili komunisti skupno z zastopniki Jugoslovanske strokovne zveze 22. maja Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Štajersko,⁸⁴ je omrežje odborov OF hitro raslo. Pobudo vojaške komisije pri CK KPS za ustanavljanje vojaških komitejev, ki naj bi pripravili ljudi na obožen upor, je sporočil Aleš Bebler organizatorjem osvobodilnega boja na Štajerskem sredi junija na sestanku v bližini Celja.⁸⁵ Ustanavljanje vojaških komitejev, ki so začeli pripravljati oboroženo vstajo, je okrepilo odpor proti okupatorju. Že pred 22. junijem je bilo na Štajerskem 30 ilegalcev, ki so delovali v okviru Osvobodilne fronte, razen tega pa je bilo še nekaj ilegalcev, ki so zbežali pred aretacijami, vendar se v narodnoosvobodilni boj na Štajerskem niso vključili, ker so se umaknili na italijansko okupacijsko ozemlje, nekateri pa celo v Srbijo.⁸⁶ Med ilegalci, ki so ostali na Štajerskem in pripravljali upor, je bilo 10 delavcev, 1 kmet, 2 vajenca, 2 dijaka, 1 obrtniški pomočnik, 3 obrtniki, 1 študent in 10 ljudi drugih poklicev. Med temi je bilo 23 članov KPS, 2 člana SKOJ, 1 sokol, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske nacionalne stranke, 1 član Jugoslovanske radikalne zajednice, 2 pa pred vojno nista bila politično organizirana.

Ko so nameravali Nemci po napadu na Sovjetsko zvezo aretirati vse komuniste, se je število ilegalcev do 7. julija povečalo za 48. Od tega je bilo 28 delavcev, 8 obrtniških pomočnikov, 4 obrtniki, 1 kmet, 1 nameščenec in 2 dijaka, 4 pa so opravljali druge poklice. Med temi je bilo 36 članov KPS, 1 kandidat za člana KPS, 4 člani SKOJ, 2 sokola, 3 pred vojno niso bili politično organizirani, za 2 pa nimamo podatkov. V gozdovih nad industrijskimi središči so začele nastajati prve partizanske skupine. Partijska organizacija v Mariboru je začela na pobudo pokrajinskega komiteja KPS že konec junija ustanavljati partizansko enoto na Pohorju.⁸⁷ Tudi na sestanku komunistov iz zasavskih revirjev 23. junija, na katerem je bil navzoč instruktor CK KPS Sergej Kraigher, je bilo določeno, da se morajo umakniti vsi kompromitirani komunisti v ilegalno in ustanoviti partizansko skupino.⁸⁸ Ker se nekateri komunisti iz Hrastnika niso dosledno ravnali po teh sklepih in so se po nekaj dneh vrnil domov, so Nemci mnoge v začetku julija aretirali.⁸⁹

⁸¹ Prav tam, str. 539.

⁸² Prav tam, str. 550, 551.

⁸³ Prav tam, str. 550.

⁸⁴ Prav tam, str. 549.

⁸⁵ Prav tam, str. 551 in izjava Lojzeta Požuna, sodelavca IZDG v Ljubljani.

⁸⁶ Izjava Lojzeta Požuna.

⁸⁷ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 552.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Izjava Lojzeta Požuna.

Oborožen boj, povezan z odhodom v partizane, se je začel na Štajerskem prej kot na Gorenjskem, čeprav ni zajel hkrati vseh krajev. V noči med 6. in 7. julijem so bile po nalogu pokrajinskega komiteja KPS izvedene napisne akcije, povezane z razbijanjem nemških kažipotov, v raznih krajih v Savinjski, Šaleški in Mislinjski dolini, pa tudi v Rušah in Mariboru.⁹⁰ 14. julija je bila podobna akcija v Trbovljah,⁹¹ naslednjega dne pa ponovno v Rušah.⁹² Skoraj vsakdo je pred odhodom v partizane izvedel kako diverzantsko ali sabotažno akcijo in s tem pokazal Nemcem svojo upornost. Ker nekateri po opravljenih akcijah niso takoj odšli v partizane, se je Nemcem posrečilo z množičnimi aretacijami in mučenjem v zaporih odkriti tudi nekatere storilce teh akcij. Nemci so odhod ljudi na Pohorje budno zasledovali, tako da se jih je od 70 prebilo na Pohorje le 35.⁹³

Med 7. julijem in 5. avgustom je odšlo na Štajerskem v partizane 120 ljudi in sicer 67 delavcev, 21 obrtniških pomočnikov, 7 obrtnikov, 1 kmet, 2 nameščenca, 5 vajencev, 6 dijakov, 3 študentje, 4 ljudje drugih poklicev, za 4 pa nam ni uspelo ugotoviti poklica. Od teh je bilo 61 članov KPS, 3 kandidati za člane KPS, 37 članov SKOJ, 2 sokola, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske radikalne zajednice, 10 jih pred vojno ni bilo politično organiziranih, za 6 pa nimamo podatkov o njihovi predvojni politični pripadnosti.

Sprva je nastalo več manjših partizanskih skupin, ki so se začele okrog 20. julija po nalogu pokrajinskega komiteja KPS združevati v partizanske čete. Razen Pohorske čete so julija organizatorji vstaje ustanovili še šaleško partizansko skupino,⁹⁴ Trboveljsko četo,⁹⁵ Celjsko četo,⁹⁶ Savinjsko četo,⁹⁷ krško partizansko skupino⁹⁸ ter zagorsko partizansko skupino,⁹⁹ ki se je 1. avgusta združila s Trboveljsko četo in je nova enota dobila ime Revirska četa.¹⁰⁰

Čete so sprva preskrbovale terenske organizacije Osvobodilne fronte. Tudi partijske organizacije so zbirale gnotna in denarna sredstva za osvobodilni fond, ki je bil namenjen za opremo partizanskih enot.¹⁰¹ Navodila za organizacijo in pobude za akcije so dajali partizanskim četam vojaški komiteji pri okrožnih komitejih KPS, k akcijam pa so jih spodbujali tudi Miloš Zidanšek, član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet,¹⁰² in drugi člani pokrajinskega komiteja KPS. V akcijah in spopadih z Nemci so štajerske partizanske enote izgubile do 5. avgusta 36 ljudi. Že 29. julija so Nemci zajeli v gozdu Žvika nad Krškimi krško partizansko skupino in ujete borce naslednjega dne

⁹⁰ Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 553; Tone Ferenc, Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem. Prispevki 1961, št. 1-2, dok. št. 26, 27, 28.

⁹¹ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 102 in 103.

⁹² Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 553.

⁹³ Prav tam, str. 554.

⁹⁴ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, str. 269, opomba 2.

⁹⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 59, opomba 6.

⁹⁶ Prav tam, str. 75, op. 5.

⁹⁷ Prav tam, str. 94, op. 8.

⁹⁸ Milan Podobnik, Z leti se odkrije vse. Borec 1956, št. 8-9.

⁹⁹ Lojze Požun, Revirska četa leta 1941. Prispevki 1961, str. 127, 132.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 134-139.

¹⁰¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 50, op. 5.

¹⁰² Zbornik dokumentov in podatkov, str. 43, op. 2.

ustrelili.¹⁰³ 31. julija so Nemci z napadom na šolsko taborišče Pohorske čete začasno razpršili tudi to enoto.¹⁰⁴

Nemci so si prizadevali zadušiti narodnoosvobodilni boj z ostrimi policijskimi ukrepi in z napadi na partizanske enote. Posrečilo se jim je zavreti množičen odhod v partizane, tako da se je pridružilo partizanskim enotam med 5. avgustom in 4. oktobrom le 16 novih borcev, od tega polovico delavcev, 1 obrtniški pomočnik, 2 obrtnika, 1 nameščeneec, 2 dijaka, za 2 pa nismo mogli ugotoviti poklica. Med temi je bilo 8 članov KPS, 3 člani SKOJ, 1 sokol, 3 pred vojno politično niso bili organizirani, za enega pa nimamo podatkov o njegovi predvojni politični pripadnosti. V tem času so se štajerske partizanske enote po številnih akcijah in spopadih zmanjšale za 119 borcev. Nemcem je uspelo pri Šentrupretu 27. avgusta obkoliti in uničiti Celjsko četo.¹⁰⁵ Preživeli borci Celjske čete so 1. oktobra pripravljali ustanovitev II. celjske čete, vendar so Nemci zaradi izdaje obkolili zborna mesto in preprečili, da bi ta posegla v oboroženi boj.¹⁰⁶ Revirska četa je v noči med 8. in 9. avgustom napadla orožniško postajo v Zagorju,¹⁰⁷ nato pa se je 12. avgusta razdelila na dve skupini; ena je odšla na Dolenjsko po orožje, druga pa se je po nemškem napadu nad Hrastnikom umaknila pod Kum, kjer so jo Nemci 20. avgusta iznenadili in razbili.¹⁰⁸ V Revirjih je ostalo le 10 partizanov. Ti so sestavljali jedro nove Revirske čete, ki je odšla v Savinjsko dolino in skupaj s Savinjsko četo 25. avgusta napadla rudniško stražo v Zabukovici.¹⁰⁹ Nemci so obkolili v Šentjanžu pri Velenju šaleško partizansko skupino, vendar so se vsi borci prebili, nato so se štirje priključili Pohorski četi,¹¹⁰ drugi člani skupine pa so se septembra razšli. Po napadu na orožniško postajo Ribnica na Pohorju v noči na 12. avgust¹¹¹ in po spopadu z nemško vojaško enoto na Klopnem vrhu 17. septembra je odšla Pohorska četa prek Mislinjske doline na šaleško območje in se tako izognila večji nemški hajki na Pohorju.¹¹²

V obdobju med 5. avgustom in 7. novembrom, ko so bile partizanske enote na Štajerskem najmočnejše in tudi dokaj aktivne, so imele vso podporo terenskih organizacij. Na pobudo CK KPS so bili poslani iz partizanskih enot nekateri najsposobnejši organizatorji na politično delo v pomoč vodstvom terenskih organizacij, ki same niso zmogle dovolj učinkovito razviti vstaje. V partizanskih četah so bili določeni nekateri borci, posebno pa partizanke, za vzdrževanje zvez s terenskimi organizacijami.¹¹³ Tako so si pomagale tudi na Štajerskem partizanske enote graditi politično zaledje.

¹⁰³ Prav tam, dok. št. 113 in Milan Podobnik, Z leti se odkrije vse. Borec 1956, št. 8—9.

¹⁰⁴ Boris Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 554.

¹⁰⁵ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 24.

¹⁰⁶ Stane Terčak, Ali je bila II. celjska četa. Letopis muzeja narodne osvoboditve LRS 1957, str. 107—111.

¹⁰⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 14.

¹⁰⁸ Boriš Čižmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije, 1941, I, str. 558.

¹⁰⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, VI/1, str. 94, op. 8.

¹¹⁰ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 16. — Glej tudi: Boriš Čižmek, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 559.

¹¹¹ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 8.

¹¹² Prav tam, dok. št. 11, 12, 13 in 14.

¹¹³ Izjava Lojzeta Požuna.

Po združitvi štajerskih partizanskih enot v začetku oktobra na Grmadi nad Plešivcem¹¹⁴ je Štajerski bataljon v noči med 7. in 8. oktobrom vdrl v Šoštanj,¹¹⁵ uspešno odbijal 26. oktobra nemški napad na Čreti,¹¹⁶ 29. oktobra pa odšel proti Posavju,¹¹⁷ da bi skupno z Brežiško četo, ustanovljeno 28. oktobra,¹¹⁸ in s pomočjo dolenjskih partizanskih čet, preprečil izseljevanje Slovencev iz Posavja in Obsotlja in pozval ljudi na upor.¹¹⁹ Premoč Nemcev, ki so jim ob zasledovanju bataljona pomagali tudi člani wehrmannschafta, pa je bila zaradi prihajajoče zime prevelika, da bi mogle partizanske enote opraviti svojo veliko nalogo. Dolenjski partizani so se po napadu na postojanko na Bučki vrnili čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.¹²⁰ Štajerski bataljon pa se je potem, ko ni mogel vzpostaviti zveze z Brežiško četo, vrnil 7. novembra s Kozjanskega v Griže, nato so se čete razšle na svoja operativna področja in se razdelile v manjše skupine, da bi lažje prezimovale.¹²¹

Od 4. oktobra do 7. novembra se je pridružilo partizanskim enotam na Štajerskem 36 novih borcev in sicer 7 delavcev, 8 obrtniških pomočnikov, 2 obrtnika, 1 kmet, 3 nameščenci, 3 vajenci, 5 dijakov, 4 študentje; 2 sta pred vstopom v partizane opravljala drug poklic, za 1 pa nam poklic ni znan. Med temi je bilo 10 članov KPS, 14 članov SKOJ, 6 sokolov, 4 pred vojno politično niso bili organizirani, politična pripadnost 2 pa ni znana. Partizanske enote so v tem času izgubile 14 borcev. Nato se je do konca leta 1941 pridružilo partizanom le še 16 novih borcev in sicer 14 delavcev in 1 vajanec, za poklic 1 pa ni podatkov; od teh so bili 4 člani KPS, 5 članov SKOJ, 1 je bil pred vojno član JRZ, predvojna politična pripadnost 6 novih borcev pa ni znana. Največ novih borcev se je pridružilo konec decembra Revirski četi. Od 7. novembra do konca leta so izgubile štajerske partizanske enote 44 borcev. Brežiško četo so Nemci 28. novembra v Gorjanah pri Podsredi obkolili in uničili.¹²² Tako je ostalo do konca decembra 1941 v partizanskih enotah na Štajerskem le še 58 partizanov.

Že ta opis kaže, kako težko nalogo so imeli organizatorji vstaje na Štajerskem. Do zime je uspelo Nemcem aretirati mnoge organizatorje narodno-osvobodilnega boja in razkriti številne terenske organizacije,¹²³ zato tudi partizanske enote niso mogle razširjati svoje borbene dejavnosti in se bolj množično krepiti z novimi borci. Prav to je dokaz, kako potrebno je bilo v slovenskih razmerah široko organizirano omrežje odborov OF, ki naj bi zajelo najširše sloje slovenskega naroda.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je bilo obveščeno o težkem položaju partizanskih enot na Štajerskem, zato je 15. decembra ustanovilo iz treh čet na Kremenjaku II. štajerski bataljon, ki je odšel 22. decembra čez

¹¹⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 138, op. 2.

¹¹⁵ Prav tam, dok. št. 54.

¹¹⁶ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 58 in 59.

¹¹⁷ Prav tam, dok. št. 60.

¹¹⁸ Zbornik dokumentov in podatkov, str. 76, op. 2.

¹¹⁹ Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 61, op. 2.

¹²⁰ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 63, op. 2 in dok. št. 79, op. 6.

¹²¹ Prav tam, dok. št. 69, op. 2 in 3.

¹²² Ferenc, Okupatorjevi dokumenti, dok. št. 72.

¹²³ Boris Čizmek, Ustanak u Štajerskoj. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, I, str. 566.

italijansko-nemško okupacijsko mejo proti Litiji. Po boju pri Libergi pa se je bataljon po nekaj dneh vrnil na italijansko okupirano ozemlje.¹²⁴

Partizanske enote na Štajerskem v letu 1941 niso dobile potrebne širine, ampak so se v glavnem omejile le na nekatere družbene sloje. To se je zgodilo zaradi gostega omrežja okupatorskih postojank, demagoške propagande nemških nacistov, posebno pa nemške narodnostne manjšine, množičnega izseljevanja Slovencev in ostrih policijskih ukrepov, kar je preprečilo, da bi postale organizacije Osvobodilne fronte povsod resnično množične, da pa jih Nemci kljub temu ne bi mogli odkriti.

Med 266 ljudmi, za katere smo ob popisu ugotovili, da so bili v letu 1941 partizani na Štajerskem, je bilo 250 moških in 16 žensk. 61 jih je bilo poročenih. Nad 50 let sta bila stara 2, 21 jih je bilo rojenih v letih od 1892 do 1901, 111 v letih od 1902 do 1916, 76 v letih od 1917 do 1921, mlajših kot 20 let je bilo 45, za 11 partizanov pa nismo našli rojstnih podatkov. Leta 1941 je izšlo iz delavskih družin 152 štajerskih partizanov, iz obrtniških 27, iz kmečkih 28 in iz nameščenskih 16, za socialno poreklo 43 borcev pa nismo mogli dobiti podatkov.

Na Štajerskem je bilo v letu 1941 v partizanih 134 delavcev, 39 obrtniških pomočnikov, 18 obrtnikov, 4 kmetje, 7 nameščencev, 11 vajencev, 17 dijakov, 8 studentov in 21 ljudi drugih poklicev, za 7 partizanov pa nismo mogli ugotoviti poklica pred njihovim odhodom v partizane. Že ti podatki nam dovolj nazorno pričajo, da je dal delavski razred jedro tudi prvim štajerskim partizanskim enotam, da pa organizatorjem vstaje ni uspelo pritegniti v partizane kmečkega prebivalstva in da so Nemci z izselitvijo mnogih narodno zavednih ljudi v Srbijo preprečili tudi mnogim izobražencem, da bi se bili pridružili partizanskim enotam na Štajerskem. Niso bili namreč redki slovenski izseljenci, ki so se že v letu 1941 pridružili partizanom v Srbiji in ustanovili Slovensko četo.

Od štajerskih prvoborcev jih je obiskovalo samo osnovno šolo 174, 47 jih je imelo obrtno šolo, 29 dokončano srednjo šolo in le 1 visokošolsko izobrazbo, za 15 borcev pa šolske izobrazbe nismo mogli ugotoviti.

V letu 1941 je odšlo na Štajerskem v partizane 142 članov KPS, 4 kandidati za člane KPS, 65 članov SKOJ, 12 sokolov, 1 je bil pred vojno član Jugoslovanske nacionalne stranke, 3 so bili člani Jugoslovanske radikalne zajednice, 22 jih pred vojno politično ni bilo organiziranih, čeprav jih je 8 od teh sodelovalo s komunisti, za 17 partizanov pa nismo mogli ugotoviti njihove predvojne politične pripadnosti. To ravno kaže, da se je partizanski boj zaradi težkih razmer preveč omejil le na komuniste, ki jim ni uspelo bolj množično pritegniti v partizanske vrste tudi ljudi iz drugih predvojnih političnih organizacij in skupin. Zanimiv je podatek, da je bilo 64 ljudi, ki so odšli leta 1941 v partizane na Štajerskem, že pred vojno zaprtih zaradi naprednega političnega delovanja. Od Primorcev, ki so pribežali med obema vojnama pred fašističnim nasiljem v Jugoslavijo, so se pridružili štajerskim partizanom le 3, mnoge druge pa so Nemci izselili. Anketa je tudi pokazala, da je vstopilo v partizane 8 španskih borcev in 18 prostovoljcev pri obrambi Jugoslavije aprila 1941. 24 ljudi so Nemci zaprli že pred odhodom v partizane; nekatere so nato izpustili, drugim pa je uspelo pobegniti iz zapore. Iz popisa je mogoče ugotoviti, da je 225 ljudi že pred vstopom v partizane aktivno delovalo v pripravah na oborožen boj in pri ustanavljanju odborov OF, kar je zelo visok odstotek

¹²⁴ Zbornik dokumentov in podatkov, dok. št. 79 in op. 6.

ob primerjavi z Gorenjsko, kjer so se vstaji pridružili tudi mnogi ljudje, ki v organizacijah Osvobodilne fronte do takrat še niso aktivno delovali.

Ko smo ugotavljali neposreden vzrok, zaradi katerega so odhajali ljudje v partizane, smo ugotovili, da jih je 12 pobegnilo iz zapora, 66 se jih je z odhodom v partizane izognilo aretaciji, 135 jih je odšlo v partizane po nalogu organizacij, ki so vodile narodnoosvobodilni boj, 46 se jih je odločilo za odhod v partizane, ne da bi jim grozila aretacija in brez naloga političnih organizacij, za 7 ljudi pa ni ugotovljen neposredni vzrok za odhod v partizanske vrste. Podatek o tem, da je več kot polovica borcev odšlo v partizane po nalogu Osvobodilne fronte, predvsem pa po nalogu komunistične partije, priča o tem, da so bile razmere za narodnoosvobodilni boj na Štajerskem še težje kot na Gorenjskem in da so si organizatorji vstaje na Štajerskem močno prizadevali okrepiti partizanske enote, medtem ko je pripravljenost ljudi na splošen upor močno zaostajala za temi prizadevanji.

Ko ugotavljamo vzroke, zaradi katerih so se štajerske partizanske enote do konca leta tako skrčile, je treba povedati, da je padlo v spopadih s sovražnimi enotami na Štajerskem 16 borcev že leta 1941, 1 pa je izgubil življenje po nesreči, 74 partizanov so Nemci ujeli ali pa aretirali, 26 se jih je vrnilo domov, 43 jih je odšlo na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani (nekateri od teh so odšli na Hrvaško, nekateri pa na ozemlje današnje republike Avstrije), 43 se jih je priključilo drugim partizanskim enotam na Slovenskem, 1 je sam zapustil partizansko enoto in postal izdajalec, usoda štirih ni znana, 58 pa jih je ostalo do konca leta v partizanskih enotah na Štajerskem. Podatka o tem, da se je vrnilo domov le 26 štajerskih partizanov in kar 501 gorenjski partizan pričata o tem, da so bile štajerske partizanske enote trdneje organizirane, predvsem pa o tem, da je bila nevarnost, da bi Nemci zvedeli, kdo je bil začasno v partizanih, na Štajerskem mnogo večja kot na Gorenjskem. Tudi to, da se je pridružilo partizanskim enotam na ozemlju Slovenije, ki so ga zasedli Italijani, 43 štajerskih in le 32 gorenjskih partizanov in da je ostalo do konca leta na Gorenjskem 28 odstotkov vseh borcev, ki so v tem letu vstopili v partizanske enote, na Štajerskem pa le 21,8 odstotka, priča o tem, da so bile razmere za narodnoosvobodilni boj na Štajerskem še težje kot na Gorenjskem.

Od borcev, ki so v letu 1941 zapustili partizanske enote, se jih je 5 še v istem letu priključilo partizanskim enotam na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani, v letu 1942 pa jih je ponovno vstopilo v partizane 28, v naslednjem letu 14, leta 1944 6 in v zadnjem letu narodnoosvobodilnega boja še dva.

Od 266 štajerskih partizanov iz leta 1941 jih je preživelo vojno le 85 ali 31,95 %, kar je za 22 odstotkov manj kot gorenjskih partizanov. V partizanih jih je padlo 81, od tega največ v prvih dveh letih narodnoosvobodilnega boja. Nemci so 73 ujetih ustrelili, od tega 52 že leta 1941, štirje so umrli v koncentracijskih taboriščih, 6 jih je med vojno umrlo naravne smrti, usoda 6 ni znana, 5 so jih kaznovali partizani in partizanska sodišča s smrtjo zaradi grobih kršitev moralnih načel, predvsem pa zaradi sodelovanja z Nemci, 5 jih je padlo v nemški vojski, 1 pa je padel kot domobranec. Iz tega spoznamo, da so Nemci leta 1941 ujeli na Štajerskem 13 partizanov več kot na Gorenjskem in da so obsodili na smrt in ustrelili 18 štajerskih partizanov več kot gorenjskih. Medtem ko so Nemci skoraj vse ujete štajerske partizane iz leta 1941 obsodili na smrt in ustrelili, so precej gorenjskih ujetih partizanov poslali v koncentracijska taborišča. Tako so le 4 štajerski prvoborci umrli v koncentracijskih taboriščih, gorenjskih pa je tam umrlo kar 60.

Nemci so se maščevali tudi nad družinami štajerskih partizanov. Družine 105 partizanov so internirali, družine 15 borcev so začasno zaprli, iz družin 10 partizanov so ustrelili posamezne člane kot talce, družine 11 partizanov so se morale umakniti v ilegalo, družine 5 štajerskih prvoborcev pa so se pred represalijami Nemcev umaknile čez nemško-italijansko okupacijsko mejo.

Partizanske skupine, čete in bataljoni, ki so nastale v letu 1941 na Gorenjskem in Štajerskem, so bile jedro nastajajoče slovenske partizanske vojske na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci. Ta partizanska vojska je nastajala brez izšolanih vojaških kadrov in brez potrebnih skladišč orožja, hrane, sanitetnega in drugega tehničnega materiala in vendar se je morala od prvega dne boriti proti številčno in tehnično mnogo močnejšemu sovražniku. Njeno zaledje so bile organizacije Osvobodilne fronte, s katerimi so bili partizani najtesneje povezani. Partizanske enote so bile najmočnejša povsem vojaška oborožena sila Osvobodilne fronte slovenskega naroda, zato jih sovražniku nikoli ni uspelo ločiti od prebivalstva in uničiti, ali jih prisiliti, da bi zapustile slovensko ozemlje. Partizanske enote so dajale s svojo prisotnostjo, posebno pa s svojim uspešnim bojem, veliko moralno oporo tudi terenskim organizacijam Osvobodilne fronte. Prav v tem sodelovanju so se oblike narodnoosvobodilnega boja med seboj prepletale in dopolnjevale ter druga drugo omogočale.

Med teritorialnimi partijskimi organizacijami in organizacijami Osvobodilne fronte in partizanskimi enotami je mogoče zaslediti tudi neposredno zvezo. Medtem ko je bil na Gorenjskem po vstaji v vsakem okrožju ustanovljen partizanski bataljon, je dalo vsako okrožje na Štajerskem svojo partizansko četo. Že v jeseni 1941 pa je bila tudi ta teritorialnost partizanskih enot premagana in partizanske enote se niso več bojevale le na operativnem področju, na katerem so nastale, ampak na mnogo širšem ozemlju, nekatere gorenjske partizanske enote pa so posegle tudi v boje na slovenskem ozemlju, ki so ga zasedli Italijani.

Partizanske enote na Gorenjskem in Štajerskem so bile sprva aktivnejše kot slovenske partizanske enote, ki so nastale na italijanskem okupiranem ozemlju, kjer so se sprva bolj množično uveljavile druge oblike narodnoosvobodilnega boja, ki pa so omogočile širši razmah slovenske partizanske vojske že zgodaj spomladi leta 1942.

Partizanske enote na Gorenjskem in Štajerskem so si pridobile že v letu 1941 bogate izkušnje in so prehajale od divezantskih akcij k prvim večjim napadom na sovražne postojanke in k prvim uspešnejšim pozicijskim in obrambnim bojem. Na podlagi njihovih izkušenj je komandant Kamniškega bataljona že v jeseni leta 1941 napisal Kratek tečaj za partizanske poveljnike.¹²⁵ Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je pozivalo posebno s številnimi članki v Slovenskem poročevalcu in Slovenskem partizanu te enote k večji borbenosti in jim prek svojih članov in vojaških instruktorjev dajalo nasvete in opozarjalo na napake.

Podatki o socialni in politični pripadnosti borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letih 1941 dokazujejo, da so jedro prvih partizanskih enot v obeh pokrajinah sestavljali delavci in da so ti ostali v absolutni večini vse do konca leta, kljub prizadevanju organizatorjev narodnoosvobodilnega boja, da bi pritegnili v partizane tudi druge sloje. Razen

¹²⁵ Prav tam, dok. št. 81.

delavcev je vstopilo v partizanske enote največ obrtniških pomočnikov, na tretjem mestu pa so kmetje.

Nekaj manj kot četrtina gorenjskih partizanov je bilo članov komunistične partije, kandidatov za člane KPS in članov SKOJ, če pa prištejemo še simpatizerje komunistov, ki so takrat delovanje komunistične partije vsestransko podpirali, pa skoraj ena tretjina. Na Štajerskem, kjer so bile razmere za partizanski boj še težje, pa je bilo med partizani štiri petine komunistov. To zgovorno izpričuje vlogo delavskega razreda in komunistov tako pri ustanavljanju partizanskih enot na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod nemško okupacijo, kot tudi njihovo udeležbo v teh enotah.

Socialna in politična pripadnost borcev in komandnega kadra partizanskih enot je dala partizanski vojski povsem ljudski značaj. Delovni ljudje, posebno pa komunisti, so uveljavili nove odnose ne samo med partizani, ampak tudi med partizansko vojsko in prebivalstvom. Ti odnosi borbenosti in tovarištva, ki so se ohranili tudi potem, ko so se vključili v partizanske enote bolj množično tudi drugi družbeni sloji, posebno pa kmetje, in druge politične skupine, so vplivale na preobrazbo vsega slovenskega naroda.

Navedeni podatki nam sicer ne morejo dokončno odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila socialna in politična pripadnost partizanov leta 1941 v slovenskem merilu. Prav gotovo je delež izobraženstva, študentov in dijakov znatno večji v partizanskih enotah, ki so bile ustanovljene na italijanskem okupiranem ozemlju, zato bodo šele podatki, ki jih bo treba še zbrati za partizane iz Ljubljane, Dolenjske, Bele krajine, Notranjske, Primorske in Prekmurja, dokončno pokazali, iz katerih družbenih slojev in političnih skupin je zrasla v letu 1941 slovenska partizanska vojska, ki sicer ni bila edina, pač pa najmočnejša in tudi najpomembnejša oborožena formacija Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Že doslej zbrani podatki pa dokazujejo, da je izšlo največ slovenskih partizanskih prvoborcev iz delovnih množic, ki so bile v preteklosti odrinjene iz slovenskega javnega življenja, ki pa so s svojim bojem pokazale težnje teh množic po narodni in socialni osvoboditvi in so dale narodnoosvobodilnemu boju značaj ljudske revolucije posebne vrste.

Jože Krall

Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941–1945

Doba od napada fašističnih sil na Jugoslavijo, ko so si trije okupatorji razdelili med seboj Slovenijo in jo razkosali na tri dele, v katerih je vsak izmed njih uvedel svoj poseben režim strahovanja in raznarodovanja Slovencev, pa vse do osvoboditve, pomeni za slovenski narod eno najtežjih razdobj, ko se je moral naš mali narod boriti za svoj obstoj. Odrešilna misel narodnoosvobodilnega boja, ki jo je postavila na čelo svojega programa Osvobodilna fronta slovenskega naroda in ki naj bi spodbudila slovensko ljudstvo k odporu proti fašističnim nasilnikom, je morala dobiti zato svoje mesto tudi v tisku.

Osvobodilna fronta, ki se je od vsega začetka zavedala pomembnosti tiska kot sile, ki »izraža, ustvarja in oblikuje javno mnenje« (Vida Tomšič na novinarski konferenci 1944), je potrebovala za svoje delo široko razporedeno mrežo ilegalnega propagandnega tiska. To pa je imela tedaj samo KPS, ki je bila pobudnik in organizator tako osvobodilnega gibanja kot slovenskega narodnoosvobodilnega tiska. KPS je imela tedaj edina največ izkušenj v ilegalnem delu in širjenju tiskovne propagande ter močno razpreden tiskarski in tehnični aparat po vsej Sloveniji.¹ Ta je dala na voljo osvobodilnemu gibanju svojo centralno tehniko, katere naloga je potem bila organizirano voditi vse ilegalno tiskarstvo in tisk, potreben za širjenje in utrjevanje osvobodilnega gibanja v vseh pokrajinah slovenskega ozemlja.

Centralna tehnika KPS je takoj po okupaciji Slovenije razširila svoje delo s tem, da je povečala zmogljivost že obstoječih ilegalnih tehnik ter organizirala nove ilegalne tiskarne in jim obenem zagotovila s svojim posebnim nabavnim aparatom vsa potrebna tehnična sredstva. Z zanesljivimi kurirskimi zvezami je povezala med seboj posamezne pokrajine, ki so jih ločili okupatorji z utrjeno mejo, še posebno važno pa je bilo pripravljane skrivališč (bunkerjev) za tehnike oziroma tiskarne, za bivališča ilegalnih političnih aktivistov in organiziranje dokumentne tehnike, ki je morala s precizno ponarejenimi okupatorskimi dokumenti omogočiti delo ilegalnim delavcem po vsej Sloveniji.² Na ta način organizirana in z izkušenim kadrom preskrbljena je Centralna tehnika KPS edina mogla biti kos vsem težavnim nalogam, ki jih ji je ves čas nalagal narodnoosvobodilni boj.³

¹ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 12 in Marica Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne tehnike. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 201–252.

² Savica Hočvar, Punkti dokumentne tehnike v letu 1941. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 254–263.

³ Razvoj in delo centralne tehnike KPS 1941–1945. Rokopis IZDG.

Za razmnoževanje prepotrebne literature se je v začetku posebno močno razvila ciklostilna tehnika, ki je lahko v kratkem času in v razmeroma številnih izvodih izdelala in razmnožila potrebne letake ali Slovenskega poročevalca. Ta je že sredi maja 1941 začel izhajati kot informacijski organ Osvobodilne fronte. Ker pa ni bil samo informativno glasilo Osvobodilne fronte, ampak je v svojih člankih izražal tudi jasna stališča do vseh pomembnih dogodkov ter s tem dajal tudi smernice za delo, ga je bilo treba razmnožiti v veliko izvodih.⁴ Vse to pa je bilo možno le z organiziranjem številnih ciklostilnih tehnik tako v Ljubljani,⁵ kakor izven nje⁶ v vseh pokrajinah, kamor so po skrivnih zvezah pošiljali v Ljubljani izdelano ilegalno literaturo, da so jo tamkajšnje tehnike ponatisnile za svoja področja.

Potreba po osvobodilnem tisku je že takoj v začetku narekovala ustanovitev ilegalnih tiskarn, ki so edine mogle razmnoževati tisk v večjih nakladah. Zato so v Ljubljani organizirali v letih 1941—1943 kar šest ilegalnih tiskarn. Vse svoje izdelke so natisnile v razmeroma visokih nakladah, saj so tiskali brošure v 5000 do 6000 izvodih, periodične liste v 6000 do 8000 izvodih, drobni tisk — letake in razne formularje — pa celo v 13 000 do 15 000 izvodih.⁷

Izkušnje, ki si jih je pridobila Centralna tehnika KPS v Ljubljani z graditvijo skrivnih bunkerjev in z organiziranjem ilegalnih tehnik in tiskarn, je posredovala tudi osvobodilnemu gibanju izven Ljubljane, kjer so v vseh pokrajinah Slovenije ves čas našega osvobodilnega boja prav tako razmnoževale osvobodilni tisk številne tehnike in tiskarne.

Že v letu 1941 so ponatiskovale osvobodilni tisk nekatere tehnike izven Ljubljane (v Novem mestu, na Jesenicah, v Kranju in Mariboru), večji razmah pa je doživel ilegalno tiskarstvo leta 1942, ko je bilo osvobojeno prvo večje ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem in se je preselilo vodstvo osvobodilnega gibanja na Dolenjsko (tehnika na Tisovcu). Tedaj so organizirali prve ilegalne tehnike v posameznih okrožjih (belokranjska, novomeška, stiška in notranjska tehnika) pa tudi vojaške enote (odredi in grupe odredov) so osnovale lastne vojaške tehnike in izdajale ter razmnoževale svoja glasila.⁸

V italijanski ofenzivi poleti 1942 je ilegalni tisk zunanjih tehnik sicer močno upadel, popolnoma prenehal pa ni več nikoli. Že v jeseni 1942 in pozimi 1942-43 so ponatiskovale osvobodilni tisk tehnike posameznih okrožij, ki so po italijanski ofenzivi delovale v varnejšem okrilju vojaških enot (npr. stiška

⁴ Samo SP so v letu 1941 razmnožili v 132 700 izvodih. — Glej France Škerl, Slovenski poročevalca 1941. Ponatis. Ljubljana 1951, str. 17.

⁵ V Ljubljani so delale tehnike po dosedaj zbranih podatkih na 55 mestih. — Glej Bibliografija izdanja u NOR 1941—1945. Beograd 1964, str. 814 in Adolf Arigler, Prve ciklostilne tehnike. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 264—275.

⁶ Spomladi leta 1942 je bilo v bližnji okolici Ljubljane 14 stalnih tehnik. — Glej Marica Cepe, Ogorčen boj proti okupatorjevi blokadi. IX. pohod po poteh okupirane Ljubljane. Ljubljana 1965, str. 23.

⁷ Ludvik Čarni, Ilegalne grafične tehnike CT KPS v Ljubljani. Kronika 1960, str. 1—8. — Po nepopolnih podatkih so ilegalne tiskarne v Ljubljani izdelale od septembra 1941 do marca 1943 76 000 raznih listov, 72 000 brošur, 1 775 000 letakov in parol ter 52 000 formularjev ali tiskovin. Glej Rado Cenčič, Partizanske tiskarne med narodnoosvobodilno vojno. Grafična revija 1953, št. 3, str. 12—18.

⁸ Partizanski vestnik, glasilo Notranjskega odreda. Dolenjski partizan, glasilo Dolenjskega odreda. Mlada pest, glasilo II. grupe odredov. Glas partizanov, glasilo III. grupe odredov.

tehnika pri Zahodnodolenjskem odredu),⁹ pojavita pa se celo že 2 tehniki v Slovenskem primorju,¹⁰ 3 na Gorenjskem¹¹ in 3 na Štajerskem.¹²

Ljubljana je tudi po odhodu vodstva osvobodilnega gibanja na osvobojeno ozemlje ostala center ilegalnega tiskarstva vse dotlej, dokler se ni vodstvo osvobodilnega gibanja v jeseni 1942 preselilo z Roga — s krajšim vmesnim bivanjem v Podlipoglavu — v Dolomite, torej v bližino Ljubljane. Tam se je razvil nato nov center našega osvobodilnega tiska, tako imenovana Dolomitska tehnika (imenovana tudi tehnika glavnega poveljstva), ki je prevzela razmnoževanje naših osrednjih listov in druge literature.¹³

Z reorganizacijo narodnoosvobodilne vojske po italijanski ofenzivi jeseni 1942 in z njenimi uspehi pozimi in spomladi 1942-43 ter z notranjo utrditvijo enotne politične organizacije Osvobodilne fronte s podpisom dolomitske izjave se prične ponoven razmah osvobodilnega gibanja in obdobje živahne politične dejavnosti, s tem pa tudi ponovna rast osvobodilnega tiska.

Povratak vodstva osvobodilnega gibanja iz Dolomitov na Rog v aprilu 1943 je narekoval tudi organiziranje močnejše ciklostilne tehnike, ki naj bi razmnoževala in izdajala osrednji osvobodilni tisk. Iz nekdanje okrožne stiške tehnike, ki se je v marcu 1943 preselila iz Mirenske doline na Kraljevi kamen na Rogu, se je razvila v naslednjih mesecih močna ciklostilna tehnika imenovana Urška 14, ki je prevzela razmnoževanje osrednjega narodnoosvobodilnega tiska in vlogo centralne tehnike.¹⁴ Razen te tehnike je do kapitulacije Italije ponatiskovalo osrednji osvobodilni tisk na Dolenjskem, v Beli krajini, na Kočevskem in Notranjskem še 8 ciklostilnih tehnik. Poleg ponatisov osrednjega tiska so razmnoževale za svoje terene radijska poročila in razne letake, pa tudi okrožnice in drugo za potrebe političnih ali upravnih organov na svojem območju.¹⁵

Tudi v drugih slovenskih pokrajinah so leta 1943 v obdobju pred kapitulacijo Italije nastajale nove ciklostilne tehnike. Razmnoževale so predvsem osrednja glasila in brošure, ki so jih dobivale iz osrednje tehnike Urške 14. Tako so v Slovenskem Primorju razmnoževale osrednji tisk 4 tehnike,¹⁶ izdajale

⁹ Tone Marinček-Bregar, Urška 14. Slovenski poročevalec 1955, št. 62 do 81. — Radko Polič, Žita zorijo, II. del. Zavod Borec Ljubljana 1960, str. 42.

¹⁰ Tehnika v Ajševici pri Gorici, tehnika Soškega odreda na Vipavskem, pozneje na Tolminkem. — Po bunkerjih s prvo tiskarno. Partizan. Trst 1. II. 1946 (enkratna izdaja).

¹¹ Tehnika I. grupe odredov, tehnika Poljanskega bataljona, pozneje tehnika pokrajinskega komiteja, tehnika štaba Kokrškega odreda. — Poročilo pokrajinskega tehnika Adolfa Ariglerja-Bodina z dne 30. X. 1943 v AT IZDG in Emil Cesar, Ilegalne in partizanske tehnike na Gorenjskem do aprila 1943. Loški razgledi VII, 1960.

¹² Tehnika Robida nad Kaplo vasje pri Preboldu, tehnika v Št. Vidu na Planini pri Grabenski mami za Kozjansko in tehnika II. grupe odredov na Dobrovljah pri Creti. — Terčak Stane, Ilegalne partijske tehnike in tiskarne. Celjski tednik 1955, št. 46; Rado Zakonjšek-Cankar, Ciklostilne tehnike na Štajerskem, Ljudska pravica, 21. VII. 1956, spominska izdaja.

¹³ Glej J. Udovič: Pregled slovenskega narodnoosvobodilnega tiska in tehnik ter tiskarn v dobi NOB. Rokopis v IZDG, str. 6.

¹⁴ Glej Tone Marinček-Bregar, navajam v opombi 9.

¹⁵ Tehnika Jožica, Krimska tehnika, Novomeška okr. teh., pomožna teh. Gornjanci, Belokranjska tehnika, Ivica 11, Notranjska teh., Ribniška teh. — Poročila tehnik v AT IZDG in poročila T. Marinčka-Bregarja L. Rojcu-Mihi T. z dne 9. III. 1943 in 20. III. 1943.

¹⁶ Tehnika za sever pozneje imenovana Krn, Južnoprimorska tehnika pozneje Snežnik v Gabrovici v Istri, tehnika PK KPS za Primorsko na Pivki in tehnika

pa so enkrat ali dvakrat mesečno Primorski poročevalec, vestnik slovenskega naroda na Primorskem. Na Gorenjskem je bilo do jeseni 1943 ustanovljenih 11 tehnik, ki so bile razdeljene po štirih gorenjskih okrožjih.¹⁷ Na Štajerskem kjer so bile razmere za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja najtežje, pa je delalo do jeseni 1943 le 5 tehnik¹⁸ in na Koroškem v slovenskem delu 2, onstran meje v Avstriji pa tudi 2 tehniki.¹⁹

Ko je bila po italijanski kapitulaciji osvobojena vsa Dolenjska, Notranjska in Slovensko Primorje, je doživelo partizansko tiskarstvo poseben razmah, saj so centralni glasili Slovenski poročevalec in Ljudsko pravico tiskali najprej v Pavličkovi tiskarni v Kočevju, ki je v kratkem razdobju do nemške ofenzive (21. oktobra 1943) natisnila 39 raznih tiskov v velikih nakladah od 3000 do 14 000 izvodov.²⁰ Še pred nemško ofenzivo so partizanski tiskarji prenesli tiskarske stroje iz tiskarn v Kočevju in Novem mestu v kočevske gozdove, kjer sta se leta 1944 razvili dve veliki tiskarski bazi, od katerih je imela vsaka po en velik brzotiskalni stroj in manjši tiskarski stroj (tigel), to je tiskarna Triglav na Goteniškem Snežniku in Partizanska tiskarna na Rogu.²¹ Ti sta od jeseni 1943 do pomladi (aprila) 1945 tiskali vse naše osrednje časopise, mno-

Matajur v Brdih (Kojško). — J. Oblak, Partizanski tisk na Primorskem. Primorske novice 1960, št. 27—31; isto Primorski dnevnik 1961, št. 100—107 in Slovenski Jadran 1954, št. 27—32. — Kavčič Bogomil, Cikl. teh. Krn. Tolminski zbornik 1956. — Članek cit. v op. 10. — Jeršin Živka, Part. teh. Matajur. Slov. Jadran 1955, št. 33.

¹⁷ V škofjeloškem okrožju: Pokrajinska tehnika KPS, okrožna tehnika Škofja Loka (Miloš Zihler) in okrajna tehnika za Selško dolino imenovana Črni dvor.

V kranjskem okrožju: tehnika Kranj 1 v Kokri nad Povšno, Kranj 2 in Kranj 3 (obe v bližini prve).

V jeseniškem okrožju: Bohinjska rajonska tehnika imenovana Orel pozneje T I., rajonska tehnika Gorje-Bled na Mežaklji pozneje T II., in okrožna tehnika OK Jesenice na Rečici pri Bledu. — Glej vire cit. v op. 11.

V kamniškem okrožju: T I v Duplici in rajonska tehnika za Zasavje v Petelinjskih gozdovih pri Dolskem. — Glej E. Cesar, Razvoj in delo ilegalnih partizanskih tehnik na Kamniškem. Kamniški zbornik VII. 1962 in isti Partizanske tehnike na Gorenjskem v l. 1943. Loški razgledi IX. 1962, str. 11—32.

¹⁸ Tehnika Cankar pri Smiklavžu pri kmetu Skutniku, tehnika Janoš v Senožetih pri Litiji, tehnika Dušan na Bohorju v Podpeči pri Grabenski mami, tehnika v Pesnici pri Mariboru pri Kerenčičevih in Mali Nedelji. — Glej liter. cit. v op. 12 in kartoteko tehnik v IZDG ter Hribar Franc-Savinjšek, Tehnika Cankar. Med Mrzlico in Dobrovljami. 1955, str. 180.

¹⁹ Tehnika OK KPS za Koroško nad Črno, tehnika OK KPS šaleško-mislinjskega na Spodnjem Razborju ter Podjunska tehnika v Beli pri Železni Kapli in Pokrajinska tehnika za Koroško v Rožu nad Mačami pozneje imenovana Obir. — Glej J. Krall, Skrivna ognjišča slovenske besede na Koroškem. Ljud. pravica 21. VII. 1965, spom. izdaja in B. Zolnir, Partizanski tisk ob Meži, Mislinji, Dravi. Maribor 1962.

²⁰ Pavličkova tiskarna je natisnila 6 številc SP v nakladi 6000—10 000 izv., 1 štev. LP v 6000 izv., 19 lepakov in 13 primerkov drugih tiskovin. Letaki oz. lepaki so izšli v 8000—14 000 izvodih, formularji v 800—3000 izv. — Podatki zbrani po arhivskih zapiskih CT KPS v AT IZDG. — Glej J. Krall, Razvoj in delo centralnih partizanskih tiskarn »Triglav« in »Partizanske tiskarne« od kapitulacije Italije do osvoboditve, rokopis za nalogo pri SBK.

²¹ Že v novembru 1943 je začela na Got. Snežniku delati z malim tiskarskim strojem tiskarna imenovana 11-A, od marca 1944 pa v Dol. Brigi z velikim brzotiskalnim strojem tiskarna 12-A, ki sta se v maju združili in dobili avgusta skupno ime Triglav. V juniju 1944 so prepeljali izpod Goteniškega Snežnika brzotiskalni stroj iz kočevske tiskarne in ga popravili v partizanskih delavnicah ter ga nato postavili v na novo zgrajeni tiskarski bazi nad Podstenicami, kamor so pripeljali tudi mali tiskarski stroj (tigel) iz tiskarne 13-A (bivša Urška 14). J. Krall, Cit. v op. 20.

go brošur in drobnega tiska v velikih nakladah tako, da sta oskrbovali s tem tiskom vse centralno osvobodjeno ozemlje in deloma zalagali s svojimi tiski tudi druge slovenske pokrajine. Obe tiskarni sta delali do srede aprila 1945, ko so tiskarno Triglav izsledili iz južnih pokrajin umikajoči se četniki ter jo uničili. Partizansko tiskarno pa so morali zaradi nemško-domobranskega pritiska na Kočevski Rog v aprilu 1945 umakniti iz roških gozdov. Za kratek čas do popolne osvoboditve Slovenije sta tiskali naše osrednje liste tiskarni, ki so ju prevzeli naši tiskarji v takrat že osvobojenem Zadru, zadnji dve številki Slovenskega poročevalca pred osvoboditvijo Ljubljane pa so že natisnili v tedaj osvobojenem Trstu.²²

V ponazoritev dela obeh naših največjih tiskarn naj navedem le nekaj števil. Od skupnega števila 21 časopisov,²³ kolikor sta jih tiskali naši osrednji tiskarni, jih je tiskarna Triglav tiskala 7 (36 števil), Partizanska tiskarna 6 (55 števil).²⁴ Izmenoma sta tiskali obe tiskarni še 8 časopisov (skupaj tiskanih 178 števil; od tega je natisnila tiskarna Triglav 98 števil, Partizanska tiskarna 80 števil). Tako odpade na tiskarno Triglav natis vsega 15 časopisov (skupaj 134 števil) in 40 brošur ali knjig, na Partizansko tiskarno pa 14 časopisov (skupaj 135 števil) in 56 brošur.²⁵ Obe tiskarni sta natisnili tudi vrsto drobnega tiska ter veliko število obveznic in bonov.²⁶

Tema tiskarnama se je na centralnem osvobojenem ozemlju decembra 1944 pridružila še tiskarna glavnega štaba Slovenije, ki je dobila tiskarski stroj ene izmed gorenjskih tiskarn (7-A v Kamniški Bistrici), ki so ga prepeljali v Črnomelj.²⁷ Tu je tiskal predvsem za potrebe vojske. Od 9. aprila 1945 pa so v tej tiskarni tiskali tudi Novice, glasilo Osvobodilne fronte za Dolenjsko in Notranjsko, ki so izhajale nato kot prvi tiskan dnevnik na Dolenjskem med NOB vse do 27. aprila 1945, ko je morala tiskarna zaradi premika glavnega štaba ob zaključnih operacijah proti Trstu, prenehati z delom.²⁸

Kljub temu da so tiskale osvobodilni tisk na centralnem osvobojenem ozemlju v letih 1944-45 kar 3 tiskarne, pa so razmnoževale ta tisk tudi ciklostilne tehnike. Poleg osrednje ciklostilne tehnike, ki je bila v sestavu tiskarne

²² J. Krall, Partizanska tiskarna Triglav na Goteniškem Snežniku. Prispevki za zgodovino del. gibanja 1960, št. 1 in I. Štrekelj-Florjan, Partizanski tiskarni v osvobojenem Zadru. Ljudska pravica 21. VII. 1956, spominska izdaja.

²³ Corriere partigiano, Delavska enotnost, Kmečki glas, Ljudska pravica, Mlada pest, Mladina, Naša vojska, Naša žena, Nova Jugoslavija, Novi rod, Novice, Oesterreichischer Freiheitskämpfer, Pavliha, Pregled dogodkov, Prosveta, Slovenski partizan, Slovenski pionir, Slovenski poročevalec, Tekmovanje zmage, Uradni list SNOS, Vestnik Glavnega štaba NOV in POS.

²⁴ Tu je vštet tudi Pregled dogodkov vojnih in političnih, od katerega je Partizanska tiskarna natisnila 20 števil (od št. 30 z dne 16. III. do št. 49 z dne 21. V. 1944), sicer pa so ga razmnoževali na ciklostilu.

²⁵ Podatki zbrani po poročilih in eksped. polah obeh tiskarn.

²⁶ Po doslej zbranih podatkih je natisnila tiskarna Triglav 67 letakov oz. lepakov, Partizanska tiskarna pa 85 letakov. Obveznic 3% posojila pa je bilo poslanih samo v začetku decembra 1943 7050 komadov v skupni vrednosti 13,170.000 Lit. — Pismo CT KPS z dne 15. XII. 1943.

²⁷ Poročilo CT KPS grafični oddelek za Gorenjsko, Štajersko in Koroško z dne 12. XI. 1944.

²⁸ Novice so začele izhajati 26. I. 1945 in so izhajale najprej dvakrat ali trikrat na teden ter jih je do 8. IV. 1945 tiskala Partizanska tiskarna, nato pa so izhajale dnevno ter jih je tiskala tiskarna glavnega štaba. Vsega je izšlo 44 števil. (Bibliografija NOR str. 646 št. 8721.)

13-A ali Partizanske tiskarne, so razmnoževale še 3 okrožne tehnike²⁹ razna glasila, brošure in drobni tisk za potrebe svojih okrožij. Posebno močno so se razvile v tem obdobju vojaške tehnike pri posameznih enotah, od katerih so skoraj vse izdajale in razmnoževale svoja lastna glasila (tehnika VII. korpusa celo Dnevnik) in krajše ali daljše reportaže v obliki brošur. Vojaških tehnik na centralnem osvobojenem ozemlju je bilo 15.³⁰

Tudi v vseh drugih slovenskih pokrajinah je doživelo partizansko tiskarstvo svoj višek v letu 1944, saj so v Slovenskem Primorju tiskale osvobodilni tisk kar 3 partizanske tiskarne (Ančka 222, Julij 63, pozneje imenovana Doberdob, in Slovenija).³¹ Od teh je tiskarna Doberdob pričela tiskati Partizanski dnevnik (prvi dnevnik med NOB v Jugoslaviji), nato pa ga je tiskala vse do osvoboditve tiskarna Slovenija, ki je natisnila od septembra do konca leta 1944 vsega 102 številki, v letu 1945 pa 87 številčk.³² Vse tri primorske tiskarne so med svojim obstojem natisnile 2 612 419 izvodov raznih tiskov.³³ Poleg ciklostilnih tehnik, ki so razmnoževale osvobodilni tisk že pred kapitulacijo Italije, je v obdobju po kapitulaciji Italije do osvoboditve v Slovenskem Primorju razmnoževalo ta tisk še 17 drugih nevojaških in 14 vojaških tehnik.³⁴

Na Gorenjskem se je še posebno razmahnilo partizansko tiskarstvo po zlomu osi Rim—Berlin, saj je že sredi decembra 1943 začela delovati prva ilegalna tiskarna v kamniškem okrožju (tiskarna OK KPS Kamnik, pozneje imenovana 7-A),³⁵ ki sta se ji pridružili v prvih mesecih leta 1944 še tiskarni

²⁹ Belokranjska (8B), Novomeška in Notranjska.

³⁰ Odredne: Belokranjskega in Dolenjskega odreda. Brigadne: Tomšičeve, Guščeve, Cankarjeve, Levstikove, Ljubljanske, Bračičeve, Belokranjske, I. art. brig. Divizijske: 14., 15. in 18. divizije, teh. VII. korpusa in Glavnega štaba NOV in POS. — Bibliogr. NOR str. 803—806.

³¹ Ančka 222 je začela delati aprila 1944 na Vogerskem in je obratovala tu do avgusta 1944, nakar se je preselila. Julij 63 je tiskala v grapi v bližini Gor. Trebuše najprej kot tiskarna IX. korpusa, avgusta 1944 pa je tiskarno prevzela PT KPS za Slov. Primorje in je dobila ime Doberdob, se nato združila s tisk. Slovenijo, nato pa ponovno začela tiskati samostojno v bližini Stopnika. Tiskarna Slovenija je delala v stirmi grapi pod Vogalci pri Vojskem od 17. IX. 1944 dalje do osvoboditve. — Glej V. Ilovar, Razvoj tiskarn in ciklostilnih tehnik v Slov. Primorju. LP. 21. VII. 1956; spom. izd. in Čenčič cit. v op. 7.

³² Partizanski dnevnik je začel izhajati že 26. XI. 1943 ciklostiliran in ga je najprej izdajal prop. ods. XXXI. diviz. Triglavske, nato pa prop. ods. IX. korpusa ter je postal 1. VI. 1944 (št. 143) glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko. Do št. 234 je izhajal ciklostiliran, nato pa ga je tiskala tisk. Doberdob 13 številčk, od št. 235 (5. IX. 1944) do št. 247 (17. IX. 1944), od št. 248 (18. IX. 1944), dalje ga je tiskala tiskarna Slovenija, pos. izd. z dne 3. V. 1945, št. 88 (6. V. 1945) in št. 89 (7. V. 1945) pa so bile tiskane že v osvobojenem Trstu.

³³ Glej V. Ilovar cit. v op. 31. Rado Čenčič navaja (glej članek cit. v op. 7, str. 17), da so tiskale vse primorske tiskarne 10 časopisov v skupni nakladi 1 600 000 izvodov, 64 000 izvodov brošur ter 800 000 izvodov letakov in raznih tiskovin.

³⁴ Bojnik (K-40), Čaven (I-38), Doberdob pozneje Bojnik, Grmada (J-39), Javornik (G-36), Jelenk (A 30), po združitvi s tehniko Porezen (R-46), Mlada (M-42), Morje (0-44), Nanos (B-31), Porezen (D-33), Sabotin (H-37), Skala (I-41), Slavnik (N-43), Špik, Drago, Žena, teh. Prop. centra za Slov. Benečijo. Teh. Briško-beneškega odreda, teh. Gradnikove, Gregorčičeve, Kosovelove brigade in brigade Gorica (samo l. 1943), teh. XXX., XXXI. in XXXII. divizije, tehnika IX. korpusa, tehnike Andrej, Crni, Rudi in Tone ter teh. III. oper. cone. — Podatki iz AT IZDG in arhiva v Goriškem muzeju v Kromberku (arhiv PT KPS za Slov. Prim. od junija do decembra 1944). M. Breclj, Bibl. partiz. tiska na Prim. Gorica 1965, str. 166 in 167 in V. Ilovar cit. v op. 31.

³⁵ Delala od 15. XII. 1943 v Šrajevi opekarni v Radomljah, se nato selila v Rudnik, kjer je delala 8 mesecev in nato avgusta 1944 v Kamniško Bistrico, kjer

8-A in 4-M,³⁶ tako da so delovale na Kamniškem vso prvo polovico leta 1944 kar tri tiskarne, dokler jih niso v septembru 1944 preselili na Štajersko.

Tudi na desnem bregu Save na področju Poljanske in Selške doline so nastale v letu 1944 kar 3 partizanske tiskarne (Julija, Trilof in Donas), ki so natisnile 196 raznih tiskov v skupni nakladi 881 837 izvodov.³⁷ Že v jeseni 1943 in v začetku leta 1944 so nastale na Gorenjskem tudi nove ciklostilne tehnike.³⁸ Po reorganizaciji gorenjskih tehnik julija 1944 so spadale vse tehnike pod ciklostilni oddelek pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko ter so se tudi preimenovali.³⁹ Konec leta 1944 je razmnoževalo osvobodilni tisk na Gorenjskem 11 ciklostilnih ter 3 vojaške tehnike.⁴⁰

Na Štajerskem je dosegel narodnoosvobodilni tisk svoj višek šele po prihodu XIV. divizije leta 1944, ko so nastajale na posameznih področjih nove ciklostilne tehnike, ki jih je bilo na Štajerskem v letih 1944 in 1945 vsega 20.⁴¹

---

je tiskala do preselitve kadra novembra 1944 na Štajersko. Stroj tigel znamke Viktorija so prepeljali nato v Črnomelj, kjer je tiskal v tiskarni Glavnega štaba Slovenije skoro do osvoboditve. — Poročilo citirano o. vp. 27 in poročila CT KPS iz novembra oz. decembra 1944; glej tudi Kamniški zbornik VIII, 1962, str. 85.

³⁶ Tiskarna 8-A imenovana tudi 30-A je delala v kletnih prostorih hiše Antona Rožiča v Viševku od marca 1944 in je imela avtomatski tiskarski stroj na električni pogon znamke Heidelberg (glej Kamniški zbornik VIII, str. 101). Tiskarna 4-M je delala v gozdni baraki v Petelinjem v hribih nad Vinjami in je pričela z delom verjetno v začetku maja 1944. Imela je star tiskarski stroj tigel (Kamniški zbornik VIII, str. 102). Vse tri kamniške tiskarne so spadale v grafični oddelek A PT KPS za Gorenjsko. — Poročilo PT KPS za Gorenjsko št. 1544/44 od 22. VIII. 1944.

³⁷ Tiskarna Julija je začela delati v bunkerju pri Logu v Poljanski dolini 26. III. 1944, se nato selila v bližino vasi Brode, kjer so jo odkrili in 23. VII. 1944 uničili škofjeloški domobranci. Tiskarna Trilof je začela obratovati 5. VII. 1944 v Belem potoku v Ločniški dolini, odkoder se je septembra 1944 selila v Davčo, kjer je nato delala od osvoboditve. Tiskarna Donas je začela tiskati 20. VIII. 1944 v Ločniški dolini, se v novembru 1944 selila pod Jelovico v bližino vasi Rudno ter tik pred osvoboditvijo v Bohinj. Vse te tri tiskarne so spadale v grafični oddelek B PT KPS za Gorenjsko. — Glej J. Krall, Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka B PT KPS za Gorenjsko. Letopis MNO za leti 1956 in 1957.

³⁸ Tehnika Greben v hribih nad Tržičem, tehnika II-A Jelovica pod vasjo Jamnik, tehnika Skala v bližini Bohinjske Bistrice, Drava pod Jelovico pri Rudnem, tehnika Smlednik v Dragočajni v bližini Medvod ter tehnika RK Mengeš, T 4 v Mali Loki pri Ihanu in T 5. — Kartoteka tehnik v IZDG.

³⁹ Okrožna tehnika Jesenice v Zlatorog, tehnika Nagelj v Špik, tehnika I Tržič v Greben, okrož. teh. Kranj v Jošt, okrož. tehn. Škofja Loka v Darja tehnika I-A v Benko, tehnika II-A v Jelovico, tehnika III-A v Dravo, kamniška tehnika T 3 v Brano, T 4 v Grintovec, T 5 v Skalo. — Poročila tehnik v arhivu PT KPS za Gorenjsko. Glej tudi Kamniški zbornik VIII, 1962 str. 57—120.

⁴⁰ Tehnika Gorenjskega, Kokrškega in Kamniško-zasavskega odreda.

⁴¹ Tehnika Aškerc nad Panečami pri Jurkloštru, Dušan pozneje France Prešeren na Bohorju, Lojze Hochkraut nad Dolom pri Trbovljah, Polh pozneje Slavko Šlander v Zgornji Savinjski dolini nad Mozirjem, Janoš pozneje Vilko Podimbarski v Senožetih v Moravški dolini, Skovik nad Škalskimi Cirkovcami v Šaleški dolini, pozneje Kajuh nad Vodrižem v Mislinjski dolini, Kristof-Stane Ilc nad Primožem na Pohorju, Drava pri Sveti Ani na Pohorju, Mernik nad Oplotnico, Svoboda na Pačeškem vrhu na Pohorju, Lacko v Stogovcih na Ptujskem polju, Prežihov Voranc, Netopir nad Prevaljami, Bojan 33 pri Dravogradu, Tonček Žerjal pri Slovenski Bistrici, Mladinska tehnika Miha Čop nad Ljubnim v Zgornji Savinjski dolini ter vojaška tehnika XIV. divizije, tehnika IV. operativne zone Sever nad Mislinjem na Pohorju in Jug v Šmihelu na Mozirski planini ter pokrajinska tehnika v Ljubnem. — Izjava Rada Zakonjska-Cankarja z dne 17. IV. 1946 v IZDG ter cit. v op. 12 ter B. Žolnir cit. v op. 19.

Za prave tiskarne so bile ugodnejše razmere na Štajerskem šele po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline. Konec septembra 1944 so prepeljali z Moravškega obe tiskarni (8-A in 4-M), kjer zaradi stalnega sovražnikovega kontroliranja terena nista mogli več tiskati. V začetku novembra 1944 se je preselilo na področje Zgornje Savinjske doline še osebje tiskarne 7-A iz Kamniške Bistrice.⁴² Tiskarne na Štajerskem pa niso dolgo tiskale, saj so morale prenehati z delom že v začetku decembra 1944, ko so Nemci pričeli ofenzivo na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline. Osebje Pohorske tiskarne (4-M) in grafičnega oddelka CT KPS za Gorenjsko, Štajersko in Koroško se je prebilo 23. decembra 1944 pri Jevnici prek Save in nadaljevalo delo v tiskarnah na Dolenjskem. Osebje tiskarne Pravica (7-A) so ob selitvi na Dolenjsko zajeli Nemci in ga postrelili.⁴³ V kratkem času enega meseca (od 2. oktobra do 8. novembra 1944), za kolikor so poročila ohranjena, sta izdelali dve tiskarni 4-M (Krim, pozneje imenovana Pohorska tiskarna) in 8-M (podružnica Partizanske tiskarne) skupaj 26 raznih tiskov v nakladi 125 350 izvodov.⁴⁴

Na Koroškem so v letu 1944 po združitvi nekaterih tehnik iz leta 1943 (podjunske tehnike s pokrajinsko tehniko za Koroško) bile ustanovljene 4 tehnike, ki so razmnoževale osvobodilni tisk vse do osvoboditve.⁴⁵

Kakor je bila na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem organizirana centralna tehnika KPS, ki je imela nalogo organizirati tehnike in tiskarne, razmeščati tiskarski ali tehnični kader, razdeljevati rokopise med posamezne tehnike in tiskarne, usmerjati kolportažo oziroma imeti razvid nad izdelano literaturo, kontrolirati relejno in organizirati dobro nabavno omrežje, tako so bile tudi v Slovenskem Primorju, na Gorenjskem in Štajerskem organizirane v začetku leta 1944 pri pokrajinskih vodstvih pokrajinske tehnike, ki so imele enake naloge na svojih področjih.⁴⁶

⁴² Tiskarno 4-M iz gozdnega bunkerja v Matetovem hribu so preselili na Brdo pri Šmartnem ob Dreti, kjer je začela tiskati že 2. X. 1944 ter dobila ime tiskarna Krim. Že 16. X. so jo morali preseliti v Mačkin kot pri Novi Štifti, kjer je delala pod imenom Pohorska tiskarna do nemške ofenzive v začetku decembra 1944, ko je morala prenehati obratovati. Drugo tiskarno 8-A s strojem znamke Heidelberg pa so preselili v Kropo pri Bočni, kjer je delala kot podružnica Partizanske tiskarne oziroma pod šifro 8-M do 8. XI. 1944, ko je prenehala delati. Osebje tiskarne 7-A iz Kamniške Bistrice se je preselilo na obronke Lepenatke k posestniku Alojzu Jelšniku p. d. Čretniku, kjer so pričeli nato sredi novembra 1944 tiskati kot tiskarna Pravica vse do nemške ofenzive v začetku decembra 1944. — Poročilo CT KPS graf. odd. za Gorenjsko, Štajersko in Koroško št. 65 z dne 12. XI. 1944 in št. 245 z dne 23. XI. 1944.

⁴³ Melik Gojmir, Partizanske tiskarne na Štajerskem v borbi za svobodo. Savinjski vestnik, Celje 1954, št. 28—32.

⁴⁴ Tiskarna 4-M je izdelala 2 številki Ljudske pravice, 1 št. Totega lista, 1 brošuro (Sovjetska žena v osvobodilnem boju), 5 letakov in 6 drugih drobnih tiskov. Tiskarna 8-M pa je izdelala 1 šte. Slov. poročevalca, 1 brošuro (O agrarnem in kmečkem vprašanju), 4 letake in 5 drugih drobnih tiskov. Tiskarna 7-A pa je izdelala 1 brošuro (Pravljica o OF) in več številčk Ljudske pravice. — Poročilo cit. v opombi 42.

⁴⁵ Tehnika OK Velikovec, ustanovljena aprila 1944 in imenovana nato Obir pod vrhom Ojstre, se je selila v Solčavo in Robanov kot in se združila s tehniko TC-55, tehnika OK Mežica imenovana Netopir na zahodnih pobočjih Uršlje gore nad Zagradom, ki je od oktobra 1944 spadala v pokrajinsko tehniko za Štajersko, tehnika TC-55 na gori Macen med Bajdišami in Borovljami, ki je začela delati 25. XI. 1944 ter delala do osvoboditve in tehnika v Ziljski dolini za Beljaški okraj na koroški strani Karavank. — Glej J. Krall cit. v opombi 19.

⁴⁶ Za Gorenjsko glej delo cit. v op. 3 str. 30, za Slov. Primorje glej V. Ilovar cit. v op. 31, za Štajersko glej R. Zakonjšek-Cankar cit. v op. 41.

Partizansko tiskarstvo je kljub mnogim okoliščinam, ki so zavirale njegov razvoj, doživelo pri nas izreden razmah in visoko raven. Če pomislimo, da je Slovenija, ta majhen del naše države, bila razkosana in razdeljena z močno utrjeno mejo med okupacijskimi področji, da je ozemlje Slovenije v vojaškem pogledu za okupatorje pomenilo važno križišče prometnih poti na njihova glavna bojišča in da je prav Slovenija s svojimi mnogimi prometnimi žilami predstavljala zanje ozemlje, ki ga je zato bilo vojaško razmeroma lahko obvladati, je razumljivo, da se je moralo naše osvobodilno gibanje posluževati stroge konspiracije, ki je bila v našem ilegalnem tiskarstvu in partizanski saniteti izpopolnjena do vseh podrobnosti. Vse ilegalne tehnike in tiskarne so bile od svojih začetkov v Ljubljani pa vse do konca vojne na osvobojenih, pol-osvobojenih in okupiranih ozemljih v res najiznajdljiveje prikritih hišnih bunkerjih po mestih in vaseh ali v bunkerjih in barakah, ki so bile skrite v težko pristopnih grapah naših gora (npr. tehnika Krn, tiskarna Slovenija in Doberdob), v oddaljenih in skritih predelih naših gozdov (tehnike in tiskarne na Dolenjskem), v vrtačah in zijalkah našega kraškega sveta (tehniko Snežnik in Obir). Razumljivo je, da so bile življenjske in delovne razmere partizanskih tiskarjev v takih okoliščinah res težke, še posebno če vemo, da so smeli tiskarji zapuščati svoja podzemna bivališča večinoma le ponoči in da so morali vsako sled v tiskarno in iz nje skrbno zabrisati, kar je bilo izredno težko in zamudno še posebno pozimi. Kljub skrajni konspiraciji je le uspelo od časa do časa okupatorju s pomočjo domačih izdajalcev odkriti tudi tehniko ali tiskarno (npr. tehniko Meta v Mišačah, Podlimbarski na Moravškem, Prešeren in Aškerc na Kozjanskem, tiskarno Julija v Poljanski dolini). V mnogih primerih so si tiskarji rešili življenje, včasih pa je okupatorju uspelo uničiti tehniko z njenimi sodelavci vred (npr. tehnika v Vežsterskem mlinu v Škofji Loki, tehnika Aškerc na Kozjanskem).

Po doslej zbranih podatkih je na vsem slovenskem etničnem ozemlju razmnoževalo narodnoosvobodilni tisk v obdobju narodnoosvobodilnega boja 173 partizanskih tehnik (od tega 54 vojaških) ter 30 ilegalnih tiskarn (2 vojaški). Nekatere so iz konspirativnih razlogov po trikrat spremenile svoje ime ali šifro.⁴⁷ Od skupnega števila tehnik in tiskarn je razmnoževalo ali tiskalo osvobodilni tisk v Ljubljani in bližnji okolici okoli 35 tehnik⁴⁸ in 6 ilegalnih tiskarn,⁴⁹ na Dolenjskem, v Beli krajini, na Kočevskem in Notranjskem 41 tehnik (od teh 21 vojaških) in 3 tiskarne, v Slovenskem Primorju 35 tehnik (od teh 14 vojaških)⁵⁰ in 3 tiskarne, na Gorenjskem 28 tehnik (od teh 7 vojaških) in 6 tiskarn (do septembra 1944, nato samo 2), na Štajerskem 28 tehnik (od teh 6 vojaških) in 3 tiskarne (od oktobra do decembra 1944) in na Koroškem 5 tehnik.⁵¹

⁴⁷ Primerjaj: Bibliografija NOR 1941—1945 str. 803—806, 808—810 in str. 814.

⁴⁸ Število je le približno, ker še ni mogoče ugotoviti, koliko je bilo samostojnih tehnik z lastnimi razmnoževalnimi stroji, ker so tehnike stalno menjavale svoja mesta. Doslej je ugotovljeno le število ulic in hišnih števil oz. stanovanj v posameznih ljubljanskih rajonih, v katerih so razmnoževale ciklostilne tehnike, in teh je doslej ugotovljenih 55. — Prim. Bibl. izd. u NOR in Arigler A., citirano v op. 5.

⁴⁹ Od legalnih tiskarn so tiskale osvobodilni tisk tiskarna bratov Tuma, Slovenija, Blasnikova in Učiteljska tiskarna. — M. Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike. Ljubljana v ilegali, I. str. 235—238.

⁵⁰ Prim. M. Breclj, Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem. Brošure in knjige. Nova Gorica 1965 str. 166, 167.

⁵¹ Prim. tudi kartoteko tehnik v IZDG.

V narodnoosvobodilnem tisku, ki so ga razmnoževale partizanske tehnike in tiskarne, srečujemo že od vsega začetka po obliki vse vrste, od kratkih gesel, pisanih z roko ali razmnoženih z malimi ročnimi stavnicami, in daljših besedil, razmnoževanih s pisalnim strojem in na ciklostilu ali z drugimi tehničnimi pripomočki (opalograf, šapirograf), pa vse do popolnih večbarvnih tiskov iz naših ilegalnih tiskarn.

Ves osvobodilni tisk, ki je izhajal v letih 1941—1945 na slovenskem ozemlju, je torej izredno pisan in bogat, kar izpričuje tudi Bibliografija izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945, ki jo je izdal konec leta 1964 Vojno-istorijski institut v Beogradu in ki vključuje med narodnoosvobodilnim tiskom drugih republik tudi slovenski periodični in neperiodični narodnoosvobodilni tisk. To izredno obsežno (815 strani) in bogato ilustrirano bibliografsko delo vsebuje veliko podatkov, precej bibliografskih opomb z navedbo hranišč posameznih tiskov in večje število raznih kazal, kar še povečuje njegovo uporabnost. Kljub vsemu resnemu prizadevanju, da bi bilo čim popolnejše in natančno, pa ima še precej nerazrešenih podatkov predvsem glede letnic, tehnik ali tiskarn in kratic, kar je najbolje videti ob primerjavi z res skrbno izdelano regionalno bibliografijo neperiodičnega primorskega tiska (Marijan Breclj, Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem), ki jo je izdala v začetku lanskega leta Goriška knjižnica v Novi Gorici in ob primerjavi z drugimi tematskimi bibliografijami in bibliografskimi pregledi narodnoosvobodilnega tiska, ki jih je doslej objavljenih že okoli 30.⁵²

Zgoraj navedena jugoslovanska bibliografija, ki vsebuje tako periodični kot neperiodični slovenski osvobodilni tisk iz vseh slovenskih pokrajin in celo osvobodilni tisk, ki je izšel izven meja našega etničnega ozemlja (v Bariju in Gravini ter v Dalmaciji in Beogradu), izkazuje 294 časopisov, ki so jih izdajale enote in ustanove NOV in PO Slovenije ter 152 časopisov, ki so jih izdajali razni oblastni in politični organi ter organizacije in civilne ustanove med NOB na Slovenskem. Če prištejemo k temu še redna radijska poročila oziroma vestnike, ki jih ta bibliografija ni upoštevala in popisala, po doslej zbranih podatkih jih je 101,⁵³ znaša skupno število vseh periodičnih listov 547. Od neperiodičnega tiska (brošure in knjige) so izdale vojaške enote in ustanove NOV in PO Slovenije 335 raznih brošur in knjig, civilne ustanove pa 495. Vseh po naslovu različnih knjig in brošur, natisnjenih med NOB pri nas, je torej 830. Če pa upoštevamo, da je izšlo od tega 137 brošur in knjig v več izdajah (od 1 do 17 ponatisov v raznih tehnikah),⁵⁴ znaša skupno število izdanih brošur in knjig 1289 bibliografskih enot neperiodičnega osvobodilnega tiska. Toliko pa jih izkazuje navedena jugoslovanska bibliografija za Slovenijo.⁵⁵

Ob vprašanju števila tiskov, ki so jih izdelale vse partizanske tehnike in tiskarne v Sloveniji med osvobodilnim bojem, je treba poudariti, da nimamo še nobenega bibliografskega dela, ki bi popisalo tudi ves osvobodilni drobni tisk (to je letake, lepake, okrožnice itd.). To pa je bil eden najbolj razširjenih

⁵² Glej v op. 50 citirano bibliografijo, opombe 1—30 na straneh 9—16.

⁵³ Glej inventarno knjigo periodičnih časopisov v IZDG.

⁵⁴ Npr. brošuro dr. Metoda Mikuža, Kri mučencev — naše seme, so poleg centralne tehnike Urške 14 razmnožile še 4 gorenjske tehnike, 8 primorskih tehnik, 1 štajerska tehnika in še 2 neugotovljeni tehniki. — Glej Bibliogr. NOR, štev. 6042-6053 in M. Breclj, Bibliograf. part. tiska na Primorskem št. 168—175.

⁵⁵ IZDG ima inventariziranih 572 periodičnih listov in 1344 enot neperiodične literature.

načinov neposrednega obveščanja in propagande med NOB. Popis te vrste tiska, ki ga je bilo izdanega največ in v najrazličnejših oblikah ter v najvišjih nakladah,⁵⁶ je šele na začetku in je doslej bibliografsko obdelan le drobní narodnoosvobodilni tisk, izdelan in razširjen v Ljubljani v letih 1941—1945. Ta vsebuje 175 letakov oziroma 114 raznih trosilnih listkov⁵⁷ in bibliografski popis 234 letakov in lepakov iz vse Slovenije za leti 1941 in 1942 v 285 natisih.⁵⁸

Pri nas je še nerešeno tudi vprašanje bibliografije člankov in drugih sestavkov v številnih periodikah iz časa osvobodilnega boja. Ponatisi in popisi člankov, vsaj za nekatere vidnejše osebnosti iz našega političnega in kulturnega ustvarjanja med NOB sicer že obstajajo,⁵⁹ za mnoge druge pisce naše osvobodilne besede pa takih popisov še ni. Vse težje jih bo sestaviti (če morda že ne nemogoče), kolikor bolj se odmika čas njihove objave in bleđi spomin tako avtorjev samih kot urednikov teh časopisov, zakaj mnogo člankov in sestavkov je anonimnih ali podpisanih le s psevdonimi ali partizanskimi imeni.

Zanimiva je rast narodnoosvobodilnega tiska v posameznih obdobjih in letih našega narodnoosvobodilnega boja, to je od prvega poziva CK KPS ob napadu fašističnih sil na Jugoslavijo (letak z dne 6. aprila 1941) in prve številke Slovenskega poročevalca iz srede maja 1941, pa vse do zgodovinske posebne izdaje Slovenskega poročevalca, natisnjene v Ljubljani še ilegalno in razširjenega med prebivalstvo na dan osvoboditve Ljubljane.

V prvem obdobju (od aprila 1941 do prvega osvobojenega ozemlja v letu 1942), ko je bilo središče vsega osvobodilnega gibanja v Ljubljani, je bila središče in izhodišče vsega osvobodilnega tiska tudi Ljubljana. V Ljubljani so leta 1941 razmnoževali ali tiskali 5 osrednjih časopisov,⁶⁰ ki jih je izdajalo ter večinoma tudi pisalo in urejalo vodstvo našega osvobodilnega gibanja.⁶¹

V drugem obdobju (od pomladi 1942 do kapitulacije Italije v jeseni 1943), ko se je preselil osrednji tisk iz Ljubljane na Dolenjsko, je imela Ljubljana svoj tisk. Periodične liste so označevali kot »ljubljska izdaja« ali »izdaja na neosvobojenem ozemlju« ter tiskali tudi že brošure in knjige.⁶² V Ljubljani je začelo izhajati še 5 drugih listov, ki so bili bodisi glasila posameznih skupin v Osvobodilni fronti⁶³ ali pa množičnih in strokovnih organizacij.⁶⁴ S porastom partizanske vojske spomladi 1942 in s formiranjem novih vojaških enot (odredov in grup odredov ter brigad v jeseni 1942), pa se je razmahnil

⁵⁶ Naklade letakov so dosegle višino do 60 000 izvodov. — Glej ekspeditno polo tiskarne Triglav za letak, namenjen nemškim vojakom z dne 30. IX. 1944 v AT IZDG.

⁵⁷ Štefka Bulovec, Drobní tisk, rokopis v IZDG in isto objavljeno za obdobje od aprila 1941 do februarja 1942 v knjigi Ljubljana v ilegali II. Lj. 1961, str. 468—474.

⁵⁸ Darja Ravníkar, Bibliografija letakov iz NOB za leti 1941 in 1942, rokopis v IZDG (naloga za SBK).

⁵⁹ Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz NOB 1941—1945, Ljubljana 1946. — Boris Zíherl, Članki in razprave. Ljubljana 1948. — Boris Kidrič, Zbrano delo, Ljubljana CZ. I. knj. 1958, II. knj. 1959.

⁶⁰ Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF. — Osvobodilna fronta, osrednji organ OF slovenskega naroda. — Delo, organ CK KPS. — Mlada Slovenija, glasilo mladinske OF slovenskega naroda. — Slovenski partizan, organ Poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet.

⁶¹ Glej Viktor Smolej, Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne. Jezik in slovstvo 1955, str. 37.

⁶² Slovenski zbornik 1942, Matej Bor, Previharimo viharje. Dimitrov, O kadrih.

⁶³ Slovenska revolucija, glasilo katoličanov v OF, Sokol v borbi za svobodo, izdali sokoli v OF.

⁶⁴ Narod v ječi, vestnik Slovenske narodne pomoči, Našim ženam, glasilo SPŽZ, Delavska enotnost, vestnik Glav. odbora Delav. enotnosti.

vojaški tisk tako, da je na Dolenjskem in Notranjskem leta 1942 izhajalo že 12 vojaških časopisov,⁶⁵ pojavili pa so se že tudi 4 (samostojni) časopisi v Slovenskem Primorju⁶⁶ in eden na Gorenjskem,⁶⁷ kamor so do tedaj v glavnem prihajali le tiski, natisnjeni v Ljubljani. Tako je leta 1942 izhajalo kar 30 periodičnih listov.⁶⁸

S poživljeno politično dejavnostjo v letu 1943 se je še bolj razmahnil centralni osvobodilni tisk, saj je začela sredi januarja 1943 ponovno izhajati Ljudska pravica, organ KP Slovenije, na novo pa Kmečki glas, vestnik Osvobodilne fronte ter Mladino, glasilo Zveze slovenske mladine, pozneje še Slovenski pionir in Mlada pest. Okrožne tehnike, ki so ponatiskovale skoraj vsa centralna glasila, so začele izdajati celo svoja lastna okrožna glasila.⁶⁹ Poleg ponatisov centralnih listov so izdajali lastne časopise tudi v Slovenskem Primorju,⁷⁰ na Koroškem⁷¹ in Štajerskem.⁷²

Se posebno se je razvil periodični osvobodilni tisk v tretjem obdobju, to je po kapitulaciji Italije, ko je nastala vrsta novih operativnih in zalednih vojaških enot, od katerih so mnoge začele izdajati svoja lastna vojaška glasila, tako da je bilo ob koncu leta 1943 kar 58 vojaških časopisov in 32 časopisov, ki so jih izdajale razne civilne ustanove in organizacije, skupaj torej že 90 različnih časopisov.⁷³

Višek je dosegel osvobodilni tisk v letu 1944, ko se je poleg osrednjega tiska razmahnil tudi pokrajinski tisk, ki je bil zlasti močan v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, razvil pa se je kljub težjim razmeram tudi na Štajerskem in na Koroškem. V tem obdobju se je poleg tiska, razmnoženega v ciklostilnih tehnikah, vse bolj širil zopet (strojni) tisk iz partizanskih tiskarn, ki so tiskale osvobodilni tisk v letu 1944 že v vseh slovenskih pokrajinah, razen na Koroškem.

Poleg osrednjih glasil, ki sta jih v letih 1944 in 1945 tiskali v velikih nakladah obe centralni tiskarni,⁷⁴ so izdajali okrožni odbori OF na centralnem osvobojenem ozemlju za svoje okoliše lastna ciklostilirana glasila,⁷⁵ prav taka glasila pa tudi pokrajinski in okrožni odbori v Slovenskem Primorju,⁷⁶ na

⁶⁵ Dolenjski partizan, glasilo Dolenjskega odreda; Glas partizanov, glasilo 3. grupe odredov; Krim, glasilo 1. bataljona Ljuba Šercerja; Naša pest, informativni vestnik II. grupe odredov; Notranjski partizan, informativni vestnik bataljona Miloša Zidanška; Partizan, informativni vestnik štaba III. grupe odredov; Partizanski vestnik, glasilo štaba II. bataljona Notranjskega odreda; Partizanski vestnik, Glasilo bataljona Ljuba Šercerja; Pogorišča, glasilo V. bataljona Notranjskega odreda; Bobnar, glasilo Cankarjeve brigade ter 2 stenska časopisa (ZDO in Šercerjeve brigade).

⁶⁶ Soški partizan in zaščitnik, Partizanski komandir, Naprej zastava Slave! in Vestnik PK KPS za Primorsko.

⁶⁷ Baklja, vestnik slov. OF za Gorenjsko (Bibl. NOR št. 8333).

⁶⁸ Bibliografija NOR str. 731.

⁶⁹ Notranjski glas, Mlada Bela krajina idr.

⁷⁰ Primorski poročevalec, Mladi puntar, Slovenka, Mali rod itd.

⁷¹ Koroški poročevalec, inf. vestnik OF za Koroško.

⁷² Samoodločba, pokraj. glasilo KPS za Severno Slovenijo.

⁷³ Glej Bibliogr. NOR str. 731, 732.

⁷⁴ Naklada osrednjih listov je bila od 3000—10 000 izvodov. V l. 1944 je znašala npr. naklada SP (40 števil) 231 973 izv., naklada LP (31 števil) 171 226 izvodov, Slov. partizana oz. Naše vojske (21 števil) pa 105 500 izvodov. Najvišjo naklado so imele št. 33-35 SP in št. 23-27 LP ter št. 14-16 Naše vojske, ki so izšle oktobra l. 1944 v 10.000 izvodih. — Glej ekspeditne pole obeh tiskarn v AT IZDG.

⁷⁵ OOOF Novo mesto je izdajal Glas Dolenjske in Novice, OOOF Ribnica Od Barja do Kolpe in Svoboda, OOOF Notranjsko-ribniški pa med Rogom in Dolomiti.

⁷⁶ Primorski kmečki glas, Matajur.

Gorenjskem,⁷⁷ Štajerskem,⁷⁸ in Koroškem.⁷⁹ Tako je leta 1944 izšlo kar 296 periodičnih glasil (od teh 193 vojaških) in se je njih število v primerjavi z letom 1943 več kot potrojilo.⁸⁰

Vzrok za tako nenaden porast osvobodilnega tiska v letu 1944 je predvsem v izrednem razmahu osvobodilnega gibanja po kapitulaciji. Italije tudi v drugih pokrajinah, posebno v Slovenskem Primorju. Saj je npr. od skupnega števila 177 časopisov, kolikor jih je tamkaj izšlo med NOB, samo v letu 1944 izšlo 120 časopisov (od teh 107 slovenskih, 7 italijanskih in 6 dvojezičnih).⁸¹

Ob vsesplošnem razmahu osvobodilnega tiska v jeseni in pozimi 1943/44 je razumljivo, da je bila že spomladi 1944 organizirana tudi dopisniška in poročevalska služba, kar je omogočalo, da se je dvignila tudi njegova kakovost. K temu je v znatni meri pripomogla tudi prva novinarska konferenca 5. in 6. maja 1944 v Metliki, združena z razstavo partizanskega tiska, kjer se je zbralo okoli 100 novinarjev, propagandistov in partizanskih tiskarjev. Na dvodnevni konferenci so razpravljali o nalogah novinarjev, vsebinski in formalni plati osvobodilnega tiska, dopisništvu in informacijah itd., kar je zelo vplivalo na nadaljnji razvoj našega narodnoosvobodilnega tiska.⁸²

Zaradi mnogoterih dejavnosti, ki jih je razvilo, še posebno po kapitulaciji Italije, osvobodilno gibanje na političnem, kulturno-prosvetnem, vojaško-strokovnem in zakonodajnem področju, se je močno razvevil tudi osvobodilni tisk. Poleg splošnih političnih listov, ki so izhajali že v prejšnjih obdobjih, so začela izhajati posebna službena glasila raznih oblastnih organov⁸³ ter listi za prosvetna in šolska vprašanja.⁸⁴ Še posebno so se pomnožili mladinski in pionirski časopisi,⁸⁵ ki jih je izhajalo ves čas osvobodilnega boja kar 75.⁸⁶ Nastajali so novi ženski⁸⁷ in humoristični listi,⁸⁸ razni vojaški strokovni časopisi⁸⁹ ter zdravniški in bolniški listi.⁹⁰ Zelo številni so bili informativno-propagandni radijski vestniki in poročila, ki so izhajala dnevno in pa dnevno ali večkrat tedensko izhajajoči pregledi političnih in vojnih dogodkov ter informacijski vestniki, ki so jih izdajali razni propagandni odseki tako vojaških kakor tudi številnih civilnih ustanov, za katere je izdajala poročila novoustanovljena podružnica TANJUG za Slovenijo. Omeniti je treba tudi prvi dnevnik, ki je izhajal med našim osvobodilnim bojem, to je Partizanski dnevnik. Ciklostiliranega je začel izdajati že 26. novembra 1943 propagandni odsek Triglavске divizije. Nato ga je izdajal propagandni odsek IX. korpusa, dokler ni 1. junija 1944 postal glasilo Osvobodilne fronte za Gorenjsko in Primorsko in je dnev-

⁷⁷ Gorenjski glas, Gorenjski kmečki glas, Jeseniški kovinar.

⁷⁸ Novi čas, Slovenski vestnik, Štajerski poročevalec.

⁷⁹ Celovški vestnik, Koroška v borbi, Slovenski tednik.

⁸⁰ Bibliogr. NOR str. 732—735.

⁸¹ Glej Miša Salamun, Slovensko periodično časopisje. Partizanska periodika v knjigi Studijska knjižnica v Kopru 1951—1961, str. 88—98.

⁸² Slov. poročevalec 1944 št. 11, str. 3 in brošura Novinarji zborujejo, poročilo o prvi novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju 1944.

⁸³ Uradni list SNOS, volilni in tekmovalni vestniki okrož. oz. okraj. odborov OF.

⁸⁴ Prosveta, Učiteljski list, Učiteljski svetovalec.

⁸⁵ Mlada pest, Mladi rod, Slov. pionir itd.

⁸⁶ Glej D. Jeršek-M. Kacin-A. Nedog, Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945. Lj. 1963, str. 171—178.

⁸⁷ Slovenka, Slovenke pod Karavankami, Borbena Slovenka.

⁸⁸ Pavliha, Partizanski toti list.

⁸⁹ Topničar, Kurir, Zveznik, Minerski glas itd.

⁹⁰ Partizanski zdravstveni vestnik, Bolniški list SVPB Franja itd.

no izhajal tiskan vse do osvoboditve.⁹¹ Dnevnik so postale na centralnem osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem šele tik pred osvoboditvijo tudi Novice, glasilo Osvobodilne fronte za Dolenjsko in Notranjsko, ki so konec januarja 1945 začele izhajati najprej dvakrat oziroma trikrat na teden, od številke 28 (to je 9. aprila 1945) pa so postale dnevnik in so izhajale do 27. aprila 1945.⁹²

Pozimi 1944/45 se je število periodičnih listov občutno zmanjšalo, saj jih je izhajalo leta 1945 le 108 (od teh le 59 vojaških). Večino vojaških časopisov so nadomestili tedaj osrednji listi, ki so imeli že skoraj pri vseh vojaških enotah in civilnih forumih svoje poročevalce ali dopisnike. Mnogo listov je prenehalo izhajati, posebno na Gorenjskem (v kamniškem okrožju) in na Štajerskem zaradi okupatorjevih ofenziv in poostrene okupatorjeve kontrole, spričo česar so tamkaj morale prenehati z delom vse tiskarne, pa tudi mnogo ciklostilnih tehnik.⁹³

Ob našem slovenskem osvobodilnem periodičnem tisku, ki je izhajal na centralnem osvobojenem ozemlju, je izhajal v letih 1944 in 1945 za italijanske borce tudi časopis *Il corriere partigiano*, ki je bil glasilo italijanskih enot v sestavi NOV in PO Slovenije. Izhajal je tiskan v 1500 do 1700 izvodih, leta 1945 pa še ciklostilirani časopis *Gioventù in lotta*, glasilo protifašistične mladine XXIV. italijanske brigade Fontanot. Za avstrijske protifašistične borce je izšlo glasilo avstrijske Osvobodilne fronte *Oesterreichischer Freiheitskämpfer*. Poleg italijanskega in nemškega glasila, ki so ju tiskale centralne tiskarne za tuje protifašistične borce, je izhajalo v Slovenskem Primorju v letu 1944 in 1945 kar 12 časopisov v italijanskem jeziku, med temi tudi tiskan časopis *Il nostro avvenire*, glasilo Italijanov iz Trsta in Primorja, pripadnikov gibanja za novo Jugoslavijo ter ciklostilirani *Bolletino*, list tržaškega odbora Društva prijateljev nove Jugoslavije in 8 listov z dvojezično vsebino (slovensko in italijansko).⁹⁴ Na Koroškem so izhajali 3 naši časopisi tudi v nemščini.⁹⁵

Podoben razvoj kot periodični osvobodilni tisk je napravil tudi neperiodični tisk. Leta 1941 je izhajal v glavnem le periodični in drobní osvobodilni tisk. Že leta 1942 so se pojavile prve brošure politično-vzgojne vsebine in prve partizanske pesmarice. V tem letu je izšlo že 24 raznih brošur ali knjig. Naslednje leto je bilo razmnoženih 119 različnih brošur, medtem ko je bilo v letu 1944 izdanih že 453 brošur ali knjig.

V štirih mesecih leta 1945 je bilo do osvoboditve izdanih še 132 brošur. Število izdanih brošur v posameznih letih pa je še nekoliko večje, ker je k tem brošuram treba prišteti še 102 brošuri, za katere doslej ni bilo mogoče ugotoviti točnega leta izdaje.

Najštevilnejša je bila v začetku politična literatura, za katero je skrbela agitacijsko-propagandna komisija pri CK KPS, ki je že leta 1942 začela iz-

⁹¹ Glej op. 32.

⁹² Glej op. 28.

⁹³ Glej E. Cesar cit. v op. 17 in G. Melik cit. v op. 43.

⁹⁴ *Bollettino*, *Bollettino del fronte della gioventù*, *Il Corriere Garibaldino*, *Gioventù nuova*, *Il Lavoratore*, *La lotta*, *Il nostro avvenire*, *Notizie*, *Trieste in gara*, *La voce del bosco*, *La voce del mare*, *La rassegna della stampa*.

Bratstvo-Fratellanza, *Delavska enotnost-Unita operaia*, *Matajur*, *Mladina-La gioventù*, *Ultime della radio-Radio vestnik*, *Uradni list SNOS-Giornale ufficiale del Consiglio nazionale di liberazione Slovenia*, *Radio vesti-Radio notizie*, *Sguardo agli avvenimenti settimanali-Tedenski pregled dogodkov*.

⁹⁵ *Die Einheit*, *Die Freiheit*, *Informationsblatt der Einheit*.

dajati posebno zbirko (serijo) knjižic pod naslovom Knjižice agit.-prop. komisije pri CK KPS. Samo v tej zbirki je izšlo v vseh letih NOB 16 zvezkov (20 števil).⁹⁶ Pozneje so izhajali v obliki brošur razni politični govori, referati in sestavki, ki so izšli tudi v knjižnih zbirkah. IOOF jih je izdajal kar šest pod različnimi naslovi.⁹⁷

Take zbirke knjižic je izdajalo tudi glavno poveljstvo in pozneje glavni štab NOV in PO Slovenije⁹⁸ ter druge vojaške enote in ustanove. Vseh knjižnih zbirk je bilo 33⁹⁹ ter je v njih izšlo 139 različnih brošur ali knjižic.

Poleg politične in strokovne literature so med NOB izdajali veliko brošur z reportažami, ki so bile ena izmed najbolj priljubljenih oblik besedil v prozi. Ves čas osvobodilnega boja je izšla vrsta brošur z reportažami iz bojev raznih partizanskih enot. Znani sta prvi daljši reportaži, izdani v obliki brošur, o bojih in zmagah prvih slovenskih brigad na Dolenjskem (D. Bravničar-Matej, Dob — fašistični grob in Boj v Jelenovem žlebu), katerima so se pozneje pridružile številne reportaže iz bojev na novo ustanovljenih brigad,¹⁰⁰ divizij¹⁰¹ in korpusov.¹⁰² Zelo številna je dalje med neperiodičnim tiskom vojaško-vzgojna literatura, saj so za razne vojaške šole in tečaje izdali vse vrste učbenikov in priročnikov.¹⁰³ Ko so pozimi 1943 in spomladi 1944 organizirali na osvobojenem ozemlju šole (osnovne in gimnazije), so za šoloobvezno mladino natisnili razne učbenike in vadnice,¹⁰⁴ izdali pa celo nekaj učbenikov in priročnikov s področja zdravstva in medicine ter veterine.¹⁰⁵ Za razne partizanske kulturne prireditve so izšli manjši zborniki z izbori iz del slovenskih književnikov¹⁰⁶ ter razne spominske brošure, izdane ob raznih pomembnih obletnicah.¹⁰⁷ Natisnili so tudi vrsto dramskih tekstov in skečev¹⁰⁸ za partizanska gledališča in vojaške igralne skupine ter posebne umetniške mape z deli naših umetnikov-partizanov¹⁰⁹ in nekaj pesmaric, opremljenih z notami,¹¹⁰ ki so lep dokaz

⁹⁶ Bibliografija NOR, str. 796.

⁹⁷ Zbor odposlancev Slovenskega naroda (2 zvezka). — Prvo zasedanje SNOS (4 zvezki). — Knjižnica »Pregleda dogodkov« (10 zvezkov). — Gradivo za predavateljske skupine (7 zvezkov). — Izdaje propadandne komisije IOOF (5 zvezkov). — Knjižnica Slovenskega poročevalca (1 zvezek).

⁹⁸ Knjižice Glavnega poveljstva slov. NOV in PO (8 zvezkov). — Vojaška strokovna knjižica (39 zvezkov).

⁹⁹ Glej Bibliografijo NOR str. 793—797.

¹⁰⁰ Npr. J. Avšič, Naš pohod v Beneško Slovenijo, Zmaga artilerije pri Žužemberku, Trebnje, Mirna peč, itd.

¹⁰¹ Npr. C. Rus, XVIII. divizija v zasedah, S. Škrabar, Med tanki in zasedami, Trikrat Štampetov most, XXX. divizija v ofenzivi itd.

¹⁰² Bača, Leto borb ob Soči, Eno leto IX. korpusa itd.

¹⁰³ Npr. Pouk o streljanju z artilerijskimi orožji, Prehodi čez reke, Priročnik za čitanje kart, Razstrelivo in njegova uporaba itd.

¹⁰⁴ Npr. Solo smo odprli, Ruska čitanka za gimnazije, Latinska vadnica, Slovenija, priročnik za zemljepisje, F. Zwitter, Pregled zgodovine Slovencev itd.

¹⁰⁵ Ranjenec in rane, dr. I. Tavčar, Anatomija in fiziologija, Vojna kirurgija I. del, itd. Hipologija, Konj, njegovo zdravje in boleznj idr.

¹⁰⁶ Npr. Tiran, Od Prešerna do danes, Izbor pesmi in proze za naše prireditve, Naša beseda I. in II. del., Slovenska beseda itd.

¹⁰⁷ Ob obletnici rojstva S. Gregorčiča, Za 100-letnico rojstva Josipa Jurčiča, Ob 25-letnici smrti Ivana Cankarja, ob 100-letnici Prešernove Zdravljice itd.

¹⁰⁸ Bor, Raztrganci, M. Klopčič, Mati, M. Kozina, Štirje bratje, itd.

¹⁰⁹ D. Klemenčič-Maj, V imenu Kristusovih ran, N. Pirnat, Domovi, ječe, gozdovi, N. Pirnat-F. Mihelič, Naša borba.

¹¹⁰ Npr. Partizanska pesem, izdal prop. odd. Glav. štaba 1945, Janez Kuhar, Koračnice, izdal odd. za prosveto SNOS 1944, V nove zarje, izd. prop. ods. IX. korpusa itd.

umetniškega in glasbenega ustvarjanja med NOB ter visoke tehnične zmogljivosti partizanskih tehnik in tiskarn.

Ves osvobodilni tisk, ki so ga ustvarjali ljudje vseh poklicev, od delavcev do izobražencev, od našega kmečkega človeka do umetnika, ter vseh starosti in različnih svetovnonazorskih usmerjenosti,¹¹¹ je imel važno vlogo pri dvigu borbene in politične zavesti naših ljudi. Bil je nosilec in propagator svobodoljubnih idej, krepil je duha odpora, širil misel bratstva med narodi in bil načrtovalec rešilne poti izpod jarma zavojevalcev. In prav v tem je njegov pomen in veličina.

---

¹¹¹ Glej op. 61.

Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani

Pomlad 1941 ni obetala nič dobrega niti skupnosti jugoslovanskih narodov niti ne dobršnemu delu evropskih dežel. Še več: usoda slovenskega naroda se je zdela tedaj zaključena. Toda to je bil le zunanji videz, zakaj najboljši iz ljudstva so nosili v sebi v tem brezupnem času grozeče popolne narodne katastrofe čudovito življenjsko klico, ki je še tako porazne razmere in brezdušno nasilje ni moglo zamoriti.

Na usodnem zgodovinskem razpotju so se z njimi vred znašli tudi predstavniki naprednih kulturnih delavcev, ki so se zavedali odgovornosti in pomembnosti skupnih odločitev nasproti najusodnejšemu vprašanju narodnega obstanka. Ob tem osnovnem vprašanju so z vso nepopustljivostjo pomagali pri snovanju enotne organizacije Osvobodilne fronte, ki je bila nujen in odličen uspeh vztrajnih prizadevanj komunistične partije pri daljnosežnih in temeljitih pripravah v letih pred vojno. Na utrjenih temeljih je bila tedaj edina sposobna voditi ljudstvo v boju za vrednoto, ki jo kot najvišjo in dragoceno vseskozi od narodnega prebujenja dalje poudarja vsa naša kulturna dediščina — za popolno narodno svobodo in združitev (združeno Slovenijo). Spričo tega ne more biti nobenega dvoma, da veliki čas osvobodilnega boja in ljudske revolucije ne nosi v sebi tudi bogatih kulturnozgodovinskih sporočil.

Prvo osnovo za razmišljanja ozko omejene teme, ki je predmet našega razpravljanja, dajejo maloštevilni spominski zapisi.¹ Pri zbiranju pričevanj, ki imajo sicer velik pomen in vrednost, ker so zaradi pomanjkanja neizpodbitnih arhivskih dokazov pravzaprav edini vir, pa se ob primerjanju pojavljajo resne pomanjkljivosti in nasprotja. Veliko jih je namreč med njimi dvomljive vrednosti in tako marsičesa nikoli več ne bo mogoče podrobno ugotoviti, zakaj pozaba že brani tudi prvemu dogajanju na področju vključevanja slovenskih kulturnih delavcev v osvobodilni boj najti ustrezno in resnično podobo.

Prva skrb za organizacijsko povezovanje slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilno fronto je nedvomno bila poglobitna vsebina dela partijske celice, katere člani so bili pisatelj Lovro Kuhar—Prežihov Voranc, delavski pesnik in pisatelj Tone Čufar, univerzitetna profesorja dr. Božidar Lavrič in dr. Fran Šturm, literarni zgodovinar in bibliotekar narodne in univerzitetne knjižnice

¹ Blaž Arnič, Delo med kulturniki. Ljubljana v ilegali I, str. 440—445 (dalje navajam Blaž Arnič, spominski zapis); Filip Kalan, Blišč in beda velikega časa. Likovna revija 1961, št. 2; Tone Seliškar, Slovenska kultura v boju z okupatorjem. Borec 1961, št. 7—8, str. 410—412 (dalje navajam Tone Seliškar, spominski zapis).

(NUK) Avgust Pirjevec in književnik Ignac Koprivec. Sestajali so se običajno pri Pirjevcu v NUK, pri Grabnarju v litografiji Čemažar in v stanovanju ing. Adrijana Janca, gledališkega igralca Janeza Levarja, univerzitetnega profesorja dr. Branka Volavska, Franca Šturma na tedanji Bleiweissovi cesti, nekajkrat tudi v Šturmovem stanovanju na Vrtači. Na sestanke je prihajal od vsega začetka pa tja do januarja 1942 Boris Ziherl, od jeseni 1941 dalje se jih je udeleževal tudi sekretar rajonskega komiteja KPS in rajonskega odbora OF Center Kamilo Hilbert.²

Skupina se je te naloge lotila v osrčju borbenega prizadevanja, ki ga je tedaj predstavljal Ljubljana, s silno zavestjo odgovornosti. Pozorno je spremljala, kakšno posebno duhovno in zunanjo podobo slovenskega kulturnega delavca so izoblikovale politične in življenjske razmere nevsakdanjega dogajanja v razburljivem času prvih mesecev okupacije. Seveda je bilo bistvene važnosti, da pretežnega dela niso omajale demagoške izjave Nemcev in Italijanov, češ da »postavljajo mejnike v zgodovinskem razvoju Evrope«, da se ni dal preplašiti, ko jih je čul samozavestno razglašati »vojno pravice in civilizacije proti boljševiskemu barbarstvu« in da ga tudi za hip niso prepričale svečane obljube, da bo »Italija vedno upoštevala kulturo, šege in navade Slovencev«. Zlasti to zadnje je bilo razveseljivo, zakaj italijanski okupator je sprva ubral nemškemu brezobzirnemu preganjanju kulturnih delavcev in uničevanju vseh naših kulturnih vrednot, povsem nasprotno taktiko. Tako se je na priliko v ozračju kulturne »avtonomije« posluževal prireditelj, ki naj bi zbliževale Italijane in Slovence.³ Obetal si je, da mu bo na ta način uspelo preslepiti »predstavnike umstvenega in kulturnega življenja«. To se mu je spočetka delno tudi posrečilo.

Neprimerno važnejše pa je dejstvo, da so prvi organizatorji imeli trdno oporo v kulturnih delavcih-podpisnikih vloge za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki so se bodisi na osnovi ideološke preusmeritve ali zgolj medsebojnega zaupanja, tovarištva, narodne zavesti, morda posledice tega, da so postale življenjske usode skupne, lažje opredelili za boj proti okupatorju. To je bilo potem zdravo jedro slovenskih kulturnih delavcev, ki so Osvobodilno fronto priznali za dovolj trden temelj, na katerem so lahko vzlic nevarnostim tvegali odločilen korak.

Glede na mnoge bridke življenjske izkušnje, ki so še nedavno bile posledica politične mržnje, pravzaprav ni odveč omeniti, da je bil odločilno važen tudi osebni pogum. Kdor ni premogel dobro mero osebnega junaštva, je našel dovolj vzroka, da se je odtegoval naporom za osvoboditev, zakaj v političnem pogledu so zanj pomenili življenjsko nevarnost. Če vse dobro premislimo, pa je treba priznati, da za nekatere umetnike in znanstvenike pojmovanje časti ni bilo odločilno merilo za takojšnjo opredelitev v odnosu do okupatorja. Prizadevanja organizatorjev Osvobodilne fronte so se jim tedaj resda zdela samo brezupni poskusi upora. Že ob bežni primerjavi razodeva ravnanje univerzitetnega profesorja dr. Frana Šturma zgledno nasprotje. Človeka mora presenetiti čudovito izbrušen čut časti, zakaj v seminarju je javno ogovoril svoje študente: »Sodim, da med vami ne bo izdajalca!«⁴

² Boris Ziherl, Ignac Koprivec, Kamilo Hilbert — vsi ustni vir.

³ Večer slovenske in italijanske lirične pesmi v Operi. Slovenski dom, 24. junija 1941.

⁴ Fedja Šturm, ustni vir.

Med snovanjem in razvijanjem politične akcije narodnega upora je oblika organizacijskega sestajanja tudi pri kulturnih delavcih sprva temeljila na združevanju prijateljev in somišljenikov posameznih komunistov, članov omenjene partijske celice.

Veliko spodbudo za nadaljnji razvoj odporniške dejavnosti kulturnih delavcev so si prvi organizatorji obetali od izpolnitve naloge, prav tako zaupane tej partijski celici. Bila je v tem, da skliče prvi kulturniški plenum OF. Plenum sam ni bil trajnejša delovna organizacijska oblika in tudi ni zajemal kdove kako širok krog ljudi, kar povsem ustreza Kidričevi previdnosti glede konspiracije. Udeležili so se ga le predstavniki posameznih kulturniških dejavnosti.⁵ Književnike so zastopali Josip Vidmar, Lovro Kuhar—Prežihov Voranc, Fran Šturm, Vladimir Pavšič—Matej Bor, Juš Kozak, Edvard Kocbek, Tone Čufar in Ignac Koprivec, likovne umetnike Drago Vidmar in France Mihelič, arhitekta Filip Kumbatovič, komponiste in glasbenike Blaž Arnič, pedagoge Venčeslav Čopič. Po nekaterih podatkih so bili člani plenuma tudi Oton Župančič, Fran Saleški Finžgar, Jože Plečnik in France Kidrič, vendar se plenuma nobeden od teh ni udeležil.⁶ Plenum se je sestal 11. septembra 1941 v Slovenski matici pod pretvezo običajnega sestanka kulturnih delavcev. Vodil ga je Boris Kidrič.⁷

Nekatera pričevanja in spominski zapisi poudarjajo, da je bil na tem prvem plenumu izvoljen tako imenovani akcijski odbor kulturniške organizacije OF,⁸ le en vir ga prisoja drugemu plenumu,⁹ kar ustreza resnici, čeprav je tako poimenovanje osrednjega foruma napačno, zakaj od svojega oblikovanja dalje se je vselej imenoval glavni odbor kulturnih delavcev.¹⁰

Plenumu gre torej pripisati bolj moralen kot organizacijski pomen. Organizacijska dejavnost je slej ko prej v celoti slonela na članih prej omenjene partijske celice. Po vsestranskem zbiranju podatkov o kulturnih delavcih in pripravah za njihovo širše povezovanje v Osvobodilno fronto je z letom 1942 začela ustanavljati terenske odbore OF, v katerih je združevala največ po šest kulturnih delavcev. Spričo naraščajočega števila terenskih odborov se je pokazala potreba po višji organizacijski obliki.

Od tod so se potem razvili več ali manj znani kulturniški matični odbori OF. Izoblikovali so se samostojno za posamezne kulturne dejavnosti in to za književnike, likovne umetnike, arhitekta, glasbenike, gledališke igralce in novinarje.

Nasploh so bili matični odbori čisto posebna organizacijska oblika Osvobodilne fronte v Ljubljani, ki je temeljila v glavnem na poklicih. Njihov

⁵ Boris Ziherl, ustni vir.

⁶ Blaž Arnič, Drago Vidmar — oba ustni vir.

⁷ Ljubljana v ilegali II, str. 69. — Datum prvega kulturniškega plenuma OF so ugotovili po tem, da so se prav tistega dne pojavili po Ljubljani »veliki lepaki o streljanju talcev«. Seliškar je krtačni odtis tega lepaka prinesel s seboj na plenarni sestanek (Tone Seliškar, spominski zapis). V resnici gre za razglas uredbe visokega komisariata za »ljubljsko pokrajino« z dne 11. septembra 1941 o uvedbi izrednega sodišča in smrtne kazni (glej Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, druga izdaja. Ljubljana 1965, dok. št. 158). Prve talce v »ljubljski pokrajini« so ustrelili v Radohovi vasi dne 28. aprila 1942 (glej prej navedeni zbornik, del VI, knjiga 2. Ljubljana 1953, dok. št. 164).

⁸ Blaž Arnič, Tone Seliškar — oba spominski zapis; Drago Vidmar — ustni vir.

⁹ Ljubljana v ilegali II, stran 70.

¹⁰ Ignac Koprivec, ustni vir.

namen je bil zbirati aktiviste med srednjimi sloji po posameznih stanovskih organizacijah in strokovnih društvih, po večjih podjetjih in ustanovah. Na mnogih sestankih s čisto politično vsebino so jim vodilni partijski delavci pojasnjevali politične in idejne osnove enotnega združevanja za ustvaritev odporniške fronte proti okupatorju. Precej matičnih odborov je bilo ustanovljenih že pred terenskimi odbori OF, pa so njihovi posamezni člani tudi na terenu, kjer so stanovali, pripomogli, da so se osnovali. Seveda ne gre istovetiti teh terenskih odborov s tistimi pri matičnih. Razvejanost le-teh lahko samo primerjamo z organizacijo teritorialnih, kjer je imela mestna četrt več terenskih odborov, ti več uličnih in še odbore v večjih blokkih. Podobno je imel npr. matični odbor OF na italijanski civilni upravi poseben terenski odbor na vsakem od osmih oddelkov, vanje pa vključenih prek dvajset odborov in pododborov.¹²

Kako je nastal in se potem oblikoval tak matični odbor OF, ponazarja primer pri glasbenikih. Ustanovili so ga marca 1942. Vodil ga je kot sekretar Franc Šturm, člani pa so bili: skladatelja Maks Pirnik in Karel Pahor ter Cveto Marolt — Špik. Slednji je povezoval študente akademije za glasbo. Vsak član matičnega odbora je obiskoval več terenskih odborov, katerih število je prav tedaj zelo naraslo posebno med slušatelji na akademiji. Ko so kasneje Franca Šturma pritegnili k delu v glavni odbor kulturnih delavcev, je postal sekretar matičnega odbora glasbenikov Maks Pirnik.¹³

Konec januarja ali v začetku februarja 1942 se je kulturniški plenum OF v stanovanju ing. Adrijana Janca sestal drugič.¹⁴ Napačna je torej navedba, da je bil ta plenum v Slovenski matici.¹⁵ Vodil ga je Prežihov Voranc.¹⁶ Navzočih je bilo okrog dvajset kulturnih delavcev, med njimi poleg Voranca Boris Zihlerl, Božidar Lavrič, Fran Šturm, Avgust Pirjevec, Fran Albreht, Tone Seliškar, Ignac Koprivec in krajši čas tudi Boris Kidrič.¹⁷

Šele na tem plenumu so razpravljali o ustanovitvi osrednjega vodstva kulturniške organizacije in na Vorančev predlog izvolili za sekretarja oziroma tajnika glavnega odbora kulturnih delavcev Ignaca Koprivca, z ilegalnim imenom Rajič. Člani so bili določeni kasneje sporazumno s partijsko organizacijo, lahko tudi po poprejšnjem posvetovanju z nekaterimi člani plenuma.¹⁸

Kakor je zmotno pripisovanje izvolitve akcijskega odbora, s katerim je brez dvoma mišljen glavni odbor kulturnih delavcev, septembrskemu plenumu, tako navedbe, po katerih naj bi ta odbor izvolili na tajnih volitvah, zbujaajo precejšen dvom. Kljub upoštevanju razmer v tistem času, je malo verjeten eden in drugi opisani način tajnega glasovanja: prvi, da so odbor izvolili na tajnih volitvah in to tako, da so izvoljeni člani zvedeli za svojo izvolitev kasneje in posamez, medtem ko drugi člani plenuma niso vedeli, kdo je v odboru,¹⁹ in drugi, da so volitve potekle strogo konspirativno, izven sestanka, od člana do člana.²⁰

¹² Marica Čepe, Matični odbori Osvobodilne fronte. Ljubljana v ilegali III, str. 372—374.

¹³ Ignac Koprivec, ustni vir.

¹⁴ Isti.

¹⁵ Glej opombo 9.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Ignac Koprivec, ustni vir.

¹⁸ Isti.

¹⁹ Blaž Arnič, spominski zapis.

²⁰ Tone Seliškar, spominski zapis.

Podatku, da so bili člani tega odbora Boris Ziherl, Josip Vidmar, Prežihov Voranc, Blaž Arnič, Drago Vidmar in Tone Seliškar,²¹ ni mogoče pritrditi. Tudi ugotovitev, da so si delo v začetku razdelili nekako takole: Prežihov Voranc je vodil odbor v celoti, Tone Seliškar je odgovarjal za intendantco, Drago Vidmar je skrbel za povezavo z likovnimi umetniki, Blaž Arnič z glasbeniki, Ignac Koprivec pa s književniki,²² je slednji vsaj zase zavrnil kot umišljeno.²⁴

Od vsega začetka sta bila člana tega odbora Avgust Pirjevec in Franc Šturm, potem pa so njegovo sestavo nekajkrat spremenili. Postopoma so ga dopolnjevali s tem, da so kooptirali več novih članov, tako Franca Šturma, Franceta Mesesneta, ing. Filipa Kumbatoviča in ing. Nika Bežka, proti koncu leta 1942 tudi dr. Antona Kržišnika.²⁵

Člani glavnega odbora so hodili na sestanke ustreznih matičnih odborov. V prvih mesecih obstoja je glavni odbor vzdrževal stike z okrožnim komitejem KPS in okrožnim odborom OF za Ljubljano, od poletja dalje pa s poverjeništvom IOOF in CK KPS v Ljubljani.²⁶

Pretrsti kaže še trditve, da je ta odbor vodil Lovro Kuhar. Nanje naletimo na priliko v obeh navedenih spominskih zapisih, pa tudi nekatere izjave jim govore v prid. Boris Ziherl je vodstvo, ki so mu ga pripisovali, zavrnil z ugotovitvijo, da je bil duša tega odbora vsekakor Voranc, zakaj na vseh sestankih mu je pripovedoval, koliko dela ima med kulturnimi delavci.²⁷ Tudi Prežihova nekdanja kurirka Kristina Brenk pripoveduje, da je vodil odbor kulturnih delavcev. Spremljala ga je na različne »kontakte«: k Franu Albrehtu, Ignacu Koprivcu, Antonu Kržišniku, Janezu Levarju, Pavlu Golji in drugim.²⁸

Nedvomno bi bilo krivično odrekati Prežihu neumorno skrb za pridobivanje novih privrženecv Osvobodilne fronte in vsestranost delovnega uveljavljanja, toda v kulturniški organizaciji je imel idejno politično vodilno vlogo, organizacijske pa ne.²⁹ Uveljavljal se je pri gospodarskih akcijah, sodeloval tudi pri nabiranju posojila,³⁰ pri čemer je imel stike z medvoško skupino gospodarstvenikov.³¹ Hkrati je bil član poverjenišтва finančno gospodarskega odbora.³² Navsezadnje je organizacija zaledja oboroženemu boju z zbiranjem materialnih in finančnih sredstev bila ena od splošnih nalog tudi v odborih kulturnih delavcev. Prežihovemu Vorancu je takšna dejavnost pri dobrih in številnih poznanstvih ter veljavi, ki jo je imel kot zrel mož in ugleden pisatelj, srečno šla od rok, pa se je toliko bolj obvezal za večje gospodarsko sodelovanje. Pri tem je imel »vsak dan nič koliko zvez in javk, sestankov in posvetovanj«, skratka »bil je na nogah od zgodnjih jutranjih ur pa vse do večera« (Seliškar) — vse to pa so bila znamenja, ki so dopuščala in upravičevala predstave o domnevnem vodstvu.

²¹ Tone Seliškar, spominski zapis.

²² Blaž Arnič, spominski zapis.

²⁴ Ignac Koprivec, ustni vir.

²⁵ Isti.

²⁶ France Kimovec, Vladimir Krivic, Ignac Koprivec — vsi ustni vir.

²⁷ Boris Ziherl, ustni vir.

²⁸ Kristina Brenk, Prežihov Voranc v letih ilegale. Ljubljana v ilegali II, stran 382.

²⁹ Vladimir Krivic, Ignac Koprivec — oba ustni vir.

³⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2 (dalje navajam Dokumenti), dok. št. 111.

³¹ Jesen 1942, dok. št. 36.

³² Dokumenti, dok. št. 147.

Drugi kulturniški plenum OF je pomemben tudi zaradi dejanja v zvezi s kulturnim molkom. Gre za prvo javno razglasitev v našem ilegalnem tisku. Slovenski poročevalec je dne 6. aprila 1942 objavil resolucijo kulturnih delavcev,³³ ki poleg drugega pravi:

»Načelo, da se z okupatorji ne sodeluje, velja tudi na kulturnem polju.

Zato pozivamo slovenske pesnike in pisatelje, upodablajoče umetnike in glasbenike, časnikarje, publiciste in znanstvenike, naj ne sodelujejo pri kulturnih prireditvah okupatorjev, naj ne bodo sotrudniki pri njihovih časopisih in revijah, naj ne poročajo o njihovih prireditvah, tudi ne o njihovem tisku, knjigah itd.«

Brez dvoma so to resolucijo sprejeli kulturni delavci na drugem plenumu, medtem ko jo Slovenski poročevalec objavlja šele v prvih aprilskih dnevih prav gotovo samo zaradi težav in ovir, ki so spremljale njegovo izhajanje.

Nekateri pregledi pomembnejših dogodkov v letu 1941 pripisujejo sklep o kulturnem molku septembrskemu plenumu.³⁴ Toda prvi pozivi in odločitve za tovrsten odpor proti okupatorju so se javljali že spomladi 1941, ko so uredništva posameznih revij odklonila, da bi jih še nadalje izdajala.³⁵

Ta razglasitev kulturnega molka pomeni dopolnitev splošnih nalog posameznih kulturniških odborov. Z njo se je namreč skozi več razvojnih stopenj dokončno oblikovala posebna naloga, ki je nalagala slovenskemu kulturnemu delavcu dolžnost, da odreče okupatorju sleherno sodelovanje na področju umetniškega ustvarjanja in da hkrati zavrača njegovo kulturo. Z izpopolnjevanjem kulturnega molka naj bi ohranil in manifestiral zunanje dostojanstvo narodno zavednega umetnika, sicer trajno prisotno hotenje za umetniškim ustvarjanjem pa naj bi usmerjal k navdihom, ki jih lahko zbujejo junaštva upornega ljudstva.

Če je »vihar vzvrtinčil ves svet in vse ljudi, od kmeta in delavca do izobraženca« in je »ta čas potrkal slehernemu na vest in njegovo človeško vsebino«, da je »moral pred obličjem tega časa povedati, kako je z njim«,³⁶ tedaj si ni težko predočiti, da je kulturnega delavca sklep o kulturnem molku postavil pred toliko večjo odgovornost. Vtem ko je temu tako, pa so za takšno odločitev le bila potrebna temeljita razpravljanja, ki so ob navajanju in upoštevanju vseh za in proti, zahtevala svoj čas. In res je glavni odbor z matičnimi odbori vred namenil razrešitvi kočljivega vprašanja dokaj sestankov, preden se je odločil za hudo preizkušnjo.³⁷

V vojnih razmerah je bilo domala vselej nujno pričakovati upad duhovnega življenja. Toda celotna duhovna dejavnost bi se vsaj v okupirani Ljubljani lahko drugače razvijala, če ne bi »molk slovenskega kulturnega življenja glasno dokazoval, da ne priznavamo stanja, kakršno je nastalo po okupaciji«. Čeprav je k dosledni uveljavitvi tega značilnega fenomena narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji možnih veliko pomislekov in pripomb, bo po svoji kul-

³³ Dokumenti, dok. št. 3.

³⁴ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, št. 2, stran 282.

³⁵ Glej obravnavo na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. aprila 1966 (Makso Šnuderl).

³⁶ Ferdo Kozak, Članki in zapiski. Začetek gledališča 1945. DZS Ljubljana 1953, stran 305.

³⁷ Ignac Koprivec, ustni vir.

turnozgodovinski pomembnosti nekoč še dajal pobudo za obširnejša razmišljanja in objektivne sklepe.

V sovražnih vrstah ni ostal nezapažen, saj so tam kasneje ugotavljali njegove posledice, češ da je »slovenska literatura po kulturnem molku, propagiranem iz gozda, doživljala v prvih letih okupacije svojo krizo. Od literarnih revij je ostal samo Dom in svet, njegov nivo pa je zelo padel. Domače izvirne literature je izhajalo zelo malo, kar je bilo knjižnih izdaj, so bili to domala le prevodi.«³⁸ Pritisk, ki so ga okupator in njegovi pomagači izvajali nad umetniki, je bil hud in oster, pa jim ga je pri posameznikih uspelo prekiniti. Toda naloga tega sestavka ni, da bi ugotavljal objektivno upravičenost odstopanja od tega sklepa. Ugotovitev, da je slovenski umetniški ustvarjalec vedno nastopal iz lastnega notranjega nagiba, vendarle prepričuje o neuspehu sovražnikovih prizadevanj, da bi prikazal, da je slovenska kultura na njegovi strani. Značilen dokaz, da se je resničnega stanja le dobro zavedal, so njegove lastne ugotovitve: »Najmočnejša sila proti kulturnemu molku je bil 'Večer slovenske lirike' v dramskem gledališču. Šestnajst poetov je javno nastopilo večinoma osebno na odru. Tisti pa, ki niso mogli sami, so dali svoje pesmi, ki so jih brali dramski igralci. Vse priprave in vso organizacijo je vodil odsek za kulturo, da pa ne bi bilo vse videti od oblasti naročeno in plačano, kar bi bilo propagandno šibko, prireditelj ni bil javno odsek za kulturo, ampak pripravljalni odbor.«³⁹ Po vsem tem okupacijskim oblastem ni prav nič pomagalo na silo pridobivati sicer osvobodilnemu boju zveste ustvarjalce.

Približno v istem času, ko se je vdrugič sestal kulturniški plenum OF, so šle h kraju priprave književnikov in znanstvenikov za izdajo Slovenskega zbornika pod uredništvom Juša Kozaka. S tem skupnim demonstrativnim delom pa niso samo želeli tudi sami oživiti eno samo upanje na zopetnjo svobodo: sredi temnega in žalostnega časa so si z občudovanjem vredno prizadetostjo dali opraviti okrog enega prvih nadomestil za utišano ustvarjalno življenje.

Iz osebnih pričevanj pa vendarle ni jasno, če je obravnava na drugem plenumu odgovorila tudi na zadnja vprašanja, ki so se še zastavljala pred sklepom uredniškega dela za publikacijo izjemnega pomena.

Sredi februarja 1942 so v ilegalnih tehnikah dotiskali prve liste. Po zanesljivih domnevah je prišel zbornik v kolportážno mrežo enkrat maja istega leta.⁴⁰

Ob spomladanski ofenzivi partizanskih čet leta 1942 in vzpostavitvi prvega večjega osvobojenega ozemlja so kulturniškem odboru predlagali v tistem času zelo primerno akcijo, da bi pripravil predvsem igralce dramskega gledališča za odhod na osvobojeno ozemlje. Hkrati se je pojavila težnja, da bi spravil tja tudi Otona Župančiča in Božidarja Jakca. Preden mu je uspelo, da bi se z enim in drugim resno dogovoril, se je začela italijanska ofenziva, ki je te načrte preprečila.⁴¹

Sredi leta 1942 je širše organizirana mreža zajela že veliko število kulturnih delavcev in njihovih svojcev v Osvobodilno fronto, precej izmed njih pa je bilo sprejetih v KPS bodisi kot kandidati ali člani. Zato so ustanovili partijski

³⁸ Poročilo o delu odseka za kulturo za mesec marec 1945. Arhiv kontrarevolucije v arhivu IZDG, fasc. 249, mapa III.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Adolf Arigler-Bodin, Kako smo tiskali Slovenski zbornik. Ljubljana v ilegali II, str. 455—459.

⁴¹ Ignac Koprivec, ustni vir.

biro kulturnih delavcev, ki je povezoval celice. Sekretar je bil Ignac Koprivec, člana pa Franci Šturm in dr. Anton Kržišnik, ki so ga sprejeli tudi v glavni odbor kulturnih delavcev. Pred vojno je živel v Celju, pa ga je večina poznala le po ilegalnem imenu tovariš Križ.⁴²

Po italijanski ofenzivi sta sredi oktobra 1942 drug za drugim prišla v Ljubljano Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Treba je bilo utrditi enotnost v osnovnih organizacijah OF, hkrati pa obnoviti poskuse za pridobitev nekaterih privrženecv »sredine«. Tudi glavni odbor si je prizadeval, da bi prepričal nekatere osebnosti kulturniške »sredine«.⁴³ Kulturne delavce, ki jih spričo nezaupljivosti do nekaterih točk programa OF ali kakih drugih razlogov niso mogli neposredno vključiti v terenske odbore, je pridobil za sodelovanje v posebnih komisijah, npr. pravniški, geološki (vodil jo je Ciril Šlebinger), tehniški (vodil jo je profesor (Zelenko), gradbeniški in drugih s posameznih strokovnih področij.⁴⁴

Konec junija 1943 je Koprivec odšel na osvobojeno ozemlje, pa je v glavnem odboru kulturnih delavcev nato pod Kumbatovičevim vodstvom zopet prišlo do večjih sprememb. Od prejšnjih članov so ostali Franc Šturm, Niko Bežek in France Mesesnel, nanovo pa so vključili Josipa Pahorja kot predstavnika književnikov in Domicijana Serajnika za likovnike. Blaž Arnič je mesec dni kasneje zamenjal Franca Šturma, ko je ta odšel v partizane.⁴⁵

Omeniti velja prizadevanja književnikov, ki so se običajno sestajali v Albrehtovem in Seliškarjevem stanovanju. Poleti 1943 so pripravljali svoj list. Zanj so se posebno zavzemali Mesesnel,⁴⁶ Matej Bor in Kumbatovič. Izšla pa je samo ena na pisalni stroj razmnožena številka Nove setve, druga je potem zaradi odhoda vseh sodelavcev v partizane obtičala.⁴⁷ Kržišnik jim je na sestankih sporočal idejne napotke poverjeništvu IOOF, v kakšnem smislu naj list sestavljajo, vendar pa se teh osamljenih ustvarjalnih hotenj spominja, kot da je šlo za nekak obzornik, ki naj bi se imenoval Njiva.⁴⁸ Spričo okoliščine, da so se vsi že bolj ali manj pripravljali za odhod iz Ljubljane, ne kaže imeti pretiranih predstav o teh načrtih. Vsekakor pa je zamisel zanimiv primer, kako so si tudi v najtežjih razmerah neumorno iskali duhovno dopolnitev k vsem drugim vsakodnevnim aktivistovskim dolžnostim.

Ob kapitulaciji Italije se je položaj seveda bistveno spremenil. Ljubljano je zapustilo veliko kulturnih delavcev, kar je sprva nekoliko razrahljalo utrjene organizacijske zveze. V novih okoliščinah je bilo treba sprejeti obliko, ki je sicer še vedno povezovala vsa kulturniška področja, toda ne več na osnovi trdno zasnovanega glavnega odbora s pripadajočimi matičnimi odbori. Med vodilnimi aktivisti-kulturnimi delavci sta slej ko prej bila Blaž Arnič in Domicijan Serajnik, nanovo so se pojavili v tem krogu slikar France Uršič, dramski igralec Lujo Drenovec in novinar Franc Brozovič, ki so vsi prej delovali v svojih matičnih odborih. Niko Bežek je za Kumbatovičem prevzel vodstvo par-

⁴² Arhiv CK ZKJ, anketni listi.

⁴³ Jesen 1942, dok. št. 36.

⁴⁴ Ignac Koprivec, Anton Kržišnik — oba ustni vir.

⁴⁵ Filip Kumbatovič, ustni vir.

⁴⁶ France Mesesnel, Umetnost in kritika. DZS Ljubljana 1953 (Lučijan Menaše, Beseda o avtorju in izboru) stran 11.

⁴⁷ Tone Seliškar, spominski zapis.

⁴⁸ Anton Kržišnik, ustni vir.

tijske celice, sestanke nekakega osrednjega odbora kulturnih delavcev pa je vodil bolj kot predstavnik poverjenišтва IOOF.⁴⁹

Četrty kulturniški plenum OF, ki je bil 4. avgusta 1945 v Ljubljani, sili k razrešitvi vprašanja, kdaj in kje je bil tretji. Vsa raziskovanja vodijo k domnevi, da je bil ta pravzaprav prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev z osvobojenega ozemlja. Izvršni odbor OF je sklenil na seji 29. decembra 1943, da bo pripravil ta kongres. V Semiču se je potem 4. januarja 1944 zbralo sedemdeset kulturnih delavcev. Kongres je po Kidričevih ugotovitvah pomemben v štirih pogledih: dokazal je, da je narodnoosvobodilni boj vključil resnično slovensko kulturo že na samem svojem začetku in da se mu je pridružilo vse, kar zasluži ime slovenski kulturni delavec; izrazil je stališče slovenske kulture do sklepov drugega zasedanja AVNOJ; poudaril je, da je Komunistična partija Slovenije na osnovi dediščine Prešerna, Levstika in Cankarja opravila veliko kulturno delo; opozoril je na pomanjkljivosti, ki se pojavljajo zlasti v posredovanju nove slovenske kulture s tematiko narodnoosvobodilnega boja širokim ljudskim množicam.

V drugi polovici junija 1944 so se zvrstile v Ljubljani številne aretacije. Zredčile so še preostanek kulturnih delavcev, ki so delovali za Osvobodilno fronto. Tedaj so aretirali Nika Bežka, Blaža Arnič, Franceta Uršiča, Nika Omërzo, Luja Drenovca in Stanka Juga ter večino od njih poslali v Dachau.

Manifestacije kulturniškega dela so se javljale poslej samo še na osvobojenem ozemlju in v enotah narodnoosvobodilne vojske. Spričo tega se ni čuditi ugotovitvam sodelavcev odseka za kulturo pri propagandnem oddelku pokrajinske uprave, da je kulturno življenje v Ljubljani »v primeri s časom pred leti le še životarjenje«.⁵⁰ Njihova prizadevanja so bila kljub podelitvi literarnih nagrad pokrajinske uprave za leto 1944 in literarnim večerom zaman.

Teško bi že danes, ko še niso opravljena podrobna preučevanja sodelovanja slovenskih kulturnih delavcev v osvobodilnem boju, povsem presodili pomen njihovega deleža. Lahko pa rečemo, da so izpolnili umetniško in politično poslanstvo, ki ga je od njih zahtevalo najodločilnejše obdobje slovenske zgodovine. Na nevarni poti skozi usodno sedanost vojnega časa so se prebijali z zavestjo Cankarjevega spoznanja, da je »boj za osvobojenje ljudstva kulturnen boj« in da je tisti »kdor ta boj obrekuje, kdor mu postavlja nečiste cilje, sovražnik ljudstva in sovražnik kulture«.

⁴⁹ Blaž Arnič, ustni vir.

⁵⁰ Poročilo o delu odseka za kulturo za mesec januar 1945. Arhiv kontrarevolucije v arhivu IZDG, fasc. 249, mapa III.

Fran Petre

V svojem referatu je tovariš Fischer podal organizacijsko obliko in delovne metode kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti. Zbral je zelo raztrgane podatke in iz njih zgradil povezavo, ki prvič, če se ne motim, v strnjeni obliki prikazuje zunanjo, organizacijsko stran prispevka, ki ga je mogel dati umetnik ali znanstveni delavec v neenakem, težkem boju.

Rad bi se v obravnavi ozrl na isto vprašanje z njegove druge strani, notranje: kakšen je bil njegov prispevek in kaj je vplivalo nanj? To morem storiti le za eno področje, za področje literature. Z njo so se namreč zgodile stvari, ki so razumljive iz vse njene dotedanje tradicije, iz njene resnično demokratične dediščine. Obenem pa so take, da jo postavljajo v posebno razmerje proti drugim literaturam iz vojnega časa, dajejo ji med njimi neko povsem izjemno mesto.

Ko se je razmahnil organizacijsko propagandni aparat Osvobodilne fronte in ko so se kurirji in raznašalci ustavljali pred mnogimi vrati v mestu in zunaj, se je eno političnim gradivom začelo pojavljati tudi čisto literarno delo. Kulturni molk se je razvijal za stopnjo dalje v ilegalno sodelovanje književnikov z Osvobodilno fronto ne samo na področju politične agitacije, marveč na njihovem lastnem, umetniškem področju. Na tak način si je našla pot v svet v Slovenskem poročevalcu 1941 pesem Veš, poet, svoj dolg? Nekoč v začetku 1942 se je zgodilo celo, da je kurirka prinesla pesniško zbirko. Izdaja je bila znana kot miniaturna izdaja Akademске založbe pred vojno. Toda sedaj ni bil Prešeren, Murn ali Aškerc, marveč pesnik neznanega imena in zbirka s čisto nenavadnim naslovom Previharimo viharje. Pesmi — te in druge, razmetane po raznih izdajah — so nastale v istih tehnikah kot ves politično propagandni material Osvobodilne fronte in na enak način kot ta so prodirale v stanovanja, tovarne, urade, zapore, taborišča in partizanske enote. Kot drug frontovski in partijski material so opravljale svoje trajno delo rušenja in zidanja v zavesti ljudi. Vojna književnost je postala s tem integrirani del akcij Osvobodilne fronte. Bila ni nič drugega kot sestavni del vojne in nič manj kot to. Bibliografske podatke o posameznih pesniških zbirkah, skečih ali enodejankah, o ilegalnih ali vojaških izdajah najdemo v tisku, ki govori sicer o premikih vojaških enot ali stanju političnih razmer med okupacijo in vojno.

Tako stanje književnosti med osvobodilno vojno sili, da se ob njem ustavimo. Jugoslavija ni bila edina zasedena dežela v Evropi; toda zakaj je tu književnost zavzela tako mesto v boju? Pri Slovencih globlji vzrok za tako posebno razmerje — tudi v okviru odporiških gibanj po Evropi — ni ustvarila šele Osvobodilna fronta po svoji ustanovitvi, marveč že mnogo prej književnost sama.

Pojav je povezan s slovensko politično zgodovino. Narod brez državnosti je bil v večnem boju za svoj obstanek in uspeh. Njegova družbena struktura mu dolgo ni omogočala, da bi imel stranke in politike, ki bi vodili politične

akcije. To funkcijo so prevzeli prosvetni delavci in posebno še pesniki. Ti so izrazili obliko narodnega in socialnega programa in stali navadno v prvih vrstah boja, za kar so neizbežno nosili tudi osebne posledice. Dolga vrsta jih je, znani so, ni jih potrebno navajati. Izredno poudarjena humanost v literaturi majhnega naroda je posledica takega stanja. Nič drugače ni bilo s književnostjo med obema vojnama, le da se je našel in oblikoval zdaj dejavnik, ki je končno kot družbenopolitični dejavnik prevzemal v svoje roke in predvsem na svoje rame težki križ političnega boja malega naroda, Komunistična partija Slovenije.

Kar je bilo, ni bilo mogoče izbrisati. Borbena tradicija je bila stara pravda slovenske književnosti. Ne le politično svobodo, življenjsko svobodo, ta sen generacij, marveč tudi rdečo zarjo, da porabim stari izraz, ta simbol revolucije, je davno želela in napovedovala književnost. Ko se je okoli leta 1934 začel oblikovati nov realen duh v partiji, partija ni mogla mimo dotedanjega dela v književnosti. Vnašajoč zavest lastne moči v delavski razred, ni bilo potrebno, da zavrže njegovega dotedanjega zaveznika, napredno književnost. Ko se Josip Vidmar v svojih refleksijah pogosto spominja, kako pristno, intimno razmerje je imel Boris Kidrič do književnosti, je to samo dokaz, kako zraščeni so bili z malim narodom in njegovimi bolečinami. Da je postala napredna književnost sestavni del akcije Osvobodilne fronte, je naravna posledica vsega tega.

Toda kaj je prispevala književnost boju, je le ena stran razmerja. Drugo je, kaj je boj prinesel književnosti? Prav to vprašanje postaja, se mi zdi, iz dneva v dan bolj važno, saj zadeva smisel literature in njeno umetniško, to se pravi, človeško vrednost. Beseda je o književnosti vojnega časa.

Prva presenetljiva ugotovitev se nanaša na razmerje med književnim delom in njegovim bralcem. Književnost, ki se je pretakala skozi kanale Osvobodilne fronte, ali je nastajala v zvezi z njo celo po zaporih in taboriščih, ni bila pisana za kateregakoli bralca, marveč je bil bralec izbran in točno opredeljen. Bil je pripadnik gibanja, ki se je nacizmu in fašizmu uprlo s silo, boj pa je bil strašen v svoji neenakosti. Če je vključil ta boj tudi književnost, ji je postavljial zahtevo, naj mu pomaga v boju. S tem pa je že, naj je to predvidel ali ne, želel ali ne, tudi vplival na vrsto te književnosti. Kot vse drugo je podrejal tudi njo svoji službi, svojemu namenu in cilju. Literaturo je mobiliziral. Dal ji je nalogo. Nalogo, da razjeda nasprotnika od znotraj, da oslabi njegov neprodorni oklep.

Da bi ga res predrila, je literatura izbirala ostre, udarne besede. Osnovni začetni ton je dal sam Župančič. Prav on, ki je bil skozi vso svojo dobo mojster tišine, melodioznosti in poezije, je zdaj odvrigel svoja načela. Kot da bi zarjul od bolečine, je vrgel v onemeli čas: »Naj se mi grlo odpre, bom zavijal kot volk, na vseh štirih bom stal vrh planine, škripal in hlupal med pečine«. In kot da ne bi bilo vseh Hitlerjevih oklopnih divizij in se ne bi že po vsem spremenila evropska geografska karta, je s to bolečino povezoval neomajno prepričanje, da bo v tem spopadu tudi zmagal. Skoraj preroško jasno je vizija napovedala, kar se je čez več let zgodilo. »Se bo kdaj pomlad, še bo napočil zor.«

Ta pesniški jezik je buren, je še v duhu moderne. Matej Bor je na eni strani prisluškoval grozi in heroizmu, po drugi bil teoretično podkovan predvojni literarni kritik. Vedel je, da mora izjemen čas dobiti v književnosti izjemen izraz. Iskal je stih, ki bi bil najbližji spremembam časa in po jezikovnem gradivu najsorodnejši dobi. Odločil se je za futuristični stih Majakov-

skega in za vojnotehnični slovar. Recimo: »Hura! Rdeči pionirji! V temelje, oboke bombe, ekrazit! Jutri — rdeči inženirji, skozi slavoloke novi svet gradit!«

Pesmi z verzi, kot so ti, niso ne blagglasne, ne lepe, ne ugodne. Rekli so, da je to slaba poezija, da ni umetniška, in res je morda taka. To se pravi, da ni poezija. Manjkajo ji tisti tenkočutni tresljaji, ki predstave dvigajo ali poglobljajo v umetnost in umetniško doživetje. Pesmi imajo preveč pozitivne ideje, nič drugega kot to. Toda ali je stih kot: »Hura! Rdeči pionirji! V temelje, oboke bombe, ekrazit!« in dalje, tako bral tudi partizan, ki je v tistih dneh res prenašal ekrazit na ceste in proge? Da ni njemu ta pesem govorela drugače? Da ni bilo to res, da ni bila to res njegova pesem?

Odgovor je jasen. Nedvomno je bila to njegova pesem. Z ritmizirano besedo je formulirala prav tisto, kar je nosil v srcu sam. Bor je zbirko Previharimo viharje imenoval na nekem predavanju za študente ljubljanske univerze spomladi 1946 partizanski šlager. Takrat, ko je bila partizanski šlager, je opravila delo, ki ji je bilo namenjeno, dosegla je svoj akcijski cilj. Prav taka kot je bila, se je vrnila k prvotni obliki, starogrški peti pesmi, ki je povezovala stih in glasbo ali pa k slovenski ljudski pesmi.

Taka je bila usoda pesmi kot recimo Hej brigade. Na mitingih se je glasno in burno lotevala zavesti tistih, ki jih je bilo še treba pridobiti. Vojnim enotam je gradila simbolne predstave spopada in borcu polagala v usta klene formulacije smisla boja. Postala mu je posvečena beseda. Spretnost verzifikacije, uporabljena za tak smisel, ne more biti greh nad umetnostjo.

Tudi slovenska partizanska, vojna in taboriščna pesem ni ostala v takih mejah. Župančičeva svečano tehtana izpoved o nevarnih, ogrožujočih samotah, Borove balade, Kajuhove pesmi, pa Udovič, Vipotnik in drugi so ustvarili dobi dragocen spomenik. Komaj izgovorjena pesniška beseda se je spreminjala v trdnost in trajnost skale.

Vercorsov roman Molčanje morja velja kot eno najvidnejših književnih del o nemški zasedbi Francije. Pisec je bil organiziran član odporniškega gibanja in naloga romana je bila jasna. Meja med nemškim oficirjem v pariškem stanovanju ter francoskim starcem in hčerko, domačinoma, je bila popolna in varoval jo je molk predstavnikov poraženega naroda. Kakorkoli je roman na svoj način pretresljiv in prepričevalen, opozarja Sartre, da je njegov vpliv že konec leta 1942 popuščal, in to od trenutka, ko je odporniško gibanje postavilo pred Francoze drugačno stališče v spopadu, ne pasivnost, marveč dolžnost aktivnega boja. Slovenskim piscem taka izkušnja ni bila potrebna. Tradicija in povezanost z ljudstvom sta storili, da so se tudi ti povezali v usodnem času z narodom, bili so sami narod, tisti narod, ki je prevzel nase boj.

Viktor Smolej

Pravzaprav nadaljujem drugo polovico stavka, ki sem ga začel v včerajšnji obravnavi. Ko sem poudaril množično udeležbo slovenske kulture v NOB, sem hotel s tem opozoriti na bistveno potezo kulturne udeležbe v NOB. Navajal sem ob zborniku Reči na delu, ki prikazuje delo književnikov in znanstvenikov — žrtve vojne in NOB, kako je med njimi kar 29% slovenskih kulturnih delavcev, čeprav bi nam po celotnem številu prebivalstva pripadalo,

da tako rečem, komaj 9%. Popolnoma se strinjam z ugotovitvijo v referatu tovariša Ziherla, ki pravi: »Udeležba slovenskega izobraženstva v osvobodilnem boju je bila številčno in po tistem, kar je s svojo ustvarjalno močjo v slovenski kulturi predstavljalo, bržčas edinstvena v okupirani Evropi.« Kot slavist bi zastavil zgodovinarjem nalogo, da tudi statistično preštejejo vrste slovenskih kulturnih ustvarjalcev v NOB, tistih, ki so padli, in tistih, ki so ostali živi.

Ce je bil slovenski ustvarjalec tesno povezan z duhovnim in materialnim svetom svojega ljudstva, je razumljivo, da njegov glas ni bil glas v puščavi, ampak da sta njegova beseda in čustvo našla pot v srce in pamet slovenskega človeka. Slovensko ljudstvo je bilo kulturno ljudstvo. To ljudstvo je bralo svoje pisatelje. Zato je tudi zavestno šlo v boj, govorilo isti jezik kakor njegovi izpovedovalci, pisatelji in umetniki sploh. Zato je zelo razumljivo, če opozorim samo na eno potezo, da je veliko slovenskih literarnih junakov dalo svoje ime našim partizanom. Da navedem samo nekatera: Iztok je bilo izmed teh imen najpogostejše, dalje Svarun, oba iz istega literarnega besedila, Kajti-mar iz Krsta pri Savici, enako Črtomir, tudi Blaž Ostrovrhar si je vzel ime po Prešernovem Ostrovrharju, ki so mu bili boji igrače. Iz Levstikovega Tugomerja je Grozdana, iz Jurčiča Krjavelj, iz ljudske povesti sta Pavliha in Matjaž. Iz svetovne književnosti sta Švejk in Stjenka, iz slovanskega območja Janošik, iz slovanske zavesti Borut, Smeli, Silni, Volodja itd. Taka in podobna imena so si nadevali ljudje v vojaških enotah, ki so jih sestavljali ljudje iz najširših slojev. Ta povezanost s slovstvom ustvarjalnostjo mora zanimati tako jezikoslovce kakor sociologe, ki lahko ob tem ugotavljajo, katera dela so v ljudstvu govorila v njegovem duhu in kaj so mu literarni junaki pomenili.

Pomembna in posebno značilna lastnost našega NOB je poleg popolne udeležbe slovenskega izobraženstva, posebej kulturnih ustvarjalcev, tudi ne le vojaška, ampak v izredno nenavadni meri udeležba najširših množic pri aktivnem kulturnem ustvarjanju. Demokratizacija kulture v NOB doseže svoj najširši obseg. V nobeni zgodovinski dobi ni uporabljalo slovensko besedo v pisanju tako veliko število ljudi kakor v NOB. Nikoli ni taka množica ljudi ustvarjala ali poustvarjala slovenske književnosti kakor v letih 1941—1945. To je razumljivo, saj je bila nacionalna in socialna vsebina boja last slehernega slovenskega človeka; zato je naravno, da v NOB slovenski človek ni bil samo objekt literature, temveč tudi njen subjekt, njen ustvarjalec. Gre za sproščenost, ki se kaže tudi v kulturnem ustvarjanju najširših množic, gre za popolno zlitost spoznanja in volje v NOB. Sproščene fizične in duhovne moči slovenskih množic so ustvarjale in soustvarjale revolucionarno literaturo. To so anonimni in pod partizanskimi imeni se skrivajoči neznanci v vojaških enotah, zaledju, po taboriščih, pod okupatorjem in v izgnanstvih. Svoje čustvovanje, besedo in misel so skušali ujeti v slovensko besedo, izraziti s petjem v novi in nekdanji pesmi, izraziti z mimom, z improvizirano igro. Množično sodelovanje pri ustvarjanju kulture in literature v NOB je posebna značilnost našega osvobodilnega boja. Ljudje prihajajo na to področje dela iz kmečkih vrst in iz vrst delavcev, študentov, meščanov in izobražencev.

Množična udeležba slovenskega ljudstva v literarnem ustvarjanju je deloma zmedla pojme o ljudski poeziji. Večkrat se govori o partizanski ljudski pesmi. Taka preobča raba besede ljudski je terminološko napačna. Ljudska pesem ali proza je pesem ali proza, ki med ljudstvom živi. Ni pa nujno, da je iz ljudstva izšla. Ljudska postane pesem šele, ko jo ljudstvo sprejme in v

ljudstvu živi daljšo dobo, morda eno, dve pokolenji. Ob tej zahtevi, po kateri lahko kakšno pesem imenujemo ljudsko, bi sodil, da bo treba upoštevati že tudi nova družbena občila, kakor so bila na primer mitingi, pevski zbori, letaki, pesmarice, taborni ognji, zapori, gledališke skupine itd. Toda tudi če ne bi sprejeli tega novega pogleda na izvir ljudske poezije, je vsekakor na mestu opozorilo, da je preteklo dvajset ali že kar petindvajset let, kar so nekateri teksti med ljudstvom nastali ali v ljudstvo prodri in da zato imamo ob živem gradivu dosti možnosti, da raziščemo zakonitosti ali pota, po katerih so kakšni teksti postali ljudski. Tu se srečujemo slavisti, sociologi, glasbeni zgodovinarji in etnologi. Rezultati tega dela in takega dela ne bodo brez koristi tudi za občo literarno teorijo, saj imamo na primer zglede kolektivnega in ne samo individualnega ustvarjanja tudi v partizanski poeziji in dramatiki, kar je doslej v literarni teoriji veljalo za izjemno. S tem opozorilom postavljam slavistom in zgodovinarjem naloge kakor: Nujno je ustvariti bibliografijo celotnega tiska osvobodilnega boja (morda bi nam tu lahko bil za zgled Marijan Breclj s svojo knjigo o primorskem tisku). Dalje ne smemo odnehati, ampak še nadalje neprestano zbirati partizansko literaturo, posebej rokopisno gradivo, ki je nastalo med vojno in tudi po njej, kolikor se veže na misel o osvobodilnem boju. Razen tega začnimo ali nadaljujmo z magnetofonskim zapisovanjem prepevane pesmi med našim ljudstvom. Saj se je pred letom posrečilo ljudem našega etnografskega inštituta, da so na magnetofonski trak ujeli prepevane pesmi o kralju Matjažu, za katere smo mislili, da jih ljudstvo že zdavnaj ne poje več. Zato je samo po sebi jasno, da je treba čim prej in v čim večji meri ujeti na magnetofonski trak za znanstvene, pa tudi za narodno-vzgojne namene pesem, ki je nastala med NOB ter živela in dobivala svojo podobo v naslednjih dveh desetletjih do današnjega dne.

Lado Vavpetič

Namenoma sem se javil k besedi potem, ko se ni nihče več oglasil, to pa zaradi tega, ker sem v strokovnem pogledu nepoklican, da govorim o stvarih, o katerih sedajle razpravljamo. O vprašanih iz moje, namreč iz pravne discipline, bomo govorili jutri. Vendar se oglašam, ker me pri prikazovanju kulturne dejavnosti v Osvobodilni fronti močno moti, da dosedaj nismo dobili slike o dejanskem udejstvovanju kulturnikov z raznih področij med osvobodilnim bojem, zlasti še na osvobojenem ozemlju. Rad bi opozoril na to, da smo vendarle imeli tedaj številne gledališčne, da smo imeli pevce in pevke, skladatelje, pesnike, pisatelje, slikarje in kiparje in druge, ki so se kot takšni udeleževali pod vodstvom Osvobodilne fronte skladno z njenimi cilji. Ljudje iz dramskega gledališča so organizirano prišli k partizanom, tam organizirano delali in marsikaj ustvarili. (Naj omenim samo uprizoritev Molièra.) Ne razumem, zakaj danes ni bilo imenovano delo ne Kajuha, ne Udoviča (Udovič je bil imenovan samo v debati), da vse drugo delo na primer Kozine, Pahorja, Šturma sploh ni bilo navedeno, da ne govorim tudi o drugih. Na okupiranem ozemlju, zlasti pa na osvobojenem ozemlju, smo imeli vendar radio Osvobodilne fronte in prav ta je bil med drugimi pomembna ustanova na kulturnem področju. O znanstvenem inštitutu bomo sicer še govorili jutri, vendar če že

govorimo o kulturni dejavnosti Osvobodilne fronte, mislim, da bi bilo vredno, da se nekdo loti tega vprašanja, da se vsaj na tem znanstvenem posvetovanju pokaže, kako so te stvari pomembne. Opozoril bi na to, da glede upodablajoče umetnosti ni bilo nobene besede in vendar sem v radiu pred nekaj dnevi slišal, da je Ive Šubic čisto lepo, čeprav ne popolno, toda vendarle nekaj izluščil iz organizirane dejavnosti upodablajočih umetnikov na osvobojenem ozemlju. Mislim, da se je vsaj v neki meri predvsem profesor Petre v obravnavi nekoliko dotaknil tega, na kar sem moral opozoriti.

Makso Šnuderl

Tovariši, če smem kot predsedujoči k obravnavi dati kak prispevek, bi rad povedal tole:

Dne 26. junija 1941 je bil sestanek v prostorih Modre ptice. Na tem sestanku je Žagar, ki je bil takrat urednik ali lastnik revije Modre ptice, poročal, da je revija pripravljena za natis in želel vedeti, ali naj se tiska. Navzoči so bili: Vidmar, Kalan, Bartol, Žagar in nek mlad človek, ki ga takrat nisem poznal. Ta je razložil položaj, zastopal stališče, da se naj, četudi je revija pripravljena za tisk, ne izda, ampak da naj se začne kulturni molk.

Zahteval je od vseh navzočih, naj vsak pove svoje mnenje. Ko smo ga povedali vsi, se je ujemalo z njegovim. Mladi tovariš je bil izredno vesel in ljubezniv. Nekaj pozneje, dne 28. julija 1941, sem ga na seji vrhovnega plenuma vnovič srečal. To je bil — saj ste lahko že uganili — Boris Kidrič.

Kar sem povedal, sem včeraj ugotovil iz svojega dnevnika. Štejte to kot moj prispevek k razpravi.

IV

Makso Šnuderl

Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi

»...Stanje »država v državi«...
je tudi v evropskem obsegu tako
edinstveno, da bi zaslužiло posebno
obravnavo...«

Boris Kidrič, Dve leti OF. (Zbrano
delo I. CZ Ljubljana, 1958, str. 315.)

I. Naslov se sklicuje na metaforo Borisa Kidriča, ki je ponovno, tako tudi ob drugi obletnici Osvobodilne fronte, označil vlogo in uspehe Osvobodilne fronte slovenskega naroda v prvem letu 1941—42 v Ljubljani kot državo v državi.¹ Ta metafora je postala določen pojem v naši pravno-politični zgodovini. Danes vemo, da je obenem z Osvobodilno fronto in v tej rasla in se krepila funkcija oblasti, ki je končno prerasla v državnopravne oblike.

Podobo o Osvobodilni fronti kot državi v državi lahko razumemo z več stališč. To je lahko ves družbenopolitični pomen Osvobodilne fronte v prvem letu z vsemi akcijami in odločitvami. Tako je obravnaval ta problem Metod Mikuž v svoji knjigi o zgodovini NOB. Tudi v knjigi Ljubljana v ilegali obsega naslov Osvobodilna fronta država v državi celoten kompleks dejavnosti Osvobodilne fronte v prvem letu. Ta metafora torej lahko pomeni velike družbenopolitične tokove v celoti v določenem obdobju na določenem področju, zajete v organizacijo nekega teritorija ali naroda. Ta razvoj je prav tako lahko utemeljitev za organ oblasti, neposredne oblasti, kakor je na primer vojaška oblast in izdajanje predpisov z možnostjo fizičnega prisiljevanja. Ta razvoj torej lahko razumemo s čisto pravne strani; kot gradnje oblastvenega organa in njegovega funkcioniranja.

Pravnik se loteva tega vprašanja na svoj način, pravnik, ki ni raziskovalec. Vtem ko spoznava, da je Osvobodilna fronta zares začela s pravo revolucionarno oblastjo, da so terenski odbori OF opravljali več ali manj tudi take zadeve, ki sicer spadajo v pristojnost državnih organov, in upošteva izjave vodilnih ljudi, zlasti na kočevskem zboru, vključno Kidričeve, o odborih OF kot virih oblasti, organov oblasti itd., in pa Poličeve ocene teh organov na kočevskem zboru, se pač vprašuje, ali v ožjem pomenu ta država v državi ni poleg vsega drugega; kar se pod pojmom država v državi navadno razume, tudi prava država, prava državna oblast, ki se pojavlja najpogre v svojih prvotnih prvinah, se razvija in končno zori v prave državne organe, v pravo oblast Osvobodilne fronte, v pravo državnost slovenskega naroda.

Že uvodoma moramo pojasniti ta sedaj že zgodovinski pojem Osvobodilne fronte kot države v državi. V času, ko je vodstvo OF in KPS na okupiranem

¹ Boris Kidrič, Dve leti OF. Agitprop 1943.

ozemlju delovalo in vodilo vstajo in začetke revolucije, predvsem v Ljubljani, to je od vsega začetka, od ustanovitve Osvobodilne fronte 26. aprila 1941 dalje pa do odhoda vodstva iz Ljubljane aprila 1942, so se v akcijah in pozneje v organih OF pojavljale take oblike politične dejavnosti, ki niso običajne za politično organizacijo, temveč so funkcije državne oblasti. In ker je take funkcije namenoma zasnovala, izvrševala in vodila Osvobodilna fronta na okupiranem in po Italiji celo anektiranem ozemlju, v »ljubljski pokrajini«, pravimo, da je bila Osvobodilna fronta država v državi. Seveda je to treba razumeti restriktivno; država Osvobodilna fronta seveda ni bila, vendar pa se je obnašala tako, ker je povzemala in izvrševala posamezne funkcije oblasti. Osvobodilna fronta je v tem razdobju ustanovila partizanske oddelke, ki so se pozneje razvili v bataljone in brigade, ter začela vojno zoper okupatorja. Postavila in izvrševala je svoje revolucionarno sodstvo. Osnovni organi OF so bili hkrati vir ljudske oblasti, ki so jo le-ti izvrševali. Celó nacionalno predstavniško telo je v zametku nastalo kot Slovenski narodno osvobodilni odbor (SNOO) v okrilju in identično z vrhovnim plenumom Osvobodilne fronte, ki je izdajal revolucionarno-pravne dekrete. Osvobodilna fronta je končno postavila idejni koncept bodočega državnopravnega položaja Slovenije v Jugoslaviji v temeljnih točkah OF. Oblast Osvobodilne fronte je bila torej vojaška, sodna, upravna, finančna oblast z ustavnimi koncepcijami, seveda v malem, toda bila je dejstvo. Tako je Osvobodilna fronta razvila sama v sebi dvojnost: politično dejavnost in oblastvene funkcije, sprva vse v svojih organih. Dokler se je vse to dogajalo na okupiranem in anektiranem, torej neosvobojenem ozemlju pod tujo državo, pravimo, da je bila takrat Osvobodilna fronta država v državi. O tej dvojnosti je govoril tudi Polič na kočevskem zboru; pravi, da je bila Osvobodilna fronta v prvi vrsti vsenarodno osvobodilno gibanje, hkrati pa nosilka narodne (ljudske) oblasti.²

Ko se je vodstvo preselilo na osvobojeno ozemlje in so vodilni organi bivali in delovali tam, pa za dobo, ki je sledila, ne moremo več govoriti o državi v državi v istem pomenu kot za prejšnjo. Na osvobojenem ozemlju je bila Osvobodilna fronta brez posredovanja tuje države, ki je bilo na okupiranem ozemlju, temveč je bila v Jugoslaviji, katere razkosanja Osvobodilna fronta nikoli ni priznavala, ki se je osvobajala in na novo gradila tudi na Slovenskem. Pojem država v državi bi lahko razširili na poznejša razdobja po prvem letu kvečjemu žato, ker je bilo osvobojeno ozemlje vendarle podvrženo spremembam in stalno ogrožena oaza sredi okupiranih dežel, včasih celo več oaz, in je v resnici tudi bilo deloma pregaženo v ofenzivi avgusta 1942 in oktobra 1943 ter pozneje v Savinjski dolini. Zato bomo samo s tega vidika glede poznejših razdobj vsaj na kratko zasledovali razvoj dvojnosti v Osvobodilni fronti, torej kot državo. Ta dvojnost se je razvijala tako dolgo, dokler se končno iz materinega telesa Osvobodilne fronte niso izločili posamezni organizmi državnega značaja in samostojno zaživele kot državni organi. Na neosvobojenem ozemlju pa se je Osvobodilna fronta v prvem letu, ko je bila država v državi, uveljavljala kot revolucionarno-politična mobilizacijska in odporniška sila, manj kot država v državi; kot tako bi lahko označevali le še partizansko vojsko, ki jo je okupator vsak dan čutil, vendar je že takrat vojska bolj in bolj postajala del enotne jugoslovanske vojske in manj del Osvobodilne fronte, s katero je bila vezana po politični enotnosti.

² Zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Ljubljana 1953, str. 116 in sl.

Iz tega je videti, da je naša naloga, pokazati vlogo Osvobodilne fronte predvsem v njenem prvem letu po dejavnosti, s katero je v tuji državi dejansko razvijala svojo oblast in ustvarjala materialne in organizacijske temelje za poznejše državne organe v federalni enoti Slovenije. Tudi Metod Mikuž je v svoji zgodovini v poglavje Osvobodilna fronta — država v državi vključil to razdobje.³ V poznejši dobi bomo sledili Osvobodilni fronti, dokler je v sebi še nosila elemente države, torej osnove ljudske oblasti.

V tej zvezi velja poudariti, da Osvobodilna fronta ni nastala zato, ker so predstavniki osnovnih skupin ustanovili 26. aprila 1941 Protiimperialistično fronto, ki je kmalu (menda 22. junija 1941) dobila ime Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Nastala je po zakonih politične nujnosti zato, ker je že v letih pred tem globoka preobrazba zlivala miselne tokove slovenskega ljudstva. Njegovi predstavniki so, vsak z zornega kota svojega političnega prepričanja, sami zajeti v tok tega preobraževanja, izpovedovali svojo misel in politično ozračje, v katerem so se odločili za Osvobodilno fronto. Ravno tako Osvobodilna fronta ni pridobivala funkcij oblasti in nato državnosti zaradi sklepov vodilnih organov konstitutivno, temveč zato in tako, da se je pokazala konkretna družbena potreba po nekih trajnih načelih in njihovem uresničevanju, da je to slednje prešlo v politično prakso, ki so jo končno morali zavarovati glede na njihov obstoj, razvoj in zoper njihovo pačenje in zlorabo z revolucionarnimi dekreti. Zastonj bi iskali politične traktate, članke, razprave, resolucije ali revolucionarne odloke o tem, da se uvede oblast, taka in taka, ali da se zdaj začne državna funkcija. Vse to je nastalo v delovanju Osvobodilne fronte na osnovi konkretizirane politike kot stvarna nujnost, politična praksa in šele navsezadnje kot dekret glede posameznih akcij ali dejavnosti, ki je bil potem s tega vidika že deklarativne narave.⁴ Zastonj bi tudi iskali kjerkoli v politični zgodovini te dobe take zveze politično in svetovnonazorsko različno usmerjenih skupin, ki so se ne samo same pretopile v amalgam Osvobodilne fronte, temveč je iz njih hkrati celo rasla oblast, država in politična ideologija. Pri tem ni prizadela osebne zavzetosti svojih pripadnikov za lastna politična in svetovnonazorska gledanja. Kakor je pravcato čudo, da se je večina slovenskega ljudstva, ki je še pred desetimi leti služila kot opora za politični klerikalizem, zgrnila v Osvobodilno fronto in izvedla ostro politično diferenciacijo do reakcionarnih ostankov, tako je drugo čudo to, da je postala Osvobodilna fronta kot sestavina heterogenih skupin enoten in edinstven nosilec osvobodilne in revolucionarne akcije in ostala to kot SZDL Slovenije do današnjega dne. Tudi Ljudska fronta Jugoslavije, kakor nikjer nobena druga fronta, ni bila isto kot Osvobodilna fronta slovenskega naroda, čeprav je ta pozneje organizacijsko postala del prve.

Osvobodilna fronta je imela politične cilje, pa ni bila politična stranka; opravljala je oblastvene funkcije, pa ni bila državni organ. Bila je organizirano množično gibanje, ki je obsegalo vse sloje in razrede naroda in vse oblike za reševanje vseh vprašanj, ki jih je postavil takratni usodni čas pred slovenski narod.

³ Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. I. knjiga. III. knjiga ima naslov OF — država v državi. — Ljubljana v ilegali II. Ljubljana 1961. Podnaslov članka Okrajni odbor SZDL ima podnaslov Država v državi.

⁴ Boris Zihertl je v svojem govoru ob 24. obletnici OF ugotovil trdno enotnost slovenskega delavstva in kulturnoprosvetnih organizacij kot jedro osvobodilnega gibanja.

Že okoliščina, da je Osvobodilna fronta začela svoje delovanje konec aprila 1941, svoj program pa je postavila v temeljnih točkah šele decembra 1941 in januarja 1942, ki ga je pa bila dotlej v svoji praksi že izvrševala in preizkušala, in pa okoliščina, da je Kidrič imenoval Osvobodilno fronto v prvem letu »država v državi«, kaže na tipične posebnosti Osvobodilne fronte. Ti okoliščini namreč povesta, da je bila Osvobodilna fronta množično bojno gibanje, ki naj se spoprime z vsem, kar mu je nasprotnega na poti k osvoboditvi slovenskega ljudstva, k skupnemu življenju v Jugoslaviji, in da je to življenjska potreba, cilj in program. Ob tem postaja razumljivo, da je postala Osvobodilna fronta bolj kot kdajkoli katerakoli stranka zares vseljuski napor na življenje in smrt in da je zato morala povzemati tudi sredstva, oblike in vsebino oblasti, pozneje tudi organe oblasti, če je hotela vso svojo nalogo do kraja izpolniti. Nasproti okupatorju je bila podtalna in ilegalna ter se ji torej ni bilo treba ozirati na nikakršen pravni red, ki v normalnem času določa obseg in vsebino ter način delovanja neke organizacije. Osvoboditi Jugoslavijo, priboriti si jo, obnoviti jo kot socialistično skupnost jugoslovanskih narodov, to je bil takrat eden od glavnih ciljev.

Razumljivo je, da se je iz delovanja Osvobodilne fronte na podlagi danih potreb določal tudi sam njen značaj. Ni bilo bolj dinamičnega razdobja za slovenski narod in njegovo vodilno organizacijo, kakor je bila doba vojne okupacije, ki se je nujno pokazala v dinamiki delovanja in razvijanja sestave Osvobodilne fronte. Seveda ta dinamika ni bila enakomerna na vsem ozemlju in v vsaki dobi. Našo periodizacijo je treba razumeti z zelo nihajočimi okviri. Kar je bilo v eni dobi v centru razvoja že preseženo, to je še vedno delovalo pozneje in drugod. Vendar pa lahko s tem pridržkom vztrajamo na tem, da je bila Osvobodilna fronta v glavnem država v državi prvo leto 1941/42, ko je bilo njeno vodstvo še v Ljubljani. In za to dobo pravzaprav velja ta Kidričeva metafora. Tu moramo razčistiti vprašanje, kaj razumemo z Osvobodilno fronto, kadar govorimo, da je država v državi. Osvobodilna fronta je bila seveda povsod, od Maribora do Gorice, od Triglava do Gorjancev, povsod, kjer živi slovensko ljudstvo, na vseh koncih in krajih Slovenije so bili odbori OF, je bila njena vojska. Ko omenjamo državo, mislimo v tej zvezi na organizirano družbo, v našem primeru na organizem Osvobodilne fronte po vsem slovenskem ozemlju. Raznovrstne funkcije je opravljala s svojimi organi, vrhovnim plenumom, izvršnim odborom, z izrednimi varnostnimi in sodnimi organi, ki so vsi imeli sedež v Ljubljani, nadalje z glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet, partizansko vojsko in narodno zaščito ter z mrežo raznovrstnih terenskih odborov OF in pozneje še z drugimi oblikami. Ugotoviti moramo, da je njena dejavnost zajela bolj italijansko okupacijsko območje kot pa nemško na Štajerskem ali Gorenjskem. Tu je nemški okupator izselil izobražence in zavedne Slovence in z grobo silo dušil slovenske, zlasti komunistične elemente, ter zgodaj začel s terorističnimi dejanji, kakršno je na primer množično streljanje talcev. To je zadrževalo razvoj Osvobodilne fronte. Italijanski okupator pa se je sprva skušal približati ljudem, s tem da je hlinil prijaznost v vlogi odrešenika, da bi laže dosegel iste cilje kot njegov nemški sosed. Pravi polet Osvobodilne fronte je bil zato omejen na to italijansko okupacijsko ozemlje.

Zadeti bi utegnili na omalovaževanje, češ da je bila vsa ta revolucija v Sloveniji vihar v kozarcu vode; Slovenija je majhno ozemlje, Slovencev komaj čez milijon, od teh pa na revolucionarnem območju same Ljubljane z gospo-

darsko slabo razvitim in neznatnim zaledjem komaj ena četrtnina; vse gibanje na tem majhnem prostoru ne pomeni po evropskih, kaj šele po svetovnih merilih ničesar, prav tako ne kot prispevek v vojni na strani zaveznikov. Takim glasovom je treba odgovoriti, da je slovensko narodnoosvobodilno gibanje, ki ga je vodila Osvobodilna fronta, del enotnega osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije, njegovo severno, najbolj izpostavljeno krilo; geofizični pomen tega upora v evropskem merilu dokazuje preobčutljivost okupatorjev, ki se je večkrat še posebej pokazala: italijanski okupator je poleti 1942 izvedel tu ofenzivo z nad 60 000 vojaki, nemški v oktobru 1943 z divizijo, ki je bila na poti v Italijo; nadalje je italijanski okupator ustanovil pomožne slovenske čete MVAC (Milizia Volontaria Anticomunista), nemški pa wehrmannschaft in pozneje slovenske domobrance; oba okupatorja sta si vsa leta prizadevala vojaško uničiti partizanstvo v Sloveniji. Tega ne bi bila storila, če bi bila zadeva v Sloveniji tako malo pomembna. Končno pa je treba upoštevati, da je ta mali narod dejansko izpovedal veliko politično idejo, socialno osvoboditev in oblast delovnega človeka proti diktaturi buržoazije. Osvobodilna fronta je bil izpostavljen, čeprav v splošnih razmerah majhen odred v boju za cilje, ki so bili evropski in svetovni, in za katere mu je bila vzor Sovjetska zveza, saj ga je vodila KPS. S tega vidika je bilo slovensko osvobodilno gibanje res edinstveno tudi v evropskem obsegu, kakor je zapisal Kidrič ob drugi obletnici Osvobodilne fronte.⁵

To vse so objektivna dejstva, ki pa bi jih bilo treba od vseh strani znanstveno še bolj osvetliti. Danes še vedno gledamo na ves ta razvoj politično, vojaško, ideološko in pravno, vendar pa so njegove prave silnice globlje v gibanju nacionalne družbene plime in oseke. Šele temeljite sociološke in psihološke študije, izkoriščanje vsega arhivskega gradiva o delu terenskih odborov OF ali NOO, podatki o reakcijah na svetovna dogajanja in podrobna raziskovanja pre mnogih vplivanj in previranj v sami takratni slovenski družbi v vseh njenih plasteh, bi mogli dati dokončne znanstvene izsledke. To delo še ni opravljeno in čaka verjetno na tiste, ki niso bili niti nosilci niti priče nastanka in razvoja Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Danes se moramo zadovoljiti z delom pisanega gradiva, ki nam je izročeno iz te preteklosti, in se opreti na to, da nosimo kot večji ali manjši sodelavci v Osvobodilni fronti iz tiste dobe v sebi še živo izročilo, da znamo določiti pomen in važnost posameznih dogajanj in dati ustrezno mero tehtnosti posameznim procesom naše revolucionarne preteklosti. To in pa pravno-politični aspekti so za zdaj še edina orodja za odkrivanje in razčlenitev teme Osvobodilna fronta — država v državi.

In še nekaj: v današnji dobi se upiramo etatizmu in se trudimo, da bi ga nadomestili z družbenimi službami in samoupravljanjem. Ko pa ugotovljamo prizadevanje Osvobodilne fronte, da bi si prisvojila kar največ prvin oblasti in da bi izgradila državne organe, pa ne smemo to prizadevanje istovetiti z etatizmom. Etatizem je pojav, pri katerem je zaradi centraliziranega vodstva vsega gospodarstva z državno lastnino kot podlaga v vseh porah družbenega življenja navzoč birokratični državni organ. Ta s svojo administracijo urejuje in usmerja vsa področja družbene dejavnosti in postaja družbena sila zase. Osvobodilna fronta pa ni hotela tega, temveč je hotela državo kot domovino svobodnih in enakih narodov, v njej pa uresničiti »dosledno

⁵ Boris Kidrič, 3. leto OF. IOOF 1944.

ljudsko demokracijo«. In katera oblika bi naj bila doslednejša za uresničevanje »dosledne ljudske demokracije« kakor sistem samoupravljanja? Že leta 1944 smo imeli na osvobojenem ozemlju koncepcije o samoupravljanju v gospodarskih organizacijah.⁶ V Osvobodilni fronti so torej klile prve klice oblike neposredne demokracije, ki naj na političnem, gospodarskem in socialnem področju omogoči delovnemu ljudstvu neposredno vodstvo in odločanje. To pa so v bistvu že prvine samoupravljanja, kakršno se je razvilo po izročitvi gospodarskih podjetij v gospodarjenje delovnim kolektivom leta 1950.

Ker je razvoj ljudske oblasti v nedrju Osvobodilne fronte trajal štiri leta, se postavlja vprašanje periodizacije tega dogajanja. Predvsem je gotovo, da je bil tak razvoj po dinamiki in kvaliteti bistveno drugačen v obdobju, ko je potekal na neosvobojenem ozemlju v ilegali in to celo v ilegali pod okupatorsko državo, kot pa v obdobju, ko se je razraščal na osvobojenem ozemlju, ki je bilo sicer stalno ogroženo, vendar ni bilo tako pod okupatorjevim udarom kakor neosvobojeno ozemlje. Na osvobojenem ozemlju je nastopila spet ostraločnica, ko je osrednji razvoj utrdil prva ustavna načela in postavil prve državne organizacijske oblike. Poudariti pa moramo, da je Kidrič govoril o Osvobodilni fronti kot državi za prvo leto njenega obstoja.

Obdobje od ustanovitve Osvobodilne fronte 26. aprila 1941 pa do ustanovitve prvega osvobojenega ozemlja 17. maja 1942, kar se nekako ujema z odhodom vodstva Osvobodilne fronte na osvobojeno zemljo, je tisto, ki ga označujemo kot obdobje, ko je bila Osvobodilna fronta država v državi v dobesednem pomenu. V tej dobi je v okupatorjevi navzočnosti prišlo do pojavov, ki so presegali tipično dejavnost politične organizacije in res pomenili oblastvene akcije: določen center jih je usmerjal, prebivalci pa izvrševali in to v toliki meri, da jih je Kidrič lahko označil kot državo v državi. Vendar pa država ne more dolgo rasti pod zemljo, njene prave manifestacije so možne v svobodi in morajo biti odprte navzven.⁷ Zato kljub pojavom oblasti v tem razdobju nimamo takih samostojnih organizacijskih oblik, ki bi jih mogli označiti z državnopravnim izrazom, in celo Slovenski narodni osvobodilni odbor (SNOO), ustanovljen v septembru 1941, je postal najprej odbor in ne Slovenski narodni osvobodilni svet, torej svet, kakršen je nastal šele v drugem razdobju na osvobojenem ozemlju, ko so okoliščine to omogočile.

Drugo razdobje sega od prvega osvobojenega ozemlja v maju 1942 pa vse do ločitve oblasti od političnih organizacij Osvobodilne fronte v jeseni 1944, ko se je 23. septembra 1944 IOOF razširil in tako ločil od predsedstva SNOS. To razdobje obsega tri razvojne stopnje. Prva sega od prvega osvobojenega ozemlja 17. maja 1942 do srede avgusta 1942, do roške ofenzive, druga od tega datuma dalje do ustanovitve drugega osvobojenega ozemlja v septembru 1943 in tretja od tega dogodka pa do že omenjenega 23. septembra 1944.⁸ Prva in tretja stopnja pomenita izrazito smer h gradnji novih organov oblasti, druga vmesna pa obsega dobro leto dni temeljite politične priprave in idejnega razčiščevanja. To drugo obdobje, v katerem zorijo oblastvene funkcije Osvobodilne fronte že v državnopravne organe in v ustavna načela in se

⁶ Vanek Šiftar, Oblike delavskega soodločanja in upravljanja v industrijskih podjetjih, uzakonjene v Evropi po oktobrski revoluciji. Disertacija na pravni fakulteti v Ljubljani 1965, str. 283—5.

⁷ Kidrič se je tega dobro zavedal: »Razume se, da stanje »država v državi«... ni moglo dolgo trajati.« — Boris Kidrič, Zbrano delo I. CZ Ljubljana 1958, str. 315.

⁸ Datum 23. IX. 1944 ugotavljam iz zapiska v svojem dnevniku.

nato od Osvobodilne fronte ločijo in osamosvojijo, lahko označimo za »državo«, toda ne več »v državi«.

II. Ustanovitev Osvobodilne fronte 26. aprila 1941 ni mogla biti bolj logična in perspektivna politična tvorba, kot je bila. Za seboj ni imela samo v zadnjih letih pred vojno dosežene politične transformacije razpoloženja v masah, ki so tako tvorbo omogočile, temveč je zadela tudi na najidealnejše psihološke in politične okoliščine. Sklepanje zvez meščanskih strank s silami osi, napad teh sil na Jugoslavijo, hiter poraz njene vojske, kapitulacija vlade in armade, pobeg državnega vodstva, razpad države, okupacija njenih delov po nemški, italijanski, madžarski in bolgarski vojski, pojav kvislinških formacij predvsem na Hrvaškem, protinarodno zadržanje slovenskih strank, vse to je psihološko vplivalo na ljudi in povzročalo potrto, malodušje, razočaranje in srd. Razkosanje Slovenije med Nemčijo, Italijo in Madžarsko in pa teror na Gorenjskem in Štajerskem z uničevanjem slehernega pojava slovenstva in z začetki prisilnega ponemčevanja in množičnega preseljevanja, je navdajalo slovensko ljudstvo s strahom in obupom. Uglajen nastop italijanskega fašizma, ki se je začel hliniti kot prijateljski okupator (saj so begunci iz Gorenjske in s Štajerskega vzklikali pri prihodu v Ljubljano, da je tukaj raj!), je pretil z nevarnim političnim oportunistom. V to psihološko potlačenost duhov, grenko politično razočaranje in neperspektivnost za mnoge, ki niso znali zajeti svet v celoten pogled, je udarila ustanovitev Osvobodilne fronte kot olajšava kot sprostitev rodoljubnih čustev. Ko so postali znani še cilji in ustanovne skupine, se je Osvobodilna fronta začela naglo širiti in utrjevati. Zato je mogla že tako zgodaj napovedati oborožen boj zoper okupatorja in oznaniti, da ne priznava razkosa Jugoslavije, da se opredeljuje za ljudsko demokracijo, svobodo človeka in narodov, za zvezo z drugimi jugoslovanskimi narodi in Sovjetsko zvezo. KPS, ki se je pojavila kot pobudnica in voditeljica fronte, je bila znana kot sila, ker ji je prejšnji režim posvetil z nenehnim preganjanjem veliko pozornosti. Krščanski socialisti so pritegnili versko usmerjene sloje delovnih ljudi, sokoli napredno mladino, kulturniki pa najplemenitejše tokove slovenskega duha. Doživljali smo, da je Osvobodilna fronta vlila v množice zaupanje in odločno voljo za boj in zmago.

To vse ugotavljamo kot sociološko-politična dejstva, ki so dajala širok in globok družbeni temelj za politično akcijo. Cilji Osvobodilne fronte so torej bili jasni: vojna in graditev nove oblasti, slovenske in ljudske. Vse to je bilo pozitivno za vsakogar, sprejemljivo in obetajoče. Poleti 1941 je bilo stanje v »ljubljanski pokrajini« in to v kulturnem, gospodarskem in političnem središču tako, da samo tisti, ki niso imeli posluha za ljudska gibanja tistih, ki so dobro poznali, da jim bo v bodočnosti, kot jo napoveduje Osvobodilna fronta, politično ali ekonomsko odklenkalo, niso hoteli slišati za novo politično zbiranje Osvobodilne fronte, vsi drugi pa, in ti so bili v večini, so na ta ali drug način iskali stika z njo.

a) Kakor povsod, so se kmalu pojavili izvržki, ki so okupatorju izdajali posamezne sodelavce v Osvobodilni fronti in začeli širiti nerazpoloženje zoper njo. Osvobodilna fronta je postopno nekatere take tipe justificirala. Sicer pa ne mislimo, da je individualni teror znamenje oblasti, ker je to lahko tudi političen obračun, kot jih pozna politična zgodovina pri vseh narodih. Pač pa je ustanovitev posebnega organa Osvobodilne fronte zoper nasprotno dejavnost sredi avgusta 1941 od strani KPS, namreč Varnostno-obveščevalne službe

(VOS) in potem njegovo delo, pomenila dejavnosti, ki so imele namen, varovati Osvobodilno fronto in škodovati nasprotni politiki okupatorja in njegovih pomagačev. Trajna in učinkovita dejavnost VOS vse do črnomaljskega zbora 19. februarja 1944 dokazuje, da je nastal iz nje dejavnik, ki je izvrševal določeno oblast ter samo s tem in politično vsebino svojih akcij prerasel v poseben organ oblasti.⁹

b) Poleg VOS in na isti liniji obrambe Osvobodilne fronte, njenih članov in dejavnosti je bilo tudi »posebno sodišče«, ki se je pozneje na prvem osvobojenem ozemlju (od 31. julija 1942 dalje) imenovalo »izredna sodna komisija«. Ta je kot tajno revolucionarno sodišče izreklo obsodbe na podlagi odloka o zaščiti slovenskega naroda z dne 16. septembra 1941. Tu ni šlo za tiste, ki so bili načelni nasprotniki osvobodilne akcije, temveč za tiste, ki so okupatorju izdajali pripadnike Osvobodilne fronte, z njim sodelovali, ovirali delo osvobodilne akcije in škodovali koristim slovenskega ljudstva.

Ko se je torej utrjevala Osvobodilna fronta, sta zato in vzporedno s tem nastajala dva organa za njeno varstvo. Pomenila sta več kot samo politično stražništvo za določene partijske naloge in sta zrasla iz revolucionarnih potreb družbe, katere organ je Osvobodilna fronta postala. Kot taka sta se utrjevala in širila, saj se je vodstvo Osvobodilne fronte od štirih osnovnih skupin že poleti 1941 pomnožilo na 18 z vseh svetovnonazorskih področij.

K takemu ozračju, ki ga je ustvarila Osvobodilna fronta, je pripomogla aneksija od Italije okupiranega slovenskega ozemlja 3. maja 1941, ki je dobila ime »Provincia di Lubiana«, in pa kapitulacija slovenskih politikov, ki so privolili v članstvo v konzulti pri visokem komisarju »ljubljske pokrajine« in se šli v Rim poklonit Mussoliniju (6. junija 1941). Vse to vzbudilo ogorčenje ne le proti okupatorju, temveč tudi proti taki politiki in pospešilo polet Osvobodilne fronte. Domača reakcionarna politika se takrat glede tega očitno še ni znašla.

c) Medtem ko so bila prva dejanja Osvobodilne fronte usmerjena v njeno širjenje, obrambo, utrjevanje in varovanje, skratka v etapo zbiranja sil, ki je pomenila tudi začetke politične diferenciacije, in so se pri tem pokazala prva znamenja oblasti, ki jo je Osvobodilna fronta skušala doseči, pa se je ta kmalu lotila ofenzivne akcije, ki si jo je postavila za cilj in h kateri jo je sililo ozračje po ustanovitvi, zlasti pa Stalinov poziv z dne 3. julija 1941. Kot dokaz naj navedem, da je na sestanku v vili dr. Neubergerja v Vilharjevi ulici sredi julija 1941 med člani vrhovnega plenuma OF in aktivisti iz Gorenjske Stane Žagar poročal, da so na Gorenjskem fantje pripravljani, da jih ni mogoče več zadrževati in da je treba udariti. Že konec junija je prišlo do prvih obo-roženih spopadov z nemško vojsko na Gorenjskem.¹⁰ Ni ugotovljeno, da se je oborožena vstaja v Sloveniji začela ravno 22. julija 1941, ker so gotovo bile posamezne akcije tudi poprej. Tako so se sprostile akcije prvih partizanskih čet na vseh straneh in kmalu postale sovražnik, ki ga je okupator občutil. Spričo tega je štajerski gauleiter dr. Siegfried Uiberreither v Gradcu izdal že 16. avgusta 1941 odredbo za vojaško akcijo zoper »bandite«, ki se pojav-

⁹ VOS je preprečil marsikak poskus narodnih izdajalcev in nekdanjih sovražnikov slovenskega naroda. Vsi obrambni ukrepi NOV bi bili pomanjkljivi, če ne bi organizirali hkrati posebne obveščevalne službe. — Kidrič, delo navedeno v opombi 7, str. 181 in 233.

¹⁰ Ljubljana v ilegali. II. Država v državi. Ljubljana 1958, str. 51.

ljajo v Posavju,¹¹ italijanski okupator pa je razglasil »ljubljsko pokrajino« za vojno ozemlje. V procesu zoper nacističnega gauleiterja na Koroškem dr. Friedricha Rainerja v Ljubljani dne 16. julija 1947 je bilo ugotovljeno, da je partizanska akcija resno zavirala nadaljnje izseljevanje Slovencev iz Gorenjske, ki so jih Nemci začeli prisilno prepeljovati v Srbijo.¹²

Partizanske čete, ki so sedaj začele rasti, in vojne akcije, ki jih je ta vojska izvajala, obrambna organizacija, uspehi in pa reakcija sovražnika — to vse iz okrilja Osvobodilne fronte — ni bila več stvar politične organizacije, temveč vsega ljudstva in je izraz revolucionarne vstaje, revolucionarne oblasti. Tako elementaren je bil ta razvoj, da je bil že avgusta 1941 v pripravi celo poseben akt o partizanski vojski (partizanski zakon), ki predstavlja, čeprav ni bil splošno uveljavljen, vendarle pomemben dokument o tej dinamiki.¹³

Vojaška organizacija, ki je kmalu prerasla v bataljone in brigade, je bila pomembna tudi s stališča pojavljanja federativnih elementov v razvijanju ljudske oblasti. Čeprav je stal na čelu partizanskih enot glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, ki pa je bil takrat seveda še v zelo rahlih in težko vzdrževanih stikih z vrhovnim štabom narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, je vendarle bil del splošne jugoslovanske vstaje. To je potrdil odlok Osvobodilne fronte (SNOO), objavljen 20. septembra 1941, po katerem so slovenske partizanske čete slovenski vojaški zbor z lastnim poveljstvom, ki pa je vključen kot sestavni del v narodnoosvobodilno partizansko vojsko Jugoslavije. To je ena izmed izrazitih prvin nastajanja federacije »v praksi« (Kardelj).

Ne bomo sledili vojaškim operacijam in razvoju partizanske vojske v naslednjih letih, v katerih so postajali stiki z vrhovnim poveljstvom NOV in POJ vedno pogostejši, tesnejši in enotnejši. Za nas je potrebno ugotoviti, da je slovenski del partizanske vojske nastal znotraj narodnoosvobodilnega gibanja Osvobodilne fronte, ki ga je ustvarila, aktivizirala in nenehno prizadevno spremljala njegova vojna dejanja, od katerih je bila odvisna tudi politična dejavnost nje same na osvobojenih območjih. Uspehi te dejavnosti pa so bili pogoj za uresničenje ciljev, ki jih je postavila za svojo revolucijo in osvoboditev. Vedno močnejša rast partizanske vojske, njena neuničljivost, vojni uspehi in neuspehi, vse to je bilo na liniji oblasti, katere predstavnik, porok in končni izvršitelj je oborožena sila, ki je sama oblast po svoje. Tudi ta oblast, ki je bila združena in povezana z razvojem Osvobodilne fronte, je rasla iz nje in to iz nujnosti za svobodo borečih se narodov. Samo dejansko ugotovitev in potrditev stvarnega stanja je torej pomenila deveta temeljna točka OF z dne 6. januarja 1942, da »narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite...« Identičnost Osvobodilne fronte in partizanske vojske potrjujejo tudi skupni odloki IOOF in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, tako npr. odlok o ustanovitvi narodne zaščite z dne 17. oktobra 1941, odlok o izkoriščanju veleposestniških gozdov z dne 1. junija 1942, sklep o imenovanju zastopnikov glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v začasni narodnoosvobodilni svet z dne 30. junija 1942, razglas o splošni mobilizaciji z dne 11. septembra 1943, izjava glavnega poveljstva z dne 2. junija 1942 o kaznovanju belogardistov

¹¹ Makso Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*. DZS Ljubljana, 1950. Na strani 132 navajam Verordnungsblatt für die Steiermark, št. 32 z dne 16. VIII. 1941.

¹² Prav tam.

¹³ Partizanski zakon. Zapisek pisca v Pravniku 1966, št. 1—3.

in drugi. Kidrič je poročal ob tretji obletnici Osvobodilne fronte leta 1944, da je v drugem letu po njeni ustanovitvi osvobodilna vojska zaradi novega mobilizacijskega dotoka, uspešnih akcij in izpolnitve poveljniškega kadra organizacijsko dobila značaj regularne armade.¹⁴

Vojska se je prva izločila iz materinega telesa Osvobodilne fronte. Z nadaljnjim napredovanjem vojaške organizacije, z vse enotnejšo povezavo v NOV in PO Jugoslavije, je postala vojska dejansko del enotne jugoslovanske vojske, čeprav je seveda na Slovenskem še naprej delovala pod političnim vodstvom Osvobodilne fronte. Glavni štab NOV in PO Slovenije je samostojno nadaljeval z reorganiziranjem vojaškega sodstva v Sloveniji in sprejemal o tem predpise, ki so pravi revolucionarni dekreti.

č) Osvobodilna fronta je imela od vsega začetka vrsto političnih organizacijskih oblik, ki so jih imenovali terenske odbore OF. Taki odbori so bili v uradih, podjetjih, ulicah, rajonih in krajih, povezani pa so bili v okrožne odbore. Njihova naloga je bila prvotno politično-mobilizacijska. IOOF pa je 11. oktobra 1941 izdal Kratko navodilo terenskim, krajevnim, rajonskim in okrožnim odborom OF, v katerem določa, da morajo pobirati narodni davek, zbirati posojilo svobode, nabirati prostovoljce za partizansko vojsko in potrebnosti zanje, boriti se zoper nasprotnike osvobodilnega gibanja. »Ti odbori morajo dvigniti svojo samozavest in se že danes čutiti kot element suverene narodne oblasti.« Te osnovne politične organizacije Osvobodilne fronte so postale tudi v praksi izraz ljudske oblasti, zakaj dejansko so ti terenski odbori Osvobodilne fronte kot množični organi fronte, »ki so jamčili Osvobodilni fronti značaj vsenarodnega gibanja«, izpolnjevali vsa navedena naročila in pri tem delu tudi dosegali presenetljivo učinkovitost. To bomo najlažje dokazali, če se bomo sklicevali na izjave vodilnih ljudi, kakor so jih zapisali v dokumentih iz tiste dobe.

Septembra 1941 je Kidrič zapisal, da so terenski odbori OF po tovarnah, vaseh, uradih, ustanovah itd. množični temelj Osvobodilne fronte, decembra 1941 pa, da se morajo ti odbori čutiti in nastopati kot elementi naše suverene ljudske oblasti; Osvobodilna fronta je že pod okupacijo dobila značaj oblasti, kakršne na Slovenskem še ni bilo.¹⁵ Narodnoosvobodilni odbori (NOO), ki so nastali na prvem osvobojenem ozemlju (spomladi 1942), so na svojem območju edina zakonita civilna oblast.¹⁶

V govoru na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. do 3. oktobra 1943 je Kardelj ugotovil, da so vaški in krajevni odbori OF in NOO izvor ljudske oblasti.¹⁷ Odbori OF in NOO organizirajo ljudsko oblast.¹⁸

Na tem zboru je Zoran Polič opisal, kaj je oblast Osvobodilne fronte in poudaril, da je Osvobodilna fronta organizirana oblast v odborih OF, ki so temelj nove ljudske oblasti.¹⁹

Zbor je končno ugotovil, da so terenski in drugi odbori OF organi ljudske oblasti.

Po kratkotrajnem poskusu na prvem osvobojenem ozemlju poleti 1942, ko so bili NOO kot organi oblasti že izvoljeni na podlagi odloka z dne 17. maja

¹⁴ Kidrič, delo navedeno v opombi 7.

¹⁵ Prav tam, str. 161, 176, 184 in 211.

¹⁶ Prav tam, str. 232.

¹⁷ Glej opombo 2, str. 77.

¹⁸ Prav tam, str. 91.

¹⁹ Prav tam, str. 113 in sl.

1942, so bili ponovno izvoljeni maja 1944 na podlagi sklepa SNOS na 1. zasedanju v Črnomlju o volitvah NOO. Takrat so se ločili od odborov OF, ki so odslej ostali zgolj politični organi OF, NOO pa dokončno osnovni in samostojni organi ljudske oblasti.

Vendar velja to samo za osvobojeno ozemlje v tako imenovani »ljubljanški pokrajini«. Na Gorenjskem, Primorskem in na Štajerskem so ostali terenski odbori OF oziroma NOO še politični in oblastni organi tudi naprej in se o diferenciaciji še do konca vojne ne more govoriti. Posebej opozarjam na pokrajinski NS za Primorsko Slovenijo, ki je 15. septembra 1943 izdal odlok o volitvah občinskih NOO in krajevnih NOO. Isti pokrajinski svet je 17. septembra 1943 določil kot organe oblasti okrožne NOO in izdal vrsto predpisov upravne narave (o prevzemu premoženja italijanske države, plačilnem sredstvu, vojni škodi, razveljavitvi okupatorskih predpisov, matrikah, veleposestvih in druge).

Naj mi bo dovoljena pripomba:

Čeprav so nastajali NOO v Srbiji septembra 1941 in ponekod tudi že poprej ter je upravni odsek pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije pripravil januarja 1942 v Foči dvoje navodil za NOO, ki sta dobili pozneje v pravnozgodovinski praksi naziv fočanski predpisi, in vrhovni štab dva akta v Bihaću septembra 1942,²⁰ (driniški predpisi),²¹ so vendar v Sloveniji terenski odbori OF in NOO na prvem osvobojenem ozemlju poleti 1942 in pozneje v letu 1944 nastali izvirno in neodvisno od imenovanih navodil in listin. Kardelj je v svojem članku v užiški Borbi z dne 19. oktobra 1941 napisal načela o NOO, ki jih je poznal in posnel po izkušnjah Osvobodilne fronte v Sloveniji. Ta članek je bil podlaga za fočanske predpise. Niso torej le-ti bili podlaga slovenskim terenskim odborom OF in NOO v Sloveniji, pač pa so narobe tudi izkušnje v Sloveniji nudile elemente za pravno-organizacijsko konstrukcijo NOO tudi v centru. Mala anketa, ki jo je pisec izvedel pri posameznih članih IOOF in tistih, ki so pripravljali osnutke za akte o NOO, je pojasnila, da med vojno nihče v Sloveniji ni poznal ne fočanskih ne bihaških predpisov o NOO, da ti takrat niso bili objavljeni v tisku, vtem ko za fočanska navodila tudi ni ugotovljeno, kako so bila sprejeta. Ker pa so med NOO, ki so nastajali v užiški republiki in drugod, podobnosti z našimi terenskimi in NOO, potem je to posledica enakega vrednotenja istih pojavov z iste ideološko-politične osnove pod enotnim političnim vodstvom KP, tako da so po času in kraju ločeno nastali isti nasledki. To velja gotovo za NOO kot nosilce novega razreda na oblasti, ljudstva samega, in za negacijo nosilcev starega političnega reda, to je buržoazije. V tej bistveni okoliščini pa so bili NOO in terenski odbori OF povsod v Jugoslaviji brez medsebojnega vplivanja po bistvu enaki. Pripominjam, da je bil podoben položaj v slovenski partizanski vojski, ko sodni oddelek tudi ni dobival navodil od vrhovnega štaba in je moral samostojno izdajati svoje pravilnike za sodstvo in druge predpise.

d) Elementi oblasti so se v prvem razdobju Osvobodilne fronte leta 1941 do 1942 pokazali že sredi leta 1941, najbolj izrazito pa v času od septembra 1941 do januarja 1942. Tu ne mislimo na že omenjeno dejavnost, ki se nanaša na partizanske oddelke in vojne akcije, pa tudi ne na osnovne odbore OF,

²⁰ Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti. Prosveta Beograd 1946, fočanska navodila so brez podpisa.

²¹ Dimitrije Brajušković, Drinički propisi. Vojnoistorijski institut, Beograd.

temveč na dejavnost, ki jo lahko uvrstimo v civilno oblast, torej zakonodajo (izdajanje predpisov) in upravno, finančno in sodno oblast, razen tega na družbene pojave take narave, iz katerih nastajajo ustavna načela.

Uvodoma bi poudaril, da kljub tej dejavnosti, ki so podobne pravnim ukrepom, še ne moremo govoriti o pravu, čeprav so razen ukrepov sprejeti tudi predpisi v obliki pravnih norm kot odloki, sklepi in podobno. Pravo zahteva organizirano družbo, utrjen pravni red, postavljen pravni sistem, ustavne organe in jamstva za učinkovitost pravne norme. Pravnega reda okupatorja Osvobodilna fronta ni priznavala, se ni ravnala po njem in ga je neprestano rušila, meščanskega pravnega reda Jugoslavije pa kot revolucionarno gibanje prav tako ni priznavala in ga ni uveljavljala. Osvobodilna fronta je imela za cilj, zgraditi v Jugoslaviji nov red, socialistično družbo, odstraniti oblast okupatorja in staro jugoslovansko oblast in njene meščanske nosilce — ter v Jugoslaviji uvesti »dosledno ljudsko demokracijo«. To pa je bil revolucionarni cilj in vsa dejanja, ki so stremela za tem ciljem, so bila revolucionarna. Torej so to tudi bila dejanja, ki so izražala ljudsko oblast. To je bila oblast revolucije, v kateri je zakon samo to, kar koristi revolucionarnim ciljem, torej še ne pravo v smislu ustaljenega pravnega reda, ki nastane ali se v to transformira, ko revolucionarno, normo prevzame nov družbeni in pravni red. Tega za Osvobodilno fronto tedaj še ni bilo. Zato štejemo manifestacije oblasti za revolucionarne akcije, predpise pa, ki so v pravni obliki, pa za revolucionarne dekrete. Po zmagi revolucije postanejo taki akti del novega pravnega reda — in to so pozneje res postali. Prešli so v slovensko ustavnost.

Osvobodilna fronta je bila 1941 organizirana tako, da je pod vodstvom KP njenih 18 sestavnih skupin oblikovalo vrhovni plenum, OF kot vrhovno vodilno politično telo, njen izvršilni organ pa je bil IOOF. Vrhovni plenum se je sestel v Ljubljani v prvem razdobju štirikrat.²² Glede na izredno ugoden položaj Osvobodilne fronte v jeseni 1941 je vrhovni plenum na plenarni seji 16. septembra 1941 sprejel za utrditev oblasti Osvobodilne fronte tele pomembne sklepe:

1. Odlok o narodnem davku in odlok o posojilu svobode. To sta sicer obliki za zbiranje sredstev za partizansko vojsko, vendar je davek predpisan kot obveznost, kot jamstvo za posojilo pa odlok obvezuje »vso davčno moč prebivalcev po osvoboditvi«, to je državo. Oba odloka sta uspela, ker so se ljudje ravnali po teh predpisih in v velikem številu plačevali davek in podpisovali posojilo.

2. Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev je tipičen revolucionarni kazenskopравни dekret, ki določa kazniva dejanja in kazni ter posebna (gori omenjena) sodišča s kratkim postopkom. To je čist akt oblasti, ki postavlja tudi sojenje kot pravosodno funkcijo in nikakor ni zgolj ukrep politične organizacije. Ta odlok je bil dosledno izvajan vse do konca vojne.

3. S posebnim odlokom se je vrhovni plenum OF konstituiral v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki je »izključni predstavnik, zastopnik, organizator in vodja slovenskega naroda na vsem njegovem ozemlju za čas narodnoosvobodilne vojne in stopa, uresničujoč slogo in enotnost narodov Jugoslavije z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije v stalno zvezo«. Z drugimi

²² Glej opombo 10, str. 69.

besedami: kot SNOO je vrhovni plenum OF slovensko narodno vodstvo (resolucija z dne 16. septembra 1941) in politično predstavniško telo. Ta sklep ni mogel ustvariti takega telesa, zato je mogel biti samo deklarativen, to se pravi, da je na revolucionaren način ugotovil tak že dosežen položaj in značaj vrhovnega plenuma. Omenili smo že, da v tem razdobju ni bilo drugega narodnega predstavništva in da je imela Osvobodilna fronta zadosti osnov in prvin za tako vlogo.²³ Na kočevskem zboru, ki je bil v bistvu neke vrste konstituenta, je SNOO, pomnožen na 120 članov, dobil — v okviru Jugoslavije — zakonodajno in izvršilno oblast, ostal pa je še identičen z vrhovnim plenumom OF, ki je opravljal dvojno funkcijo vse dotlej, dokler se ni na I. zasedanju SNOO v Črnomlju spremenil v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) in se osamosvojil kot zakonodajna skupščina. V tem prvem razdobju v jeseni 1941 pa je bil SNOO kot predstavniško telo slovenskega naroda dejansko in po izraženi volji množic, ki so priznavale Osvobodilno fronto, upravičen odločati o njihovi usodi. Kidrič je zapisal maja 1942, da bi brez razmaha ljudske pobude Osvobodilna fronta ne predstavljala elementov oblasti, četudi bi njeno vodstvo izdalo še toliko odlokov.²⁴

IOOF je bil hkrati predsedstvo SNOO in je ostal to tudi po kočevskem zboru in po I. zasedanju SNOS v Črnomlju, dokler se ni izvršila njegova razdelitev 23. septembra 1944.

Sklep o ustanovitvi SNOO ima ustavni pomen, kakor imajo ustavni pomen v smeri federalizma v Jugoslaviji določbe, ki govorijo o »slogi in enotnosti narodov Jugoslavije« (razglas z dne 2. avgusta 1941 in sklep z dne 16. septembra 1941) in o stalni zvezi predstavniških teles Jugoslavije. Prav tako je razlagati vključitev slovenskih partizanskih čet v NOV Jugoslavije (odlok z dne 16. septembra 1941). Ne smemo spregledati, da je bil oktobra 1941 v Ljubljani sestanek zastopnikov okrožnih odborov OF, ki so odobrili omenjene sklepe in odloke SNOO oziroma IOOF. Dodamo naj le, da je Kardelj na kočevskem zboru ugotovil, da o federativni ureditvi Jugoslavije ne more biti več dvoma in tudi o tem ne, da bo slovenski narod posebna federalna enota; naša dolžnost je še nadalje kovati in krepiti ljudsko oblast.²⁵ O oblasti v Osvobodilni fronti pa je dejal, da je že zbor odposlancev slovenskega naroda pravo demokratično predstavniško telo slovenskega naroda, organ ljudske oblasti, ki je zrasla iz ljudstva samega in ki jo je ljudstvo ustvarilo.²⁶ Če ugotavljamo ustavni pomen, potem naglašamo hkrati, da so vsi ti elementi ostali in se uveljavili pozneje tudi v formalnem besedilu slovenske ustave iz leta 1946.

e) Učinkovitost slovenskega narodnega vodstva v Osvobodilni fronti se je močno izpričala, ko je izdala odloke o obveznem praznovanju narodnih

²³ Prav tam, str. 386 do 397.

Boris Kraigher utemeljuje ustanovitev SNOO 16. septembra 1941 s tem, da se je Osvobodilna fronta predvsem v Ljubljani in njeni pokrajini tako razmahnila, da je že presegla okvir političnega gibanja, dobila elemente oblasti in postajala že nekakšna država v državi. Ni bilo več mogoče dopuščati, da bi se kdorkoli mogel imeti za enakopravnega predstavnika slovenskega naroda ob Osvobodilni fronti, kar je poskušala tako imenovana sredina. Zato se je ustanovil predstavniški organ revolucionarne oblasti slovenskega naroda na II. plenumu OF, namreč Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki je izdal tudi svoje prve obvezne odloke. (Boris Kraigher, Partija je začela boj na položajih, ki jih je ustvarila pred vojno. Ljubljana v ilegali I. Ljubljana 1959, str. 9.)

²⁴ Glej opombo 7, str. 211.

²⁵ Glej opombo 2, str. 89.

²⁶ Prav tam, str. 91.

praznikov 29. oktobra, 1. decembra in 3. januarja 1942 ter prepovedala pojavljanje ljudi na ulicah in v javnih prostorih med 7. in 8. uro zvečer. Isto je bilo tudi v Kranju in Škofji Loki. Ker so v tem času ulice in lokali dejansko bili prazni, kar je s posebnim komunikejem ugotovil IOOF, je to dokaz za poslušnost ukazom ljudske oblasti Osvobodilne fronte in ne le plebiscit za pripadnost k Osvobodilni fronti, kakor se to navadno razlaga. Tudi prepoved vstopati v fašistične študentske organizacije GUF je imela popoln uspeh. Rad bi navedel izjavo, ki jo je dal 6. novembra 1941 italijanski visoki komisar za »ljubljsko pokrajino« *Graziolli. Takole je ocenil praznovanje dobesedno: »Le smeha je vredno, da zadostujejo štirje letaki, da se ljudje ne prikažejo iz hiš.«* Ta človek se ni zavedal, kako priznanje je dal Osvobodilni fronti, pozabil pa je navesti, kdo je bil podpisan na teh — štirih letakih!

Vsi ti dogodki so utrdili Osvobodilno fronto in njeno vlogo kot političnega predstavnika Slovenije. Zato je konec 1941 lahko izdala, že trdno zasedrana v ljudski volji, svojo programatično izjavo v temeljnih točkah OF dne 8. novembra 1941 in 6. januarja 1942. Kako stvarna je bila ta deklaracija; se vidi iz tega, da je bila do pičice uresničena.

Zanima nas predvsem tisti del temeljnih točk, ki se nanaša na vprašanje oblasti in države. Deklaracija ima tele ustavne prvine:

Jugoslavije kot država obstaja kljub okupaciji.

Vsak narod Jugoslavije ima pravico do samoodločbe, Osvobodilna fronta deluje za slogo in enotnost teh narodov.

Slovenski narod bo o svoji notranji ureditvi in o svojih zunanjih odnosih odločal sam in bo to kot svojo elementarno pravico uveljavil sam.

Narodne in človeške pravice ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

Oblast pripada po osvoboditvi slovenskega ozemlja Osvobodilni fronti kot celoti na podlagi ljudske demokracije ter bo reševala vsa vprašanja, ki prese-gajo okvir narodne osvoboditve.

Ljudska vojska raste iz partizanskih čet in narodne zaščite, torej iz ljudskih osnov.

Temeljne točke so torej logičen sklep razvoja oblasti Osvobodilne fronte na neosvojenem ozemlju. Za našo temo ni treba posebej poudarjati pomena te deklaracije, dovolj je jasna in zgovorno potrjuje našo osnovno tezo, ki ne potrebuje posebne osvetlitve.

Vendar je tak razvoj kmalu povzročil reakcijo v vrhovih, ki so politično nasprotovali ciljem Osvobodilne fronte. Kakor sem že poprej omenil, se meščanski politiki sprva niso znašli v odnosu do Osvobodilne fronte, ki je tudi spričo tega, da so se večinoma odločili za sodelovanje z okupatorjem, močno pridobivala. Iz zaplenjenih italijanskih dokumentov pa izhaja, da so že januarja 1942 začeli pritiskati na italijanske okupatorske oblasti, naj dovolijo, da slovenske politične stranke organizirajo oboroženo skupino, češ da italijanska uprava komunistom ne more do živega. To so kmalu dosegli in že v poletni ofenzivi so v sklopu italijanske vojske in v italijanskih uniformah slovenski oddelki »Milizia volontaria anticomunista« *nastopali zoper partizansko vojsko, v političnih akcijah pa nasproti Osvobodilni fronti in njenim pripadnikom. Po razbitju te formacije, imenovane bela garda, septembra 1943, so Nemci ustanovili slovensko domobranstvo, ki je celo priseglo zvestobo Hitlerju. Tudi nekaj napredno usmerjenih struj se je postavilo s formiranjem plave garde proti Osvobodilni fronti, sicer pa s politiko čakanja.*

To so bili tipično kontrarevolucionarni pojavi, ki bi jih verjetno ne bilo, če bi ne bilo Osvobodilne fronte oziroma njenega pojava kot oblasti, ki naj zrevolucionira narod v novo politiko s socialistično preosnovo. Nastali so na razredni osnovi iz razrednih interesov meščanstva, ki jih je povzročilo. Te garde niso bile obrnjene proti okupatorju in se proti njemu tudi niso borile. Nekateri so upali, da bodo zavezniki prinesli svobodo, pa tudi tem je bilo v bistvu vseeno, ali se to zgodi ali ne. Reakcijo slovenskih meščanskih političnih strank zoper Osvobodilno fronto moramo označiti kot enega izmed najbolj drastičnih rezultatov ljudske oblasti, ki jo štejejo te skupine za tako skrajno nevarno, da morajo nastopati proti nji z oboroženo silo v sovražnikovih oddelkih in jo s tem de facto priznati!

Na kočevskem zboru je Kidrič v svojem velikem govoru ugotovil: »Nič čudnega ni, če se je Osvobodilna fronta kot vsenarodno osvobodilno gibanje razvijala hkrati v slovensko narodno oblast... Osvobodilno gibanje, ki je začelo čistiti slovensko ozemlje od okupatorjev, je nujno moralo dobivati značaj oblasti... Že samo dejstvo, da je takrat nastala nekaka država v državi, dokazuje, da je Osvobodilna fronta že tedaj vsebovala elemente nove oblasti. Taki elementi so se seveda povečali v razdobju prvega osvobodilnega ozemlja in so postali zlasti izraziti v razdobju drugega osvobojenega ozemlja. V tej zvezi moramo poudariti istočasnost političnega gibanja Osvobodilne fronte in značaje nove narodne in ljudske oblasti, ki ga ima Osvobodilna fronta.«²⁷

Vse to, na podlagi zdaj že zgodovinskega dogajanja z dokumenti in pričevanji potrjeno, dokazuje dejstvo, da se je Osvobodilna fronta v vsakem oziru razvila do države v državi. Dokazuje, da je gibanje Osvobodilne fronte zajelo ljudi s tolikšno silo, da se je Osvobodilna fronta kljub sovražni okupaciji in nasilju razvila v ljudsko oblast, kakor je julija 1943 zapisal Kidrič: »Na slovenskem ozemlju se je izkristaliziral položaj; ko so slovenske narodne množice izpolnjevale navodila Osvobodilne fronte in njenega vodstva, medtem ko so sabotirale navodila okupatorja. Dejansko se je razvila država v državi.«

Zavedamo se, da pri našem razpravljanju nismo mogli raziskati, kdaj, kje, kako in katere oblastvene ukrepe okupatorja so ljudske množice v letu 1941 do 1942 sabotirale. Obstaja mnogo nezanesljivih memoarskih podatkov, še več pa je neraziskanega. Že samo sodelovanje z Osvobodilno fronto je bila saboteža okupatorjevih navodil. Več lahko ugotovimo o tem, katera navodila Osvobodilne fronte oblastvenega značaja so množice izvrševale, ker vemo, da smo imeli borce v partizanskih oddelkih in v narodni zaščiti, ki so se bojevali zoper okupatorja, da so odbori OF novačili borce, zbirali potrebščine, orožje, obleko, živila, zdravila itd., da so ljudje sledili konkretnim ukazom, plačevali davek, podpisovali posojilo itd. ter s svojo množičnostjo v Osvobodilni fronti dajali množično oporo ljudski oblasti. Danes, gledano iz zgodovinske perspektive, ne more biti več dvoma o tem, da je bilo prvo leto Osvobodilne fronte res leto države v državi. Brez tega bi v naslednjih letih razvoj ne mogel potekati tako, kakor je.

III. Kakor rečeno, se je tudi na osvobojenem ozemlju nadaljeval dinamični razvoj države, ki pa ni bila več »v državi«, pač pa od te obkrožena in ogrožena. Vendar pri našem razpravljanju ne smemo ostati na pol poti in moramo nakazati, kako je ta država zares obstajala in postala država že med vojno in na tako utesnjemem osvobojenem ozemlju seveda ob sočasni revoluciji in

²⁷ Glej opombo 7, str. 241, 376 in 283.

osvobodilnem boju vseh drugih jugoslovanskih narodov. Za ta razvoj je značilno, da je sprva še vedno organsko rasel v okrilju Osvobodilne fronte in se nato postopoma ločil od organov OF in oblikoval samostojne organe oblasti.

Po odhodu vodilnih organov na osvobojeno ozemlje spomladi 1942 se je položaj tako spremenil, da vodstveni organi OF niso bili več pod okupatorsko oblastjo. Ljubljana se je zdaj glede svojega položaja izenačila z drugim neosvobojenim ozemljem, delovala je po odborih OF, Narodni zaščiti, vojski, v Ljubljani prav tako kakor v Kranju, Novem mestu in drugod. Nadalje se je spremenil položaj tudi zato, ker se je sedaj na osvobojenem ozemlju nadaljevala rast elementov v Osvobodilni fronti, ki so pomenili državo, medtem ko zaradi okoliščin okupacije take rasti zunaj osvobojenega ozemlja ni bilo ali vsaj ne v taki meri. Nadaljnji razvoj Osvobodilne fronte kot države se je nato po prvem letu premaknil na osvobojena ozemlja ne le na območju Dolomitov in Roga, temveč tudi na Primorsko, Savinjsko dolino in druge občasno osvobojene enklave. Na osvobojenem ozemlju vodstveni center in osrednje ozemlje zdaj ni bilo več pod tujo oblastjo, nasproti kateri ali v kateri bi bila Osvobodilna fronta svoja oblast, temveč je bila, če to tujo oblast abstrahiramo, Osvobodilna fronta oblast v Jugoslaviji. Njenega prenehanja narodnoosvobodilno gibanje nikoli ni priznalo, temveč jo je od vsega začetka državnoopravno na novo gradilo skladno z revolucionarnimi težnjami, cilji in pridobitvami. Le toliko bi lahko mislili na osvobojenem ozemlju na tujo državo, kolikor je ta še bila prisotna s tem, da ga je obkrožala in ogrožala in da je večina naroda živela še pod okupatorjem, ne pa tudi vodilni organizmi, ki so ustvarjali in usmerjali rast oblasti Osvobodilne fronte na osvobojenem ozemlju.

Zato je z osvobojenim ozemljem nastal položaj za dejavnost Osvobodilne fronte in s tem drugačna karakteristika glede na njeno državnoopravno tvornost. Osvobodilna fronta se je še naprej razvijala kot država po vsebini, obliki, organih, s prej navedeno rezervno pa ne več »v državi«, če s tem razumemo tujo okupatorsko oblast. Zakaj »v državi«, to je pod tujo oblastjo, je bil neosvobojeni del Slovenije, kjer se pa spričo okupatorjevega terorja Osvobodilna fronta ni mogla za dalj časa pojavljati kot država, vsaj niti približno ne tako kakor na osvobojenem ozemlju s svojimi vodstvenimi političnimi in vojaškimi organi. Zato se je na prvem osvobojenem ozemlju začelo novo obdobje razvoja Osvobodilne fronte kot organa oblasti, kot države, brez oznake, da se to godi »v državi«, to je neposredno pod tujo okupatorsko oblastjo kakor prvo leto v Ljubljani. To ima tudi svoje značilnosti v tem, da se zdaj javno pojavijo novi oblastveni organizmi in odloki z novo vsebino, ki se razlikujejo od tistih iz prvega leta, ko se niso mogli pojavljati javno spričo okupatorja.

Prva realizacija naporov Osvobodilne fronte, da uveljavi svoj ljudski oblastveni značaj, je bila organizacija prvega osvobojenega ozemlja spomladi 1942. Ko je partizanska vojska pregnala okupatorja s Kočevskega, iz Suhe krajine in dela Notranjske, je IOOF s posebnim odlokom dne 17. maja 1942 izjavil, da prevzame Osvobodilna fronta oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju. Ta določa, da so civilni organi oblasti začasno terenski odbori OF, ki kot oblastveni organi izvajajo navodila IOOF, ukrepajo pa tudi samostojno. Ti terenski odbori pa morajo izvesti volitve za redni oblastni organ, narodnoosvobodilni odbor (NOO). Določeno je število članov NOO in volilna pravica.

Na tem osvobojenem ozemlju so normativno z odloki urejali najnujnejše zadeve kakor izkoriščanje razlaščenih veleposestniških gozdov, delo šol in župnišč, ki jim je prepovedan stik z okupatorskimi oblastmi, prepoved proti-

narodnega tiska, razpolaganje z zemljo izseljenih Kočevarjev, gibanje prebivalstva, prijava zalog, zagotovitev prehrane in premičnih vrednosti za vojsko, prepoved izvoza živil, postavitve izredne sodne komisije, ukrepi ob nastopanju bele garde.

Organizacijsko je pomembno, da so bile opravljene volitve v NOO in da so ti začeli delovati, čeprav le zelo kratek čas. Sovražnikova ofenziva je preprečila sestanek zbora odposlancev NOO, ki bi naj postal vrhovno predstavniško telo Slovenije. Ustanovljen je bil Narodno osvobodilni svet (27. junija 1942) z osmimi poverjeništvu. To bi naj bila po Kidriču »vlada s tistimi poverjeniki, ki so za osvobojeno ozemlje najpotrebnejši«. ²⁸ Vendar ta organ ni začel, zakaj ob ofenzivi je prenehal in se pozneje ni več obnovil. Izdal je 22. julija 1942 samo razglas o pomoči vojski in odlok o prehrani in prepovedi izvoza. Po sestavi je bil identičen z IOOF.

IV. Po tej dobi kratkotrajne organizirane oblasti je sledilo obdobje ponovnih vojaških naporov zaradi hudih izgub v poletni sovražnikovi ofenzivi in priprav za nove vojaške akcije. Pugleška izjava iz februarja 1943 o enotnosti Osvobodilne fronte in vodilni vlogi KPS, potrjena na aprilskem zboru aktivistov, je rešila pomembna notranja vprašanja Osvobodilne fronte, utrditev njene konsolidacije med skupinami in odpravo trenj. Ta zbor je po Kidriču postal »praktična in teoretična osnova za udeležitev tiste izmed temeljnih točk, ki pravi, da prevzame po osvoboditvi oblast na slovenskem ozemlju Osvobodilna fronta kot celota«. ²⁹ V tem času ni bilo naseljenega ozemlja, ki bi bilo popolnoma osvobojeno, pač pa je operirala partizanska vojska in so delovali organi OF na prostranih območjih, med katerimi so bila tudi taka, kamor ni stopila noža okupatorja.

Že septembra 1942, torej tik po ofenzivi, nastopita IOOF in glavni štab zoper belo gardo z odločnimi dekreti, novembra 1942 pa izda IOOF komuniké o seji SNOO in seveda ne pove, da je bila ta seja 6. novembra v Ljubljani, kamor sta iz partizanov prišla tudi Kidrič in Polič. ³⁰ IOOF je izdal poročilo o ustanovitvi AVNOJ v Bihaču, januarja 1943 pa je sledila že omenjena izjava vseh treh osnovnih političnih skupin Osvobodilne fronte o njeni enotnosti pod vodstvom KPS.

Tretje razdobje po izgubi prvega osvobojenega ozemlja od jeseni 1942 do nekako poletja in zgodnje jeseni 1943 pomeni torej, da Osvobodilna fronta po svojih vodstvenih organih, dejavnostih in oblikah ni padla nazaj pod tujo okupatorsko oblast, da pa ni imela na voljo organiziranega osvobojenega ozemlja, temveč da je bivala tam, kjer je navzočnost narodnoosvobodilne vojske zagotavljala relativno svobodno akcijo. V tem razdobju se je najpogreje reorganizirala vojska, nato so razčistili odnose med temeljnimi skupinami v Osvobodilni fronti sami, šele po padcu fašizma pa se je začela spet obračati k prvinam, ki pomenijo graditev oblasti, torej državo, toda spet ne več »v državi«, to je vpričo tuje oblasti.

Organizacijsko pomembna je za to obdobje ustanovitev vojaških sodišč.

V. a) Po kapitulaciji Italije 9. septembra 1943 je zasedla partizanska vojska razen območja Ljubljane vso »ljubljansko pokrajino«, odloki oblastvene

²⁸ Prav tam, str. 251.

²⁹ Prav tam, str. 4.

³⁰ Datum ugotavljam po zapisku v svojem dnevniku.

narave pa so si kar sledili eden za drugim. Postavili so upravno komisijo s poverjeništvu kot osrednji upravni organ za osvobojeno ozemlje. IOOF je izdal razglas o »priključitvi Slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji« (16. septembra 1943); odlok o prevzemu oblasti po Osvobodilni fronti 12. septembra 1943, odlok o mobilizaciji in odlok o razpisu volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda 11. septembra 1943, sledijo same volitve in zasedanje tega zbora v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Glavno poveljstvo je izdalo odredbo o postavitvi zalednih vojaških oblasti, o ustanovitvi višjega vojaškega sodišča in stalnih vojaških sodišč. Tako je nastopila razvojna stopnja ustanavljanja posebnih organizmov slovenske ljudske oblasti. Po padcu Italije je sledilo torej novo razdobje, ustanovitev drugega in dokončnega osvobojenega ozemlja ter prava eksplozija novih oblastvenih funkcij in organov. Začenja se tudi in v glavnem z osvoboditvijo konča proces ločitve v organizaciji Osvobodilne fronte v tem pomenu, da se oblastvene funkcije izločajo iz nje in prehajajo na nove samostojne organe zunaj Osvobodilne fronte, ki postane na koncu spet izključno le množična politična organizacija brez oblastvenih funkcij. Seveda moramo ponovno opozoriti na okoliščino, da velja vse to le za vodstveno središče, za osrednje osvobojeno ozemlje. Kjer so pa zunaj tega obstojali terenski odbori OF in zaledni vojaški organi, tam ta proces ni bil tako izrazit. Posebno terenski odbori OF so na okupiranem ozemlju še ostali država v državi vse do konca, pa najsi so bili elementi te državnosti izraženi tudi s samim njihovim obstojem, s sodelovanjem z vojsko in podobno. Ves ta razvoj se torej ne da natanko določiti krajevno in raztegniti časovno, temveč kot sicer vsak družbenopolitični proces postaviti dinamično v celotne krajevne in časovne okvire.

Potrebno se mi zdi omeniti, da so ponekod delovale tudi take vodstvene silnice, ki niso neposredno izhajale iz osrednjega vodstva Osvobodilne fronte, pa so njihovi revolucionarni akti vendarle imeli elemente oblasti, čeprav so izvirali iz institucij, ki so izšle iz Osvobodilne fronte posredno. Poveljstvo slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet na primer je sprejemalo svoje oblastne predpise kakor odredbo o zastavi, znaku in pozdravu partizanov ter pravilnik Narodne zaščite. Pravni oddelek glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je sam izdal vrsto predpisov, ki so urejevali vojaško sodstvo kot pravi oblastveni odloki. Zaledni vojaški organi so na svojih ozemljih de facto izvrševali oblast, včasih in ponekod celo v večji meri kot terenski odbori OF. Posebno važen je Pokrajinski narodni svet za Primorsko Slovenijo, ki je sprejel vrsto oblastvenih odlokov zunaj osvobojenega ozemlja in osrednjega političnega vodstva prav kot država v državi. Tako delovanje je torej treba prav tako povezati s procesom razvoja Osvobodilne fronte kot države v državi, čeprav morda Kidrič takrat, ko je govoril o tem, tudi ni na vse to mislil.

Končno je ta razvoj dobival vedno več priliva tudi iz jugoslovanskega središča, saj sta sloga in enotnost jugoslovanskih narodov dobivala od začetnih deklaracij Osvobodilne fronte iz leta 1941 in temeljnih točk OF dalje vedno večjo resničnost. To se je pozneje pokazalo najbolj v razvoju narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije in z ustanovitvijo AVNOJ. V tem oziru je pristop Slovenije v jugoslovansko federativno skupnost pomenil kar izrazito usmeritev k jugoslovanski enotnosti, ki je dobila svoj revolucionarno-pravni izraz v političnih akcijah kočevskega zbora in na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju.

Rad bi še dodal, da so bili terenski odbori OF kakor tudi narodnoosvobodilni odbori politični in oblastni organi hkrati. Bili pa so to tudi že samoupravni organizmi. Opozarjam npr. na volilnost teh organov, na zbere volivcev, samostojno delovno področje in veliko dejansko nevezanost na višje organe. Zato jih upravičeno uvrščamo med predhodnike naših občinskih skupščin v sistemu samoupravljanja.

b) Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943³¹ je bilo ugotovljeno, da je ta zbor politično demokratično predstavništvo naroda, izvoljeno na demokratični način (Kardelj). Poudarjena je bila identičnost političnega gibanja Osvobodilne fronte in ljudske oblasti (Kidrič). Naglašeno je bilo, da je izvor oblasti v vaških in krajevnih odborih OF in v bodočih NOO (Kardelj). Strukturo ljudske oblasti je opredelil Zoran Polič: oblast Osvobodilne fronte je neposredna in odgovorna; izvršujejo jo odbori OF, terenski, rajonski, podokrožni in okrožni; oblast je nujna, brez nje ni mogoče doseči popolne osvoboditve; upravne naloge izvršuje upravna komisija z ustreznimi odseki, SNOO, ki je hkrati vrhovni plenum OF, izvršuje svoje naloge s predsedstvom SNOO, ki je hkrati IOOF. Osvobodilna fronta ima torej dvojen značaj: je vseljusko osvobodilno gibanje in slovenska ljudska oblast. Temelj oblasti so terenski odbori OF, ki jih bodo nadomestili NOO. Poleg civilne oblasti obstaja na terenu tudi vojaška oblast, komande področja, komande mest, partizanske straže in narodna zaščita.

Na kočevskem zboru je postal vrhovni plenum OF kot SNOO vrhovni predstavnik suverene ljudske oblasti (Kidrič). Zgodovinski je sklep zbora »o predstavništvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in o začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju«, ki ugotavlja, da se je Osvobodilna fronta razvila v ljudsko oblast, da so terenski in drugi odbori OF postali osnovni organi te oblasti, da je Osvobodilna fronta edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda, ki izvaja njegovo vrhovno ljudsko oblast. Vrhovni plenum OF kot SNOO v okviru Jugoslavije kot državne celote in sklepov AVNOJ izvršuje zakonodajno in izvršno oblast s pravico, postavljati vse potrebne organe ljudske oblasti slovenskega naroda.

Po kočevskem zboru je razpisal IOOF 8. oktobra 1943 posojilo narodne osvoboditve, oddelek za sodstvo pa je začel izdajati svoje predpise, ki so se nanašali na organizacijo vojaških sodišč in na kazensko pravo. Omejili so promet z nepremičninami, delovanje rednih sodišč pa ustavili.

Na kočevskem zboru izvoljena delegacija je sodelovala 29. novembra 1943 v Jajcu na II. zasedanju AVNOJ, kjer je bila tudi državnopravno ustanovljena nova oblika države Jugoslavije — demokratična federativna Jugoslavija, katere federalni član Slovenija je bila konstituirana že poprej na kočevskem zboru.

c) V Črnomlju se je sestal 19. in 20. februarja 1944 SNOO. Tedaj se je spremenil v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), sprejel torej oznako svet, ki se uporablja za oblastveni organ, in se dokončno preoblikoval v parlament po organizaciji (poslovnik, imuniteta, zasedanje, zakonodajni odbor, nacionalni komite osvoboditve Slovenije, upravni odseki in razne komisije) in po vsebini odlokov (o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, zakonodajni odloki: o razpisu volitev v NOO, odprava VOS, spojitvev NOS za Slovensko Primorje z organi slovenske oblasti, o plačilnem bonu, narodnem davku, ob-

³¹ Govori in sklepi na kočevskem zboru v knjigi, navedeni pod opombo 2.

vezni obdelavi zemlje, zaščiti gozdov). Sklep o preimenovanju SNOO v SNOS izrecno poudarja, da je sprejet zaradi oblikovanja organov oblasti; s tem se SNOS dokončno organsko izloči iz vrhovnega plenuma OF, ki ga odslej ne omenjajo več.

Med najpomembnejše sklepe črnomaljskega zbora glede na Jugoslavijo kot federativno državo spada ustavna deklaracija o potrditvi dela slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ 29. septembra 1943 v Jajcu. Ta deklaracija je formalno državnopravni pristop slovenskega naroda v enotno državno skupnost z drugimi jugoslovanskimi narodi, v demokratično federativno Jugoslavijo. Ta sklep je skupno s sklepi o SNOS, o Nacionalnem komiteju osvoboditve (NKO) Slovenije, o pravicah in dolžnostih slovenskega naroda in o volitvah v NOO temeljne, ustavnopravne narave. Graditev države sega sedaj že čez slovenske meje na enotno državo Jugoslavijo.

Odlok o volitvah v NOO ustanavlja NOO in to krajevne, okrajne in okrožne kot samoupravne enote na načelih enotnosti oblasti in določa volilne pravice. Volitve v krajevne NOO in okrajne »skupščine« je nato razpisalo predsedstvo SNOS. Volitve so bile na osvobojenem ozemlju maja 1944. Določba, da imajo okraji »okrajne skupščine«, se glede na enotni sistem NOO ni obdržala.

č) Ker so bili s temi volitvami ustvarjeni osnovni organi oblasti, se je s tem začela organska ločitev od terenskih odborov OF. S spremembo SNOO v SNOS in glede na njegovo organsko preureditev, se je tudi SNOS ločil od vrhovnega plenuma OF. Dne 23. septembra 1944 pa sta se ločila še IOOF in predsedstvo SNOS, ko je bil IOOF, ne pa tudi predsedstvo SNOS, razširjen z novimi člani in sta nastali dve ločeni telesi. S tem Osvobodilna fronta ni bila več niti država v državi niti več država. Sedaj je bila političen organizem v svoji državi in organsko z njo zraščena, saj je po svojih manifestacijah in oblikah ta država nastala v nedrju Osvobodilne fronte. Vzporedno z vsem tem je potekal tudi družbeni razvoj na osvobojenih območjih. To niso bili samo politični mitingi OF in KPS, sestanki aktivistov in zbori volivcev. Delovale so osnovne šole, partijski tečaji in leta 1944 gimnazija v Črnomlju. Redno so izhajali časopisi v skritih partizanskih tiskarnah, kakor Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Delavska enotnost in drugi, knjige, brošure, lepaki itd. Posamezne vojne enote so imele svoje kulturniške skupine, ki so jih sestavljali kulturni delavci in ki so pisali knjževna dela, prirejali umetniške, prosvetne in zabavne prireditve za prebivalce krajev, kjer so se gibale vojaške enote. Predstave slovenskega narodnega gledališča in umetniške razstave so bile v središču osvobojenega ozemlja. Delovanje Znanstvenega instituta, spisi in objave Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev, delo Verške komisije, zbori protifašistične ženske organizacije, novinarje, zbor pravnikov, kongres kulturnih delavcev in drugi so izražali ljudske odnose, ki so nastajali na terenu med NOV. V vsem tem je imela svojo roko Osvobodilna fronta, ki je spet iz dosežkov takega družbenega razvoja črpala snov za usmerjevanje nadaljnega družbenopolitičnega dela. Demokratične pravice človeka, ki jih je zagotovila deklaracija črnomaljskega zbora, so se uporabljale skladno z možnostjo vojnih razmer, svobodo vesti in veroizpovedi so izpovedali nemoteno partizani in prebivalstvo. V naslednjih mesecih do konca leta 1944 se je nadaljevala graditev oblasti. Te pa ni vodila več Osvobodilna fronta kot država v državi. Formalno se je razvijal proces zunaj Osvobodilne fronte, čeprav seveda

vemo, da sta bili Osvobodilna fronta in Komunistična partija Slovenije prisotni vsepovsod. Tedaj so namreč samostojni državni organi, zlasti predsedstvo SNOS, že ustanavljali nove državne organe, ob upravnih odsekih kot nekakih poverjeništvih so nastajale razne komisije, denarni zavod, javni tožilec, formirani so bili kraji, okraji in okrožja s svojimi narodnoosvobodilnimi odbori, ustanovljena so bila narodna civilna sodišča in končno 5. maja 1945 narodna vlada. Od tu dalje je potekal razvoj federalne enote Slovenije v demokratični federativni Jugoslaviji samostojno. Osvobodilna fronta je kot država v državi izpolnila svoje zgodovinsko poslanstvo.

Končno ostane odprto še vprašanje, kako in zakaj se je v Osvobodilni fronti oblikovala težnja po oblastveni vsebini njene dejavnosti. Gotovo je, da je taka manifestacija morala imeti dve plati, eno, ki usmerja, in drugo, ki sprejema in reagira. To se pravi, da se je oblast manifestirala v odzivu ljudskih množic na določene pobude, da pa so te pobude izhajale zavestno in načrtno iz Osvobodilne fronte kot revolucionarna akcija. KPS je kot politično jedro Osvobodilne fronte usmerjala ustrezno marksistično-leninistični ideologiji boj zoper okupatorja tudi v sočasen boj za uresničevanje ciljev za družbeno preosnovo v socialistični smeri. Ta je seveda izključeval vrnitev na staro, pa je zato ob iskanju in uresničevanju elementov nove oblasti nujno reagirala na vsebino in simbole stare oblasti. Zato Osvobodilna fronta ni vzpostavila občinskih odborov, okrajnih načelstev, okrajnih sodišč, davčnih uradov in podobnih organov stare oblasti in se tudi ni posluževala starih predpisov, gotovo tudi ne stare ustave. Revolucija je priznala Jugoslavijo samo kot domovino njenih narodov in kot mednarodni fenomen, ki pa ji je treba priboriti novo družbeno in državno strukturo: v republikanski obliki naj gradi kot federativna država svobodnih in enakopravnih narodov socialistično družbo. Za uresničenje take osnovne koncepcije nove Jugoslavije je bilo nujno menjati nosilca oblasti, razred na oblasti, in ustvarjati nove organe, da bi se lahko socialistična družba razvijala neposredno iz ljudskih množic, ne pa na političnem sistemu strank z meščanstvom kot jedrom. Zato je morala Osvobodilna fronta z vsem poudarkom in z vsemi silami razvijati ljudsko oblast.

Nova oblast torej ni nastala ne spontano ne po diktatu; direktive je načrtno in vsakokratnemu političnemu položaju ustrezno dajala Osvobodilna fronta (v nji KPS), množice pa so te direktive, ki so izhajale iz njihovih potreb in bile usmerjene v njihovo korist, uresničevale in tako manifestirale svojo voljo, uresničevale svoje interese, gradile torej svojo oblast. Država v državi v Osvobodilni fronti pomeni, da okupirana Slovenija ni upoštevala ne okupacije ne aneksije sovražnika in ne meščanskega pravnega reda stare Jugoslavije, temveč da se je dejansko vse bolj pripravljala na svojo lastno državnost v okviru Jugoslavije in to z bojem zoper okupatorja in z revolucijo zoper družbeni red; v katerem je živela do takrat, z revolucijo, ki je bila destruktivna in hkrati konstruktivna za socialistično bodočnost ljudstva. To svojo lastno državnost je tudi dosegla in v tem je zgodovinski pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda kot države v državi.

Odloki in sklepi, navedeni v besedilu, so vzeti iz knjige pisca Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Društvo pravnikov LRS, sekcija za partizansko pravo, Ljubljana 1949.

Zdravko Klanjšček

Vloga slovenskih partizanskih čet v procesu razvijanja države v državi

Obdobje razvoja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja do prvega osvobojenega ozemlja v maju 1942 imenujemo obdobje država v državi.¹ Z nastankom prvega osvobojenega ozemlja se je protislovje država v državi razrešilo tako, da so okupatorji bili prisiljeni prepustiti oblast vsaj začasno na določenem delu slovenske zemlje oblastvenim organom Osvobodilne fronte, da bi v drugih predelih slovenske dežele lahko pooprtili teror, oslanjajoč se na svojo agenturo znotraj slovenskega naroda.²

Z vojaškega in vojaško-zgodovinskega stališča je to obdobje izredno pomembno in zanimivo.

Slovenija leži na pomembnih strateških prometnih žilah med nemškim rajhom in Balkanom, med Avstrijo in Jadranskim morjem, med Italijo in Panonsko nižino. Preprežena je z dobrimi cestami in železnicami. Od vseh jugoslovanskih dežel je bila najbolj industrijsko razvita, posebno del, ki so ga zasedli Nemci in ga tudi hoteli priključiti k rajhovskima pokrajinama Koroški in Štajerski. Zato so okupatorji vso deželo posejali zelo na gosto s postojankami vojske, policije in orožništva.

V zavesti slovenskega ljudstva ni bilo vojaških tradicij iz preteklosti, ki bi olajševale boj proti okupatorjem, kakor tudi ne lastnih državotvornih tradicij. Nasprotno, spričo nerevolucionarne in kompromisarske vloge slovenske buržoazije v slovenski zgodovini, je še vedno bilo precej hlapčevstva, kar je omogočalo okupatorjem, da so lažje organizirali svojo oblast.

V bivši jugoslovanski vojski je bilo malo vojaških kadrov iz slovenskih vrst v sorazmerju s številom vojaških obveznikov, pa še ti so se spričo svoje politične opredeljenosti in oddvojenosti od ljudstva s težavo pripravljali k sodelovanju v narodnoosvobodilnem gibanju, kolikor niso bili v ujetništvu.

V Sloveniji je težko najti širše ozemlje, primerno za bazo partizanske čete, ki ga okupatorske čete ne bi mogle doseči v nekaj urah in v vidljivem času dneva preiskati. Majhne partizanske enote pa niso mogle dovolj kontrolirati večjih gozdnatih predelov.

Slovensko narodno ozemlje je bilo razdeljeno med tri okupatorje in na šest delov, od katerih je vsak imel poseben režim.

¹ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1960 (dalje navajam Kidrič, Kratak obris). — Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962 (dalje navajam Dokumenti ljudske revolucije I), dok. št. 122.

² Kidrič, Kratak obris razvoja, str. 28.

Partizansko gibanje bi bilo v takih težkih objektivnih okoliščinah nemogoče, če ne bi imelo krepkega, smotrno ustvarjenega in vodenega množičnega političnega zaledja (Boris Kidrič).³

Ustvarjanje takšnega krepkega, smotrno organiziranega in vodenega političnega zaledja je nedvomno največja in za slovensko novejšo zgodovino najpomembnejša odločilna stvaritev Komunistične partije Slovenije, ne manj pomembna in odločilna kot ustvarjanje prvih partizanskih oddelkov in njihovo številčno in organizacijsko razvijanje do oblik in obsežnosti, ki so privedle do osvoboditve slovenskega naroda.

V objektivnih okoliščinah obdobja države v državi je razvijanje in rast oboroženih sil slovenskega naroda ter razvijanje in organiziranje množičnega političnega zaledja v obliki Osvobodilne fronte predstavljalo pravzaprav dve plati procesa revolucije in osvobodilnega boja slovenskega naroda. Obe plati tega procesa, boj in delovanje partizanskih oddelkov ter množična dejavnost v Osvobodilni fronti organiziranega slovenskega ljudstva, medsebojno odvisni in neločljivo povezani, sta bili ena drugi pogoj obstoja, rasti in uresničitve ciljev. Obe se medsebojno prepletata, tako glede vloge, kot glede določene dejavnosti. Ta medsebojna povezanost in pogojenost je bila toliko važnejša, kolikor so pozicije in sile okupatorjev bile močnejše, njihov aparat nasilja gosteje razpreden v deželi in teror tega aparata okrutnejši.

Oglejmo si osnovne elemente te pogojenosti in prepletenosti.

Prve partizanske čete, čeprav so jih pretežno sestavljali člani komunistične partije in kandidati, člani SKOJ in simpatizerji, predvsem iz delavskih vrst, so predstavljale oboroženo silo Osvobodilne fronte od prvega dne njihovega obstoja. Politično osvobodilno gibanje slovenskega naroda, organizirano v Osvobodilni fronti, je s partizanskimi četami ustvarilo sredstvo za izvojevanje svojih ciljev z oboroženim bojem proti okupatorju, ki je z orožjem in z vojaško silo podjarmil Slovence, in proti okupatorjevim sodelavcem, ki so s svojo dejavnostjo omogočali okupatorjem vzdrževati njihovo oblast in zadajati udarce osvobodilnemu gibanju. Tak in sicer takojšen oboroženi boj z lastnimi močmi in sredstvi je bil edina, ključna, realno možna in pravilna oblika boja za doseg političnih in vojaških ciljev osvobodilnega gibanja: osvoboditev in združitve slovenskega naroda v svobodni ljudski demokratični državi.

Smotrno organizirano in vodenno politično zaledje je omogočalo maloštevilnim prvim partizanskim četam, ki so si šele nabirale izkušnje in pridobivale orožje, iskale ustrezno taktiko v boju proti sovražniku, ustvarjale spretnost partizanskega vojevanja, potrebno udarnost in nov tip vojaškega starešine in borca, da so bile za okupatorje nevidne in vendar povsod pričujoče. Po udaru na sovražnikovo patroljo, zasedo, vojaški objekt, prometno napravo ali pa na njegovega sodelavca, so zanj izginile. Enotnost slovenskega ljudstva je odstranjevala ozkost manevrskega prostora partizanskih oddelkov na tako komunikativnem slovenskem ozemlju in okupatorskim četam onemogočala, da izkoristijo to komunikativnost in svoja prometna sredstva v svoj prid. To je pokazala tudi bojna praksa prvih partizanskih čet. Če izvzamemo primere izrazitega neveščega vojaškega ravnanja (zadrževanje enot po več dni v naselju, nepravilno postavljanje straž, vračanje na isto mesto po akciji in podobno), so prve partizanske čete imele izgube in doživljale poraze prav tam,

³ Prav tam, str. 16.

kjer Osvobodilna fronta ni imela dovolj množičnih pozicij, kjer teren iz različnih razlogov ni bil dovolj politično organiziran,⁴ ali pa je okupatorjem uspelo, kot denimo na Štajerskem, delno pridobiti ali pa s svojimi maščevalnimi in raznarodovalnimi ukrepi tako preplašiti nekatere sloje prebivalstva, da je osvobodilna organizacija le s težavo prodirala iz vrst najvdanejših in najhrabrejših ljudi med široke množice.

Za vojaško prakso prvih partizanskih čet ni bila dovolj samo politična opredeljenost za Osvobodilno fronto in proti okupatorju. Koristna je bila predvsem njihova stvarna organiziranost, poučenost, kako pomagati v oboroženem boju partizanskim četam, in pripravljenost, storiti vse za njihov uspešnejši boj. Organizacije OF so razvile množično obveščanje partizanov o premikih in namerah sovražnikov ter njihovih sodelavcev.⁵ Ta funkcija Osvobodilne fronte se je v avgustu 1941 razvila v trdno organizirano varstvenoobveščevalno službo, najprej v Ljubljani, nato pa še v drugih predelih Slovenije. Z odlokom o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve⁶ se je VOS še bolj utrdila in dobila oblastvenopravno osnovo.

Organizacije OF so slehernega člana poučevale o izkušnjah ilegalnega dela, o načelih tajnosti in čuvanja podatkov, ki so okupatorju koristni, o načinih sabotiranja njegovih ukrepov in kako stvarno pomagati partizanskim četam.⁷ Poleg preskrbe partizanskih borcev s hrano in drugimi potrebščinami so organizacije OF s svojim partijskim jedrom vzdrževale vse do novembra 1942, to je do formiranja vojaških relejnih postaj (TV linij), celoten sistem zvez med partizanskimi četami, četami in glavnim štabom, poleg zvez med višjimi in nižjimi organi Osvobodilne fronte.⁸

Od njihovega nastanka in v vsem obdobju potem so organizacije OF izpopolnjevale partizanske čete z novimi borci, ki so jih predhodno pod vodstvom vojaških referentov pri odborih OF tudi pripravljale za vstop v partizane predvsem s tečaji, na katerih so dobili osnovna vojaška znanja, kakor tudi z opremo in orožjem, kolikor so ga imeli na voljo.

Če upoštevamo še celotno sanitetno oskrbo ranjencev, so organizacije s tem opravljale v odnosu na partizanske čete kot teritorialne enote vojske osnovne elemente vloge, ki jo v organizirani državi opravljajo vojaški teritorialni organi.

Spričo sodelovanja najširših množic je množična vojaška organiziranost slovenskega naroda kmalu dosegla tako stopnjo, kakor je poprejšnja zgodovina na Slovenskem še ni poznala. Z razvijanjem borbenih in sabotažnih skupin, ki so nastajale ob začetkih vstaje, v krepko organizirane udarne skupine varnostnikov v okviru varstvenoobveščevalne službe na eni strani in množično vojaško dejavnost Narodne zaščite v jeseni 1941 na drugi

⁴ Poročilo CK KPS konec novembra 1941 CK KPJ in VŠ. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1—2. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1961 (dalje navajam Prispevki 1961), str. 28.

⁵ Poročilo Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 tovarišu Titu o položaju v Sloveniji. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije, del VI., knjiga 2 (dalje navajam Zbornik VI/2), dok. št. 34.

⁶ Zbornik VI/1, dok. št. 40.

⁷ Zbornik VI/1, dok. št. 22 in 24. — O nalogah naših terenskih odborov. Zbornik VI/1, dok. št. 71.

⁸ Zbornik VI/3, dok. št. 79.

strani,⁹ je dobila vojaška organiziranost slovenskega naroda poleg teritorialnih oboroženih oddelkov — partizanskih čet — oblike, v katerih so se mogle razviti kljub izredno težkim razmeram vojaške akcije povsod in na široki fronti. Vojna aktivnost je postala množična in organizirana, obsegala je dejavnost od napadov na manjše postojanke, ki so jih izvrševale partizanske čete, do sabotaž in razoroževanj, ki so jih opravljale borbene in sabotažne skupine.

Poleg akcijskih žarišč partizanskih čet so nastala še množična manjša žarišča protiokupatorskih akcij. Okupator je vojaško aktivnost občutil in pričakoval povsod. Vsak prebivalec je v njegovih očeh bil potencialni sovražnik. S pomočjo teh borbениh oblik je oboroženi boj slovenskega naroda dobival še bolj teritorialni značaj, vključujoč večja in tudi manjša mesta, med katerimi je prednjačila Ljubljana s svojimi izredno uspešnimi akcijami.

Sovražnik je bil obdan ne samo s prezirom in zaničevanjem, temveč tudi s stvarno vojaško dejavnostjo. Bil je prisiljen k obrambi vseh svojih institucij, premikov, zvez, transportov, vojaških objektov, komunikacij,¹⁰ skratka bil je obkrožen v deželi, ki jo je okupiral. Njegova stvarna oblast je segala le tja, do koder jo je štutila njegova uniformirana vojska, do koder je segal ogenj njenega lahkega orožja.

Obseg teritorialnosti oboroženega boja je bil odvisen od množičnosti osvobodilnega gibanja. Tam, kjer so organizacije bile slabe ali pa nerazvite, je akcij bilo manj, ali pa so izostajale. To je okupatorju omogočalo osredotočenje sil na posamezna žarišča.¹¹ Najboljša zaščita osvobodilnega gibanja je torej bila prav njegova množičnost, razširitev aktivnosti v vse predele ozemlja, v vse točke družbenega organizma ter aktivizacija čim širših slojev prebivalstva. Da bi oboroženi boj slovenskega naroda mogel obstati, uspeti, se razvijati v višje oblike in zmagati, je torej moral biti glede na posebno težavno objektivno okoliščino čim bolj teritorialen,¹² povsod prisoten v najrazličnejših oblikah bojnih akcij in se je moral razvijati v vseh pokrajinah, ne oziraje se na državne in okupacijske meje in demarkacijske črte.

Ne samo to, uspešnost boja na Slovenskem je pritegovala sile sovražnika iz drugih jugoslovanskih dežel in narobe. Uspešen boj tam in razvijanje protifašističnega gibanja pri naših sosedih sta iz istih razlogov predstavljala neposredno pomoč slovenskemu osvobodilnemu gibanju. Zato ima povezanost jugoslovanskih narodov v NOB tudi svojo realno vojaško osnovo in razloge, kot jih ima tudi odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte) dne 16. septembra 1941 o vključitvi slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije.¹³

Vojaška aktivnost Osvobodilne fronte in njenih teritorialnih oboroženih enot, partizanskih čet, je po drugi plati del njene aktivnosti kot oblasti, kot države v državi. Oboroženi oddelki neke države so vedno organi njene oblasti, ki jo izvajajo z nasiljem orožja in z bojem proti zunanjemu ali notranjemu

⁹ Dokumenti ljudske revolucije I, dok. št. 91. — Zbornik VI/1, dok. št. 48, 72; VI/2, dok. št. 12 in 57.

¹⁰ Okrožnica »3 C«, Zbornik VI/2, dok. št. 145.

¹¹ Poročilo CK KPS iz druge polovice decembra 1941. Dokumenti ljudske revolucije I, dok. št. 85. — Poročilo Edvarda Kardelja tovarišu Titu z dne 29. marca 1942. Zbornik VI/2, dok. št. 34, str. 76, 77.

¹² Članek Edvarda Kardelja Za osvobodilno fronto slovenskega naroda. Zbornik VI/1, dok. št. 15 ter dok. št. 16 in 23.

¹³ Zbornik VI/1, dok. št. 30.

sovražniku. V primerjavi z »normalno« oblastveno vlogo oboroženih sil so se partizanske čete in drugi teritorialni bojni organizmi slovenskega naroda borili proti zunanjemu sovražniku, ki je že okupiral vso deželo in razpredel omrežje postojank svoje oborožene sile, ali drugače povedano, že vzpostavil sistem nasilnega vzdrževanja oblasti tuje države v Jugoslaviji in s tem na ozemlju slovenske suverenosti. Notranji sovražnik, nasprotnik nastajajoče države delovnih množic, je sodeloval s tujo oboroženo silo in predstavljal osnovno oporišče sovražnika v narodnem telesu. Z ustvarjanjem oboroženih oddelkov pod okriljem okupatorjeve oborožene sile (wehrmannschaft, bela garda) si je prizadeval izkoristiti slovenskega človeka za vzdrževanje svoje oblasti in zanetiti državljansko vojno.¹⁴

Omenjena teritorialnost in raznovrstnost oblik oboroženega boja označujeta tudi izvajanje oblastvene funkcije Osvobodilne fronte. Ta ni bila omejena le na aktivnost odborov, temveč je obsegala dejavnost množic, kajti te so aktivno sodelovale v izvrševanju odlokov višjih organov Osvobodilne fronte in se pogosto samoiniciativno združevale in izbirale objekt, način in čas izvedbe akcije proti okupatorju in njegovim sodelavcem.

Partizanske čete so poleg vsakodnevne pomoči organizacijam OF, da se razširijo in izboljšajo svojo dejavnost in organiziranost, izvrševale ali pomagale izvrševati tudi druge oblastvene funkcije. Poleg kaznovanja izdajalcev so urejale na ozemlju, na katerem so se zadrževale, raznovrstna vprašanja socialnega, gospodarskega in tudi upravnega značaja, dajale vojaško zaščito organom Osvobodilne fronte, osvobajale zapornike in talce iz zaporov in mnogokrat preprečile sovražni teror in maščevanje nad prebivalstvom. Akcija dolenjskih in štajerskih partizanov, da preprečijo izselitev Slovencev v območju Krškega in Brežic, čeprav ni uspela, ter preprečitev nadaljnjega izseljevanja Slovencev na Gorenjskem, sta posebno pomembni.

V obdobju države v državi je doseglo osvobodilno gibanje izreden obseg, posebno v »ljubljski pokrajini« in na Gorenjskem, vendar pa spričo še vedno relativne slabotnosti, maloštevilnosti in še vedno precej defenzivne usmerjenosti partizanskih čet v vojaški taktiki¹⁵ ter hude zgodnje zime 1941/42 z debelo snežno odejo, dolgo ni prišlo do osvobojenega ozemlja. Od 31 partizanskih čet, ki so nastale v letu 1941, so okupatorji razbili 15 čet,¹⁶ nekatere pa so bile vključene v druge čete. Vsi bataljoni, ki so nastali v prvih dveh mesecih vstaje, so bili razbiti ali razdrobljeni po skupinah. Na pragu leta 1942 je 1. štajerski bataljon prezimoval po skupinah na Štajerskem,¹⁷ bataljon Ivana Cankarja se je po težkih bojih v Poljanski dolini, Dražgošah in na Jelovici pravzaprav razbil po skupinah,¹⁸ v formiranju pa sta bila 2. štajerski bataljon na Dolenjskem¹⁹ in 3. partizanski bataljon Ljube Šercerja na No-

¹⁴ Kidrič, Kratek obris razvoja, str. 33.

¹⁵ Zbornik, VI/4, dok. št. 1. — Članek Eno leto slovenskega partizanstva. Slovenski partizan, leto II, št. 1, junij 1942.

¹⁶ Razbili so: Tržiško in Kranjsko četo 5. in 6. avgusta, Revirsko 20. avgusta, Kamniško 24. avgusta, Celjsko 27. avgusta, Rašiško 27. septembra, Moravsko 30. septembra, Ribniško v ofenzivi 22. do 27. oktobra, Loško in Robsko 25. oktobra, Radomeljsko 28. oktobra, Borovniško 29. oktobra, Belokranjsko 2. novembra, Brežiško 29. novembra, Triglavsko 27. decembra.

¹⁷ Zbornik VI/1, dok. št. 69, opomba 2. — Lojze Požun, Revirska četa. Prispevki 1961, str. 177.

¹⁸ Zbornik VI/2, dok. št. 16, opomba 4.

¹⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 17.

tranzskem.²⁰ Take sile so bile v vojaškem smislu preslabe, da bi bile izvedle zamisli glavnega štaba in izsilile nastajanje osvobojenega ozemlja kot nujno naslednjo razvojno stopnjo osvobodilnega boja. Zato ni uspel poskus ustvarjanja osvobojenega ozemlja niti na področju izselitvenega pasu niti na Gorenjskem in ne na Notranjskem. Šele nov polet spomladi 1942, ki je nastal po intenzivni vojaški vzgoji enot čez zimo²¹ in množičnem pritoku novincev, kar je seveda bil rezultat široke dejavnosti organizacij OF v vsej Sloveniji,²² je prisilil okupatorja na umik iz manjših postojank po načrtu, imenovanem Primavera.²³ Zaradi pritiska množičnih akcij v mestih in vaseh, nevarnosti splošne vstaje ter udara narasle slovenske partizanske vojske je spomladi nastal nov odnos sil. Okupator je bil prisiljen deliti oblast na okupiranem ozemlju, če ni hotel tega, kar je doživel v Črni gori leta 1941. Nastalo je prvo osvobojeno ozemlje, država v državi je postala država v malem, ki je obsegala skoraj vso »ljubljsko pokrajino« od Ljubljane do Kolpe razen večjih mest in trgov, ki jih je okupator obdal z bunkerji in žičnimi ovirami.

Obdobje do pomladi 1942 je odločilno obdobje nastajanja slovenskih obožanih sil. Vzlic izredno neugodnim objektivnim okoliščinam in izredno hitrim vojaškim intervencijam sovražnika, ki mu je uspelo zadajati hude udarce, je osvobodilno gibanje kot zaledje partizanskih čet vedno znova izpopolnjevalo in ustvarjalo nove partizanske čete iz vrst članov gibanja, pripravljenih za boj v sabotažnih in borbenih skupinah ter Narodni zaščiti.

Zaradi čvrsto organiziranega in vodenega zaledja je okupatorju bilo nemogoče zatreti osvobodilne partizanske sile Slovenije. Kljub udarcem so ostale na svojem, za okupatorja tako občutljivem ozemlju na skrajnem severozahodu Jugoslavije in v neposredni bližini fašističnih matičnih dežel.

Ostane še vprašanje, ali so in v čem so omenjene oblike osvobodilnega boja v Sloveniji »specifične« v primerjavi z oblikami v drugih predelih Jugoslavije. Vsekakor te oblike pomenijo določeno prilagajanje splošne strategije in taktike KP Jugoslavije v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji posebno hudim razmeram v Sloveniji kakor tudi slovenskemu narodnemu značaju. Dejansko so pomenile le ustvarjalno reševanje problemov, ki jih je prinašala stvarna dinamika gibanja. Čim težje so bile okoliščine, čim močnejše udarce smo pričakovali, tem bolj je gibanje moralo biti organizirano, če je hotelo obstati, se razvijati in zmagati. Zato so ponosni na Osvobodilno fronto, varnostno-obveščevalno službo in narodno zaščito ne samo Slovenci, temveč vsi jugoslovanski narodi, prav tako kot so ponosni na uspehe drugih narodov Jugoslavije v narodnoosvobodilnem boju, ki so razvijali vstajo v skladu z razmerami na svojem terenu. Oblike boja in gibanja v Sloveniji zategadelj niso nič manj posebne od oblik v katerikoli drugi jugoslovanski pokrajini.

S tega stališča je treba opazovati in raziskovati tudi organizacijsko ali formacijsko obliko partizanskih oddelkov tega obdobja v Sloveniji. V skladu s partizanskim zakonom²⁴ je njihova določena organizacijska oblika bila četa, razdeljena na vode; čete so se združevale v bataljone. Ta formacijska oblika

²⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 6.

²¹ Zbornik VI/1, dok. št. 81; VI/2, dok. št. 15.

²² Zbornik VI/2, dok. št. 29.

²³ Zbornik VI/2, dok. št. 129.

²⁴ Zbornik VI/1, dok. št. 5.

partizanskega teritorialnega oddelka je značilna za vse obdobje države v državi, vse do pomladi 1942, ko je po nekaj poskusih vendarle nastalo osvobodeno ozemlje spričo množične vstaje. Tedaj so na eni strani nastali teritorialni partizanski oddelki, ki so dobili tako formacijsko podobo, kakršna se je že prej ustalila v predelih Jugoslavije, kjer je prišlo do množične vstaje, na drugi strani pa se je konec marca formirala operativna partizanska udarna enota, 1. štajerska brigada,²⁵ čez mesec dni preimenovana v 2. grupo odredov, kot prva sloveška operativna in neteritorialna enota.²⁶

Obenem s formacijsko podobo teritorialnih partizanskih oddelkov, razdeljenih na bataljone, čete in vode, se je udomačil tudi naziv odred, ki so ga uporabljali za teritorialne partizanske oddelke v drugih predelih Jugoslavije že od julija 1941. Do pomladi 1942 naziv odred v Sloveniji ni bil razširjen kot pojem za enoto z odrejeno formacijsko obliko,²⁷ temveč je bil v prevodih dokumentov s srbohrvaščine prevajan v oddelek. Če primerjamo organizacijsko obliko partizanskih teritorialnih oddelkov v Sloveniji z oddelki, ki so nastali v tem obdobju v drugih predelih Jugoslavije na ozemljih, kjer ni prišlo do množične vstaje, ugotovimo veliko raznovrstnost oblik in tudi to, da je slovenska organizacijska oblika partizanskih oddelkov (četa, bataljon) le ena od teh raznovrstnosti. Slovenske partizanske čete in bataljone v obdobju države v državi je torej treba pojmovati kot enakovredne tistim odredom, ki so v podobnih okoliščinah nastajali drugod po Jugoslaviji, kar velja predvsem za preglede, posploševanja in analize v jugoslovanskem okviru.

²⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 35, 56 in 59.

²⁶ Dušan Kveder, Kaj pomeni ustanovitev prve slovenske brigade. Borec 1966, št. 3. Prva štajerska brigada je bila 1. maja 1942 preimenovana v 2. grupo odredov, ohranila pa je značaj operativne enote.

²⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 42.

Tone Ferenc

Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju

O zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bilo do sedaj napisanih mnogo člankov in tudi nekaj razprav. Vsi ti članki in razprave prikazujejo zbor odposlancev slovenskega naroda kot uspeh razvoja in položaja, ki je nastal po kapitulaciji Italije, to se pravi, da začno s prikazom kapitulacije Italije, z nastankom velikega osvobojenega ozemlja, prevzemom oblasti po Osvobodilni fronti in razpisom volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda. Njihova temeljna pomanjkljivost je v tem, da ne prikažejo obsežnih in temeljitih priprav vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ne samo na kapitulacijo Italije, temveč tudi na nekatere pomembne politične manifestacije, ki so bile sicer po kapitulaciji Italije.

Temeljita analiza arhivskega gradiva, ki ga hranita arhiva inštituta za zgodovino delavskega gibanja in centralnega komiteja ZKS v Ljubljani, in tudi drugih virov, pokaže, da so korenine vsega bujnega razvoja po italijanski kapitulaciji že v obdobju pred kapitulacijo Italije ali bolje rečeno ravno v obdobju temeljitih priprav narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji na kapitulacijo Italije.

Že sredi junija 1943 je izvršni odbor Osvobodilne fronte v svojih navodilih za delo okrožnih, rajonskih in drugih odborov OF začel nakazovati možnosti hitrejšega razvoja dogodkov in poudarjati, da je treba reševati nekatere naloge, med katerimi se zdi najpomembnejša tista, da se odbori OF naj hitreje razvijajo v organe ljudske oblasti.¹

Čeprav so bili odbori OF — od terenskih prek rajonskih in okrožnih do pokrajinskih — tako organi Osvobodilne fronte kot množične politične organizacije vojskujočega se slovenskega naroda kakor tudi organi ljudske oblasti, je bilo vendarle od političnih, vojnih in drugih razmer odvisno, katera od obeh plati — politična ali oblastna — je bila bolj poudarjena. V razmerah globoke ilegalnosti, sovražnikovega nasilja, začetkov organiziranja Osvobodilne fronte na terenu itd. je bila bolj poudarjena politična, na osvobojenih in pol-osvobojenih ozemljih pa njihova oblastna plat, če ljudstvo poleg njih ni izvolilo posebnih organov ljudske oblasti, to je krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Do tega je prišlo spomladi 1942 na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske in leta 1944 na razsežnih osvobojenih ozemljih po vsej Sloveniji.

V času, ki je napovedoval korenite in daljnosežne politične in vojne spremembe na evropskem jugu, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pravilno predvidevalo, da bodo nastopile takšne razmere, ko bodo morali odbori OF

¹ Okrožnica IOOF 14. 6. 1943, arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (krajšam arhiv IZDG).

za krajši ali daljši čas prevzeti naloge ljudske oblasti in reševati mnoga nova, odgovorna in zapletena vprašanja, ki jih bo postavljala razvoj narodnoosvobodilnega boja.

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji poudarjalo, da je treba hitreje usposablјati odbore OF za prevzem oblasti, je hkrati začelo pripravljati širši zbor predstavnikov slovenskega naroda, ki ga ohranjeni dokumenti nazivajo tudi »zbor svobode«, »slovenski protifašistični svet« in celo »parlament«.

Zamisel o sklicanju nekega širšega zbora ljudskih zastopnikov je bila že stara, saj je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji avgusta 1942 pripravljalo zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Boris Kidrič je v svojem članku Nova slovenska demokracija zapisal, da se bodo odposlanci krajevnih narodnoosvobodilnih odborov »sešli v veliki zbor narodnoosvobodilnih odborov in ustvarili prvi slovenski parlament« in poudaril, da je dana priložnost, da »neposredno od spodaj izvolimo svoje novo zakonodajno telo slovenskega naroda«. Zaradi italijanske ofenzive tega zbora ni bilo mogoče sklicati.²

Zamisel sklicati zbor predstavnikov slovenskega naroda se je spet pojavila julija 1943 po vrnitvi Edvarda Kardelja iz Hrvaške in sodim, da so njene korenine v težnji vodstva narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije, da bi tudi v pokrajinah ustanovili podobne organe kot je bil AVNOJ za vso Jugoslavijo in to v novih političnih in vojnih razmerah, ki so naznanjale skorajšen konec italijanske okupacije.

Spomladi 1943 se je začel proces ustanavljanja protifašističnih svetov narodne osvoboditve v posameznih jugoslovanskih pokrajinah, ki so bili najprej najvišji politični predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja v posameznih pokrajinah, sčasoma pa so se razvili v ljudska predstavništva ali parlamente. Kot prvo je bilo sredi junija 1943 ustanovljeno Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Hrvatske.³ V Sloveniji je ta čas že bil vrhovni plenum Osvobodilne fronte oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot najvišji politični in oblastni organ narodnoosvobodilnega gibanja. Toda njegova sestava — ta je temeljila še na predstavništvu približno 20 skupin v Osvobodilni fronti — ni več ustrezala širini narodnoosvobodilnega gibanja, saj se je v Osvobodilno fronto že vključilo na desettisoče ljudi, ki niso spadali v nobeno skupino, razen tega so si mnogi borci in aktivisti v dveletnem boju zaslužili, da postanejo člani najvišjega političnega in oblastnega organa narodnoosvobodilnega gibanja. Poleg tega je bil z dolomitsko izjavo načeloma odpravljen sistem formalne koalicije v posameznih organih Osvobodilne fronte.

Prvič je izvršni odbor OF razpravljala o pripravi »zbora svobode« na seji dne 13. avgusta 1943 in je za priprave zavezal svoja člana Borisa Kidriča in Marijana Breclja. Žal iz ohranjenega zapisnika ni razvidno, kakšen naj bi bil ta zbor, pač pa na to vprašanje odgovori odlomek iz dnevnika člana izvršnega

² Slovenski poročevalec, 3. 8. 1942; glej še: odlok IOOF 27. 6. 1942, arhiv IZDG; zapisnik partijske konference na Cinku 5.—8. 7. 1942; navodila NOS 29. 7. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 2, dok. št. 85, 98 in knjiga 3, dok. št. 21); Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga. Ljubljana 1961, str. 85; Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950, str. 185—186.

³ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943. Zagreb 1964, dok. 1—74.

odbora OF Edvarda Kocbeka, ki pravi: »Spričo naglega razvoja mednarodnih dogodkov smo sklenili, da v treh tednih skličemo slovenski osvobodilni zbor. Tej točki smo posvetili največ pozornosti. Vsi smo se strinjali, da se je naše lastno politično delo že toliko razvilo, da lahko začnemo organizirati množično osvobodilno zavest na višji ravnini. Le o tem se še nismo mogli odločiti, ali naj bo to razširjeni plenum ali samostojno novo telo. Njegovo organizacijsko in politično obliko bomo določili na eni izmed prihodnjih sej. Gre za to, ali bo to Antifašistični svet narodnega osvobodjenja Slovenije ali kratko »Slovenski osvobodilni zbor«. ⁴

Ko so instruktorji izvršnega odbora OF sredi avgusta prihajali na njegov sedež v Kočevskem Rogu poročati o političnih razmerah v pokrajinah in okrožjih, sta jim Boris Kidrič in Marijan Brecelj dajala ustna navodila za volitve in izbor delegatov za zbor. Centralni komite KPS je spričo tega v svojem poročilu Edvardu Kardelju na Hrvaško 27. avgusta poleg drugega mogel poročati: »Priprave za parlament so tudi v teku.« ⁵

Konec avgusta in v začetku septembra pa je izvršni odbor OF že dobil prva poročila o volitvah in izboru delegatov za zbor. Tako je na primer instruktor za Notranjsko Janez Stanovnik poročal: »Direktive za volitve delegatov sem dal ribniškemu, cerkniškemu in vrhniškemu okrožju.« In dalje, da bodo volitve izvedli na takšen način, ki najbolj ustreza razmeram v okrožjih; v bolj osvobojenih predelih bodo ljudje volili na javnih mitingih, v neosvobojenih predelih pa se bodo volitev udeležili le najzanesljivejši ljudje. Volilna območja naj bi bili terenski odbori OF. Predvideval je, da bodo omenjena tri okrožja poslala vsaka po tri do štiri legalce in več ilegalcev. ⁶ Tudi v veliko-laškem okrožju so se pripravljali na izbor delegatov. Omenjena je celo okrožnica okrožnega odbora OF Ribnica z navodili o volitvah, ki so zahtevala, naj ljudje izvolijo svoje predstavnike za zbor na množičnih zborovanjih. ⁷ Da so se pripravljali na volitve ali izbor delegatov tudi v novomeškem okrožju, priča poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci, ki pravi: »Glede delegatov Slovenskega protifašističnega sveta smo storili vse potrebno, da se jih bo čimveč udeležilo.« Dalje predlagajo tiste, ki so bili že pred letom dni, to je na tako imenovanem prvem osvobojenem ozemlju, izvoljeni v krajevne narodnoosvobodilne odbore in so ostali zvesti Osvobodilni fronti, potem ugledne vaščane in kjer ni ne prvih ne drugih, si prizadevajo, da bi potrebne mandate dobili aktivisti. Poročilo konča z zelo zanimivim podatkom: »Najlažje bo v tem oziru v svetokriškem rajonu, kjer imamo skoro vse delegate že izvoljene.« Da so bile volitve v svetokriškem rajonu res izvedene, priča tudi naročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci z dne 21. septembra rajonskim odborom OF, naj izvolijo odposlance za zbor odposlancev slovenskega naroda tudi v svetokriškem in kostanjeviškem rajonu kljub neugodnemu vojnemu položaju (bližina nemškega okupatorja, ki je zasedel Kostanjevico) in nasvet: »Ako ne gre drugače, naj se izvoli poslance tako, kot se je to že izvršilo pred razpadom italijanske armade, toda brez namestnikov.« (Podčrtal T. F.) ⁸

⁴ Zapisnik seje IOOF 13. 8. 1943, arhiv IZDG; Edvard Kocbek, Listina (dnevniški zapisi od 3. maja do 2. decembra 1943), rokopis.

⁵ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943, arhiv CK ZKS.

⁶ Poročilo Janeza Stanovnika 4. 9. 1943, arhiv IZDG.

⁷ Poročilo OOOV Velike Lašče 29. 8. 1943, arhiv IZDG.

⁸ Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci 8. 9. 1943 in njegov dopis 21. 9. 1943, arhiv IZDG.

Priprave za »zbor svobode« so bile v dveh osrednjih slovenskih pokrajinah, to je na Dolenjskem in Notranjskem, na kateri se je dotlej omejevalo organiziranje nekaterih pomembnih manifestacij narodnoosvobodilnega gibanja (na primer plenuma delegatov okrožnih odborov OF iz »ljubljske pokrajine« 12. oktobra 1941 v Ljubljani, partijske konference na Činku od 5. do 8. julija 1942, prvega zbora aktivistov OF na Pugledu od 27. do 30. aprila 1943 in tudi zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov pred letom dni bi bil omejen le na osvobojeno ozemlje Dolenjske in Notranjske), in tudi v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri, morda še v drugih slovenskih pokrajinah, kar pa za sedaj še ni izpričano.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je v začetku septembra poslal v partijsko šolo pri CK KPS osem pokrajinskih in okrožnih funkcionarjev, ki jih je pokrajinski odbor OF pooblastil, da se udeleže »zbora predstavnikov slovenskega naroda«, če bi ta bil v času tečaja. Za primer, če bi bil zbor pozneje, pa je pokrajinski odbor OF za Primorsko naročil okrožnim odborom OF, naj izberejo po dva predstavnika in sicer takšna in na takšen način, da ju bo ljudstvo lahko imelo za svoja zastopnika, to se pravi, naj bosta najuglednejša in najvplivnejša člana Osvobodilne fronte v okrožju. Povedal jim je tudi za smoter tega izbora: »Odločilni dogodki na svetovnih bojiščih in na notranjih frontah proti fašističnemu imperializmu zahtevajo od nas, da smo pripravljeni na razplet sedanjega osvobodilnega boja slovenskega naroda. Zato je potrebno, da se oblikuje širše predstavniško telo našega naroda, združenega v OF.« (Podčrtal T. F.) Teh 15 do 20 delegatov iz okrožij je pokrajinski odbor OF nameraval zbrati na svojem sedežu do 25. septembra in jih poslati na Dolenjsko. Če pa bi zbor do tedaj že minil ali ga sploh ne bi bilo, naj bi ti predstavniki postali delegati za drugo zasedanje pokrajinskega plenuma OF za Slovensko Primorje.⁹

Iz vsega, kar je bilo doslej povedano, lahko sklepamo, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji še pred italijansko kapitulacijo začelo pripravljati zbor ljudskih predstavnikov, za katerega so sicer uporabljali različna imena, vendar je šlo v bistvu za formiranje zbora predstavnikov slovenskega naroda ali prvega slovenskega parlamenta in si prizadevalo, da bi predstavnike izvolilo ljudstvo po možnosti neposredno na množičnih zborovanjih, kar pomeni novo, višjo stopnjo v uvajanju dosledne ljudske demokracije, da so priprave zajele ne samo Dolenjsko in Notranjsko, temveč tudi Slovensko Primorje in da so jih na terenu že začeli izvrševati.

Po italijanski kapitulaciji — njenih posledic na tem mestu ne bom našteval — je izvršni odbor OF med številnimi odloki najprej in sicer 11. septembra 1943 izdal razglasa o razpisu volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda in splošni mobilizaciji vseh za orožje sposobnih moških od izpolnjenega 17. do 45. leta v narodnoosvobodilno vojsko in sicer še prej kot je izdal razglas o prevzemu oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju.¹⁰ To je lahko storil samo spričo prej omenjenih priprav na zbor predstavnikov

⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko 5. 9. 1943, arhiv CK ZKS; okrožnica PO OF za Primorsko 5. 9. 1943, arhiv IZDG.

¹⁰ Zapisnika sej IOOF 11. in 12. 9. 1943, arhiv IZDG; razglas IOOF 11. 9. 1943 v Slovenskem poročevalcu, 17. 9. 1943.

slovenskega naroda in tudi še prej začete mobilizacije v narodnoosvobodilno vojsko.

Izvršni odbor OF je ob razpisu volitev za zbor odposlancev že imel pred očmi nove vojne in politične razmere, ki jih je povzročila italijanska kapitulacija, to je nastajanje razsežnega osvobojenega ozemlja, ki je omogočalo zelo demokratičen način izbora odposlancev, to je splošne in neposredne volitve. Način teh volitev naj bi bil bolj demokratičen, kot je bil pred letom dni na volitvah delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, ko so delegate volili le krajevni narodnoosvobodilni odbori in ne vsi odrasli prebivalci na območju terenskega odbora OF. Toda zaradi kratkega roka, ki je bil na voljo za volitve, in ker bi naj te bile tudi na neosvobojenih ozemljih, izvršni odbor OF seveda še ni mogel določiti najdemokratičnejše oblike izbora odposlancev, to je tajnih volitev, kakršne so bile čez nekaj mesecev, ko je Osvobodilna fronta v vseh slovenskih pokrajinah, razen na Koroškem in v Prekmurju, celo v Beneški Sloveniji in Reziji, organizirala neposredne in tajne volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne ter okrožne narodnoosvobodilne skupščine.

Za volilna območja je izvršni odbor OF določil območja terenskih odborov OF, podjetja in ustanove ter bataljone narodnoosvobodilne vojske. Na območju vsakega terenskega odbora OF, v podjetju in ustanovi naj bi na vsakih začetih 500 prebivalcev izvolili enega, v bataljonih pa dva odposlanca in sicer med 20. in 25. septembrom 1943.

Koga naj ljudstvo izbere za odposlanca, je izvršni odbor OF povedal svojim organizacijam že 12. septembra. Izvolili naj bi predvsem preizkušene borce iz dveletnega osvobodilnega boja, zanesljive in borbene ljudi iz samega ljudstva, to je z območij terenskih odborov OF.¹¹ Pripravam za volitve je posvetil tudi številko Slovenskega poročevalca, v kateri je bil zlasti pomemben članek Borisa Kidriča Koga naj volimo, medtem ko so Boris Zihlerl, Franc Škerl in J. U. v svojih člankih primerjali volitve za zbor odposlancev z volitvami v stari Jugoslaviji, govorili o njihovem pomenu v graditvi ljudske demokracije itd. Približno v istem času sta izdala lepake z volilnim razglasom izvršni odbor OF in centralni komite KPS. Prvi je svojim instruktorjem dal še posebna ustna navodila.¹²

Kljub temu da so imeli okrožni in rajonski odbori OF mnogo nalog, saj so predvsem ti morali skrbeti za mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko (organe zaledne vojaške oblasti, to je komande področij in mest so tedaj komaj začeli ustanavljati, ponekod so morali šele postavljati odbore OF, organizirati so morali javno upravo, zlasti mnogo je bilo dela tudi pri reševanju gospodarskih vprašanj itd.), so volitve za zbor odposlancev imeli za najpomembnejšo politično nalogo.

Volitve so se skoraj povsod, zlasti pa tam, kjer je bila Osvobodilna fronta že trdno zasidrana, spremenile v pomembno politično manifestacijo. Aktivisti Osvobodilne fronte so na volilnih zborovanjih pjasnjevali volivcem program Osvobodilne fronte, prikazovali neposredne naloge ljudske oblasti in tudi opozarjali na vsebinsko razliko med volitvami v stari Jugoslaviji in volitvami za zbor odposlancev. Z mnogih volilnih zborovanj so volivci poslali pozdravna pisma vodstvenim organom narodnoosvobodilnega gibanja.

¹¹ Navodila IOOF 12. 9. 1943, arhiv IZDG.

¹² Slovenski poročevalec, 17. 9. 1943.

Podrobna analiza načina volitev na terenu kaže, da so okrožni in rajonski odbori OF glede na vojaške in politične razmere na svojem območju sicer uporabljali razne oblike volitev, so pa vedno skušali najti nademokratičnejšo, ki je ustrezala razmeram na njihovem območju. Te vojne in politične razmere so bile na ozemlju, ki ga je zapustila italijanska vojska, zelo različne. Medtem ko je bilo na primer v Beli krajini, na Kočevskem, v ribniškem okrožju, v vzhodnem delu cerkniškega okrožja in južnem delu novomeškega okrožja zelo mirno in je sovražnik vznemirjal civilno prebivalstvo le z letalskimi napadi, pa je bil v drugih predelih Dolenjske in Notranjske, zlasti ob robu osvobojenega ozemlja, položaj bolj nemiren, ker je sovražnik delal večje ali manjše vpade na osvobojeno ozemlje, najprej pri Kostanjevici (12. in 13. septembra), nato pri Krmelju (19. septembra), Cerknici (13. in 19. septembra) in Litiji (od 21. do 29. septembra) ter vznemirjal civilno prebivalstvo. Tudi politične razmere niso bile enake, saj so bili na primer v Beli krajini, na Kočevskem, v ribniškem in novomeškem okrožju celi predeli, kjer je bila Osvobodilna fronta trdno zasidrana, drugje, na primer v vrhniškem okrožju in nekaterih rajonih novomeškega, stiškega, grosupeljskega in velikolaškega okrožja pa je imela Osvobodilna fronta spricho močnega vpliva reakcionarne, kontrarevolucionarno usmerjene duhovščine in močnega nadzora mnogih belogardističnih postojank zlasti v nižinskih predelih šibke organizacijske temelje, saj so bili celo mnogi rajoni brez rajonskih odborov OF.

Na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske je bilo takrat devet okrožij z 78 rajoni (novomeško okrožje se je zaradi svoje razsežnosti delilo najprej na šest podokrožij in ta na rajone), ki so v večini primerov zajemali območja političnih občin iz stare Jugoslavije, navadno s kakšnimi manjšimi ozemeljskimi spremembami.

Kljub prej navedenim razlikam v vojnih in političnih razmerah so v večini rajonov volili odposlance tako, kakor je določil izvršni odbor OF, to je na volilnih zborovanjih z javnim glasovanjem. Bili so tudi primeri, da so odposlance volili na še bolj demokratičen način, to je z volilnimi listki (na primer v Ribnici na Dolenjskem). V mnogih volilnih enotah (na primer v Črnomlju, Metliki, Ribnici, Velikih Blokah itd.) je ljudstvo tudi uporabilo pravico, da postavi več kandidatov in je nato z javnim ali tajnim glasovanjem izvolilo predpisano število odposlancev.

Volilna območja pa so bila ponekod različna. V Beli krajini, kjer je že pred kapitulacijo Italije bilo trdno organizirano omrežje terenskih in rajonskih odborov OF, saj je bilo poleg okrožnega še devet rajonskih ali mestnih ter 85 terenskih odborov OF, so bila volilna območja zelo majhna. Tam je bilo izvoljenih veliko število odposlancev, medtem ko so na primer v novomeškem in bloškem rajonu cerkniškega okrožja in najbrž še kje drugje predstavljali volilna območja kar celi rajoni in so na primer volilni upravičenci vsega rajona volili vse kandidate v rajonu. V Novem mestu, kjer sta bila pred italijansko kapitulacijo sicer trdno zasidrana Osvobodilna fronta in narodnosvobodilno gibanje v velikem razmahu, pa je sovražnikovo bombardiranje povzročalo veliko škode in tudi človeške žrtve ter so nato ljudje prebivali v okolici, prenočevali pa v mestu, so odposlance za ves novomeški rajon izvolili na prostem v drevoredu na Grmu ob precej zmanjšani udeležbi. V splošnem je pri oblikovanju volilnih enot prevladovala težnja po združevanju manjših območij sosednjih terenskih odborov OF v večja volilna območja s petsto prebivalci.

Volilna udeležba je v večini volilnih enot nihala med 70 in 90 odstotki (v belokranjskem okrožju je volilo 70^a—75 %^o, kočevskem 80—90 %^o, cerkniškem 85 %^o, Loški dolini 75—80 %^o itd.). Manjša je bila v tistih krajih, ki so bili do italijanske kapitulacije pod močnim belogardističnim vplivom (na primer v treh krajih Loške doline le 40 %^o, v dveh krajih na Bloški planoti sploh niso marali voliti, v eni polovici rajona Sv. Vid — Begunje pri Cerknici 55 %^o, v drugem delu 65 %^o, slaba je bila volilna udeležba tudi v dveh volilnih enotah velikološkega rajona itd.). Od 78 rajonov, kolikor jih je bilo tisti čas na Dolenjskem in Notranjskem, so volitve izvedli v 71 rajonih in izvolili 534 odposlancev.

Število odposlancev, izvoljenih neposredno v posameznih okrožjih na Dolenjskem in Notranjskem, je bilo takole: Novo mesto (28 rajon) 176 odposlancev, Bela krajina (10 rajonov) 146, Stična (7 rajonov) 61, Ribnica (7 rajonov) 35, Cerknica (5 rajonov) 20, Kočevje (6 rajonov) 21, Velike Lašče (4 rajoni) 22, Grosuplje (5 rajonov) 53, Vrhnika (6 rajonov) nobenega izvoljenega odposlanca.

Edino okrožje, v katerem ni bilo splošnih in neposrednih volitev, je bilo vrhniško s šestimi rajoni. V njem je bilo pred italijansko kapitulacijo komaj 18 terenskih odborov OF, pač pa 33 postojank z več kot 1600 oboroženimi belogardisti, gnezdo raznoimenih četniških »odredov«, ki so se nakotili spomladi in poleti 1943, toda nobene partizanske enote. Razmere se po kapitulaciji Italije niso mnogo spremenile, saj je belogardistična in četniška svojat, ki se je zatekla pod varstvo nemškega okupatorja — ta je še pred italijansko kapitulacijo zasedel železnico Ljubljana—Postojna, ki je razpolavljalala okrožje — neovirano šarila po terenu in onemogočala ali ovirala delo aktivistov Osvoobodilne fronte. V drugih okrožjih splošnih in neposrednih volitev ni bilo edinole v cerkniškem rajonu, kjer ljudi, preplašenih po sovražnikovem požigu Cerknice, ni bilo mogoče zbrati, in v precejšnjem delu Suhe krajine, kjer pred kapitulacijo Italije ni bilo organizacij Osvoobodilne fronte, po njej pa je aktivistom stiškega in tudi novomeškega okrožja uspelo organizirati samo rajon Zagradec, medtem ko so rajona Ambrus in Hinje organizirali šele v drugi polovici oktobra 1943. Nekaj odposlancev iz teh dveh rajonov je določil okrožni odbor OF Stična.¹³

¹³ Okrožje Bela krajina: zapisnika o volitvah odposlancev v Črnomlju 24. 9. 1943 in Vojni vasi 26. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Črnomelj okolica 21. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Vinica 21. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Suhor 25. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Gradac 25. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo MK KPS Metlika 30. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Dragatuš 25. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo OOOB Bela krajina 6. 10. 1943, arhiv IZDG; seznam odposlancev iz Bele krajine (s pomanjkljivostmi!), ki so se udeležili zbora, v Dolenjskem listu 3. 10. 1963. Okrožje Novo mesto: navodila OOOB Novo mesto 21. in 22. 9. 1943 za volitve, arhiv IZDG; poročilo OK KPS Novo mesto 23. 9. 1943, arhiv CK ZKS; navodila podokrožnega odbora OF Gorjanci 21. 9. 1943, arhiv IZDG; seznam odposlancev iz okrožja Novo mesto (s pomanjkljivostmi!), ki so se udeležili zbora, v Dolenjskem listu 3. 10. 1963. Okrožje Kočevje: zapisnik seje plenuma OOOB Kočevje 17. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OK KPS Kočevje 29. 9. 1943, arhiv CK ZKS. Okrožje Ribnica: poročila OOOB Ribnica 20. in 27. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OK KPS Ribnica 27. 9. 1943, arhiv CK ZKS. Okrožje Velike Lašče: poročilo OOOB Velike Lašče 27. 9. 1943, arhiv IZDG. Okrožje Stična: poročila OOOB Stična 18., 26. in 29. 9. 1943, arhiv IZDG; Edo Turnher, ustni vir. Okrožje Grosuplje: poročilo Lidije Šentjurec 21. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OOOB Grosuplje 29. 9. 1943, arhiv IZDG; Tone Fajfar, Partizanska jesen 1943. Delo 30. 9. 1963. Okrožje Cerknica: poročilo RO OF Sv. Vid — Begunje 24. in 29. 9. 1943, arhiv IZDG; poročila RO OF Stari

Odposlance so začeli voliti tudi v Slovenskem Primorju, ki je bilo tedaj skoraj povsem osvobojeno in je doživljalo splošno ljudsko vstajo. Iz raznih, predvsem tehničnih razlogov so se na volitve začeli pripravljati deset dni pozneje kakor na Dolenjskem in Notranjskem, saj je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki so ga ustanovili 11. septembra 1943 na Vogrskem kot najvišji politični in oblastni organ narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju, izdal odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda šele 20. septembra in je za volilna območja določil občine iz predfašistične dobe ter bataljone narodnoosvobodilne vojske. Do dva tisoč občanov naj bi izvolilo enega in vsakih nadaljnjih tisoč še enega odposlanca, vsak bataljon pa dva odposlanca. Predvideval je, da bo tako v sedmih okrožjih (tolminsko, briško-beneško, goriško, idrijsko, kraško, pivško, brkinsko-istrsko) ali 47 rajonih izvoljenih okoli 140 in v vojski okoli 60 odposlancev. V kratkih petih dneh od odloka o volitvah do nemške ofenzive so v bataljonih na goriški fronti in njenem zaledju ter v delu goriškega okrožja, ki je takrat zajemalo tudi Vipavsko dolino, izvolili od deset do dvajset odposlancev. Nemška ofenziva je volitve v Slovenskem Primorju prekinila in tudi že izvoljenim odposlancem ter predsedstvu Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo onemogočila udeležbo na zboru odposlancev. Pač pa so na sestanku aktivistov Osvobodilne fronte okrožja Brkini-Slovenska Istra, ki ga sovražna ofenziva še ni zajela, proti koncu septembra izbrali 28 odposlancev, ki so se zbora tudi udeležili.¹⁴

Ko je izvršni odbor OF razpisal volitve odposlancev, je za volilna območja določil tudi podjetja in ustanove. Vendar je bilo na tak način izvoljenih le malo odposlancev. V kočevskem premogovniku so izvolili dva, v grosupeljski tovarni Motvoz enega in na železnici v Novem mestu, ki je bila takrat organizirana v posebnem železničarskem rajonu, dva odposlanca.

V drugih slovenskih pokrajinah in Ljubljani razmere niso omogočile splošnih in neposrednih volitev in so odposlance izbrali pokrajinski in okrožni odbori Osvobodilne fronte (v Ljubljani 6, na Gorenjskem 6 in na Štajerskem 3). Niti na Gorenjskem niti na Štajerskem ni bilo ta čas nobenega osvobojenega ozemlja, velika večina narodnoosvobodilne vojske je že pred italijansko kapitulacijo odšla na Dolenjsko in Notranjsko, medtem ko se je številčna moč okupatorjeve vojske in policije celo povečala. Čez Gorenjsko in deloma Štajersko so namreč Nemci že od začetka julija 1943 dalje prevažali na jug kar cele divizije, po italijanski kapitulaciji pa se je zlasti severno in vzhodno od osvobojenega ozemlja zelo povečalo število okupatorjevih postojank. V nekaterih predelih, ki so bolj oddaljeni od prometnih zvez, bi morda lahko izvedli splošne in neposredne volitve, če bi imeli zanje na voljo več časa. V tako

trg 26., 28. in 29. 9. 1943, arhiv IZDG; poročili RO OF Velike Bloke 26. in 30. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Grahovo 28. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo RO OF Loška dolina, brez datuma, arhiv IZDG; poročila OO OF Cerknica 21., 24. in 30. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo Janeza Stanovnika 26. 9. 1943, arhiv IZDG. Okrožje Vrhnika: poročili OK KPS Vrhnika 29. 9. in 18. 10. 1943, arhiv IZDG.

¹⁴ Zapisnik seje NOS 21. 9. 1943, arhiv IZDG; odlok NOS 20. 9. 1943, arhiv IZDG; zapisnik seje NOS 21. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo PK KPS za Primorsko 25. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročili Franca Leškoška 26. in 30. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OOOB Brkini — Slovenska Istra 7. 10. 1943, arhiv CK ZKS; Marija Tul, Živel! Primorci! Borec 1953, str. 267—268; Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 16—18.

kratkem času jih ni bilo mogoče pripraviti in jih zato tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja od pokrajinskih odborov OF oziroma pokrajinskih komitejev KPS ni zahtevalo. Naročilo je le, naj se zbora odposlanec udeležijo člani pokrajinskih forumov in nekaj najboljših in najbolj dosegljivih političnih delavcev iz okrožij, kar se je tudi zgodilo.¹⁵ Tudi v osrednjih vodstvenih organih narodnoosvobodilnega gibanja je bilo nekaj političnih delavcev, ki so se udeležili zbora in ker so bili doma iz teh pokrajin, jih zato lahko imamo tudi za predstavnike teh pokrajin.¹⁶ Tako je bil zbor odposlancev ne samo po svojem bistvu, temveč tudi glede na svojo sestavo res vseslovenski zbor.

Veliko večino izvoljenih odposlancev so sestavljali vplivnejši člani Osvobodilne fronte, med katerimi je bilo tudi mnogo njenih aktivistov s terena. Kljub tej ugotovitvi bi bilo zanimivo vedeti za politično preteklost in angažiranost izvoljenih odposlancev v narodnoosvobodilnem boju, saj jih je na primer konec oktobra in v začetku novembra 1943 več kot deset dalo življenje za velike cilje Osvobodilne fronte. Bilo je le nekaj redkih primerov, ko so volivci izbrali za odposlance belogardistično usmerjene ljudi.¹⁷

Glede na socialni sestav je bilo med izvoljenimi odposlanci največ malih kmetov, kar je seveda pogojeno s socialno sestavo Dolenjske in Notranjske, kjer je prebival pretežno kmečki življ.

Odposlance so v predpisanim roku izvolile tudi skoraj vse enote narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem in Notranjskem in sicer v XIV. diviziji 28, XV. diviziji 40, XVIII. diviziji 20, Južni grupi odredov 12, zaščitnem bataljonu glavnega štaba NOV in PO Slovenije 2 in v centralni vojnopartizanski bolnišnici 4 odposlance. Zanimivo je, da so bile volitve tudi na Gorenjskem in sicer v delu Gorenjskega odreda. V narodnoosvobodilni vojski na Dolenjskem, Notranjskem in Gorenjskem je bilo torej izvoljenih 109 odposlancev.¹⁸ Ker ob razpisu volitev še ni bila organizirana zaledna vojaška oblast, tudi izvršni odbor OF ni mogel določiti, kako naj volijo na primer komande področij in mest. Tako je od 6 komand področij in približno trideset komand mest le komanda mesta Kočevje izvolila svojega odposlanca, večina pa se je volitev udeležila na terenu.

¹⁵ Mira Svetina, ustni vir; poročilo poverjenišтва CK KPS za Ljubljano 30. 9. 1943, arhiv CK ZK; dopis CK KPS 18. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OK KPS Škofja Loka 25. 9. 1943, arhiv CK ZKS; poročilo OK KPS Kamnik 29. 9. 1943, arhiv IZDG; Vinko Hafner, Z Gorenjskega na kočevski zbor. Borec 1953, str. 263–266; Anton Peternel: Skozi zasede in minska polja. Ljubljanski dnevnik, 5. 10. 1963.

¹⁶ Ni mogoče pritrđiti mnenju, da bi naj bilo med 165 odposlanci iz novomeškega okrožja mnogo takih, ki naj bi predstavljali takrat še okupirana območja Štajerske in nekaterih drugih predelov Slovenije. Analiza pokaže, da sta bila v novomeškem okrožju izvoljena le dva ali trije odposlanci, ki niso bili doma iz tega okrožja.

¹⁷ Poročilo OOOOF Grosuplje 29. 9. 1943, arhiv IZDG; Edo Turnher, popis odposlancev stiškega okrožja.

¹⁸ Odredba glavnega štaba NOV in POS 14. 9. 1943, arhiv IZDG; poročili štaba XIV. divizije 24. in 28. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo štaba Tomšičeve brigade, zaplenjeno in objavljeno v Slovenskem domu, 29. 1. 1944; poročili štaba XV. divizije 28. 9. in 2. 10. 1943, arhiv IZDG; poročilo štaba XV. divizije 28. 9. 1943, zaplenjeno in objavljeno v Slovenskem domu, 5. 2. 1944; fotokopije poročil Gubčeve, Cankarjeve in XII. brigade z dne 24., 26. in 28. 9. 1943, objavljene v Slovenskem domu, 5. 2. 1944; poročilo štaba IX. brigade 28. 9. 1943, arhiv IZDG; poročilo volilne komisije SCVPB, brez datuma, arhiv IZDG, poročilo komande 1. (Loške) čete Gorenjskega odreda 4. 10. 1943, arhiv IZDG.

Skupno je bilo torej neposredno, to je v skladu z določbami izvršnega odbora OF, na terenu in v vojski izvoljenih okoli 664 odposlancev. Popolnoma točnega števila neposredno izvoljenih odposlancev verjetno ne bo mogoče nikdar ugotoviti, ker ni natančnejših podatkov o volitvah v enotah in na terenu v Slovenskem Primorju.

Skrbna priprava na volitve in njihov uspešen začetek na terenu in v vojski sta zagotavljala in napovedovala veliko število odposlancev, zlasti še v nekaterih okrožjih, kjer je bilo mnogo manjših volilnih območij, kakor na primer v Beli krajini in v grosupeljskem okrožju, kjer je na 157 oziroma 121 prebivalcev prišel en izvoljen odposlanec. Ker pa je sovražnik začel bombardirati večje kraje na osvobojenem ozemlju, bi bilo težko zbrati tako veliko število odposlancev in jim za nekaj dni zagotoviti varno bivališče, je izvršni odbor OF na seji 21. septembra sklenil in čez dva dni razglasil z odlokom, naj se iz bivše »ljubljske pokrajine« udeleži zbora samo petsto odposlancev, in določil najvišje število za vsako okrožje: novomeško 165, belokranjsko 110, cerkniško 45, kočevsko 40, stiško in vrhniško po 35, ribniško in grosupeljsko po 25 in velikolaško 20. Zmanjšanje naj bi izvedli tako, da bi se izvoljeni odposlanci vsakega okrožja 27. septembra zbrali na okrožno zborovanje in izvolili izmed sebe takšno število odposlancev, kot ga določa odlok.¹⁹ Na prvi pogled preseneča takšna razlika med okrožji, saj bi na primer novomeško okrožje poslalo na zbor več kot osemkrat več odposlancev kakor velikolaško. Izvršni odbor OF je pri določanju največjega števila odposlancev verjetno imel pred očmi predvsem različen obseg okrožij, saj je imelo novomeško okrožje sedemkrat več rajonov kakor pa velikolaško in tudi nekaj več kot sedemkrat večje število prebivalcev. Tudi pri drugih okrožjih je bilo določeno najvišje število odposlancev v sorazmerju s številom rajonov, saj je prišlo povprečno pet odposlancev na rajon, razen v ribniškem okrožju, kjer jih je prišlo manj. Toda če upoštevamo, da sta dva rajona (Struge in Draga) imela skupaj le nekaj več kot tisoč prebivalcev, je bilo tudi tam neko sorazmerje. Drugače pa je v belokranjskem okrožju, kjer je prišlo na rajon 12 odposlancev. Za to okrožje je torej moral izvršni odbor OF pri določanju največjega števila odposlancev imeti poleg že omenjenega kriterija velikosti okrožja še drugo merilo, vsekakor intenzivnost narodnoosvobodilnega boja in zasidranost Osvobodilne fronte med ljudskimi množicami, katere viden izraz je bilo tudi veliko število terenskih odborov OF še pred italijansko kapitulacijo, zelo majhno razširjenost in vpliv bele garde (le štiri postojanke z 234 belogardisti) in uspešno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko še pred kapitulacijo Italije.

V posameznih okrožjih, to je v novomeškem, belokranjskem, grosupeljskem, stiškem in ribniškem okrožju, so se res 27. septembra zbrali že izvoljeni odposlanci in v prvih treh so izmed sebe izvolili takšno število odposlancev, kakršnega je bil določil izvršni odbor OF, medtem ko so v drugih dveh ostali pri dotedanjem številu neposredno izvoljenih odposlancev. V cerkniškem okrožju pa so že pri neposrednih volitvah izvolili manj odposlancev, kakor jih je določil izvršni odbor OF v svojem odloku z dne 23. septembra.²⁰ Ta ukrep izvršnega odbora se je konec koncev pokazal kot nepotreben, saj iz Slovenskega

¹⁹ Zapisnik seje IOOF 21. 9. 1943 in odlok IOOF 23. 9. 1943, arhiv IZDG.

²⁰ Glej opombo 13.

Primorja ni prišlo na zbor predvidenih dvesto odposlancev, v vrhniškem okrožju pa volitev sploh ni bilo.

Izvršni odbor OF je na zbor odposlancev povabil tudi tiste sekretarje okrožnih in rajonskih odborov OF, ki niso bili izvoljeni na neposrednih volitvah na teretu.

Dne 1. oktobra 1943 zvečer se je v dvorani Sokolskega doma (zdaj Seškov dom) v Kočevju začel edinstven, zgodovinski zbor odposlancev slovenskega naroda, ki se ga je udeležilo okoli 650 neposredno in posredno izvoljenih ter delegiranih odposlancev.

Do nedavnega so v publicistiki in tudi že v zgodovinopisju navajali, da je bilo zbranih 572 odposlancev. Ko je ob deseti obletnici zbora leta 1953 ljudska skupščina LRS izdala gradivo o zboru (z naslovom Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Ljubljana 1953), so na koncu publikacije priobčili seznam 572 »odposlancev, ki so se udeležili zbora«, z navedbo, kateri kraj ali ustanovo je kdo zastopal. Navedena so tudi imena odposlancev, ki niso bili neposredno ali posredno izvoljeni, temveč so jih poslale razne ustanove in organizacije. Toda ta seznam ni niti popoln niti točen. Morda ta pomanjkljivost ne bi bila toliko problematična, če ne bi teh podatkov nekritično uporabljali tako publicisti²¹ kakor tudi znanstveniki²² in iz netočnih podatkov ne izvajali nekaterih sklepov. Že sama objava o zboru, ki jo je 17. oktobra 1943 priobčil Slovenski poročevalec, pravi, da je bilo na zboru prisotnih 572 izvoljenih odposlancev, dalje delegacije ustanov in organizacij in pove, da je bilo vseh udeležencev zbora 650. Že ta podatek bi moral napotiti sestavljalce seznama k poskusu izdelati popoln seznam, ne pa se zadovoljiti samo z imeni 572 udeležencev in izpustiti več kot 75 neposredno in posredno izvoljenih ter delegiranih odposlancev. Poleg tega so v seznamu tudi imena nekaterih izvoljenih odposlancev, ki pa se zbora niso udeležili. Že sama primerjava tega seznama s seznamami neposredno izvoljenih odposlancev v poročilih okrožnih in rajonskih odborov OF (ohranjena so v arhivih inštituta za zgodovino delavskega gibanja in centralnega komiteja ZKS v Ljubljani) in s podpisi na zboru prisotnih oseb v Jakčevem zvezku da več kot petdeset novih imen. Zgodovinski pomen zbora nas zavezuje, da vsaj do njegove tridesete obletnice sestavimo popoln in natančen seznam vseh na zboru prisotnih odposlancev.

Na tem mestu ne bom navajal obsežnih priprav vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji na zbor in prizadevanja, da bi ta bil čimbolj uspešen. Omenim naj le, da sta bili vsebinskim pripravam posvečeni vsaj dve zasedanji vrhovnega plenuma OF in vsaj ena seja centralnega komiteja KPS.²³

Zbor odposlancev slovenskega naroda je bil v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor, čigar posebna zanimivost je že v tem, da se je pri tako majhnem narodu sredi zaslužjene Evrope zbralo tako veliko število neposredno izvoljenih ljudskih odposlancev in je prav gotovo pojav, kakršnega ni zaslediti pri kakšnem drugem odporniškem gibanju v Evropi med drugo svetovno vojno. Mimo njegove množičnosti ni mogla niti slovenska kontrarevolucija, saj je na primer Slovenec dne 2. februarja 1944 s člankom Prve

²¹ Npr. Tovariš, 4. 10. 1963; Dolenjski list, 3. 10. 1963 itd.

²² Npr. Zgodovinski časopis, XVII, 1963.

²³ Zapisnika zasedanj vrhovnega plenuma OF 21. 9. in 1. 10. 1943, arhiv IZDG; zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943, arhiv IZDG.

zares svobodne volitve v Sloveniji moral priznati, da je »ljubljska pokrajina« imela na zboru »več poslancev kot pa vsa bivša Jugoslavija« in da je »vsako še tako majhno hribovsko vas zastopal poseben odposlanec«.

Ta demokratično in neposredno izvoljeni zbor je po pristnem demokratičnem postopku pretresal vsa bistvena vprašanja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem in izglasoval soglasno zaupnico in priznanje izvršnemu odboru OF za uspešno dveletno vodstvo narodnoosvobodilnega boja, potrdil vse njegove dotedanje ukrepe in ga izvolil v njegovi dotedanji sestavi (10 članov).

Zbor odposlancev slovenskega naroda je kot široko ljudsko predstavništvo na svojem enkratnem zasedanju izvolil plenum Osvobodilne fronte kot njen najvišji organ oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni organ ljudske oblasti, ki se je na prvem zasedanju v Črnomlju preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet in dokončno oblikoval v prvi slovenski parlament. S tem se je najvišji organ Osvobodilne fronte in ljudske oblasti ne samo razširil, temveč tudi kvalitativno spremenil, ker ni več veljal sistem skupinskega predstavništva in je bilo izvoljenih vanj mnogo predstavnikov, ki so se izkazali v dveletnem osvobodilnem boju.

Kandidate za plenum OF je na zboru predlagal Boris Kidrič in odposlanci so predlog soglasno in z navdušenjem sprejeli. Izvršni odbor OF je tudi pri kandidiranju uveljavil načelo demokratičnosti, saj je zaprosil okrožne (v novomeškem okrožju celo podokrožne) odbore OF, naj mu predlagajo osebe, za katere menijo, da bi bili vredni člani najvišjega organa Osvobodilne fronte. Te predloge je na zboru pretresla tudi volilna komisija, ki jo je izvolil zbor.

Naj pripomnim, da se v naši publicistiki in tudi v zgodovinoписju včasih napačno navaja, da je bil na zboru odposlancev izvoljen 118 članski plenum OF, ko pa že objava o zboru, priobčena v Slovenskem poročevalcu dne 17. oktobra 1943, navaja, da je bilo izvoljenih 120 članov v plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Napaka je nastala zato, ker sta pri sestavljanju brošure Zbor odposlancev slovenskega naroda. Sklepi, dokumenti in govori, zvezek 1, ki jo je izvršni odbor OF izdal še oktobra 1943, izpadli imeni dveh izvoljenih članov plenuma OF.

Zbor odposlancev slovenskega naroda se je z navdušenjem izrekel za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo ter izvolil 42-člansko delegacijo za II. zasedanje AVNOJ v Jajcu, ki je položilo temelje novi Jugoslaviji. S tem je slovenski narod, ki je z zborom odposlancev dokončno stopil v krog suverenih narodov, poudaril svojo voljo še nadalje povezovati svojo narodno usodo z drugimi jugoslovanskimi narodi.

V naši publicistiki in tudi v zgodovinoписju se trdi, da je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju izvolil 40-člansko delegacijo za II. zasedanje AVNOJ. V resnici pa je izvolil 42-člansko. Pri sestavljanju omenjene brošure sta namreč izpadli imeni delegatov Jožeta Zemljaka in Jožeta Pence, o čemer je izvršni odbor OF razpravljajal na seji 10. novembra 1943. Tudi poročilo veri-

fikacijske komisije II. zasedanja AVNOJ omenja, da je bilo v Sloveniji izvo-
ljenih 42 delegatov.²⁴

²⁴ O vsebini in pomenu zbora glej zlasti literaturo: Zbor odposlancev sloven-
skega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Uredil Milan Megušar-
Borut. Ljubljana 1953; Metod Mikuž, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Ko-
čevju. Kronika 1953, str. 153—159; isti, Od zbora odposlancev slovenskega naroda v
Kočevju do I. zasedanja SNOS v Črnomlju. Zgodovinski časopis, XVII, 1963, str.
5—21; Maksò Šnuderl, navedeno delo, str. 282—289; isti, Kočevski zbor. Naši razgledi
4. 10. 1958.

Lado Vavpetič

O nekaterih značilnostih slovenskega narodnoosvobodilnega odpora

Program znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni petindvajsetletnici predvideva, naj bi moja študija govorila o Osvobodilni fronti in o graditvi ljudske oblasti. Tema je tako široka, da je ni mogoče količkaj zadovoljivo obravnavati v študiji, ki naj ima značaj kratkega koreferata. Iz te obsežne teme je torej treba izbrati le posamičen problem. Glede na to, da je domala vsa tematika o Osvobodilni fronti in graditvi ljudske oblasti slabo obdelana, sem mnenja, da bi v sistematičnem pogledu najbolj ustrezalo, če bi govoril o idejnih osnovah, ki so v Osvobodilni fronti pomembno vplivale na graditev organov ljudske oblasti. Seveda je tudi idejnih osnov toliko, da se je bilo treba omejiti samo na nekatere in tako je prišlo do razprave, ki se želi ukvarjati z nekaterimi značilnostmi slovenskega narodnoosvobodilnega odpora. Te so obenem v veliki meri njegove posebnosti, ki naj zanimajo znanstvenika, političnega delavca in posebno še pravnika.

1. Že med narodnoosvobodilnim bojem, pa tudi po njem je bila večkrat ugotovljena in pozitivno, včasih pa negativno ocenjevana okoliščina, da je za slovenski narodnoosvobodilni boj značilna velika pozornost, ki je bila posvečena ustvarjanju enotnega, širokega političnega temelja za udeležbo Slovencev v tem boju. Takšen širok politični temelj, ki naj bi tudi v programatičnem pogledu bil čimbolj jasno dognan in določil najbolj temeljne cilje, katere naj glede bodoče družbe zasleduje narodnoosvobodilni boj, naj bi omogočil vsake-mu poštenemu Slovincu, da se mu zavestno in zaradi uresničevanja vsenarodnih, širokih, tudi v svobodno bodočnost usmerjenih družbenih ciljev pridruži. Na takšen enoten in programsko jasen politični temelj je bila od vsega začetka oprta politična in vojaška akcija za osvoboditev izpod okupatorja.

Opisanemu namenu je služila med drugim ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda kakor tudi proklamacija znanih temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki je bila izvršena že ob samem začetku, ko so se začele zbirati razne družbene skupine v Osvobodilni fronti. Tudi skozi vso dobo okupacije in s tem vojaškega in političnega odpora so bile omenjene temeljne točke večkrat označene kot pragmatična in politična osnova za vsenarodnoosvobodilni boj. Prav zato so jih tudi izpopolnjevali med odporniškim gibanjem in skladno z njegovimi uspehi. Omenjeni, ves čas narodnoosvobodilnega boja ponovno podarjani idejni temelj je obenem omogočil vedno novo vključevanje Slovencev v ta boj.

Oblikovanje realne politične in vojaške sile na temelju takšnega širokega programskega in s tem tudi idejnega združevanja je zahtevalo nekaj mesecev dela, preden je lahko prišlo do vojaških in drugih odporniških akcij. Kljub temu so se pričele te akcije v istem času kot pri drugih jugoslovanskih narodih.

Ker se je omenjeno politično združevanje pričelo takoj po vojaškem zlomu stare Jugoslavije, so tudi v Sloveniji lahko bile časovno usklajene s tistimi pri drugih jugoslovanskih narodih. Komaj štirinajst dni je med obema datumoma, kar kaže na politično vitalnost ter na svobodoljubnost Slovencev. Da pa je političnemu združevanju tako hitro sledila tudi vojaška akcija in z njo druga odporniška dejavnost, dokazuje, kakšno navdušenje je spremljalo težnje po osvoboditvi in uporu. Prav široka in jasna programska določenost je poleg drugih dejavnikov pritegnila Slovence.

Kateri so bili subjektivni in objektivni razlogi pri nas za takšen uvod v narodnoosvobodilni boj, seveda v tej študiji ne moremo raziskovati, je pa vredno, da bi se z njimi znanstveniki pričeli čimprej ukvarjati. Tak uvod je bil iz številnih razlogov potreben in prav zaradi tega tudi uspešen. Naj samo omenimo, da je šlo za široko, čimbolj tolerantno politično združevanje nasproti veliki politični razcepljenosti in nasproti v veliki meri netolerantnemu nasprotovanju političnih strank v stari Jugoslaviji. Politična mentaliteta vodilnih starih političnih strank je bila vse prej kot napredna. Če ni bila že reakcionarna, je bila vsaj na splošno konservativna, čemur je novo politično združevanje v temelju nasprotovalo. V stari Jugoslaviji je napredna politična misel, ki je bila kot vodilna prisotna ves čas osvobodilnega gibanja, dobivala realna tla predvsem zunaj tedanjih vodilnih političnih strank. Sem je treba šteti razne delavske organizacije in njihove akcije, študentske akcije (npr. za slovensko univerzo, izdajanje časopisa »151«) in delo nekaterih njihovih organizacij (npr. skupine okrog Mladine, mladega Triglava, Njive itd.), nastop naprednih univerzitetnih profesorjev, razne kulturne manifestacije (npr. sodelovanje pri reviji Sodobnost, delo tedanjega slovenskega gledališča), razplet v sokolski organizaciji, kjer so mladi napredni člani dobivali vse več vpliva; nastop raznih prosvetnih društev, med katere je treba zlasti šteti tudi Društvo kmečkih fantov in deklet; organiziranje izrazitih opozicionalnih in naprednih političnih gibanj, kakor sta bili slovensko kmečko delavsko gibanje in gibanje krščanskih socialistov, pojavljanje naprednih teženj v organizaciji učiteljev in podobna gibanja ter akcije. Povsod so bile realne osnove, ki so omogočile, da so prav privrženci teh idej in omenjenih nastopov poleg trdno organiziranih članov komunistične stranke kot nove politične sile, organizirane na širokem idejnem temelju, postali bistveni sestavni del narodnoosvobodilnega gibanja in so sestavljali njihovo jedro. V tem je bil gotovo tudi eden izmed razlogov, zakaj je bilo v začetku potrebno politično združevanje na temelju jasno določenega širokega programa. Takšna potreba je bila verjetno podana tudi zato, ker so komunistično stranko v stari Jugoslaviji tedanje vodilne politične stranke najbolj obrekovale kot popolnoma destruktivni in protinarodni politični dejavniki.

Nekatere osnove za to, da je bilo omenjeno združevanje na temelju jasnega in širokega narodnega političnega programa nujno potrebno, smo omenili, ker je takšen uvod pomemben tudi za nekatere druge posebnosti, značilne za naš narodnoosvobodilni boj. Sodimo, da imajo zlasti posebnosti in značilnosti, o katerih želimo govoriti, podoben značaj. Dejansko pomenijo samo nadaljevanje s tem uvodom začetega političnega in vobče družbenega razvoja, ki se je kasneje kazal ves čas med narodnoosvobodilnim bojem, zlasti pa tedaj, ko je ta pričenjal dobivati vedno bolj urejene vojaške, čeprav še vedno na partizanski taktiki temelječe oblike.

2. Mislimo predvsem na družbeno gotovo zanimiv pojav, da se je namreč med samim narodnoosvobodilnim bojem pričela razvijati tudi pravna misel. Ta pojav je tem bolj vreden naše pozornosti, ker je bilo že med narodnoosvobodilnim bojem jasno, da ta spremlja naravnost revolucionarni družbeni razvoj glede na dotedanjo družbeno ureditev.

Kot posebnost slovenskega narodnoosvobodilnega odpora omenjamo ta pojav zaradi tega, ker je v bistvenem nasprotju z vojaškim nastopom in revolucionarnim bojem. Ponavadi obstaja prepričanje, da urejenost in organsko razvijanje družbe, kar pospešuje razvijanje pravne misli, nista v skladu z burnimi vojaškimi in revolucionarnimi dogodki in zato obeh pojavov ponavadi ni mogoče najti drug poleg drugega. To naj velja tem bolj za tako imenovano totalitarno vojno, kakor sta jo vsilila fašizem in nacizem. Še v ostrejšem nasprotju pa bi bila oba pojava upravičeno zato, ker so se narodnoosvobodilni borci morali oklepati partizanskega načina boja ter se boriti in izvrševati odporniška dejanja včasih na samem okupiranem ozemlju ali pa biti pripravljene, da ozemlje, ki so ga osvobodili, izgubljajo in ga vedno nanovo in morda na drugih mestih osvobajajo. Seveda povzročata takšen način boja, da postanejo popolnoma negotove najbolj elementarne razmere za vsako urejeno in organizirano delo ter za organizirano sožitje ljudi.

In vendar lahko iz našega narodnoosvobodilnega odpora ugotovimo prav nasprotno, namreč, da je odgovoren, v bodočnost usmerjen osvobodilni boj naravnost zahteval tudi sočasno razvijanje pravne misli. Razvijanje pravne misli je po našem trdnem prepričanju pomenilo obenem konkretizacijo in pričetek realizacije v začetku boja sprejetih idejnih političnih temeljev. Razvijanje pravne misli pomeni namreč, da se v samih razmerah vojaškega odpora morajo izoblikovati zelo določena pravila ravnanja, ki morajo biti izraz proklamiranih idejnih političnih zamisli in biti prilagojena razmeram, v katerih naj bodo uresničena. Seveda pa ima v teh pravilih ravnanja izražena pravna misel svoj pomen, ker obvezuje vsakogar in sicer prav tako tiste, ki vodijo vojaško in vobče odporniško gibanje, tiste, ki so njegovi nosilci in izvrševalci, kakor tudi vsakega člana družbe. Naravno ni to obvezovanje povsem takšno, kakor v normalnih časih, vendar pa ima, kot bomo še kasneje poudarili, velik družbeni vpliv.

Napredno politično gibanje, iz katerega raste vojaška in druga revolucionarna aktivnost, ne more imeti trajnega uspeha, če ni združeno s procesom družbenega razvoja. Ne more se trajno uveljaviti samo na temelju sile in oblasti, ki mu je na voljo. Začetnemu političnemu združevanju raznih družbenih skupin v novo politično, vojaško ter vobče družbeno silo je moralo, po naši sodbi, nujno že med samim osvobodilnim bojem slediti razvijanje pravne misli, ki v obvezujoča in sorazmerno podrobna pravila ravnanja preoblikuje in prilagaja določenim družbenim razmeram splošna programska in s tem idejno politična načela.

Ko govorimo o razvoju pravne misli med narodnoosvobodilnim bojem, mislimo na razne tedaj uveljavljene splošne norme, namreč na razne splošne predpise, odloke, uredbe, odredbe, sklepe, pravilnike, navodila in okrožnice. Pri nas so bili pomembni in kolikor toliko izraziti ter obsežnejši samo predpisi, ki so se tikali tako imenovanih javnih vprašanj in javnih dejavnosti. Pravna misel se je pokazala tudi v raznih študijskih naporih. Obravnavana so bila nekatera teoretična, posebno pravno filozofska vprašanja, dalje splošna pravna

načela in nekatera posebna, tedaj aktualna javna vprašanja. Le v majhni meri lahko govorimo o tem, kako se je pravna misel izražala v tedanji pravni praksi. To vprašanje še ni dovolj raziskano. Posebna praksa je bila tedaj predvsem v rokah vojaških organov in le nekaj je lahko zasledimo pri delu nekaterih organov tako imenovane civilne pravne oblasti, na kar bomo še opozorili.

V hudi zmoti bi bil, kdor bi menil, da razvijanje pravne misli ni bilo tedaj realna družbena potreba. Seveda je bilo možno družbeno negativne pojave, kolikor je do njih prihajalo, zatreti z vojaško silo, kar pa je bilo v nasprotju z načeli političnega programa Osvobodilne fronte. Takšna pravila ravnanja so vplivala na realno družbeno dogajanje in na razvijanje realnih družbenih razmerij, čeprav ni mogoče govoriti o njihovem običajnem pravnem obvezovanju, združenem s tem, da bi bilo možno prizadete k njihovem izpolnjevanju pravno prisiliti. Velik je bil posebno moralno-politični vpliv, ki se je izražal v tem, da so se po teh pravilih morali ravnati predvsem vsi prizadeti organi narodnoosvobodilne oblasti. Takšna splošna pravila ravnanja so delovala kot disciplinirajoča pravila in so izrazito zavirala marsikateri nedopusten nastop. V tem smislu so delovala tudi na aktiviste OF, nadalje na večkrat osamljene, samim sebi prepuščene lokalne civilne in vojaške organe. Imela so izrazit pedagoški vpliv in so posameznikom obenem vplivala zaupanje v izpolnjevanje dane besede.

Pravni nadzor nad izvajanjem omenjenih pravil ravnanja seveda tedaj ni mogel biti in ni bil sistematično organiziran. Vendar je napačna misel, kakor da ga vobče ni bilo. Opravljali so ga pri operativnih civilnih organih tako imenovani inštruktorji, ki so bili v letu 1944 v različnih strokovnih panogah (kmetijstvo, prehrana, gospodarstvo sploh itd.).¹ Njihovo delo so organizirali in vodili odseki pri predsedstvu SNOS ali kasneje pri pokrajinskih odborih SNOS (za Primorsko, Gorenjsko, Štajersko, Dolenjsko). Takšen nadzor je opravljala tudi komunistična partija nad delom svojih članov. Omenjeno nadzovanje je bilo nadalje organizirano z uvedbo institucije glavnega javnega tožilca za Slovenijo, ki se je moral med drugim ukvarjati z nadzorom nad zakonitostjo dela v javnih zadevah.² Tudi predsedstvo SNOS je odpravljalo nezakonite oblastvene ukrepe. Samo za belokranjsko okrožje imamo za čas od spomladi pa do konca leta 1944 v arhivu, ki je na voljo, spise o petih primerih, kjer je predsedstvo SNOS deloma z obsežno utemeljenimi odločbami odpravilo nezakonite akte ali sicer onemogočilo nezakonito dejavnost lokalnih organov.³ Mirno torej lahko trdimo, da je prav uveljavljanje splošnih pravil ravnanja uspešno zaviralo nastajanje nezakonitosti med samim narodnoosvobodilnim bojem.

Študij raznih splošnih predpisov je zanimiv, ker se zlasti iz vsebine aktov najvišjih oblastvenih organov vidi, kako so se pokazala v njih ne samo moderna pravna načela, temveč tudi načela napredne in moderne urejene države in družbe. Sem spadajo zlasti odloki zbora odposlancev slovenskega naroda v dneh

¹ Glej podatke v arhivu zakonodajnega odbora SNOS: v mapi Razno in v mapi Gospodarstvo ter v poročilu o delu odsekov pri predsedstvu SNOS.

² Institucija glavnega javnega tožilca pri predsedstvu SNOS je bila osnovana z odlokom predsedstva SNOS z dne 12. marca 1944; glej Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Društvo pravnikov LRS, sekcija za partizansko pravo. Ljubljana 1949 (dalje navajam Šnuderl, Dokumenti), str. 157.

³ Glej arhiv zakonodajnega odbora SNOS, zlasti mapo Korespondenca in mapo Mnenja in študije.

3. in 4. oktobra 1943 in odloki prvega zasedanja SNOS v dneh 19. in 20. februarja 1944.⁴

Obsega tedanje pravne normativne dejavnosti v Sloveniji danes ni mogoče več natančno dognati. Po osvoboditvi so se pravni teoretiki in zgodovinarji trudili, da bi čimbolj dognali njihovo število. Pojavljajo se tudi sporna stališča, zlasti glede tega, ali kateri zapisi vsebujejo dejansko uveljavljene splošne norme, ali niso morda samo načrti ali osnutki predpisov, ali so morda samo izraz določenih mnenj.⁵ Že v sedaj objavljenih zbirkah dokumentov je število predpisov veliko. Zanimivo je, da se je z zbiranjem in evidentiranjem takšnih norm že med osvobodilno vojno ukvarjal glavni javni tožilec pri tedanjem predsedstvu SNOS, ki je dne 22. junija 1944 pod št. SU 141/44 izdal prvi Kronološki pregled v razdobju OF izdanih veljavnih in ne več veljavnih odlokov. Sledil mu je kmalu drugi seznam.⁶ Oba sta za leti 1941 in 1942 gotovo nepopolna, saj navajata za to razdobje samo 16 predpisov, medtem ko jih Šnuderl navaja v svojih dokumentih za isto dobo kar 56.⁷ Vendar pa kaže na obsežnost normodajnega dela podatke iz obeh seznamov, da je bilo od 1. januarja 1943 do 20. novembra 1944 izdanih 395 odlokov, navodil, odredb, okrožnic, pozivov, nalogov in sklepov. Izdali so jih bodisi Zbor odposlancev slovenskega naroda bodisi SNOO ali SNOS, IOOF ali predsedstvo SNOS, glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in drugi organi slovenske narodnoosvobodilne oblasti. Med temi splošnimi predpisi je samo 16 takšnih, ki so jih izdali organi izven Slovenije (npr. AVNOJ), pa se tičejo tudi Slovenije in 10 takšnih, ki jih ni mogoče šteti med normativne akte. Gre torej za obsežno normodajno dejavnost, ki pa je bila verjetno še večja, kot je razvidno iz obeh seznamov, ker tudi ta dva za omenjeno dobo zlasti glede normodajne dejavnosti okrožnih organov nista izčrpna niti nista, vsaj meni ne, v celoti dostopna.⁸

Seveda nam samo obseg normodajne dejavnosti za oceno, kako se je tedaj razvijala pravna misel, ne dokazuje kaj več, kakor to, da je bila tedaj dana izrazita potreba po njenem uveljavljanju. Več bi nam povedala analiza vsebine omenjenih predpisov in analiza načel, ki se kažejo v njih. Na vsak način predstavlja tudi to število za omenjeno dobo obćudovanja vredno ogrođje, zaradi katerega lahko govorimo o živi in dejansko izraženi težnji za urejenim in čimbolj organiziranim družbenim sožitjem. Prav to nas zavezuje, da se morajo pravniki in zgodovinarji čimprej lotiti analize omenjenih norm.

3. Nadalje je zanimivo, da so se med narodnoosvobodilnim bojem pravniki kaj hitro uveljavili kot družbeno potreben in pomemben dejavnik, dasi v stari Jugoslaviji, posebno še v naprednih krogih, niso uživali posebnega ugleda. Pravniki na osvobojenem ozemlju so razmeroma zgodaj opravili tudi pomembno delo za razvijanje pravne misli. Organizirali so že znani prvi zbor slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju, ki je bil 10. in 11. oktobra 1943. Ta zbor je bil prvi zbor strokovnjakov določene panoge in se je sestel komaj dober mesec dni po kapitulaciji Italije. Znatno je bilo število udeležencev, zakaj ni

⁴ Glej priloge v knjigi Zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Ljubljana 1953, str. 153—168 ter Šnuderl, Dokumenti, str. 131—150.

⁵ Glej npr. Makso Šnuderl, Partizanski zakon. Pravniki 1966, št. 1-3, str. 134.

⁶ Glej Kronološki pregled v razdobju OF izdanih veljavnih in ne več veljavnih odlokov. Glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS, št. 141/44-7 v arhivu zakonodajnega odbora SNOS v mapi Razno.

⁷ Šnuderl, Dokumenti, str. 16 do 68.

⁸ Glej opombo 6.

majhna stvar, da se je v tedanjih razmerah moglo zbrati 85 pravnikov z osvobodjenega ozemlja na Dolenjskem in da se jih je 35 opravičilo zaradi neodložljivih opravil ali zaradi oddaljenosti.⁹ Kaže tudi, v kakšnem številu so se tedaj pravniki že na dolenjskem osvobojenem ozemlju aktivno udeleževali narodno-osvobodilnega gibanja. Večje število jih je bilo tudi na Primorskem in drugod.

Za oceno, kako se je tedaj pri Slovencih, ki so se udeleževali narodno-osvobodilnega boja, razvijala pravna misel, so pomembni referati, ki so bili podani na tem zboru. Vsega skupaj je bilo obravnavanih sedem referatov, v katerih je govora ne samo o najbolj aktualnih pravnih in političnih vprašanjih. Referati vsebujejo tudi obravnavo načelnih, splošnih, vključno pravnoteoretičnih vprašanj. Z najbolj aktualnimi vprašanji se ukvarja referat o graditvi slovenske narodne oblasti (M. Šnuderl), kakor tudi referat o razvoju sodstva v osvobodilnem boju (Zoran Polič) ter referat o boju proti izdajalski peti koloni in njenih pravnih oblikah (Vito Kraigher).

Za tisto dobo je bila posebno aktualna in načelno pomembna študija, ki se ukvarja z vprašanjem iz mednarodnega javnega prava. Referent (Lojze Ude) nasprotuje teoriji o mednarodni pravni utemeljenosti in opravičenosti okupatorske oblasti na Slovenskem, ki so jo tedaj zagovarjali pri nas zlasti konservativni katoliški krogi. Svoje stališče je branil prepričljivo in ga podpiral s tehtnimi pravnimi, moralnimi in političnimi razlogi.

Referat o državnopravnem značaju našega osvobodilnega gibanja (Darko Černej) uspešno dokazuje, da osvobodilni odpor v Jugoslaviji s svojim bojem proti okupatorju in s pravnim organiziranjem osvobojenega ozemlja utrjuje kontinuiteto jugoslovanske države.

Študija z naslovom Slovenski pravnik in naša doba (Lado Vavpetič) se ukvarja z novimi pogledi na bistvo prava, na njegove filozofske in družbene osnove ter njegovo funkcijo v naši novi bodoči družbi. Če sta se prej omenjeni študiji ukvarjali z načelnimi, obenem pa praktično pomembnimi vprašanji, je ta študija izrazito teoretična in je temu primerno argumentirana ter se ukvarja z vprašanji pravne filozofije.

Podoben značaj ima študija, ki govori o demokratičnem sodstvu pri nas. Referent (Josip Rus) zastopa stališče, da mora sodstvo biti organizirano po lastnih znanstvenih načelih, med katere da spada tudi načelo obče pravilnosti, ki mora enako veljati za posameznike, skupnost, državne organe, za vse socialne subjekte. To načelo mora izražati objektivni znanstveni kriterij za skladno delovanje družbenih sil.¹⁰

Značilnosti omenjenih referentov, pa tudi bogate razprave o njih se kažejo v novih teoretičnih spoznanjih, v obravnavanju novih družbenih silnic in novih družbenih pojavov, pomembnih za pravo. Referati iščejo novo pravno argumentacijo in novi pomen ter novo družbeno vlogo prava. Tako so v tedanji dobi pomemben prispevek k razvijanju pravne misli.

Prvi zbor slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju je imel primerno širok vpliv in trajnejši pomen, ker so bili vsi referati kakor tudi resolucija zbora razmnoženi in razširjeni po poti, kakršna je bila tedaj običajna za pro-

⁹ Glej Spomenico o prvem zboru pravnikov na osvobojenem ozemlju dne 10. in 11. oktobra 1943. Na osvobojenem ozemlju 1944 (dalje navajam: Spomenica), str. 3; primerjaj izvorno prezenčno listo udeležencev tega zbora v arhivu zakonodajnega odbora SNOS v mapi Korespondenca in drugi zapiski prav tam.

¹⁰ Glej Spomenico, str. 5—67; primerjaj tudi zapisnik o obravnavi na tem zboru, v arhivu zakonodajnega odbora SNOS, mapa Korespondenca.

pagandno gradivo. Osvobodilne fronte. Zato so v njih izražene misli postale pomemben pripomoček pri oblikovanju tedanjega pravnega reda. Seveda bi bilo potrebno, da bi tudi to gradivo podrobno preštudirali in znanstveno obravnavali.

4. Manj znan je postopek, ki je bil uveljavljen takoj po prvem zasedanju SNOS v Črnomlju glede izdajanja vseh splošno pravno obveznih pravil ravnanja in ki je tudi že v tedanjih razmerah pripomogel k utrjevanju pravne misli. Kakor je znano, je tedaj med drugimi organi bil ustanovljen tudi zakonodajni odbor kot organ samega SNOS (za predsednika je bil izvoljen dr. Lado Vavpetič). Pri nekaterih vodilnih tovariših iz drugih delov Jugoslavije je tedaj izzvala kritiko okolnost, da je postal zakonodajni odbor organ samega SNOS, ki je bil pravi nosilec vsega političnega vodstvenega dela v Sloveniji, kar je bilo samo še njegovo predsedstvo. Vendar je bila bistvena razlika med obema organoma v tem, da je zakonodajni odbor imel samo posvetovalno vlogo. Kljub temu je zakonodajni odbor v drugih delih Jugoslavije postal samo organ predsedstva npr. ZAVNOH ali ZAVNOBiH itd.¹¹ Zanimivo bi bilo danes raziskati pravilnost ali nepravilnost stališča SNOS z gledišča demokratske družbene ureditve, dalje z gledišča, da je potrebna v pravno urejeni družbi presoja pravne pravilnosti pravnih norm, ki naj postanejo vsebina veljavnega pravnega reda. O teh vprašanih obstaja v arhivu dovolj obsežno in temeljito razmotrivanje.¹²

Plodno delo zakonodajnega odbora se je tedaj razvilo v tej smeri, da se je ta ukvarjal z vprašanjem pravne pravilnosti raznih pravnih predpisov, ki bi jih lahko danes glede na njihovo bistvo šteli med upravne. Naravno je, da tedaj ni mogel imeti nobene vloge v zvezi s samo zakonodajno dejavnostjo, saj se SNOS do osvoboditve ni več sestel.

Živahno pa je bilo normodajno delo odsekov predsedstva SNOS. Odseki so bili dolžni predlagati osnutke svojih predpisov, ki so jih nameravali izdati, v mnenje predsedstvu SNOS in zakonodajnemu odboru. Zakonodajni odbor je svoje pripombe poslal predlagajočemu odseku in predsedstvu SNOS. Večkrat se je zgodilo, da je že odsek sam sprejel pripombe zakonodajnega odbora, sicer pa je odločalo predsedstvo SNOS. Predpise, ki jih je obravnaval zakonodajni odbor, so pripravili predvsem odsek za gospodarstvo, finančni odsek, denarni zavod Slovenije, odsek za notranje zadeve, odsek za kmetijstvo in odsek za zdravstvo.¹³

Mnenja zakonodajnega odbora so zanimiva, ker vsebujejo malo formalnih pravnih pripomb, mnogo pa vsebinskih, torej bistvenih. Tako se je pokazala težnja po varovanju tako imenovane »materialne« zakonitosti. S tem izrazom je bila tedaj mišljena skladnost vsebine določenega pravnega predpisa bodisi s temeljnimi pravnimi načeli ali pa z načeli, ki naj se pokažejo v naši novi družbi, ki se je tedaj tudi v vsebinskem pogledu pričela vedno bolj izrazito oblikovati.

Zakonodajni odbor je nadalje sodeloval pri pripravi predpisov, ki jih je nameravalo izdati predsedstvo SNOS s tem, da mu je dajal svoje predloge,

¹¹ Glej odlok o osnovanju zakonodajnega odbora SNOS z dne 19. II. 1944; Šnuderl, Dokumenti, str. 137—138; primerjaj npr. odloke I. zasedanja ZAVNOH.

¹² Glej študijo Lada Vavpetiča Zakonodajni odbor SNOS in njegove naloge. V arhivu zakonodajnega odbora SNOS, mapa Korespondenca.

¹³ Glej arhiv zakonodajnega odbora SNOS, mapa Korespondenca.

mnenja, ali pa je tudi sam sestavljal potrebne osnutke predpisov (npr. glede organizacije narodnih sodišč v letu 1944).

Ni bila torej prazna beseda, ko je SNOS na svojem prvem zasedanju v »izjavi o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva« na prvem mestu poudaril načelo zakonitosti, do katere ima pravico slovensko ljudstvo.¹⁴ Obenem s tem načelom pa so prav tam poudarjene te temeljne pravice: svoboda vesti, besede, tiska, zborovanja in združevanja, nedotakljivosti osebnosti in stanovanja, pravica do dela, oddiha in starostne preskrbe. S temi pravicami je SNOS obenem poudaril, v kakšni vsebini naj se zakonitost pokaže.

Lahko rečemo, da se pojavlja kot izrazita značilnost slovenskega narodnoosvobodilnega odpora, zlasti v času po kapitulaciji Italije, skrb za oblikovanje splošnih pravnih pravil in s tem pravnega reda v njegovem najbolj pomembnem delu. Pridružuje se skrb za skladnost teh pravil ravnanja z družbenimi vrednotami, ki jih je slovenski narodnoosvobodilni boj sprejel za svoje, in končno skrb za razvijanje pravne misli v teoretičnem, zlasti pa v načelnem pogledu. Obenem se pojavlja še skrb za realizacijo izdanih pravnih norm v dejanskem družbenem dogajanju. Omenjene značilnosti predstavljajo pomemben korak k postopni realizaciji v začetku narodnoosvobodilnega odpora proklamiranih političnih idej. Pomembno je tudi, da je ta pojav zaradi svojega doslednega in dovolj vsestranskega uveljavljanja ter nepopustljivosti, s katero se je razodeval, vsaj v določeni meri kljub vsej surovosti, s katero so nastopali v tej vojni zlasti nemški nacisti, moral vplivati tudi na oblike tedanjih vojaških nastopov (primerjaj znani kočevski proces).

Vse te ugotovitve zahtevajo, da bi jih na znanstveno dognan način podrobneje dokumentirali, zlasti, ker so v resnici ne samo značilnost našega narodnoosvobodilnega boja, temveč tudi njegova precejšnja posebnost.

5. Končno je treba omeniti vsaj še značilnost, o kateri se dosedaj pri nas ni veliko pisalo in ni bila deležna primerne pozornosti, dasi je vse prej kot nepomembna in pri podobnih oboroženih in revolucionarnih uporih vsaj redka. Izšla je iz težnje po idejni jasnosti in po realistični dognanosti, torej po pravičnosti za čim bolj organiziran in preišljen nastop, kadar nastane potreba. Mislimo na strokovno obravnavanje temeljev za razne ukrepe, ki so bili potrebni deloma že med samim osvobodilnim bojem pri operativnem nastopu tedanjih civilnih javnih organov, kakor tudi za ukrepe, potrebne ob osvoboditvi.

Tudi ta dejavnost se je razvijala predvsem v letu 1944. Zanj je dalo pobudo črnomaljsko zasedanje SNOS, k njenemu hitremu razvoju pa je pripomoglo: naglo večanje slovenskega osvobojenega ozemlja, njegovo širjenje na Primorsko in Štajersko, vedno večja stabilnost tega ozemlja in končno hitro se razvijajoči vojaški dogodki po svetu, ki so zelo približevali konec vojne in z njo zmago zaveznikov.

Za skrbno in natančno pripravljanje nastopov javnih organov, ki so bili potrebni že med samo osvobodilno vojno, so značilni in pomembni številni sestanki in razne konference strokovnjakov, ki so tedaj delali v raznih narodnoosvobodilnih odborih in odsekih predsedstva SNOS kakor tudi pokrajinskih odborov. Na njih so strokovnjaki ugotavljali kakšno je stanje na osvobojenem

¹⁴ Izjava SNOS o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, člen 1 z dne 19. februarja 1944 (zasedanje SNOS dne 19. februarja 1944); Šnuderl, Dokumenti, str. 136.

ozemlju glede tekočih javnih zadev. Sklepali so o potrebnih ukrepih, razpravljali so o tem, kako jih je treba obravnavati ter o postopku, potrebnem za njihovo uresničevanje. Sem spadajo sestanki gospodarskih strokovnjakov spomladi in poleti 1944 (npr. tako imenovana gospodarska anketa, ki je bila v dneh 5. in 6. aprila 1944 in se je je udeleževalo okrog 40 gospodarskih strokovnjakov),¹⁵ dalje sestanki kmetijskih strokovnjakov v dneh 2. in 3. julija 1944,¹⁶ kakor tudi sestanek prehranjevalnih referentov (tako imenovana prehranjevalna konferenca, ki je bila spomladi leta 1944).¹⁷ Podobne konference so organizirali tudi pri posameznih pokrajinskih odborih in po okrožjih (npr. pokrajinska gospodarska konferenca na Primorskem v dneh 15. in 16. aprila 1944).¹⁸ Povsod je bilo v tem času v ospredju obravnavanje gospodarskih vprašanj. V tej študiji navedene sestanke in konference lahko omenjamo samo kot primere, potrebno pa bi bilo, da jih strokovnjaki podrobneje ugotove in preučijo.

Kar zadeva težnjo po strokovnem obravnavanju problemov, ki bodo nastali ob osvoboditvi, naj predvsem spomnimo, da je IOOF v letu 1941 nastopal proti tistim, ki so si narodnoosvobodilno gibanje zamišljali predvsem tako, da so delali načrte za bodočo ureditev države. Dasi je takšna pripravljenost izpričevala vero v osvoboditev, pa je tedaj stališče IOOF bilo seveda povsem pravilno, ker so tisti, ki so se zadovoljili s takšnim delom, zanemarjali tedaj najbolj pomembno zapoved o oboroženem in vsestranskem dejanskem odporu in organiziranju odporiških sil.¹⁹ Vse drugače je takšno študijsko delo postalo nujno v letu 1944. V tem času pa predsedstvo SNOS ni oklevalo.

Že v začetku leta 1944 je bil ustanovljen znanstveni institut, ki je imel nalogo ne samo zbirati in obdelovati dokumentacijsko gradivo, temveč tudi študirati najpomembnejša vprašanja slovenskega naroda, ki se bodo v prihodnosti pojavljala.²⁰

Ob koncu junija 1944 je dal Boris Kidrič v imenu predsedstva SNOS pobudo, naj zakonodajni odbor SNOS osnuje posebno študijsko komisijo. V resnici je bila že 5. julija 1944 prva seja študijske komisije, ki jo je vodil predsednik zakonodajnega odbora in kjer je bil kot njen edini organ določen sekretar te komisije.²¹ Za to funkcijo je bil izbran predsednik zakonodajnega odbora. Pri delu študijske komisije so poleg članov zakonodajnega odbora sodelovali nekateri člani CK KPS in IOOF, nekateri načelniki odsekov in komisij predsedstva SNOS.

Naloga komisije je bila, da organizira študijsko delo, ki naj omogoči, da bi se politiki in strokovnjaki čimbolj izčrpno spoznali s problemi, ki se bodo pojavili pri Slovencih takoj po osvoboditvi. Prav tako naj omogoči čimbolj temeljito analizo teh problemov in naj organizira kar se da vsestransko razpravo o spornih vprašanjih. Končno naj s svojim študijskim delom seznanj

¹⁵ Glej arhiv zakonodajnega odbora SNOS, mapa Razno in v njej podatke iz mape Gospodarstvo.

¹⁶ Glej opombo 15.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Primerjaj poziv vrhovnega plenuma OF, objavljen v Slovenskem poročevalcu, leto II, št. 10, dne 2. VIII. 1941; Šnuderl, Dokumenti, str. 20.

²⁰ Glej odlok o osnovanju znanstvenega instituta pri IOOF z dne 12. I. 1944, objavljen v Slovenskem poročevalcu, leto V, št. 2, dne 13. I. 1944; Šnuderl, Dokumenti, str. 120.

²¹ Glej arhiv študijske komisije, mapa Seje študijske komisije: zapisnik o sestanku za sestavo študijske komisije dne 5. julija 1944.

čim več strokovnjakov, ki jih naj obenem pritegne k delu. Izmed teh bo gotovo treba poiskati vodilne osebnosti, ki bodo morale ob osvoboditvi reševati te probleme v ustreznih operativnih organih in organizacijah.

Delo je hitro steklo, krog sodelavcev je vedno bolj naraščal, začutili je bilo, s kakšnim navdušenjem so se znanstveniki in strokovnjaki lotevali naloge. Študijska komisija je sodelavce iskala s pomočjo pokrajinskih NO odborov ter odborov OF. Sodelovali so strokovnjaki iz odsekov pri predsedstvu SNOS, prav tako znanstveniki iz znanstvenega instituta. Referati so prihajali z okupiranega in osvobojenega ozemlja, pa tudi iz Ljubljane, Trsta, Gorice, prihajali so celo z Visa in iz Barija, kjer so v naših organih delovali interniranci. Sodelavci so bili po vsej Gorenjski, Primorski in Štajerski. Že na četrti seji je sekretar lahko poročal, da je komisija prejela okrog 40 referatov.²²

Najprej je komisija poskrbela za široko izmenjavo mnenj o referatih, potem pa organizirala pisanje koreferatov, dodatnih in nasprotnih mnenj in stališč. Študijska komisija je namreč referate po najhitrejši poti dostavljala znanim strokovnjakom, ki so delovali predvsem na osvobojenem ozemlju. Obenem je iskala podatke o osebah, ki bi jih lahko na novo pritegnila kot sodelavce. Tudi znanstveni institut je na svojo pobudo organiziral med svojimi člani študij nekaterih vprašanj in sicer predvsem tistih, ki so se tikala naših bodočih meja, kakor tudi problemov in ukrepov, ki bodo takoj po osvoboditvi potrebni predvsem v krajih, ki do tedaj niso pripadali Jugoslaviji (Trst, Primorska in Koroška). Sicer pa je mnogo prispeval h kritični osvetlitvi posameznih vprašanj (npr. na področju gospodarstva). Seveda je komisija pošiljala prejete referate znanstvenemu institutu, da bi dal mnenje o njih.²³

O referatih so razpravljali tudi strokovnjaki, ki so delali v odsekih predsedstva SNOS. Rezultate razprav, drugačna stališča in nova opozorila sta sporočala študijski komisiji koordinacijska pisarna odsekov ali pa posamezni odsek sam.²⁴

Da bi vsaj nekatera vprašanja bila temeljito razjasnjena, je študijska komisija tudi sama organizirala razprave med strokovnjaki. To je bil razlog za tako imenovano »posvetovanje gospodarskih strokovnjakov« v Črnomlju, ki je bilo v dneh od 12. do 22. decembra 1944 v prostorih tedanjega denarnega zavoda v Črnomlju; vodil ga je sekretar študijske komisije. Udeleževalo se ga je nad 20 najbolj vidnih strokovnjakov z raznih področij gospodarstva in javne uprave. Zanimivo je, da so bili med udeleženci štirje kasnejši univerzitetni profesorji in mnogo poznejših vodilnih funkcionarjev v zveznih organih. Na desetih sejah, od katerih je vsaka trajala po ves dan, so razpravljali o načelih za bodočo ureditev javne uprave, o valutnih vprašanjih, javnih finan- cih, denarništvu, načrtnem gospodarstvu, združništvu, zavarovalništvu, vključ- no socialnem zavarovanju, ter o nekaterih vprašanjih s področja kmetijstva, industrije ter trgovine.²⁵

Študijska komisija je veliko truda vložila v to, da bi dobila informacije o stališčih vezavnikov glede posameznih vprašanj, ki so jo zanimala. Zato je zbirala potrebne informacije iz tistih zavezniških časopisov, ki so bili tedaj

²² Zapisnik o 4. seji študijske komisije pri predsedstvu SNOS dne 2. septembra 1944, v arhivu kot v opombi 21.

²³ Arhiv študijske komisije, mapi Prejeti dopisi in Naši dopisi.

²⁴ Glej opombo 23.

²⁵ Zapisnik o diskusijskih sestankih študijske komisije pri predsedstvu SNOS v arhivu študijske komisije, mapa: Seje študijske komisije.

dostopni, kar pa so bili predvsem italijanski in angleški in le sem pa tja tudi sovjetski. Enake podatke je komisija zbirala iz radijskih poročil zavezniških radijskih postaj.²⁶

O vprašanjih, obravnavanih na ta način, je končno razpravljala študijska komisija na skupnih sejah s predsedstvom SNOS. Včasih so bile sklicane tudi razširjene skupne seje teh dveh organov, kar se je zgodilo zlasti pri razpravi o naših bodočih mejah ter glede bodoče ureditve naše javne uprave. Posamezna vprašanja so bila na dnevnem redu tudi dveh sej (npr. o javni upravi, o načrtnem ali tako imenovanem smotrnem gospodarstvu). Ohranjeni so zapisniki 13 takšnih skupnih sej. Sam se spomnim še na dve seji, ki sta bili spomladi leta 1945, od katerih je ena bila posvečena vprašanjem, ki so se tikala načrtnega gospodarstva, druga pa prvim ukrepom, ki bodo potrebni neposredno po osvoboditvi in ob prevzemu oblasti. Tako lahko trdimo, da je bilo 15 skupnih sej.²⁷

Števila zbranih referatov, koreferatov, informacij, poročil in mnenj danes na žalost v celoti ni mogoče več ugotoviti. Kajti tik pred osvoboditvijo, ko je bila že podrobno določena organizacija slovenske vlade in njenih ministrstev in predvideno že bodoče vodilno osebje v teh organih, je postalo gradivo, ki ga je študijska komisija zbrala in obravnavala, izredno dragoceno. Bodoči vodilni ljudje iz predvidenih ministrstev, so ga upravičeno zahtevali. Študijska komisija jim ga je izročala, v nekaterih primerih tudi proti pismenemu potrdilu, vendar kasnejša usoda tega gradiva ni znana. V arhivu študijske komisije je ostalo le malo izvirnega gradiva. Na srečo pa je komisija zahtevala, naj ji predlože glavne referate v več kopijah, tako da so ostale vsaj kopije, kolikor so bile napravljene. Tako moremo zlasti po ohranjenih kopijah sklepati, da se število referatov, koreferatov, mnenj, poročil in informacij, ki jih je komisija zbrala v devetih mesecih svojega dela, giblje med 400 in 500. O teh referatih je seveda tekla prej omenjena razprava.²⁸

Obravnavana so bila vsa področja javne dejavnosti. Iz podatkov, ki jih najdemo v kopijah referatov in v korespondenci študijske komisije, je videti, da so bila obravnavana vprašanja s tehle strokovnih področij: izobraževanje, kultura, znanost, delovna razmerja, gradbeništvo, notranje zadeve, socialno varstvo, socialno zavarovanje, organizacija ljudske oblasti, upravna razdelitev (kjer je bila posebej obravnavana tudi upravna razdelitev Trsta, Primorske in slovenske Koroške), organizacija in funkcioniranje javne uprave, vprašanja naših meja, posebna vprašanja na Primorskem, Koroškem in v Trstu, vprašanja narodnih manjšin, vprašanja industrije in rudarstva (v tej panogi je bilo največ referatov očitno zaradi njene velike razvejanosti in sorazmerne razvitosti v Sloveniji), prometna vprašanja, vprašanja obrti, trgovine in preskrbe, gozdarstva, sadjarstva, veterine, lova, ribolova, pa tudi s področja gostinstva in turizma. Referati so nadalje obravnavali vprašanja zdravstva, repatriacije, sodstva, javnih financ, valutnih vprašanj, statistike, reparacij, verskih vprašanj in nekatera zunanjepolitična vprašanja, potem vprašanja vojnih zločincev, tiskarstva, zavarovalništva, načrtnega ali smotrnega gospodarstva kakor tudi združništva. Verjetno je pri tem navajanju izpuščena kakšna skupina vprašanj,

²⁶ Glej arhiv študijske komisije, predvsem mapa Razni zapisi.

²⁷ Glej arhiv študijske komisije, mapa Seje študijske komisije.

²⁸ Glej arhiv študijske komisije, potrdila v nekaterih mapah, kjer so strokovni referati in v mapah Korespondenca.

ker pač niso več dostopni izvirni referati. V posamezni skupini je bilo tudi po 20, 30, 50 in več referatov, koreferatov, mnenj in informacij.²⁹

Osvoboditev slovenskih narodnoosvobodilnih organov ni našla nepripravljenih. Le tako je mogoče razumeti, da so se zlasti osrednji organi slovenske ljudske oblasti takoj v začetku brez posebne zmede in na dovolj urejen način lahko lotili reševanja zapletenih vprašanj, ki jih je povzročila dolga in težka vojna. Tembolj je pomembno, da so morali to delo opravljati v pretežni meri novi ljudje, ki za vodenje javnih zadev niso imeli izkušenj. Le tako si lahko razlagamo tudi nekaj hitrih in velikih uspehov, ki so jih novi osrednji organi dosegli, na primer glede repatriacije internirancev in izseljencev in obnove prometa, pri organiziranju preskrbe, urejanju finančnih vprašanj in obnove. Marsikateri ukrep v Sloveniji je bil v korist zveznim organom kakor tudi organom v drugi republikah Jugoslavije. Obenem je bil izpričan velik pomen organiziranih in intenzivnih študijskih priprav za obravnavanje javnih vprašanj, s tem pa za to, da bi bila dosežena primerna idejna jasnost glede osnov za njihovo reševanje, kar si velja zapomniti tudi za današnje delo.

²⁹ Glej arhiv študijske komisije in sicer referate v 31 mapah, razporejenih po strokovnih področjih.

Marijan Brecelj

Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944

V 15. številki Slovenskega poročevalca oktobra 1944 je izšel sklep izvršnega odbora Osvobodilne fronte, ki sta ga podpisala predsednik Josip Vidmar in sekretar Boris Kidrič:

»1. Glede na dejstvo dovršenega razvoja Osvobodilne fronte v enotno politično vseljudsko osvobodilno gibanje slovenskega naroda in glede na potrebo organizacijskega oddvajanja političnega vodstva od organov narodne oblasti se Izvršni odbor Osvobodilne fronte razširi z naslednjimi, v Sloveniji živečimi, prisotnimi člani nekdanjega Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte in z naslednjimi začetnimi vidnimi graditelji Osvobodilne fronte: dr. Aleksej Bebler, Julij Beltram, dr. Darko Černež, Josip Jeras, Stane Kovač, Boris Kraigher, Maks Krmelj, Ivan Maček, Miha Marinko, Angela Ocepek, Franc Svetek, dr. Makso Šnuderl, Tone Toman, Edmund Turnher, dr. Lado Vavpetič in Jože Zemljak.

2. Potrditev te razširitve oziroma redno izvolitev Izvršnega odbora Osvobodilne fronte bo v svojem času izvedel zbor izvoljenih delegatov političnih organizacij Osvobodilne fronte.«

Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju dne 3. oktobra 1943 je bil izvoljen in konstituiran izvršni odbor Osvobodilne fronte v tejle sestavi: predsednik Josip Vidmar, podpredsedniki: Edvard Kardelj, Edvard Kocbek, Josip Rus, sekretar Boris Kidrič, člani: dr. Marijan Brecelj, Tone Fajfar, Franc Leskošek, France Lubej, Zoran Polič. Vsi imenovani so bili člani že dotedanjega izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Tako konstituiran izvršni odbor Osvobodilne fronte je bil sočasno imenovan kot predsedstvo 120-članskega Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, se pravi prvega slovenskega parlamenta, ki je v isti sestavi predstavljal vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda kot najvišje politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem.

Na seji 3. februarja 1944 je bil predlagan za novega člana izvršnega odbora Osvobodilne fronte in sočasno za člana predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora France Bevk kot viden slovenski kulturni in politični delavec ter predstavnik narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje. Slovenski narodnoosvobodilni svet je na prvem zasedanju v Črnomlju dne 19. februarja 1944 sprejel odlok o spojitvi narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti in v 2. členu določil, da se predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (IOOF) izpopolni s članom iz Slovenskega Primorja, tako da se s tem zviša število 10 članov predsedstva SNOS (IOOF), določenih v točki II/11 sklepa zbora odposlancev slovenskega naroda z dne 3. oktobra 1943 o predstavnstvu in vodstvu slovenskega

narodnoosvobodilnega boja itd., na 11 članov. Z razširitvijo izvršnega odbora Osvobodilne fronte, ki je bila sprejeta na seji IOOF dne 23. septembra 1944 in objavljena z zgoraj navedenim sklepom v Slovenskem poročevalcu oktobra 1944, je celotno število IOOF¹ doseglo 27 članov.

V zvezi z razširitvijo izvršnega odbora Osvobodilne fronte je predvsem potrebno osvetliti notranjepolitične dogodke in dejanja, ki so se dogodili v septembra 1944 in ki pojasnjujejo pomembnost tega političnega akta na osnovi ocenitev, do kakršnih smo prišli takrat (ocenitev političnega in vojaškega položaja v tem času v svetu in Jugoslaviji ni predmet tega sestavka). Omeniti je treba II. zbor aktivistov Osvobodilne fronte, seje izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944 in njeno tedanjo publicistično dejavnost.

II. zbor aktivistov Osvobodilne fronte, ki je bil 4. septembra 1944 v Črnomlju in na katerem so se zbrali predstavniki iz vseh slovenskih pokrajin, spada po svojem političnem pomenu med dejanja, ki razčiščujejo celotno politično problematiko takratnega obdobja narodnoosvobodilne vojne in pojasnjujejo pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Ta zbor se je posvetil predvsem vprašanju dosledne demokratizacije Osvobodilne fronte in njenega razvoja kot vsenarodne organizacije z vsemi potrebnimi institucijami, ki jih terja organizirana politična sila. Osvobodilna fronta naj se ne združuje več z organi ljudske oblasti, ampak naj se povsod na osvobojenem ozemlju, kjer obstajajo narodnoosvobodilni odbori, od njih loči kot politična organizacija s svojim lastnim vodstvom.

Ta širok politični zbor je mnogo pripomogel k nadaljnji aktivizaciji osnovnih ljudskih množic, k pojmovanju širine Osvobodilne fronte, dviganju ljudske samozavesti in pobude in razvijanju čuta odgovornosti pri sprejemanju dolžnosti v političnih organizacijah in organih oblasti. Sprejeli smo stališče, da morajo te funkcije prevzemati domačini, ker so se že kazale slabe posledice tako imenovanih »uvoženih« aktivistov. Zbor se je posebej bavil z nalogami graditve narodne oblasti in se podrobno seznanil z njeno organizacijo ter načinom vodstva oblastvenih in upravnih zadev. — Ne da bi razpravljal o sami razširitvi izvršnega odbora Osvobodilne fronte, je ta zbor s svojo razpravo in sklepi vsebinsko vsekakor v celoti podprl tako politiko vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega in revolucionarnega gibanja, kakršna se je manifestirala v njegovi odločitvi o razširitvi IOOF.

Na seji izvršnega odbora OF dne 18. septembra 1944 smo na osnovi mnogih poprejšnjih razgovorov med člani izvršnega odbora, člani vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte in mnogimi drugimi političnimi delavci, prav tako pa tudi na osnovi omenjenega II. zbora aktivistov OF, analizirali politično delo Osvobodilne fronte. Referat o tem je imel Boris Kidrič. Šlo je za vprašanje utrditve dotodanjih organizacijskih oblik Osvobodilne fronte, pozitivne dejavnosti njenih političnih odborov, za njihovo večjo notranjo trdnost v boju proti sovražniku, ki se bo skušal vanjo vrivati prav zato, ker je odprt boj z njo izgubil. Odbori Osvobodilne fronte bi morali postati močnejši politični dejavniki in si v celoti priboriti vodstveno vlogo v slovenskem javnem življenju. Osvobodilna fronta bi morala posredno in stvarno pomagati nastalim organom ljudske oblasti. V svojem referatu je Edvard Kardelj pojasnjeval Titov razglas o pozivu vsem švabobrancem, belogardistom, skrivačem in vsem, ki kakorkoli podpirajo okupatorja, da se predajo do 15. septembra 1944 narodnoosvobodilni vojski. V tej zvezi je poudaril tudi nujnost široke akcije za jasno politično diferenciacijo in za utrditev organizacij Osvobodilne fronte in nji-

hovich vodstev. S sočasno odločno politiko kaznovanja vseh, ki niso poslušali poziva na predajo, je bilo nujno utrjevati Osvobodilno fronto kot splošno in široko narodnopolitično organizacijo slovenskega naroda in ji zagotoviti tak vsenarodni značaj v vodstvih in to od terenskih organizacij OF do njenega narodnega vodstva z izvršnem odboru Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Na dan 23. septembra 1944 sta bili na bazi 20 na Rogu dve pomembni seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Prva je bila v sestavi prvotnega izvršnega odbora. Na tej je bil sprejet sklep o razširitvi izvršnega odbora, tako da bi pritegnili nove člane, ki smo jih prej našteli. Boris Kidrič je v zvezi z osnovnimi političnimi in organizacijskimi smernicami, ki so bile podrobno preučene na seji 18. septembra 1944, ugotovil, da moramo imeti ta čas za konec združevanja vseh pozitivnih političnih tokov na Slovenskem v Osvobodilni fronti. Glede na bližajočo se zmago narodnoosvobodilnega boja in spričo vse popolnejše graditve in utrditve ljudske oblasti pa terja ta čas tudi ločitev političnega vodstva Osvobodilne fronte od vodstva oblastvenih in izvršilnih organov nove ljudske oblasti na Slovenskem. Merilo za pritegnitev novih članov v izvršni odbor Osvobodilne fronte je pokazal njeno dejansko širino, kakršna je nastajala in se utrdila v svojem razvoju od ustanovitve leta 1941 do tega časa. V izvršni odbor Osvobodilne fronte so bili predlagani prvotni člani vrhovnega plenuma OF iz leta 1941 in posamezni že znani predvojni revolucionarni in politični javni delavci, ki so se od ustanovitve Osvobodilne fronte vodstveno udeleževali političnega in vojaškega dela med narodnoosvobodilnim bojem.

Druga seja je bila istega dne. Na njej so poleg članov starega izvršnega odbora bili prisotni od predlaganih novih članov tile: dr. Makso Šnuderl, dr. Lado Vavpetič, France Svetek, Ivan Maček, Edmund Turnher, Boris Kraigher, Jože Zemljak, Josip Jeras, Tone Toman, Angela Ocepek.

Na tej seji, ki jo je vodil predsednik Josip Vidmar, je Edvard Kardelj razložil notranjepolitično situacijo in govoril o novih smernicah glede organizacije Osvobodilne fronte. Ker je sovražnik izgubil zunanjepolitične položaje, se skuša vriniti v Osvobodilno fronto, da bi si prikrito ohranil v bodoče vsaj ekonomski položaj. Boris Kidrič je podrobneje govoril o organizaciji Osvobodilne fronte kot vsenarodni politični stranki in v imenu dotedanjega prvotnega izvršnega odbora Osvobodilne fronte predložil seznam novih članov, s katerimi se razširja najvišji izvršni organ političnega vodstva slovenskega naroda. Glede na celoten razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, v katerem je bilo sočasno vedno občutiti boj za enotnost Osvobodilne fronte, tako vodstva kot osnovnih ljudskih množic, je njen predsednik ob tej priložnosti še posebej poudaril, da pomeni vstop v izvršni odbor za vsakega od novih članov, posebno pa za tiste, ki so sodelovali v vrhovnem plenumu kot predstavniki posameznih političnih skupin, soglasje za enotnost Osvobodilne fronte in to ne samo glede splošne politične linije, ampak tudi v organizacijskem pogledu. Vsak od prisotnih članov, ki vstopa v tako razširjeni izvršni odbor, se odreka snovanju samostojnih političnih grupacij in sprejema Osvobodilno fronto kot bodočo osnovo slovenskega političnega in ekonomskega življenja. Po zapisniku te seje so ugotovitve in sklepe izrazili takole: »V debati, ki se je razvila po teh referatih, se v celoti potrdijo misli, ki so jih ti vsebovali. Vsi navzoči sprejmejo svoja mesta v izvršnem odboru in se strinjajo z osnovnimi smernicami referata tovariša Kardelja in Kidriča in s pozivom predsednika. Napravljen je bil sklep, da je po 15. septembru 1944 treba v Osvobodilni fronti zapreti vrata

predvsem predstavnikom tistih političnih frakcij, ki so špekulativno stali ob strani, prav tako pa posameznikom, ki so oportunistično lavirali med okupatorjem in Osvobodilno fronto, ne pa zapirati vrat osnovnim ljudskim množicam, kolikor te iz raznovrstnih razlogov še niso vključene v Osvobodilno fronto. Treba je ustvariti enotnost v smislu sprostitev demokratičnih sil in stremeti za tem, da postane Osvobodilna fronta bodoča politična formacija in politična organizacijska oblika slovenskega političnega in ekonomskega življenja.«

Na seji izvršnega odbora 24. septembra 1944, na kateri so sodelovali v glavnem isti člani kakor na seji prejšnjega dne (tovariš Edvard Kardelj je bil na poti v vrhovni štab), so razpravljali o vprašanih pravih pojmovanja zaprtih vrat in priprav na volitve v odbore Osvobodilne fronte. Kritično so ocenili delo nekaterih naših aktivistov zaradi premajhne aktivizacije širokih ljudskih množic in nezadostnega upoštevanja Osvobodilne fronte kot široke vsenarodne politične organizacije. Sklenili so pospešiti volitve v vodstva Osvobodilne fronte na terenu in poudarili potrebo pritegnitve domačinov v odbore Osvobodilne fronte. Sklenili so tudi o vseh vprašanih, ki so bila v zvezi z utrditvijo organizacij Osvobodilne fronte in v zvezi z izvršeno razširitvijo izvršnega odbora OF napisati okrožnico vsem organizacijam z natančnimi navodili za volitve v odbore OF. Na seji 18. septembra 1944 je bilo dogovorjeno, da Boris Kidrič pripravi svoj referat o Osvobodilni fronti za posebno brošuro. Celotnemu takratnemu partizanskemu tisku je bilo naročeno, da posveča čim več pozornosti organizaciji Osvobodilne fronte.

V zvezi z dokumenti o razširitvi izvršnega odbora Osvobodilne fronte, ki smo jih navedli, je treba še posebej opozoriti na članek, ki ga je napisal Boris Kidrič v 15. številki Slovenskega poročevalca oktobra 1944. Razširitev izvršnega odbora je v njem označil takole:

1. kot »manifestacijo, ponovno manifestacijo, da je Osvobodilna fronta popolnoma enotna in da je edina politična sila na Slovenskem, ki ima sedaj in v bodoče pravico predstavljati slovensko politično življenje in govoriti v imenu slovenskega naroda«;

2. kot »dokaz, da ni nihče, ki ga niso pristnemu patriotičnemu čustvovanju diametralno nasprotno špekulacije zavedle do napačnih korakov, doživel usode Kerenskega, ker je sodeloval v Osvobodilni fronti« in

3. kot »nazoren izraz dejstva, da se je demokratični proces, ki zrcali slovenski nacionalni preporod na temelju ljudskih sil našega naroda, uspešno dovršil tudi v vrhovih«.

Vse, kar sem doslej rekel, ponazoruje politične razmere, kakršne smo videli v septembru 1944 ob razširitvi izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Za pravilno razumevanje tega politično vsekakor izredno važnega dejanja v osvobodilnem gibanju slovenskega naroda je potrebno opozoriti na prvotni politični osnutek Osvobodilne fronte, kakršen je bil sestavljen v letu 1941, kakor tudi označiti razdobje graditve ljudske oblasti na Slovenskem v letu 1944.

Ustanovne skupine Osvobodilne fronte, ki so na pobudo in pod vodstvom Komunistične partije Slovenije sestavljale po svojih predstavnikih politično vodstvo Osvobodilne fronte — napredni sokoli, krščanski socialisti, slovenski kulturni delavci — so že takoj v pričetku organiziranega dela sprejeli koncept Komunistične partije Slovenije, da Osvobodilna fronta pritegne v svoje vrste predstavnike vseh bivših političnih strank in frakcij ter drugih političnih in družbeno-političnih organizacij, ki se niso priključile okupatorju in ki niso sledili izdajalski jugoslovanski vladi ali posameznim voditeljem slovenskih

kakor jugoslovanskih političnih strank. Po 22. juniju 1941 je bilo 18 skupin, ki so po svojih predstavnikih organizirano sodelovale v Osvobodilni fronti in od katerih je večji del sestavljal vrhovni plenum Osvobodilne fronte že v letu 1941. Najpomembnejši med temi skupinami — poleg ustanovnih seveda — so bile: Zveza kmečkih fantov in deklet (Ivan Nemec, Ferdo Godina), Kmečko-delavska stranka (dr. Lado Vavpetič), gibanje »Stara pravda« (ing. Črtomir Nagode in profesor Kobilica), Socialdemokratske (amsterdamske) strokovne organizacije (Franc Svetek), privrženci Socialistične stranke Jugoslavije (lokalne organizacije brez enotnega vodstva), tako imenovana ministrska skupina (ing. Dušan Srnc, dr. Drago Marušič, dr. Fran Novak), stara Slovenska ljudska stranka (dr. Anton Breclj, dr. Ivan Stanovnik), skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske (kapetan Socerb Božič), skupina štajerskih emigrantov (dr. Makso Šnuderl), Društvo slovenskih dobrovoljcev (Josip Jeras), frakcija Samostojne demokratske stranke (dr. Darko Černej), Jugoslovanska ženska zveza — sekcija Ljubljana (Angela Vode), Neodvisni sindikati (Franc Leskošek). Poleg teh se je vključilo v Osvobodilno fronto še več drugih kulturnih, športnih in poklicnih organizacij ter društev, tako da so posamezni funkcionarji in predstavniki izkoristili te organizacije in društva za osnovo pri množičnem pridobivanju članstva za Osvobodilno fronto.

Z redkimi izjemami (npr. ing. Črtomir Nagode od »Stare pravde«) so vse navedene skupine ali njihovi predstavniki ostali zvesti programu Osvobodilne fronte v vsej dobi narodnoosvobodilne vojne in sprejeli zamisel Osvobodilne fronte kot enotne vsenarodne politične organizacije. Zamisel enotnosti Osvobodilne fronte kot vsenarodne politične organizacije, ki jo je od vsega začetka dosledno zagovarjala Komunistična partija Slovenije, je bilo treba prvenstveno izvesti med ustanovnimi skupinami. Prvo dobo narodnoosvobodilnega gibanja nekako do konca leta 1942 označujemo glede vodstva in organizacije Osvobodilne fronte kot dobo koalicije med ustanovnimi skupinami, čeprav je te že od vsega začetka vezal popolnoma jasno načrtan in enoten program tako narodne kakor socialne osvoboditve slovenskega naroda. Koalicijski sestav se je tudi v tej dobi kazal le v sestavi političnega vodstva Osvobodilne fronte, v posameznih teritorialnih vodstvih, v vodstvih množičnih in drugih organizacij (mladina, ženske, ljudska pomoč, narodna zaščita itd.) kakor tudi v članstvu glavnega poveljstva in v nekaterih drugih pomembnejših vojaških organih. Ob taki ugotovitvi je treba seveda takoj reči, da so se organizacije Osvobodilne fronte ustanovljale po načelu enotnega članstva brez diferenciacije po ustanovnih skupinah. Iz tega sledi, da se je ideja enotnosti Osvobodilne fronte kot vsenarodne politične organizacije pričela izvajati ob samem začetku narodnoosvobodilnega boja. Proces v smislu organizacijske enotnosti se je v vodstvu Osvobodilne fronte razvijal postopno. Izkušnje prvega leta oboroženega boja, prva osvobojena ozemlja v letu 1942, nastanek bele garde, krepitev partizanske vojske, sprejem ideje enotnosti Osvobodilne fronte s strani najširših ljudskih množic, so bile okoliščine, ki so po italijanski ofenzivi v poletju 1942 postavile pred vodstva ustanovnih skupin vprašanje konkretnega političnega akta, ki naj manifestativno uresniči idejo enotnosti osvobodilne fronte tudi v njenem vrhu. Temeljita posvetovanja med predstavniki ustanovnih skupin so privedla do znane dolomitske izjave spomladi 1943, nato je bil še zelo pomemben I. zbor aktivistov na Pugledu ob drugi obletnici Osvobodilne fronte aprila 1943. Tako se je proces spajanja vseh ustanovnih skupin v enotno Osvobodilno fronto v vrhu končal. S tem je bil vsekakor storjen odločilni korak, ki je pospešil ves

nadaljnji vojaški in politični boj na Slovenskem ter pomembno vplival na krepitev enotne vsenarodne politične organizacije.

Razširitev izvršnega odbora v septembru 1944 pomeni pri razvoju, kakršen je bil glede kovanja politične enotnosti osvobodilnega in revolucionarnega gibanja, dosledno izvedbo zamisli, ki je bila sestavljena že leta 1941, in logičen konec procesa, ki je dejansko potekal med samim narodnoosvobodilnim bojem. Novi člani izvršnega odbora so kot posamezniki s svojo osebno politično preteklostjo in udeležbo v narodnoosvobodilnem gibanju in kot predstavniki posameznih političnih strank in frakcij manifestirali program Osvobodilne fronte v smislu njene enotnosti. Iz vrst Komunistične partije Slovenije so to bili najvidnejši politični delavci: dr. Aleksej Baebler, Boris Kraigher, Ivan Maček, Miha Marinko, Angela Ocepek, od članov prvega vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte dr. Darko Černej, Josip Jeras, Franc Svetek, dr. Makso Šnuderl, dr. Lado Vavpetič, nadalje Tone Toman in Stane Kovač, predvojna in medvojna vodilna politična delavca Jugoslovanske strokovne zveze, delavske sindikalne organizacije krščanskih socialistov, Jože Zemljak iz izobraženskih vrst krščanskih socialistov, Edmund Turnher, predstavnik naprednih sokolov, Julij Beltram, viden politični delavec v Slovenskem Primorju in Maks Krmelj, kmet, znan organizator odpora na Gorenjskem.

Ta politični akt je bil dokaz načrtnosti in doslednosti politike, ki jo je pod intenzivnim vodstvom komunistične partije zastopalo osnovno jedro Osvobodilne fronte, njene ustanovne skupine. Bil je toliko pomembnejši, ker je do njega prišlo v času, ko je Osvobodilna fronta zaprla svoja vrata vsem, ki bi na kakršenkoli način hoteli reševati svojo, kakor se je izrazil Boris Kidrič v že omenjenem članku, »bankrotirano preteklost«. Vodstvo Osvobodilne fronte je hotelo dokazati in je s tem dokazalo, da ni in tudi v bodoče ne bo nikogar izrinilo iz svojih vrst in ga opeharilo za sodelovanje v narodnoosvobodilnem boju, ne glede na politično in nazorsko pripadnost v preteklosti.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je bil razširjen septembra 1944, torej v času, ki smo ga že tedaj označevali kot končno razdobje narodnoosvobodilnega boja. Za nami je bil zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, zgodovinsko zasedanje AVNOJ v Jajcu 29. novembra 1943, za nami je bilo I. zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, nova Jugoslavija je imela nacionalni komitee narodne osvoboditve — svojo prvo narodno vlado. Slovenski narodnoosvobodilni svet je izdal na I. zasedanju deklaracijo o vzpostavitvi nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije, to se pravi, dal je ustavopravno osnovo, da Slovenija kot sestavni del demokratične federativne nove Jugoslavije vzpostavi svojo lastno narodno vlado. Celotni razvoj graditve slovenske ljudske oblasti ni bil samo v koraku z razvojem narodnoosvobodilnega boja, ampak smemo trditi, da je z intenzivno in široko razvejano organizacijo tako pri najvišjih narodnih organih oblasti in uprave kot v narodnoosvobodilnih odborih kot nosilcih neposredne oblasti slovenskega naroda krenil izredno hitro in uspešno naprej in se izpopolnil že pred osvoboditvijo. Organizacija celotne javne uprave pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu, izpeljana v odsekih kot republiških resorih za vsa področja notranjih zadev, gospodarstva, prosvete, zdravstva in kulture, organizacija javnega tožilstva in sodstva, funkcioniranje mnogih komisij in posebnih organov SNOS oziroma njegovega predsedstva, obsežna zakonodajna in uredbodajna dejavnost vrhovnih predstavniških organov in narodnoosvobodilnih odborov — vse to že v letu 1944 — dokazuje visoko stopnjo razvoja ljudske oblasti na Slovenskem in

njeno široko razvejano dejavnost. Razširitev izvršnega odbora Osvobodilne fronte naj bi tedaj manifestirala tudi to, da je prišel čas ustreznega razčlenjevanja javnega življenja tudi za vodstvo samo. Ves čas do tedaj je prvotni izvršni odbor Osvobodilne fronte, ki ga je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju potrdil kot politično vodstvo in kot predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, dejansko v isti sestavi izvrševal trojno funkcijo: bil je politično vodstvo Osvobodilne fronte, parlamentarno predsedstvo in najvišji oblastveni izvršilni organ, to se pravi, narodna vlada Slovenije. Čas je tedaj narekoval, da se funkcija izvršnega odbora Osvobodilne fronte kot najvišjega političnega organa loči od najvišjih predstavniških in izvršilnih funkcij ljudske oblasti na Slovenskem.

Razširitev izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944 označuje torej izredno pomembno razdobje v političnem življenju slovenskega naroda, ko je v okoliščinah narodnoosvobodilnega boja že z gotovostjo gledal v bližnjo končno zmago in s tako perspektivo urejal svoje politično, državno in družbeno življenje. To dejanje dokazuje demokratizacijo slovenskega političnega življenja, povsem izčiščeno programsko usmerjenost vodstva osvobodilnega gibanja in ponovno zaupanje Komunistični partiji Slovenije kot neumorni in dosledni graditeljici enotnosti slovenskega naroda. Ta politična odločitev in stopnja, ki je bila dosežena v graditvi ljudske oblasti, je izredno mnogo pomenila za uspešen konec zadnjega obdobja narodnoosvobodilne vojne. Omogočila je izvršiti pravočasno in uspešno v duhu ustvarjene politične enotnosti vsa dejanja ob sami osvoboditvi (sestava prve slovenske vlade 5. maja 1945 v Ajdovščini je neposreden izraz tega). S tem je začrtala jasen razvoj celotnega političnega življenja tudi po osvoboditvi, razvoj, ki je v vsej globini in prepričljivo potrdil osnovni politični koncept, napravljen v letu 1941, in nazorno pojasnil logičnost celotnega procesa kovanja politične enotnosti slovenskega ljudstva.

Prvi kongres Osvobodilne fronte slovenskega naroda julija 1945 je manifestativno in v celoti sprejel tako politiko ter v smislu druge točke sklepa izvršnega odbora Osvobodilne fronte z dne 23. septembra 1944 potrdil takrat izvršeno razširitev IOOF.

VIRI

Sklep izvršnega odbora OF o razširitvi izvršnega odbora OF. Slovenski poročevalec, leto V, št. 15, oktobra 1944.

Zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Ljubljana 1953.

Zapisniki o sejah izvršnega odbora OF. Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje navajam arhiv IZDG).

Odlok o spojitvi narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti z dne 19. februarja 1944. Gradivo iz arhiva IZDG.

II. zbor aktivistov Osvobodilne fronte 4. septembra 1944 v Črnomlju. Gradivo iz arhiva IZDG.

Razglas komandanta narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije z dne 15. septembra 1944. Arhiv IZDG.

Skupine, vključene v Osvobodilno fronto leta 1941. Arhiv IZDG.

Odlok o ustanovitvi prve slovenske vlade 5. maja 1945. Arhiv IZDG.

Prvi kongres Osvobodilne fronte slovenskega naroda julija 1945 v Ljubljani. Arhiv IZDG.

Vanek Šiftar

Tovarišice in tovariši! Želel bi spregovoriti o malo raziskani temi, ki se mi zdi zelo pomembna, ker je prispevek k boljšemu razumevanju značaja naše socialistične revolucije. To je nastajanje zametkov udeležbe delavcev v upravljanju podjetij in zavodov na ozemlju Jugoslavije. Spodbudo za to temo sem dobil pri treh udeležencih našega posvetovanja. Prvo se moram dotakniti misli, ki jo je izrazil tovariš Pero Morača, ko je govoril o kontinuiteti Komunistične partije Jugoslavije oziroma kontinuiteti njene dejavnosti. Če je komunistična partija ob nastajanju na kongresu zedinjenja in v vukovarskem programu zajela v dokumente zahtevo delavcev po udeležbi v upravljanju podjetij in gospodarstva, moramo reči, da je to misel revolucija leta 1941 že začela vsaj v okviru danih možnosti tudi realizirati. Reči pa moram, da v dejavnosti Komunistične partije Jugoslavije med vojnama ta misel, ta ideja o udeležbi delavcev v upravljanju podjetij nikdar ni zamrla. Pojavljala se je različno modificirana in po mojem mnenju je dosegla največji uspeh v delavskih zaupnikih, ki so odigrali pomembno vlogo v akcijah, ko so delavci revolucionarno zasedali tovarne v velikih stavkah. Toliko za uvod.

Ko je septembra 1941 stal Valjevski odred pred Krupnjem, je bilo partijsko vodstvo v tem odredu pred vprašanjem, kaj sedaj. Krupanj bo osvobojen; v tem mestu so podjetja in med temi podjetji je pomembna topilnica antimona. In 5. septembra, ko se je sestal okrajni narodnoosvobodilni odbor v Krupnju, je Miloš Minić govoril tudi o tem, da more narodnoosvobodilni odbor poskrbeti za nov način upravljanja podjetij na osvobojenem ozemlju. Sklenili so, po zgledu pariške komune, da se v topilnici antimona osnuje delavski odbor, ki naj upravlja topilnico. Točno še ni ugotovljeno, ali 15. ali 16. septembra, je po javnem razglasu bil ta delavski odbor tudi izvoljen. Zelo zanimivo je tudi, da so na volilnem sestanku sodelovali tudi izgnanci iz Slovenije, ki so živeli na zazidanem območju te topilnice. Izvoljeni odbor je imel v svoji pristojnosti tudi preskrbo teh izgnancev. Ko je Ivo Lola Ribar bil navzoč na seji tega delavskega odbora, je bil ves navdušen. Odbor je izdelal svoj poslovnik, ki bi ga lahko enačili s prvim statutom, kajti v njem so bila tudi določila o prejemkih oziroma o delitvi sredstev, s katerimi je razpolagala topilnica. Še nekaj, kar je zelo zanimivo, je to, da je poslovnik, ki ga imenujmo kar statut, bil v razpravi na seji okrajnega narodnoosvobodilnega odbora v Krupnju.

Podoben pojav zasledimo kasneje še v Čačku in Titovem Užicu. Prav posebej bi se rad ustavil v tovarni orožja in municije v Titovem Užicu, v tovarni, ki je bila ključno in zelo pomembno podjetje v uziški republiki. Nekako tri tedne po osvoboditvi Užica pa se je v njej razvila posebna oblika upravljanja. S tovarno orožja in municije je upravljal posebej kot centralni organ štiričlanski odbor brez direktorja. Podobne pojave zasledimo kasneje v osvobojeni Dalmaciji, kjer so več kot mesec dni obnavljali podjetja posebni odbori, ki so jih volili delavci, toda direktorja ni bilo. O tem je razpravljal tudi

plenum narodnoosvobodilnega odbora za Dalmacijo, če se ne motim na tretjem zasedanju v Splitu. Zelo zanimivo je, da se prav na tem področju, ki je izrazito na področju solinskih cementarn, potem razvije tudi prvi delavski svet v socialistični Jugoslaviji, in to v sedanji cementarni Prvoborec. Brez dvoma je treba vse te zametke in oblike ocenjevati tudi glede na vpliv, ki ga je imela izjava Tito—Ribar v začetku leta 1943 glede družbenoekonomskih sprememb v novi državi oziroma v novi domovini.

Toda bilo bi nepravilno, če ne bi spregovoril tudi o tem, kako je bilo v Sloveniji, kako se je za to vprašanje zavzemala Osvobodilna fronta Slovenije in kolikšen je njen delež. Zdi se mi, da bi se morali tu mnogo dalj ustavljati, kot se ustavljamo, posebej še zato, ker je pisanih virov tu manj in spomini naglo blede, hkrati se pa celo preostali pisani viri izgublajo. Prvo, kar bi želel reči, je to, kar je bilo danes mimogrede rečeno in na kar me je spodbudil v referatu tovariš dr. Makso Šnuderl. Na strani 6 pravi: Že leta 1944 smo imeli na osvobojenem ozemlju koncepcijo o samoupravljanju v gospodarskih organizacijah. Iz tega izhaja, da so že v Osvobodilni fronti klile prve klice neposredne demokracije, ki naj na političnem, gospodarskem in socialnem področju omogoči delovnemu ljudstvu neposredno vodenje in odločanje. To pa so v bistvu že prvine samoupravljanja. Da je temu tako, lahko odgovorim s konkretnimi primeri. Zdi se mi, da odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu dne 1. junija 1942, s svojimi določili v tretjem in četrtem členu tudi danes ne more delati sramote. V tretjem členu je oblika neposrednega upravljanja v šolstvu zelo jasno izražena. Šolsko vodstvo sestavlja celoten učiteljski zbor, ki iz svoje srede izvoli po večinskem načelu šolskega vodjo. Ta mora biti narodno neoporečen in vzoren ljudski vzgojitelj. Vsebina tega upravljanja je določena v četrtem členu odloka, kjer je rečeno, da šolsko vodstvo sklepa o ukrepih, ki so potrebni za poslovanje tako v upravnem pogledu kakor glede pouka in vzgoje skladno z duhom narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda. Ta uresničuje njegove najvišje narodne cilje, osvoboditev, združitvev, polno samoodločbo slovenskega naroda in popolno ljudsko demokracijo. Mimo tega odloka ne moremo iti, če govorimo o zametkih upravljanja v delovnih organizacijah oziroma konkretno v zavodih.

Nekako v istem času kot ta odlok so se na osvobojenem ozemlju Loške doline oziroma okrog Loža pojavljale posebne oblike, tako imenovani žagarski odbori. Ti žagarski odbori so, bi rekel, nekak naslednik že leta 1918 začete težnje po uveljavljanju delavcev v upravljanju podjetij. Zanimivo je, da so nekateri ustanovitelji teh žagarskih odborov, ki so bili ustanovljeni za vsako žago posebej in potem centralni odbor za vse žage na tem območju, imeli za idejno osnovo odlok o delavski kontroli iz oktobrske revolucije, katerega je prinesel po prvi svetovni vojni danes že pokojni tovariš Franc Plos. Koliko so ti žagarski odbori lahko zaživel in koliko so se uveljavili, to je sedaj težko ugotoviti, tem težje zato, ker je njihov arhiv nekje zakopan. Bilo bi zelo dragoceno odkritje, če bi šest steklenic, v katere je bil spravljen, kdaj našli.

Tretje, o čemer želim spregovoriti, je spodbuda, ki mi jo je dal tovariš dr. Lado Vavpetič. V svojem koreferatu je namreč zapisal tudi to, da je bil ustanovljen znanstveni institut s posebno nalogo, da mora študirati najpomembnejša vprašanja slovenskega naroda, ki se bodo lahko pojavljala tudi v prihodnosti. Prav tako je v koreferatu omenil vlogo študijske komisije. Zdi

se mi, po materialu, kolikor mi je bil dostopen in kolikor mi je znan, da je prav v okviru dejavnosti tega instituta in posebej študijske komisije bilo razčiščenih mnogo teoretičnih vprašanj, ki so bila kasneje vtkana in še danes so v temelje naše družbenopolitične ureditve. Tako naj samo omenim, da je tekla zelo zanimiva obravnava okrog referata tovariša Vavpetiča o javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji. Toda zame, za konkretno obravnavanje je prav zanimiv referat, ki ga je imel v študijski komisiji Lojze Diacci z naslovom Ureditev delovnih pogojev v bodoči Sloveniji. V tej obravnavi je prišlo do razčiščevanja vprašanja, ki je obstajalo kot dogma od drugega kongresa kominterne. Zapiralo je pobudo delavcev v mednarodnem delavskem gibanju, kajti kaj so obratni sveti, ali naj so oblika, kjer so delavci prek in s pomočjo sindikatov udeleženi v upravljanju ali pa naj bo to posebna oblika neposrednih organov delavcev, proizvajalcev.

Takoj na to obravnavo naj navežem predlog, ki ga je dal 17. septembra 1944 v svojem dopolnilnem predlogu tovariš dr. Makso Šnuderl. Ko razmišlja o vprašanju, kako naj bo urejeno gospodarstvo, ko bodo izgnani Nemci, ne samo kot oblast iz Štajerske, ampak tudi iz podjetij na tem ozemlju, je prišel po spominu na pariško komuno do tegale predloga: da je treba postaviti v vsaki tovarni strokovnega vodjo sporazumno z delavci.

Zelo pomembna je bila tudi obravnava, ki se je razvila po Dularjevem referatu o organizaciji gospodarstva po načrtu. Iz te bogate obravnave, kolikor je ohranjena v zapisnikih, naj navedem nekaj misli, ki kažejo na jasnost vprašanj in tudi na jasnost poti našega bodočega razvoja. Rečeno je bilo, da je treba idejo ljudske demokracije uresničiti tudi v gospodarstvu, sicer bo oblast ljudstva ostala samo formalna in pojem ljudske demokracije prazen. Zlasti pa moramo paziti na to pri nas, zakaj gotovo je, da bodo naše ljudske množice še vedno ostale pristopne za metode zahodnega kapitalizma. Ta nagnjenja, ki se bodo še gotovo razvijala, bodo morala ravno v gospodarskih organizacijah dobiti svojo močno zapornico. V teh obravnavah je dal velik prispevek Boris Kidrič. Zelo zanimivo je, da je Boris Kidrič v njih tudi opredelil pot razvoja nastajajoče Jugoslavije v socializem.

In še za konec naj povem:

Iz vsega, kar sem sedaj v teh nekaj minutah bežno navedel, izhaja, da je Komunistična partija Jugoslavije od svojega nastanka enkrat bolj, drugič manj, seveda ustrezno razmeram in času, v katerem je lahko delovala in morala delovati, gojila misel o udeležbi delavcev v upravljanju podjetij in jo tudi poskušala uresničiti. Da se je razpravljalo že med NOB o organih upravljanja v podjetjih, potrjuje tudi znani Kardeljev govor marca 1945 v beograjskem radiu. To misel je Kardelj kasneje potrdil na predvolilnem zborovanju v Ljubljani leta 1953.

Torej za sklep: snovanje oblik udeležbe delavcev v upravljanju in idejno razčiščevanje tega pomembnega vprašanja je tudi eden izmed elementov, ki daje revoluciji jugoslovanskih delovnih ljudi in jugoslovanskih narodov karakter socialistične revolucije.

Darko Černe j

Tovarišice in tovariši, moj poseg v obravnavo bo čisto kratek in sicer v treh točkah:

Predvsem na temo država v državi:

V svojem zelo lepem referatu je tovariš Šnuderl razdelil dobo našega osvobodilnega boja v tri razvojne stopnje, in to na prvo do odhoda vodstva na osvobojeno ozemlje, ko gre po njegovem mnenju res v pravem pomenu besede za državo v državi, nato v drugo, ko imamo osvobojeno ozemlje, ko je tu že država in se ne more več govoriti o državi v državi, in končno v tretjo, ko prihaja do izločitve organov oblasti iz Osvobodilne fronte in ustanovitve posebnih organov oblasti.

Nadalje sem hotel, zlasti v zvezi z referatom tovariša Udeta o tem, da Jugoslavija ni bila debelirana, opozoriti na to, da je zbor pravnikov na Suhorju jeseni 1943 poudaril jugoslovansko državno kontinuiteto, ki jo je osvobodilni odpor jugoslovanskih narodov potrjeval. Vsi kasnejši naporji za poudarek te kontinuitete s sporazumom Tito—Šubašič, kraljevim namestništvom, vstopom dveh predstavnikov odpora v londonsko vlado itd. so šli za tem, da se ta važna kontinuiteta obdrži in s tem ne samo pridobi aktivna legitimacija nove ljudske oblasti kot predstavnika zmagovite zavezniške države na mirovnih konferencah, temveč da se tudi izognemo vsem brezmejnim komplikacijam, ki bi jih imeli, če te kontinuitete ne bi bilo.

Končno imam vtis, da je bil znanstveni institut morda malo premalo omenjen, vsaj v tej obravnavi. Delo znanstvenega instituta se je namreč pozneje nadaljevalo s tem, da so iz njega izšli inštitut za narodnostna vprašanja, inštitut za zgodovino narodnoosvobodilnega boja ter inštitut za zgodovino delavskega gibanja in da sta arhiv in biblioteka znanstvenega instituta sestavljala osnovo za arhive in knjižnice teh inštitutov. Mene, ki sem takrat konec vojne bil na položaju v ministrstvu za zunanje zadeve, pa predvsem zanima ogromen pomen znanstvenega instituta za pripravo gradiva za mirovne konference. Pri ministrstvu za zunanje zadeve smo ustanovili inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj, kateremu je ravno znanstveni institut služil kot osnova in s tovarišem Zwitterom na čelu bil njegovo jedro. Ta inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj je ogromno pripomogel k temu, da smo prihajali na mirovne konference pripravljeni in da smo končno dosegli takšne uspehe, kakršne smo v danih razmerah mogli doseči, čeprav morda intimno nismo bili z njimi nikdar povsem zadovoljni.

Lojze Ude

Tovarišice in tovariši!

Naj k nekaterim predavanjem in obravnavam povem nekaj kritičnih ali dopolnilnih misli, informacij:

Večkrat je bila imenovana v dosedanjih referatih revija Mladina, danes zopet v referatu tovariša Vavpetiča. Izhajala je od leta 1924 do 1928, od tedaj dalje pa kot Svobodna mladina do leta 1929. Mislim, da bi družba mladih izobražencev, ki se je zbirala okrog te revije, zaslužila v naši kulturni in politični zgodovini večjo pozornost, kakor je je za zdaj deležna. To so bila leta »sredi splošne ofenzive buržoazije, začete z obžnano« (Pregled zgodovine ZKJ,

str. 63), bohotno se izživljajočega jugoslovanskega integralizma. To je bila družba marksistov in iz humanizma, slovenskega kulturnega nacionalizma v smeri Prešerna, Levstika in Cankarja izhajajočih slovenskih izobražencev, ki je obravnavala kulturno, socialno in nacionalno problematiko slovenskega življenja zelo resno in tudi čedalje bolj znanstveno. To revijo je ubila Aleksandrova diktatura in posebej meni za mnogo let onemogočila nadaljnje publicistično delo. Ko je leta 1932 v reviji Književnost kritiziral Brodar (psevdomim za Kardelja) Vidmarjev spis Kulturni problemi slovenstva, je opozoril na bolj znanstveno obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja v revijah Slovenska misel in Mladina. Ko naši pisci obravnavajo mladinska gibanja te dobe, imenujejo sicer Križ, Križ na gori, kar je prav, Mladine pa ne omenjajo ali jo omenjajo zelo mimogrede. Morda je to posvetovanje začetek primernejšega upoštevanja tega mladinskega gibanja. Vem, da se je komunistična stranka tedaj zelo zanimala za to revijo in njene posamezne pisce. O tem bi vedel marsikaj povedati. Ni bilo vse na višini, kar je pisala Mladina in ni bilo brez trenj med njenimi pisci. Povečini je bila to pač družba precejšnjih individualistov. Toda v celoti vzeto je bil nastop te družbe mladih izobražencev napreden v najboljšem pomenu te besede. Revija je pisala tudi o pravici narodne samoodločbe, o samostojni zedinjeni Sloveniji, o jugoslovanski federaciji. Zato naj že kar v tej zvezi odgovorim na nekatere kritične opazke tovariša Melika k referatu tovariša Pleterskega. Mislim, da tovariš Melik vendarle omalovažuje razne unitaristične ideje in težnje že v desetletju pred prvo svetovno vojno. Preporodovci so na primer ob vsej svoji protiaavstrijski revolucionarni jasnovidnosti dajali čudne izjave. Rešitev jezikovnega vprašanja so prepuščali bodočnosti. Kar se tiče ideje združene Slovenije pa naj opozorim na pisanje Juša Kozaka, ki je v 12. številki Preporoda napadel idejo združene Slovenije in pisal: »Nejasni so vzroki, zakaj bi se mi odtrgali od vseh drugih Jugoslovanov, ko nas ne veže samo življenjsko vprašanje, temveč tudi ves razvoj južnih Slovanov ne more biti drugačen kakor skupen.« Nekateri preporodovci so zanikali obstoj slovenske kulture in pisali proti ustanovitvi slovenske univerze. Prav najvidnejši, na primer Avgust Jenko in Klemenčič, so bili iz njihovih vrst.

Naj preidem še na nekatera druga vprašanja:

Na strani 37 svojega referata omenja tovariš Saje pakt Hitler—Stalin z dne 23. avgusta 1939 in odprto pismo Zveze delovnega ljudstva k temu dogodku. O položaju, ki je nastal s tem na terenu, in zmeda sta govorila včeraj tudi tovariša Fajfar in Zwitter. Naj dodam k temu še nekaj: Tedaj sem bil odvetnik v Lenartu v Slovenskih goricah, torej ob meji, član akcijskega odbora kmetško-delavskega gibanja in predsednik mariborske podružnice Slovenskega društva. Tako v kmetško-delavskem gibanju kakor v Slovenskem društvu je bilo mnogo komunistov, v mariborski podružnici Slovenskega društva morda kar večina. Delo tako v eni kot v drugi organizaciji je naenkrat ohromelo. Štefan Kovač, član Slovenskega društva, mi je izjavil: »Center reakcije se je preselil iz Berlina v London.« Na kakšno skupno akcijo ob meji, kakor na primer na preprečevanje manifestativnega zažiganja kresov kulturbundovcev na predvečer 20. aprila, Hitlerjevega rojstnega dne, akcijo, ki smo jo aprila 1939 še skupno izvedli, ni bilo niti misliti več. Iz tistega časa je tudi moja obširna, žolčna korespondenca z nekim prijateljem, komunistom v Ljubljani. Z veseljem sem do tistega časa poslušal protifašistične govore iz Moskve, poslušanje internacionale me je ganilo do solz. Sedaj pa naenkrat taka spre-

memba! Bilo je strašno. To je bila slaba priprava na neizogiben spopad s fašizmom, nacizmom, v katerem sem videl slej ko prej najnevarnejšega sovražnika humanistične ureditve sveta. Hočem reči: to obdobje mora biti zgodovinsko bolj iskreno, stvarno obdelano.

O politični terminologiji, ki jo uporabljajo referenti, bi bilo tudi vredno nekaj več govoriti. Omenim naj samo pogosto rabo besede »nacionalizem, nacionalističen« v referatu tovarišice Kacin Protifašistično gibanje v Julijski Krajini. Pod nacionalizmom, nacionalističnostjo razumemo danes navadno nekaj negativnega. To je večkrat sinonim za imperializem, šovinizem, je poviševanje svojega naroda nad drug narod, poudarjanje enotnosti naroda in slepota za razredna nasprotja v narodu, je zapiranje vase pred naprednimi tokovi od drugod, je tudi prenašanje sovraštva proti imperialističnim silam nekega naroda na vsakega pripadnika tega naroda. Ni pa nacionalizem v negativnem pomenu odpor, boj zatiranega, življenjsko ogroženega naroda proti zatiralcem, zavzetost, skrb za obstoj svojega naroda. Ni dovolj jasno, kaj referentka referata Protifašistično gibanje v Julijski krajini pod nacionalizem vselej misli.

O značilnostih, posebnostih Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja je bilo večkrat govora. Med vsemi navedenimi značilnostmi sem vendarle pogrešal močnejšega poudarka — mislim samo to: poudarka, ker omenjene so bile vse — posebno dveh značilnosti, posebnosti:

Tu je dejstvo poimenovanja brigad po nekaterih največjih slovenskih pesnikih in pisateljih: Prešernova, Levstikova, Cankarjeva, Gregorčičeva, Kosovelova brigada, torej dejstvo najožje povezanosti našega osvobodilnega boja s slovensko kulturo. Preneha ali na najmanjšo možno mero naj se zmanjša napetost med kulturo in politično usmerjenostjo slovenskega naroda in sicer v korist kulturne usmerjenosti.

Druga taka značilnost pa je v poudarjanju, da gradimo slovensko državnost, močnejšem, kakor je bilo na jugu poudarjanje graditve nove državne oblasti. Zakaj tako? Bili smo narod zamudnik — tako imenuje Slovence tudi Kardelj v knjigi Razvoj slovenskega narodnega vprašanja — in smo z graditvijo svoje oblasti šele dohajali druge narode. Le v Makedoniji je bilo nekaj podobnega. V tej zvezi bi opozoril tudi na premik v pomenu federacija. Pod federacijo smo razumeli med narodnoosvobodilnim bojem kar največjo samostojnost njenih sestavnih delov. Pozneje se je to spremenilo. Čisto formalno-pravno pojmovanje suverenosti federacije nad njenimi sestavnimi deli, samo po sebi sicer pravilno, omogoča poseganje v najrazličnejša individualna in avtonomna območja. Zmagovati začena nad širokim političnim pojmovanjem federacije med osvobodilno vojno. Kadar imamo opraviti s takimi tendencami, se spomnimo duha osvobodilne vojne pod vodstvom Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Peter Šobar

Svoje besede bom navezal na obravnavanje tovariša Štoke. V referatih, ki smo jih slišali na tem znanstvenem posvetovanju o življenju ljudi našega naroda v preteklosti in o ustanovitvi Osvobodilne fronte pred 25 leti, je bilo veliko povedanega. Ob referatih in dokumentih o tej dejavnosti pa si ne morem kaj, da ne bi v bogato, neizčrpno zakladnico boja našega naroda dodal

še nekaj. Referati namreč niso omenili naših delovnih ljudi, Slovencev in Jugoslovanov, ki so pred letom 1941 živeli v tujini po vsem svetu kot ilegalni ali legalni izseljenci. To so bili ljudje malega slovenskega naroda in drugih jugoslovanskih narodov, ki so v letu 1941, ko so fašistični okupatorji raztrgali domovino na kose, izgubili še tisto rahlo vez in ljubezen, ki so jo do tedaj imeli z njo. Ko je fašizem razkosal Jugoslavijo, so ti naši ljudje v tujini zgubili vse vezi, ki so jih vezale na rodni dom. Zavest teh ljudi po vsem svetu pa govori o tem, da domovine niso pozabili, pač pa so globoko občutili vse, kar je zadelo naše narode pod udarci fašizma. Kako so ravnali v tujini, govorijo njihovi dokumenti in ime Louisa Adamiča. S temi besedami naj bo povedano vse, kar so čutili in storili za domovino in za Osvobodilno fronto v letih našega boja za osvoboditev. Mnenja sem, naj to naše zborovanje sprejme v vsebino preučevanja o delu in življenju Osvobodilne fronte tudi vprašanje dela in boja naših izseljencev v tujini. Ti ljudje so bili v resnici zvesti sinovi svoje matere Slovenije in njej so dali vse, kar so imeli, svoje srce in ljubezen. Zato v preučevanju življenja in boja Osvobodilne fronte ne moremo in ne smemo mimo njih.

Marijan Brecej

Želel bi dati tole pripombo h koreferatu tovariša Toneta Ferenca. Študija, ki se peča z analizo sestava kočevskega zbora, je brez dvoma zelo važna, saj gre za najpomembnejši dogodek v razvoju slovenske državnosti. In zato ni vseeno, kakšno karakteristiko nosi kočevski zbor, se pravi, kdo so konkretno bili odposlanci, ki so ga sestavljali. Mislím pa, da je treba to študijo dopolniti. Na določenem delu Slovenije so bile izvedene neposredne volitve odposlancev kočevskega zbora; vojska je poslala svoje zastopnike, podjetja, bolnišnice, ustanove so prav tako volile svoje delegate. Vprašanje pa je bilo za tisti del Slovenije, na primer za Štajersko in še nekatere druge predele, kjer neposrednega zastopstva ni bilo mogoče v celoti uresničiti. Zato mislim, da je treba ocenjevati zastopstvo Slovenije v teritorialnem smislu na kočevskem zboru ne samo s stališča, koliko odposlancev je neposredno prišlo s teh območij, ampak da je treba imeti pred očmi dejstvo, da je takratno novomeško okrožje, ki je poslalo 165 poslancev, predstavljalo tisti del osvobojenega ozemlja, kjer so bile osredotočene mnoge civilne, politične in vojaške ustanove. V njih je bilo veliko političnih in vojaških delavcev iz vse Slovenije. In med temi 165 poslanci iz novomeškega okrožja je bilo mnogo takih, ki so dejansko predstavljali takrat še okupirana območja Štajerskega in nekaterih drugih predelov Slovenije. To so bili ljudje, ki so izšli iz boja in političnih organizacij iz teh predelov in na ta način bili dejansko predstavniki tamkajšnjega ljudstva, čeprav so bili izvoljeni za kočevski zbor kot odposlanci novomeškega okrožja. Taka dopolnitev se mi zdi potrebna zato, da se zgodovinsko dokumentira kočevski zbor kot dejansko zastopstvo celotnega slovenskega naroda.

Tovarišice in tovariši! Pri našem delu na posvetovanju pogrešam tole: v nobenem referatu ni bilo omenjeno območje, na katerem so tudi rasle osnove za narodno in politično enotnost, spričo katere je lahko potem nastala Osvobodilna fronta. Mislim namreč območje, ki je imelo tudi svoje kulturno središče in žarišče, ki je bilo gospodarsko močno in kjer je bilo politično življenje živo in živahno, namreč območje s središčem Maribora. Govorili smo o razdobju med obema vojnama predvsem v Ljubljani in na njenem območju, menim pa, da so se zelo značilne pomembne stvari za slovensko ljudstvo, njegovo enotnost in politiko dogajale tudi na območju Maribora in v njegovem zaledju.

Govorim nepripravljen, iz spomina. Pomembno je, kar se je zgodilo v jeseni 1918 in v letu 1919 do koroškega plebiscita, namreč to, da se je takrat proti neposredni prepovedi slovenske vlade zbralo okrog 4000 ljudi in da so to bili viničarji, želarji, kmečki sinovi in delavci ter študentje, večina šele komaj absolvirani dijaki, ki so med vojno dobili oficirski čin, peščica aktivnih slovenskih oficirjev, ki so se pod Maistrovim vodstvom organizirali kot Maistrovi borci, zavzeli Maribor, ga držali, osvojili z orožjem nemško Radgono in držali vso severno mejo do Velikovca. Mislim, da je to pomembna zadeva, zakaj slovensko ljudstvo je tudi tedaj pokazalo voljo za ceno lastnega življenja braniti slovensko zemljo in jo pridobiti za novo Jugoslavijo. Vsi ti ljudje so pričakovali boljšega kruha, kakor pa so ga imeli v Avstriji in kakor bi ga mogli pričakovati od nove nemške Avstrije. To ni bila nacionalistična zadeva. Ves ta čas so bili vsi Slovenci eno in strankarski boj je popolnoma prenehal. To bi bilo treba preiskati in ob takihle prilikah, ko govorimo o vseh teh stvareh, tudi o tem govoriti. Rad bi opozoril tudi na to, da se je takrat avstrijska socialnodemokratska stranka postavila na nemško stran, da je socialnodemokratska organizacija takrat v Mariboru bila nemška. Tam niso znali govoriti slovenski, če pa si to poskusil, so te imenovali »ein windischer Kerkeler«. Takrat je nemškemu občinskemu svetu uspelo pridobiti to nemško socialnodemokratsko stranko s tem, da je pridobil vodjo mariborskih socialnih demokratov Hansa Suppanza, katerega starši so živeli nekje blizu Maribora kot želarji, da je postal podžupan zato, da bi obvarovali to ozemlje za nemško Avstrijo. Pod njegovim vodstvom so celo železničarji štrajkali zaradi tega, da bi obvarovali »die deutschen Belange«, kakor so rekli nemškim interesom, in da so potem slovenski železničarji s pomočjo ljubljanskih ta politični štrajk zlomili s tem, da so sami začeli voziti na železnici. Štrajk se je končal tako, kot se je začel, brez uspehov. To je važno, saj je potem bila ustanovljena jugoslovanska socialnodemokratska stranka in smo imeli v Mariboru takrat kar dve socialnodemokratski stranki. To so pomembne stvari za nadaljnji razvoj. Potem se je razvijalo politično življenje, ki je bilo izredno živahno med obema glavnima političnima strankama. Vmes so se neprestano pojavljale raznovrstne politične skupine in akcije. Nastalo je komunistično gibanje, ki se je zlasti med mladino zelo razbohotilo in potem bilo predmet mnogih sodnih procesov. Tako je nastajal na severu položaj, spričo katerega so Nemci čutili potrebo takoj po okupaciji izseliti toliko ljudi. Zakaj so jih izseljevali? Zakaj so streljali toliko talcev? Tam jih je bilo ustreljenih največ, med njimi so čudoviti primeri junaštva kot sta na primer naša komunistična tovariša Klavora in Šlander. Legendaren primer junaštva je smrt borcev Pohorskega

bataljona in drugih. Tudi te stvari bi bilo treba raziskovati in vključiti v razpravljanje tam, kjer govorimo, kako je nastala enotnost slovenskega ljudstva.

Še na tole bi opozoril. Ude je že nekaj omenil o tem. Zadnja leta pred vojno smo v Mariboru skušali na neki skupni osnovi najti enotnost ne glede na politično pripadnost zaradi velikega vplivanja nacionalnega socializma, ki ga je bilo ob meji zelo močno čutiti. Organizirane so bile skupne akcije in izvedene zlasti tedaj, ko so začeli zažigati kresove ob Hitlerjevem rojstnem dnevu. Takrat smo se Mariborčani dogovorili, da bomo tako skupno osnovo ustanovili medstrankarsko, da ne bomo prirejali samo takih akcij, ampak da bomo skupno ustanovili gibanje, ki bi naj ugotovilo narodni kataster ob meji. Vsi v Mariboru so bili za to, klerikalci pa so iz Ljubljane dobili nalog, naj se ne združujejo z drugimi, češ da vodijo vso politiko tudi na Štajerskem.

To sem hotel pripomniti k vsem referatom, hkrati z željo, naj se tovariši, ki raziskujejo ta vprašanja, lotijo tudi tega. Sodim, da so na tistem področju tudi še neraziskani arhivi, ki bi bili zanimivi za zgodovino naše ljudske oblasti in Osvobodilne fronte, zakaj to delo ne bi smelo ostati omejeno samo na osrednje območje Slovenije.

Marija Oblak-Čarni

Viri za zgodovino Osvobodilne fronte

Viri za zgodovino narodnoosvobodilnega boja nosijo po svoji vsebini in obliki pečat dobe, v kateri so nastali. To so preostanki revolucionarnega obdobja, njih vsebina priča o rasti naše ljudske oblasti, ki se je porajala in rasla v dobi okupacije. Zaradi posebnih okoliščin (vojna, ilegalnost) pri nekaterih dogodkih sploh ni smelo biti napisano ničesar, često pa je bilo treba že obstoječe gradivo uničiti.

Vendar velja za raziskovalca, ki obravnava vprašanja iz obdobja NOB, v našem primeru Osvobodilno fronto, enako kot za raziskovalca nove dobe sploh, da ima na voljo dosti več virov, kakor raziskovalci starejših obdobj. Izjema je začetno obdobje narodnoosvobodilnega boja.

Zasluga za to, da je zbrano in ohranjeno toliko gradiva, gre vodstvu narodnoosvobodilnega boja, ki je za arhiv ves čas skrbelo. Že ob italijanski kapitulaciji so začeli zbirati na osvobojenem ozemlju gradivo, predvsem okupatorskega izvora, z namenom, da pri IOOF osnujejo zgodovinski arhiv osvobodilnega gibanja v Sloveniji. Med nemško ofenzivo se je ohranil le del tega, kar so zbrali in skrili v okolici Novega mesta in Kočevja.¹ Nadaljnje priprave za ustanovitev arhiva NOB je opravil januarja 1944 ustanovljeni znanstveni institut pri IOOF (kasneje preimenovan v znanstveni institut pri predsedstvu SNOS). Ta je imel nalogo, »... da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje naša narodnoosvobodilna borba v sedanosti in pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami«. ² Znanstveni institut, ki ga je vodil dr. Fran Zwitter, je začel ustanavljati svojo knjižnico in arhiv. V knjižnici, ki so ji partizanske tehnike in tiskarne pošiljale dolžnostne izvode, si je ustvaril bogato zbirko partizanskega tiska. Na številnih sestankih, ki jih je skliceval, so sodelovali tudi zastopniki odsekov predsedstva SNOS in oddelkov glavnega štaba ter skupno razpravljali o zbiranju in zavarovanju arhivskega gradiva na Slovenskem.³ Na podlagi teh razgovorov so izdali okrožnice in odloke, ki so pripravili tla sistematičnemu zbiranju arhivov NOB in okupatorskih arhivov ter drugih kulturnih spomenikov.

Vodstvo instituta, ki je pravilno predvidevalo, da ob osvoboditvi naše lokalne oblasti ne bodo mogle posvetiti arhivskemu gradivu dovolj skrbi, je naročilo sodelavcem, naj na terenu evidentirajo publikacije in arhive, ali vsaj zapisujejo osebe, ki so vedele zanje, in kraje, kjer so jih shranili.⁴

¹ Tone Ferenc, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje navajam Prispevki) 1960, št. 1, str. 332 sl.

² Arhiv IZDG, NOB fasc. 438.

³ Arhiv IZDG, NOB fasc. 50, fasc. 499.

⁴ Arhiv IZDG, NOB fasc. 453.

Januarja 1945 je predsedstvo SNOS na predlog instituta izdalo odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških in kulturnih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti.⁵ Ta odlok je imel velik pomen tudi v zvezi z dokumenti narodnoosvobodilnega boja, ker je dal pravno osnovo, da je bilo mogoče zaščititi publikacije, arhive in druge predmete dokumentarnega značaja, ki so nastali bodisi v našem gibanju samem, ali pa so izhajali od okupatorjev in domačih izdajalcev ter imajo za nas političen, pravni in zgodovinski pomen.⁶

12. marca 1945 je razposlala osrednja pisarna odsekov pri predsedstvu SNOS okrožnico vsem odsekom, naj pazijo na arhivski material. Arhiv, ki ga ne rabijo več, naj oddajo osrednji pisarni, da ga bo oddala institutu v trajno aličasno hrambo.⁷ Skupno okrožnico s podobno vsebino sta poslala vsem pokrajinskim in okrožnim narodnoosvobodilnim odborom in odborom OF ter načelstvom narodne zaščite še odsek za notranje zadeve in odsek za prosveto pri predsedstvu SNOS.⁸

Po osvoboditvi je institut zbiral predvsem gradivo političnih in oblastnih organov. Gradivo vojaških enot je zbiral zgodovinski oddelek glavnega štaba in pozneje štaba IV. armade. Z odlokom generalštaba jugoslovanske armade z dne 7. avgusta 1945 so tudi to gradivo predali institutu.⁹ Nato je institut nadaljeval z zbiranjem vsega gradiva iz dobe narodnoosvobodilnega boja.

Prva leta po osvoboditvi so bili člani instituta preobremenjeni z zbiranjem arhivskega gradiva in ga sproti niso mogli urejati. Vodilo jih je načelo, da je treba čim več gradiva zbrati, preden bo uničeno. Del gradiva, ki je prihajalo v institut, je bil dalj časa v bunkerjih ali zakopan, stlačen v vrečah, moker in plesniv. Nekateri arhivi so bili med seboj pomešani. Delo članov instituta je bilo predvsem v tem, da so opravili prva zaščitna dela. Ko je bilo že večina gradiva zbranega, so začeli s prvo stopnjo urejanja. Poskušali so rekonstruirati fonde in jih namestiti v omare in na police v nekem smiselnem in kronološkem redu. Ker ni bilo časa za podrobnejši študij gradiva, je bilo večkrat kršeno provenienčno načelo. Žal, da člani instituta niso vodili akcisijske knjige, ali vsaj nekega popisa, na osnovi katerega bi bilo danes mogoče popraviti nekatere napake, tudi pri partizanskem gradivu, ki večkrat ni bilo protokolirano in je brez vsakih oznak. Razumljivo je, da prvi delavci v institutu v silni vnemi, da rešijo, kar je bilo mogoče rešiti, niso mogli misliti na kako popisovanje.

Ko so se prvi arhivarji v institutu lotili urejanja partizanskih arhivov, jih je vodilo tole načelo: »Kolikor je gradivo že urejeno po nekem redu, naj bi ta kolikor mogoče ostal, odpravile naj bi se le napake morebitne zamenjave iz ene skupine v drugo in dosledneje izpeljal kronološki red, če ne gre za stvari, ki po vsebini spadajo skupaj. Pri gradivu, ki je bilo popolnoma razsuto, pa naj bi ne uporabili načela delitve po vsebini, ker bi taka ureditev zahtevala neverjetno časa in delovnih moči. Uporabiti bi bilo treba tisti sistem, ki bi bil tehnično izvedljiv, zraven pa še praktično uporabljiv. Rzsuti akti naj bi se

⁵ Slovenski poročevalec, 27. I. 1945.

⁶ Fran Zwitter, Izvedba odloka Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških in kulturnih spomenikov, znanstvenih in kulturnih zbirk in prirodnih znamenitosti. Slovenski poročevalec, 27. I. 1945. Arhiv IZDG, NOB fasc. 499/I.

⁷ Arhiv IZDG, NOB fasc. 462/II.

⁸ Arhiv IZDG, NOB fasc. 462/II.

⁹ Arhiv IZDG, NOB fasc. 499/II.

uredili po naslovih, ki so akte izdali. V tem redu bi bilo pa brezpogojno treba vse akte urediti strogo po kronološkem redu. Izjeme bi mogla dovoliti le večja praktična uporabljivost.« Tako beremo v poročilu o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilnega boja iz leta 1947.¹⁰ Ta sistem, razen načina urejanja razsutih dokumentov, je v skladu z modernimi načeli arhivske službe. Fondi so praviloma ostali skupaj, čeprav včasih zelo nepregledni. To pa ni bila krivda arhivarjev, ampak dediščina okoliščin, v kakršnih so arhivi nastajali in bili hranjeni.

Gradivo so zlagali po organizacijski sestavi vojaških enot ter političnih in oblastnih organov. Gradivo partizanskega izvora so urejali po strukturi, kakršna je bila ob osvoboditvi. Ker so ga zbirali spočetka ločeno — gradivo vojaških enot je zbiral glavni štab, političnih in oblastnih organov pa institut — so obdržali delitev na vojaške in civilne fonde. Čeprav ta delitev ni najboljša, ker često ne vemo, ali je nek fond »vojaški« ali »civilni«, je ta kot najstarejša ohranjena v arhivu še danes.

Arhiv je ostal v sestavu znanstvenega instituta oziroma inštituta narodne osvoboditve do leta 1948, ko je prešel ob ustanovitvi Muzeja narodne osvoboditve v njegov sklop. Od ustanovitve inštituta za zgodovino delavskega gibanja leta 1959 je v njegovem sestavu.

V arhivu tega inštituta je zbrana večina gradiva za zgodovino narodne osvoboditve in ljudske revolucije na področju vse Slovenije. Fond CK KPS in deli fondov pokrajinskih partijskih vodstev ter nekaj drugih provenienc so bili po osvoboditvi predani arhivu CK ZKS, kjer so tudi danes. Kolikor pa arhivsko gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja ni zbrano v arhivu inštituta in arhivu CK ZKS, ga zbirajo tudi lokalni muzeji ljudske revolucije ali narodne osvoboditve ali pa ustrezni oddelki pri lokalnih muzejih kompleksnega tipa. Osnovo teh zbirk sestavlja v večini primerov gradivo, ki so ga zbrali okrajni ali krajevni odbori Zveze borcev NOV ter ga izročili muzejem, ko so ti začeli ustanavljati oddelke NOB. Čeprav ni pomen teh zbirk gradiva v muzejih majhen, predstavljajo po obsegu le manjše ali celo neznatne količine gradiva. Izjema je edino arhivski oddelk Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru, ki ima zaokrožene arhivske fonde in po obsegu in pomenu obsežnejše gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja. Precej gradiva vojaškega izvora s področja Slovenije, tako partizanskega kot okupatorskega, je v vojnogodovinskem inštitutu v Beogradu, gradivo okupatorja pa je tudi v nekaterih arhivih v tujini.

Ne bom naštevala posameznih arhivskih fondov, ki pridejo v poštev za študij zgodovine Osvobodilne fronte, ker bo to raziskovalec našel v Vodniku po arhivih Slovenije,¹¹ ki ga je decembra preteklega leta izdalo Društvo arhivarjev Slovenije. Opozorila bi le, katero gradivo je ohranjeno, katero bi prišlo v poštev, pa ni ohranjeno, in podala kratko informacijo o dopolnilnih zbirkah, ki v Vodniku niso upoštewane.

Glede na čas nastanka delimo vire na dve skupini: primarne in sekundarne vire.¹²

¹⁰ France Škerl, Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilne borbe. Zgodovinski časopis 1947, št. 1—4, str. 165.

¹¹ Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965.

¹² Bogo Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana 1960, str. 249 sl.

Med primarne vire štejemo spise, avtobiografske vire (dnevnike, poročila, pisma), publicistične vire (periodični in enkratni) in fotografije.

Sekundarni viri, ki so zbrani v tako imenovanih dopolnilnih zbirkah so spomini in pričevanja ter partizanska topografija. V dopolnilnih zbirkah so navadno tudi mikrofili.

Primarni viri

Arhivsko gradivo — s tem označujemo navadno spise in avtobiografske vire.

Partizanski arhivski fondi. To gradivo je vodilnega pomena kot vir za zgodovino Osvobodilne fronte. Zaradi njegove specifičnosti se sreča arhivar pri njegovi obdelavi z vrsto posebnosti, ki zahtevajo posebne prijeme. Te posebnosti niso nezanimive tudi za zgodovinarja raziskovalca. Naj kratko orišem glavne značilnosti njegovega nastajanja. Partizanska administracija je bila v začetku skromna. Dopise je bilo lahko najti, zato ni bilo treba delovodnikov, niti kakšnega drugega popisa dopisov. Gradivo so sproti zakonspirirali, najpogosteje zakopali. Gradivo enot in odborov, ki so bili takrat slučajno na istem kraju, so zakopali skupaj. To je primer za gradivo najvišjih organov CK KPS, IOOF in glavnega poveljstva. Na ta način je npr. ostal pri fondu CK KPS del fonda IOOF, in to del, ki je nastal v Dolomitih leta 1942. Pomešanost gradiva različnih provenienc, ki je še pogostejša pri gradivu organov nižjih stopenj, si moremo razložiti tudi s tem, da je nek vojaški funkcionar postal funkcionar okrožja, nato pa član odseka pri pokrajinskem odboru. S seboj je prinesel arhiv, ki je nastal med njegovo prejšnjo funkcijo. Za tako gradivo je danes težko določiti, komu je pripadalo, pri kakšnem odboru, enoti, posamezniku je nastalo.

Administracija se je izpopolnjevala in dosegla zlasti pri najvišjih oblastnih, političnih in vojaških organih na osvobojenem ozemlju dovršeno urejenost, vendar so nastajali arhivi do osvoboditve tudi na ozemlju, ki ga je ves čas kontroliral okupator.

Enotna struktura pri tem arhivu je težko dosegljiva zaradi načina prvotne ureditve in hranjenja, specifičnosti in tudi zato, ker je bilo v prvih letih po osvoboditvi najvažnejše gradivo zbrati in ga zaščititi. Rekonstrukcija prvotne ureditve je bila drugotnega pomena. O fondih v pravnem pomenu besede je moč govoriti le pri gradivu organov višjih stopenj. Pri drugih je možno vezati pojem fonda kvečjemu na določeno organizacijsko teritorialno enoto, ne glede na vrsto tvorca gradiva (partija, Osvobodilna fronta, narodna zaščita itd.); po vrstah tvorcev, gradiva navadno ni mogoče ločiti.

Kot smo videli, se je vodstvo osvobodilnega gibanja v polni meri zavedalo pomembnosti arhivskega gradiva in je svoje arhive skrbno čuvalo. Zato ni slučaj, da ohranjeno gradivo najvišjih političnih, oblastnih in vojaških organov CK KPS, IOOF in glavnega poveljstva seže najdalj nazaj, v leto 1942. Kljub vsej skrbi, je starejše gradivo sovražnik odkril in zaplenil. Dne 9. decembra 1941 so italijanske vojaške oblasti odkrile in zaplenile v Ljubljani v Podmilščakovi ulici 19 in na Aljaževi cesti 6 arhiv, ki sta ga hranila Tone Tomšič in Miha Marinko. Za izgubljen imamo danes arhiv CK KPS in glavnega poveljstva, ki je bil maja 1942 zakonspiriran pri Valentinu Petaču v Obrjih pri Polju, ker so padli vsi, ki so zanj vedeli. To sta bili registraturi iz leta 1941 do maja 1942. Arhivi, ki so jih Italijani zaplenili decembra 1941, so le nekaki

osebni arhivi, ki sta jih hranila Tone Tomšič kot organizacijski sekretar CK KPS in Miha Marinko kot komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Kratek popis decembra 1941 zaplenjenih aktov je ohranjen pri spisih o procesu proti Tonetu Tomšiču.

Med italijansko ofenzivo poleti 1942 je bil uničen del arhiva CK KPS, IOOF in glavnega poveljstva od maja do sredine avgusta 1942. Neposredno pred ofenzivo so ta arhiv zakonspirirali v Rogu. Dne 23. avgusta so ga Italijani našli in delno sežgali. Nekatero dokumente so ohranili in jih prevedli. Nekaj teh prevodov je danes v arhivu CK ZKS.

Najstarejšo sklenjeno registraturo imata CK KPS in glavno poveljstvo oziroma glavni štab, in sicer od poletja 1942 dalje. To je dragocen vir za rekonstrukcijo organizacije in delovanja tako vojske kot odborov in komitejev. Pri tem fondu je tudi delček registrature izvršnega odbora iz leta 1942, ko je bil v Dolomitih. Iz jeseni 1942 (oktober—december) je ohranjen tako imenovani Kardeljev arhiv, ki ga je imel Kardelj kot član politbiroja CK KPJ in vrhovnega štaba. Obsega 290 dokumentov; priključena mu je mapa z radijskimi vestmi od 13. oktobra do 6. decembra 1942 ter 21 resolucij ob smrti Toneta Tomšiča in proti beli gardi iz aprila in maja 1942. Dragocena so njegova pisma vrhovnemu štabu in CK KPJ z analizami osvobodilnega boja na Slovenskem.

Arhiv IOOF seže tudi v leto 1942, sklenjena registratura pa se začne z aprilom 1943, ko je vodstvo prišlo na Rog. Dragocen vir so popolni zapisniki sej IOOF od 23. aprila 1943 do 10. julija 1945.

Ohranjena sta sejna zapisnika posvetovanja aktivistov OF na Pugledu ob priliki izjave treh skupin 28. aprila 1943 in zбора odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. do 3. oktobra 1943.

Februarja 1944 po prvem zasedanju SNOS je prišlo do ločitve spisov političnega in oblastnega značaja. Dobro so ohranjeni fondi predsedstva SNOS, odsekov, komisij, znanstvenega instituta, denarnega zavoda, Radia OF, uredništev časopisov in drugo.

Od pokrajinskih partijskih komitejev ima najbolje ohranjeno registraturo PK oziroma ObKom KPS za Slovensko Primorje, in sicer že od poletja 1942. Nekoliko pozneje, konec 1942, se začne registratura PK oziroma ObKom KPS za Gorenjsko, ki je prav tako dobro ohranjena. Pokrajinska (oblastna) komiteja za Koroško in Štajersko imata manj gradiva, PK (ObKom) za Koroško ima registraturo od začetka leta 1944, PK za severno Slovenijo, kasneje PK (ObKom) za Štajersko, od januarja 1943.

Od pokrajinskih odborov OF ima največ gradiva POOF za Primorsko in sicer od druge polovice 1942. leta dalje. Tudi POOF in pokrajinsko poverjenišvo IOOF za Gorenjsko imata precej gradiva, POOF za Štajersko ima nekaj gradiva iz let 1944 in 1945, dočim POOF za Koroško nima ničesar. V osrednji Sloveniji teh pokrajinskih organov ni bilo. Okrožja so bila vezana na CK KPS in IOOF prek poverjeništev. Pri registraturi CK KPS je ohranjeno gradivo poverjeništev za okrožji Novo mesto in Notranjsko iz let 1942—1943.

Največ gradiva je ohranjeno za okrožja, vendar šele od leta 1943 dalje. Samo gradivo kočevskega okrožja seže do sredine leta 1942. To gradivo je eden najpomembnejših virov za raziskovanje problematike prvega osvobodjenega ozemlja. Za ljubljansko okrožje so ohranjena dokaj popolna blagajniška potrdila in obračuni za leto 1942 in 1943, nekaj celo iz konca leta 1941. Študij

teh, nekoliko nenavadnih, običajno šifriranih drobnih listkov nam da delno sliko organizacije Osobodilne fronte v Ljubljani. Okrožja na Dolenjskem in Notranjskem imajo gradivo od druge polovice 1943, okrožja na Primorskem od začetka 1943 dalje, enako okrožja na Gorenjskem. Okrožja na Štajerskem in Koroškem imajo malo gradiva in to šele iz let 1944—1945.

Gradiva okrajnih-rajonskih in krajevnih-terenskih odborov je manj. Za Notranjsko in Dolenjsko je ohranjeno gradivo 16 okrajev in 2 krajevnih odborov iz let 1943—1945. Izjema je gradivo rajona Sv. Križ pri Kostanjevici, ki seže do avgusta 1942. Na Primorskem je ohranjeno gradivo 20 okrajev, in to iz let 1943—1945, na Gorenjskem 19 okrajev iz let 1943—1945, na Štajerskem pa nekaj gradiva 6 okrajev iz let 1944—1945. Gradiva okrajev za Koroško ni.

Ohranjen je fond pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo od leta 1943 do 1945, malo pa je gradiva za organizacije ustanovljene v okviru Osobodilne fronte, to je Mladinske Osobodilne fronte, dne 20. januarja 1943 preimenovane v Zvezo slovenske mladine, in AFŽ, dne 21. januarja 1943 preimenovane v SPŽZ. Zlasti slabo je ohranjeno gradivo obeh glavnih odborov. Več je gradiva po pokrajinah, zlasti za Primorsko in Gorenjsko.

Sorazmerno bogato je gradivo vojaških enot in ustanov. Seže do pomladi 1942. Iz leta 1941 je ohranjen le partizanski zakon, ki ga je izdalo glavno poveljstvo julija 1941 in nekaj zapiskov iz prvih čet. Spomladi 1942 se je s silnim porastom partizanske vojske pomnožilo tudi arhivsko gradivo. Precejšnje je število dokumentov odredov in grup odredov iz leta 1942. V njih najdemo podatke o partijskih in frontnih organizacijah na terenu, kajti v začetku je bila povezava med vojsko in terenom izredno tesna.

Z rastjo in vedno popolnejšo organizacijo narodnoosvobodilne vojske se je množilo tudi arhivsko gradivo. Zlasti po italijanski kapitulaciji je arhiv hitro rasel. Obstoj stalnih osvobojenih ozemelj in nastanek večjih formacij, divizij in korpusov je zahteval redno dopisovanje. Obsežno je ohranjeno gradivo glavnega štaba in njegovih oddelkov. Prav tako dobro je ohranjeno gradivo IX. korpusa in njegovih divizij. VII. korpus z divizijami, zlasti pa IV. operativna cona in XIV. divizija pa so izgubili mnogo gradiva v sovražnih ofenzivah. Najmanj gradiva je ohranjeno za brigade, kar je razumljivo glede na to, da so bile stalno na pohodih in v spopadih s sovražnikom. Največ gradiva imajo Gregorčičeva, Bazoviška, Kosovelova in Vojkova brigada, najmanj pa brigade XIV. divizije. Popolnejši so fondi odredov. Ti so se zadrževali na določenem ozemlju in so si arhive laže ohranili.

Posebno dragoceno gradivo so dnevniki posameznih borcev in komandantov.

Glede arhiva okupatorske vojske, upravnih ustanov ter političnih organizacij v Sloveniji moremo ugotoviti, da so najbolj ohranjeni italijanski arhivi, nemški dosti slabše, arhivov madžarskega okupatorja sploh nimamo. Italija je na naših tleh kapitulirala. Podobno tudi Nemčija, vendar so imeli nekateri nemški uradi, ki so delovali na slovenskem ozemlju, sedeže izven njegovih meja. Arhive uradov, ki so bili pri nas, zlasti višjih, so še pred kapitulacijo odpeljali s slovenskega ozemlja, ali jih uničili. Poleg tega je arhiv še danes marsikje zgubljen, ker ob osvoboditvi ni bilo nikogar, ki bi zanj poskrbel in ga spravil.

Ob osvoboditvi je bilo v Ljubljani zaseženo tudi nekaj gradiva kontra-revolucionarnih enot in sicer del registrature organizacijskega štaba slovenskega domobranstva in dobro ohranjena registratura štaba šolske skupine na Ta-

boru, ki je imela tam svoj sedež, na bivši Bleiweisovi cesti 13 (danes Prešernova) pa registrature nekaterih oddelkov pokrajinske uprave.

Po načinu nastanka in hrambe se okupatorski arhivi in arhivi kontrarevolucije razlikujejo od partizanskih. Nastali so v urejenem poslovanju, posamezni spisi so protokolirani in zloženi po določenih načrtih. Tu se prvotna ureditev praviloma da vzpostaviti, celo pri zelo fragmentarno ohranjenih fondih.

Po pomembnosti je na prvem mestu arhiv italijanskega okupatorja. Ohranjeni so deli registratur italijanskih osrednjih vojaških oblasti, oblastnih in političnih ustanov za »ljubljsko pokrajino«.

Za preučevanje sistema italijanske okupacije in italijanskih zločinov proti Slovincem so najpomembnejši fondi oblastnih organov, med njimi na prvem mestu fond visokega komisariata. V arhivu inštituta imamo gradivo njegovega kabineta, drugo je v arhivu Slovenije v Ljubljani. Ohranjeno je nekaj arhiva okrajnih glavarstev in občin.

Za preučevanje bojev je najpomembnejši fond XI. armadnega zbora, ki je deloval na področju Slovenije, zlasti operacijski in informativni oddelek z obilico prevodov zaplenjenih partizanskih dokumentov. Manj popolni so fondi divizij. Precej gradiva vojaškega izvora je v vojnogodovinskem inštitutu v Beogradu.

Ohranjena je registratura kvesture (polijskega ravnateljstva) v Ljubljani in registratura karabinjerskih postaj, kjer najdemo informacije in poročila o voditeljih narodnoosvobodilnega gibanja (tiralice), kot tudi o političnih organizacijah in posameznih akcijah v letih 1941—1943.

Popolnoma je ohranjen fond italijanskega vojaškega vojnega sodišča II. armade v Ljubljani, ki je delovalo od novembra 1941 do kapitulacije Italije. Fond je odličen vir, saj so Italijani javljali sodišču o vsakem še tako majhnem napadu, četudi niso poznali imen napadalcev. V njem najdemo kot »corpora delicti« številne originalne partizanske dokumente, tiske in podobno.

Ohranjeno gradivo političnih strank PNF, mladinske organizacije GILL, gradivo inštituta za kulturo v Ljubljani in fašističnega tiskovnega urada je za zgodovino Osvobodilne fronte manj pomembno.

Nemški fondi so po količini obsežnejši od italijanskih, vendar jih po pomenu ne dosegajo. Gradivo nemških osrednjih oblastnih, političnih, policijskih in orožniških organov ni ohranjeno niti za Gorenjsko in Štajersko od leta 1941 niti za »ljubljsko pokrajino« in Primorsko po letu 1943. Nimamo registratur šefov civilne uprave, višjega vodje SS in policije ter njegovega vodstvenega štaba za uničevanje band, poveljnika redarstvene policije »Alpenland«, komandantov orožništva za Koroško in Štajersko, orožniških glavarstev v Kranju, Mariboru in Celju, komandantov varnostne policije in varnostne službe.

Najpomembnejši so za zdaj fondi policijskih in orožniških ustanov. Čeprav imamo pri nas le gradivo ustanov nižjih stopenj, vsebujejo ti fondi važna navodila, okrožnice in povelja višjih policijskih oblasti. Najpomembnejša v teh fondih so poročila o položaju ter podatki o organizaciji in ukrepih ustanov redarstvene policije, predvsem orožništva proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Za preučevanje sovražnikovih političnih ukrepov proti slovenskemu ljudstvu in njegovemu osvobodilnemu gibanju so pomembni fondi nemških političnih organizacij, Štajerske domovinske zveze na Štajerskem in Koroške ljudske zveze ter NSDAP na Gorenjskem. Registratur obeh osrednjih organizacij za

Gorenjsko nimamo, ohranjen je del registrature zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. To gradivo je po pomembnosti takoj za fondi varnostne policije in varnostne službe, ker da dober vpogled v razmere, razpoloženje, partizansko in nemško dejavnost na področju spodnještajerskega in hrvaškega obmejnega pasu. Vsebuje poročila o položaju v »ljubljski pokrajini«. V registraturi je vloženo mnogo zaplenjenega partizanskega tiska iz leta 1941—1944. Od okrožnih vodstev je ohranjeno malo gradiva, še manj je gradiva krajevnih skupnosti obeh organizacij.

Gradivo polvojaških organizacij, wehrmannschafta obeh omenjenih zvez, je pomembno predvsem za preučevanje oboroženega boja. Na Štajerskem so wehrmannschaft vsa štiri leta uporabljali za protipartizanske akcije, medtem ko na Gorenjskem nikoli. Arhivsko gradivo je za Štajersko dosti manj popolno kot za Gorenjsko.

Skupina fondov nemških oblastnih organov na Gorenjskem in Štajerskem je najboljše. Nimamo sicer nobene od registratur šefov civilne uprave, pač pa je nekaj dobro ohranjene registrature deželnih svetnikov za Gorenjsko in Štajersko in nekaj drobcev občinskih registratur. V teh fondih je največ upravnih zadev, poleg pa so tudi poročila o partizanskem gibanju, podatki o ukrepih za utrditev nemštva, policijske, gospodarske zadeve ter zadeve obrambnega značaja.

Gradivo fondov vojaških enot ni obsežno, vendar je tudi pomembno za preučevanje narodnoosvobodilnega gibanja. Precej gradiva vojaških fondov hrani vojnogodovinski inštitut v Beogradu.

Za preučevanje nemške propagande proti narodnoosvobodilnemu gibanju dobro služi gradivo državnega propagandnega urada za Koroško — podružnica Bled iz let 1941—1944, za propagando na Primorskem in v Istri po letu 1943 pa gradivo jadranskega poveljstva »propagandne Standarte-SS »Kurt Egger« iz Trsta.¹³

Fondi kontrarevolucije. Iz ohranjenega fonda štaba šolske skupine je moč rekonstruirati vojaško organizacijo slovenskega domobranstva. Pomembna so »Dnevna poročila« in poročila »Gibanja partizanov« od februarja 1944 do aprila 1945. Obsežnejši so fondi nekaterih oddelkov pokrajinske uprave. Po pomembnosti je na prvem mestu fond informacijskega oddelka (prej propagandni oddelek). Ta je vodil vso obveščevalno in protikomunistično propagandno delo pod nadzorstvom nemških propagandnih oblasti. V fondu je ohranjeno precej partizanskega propagandnega materiala.¹⁴

Publicistični viri — partizanski tisk. Kot primarni vir je pomemben zlasti za prvo obdobje, ko ni pisanega gradiva.

Periodični tisk. Najprej je treba omeniti uradno glasilo Osvobodilne fronte Slovenskega poročevalca, katerega prva številka je izšla že maja 1941. Izhajal je vsa 4 leta (in do leta 1959). Avgusta 1941 je izšlo tiskano glasilo CK KPS Delo, ki je izhajalo tudi leta 1942. Dne 3. januarja 1943 je izšlo drugo glasilo KPS Ljudska pravica, ki je izhajalo potem vse do leta 1959. Mladina je imela svoje glasilo v Mladi Sloveniji, ki je začela izhajati novembra 1941 kot priloga Slovenskega poročevalca. Izhajala je tudi leta 1942, s 1. januarjem

¹³ Marija Knez-Bergant, Nemška okupatorska oblast na Gorenjskem in v Mežiški dolini ter njeni arhivi. Rokopis v IZDG.

¹⁴ Podatke o arhivskem gradivu sem dobila iz inventarnih seznamov arhivskega gradiva v inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Informacije o gradivu so mi dali tudi tovariši v arhivu CK ZKS in inštitutu za zgodovino delavskega gibanja.

1943 pa se je preimenovala v Mladino, glasilo Zveze slovenske mladine. Izhajala je do leta 1945 in še po osvoboditvi. Novembra 1942 je začela izhajati Delavska enotnost, glasiló glavnega odbora Delavske enotnosti. Leta 1941 in 1942 je izhajala osrednja kulturnopolitična in politična revija Osvobodilna fronta, katere prva številka je izšla novembra 1941.

To so glavne periodične publikacije, ki so izhajale skoraj vso dobo okupacije. Vojaške enote so imele svoja glasila.

Druga skupina so enkratne publikacije, brošure in tako imenovani drobni tisk (letaki in trosilni lističi), katere je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja izdajalo ob posameznih dogodkih. Zlasti letaki so spremljali vse važne politične in druge dogodke. Prek letakov sta partija in Osvobodilna fronta dajali smernice in obveščali. Razširiti jih je bilo mogoče v velikih količinah, zato se jih je dosti ohranilo. So pomemben in za začetek narodnoosvobodilnega gibanja večkrat tudi edini vir.

V našem inštitutu pripravljamo centralni katalog partizanskega tiska. Za zdaj so popisane brošure. Katalogiziranih je 1344 enot, v centralnem katalogu 1373 enot (leta 1945 je bilo v znanstvenem inštitutu zaznamovano 620 enot).

Pomemben vir je tudi okupatorski in kontrarevolucionarni legalni in ilegalni tisk. Bogato zbirko tega tiska hrani inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Fotografije so primarni viri in njihova vrednost je v tem, da so neposredne priče dogodkov, ki jih prikazujejo. Fotografije so v dokumentacijskem oddelku Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani. Osnova za bogato zbirko fotografij so bili fotoarhiv fotosekcije propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, fotosekcije pri odseku za informacije in propagando pri predsedstvu SNOS, Tanjug, raznih okupatorskih organizacij, agencij itd. Z zbiranjem so nadaljevali vsa leta po osvoboditvi in so doslej zbrali okrog 120 000 posnetkov. Po tematiki so poleg fotografij iz koncentracijskih taborišč in internacij, gradiva iz zavezniškega propagandnega fotoarhiva in sovražne propagande v glavnem partizanske fotografije iz vseh delov Slovenije in nekaj iz drugih republik.

Partizanske fotografije so urejene po organizacijskih shemah političnih in oblastvenih organov ter vojaških enot narodnoosvobodilnega gibanja.¹⁵

Sekundarni viri

Spomini. Za dobo, ko ni objektivnih virov, ali pa jih je zelo malo in so pomanjkljivi, so žive priče mnogo prispevale s svojimi napisanimi spomini. Enak prispevek so tudi zapiski, ki so jih izdelali ob njihovem pripovedovanju posamezni raziskovalci. Zbiranje teh virov bo mogoče še nekaj časa, kajti človeški spomin z leti peša, tudi vrste živih prič se redčijo.

Mnogo je tiskanih spominov v samostojnih publikacijah in najrazličnejših revijah in časopisih. Mnogo spominskih člankov je bilo napisanih ob raznih obletnicah. V to vrsto gradiva moramo šteti tudi občinske kronike, ki so jih največ na podlagi spominov in pričevanj izdale zgodovinske komisije občinskih

¹⁵ Milan Bevc, O delu in razvoju Muzeja narodne osvoboditve LRS od ustanovitve do danes. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS (dalje navajam Letopis) 1957, str. 157. Podatke so mi dali tudi tovariši v dokumentacijskem oddelku Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

odborov Zveze borcev.¹⁶ Precej neobjavljenega gradiva je v arhivih Zveze borcev v življenjepisih, prošnjah in izjavah borcev in aktivistov za priznanje posebne delovne dobe.

Netiskane spomine zbirajo in hranijo arhiv CK ZKS in inštitut za zgodovino delavskega gibanja ter lokalni muzeji.¹⁷

Partizanska topografija. Nastala je iz potrebe Zavoda za varstvo spomenikov po evidenci spomenikov NOB, ob upoštevanju, da so spomeniki NOB »vsi tisti objekti, ki so jih postavili NOV in POS, organizacije OF in ljudske oblasti ali pa so v tesni povezavi z NOB«. Gradivo na terenu so zbirale posebne ekipe, ki so jih pošiljali glavni odbor ZB Slovenije, Zavod za varstvo spomenikov in Muzej narodne osvoboditve. Gradivo se je do leta 1955 stekalo v Zavodu za varstvo spomenikov, pri referentu za varstvo spomenikov NOB. Leta 1955 je prevzel to delo Muzej narodne osvoboditve. Tedaj se je začel uveljavljati tudi izraz »partizanska topografija«. Sprejeli so potrebna gesla (nomenklature) za zaznamovanje spomenikov, ki so enotna za vso Jugoslavijo, in nastavili ustrezno enotno kartoteko. Podatke o odborih OF, sestankih in podobno najdemo pod geslom XVIII (Sedeži civilnih enot — političnih forumov) in ustrezno podskupino.

V naslednjih letih so posamezne ekipe zbrale podatke na terenu na precejšnjem delu slovenskega etničnega ozemlja (Zgornja Savinjska dolina, Dolomiti, Kras, Dolenjska, Bela krajina, Kočevska, Koroška onstran naše meje, Ribniška dolina, Babna polica — Prezid, dolina Kolpe). Lokalni muzeji (Brezice, Celje, Nova Gorica, Postojna, Ptuj, Slovenj Gradec, Škofja Loka, Tolmin) so zbirali gradivo za topografijo na svojem področju.¹⁸ Najbolje je urejena za Belo krajino in Poljansko dolino; gradivo za njuno topografijo je izšlo razmnoženo na ciklostil.

Doslej zbrano gradivo je v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani in lokalnih muzejih.

Zbirke mikrofilmov. V našem inštitutu za zdaj izpopolnjujemo arhivske fonde z mikrofilmi arhivskega gradiva, ki ga imajo drugi arhivi v Sloveniji (gradivo belokranjskega muzeja v Metliki, dolenjskega v Novem mestu in muzeja v Kamniku), in gradiva, ki se nanaša na Slovenijo v arhivih Jugoslavije (partizanski tisk v inštitutu za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu in italijanski arhivi v vojnogodovinskem inštitutu v Beogradu).

Gradivo v arhivih izven Jugoslavije so doslej popisovali in snemali na mikrofilm v večini primerov na podlagi zasebne pobude, predvsem z vidika potreb posameznih raziskovalcev.

V mikroteki je doslej 28 mikrofilmskih trakov iz National Archives USA Washington in 64 mikrofilmskih trakov iz arhivov v Zahodni Nemčiji in Poljski. To so predvsem mikrofilmi nemških okupatorskih arhivov. Na mikrofilm je posneto gradivo, ki je v Narodni in študijski knjižnici v Trstu (13 472 po-

¹⁶ Metod Mikuž, Pomembnost terenskega dela ekip Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in pisanja tako imenovanih občinskih kronik. Letopis 1958, str. 223 sl.

¹⁷ Za objavljene spomine glej France Škerl, Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959. Ljubljana 1962 in nadaljevanje: za leto 1960, Prispjevki 1962, št. 1; za leto 1961 in 1962, Prispjevki 1963, št. 1—2; za leto 1963, Prispjevki 1965, št. 1—2.

¹⁸ Olga Kastelic, O zbiranju gradiva za partizansko topografijo. Letopis 1957, str. 161 sl.

snetkov). Med drugim je v tej zbirki nekaj fasciklov gradiva odborov in organizacij OF v Trstu in okolici iz let 1942—1945.

Kolikor bo mogoče, bo treba v prihodnje sistematično zbirati na mikrofilm posneto gradivo v tujih arhivih. Gradivo, ki ga imamo, bomo na ta način najbrž lahko izpopolnili s fondi, za katere smo menili, da so izgubljeni. Doslej je znano, da je nekaj gradiva nemških centralnih državnih organov, ki bi služilo zlasti kot vir za dobo okupacije, v več arhivih v Nemčiji (Politisches archiv des auswärtigen Amtes, Bonn), deloma pa je bilo po končani vojni to gradivo prepeljano tudi v Združene države Amerike (zlasti tisto, ki je vojaške provenience).

Nemški fondi v depojih ameriške vojske so dosegljivi s pomočjo mikrofilmov, ki jih posreduje National Archives USA v Washingtonu. Obstajajo številni vodniki na mikrofilm posnetega gradiva.

OBJAVE GRADIVA

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI (borbe v Sloveniji), knjiga 1-12, 1952—1965 (slovenska in srbohrvaška izdaja).

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1 (marec 1941 — marec 1942), Ljubljana 1962; knjiga 2 (april—julij 1942), Ljubljana 1964; knjiga 3 (avgust—oktober 1942), Ljubljana 1966.

Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963.

Makso Snuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949.

Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1-2, str. 3—51.

Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2, str. 239—369.

Zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943, Ljubljana 1953.

Slovenski poročevalec 1938 in 1941. Ljubljana 1951, priredil in z opombami opremil France Škerl.

Delo, glasilo CK KPS 1941—1942, Ljubljana 1947.

Ljudska pravica, organ KPS, Ljubljana 1947.

Mlada Slovenija — Mladina, 1941 do 1943, Ljubljana 1946.

Delavska enotnost 1942—1944, Ljubljana 1953.

Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945 (kot II. del publikacije Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije):

I. knjiga (marec 1941 — november 1942), Ljubljana 1959;

II. knjiga (november 1942 — september 1943), Ljubljana 1961;

III. knjiga (september 1943 — februar 1944), Ljubljana 1963.

Gradivo za topografijo NOB Bele krajine, 1 snopič, Ljubljana 1959.

Gradivo za topografijo NOB Poljanske doline, 2 snopiča, Ljubljana 1959.

Bibliografije partizanskega tiska (navedene kronološko po letnicah izida; upoštevane niso bibliografije tiska po pokrajinah):

(Dušan Moravec) Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska I. Periodični tisk. Ob razstavi slovenskega osvobodilnega tiska aprila 1945. Izdala propagandna komisija pri IOOF.

(Jože Udovič) Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska. Slovenski zbornik 1945, str. 659—696. Tudi kot separat. Narejeno na podlagi gradiva zbranega v znanstvenem inštitutu.

Gradja za bibliografiju o narodnooslobodilačkoj borbi (knjige, brošure, listovi, časopisi i bilteni). Beograd 1948. Prvi bibliografski popis razširjen na celotno jugoslovansko ozemlje.

Gradja za bibliografiju jugoslovanske periodike. Zagreb 1955 (Anali Leksikografskog zavoda 2).

Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd 1964, za celotno jugoslovansko ozemlje.

Darja Ravnihar, Bibliografija letakov iz narodnoosvobodilnega boja za leti 1941 do 1942. Rokopis. v IZDG.

France Kimovec

Sklepne besede

Tovarišice in tovariši, prišli smo pred kraj. Sicer bi morali prebrati še informacijo o virih za zgodovino Osvobodilne fronte. Sporazumno z avtorico tega prispevka predlagam, da bi ga ne čitali. Na voljo pa je vsakomur, da o njem razpravlja. S tem je program našega posvetovanja izpolnjen.

Kot poslednji predsedujoči ne želim podajati običajne zaključne besede. Sodim, da je posvetovanje samo s svojo ravniyo dejansko ena takih storitev ob 25-letnici Osvobodilne fronte, da je najbrž preseгла obseg in mejo, ki smo si jo zastavili v začetku, ko smo se pravzaprav šele lotevali njegove organizacije. Prepričan sem, da vsi ugotavljamo, da je posvetovanje razkrilo marsikaj novega in dalo veliko novih pobud. Zato sem dolžan zahvaliti se avtorjem referatov in koreferatov ter vsem, ki so v razpravi prispevali k tehtnosti obravnavanja vprašanj. Poleg tega se mi zdi, da je treba ugotoviti izredno pomembno dejstvo, da nam je na tem posvetovanju uspelo precej posrečeno zbrati vse sile, ki lahko na tem področju združene vendarle v razmeroma kratkem času nekaj dosežejo in pokažejo.

Hkrati nam to posvetovanje nalaga veliko obveznost. V zvezi s tem želim razpravljalcem, ki so na posvetovanju pozivali na osvetlitev nekaterih nejasnosti, pojasniti da to posvetovanje seveda ni forum, niti ne politični, da smo dejansko združba raznih organizacij, ki so se povezale zato, da to posvetovanje priredimo. Odločeni smo glede na to, kakšne naloge izhajajo odtod, le-te seveda tudi potem vnaprej usklajeno reševati. Menim pa, da bi v bodoče na podlagi vsaj nekaterih prispevkov bilo morda smotno razvijati morebiti podobne manjše skupine tudi v naših pokrajinskih središčih, zakaj tam so vendar že tudi nekatere tovrstne ustanove. Kazalo bi na ta način razviti to našo dejavnost tudi v širino.

Nadalje je mimogrede več razpravljalcev omenjalo pedagoški vidik teh naših prizadevanj. Tudi ta je izredno važen. Zato sem še posebej dolžan izreči ponovno zahvalo vsem profesorjem in predavateljem zgodovine iz vseh krajev Slovenije, ki so se udeležili našega posvetovanja in na njem tudi vztrajali dva dni in pol. Prepričan sem, da bodo izkušnje, ki so jih tu pridobili, tudi koristno uporabili pri svojem delu.

Nadalje je treba poudariti, da se je glede objave gradiva treba disciplinirati: vse referate in koreferate, ki so bili razdeljeni, jemljite kot delovno kopijo. Vsak referent oziroma koreferent jo je pripravil pač v času, ki mu je bil na voljo. Kakršnegakoli objavljanja ali siceršnjega obnavljanja teh razprav ne more biti brez privolitve avtorja. Te stvari je treba seveda obravnavati z občutkom za podane misli in avtorjeve namene, ki jih je moral strogo omejiti na določen čas in prostor. Namen imamo, da bi vse gradivo, ki je bilo podano v obliki referatov, koreferatov in tudi obravnave, posebna komisija uredila in

sicer s pomočjo pripravljalnega odbora ali institucij, ki so se zedinile za pripravo posvetovanja. Pri tem bomo uporabili seveda tudi sestavke, ki jih morebiti tu nismo prečitali. Opozoril bi na primer samo na prispevek, ki ga je dal tovariš Jože Rus. Odrekel se je obravnavi, čeprav je dal prispevek, in ga ni prebral. Skratka, vse gradivo bo uporabljeno smiselno in smótrno in seveda tudi dognano, kolikor je na tej stopnji mogoče.

Nadalje se na kraju zahvaljujem tudi novinarjem, radijskim in televizijskim poročevalcem, ki so vendarle bili pozorni na naše posvetovanje in nam s tem v neki meri pomagali stopiti v širšo javnost. Eden izmed razpravljalcev je pravilno ugotovil, da so ta naša prizadevanja vendar že doslej dala lepe uspehe in da imamo dolgo vrsto zelo požrtvovalnih ljudi, ki so na tem raziskovalnem področju že veliko napravili, bili pa so preveč izolirani od javnosti. Takemu namenu bo služila, vsaj tako smo dogovorjeni, tudi posebna številka Naših razgledov, ki bo posredovala glavno vsebino našega znanstvenega posvetovanja. Ta objava bo seveda izven tega, da bomo gradivo kasneje pripravili za tisk z vso potrebno znanstveno dokumentacijo in na ravni, ki bo ustrezala posameznim avtorjem.

Na kraju moram izreči zahvalo tudi tehnični službi.

Če je bilo kaj narobe, prosim, da oprostite; kar je bilo pomanjkljivega, pozabite, kar pa je bilo dobrega, ponesite s seboj.

K A Z A L O

Predgovor uredništva	5
<i>Josip Vidmar</i> , Uvodne besede	7

I

<i>Franček Saje</i> , Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno	13
<i>Pero Damjanović</i> , O nekim momentima i etapama razvoja i o najvažnijim osobenostima Narodnog fronta u Jugoslaviji do rata	43
<i>Jože Šorn</i> , Nominalni porastek delavskih mezd in načini računanja draginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo	55
<i>France Kresal</i> , Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva	63
<i>Alenka Nedog</i> , Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937	77
<i>Franc Zadavec</i> , Svobodoumni in napredni katoliški književnik v desetletju pred Osvobodilno fronto	87
<i>Janko Liška</i> , Pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti	101
<i>Milica Kacin-Wohinz</i> , Protifašistično gibanje v Julijski krajini	117
<i>Tone Zorn</i> , Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921—1938	127
Obravnave (<i>Franjo Tuđman</i> , <i>France Klopčič</i> , <i>Ivo Juvančič</i> , <i>Mirko Stiplovšek</i> , <i>Viktor Smolej</i>)	133

II

<i>France Škerl</i> , Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941—1943)	149
<i>Boris Zihlerl</i> , Revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte	217
<i>Bogo Grafenauer</i> , Osvobodilna fronta — dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda	225
<i>Janko Pleterški</i> , Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije	233
<i>Mitja Ribičič</i> , Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda	245
<i>Vladimir Dedijer</i> , Hipoteze za komparativno zgodovino odporniških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno	255
Obravnave (<i>Tone Fajfar</i> , <i>Vasilij Melik</i> , <i>France Klopčič</i> , <i>Fran Zwitter</i> , <i>Josip Rus</i>)	259

III

<i>Metod Mikuž</i> , Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda	279
<i>Miroslav Luštek</i> , Delavska enotnost in Osvobodilna fronta	307
<i>Ivan Križnar</i> , Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941	315
<i>Jože Krall</i> , Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska	337
<i>Ferdo Fischer</i> , Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani	353
Obravnave (<i>Fran Petre, Viktor Smolej, Lado Vavpetič, Makso Šnuderl</i>)	363

IV

<i>Makso Šnuderl</i> , Osvobodilna fronta slovenskega naroda — država v državi	371
<i>Zdravko Klanjšček</i> , Vloga slovenskih partizanskih čet v procesu razvijanja države v državi	393
<i>Tone Ferenc</i> , Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju	401
<i>Lado Vavpetič</i> , O nekaterih značilnostih slovenskega narodnoosvobodilnega odpora	415
<i>Marijan Brecelj</i> , Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944	427
Obravnave (<i>Vanek Šiftar, Darko Černej, Lojze Ude, Peter Šobar, Marijan Brecelj, Makso Šnuderl</i>)	435
<i>Marija Oblak-Čarni</i> , Viri za zgodovino Osvobodilne fronte	447
<i>France Kimovec</i> , Sklepne besede	461

PRISPEVKI
za zgodovino delavskega gibanja
Letnik VI 1966 Št. 1-2

Uredništvo je bilo zaključeno novembra 1966

Zunanja oprema: arhitekt Vlasto Kopač
Lektor in tehnični urednik Ferdo Fischer

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Številka čekovnega računa 501-3-15

Dopise in rokopise pošiljajte na naslov:
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Telefon št. h. c. 23 571

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Natisnjeno v 1500 izvodih, od teh ima
povzetek in kazalo v tujih jezikih

300 izvodov

